

ISSN 2304-4756

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ
КРИМІНОЛОГІЧНА АСОЦІАЦІЯ УКРАЇНИ

ВІСНИК КРИМІНОЛОГІЧНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ

Збірник наукових праць
№ 3 (30) 2023

Засновник та видавець –
Харківський національний університет
внутрішніх справ
Виходить 3 рази на рік
Заснований у травні 2012 року

Харків 2023

УДК 343.2(477)(075.8)

ББК 67.9 (4УКР)305

В 45

*Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет
Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ
(протокол № 14 від 22 грудня 2023 року),
рішенням правління Кримінологічної асоціації України
(протокол № 8 від 12 грудня 2023 року)*

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

О. М. Бандурка – д-р юрид. наук, проф., академік НАПрН України, засл. юрист України, президент Кримінологічної асоціації України (Національна академія правових наук України, м. Київ, Україна) – *головний редактор*; **Ю. В. Орлов** – д-р юрид. наук, професор (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна) – *заступник головного редактора*; **Є. О. Гладкова** – д-р юрид. наук, ст. дослідник (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна) – *відповідальний секретар*; **О. М. Литвинов** – д-р юрид. наук, проф., засл. прац. освіти України (Національний аерокосмічний університет ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут», м. Харків, Україна); **В. С. Батиргарєєва** – д-р юрид. наук, ст. наук. співроб. (Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків, Україна); **О. М. Джужа** – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (Національна академія внутрішніх справ, м. Київ, Україна); **В. П. Смельнов** – д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна); **О. О. Житний** – д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна); **К. Б. Левченко** – д-р юрид. наук, проф. (Урядовий уповноважена з питань гендерної політики, м. Київ, Україна); **А. Марковська** – канд. юрид. наук (Університет Англія Раскін, м. Кембридж, Велика Британія); **В. І. Павликівський** – д-р юрид. наук, професор (Харківський університет, м. Харків, Україна); **П. Пойман** – д-р юрид. наук, член Комітету Чеського кримінологічного товариства (Празький інститут досліджень з питань безпеки (PSSI), м. Прага, Чеська Республіка); **Є. Л. Стрельцов** – д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України, засл. діяч науки і техніки України, віце-президент Кримінологічної асоціації України (Південний регіональний науковий центр Національної академії правових наук України, м. Одеса, Україна); **Т. Г. Фоміна** – д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна); **О. М. Храмцов** – д-р юрид. наук, професор (Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, м. Харків, Україна); **О. О. Юхно** – д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна); **І. С. Яковець** – д-р юрид. наук, ст. наук. співроб. (Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені В. В. Сташиса НАПрН України, м. Харків, Україна); **О. Н. Ярмиш** – д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України, засл. юрист України (Інститут законодавства Верховної Ради України, м. Київ, Україна); **А. М. Яценко** – д-р юрид. наук, проф. (Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна).

Збірник наукових праць «Вісник Кримінологічної асоціації України» входить до переліку наукових фахових видань України (юридичні науки, спеціальності – 081, 262), в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора наук, кандидата наук та ступені доктора філософії, категорії «Б» (наказ Міністерства освіти і науки України від 20.06.2023 р. № 768).

Статті збірника висвітлюють широке коло наукових кримінологічних, кримінально-правових, кримінально-виконавчих, кримінальних процесуальних, криміналістичних, а також міждисциплінарних питань, актуальних проблем протидії злочинності, вдосконалення національного кримінального законодавства, правового регулювання, інформаційно-аналітичного й організаційно-управлінського забезпечення кримінологічної безпеки в Україні.

Для науковців, правоохоронців-практиків, здобувачів, ад'юнктів, аспірантів, слухачів, курсантів та студентів, а також усіх, хто цікавиться проблемами реформування кримінальної юстиції. Редколегія не завжди поділяє погляди авторів публікацій.

За достовірність наукового матеріалу, професійного формулювання, фактичних даних, цитат, власних імен, географічних назв, а також за розголошення фактів, що не підлягають відкритому друку, тощо відповідають автори публікацій.

Електронна копія збірника безоплатно розміщується у відкритому доступі в репозитарії Харківського національного університету внутрішніх справ, а також на офіційному веб-ресурсі видання (<http://vca.univd.edu.ua/index.php/vca>).

ISSN 2304-4756

KHARKIV NATIONAL UNIVERSITY OF INTERNAL AFFAIRS
CRIMINOLOGICAL ASSOCIATION OF UKRAINE

BULLETIN OF CRIMINOLOGICAL ASSOCIATION OF UKRAINE

Collection of scientific
materials No. 3 (30) 2023

Founder and editor –
Kharkiv National University of
Internal Affairs
Published 3 times per year
Founded in May, 2012

Kharkiv 2023

UDC 343.2(477)(075.8)

BBC 67.9 (4YKP)305

B 45

*Recommended for publishing and distribution through Internet
By the Academic Council of Kharkiv National University of Internal Affairs
(minutes No. 14 dated from September 22, 2023),
Resolution of the Board of Criminological Association of Ukraine
(minutes No. 8 dated from December 12, 2023)*

EDITORIAL BOARD:

O. M. Bandurka – Doctor of Law, Professor, Academician of the National Ukrainian Academy of Law Sciences, Honored Lawyer of Ukraine, President of the Criminological Association of Ukraine (National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine) – *chief editor*; **Yu. V. Orlov** – Doctor of Law, Professor (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine) – *deputy chief editor*; **Eu. O. Hladkova** – Doctor of Law, senior researcher (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine) – *executive secretary*; **O. M. Lytvynov** – Doctor of Law, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine (M. Ye. Zhukovsky National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine); **V. S. Batyrhareieva** – Doctor of Law, senior researcher (Academician Stashis Scientific Research Institute for the Study of Crime Problems within the National Ukrainian Academy of Law Sciences, Kharkiv, Ukraine); **H. Valkova** – Prof., JUDr, CSc a cofounder and Vice-Chairperson of the Czech Criminological Society and a member of the European Society of Criminology; **O. M. Dzhuzha** – Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine (National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine); **V. P. Yemelianov** – Doctor of Law, Professor (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine); **O. O. Zhytnyi** – Doctor of Law, Professor (V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine); **K. B. Levchenko** – Doctor of Law, Professor (The International Women's Right Center «La Strada – Ukraine», Kyiv, Ukraine); **A. Markovska** – PhD (Anglia Ruskin University, Cambridge, United Kingdom); **Yu. V. Orlov** – Doctor of Law, Professor (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine); **V. I. PAVLYKIVSKY** – Doctor of Law, Professor (Kharkiv University, Kharkiv, Ukraine); **P. Pojman** – PhD, Executive Board and founding member of the Czech Society of Criminology (Prague Security Studies Institute (PSSI), Prague, Czech Republic); **Ye. L. Streltsov** – Doctor of Law, Professor, corresponding member of the National Ukrainian Academy of Law Sciences, Honored Worker of Science of Ukraine, Vice-President of the Criminological Association of Ukraine (Southern Regional Scientific Center of the National Ukrainian Academy of Law Sciences, Odesa, Ukraine); **T. H. Fomina** – Doctor of Law, Professor (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine); **O. M. Khramtsov** – Doctor of Law, Professor (V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine); **O. O. Yukhno** – Doctor of Law, Professor (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine); **I. S. Yakovets** – Doctor of Law, senior researcher (Probation Center State Institution, Kyiv, Ukraine); **O. N. Yarmysh** – Doctor of Law, Professor, corresponding member of the National Ukrainian Academy of Law Sciences, Honored Lawyer of Ukraine (Legislation Institute of the Verkhovna rada of Ukraine, Kyiv, Ukraine); **A. M. Yashchenko** – Doctor of Law, Professor (Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine).

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine “On approval of the Procedure for the formation of the List of scientific and specialized publications of Ukraine” dated January 15, 2018 No. 32, documents confirming compliance with the requirements for assigning the appropriate category were submitted to the Ministry of Education and Culture. On June 20, 2023, by the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 768, the journal was assigned the “B” category.

The articles of the collection highlight a wide range of scientific criminological, criminal, criminal executive, criminal procedural, forensic, interdisciplinary and legal issues, relevant problems of crime combating, improvement of the national criminal legislation, legal regulation, information and analytical, organizational and administration guaranteeing of counteracting crime in Ukraine, etc. The Editorial Board does not always share the authors' opinion. The authors of publications have responsibility for authenticity of the scientific material, professional formulation, actual data, citation, proper names, geographic names, as well as the disclosure of facts, which are not for open press, etc.

E-copy of the collection is placed free of charge online on the web-site of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine of the national Ukrainian Law Academy in the section «Scientific periodicals Ukraine», as well as on the web-resource of the edition (<http://vca.univd.edu.ua/index.php/vca>).

ЗМІСТ

СТАТТЯ НОМЕРА

ЛИТВИНОВ Олексій Миколайович, ОРЛОВ Юрій Володимирович	
ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ЖИТТЯ КОМБАТАНТІВ, АБО ЯК ПОДОЛАТИ ЕФЕКТИ ГУМАНІТАРНОГО «ВІДМИВАННЯ» ВІЙНИ.....	11

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

АВДЄЄВ Олександр Олександрович, ЗОЗУЛЯ Олександр Ігорович, ШЕВЕЛЕВ Костянтин Євгенович	
ПРОБЛЕМИ УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СВОБОДИ ВІД ВТРУЧАННЯ В ПРИВАТНЕ ЖИТТЯ ЛЮДИНИ: НАУКОВИЙ АНАЛІЗ ОКРЕМИХ ЗАКОНОДАВЧИХ ІНІЦІАТИВ.....	26

ДЕНИСОВ Сергій Федорович, ГАРИГА-ГРИХНО Маргарита Михайлівна	
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПРОТИДІЯ СЕКСТИНГУ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА	35

КОБЗИНА Альона Сергіївна	
КАРАЛЬНІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ САНКЦІЇ ЗА ВЧИНЕННЯ ОКРЕМИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ: ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ В ОСОБЛИВІЙ ЧАСТИНІ КК УКРАЇНИ.....	47

ЛИЗОГУБ Ярослав Григорович	
МАРОДЕРСТВО: У ПОШУКАХ РОЗУМІННЯ ЗМІСТУ ДІЯННЯ.....	58

ОРЛОВ Юрій Володимирович	
СКЛАД ПОКАРАННЯ: КОНЦЕПТ, СТРУКТУРА, ЗМІСТ.....	65

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНОЛОГІЇ

ЗАЙКА Дмитро Євгенійович	
КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ МОРАЛЬНОСТІ	86

ЛУК'ЯНЕНКО Сергій Вікторович	
СИСТЕМА ЧИННИКІВ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ЗЛОЧИНЦЯ	99

СОКУРЕНКО Віталій Валерійович

ОСОБИСТІТЬ ЗЛОЧИНЦЯ-АГРЕСОРА (СТ. 437 КК УКРАЇНИ):
КРИМІНОЛОГІЧНА ТИПОЛОГІЯ ТА АНАЛІЗ ОЗНАК.....106

ЯЩЕНКО Андрій Миколайович

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНОГЕННИХ ФАКТОРІВ У ПЕРІОД
ДЕОКУПАЦІЇ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНОЇ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ.....127

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

КРИЦАК Іван Васильович,

РОСЬ Анна Василівна

ДОСУДОВА ДОПОВІДЬ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ІННОВАЦІЙНОГО
РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ.....136

НАУМКІН Олексій Олегович

СУТНІСТЬ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ СЕКСУАЛЬНОГО
НАСИЛЬСТВА В УМОВАХ ВІЙНИ.....156

КРИМІНОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА У МІЖДИСЦИПЛІНАРНІЙ ОПТИЦІ

ВАСИЛЕНКО Марина Євгенівна

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОРГАНІВ
АДВОКАТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ.....170

ГРЕЧКО Олександр Віталійович

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ СИСТЕМИ СУБ'ЄКТІВ ПРОТИДІЇ
КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ.....177

КРИЦАК Іван Васильович

ВІД ТЕОЛОГІЇ ДО НАУКОМЕТРИЧНОЇ КРИМІНОТЕОЛОГІЇ: ЕТНО-
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ КОНЦЕПТ КРИЗЬ ПРИЗМУ
ПРАВОСЛАВ'Я286

ПЕТРОВСЬКА Світлана Анатоліївна,

ЛУК'ЯНИХІНА Олена Анатоліївна,

ПАРФЕНТІЙ Людмила Анатоліївна

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ВИКЛИКИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА МІЖНАРОДНИЙ
ІНВЕСТИЦІЙНИЙ РИНОК В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
КРИМІНОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ.....212

ПИЛИП Вікторія Василівна

ІНСТИТУТИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА УКРАЇНИ В ПРОТИДІЇ

ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ.....219

**ПОНОМАРЬОВА Яна Олександрівна,
НОВИК Марія Юріївна**

ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ МИТНИХ ПЛАТЕЖІВ У СИСТЕМІ ПОДАТКІВ І ЗБОРІВ
УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ
ДЕРЖАВ.....230

ВІДГУКИ ТА РЕЦЕНЗІЇ

КРИЦАК Іван Васильович

ВІДГУК НА МОНОГРАФІЮ Ю. В. ОРЛОВА: «ЗЛОЧИННІСТЬ І ПРОТИДІЯ ЇЙ В
УМОВАХ ВІЙНИ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ТА КРИМІНОЛОГІЧНИЙ
ВИМІРИО» (2023).....237

ІНСТИТУЦІЙНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ У ФОКУСІ ПРАВНИЧИХ СТУДІЙ

**ВАСИЛЕНКО Віктор Михайлович,
МУЗИЧУК Олександр Миколайович,
НЕВЯДОВСЬКИЙ Владислав Олегович**

ПРИНЦИПИ ГРОМАДСЬКОГО НАГЛЯДУ ТА КОНТРОЛЮ У ПУБЛІЧНОМУ
АДМІНІСТРУВАННІ.....243

ГРИБАН Микола Миколайович

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНОГО НАГЛЯДУ
(КОНТРОЛЮ) ЗА БЕЗПЕКОЮ НА АВТОМОБІЛЬНОМУ ТРАНСПОРТІ
ЗАГАЛЬНОГО КОРИСТУВАННЯ.....252

КОЛІСНІЧЕНКО Сергій Юрійович

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗДІЙСНЕННЯ НАГЛЯДУ ТА КОНТРОЛЮ ЗА
ОХОРОНОЮ, ЗАХИСТОМ, ВИКОРИСТАННЯМ ТА ВІДТВОРЕННЯМ
ЛІСІВ.....263

ЛУЦЕНКО Богдан Геннадійович

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД РЕАЛІЗАЦІЇ ОКРЕМИХ ЕЛЕМЕНТІВ ПЕРЕХІДНОГО
ПРАВОСУДДЯ В КОНТЕКСТІ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ДЕОКУПАЦІЇ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ.....273

ПРИСЯЖНЮК Олександр Анатолійович

ОКРЕМІ ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВНУТРІШНЬООРГАНІЗАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ.....285

ШЕВЧУК Тетяна Анатоліївна

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕОКУПАЦІЇ ТИМЧАСОВО
ОКУПОВАНОЇ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ У ФОКУСІ КРИМІНОЛОГІЧНИХ

СПЕЦИФІКАЦІЙ.....	294
ПОПОВА Світлана Миколаївна, ТЕЛЬНИЙ Максим Андрійович ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ.....	304
НАЙДА Віталій Олегович ДО ПИТАННЯ СУТНОСТІ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ ВЗАЄМОДІЇ ПОЛІЦІЇ З ГРОМАДСЬКІСТЮ.....	317
ТИМОШКО Володимир Володимирович ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ.....	329
БЕРШОВ Геннадій Євгенович СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБЛЕНОСТІ ПИТАННЯ ПРО СПЕЦІАЛЬНІ ЗНАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....	339
САЛМАНОВА Олена Юріївна, КОМЗЮК Анатолій Трохимович, БУГАЙЧУК Костянтин Леонідович СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У СФЕРІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ.....	346
МЕЛЬНИК Таїсія Миколаївна АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ФОРМИ ЮРИДИЧНОГО СУПРОВОДЖЕННЯ СТАТУТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	355
ОСТАП'ЮК Андрій Юрійович ЗНАЧЕННЯ ТА ЗАВДАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ.....	366
КОБКО Євген Васильович НАПРЯМКИ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У СФЕРІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ.....	375
ЧИШКО Катерина Олександрівна КЛАСИФІКАЦІЯ ПЕРСОНАЛУ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ УКРАЇНИ (НА ОСНОВІ АНАЛІЗУ ЙОГО ШТАТНО-ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ).....	382
БОГДАНОВ Роман Ігорович ФЕДЕРАЛЬНЕ БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ США ТА МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЙОГО ДОСВІДУ У ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОГО БЮРО	

РОЗСЛІДУВАНЬ УКРАЇНИ.....390

ТЕРЕМЕЦЬКИЙ Владислав Іванович,

БАТРИН Олеся Василівна,

КОСИЦЯ Ольга Олексіївна

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ВИМОГИ ДО ЗАКЛАДІВ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ, ЯКІ НАДАЮТЬ МЕДИЧНІ ПОСЛУГИ СУРОГАТНОГО МАТЕРИНСТВА.....398

КОСІНЦЕВ Костянтин Вікторович

ОСОБЛИВОСТІ ВСТАНОВЛЕННЯ СПРОЩЕНОГО РЕЖИМУ РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН.....410

ЛЕПЕЙ Михайло Васильович,

ЛЕПЕЙ Олена Володимирівна

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ДЛЯ ВПІЗНАВАННЯ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ МОРАЛЬНОСТІ.....419

БЕСПАЛИЙ Ігор Володимирович

ОСОБЛИВОСТІ ПРЕВЕНТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ЯК ОБ'ЄКТУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....428

ІЛЬЧИШИН Надія Василівна

ПОНЯТТЯ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ В УКРАЇНІ.....436

ЛЕОНОВ Олексій Олександрович

ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ КЛЮЧОВИХ ЗАВДАНЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ГРОМАДЯН У СФЕРІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ.....444

СОКОЛОВСЬКИЙ Антон Сергійович

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРОТИДІЇ НЕЛЕГАЛЬНІЙ МІГРАЦІЇ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ.....453

МІНАКОВА Євгенія Валеріївна

ПРИНЦИПИ РЕІНТЕГРАЦІЇ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ.....460

ЮР'ЄВ Володимир Васильович

МІСЦЕ НОРМ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА В СИСТЕМІ ПРАВОВИХ ЗАСАД ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБЛАСНИМИ ВІЙСЬКОВИМИ АДМІНІСТРАЦІЯМИ УКРАЇНИ РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ.....470

ПЛАХТІЙ Віктор Миколайович

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАХОДІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРИМУСУ В ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ПРАВОПОРЯДКУ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ.....478

ЛЕВИЦЬКИЙ Олег Олексійович

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ КАРАНТИННИХ І ПРОТИЕПІДЕМІЧНИХ ЗАХОДІВ ЯК ОБ'ЄКТУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ.....487

ЯШАН Наталія Леонідівна

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ НАГЛЯДУ (КОНТРОЛЮ) ЗА ДОТРИМАННЯМ СТАНДАРТІВ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я.....494

СТАТТЯ НОМЕРА

УДК 343.58

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2023.3.01>

Олексій Миколайович ЛИТВИНОВ,
доктор юридичних наук, професор
(Національний аерокосмічний університет
ім. М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний
інститут», м. Харків)

Юрій Володимирович ОРЛОВ,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний
університет внутрішніх справ, Харків)

ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ЖИТТЯ КОМБАТАНТІВ, АБО ЯК ПОДОЛАТИ ЕФЕКТИ ГУМАНІТАРНОГО «ВІДМИВАННЯ» ВІЙНИ

Стаття присвячена дослідженню проблем кримінально-правового захисту життя комбатантів. На підставі характеристики права людини на життя та положень міжнародного гуманітарного права визначено умови правомірності позбавлення життя комбатантів, а також джерела протиправності, кримінально-правову кваліфікацію відповідних діянь. Доведено, що кожен факт конвенційного заподіяння смерті військовослужбовцю Збройних Сил України, а також інших категорій комбатантів на боці України є проявом та наслідком ведення агресивної війни, має кваліфікуватися за ст. 437 КК України.

Ключові слова: агресія, війна, збройний конфлікт, міжнародне гуманітарне право, комбатант, життя, право на життя, кримінально-

правовий захист, кримінально-правова кваліфікація.

Постановка проблеми. Міжнародне гуманітарне право сформувало вельми розгалужену систему захисту основних (фундаментальних) прав як безпосередніх учасників збройних конфліктів, так і тих, хто волею випадку або за характером виконуваних юридичних обов'язків перебуває у зоні збройного конфлікту та/або на окупованій території. Остання категорія за міжнародно-гуманітарними узвичаєннями іменується «захищені категорії осіб»: цивільні особи, медичний, духовний персонал і т. п. Симптоматичним є те, що комбатанти у суворо логічному розумінні, з огляду на ті юридико-семантичні конструкції, які використовуються у міжнародних конвенційних нормах та звичаєвому міжнародно-правовому обігу не відносяться до захищених категорій осіб, принаймні доки не набудуть статусу військовополоненого або не будуть пораненими, іншим чином не припинять участь у бойових діях. Певна річ, не можна не визнати того, що значна частина норм міжнародного гуманітарного права (в частині так званого «права Гааги») спрямована на мінімізацію страждань комбатантів, передбачає заборони на використання певних методів та засобів ведення війни, зокрема заборону на використання певних видів озброєнь, бойових припасів, мін тощо. Можна навіть з упевненістю сказати, що встановлюється сувора заборона на підступні (віроломні) і з особливими мученнями позбавлення життя комбатантів.

Втім цього, вочевидь, ніяк не можна сказати про заборону на позбавлення життя комбатантів загалом, в принципі. І дійсно, це було б абсурдно: намагатися унормувати ведення війни через заборону спричинення смерті певній категорії осіб, які безпосередньо беруть участь у збройному конфлікті було б тим самим, що намагатися заборонити війни як такі. І хоча така заборона встановлена низкою засадничих конвенційних, широковідомих документів ООН, міжнародне гуманітарне право виконує іншу функцію – вторинний правовий механізм захисту прав людини, коли первинні, щодо заборони використання сили у відносинах між державами, або при вирішенні внутрішньодержавних конфліктів (у контексті неміжнародного збройного конфлікту), не спрацьовують, порушуються. Відтак виникає такий собі квазіправовий покруч у виді «законної військової цілі», до контурів якої потрапляють і комбатанти як правомірні учасники збройного конфлікту. Остільки ж і так зване конвенційне позбавлення їх життя визнається правомірним. Однак, що стоїть за цим конвенційним позбавленням життя, які підстави, передумови? І як вони корелюють з фундаментальним правом людини на життя? Чи варто говорити, що відповіді на ці питання мають не суто теоретичне значення, а безпосереднє практичне?.. Десятки (за найскромнішими оцінками) тисяч комбатантів, українських захисників вже позбавлені життя в ході російсько-української війни. Невже людське право настільки збочене, що вважає заповідання цих смертей правомірними?! Варто внести ясність до цього питання, сформулювати пропозиції у сфері правозастосування, які б дозволяли у

правовий спосіб гарантувати право на життя, захищати його належним чином.

Подібні чи дотичні до викладеної проблеми порушувалися у працях О. В. Волошенюка, О. Ю. Водяннікова, К. Кресса (*K. Kress*), Ф. Мерге (*F. Megret*) В. О. Навроцького, В. О. Тулякова й деяких інших дослідників. Тим часом головне питання лишається без відповіді: на яких соціально-правових підставах позбавлення життя комбатанта може бути конвенційним і чи є ці підстави такими, що кореспондують положенням права прав людини?

Мета статті – на підставі характеристики права людини на життя та положень міжнародного гуманітарного права визначити умови правомірності позбавлення життя комбатантів, джерела протиправності, кримінально-правову кваліфікацію відповідних діянь.

Виклад основного матеріалу. Війна – широкопланова подія надвисокої проникаючої здатності, дифузії несучих конструкцій соціальних інститутів та систем соціальної діяльності, їх видозміни, руйнації. Наслідки війни важко формалізувати, артикулювати, зафіксувати у нормативно прийнятних термінах, адже вони сягають далеко за межі можливостей юридичної науки, сягаючи глибинних пластів колективної травматизації окремих соціальних груп й цілих народів. Тож мало що було б таким хибним, як вважати, що чинна правозастосовна практика документування, розслідування воєнних злочинів (у абсолютній своїй більшості – порушень законів та звичаїв війни, ст. 438 КК України), нехай і така, що забезпечує відповідний рівень інформативності про потерпілих, відповідну роботу щодо захисту, відновлення їх прав і свобод, є достатньою та адекватною тому масштабу порушень прав людини в ході, внаслідок агресивної війни, що нині фіксується в Україні. Очевидним є те, що те розуміння жертв війни, що склалося в кримінологічній науці не є релевантним тому, яке, наразі, сформовано у кримінальному праві, практиці його застосування. Останнє, судячи з даних офіційної державної статистичної звітності, наявної судової практики, *в контексті збройного конфлікту* зосереджено на роботі із жертвами (потерпілими) воєнних злочинів. Скласти їх видовий перелік не складе надмірних зусиль, адже він презентований відповідними захищеними міжнародним гуманітарним правом (*jus in bello*) категоріями осіб. В той же час нерідко з уваги дослідників і повсякчас з поля зору правозастосувачів вислизає центральний елемент – власне сам злочин агресивної війни і його жертви, в тому числі й потерпілі, визнання яких у кримінально-правовому значенні – велика правозастосовна прогалина¹.

Справа в тому, що кримінологічна категорія «жертва війни» є набагато більш широкою і її кримінально-правову проєкцію. Ясна річ, що порівняння концептів «жертва війни» і потерпілий від злочинів в контексті збройного конфлікту – справа, якщо не марна, то, принаймні, не є очевидною за своїми вихідними задачами те кореспондуючими параметрами. Втім, саме

¹ Орлов Ю. В. Жертви війни у кримінально-правовій оптиці // Сучасні реалії протидії воєнним злочинам: набутий досвід та погляд в майбутнє : Матеріали панельної дискусії VII Харківського Міжнародного юридичного форуму 25 вересня 2023 року. Київ : Алерта, 2023. С. 103.

кримінологічна оптика аналізу, оперування широкоформатним терміном «жертва війни» є, по-перше, передумовою для концептуалізації перехідного правосуддя в частині роботи із вказаними жертвами як елемент відновлення справедливості, примирення, забезпечення компенсацій, сатисфакцій та, по-друге, відкриває можливість для трансформації значно більш «близькофокусної» кримінально-правової оптики, від вірного налаштування якої значною мірою залежить повнота та ефективність захисту прав тих, хто постраждав від війни.

Принагідно зауважимо, що війна – подія граничного значення для тих, хто опинився у зоні тяжіння її впливів, наслідків, ефектів. Можна і треба казати про виклики для української державності, які постали у зв'язку з повномасштабною російською агресією. Можна і треба говорити про урбіцид, геноцидальні практики, про страждання цивільного населення й про намагання агресора знищити національну та культурну ідентичність українства, принаймні на тимчасово окупованих, анексованих територіях. Всі ці проблеми слід артикулювати, реагувати у правовому та політичному полях, залучати міжнародні механізми впливу на агресора і його представників, в тому числі й інструменти міжнародної кримінальною юстиції. Але з поля зору у цій панорамі проблем випадає постать воїна, захисника України. Скільки витончених (і не дуже) мистецьких проєктів, продуктів зроблено і випущено, аби привернути увагу до людини у війні, до долі окремого умовного рядового, який переживає війну у свій спосіб!.. У свій спосіб пропускає її через себе, залишаючись у ній, чи залишаючи її у собі. «Червоною лінією» подібних мистецьких жестів проходить ідея людини, її цінності, її самоцінності, яка часто елімінується, губиться, забувається у вищих поверхах політики та, як засвідчує практика, правової політики в тому числі...¹ В цьому контексті не зайвим буде нагадати декілька вихідних правових принципів, установок, орієнтацій, які б підвели читача до головної ідеї цієї наукової розвідки.

Всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у відношенні один до одного в дусі братерства (ст. 1 Загальної декларації прав людини). Кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища. Крім того, не повинно проводитися ніякого розрізнення на основі політичного, правового або міжнародного статусу держави або території, до якої людина належить, незалежно від того, чи є ця територія незалежною, підопічною, несамоврядованою або як-небудь інакше обмеженою у своєму суверенітеті (ст. 2 Загальної декларації прав людини). Кожна людина має право на життя

¹ Орлов Ю. В. Зміна концепції злочину агресії: від міжнародно-гуманітарного упослідження до реального захисту прав людини // Безпекова ситуація в Україні в умовах війни: стан, загрози, напрями забезпечення : Матер. наук.-практ. кругл. столу (м. Київ, 26 вересня 2023) ; Державний науково-дослідний інститут МВС України. Київ : ДНДІ МВС, 2023. С. 218.

(ст. 3 Загальної декларації прав людини)¹.

Право на життя є невід'ємне право кожної людини. Це право охороняється законом. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя².

Право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання. Позбавлення життя не розглядається як таке, що вчинене на порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили: а) для захисту будь-якої особи від незаконного насильства; б) для здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою; с) при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання (ст. 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод)³.

Ключовим у визнанні права людини на життя за Конституцією України є положення, згідно з яким це право є невід'ємним (ч. 1 ст. 27), невідчужуваним та непорушним (ст. 21). Право на життя належить людині від народження і захищається державою. Конституція України проголошує, що конституційні права і свободи, зокрема право людини на життя, гарантуються і не можуть бути скасовані (ч. 2 ст. 22), що забороняється внесення будь-яких змін до Конституції України, якщо вони передбачають скасування прав і свобод людини і громадянина (ч. 1 ст. 157). Не допускається також звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод, в тому числі невід'ємного права людини на життя, в разі прийняття нових або внесення змін до чинних законів (ч. 3 ст. 22). Отже, за своїм змістом положення ч. 2 ст. 22 Конституції України передбачають, з одного боку, обов'язок держави гарантувати конституційні права і свободи, насамперед право людини на життя, а з другого - утримуватись від прийняття будь-яких актів, які призводили б до скасування конституційних прав і свобод, а, отже, – і права людини на життя. Виходячи з положень ч. 2 ст. 8 Конституції України, норма ч. 2 ст. 22 має враховуватись при прийнятті законів та інших нормативно-правових актів, спрямованих на регулювання відповідних суспільних відносин. Конституційне забезпечення невід'ємного права на життя кожної людини, як і всіх інших прав і свобод людини і громадянина в Україні, базується на засаді: винятки стосовно прав і свобод людини і громадянина встановлюються самою Конституцією України, а не законами чи іншими нормативними актами. Відповідно до положення ч. 1 ст. 64 Конституції України «конституційні права і свободи людини і громадянина

¹ Загальна декларація прав людини : Міжнародний документ ООН, Декларація. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/the-universal-declaration-of-human-rights-full-version-> (дата звернення: 10.10.2023).

² Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Міжнародний документ ООН, Пакт від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_043 (дата звернення: 10.10.2023).

³ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Міжнародний документ Ради Європи, Конвенція від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 10.10.2023).

не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України»¹.

Конституційний Суд України вважає, що позитивний обов'язок держави стосовно впровадження належної системи захисту життя, здоров'я та гідності людини передбачає забезпечення ефективного розслідування фактів позбавлення життя².

Таким чином, небезпідставною є деяка загальна згода, що існує в юриспруденції щодо того, що право на життя – це фундаментальне, невідчужуване, абсолютне право людини, яке означає, що держава гарантує захист від посягань на життя та позбавлення життя, підтримку життя та сприяння його продовженню³. Таке право виникає з моменту народження людини та виявляється в його невід'ємності й невідчужуваності. Воно загальне й універсальне, незмінне, реалізується безпосередньо й об'єктивно⁴.

Навіть побіжний аналіз викладених міжнародно-договірних, а також законодавчо-конституційних і доктринальних джерел права дає змогу переконатися, що право людини на життя є фундаментальним і невід'ємним, а також у тому, що жоден правовий статус людини, що виникає та реалізується в контексті її правомірної діяльності не може підважувати це право. Таким чином, набуття особою міжнародно-правового статусу комбатанта не повинно тягнути за собою скасування права на життя чи деякого звуження його обсягу. В дійсності ж, принаймні у контексті російсько-української війни, відповідного міжнародного збройного конфлікту, маємо протилежну ситуацію. Так звані «конвенційні» позбавлення життя, тобто спричинення одним комбатантом смерті іншому в ситуації бою («законна військова ціль»), без порушень законів і звичаїв війни не вважається протиправним. При тому зауважимо, що з позицій та у форматі міжнародного гуманітарного права так воно і є. Але тільки у цьому форматі. Вихід за його межі, зміна оптики аналізу з *jus in bello* на *jus ad bellum* та ще ширше – до міжнародного права прав людини дозволяє чітко побачити: позбавлення комбатанта життя в бою є правомірним тільки для іншого комбатанта. Втім не є правомірним загалом. І пошук того суб'єкта,

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару) від 29 грудня 1999 року № 11-рп/1999. URL: <https://ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/11-rp/99.rtf> (дата звернення: 10.10.2023).

² Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 216 Кримінального процесуального кодексу України від 24 квітня 2018 року № 3-п/2018. URL: <https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/3-p.pdf> (дата звернення: 10.10.2023).

³ Кузьменко Я. П. Загальна характеристика права людини на життя. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2014. Вип. 28. Т. 1. С. 27–28

⁴ Пеценчук А. Право на життя в системі прав // Проблеми юриспруденції : теорія, практика, суспільний досвід : Матер. наук.-практ. конф. (08 жовтня 2013 р.). С. 75–77. URL: https://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=633%3A071013-13&catid=79%3A2-1013&Itemid=98&lang=en дата звернення: 11.10.2023).

хто вчиняє відповідне правопорушення, що спричиняє неправомірне позбавлення життя комбатанта неодмінно приводить до суб'єктів злочину агресії (планування, розв'язування та ведення агресивної війни – ст. 437 КК України). І саме цим суб'єктам, вищому військово-політичному керівництву російської федерації, слід ставити у вину загибель кожного українського воїна.

При цьому ми виходимо з того, що злочин агресивної війни, його соціально-правову природу, характер суспільної небезпечності слід сприймати у ліберально-гуманістичній парадигмі, яка імпліцитно втілена як на рівні загального міжнародного права (із загальноновизнаними принципами якого, відповідно до ч. 1 ст. 3 КК України, має узгоджуватися закон про кримінальну відповідальність), так і на рівні Конституції України. Її квінтесенцією є конституційно-правове положення про людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку як найвищу соціальну цінність. Протагорівська сентенція про людину як міру усіх речей змушує піддати науковій ревізії розуміння категорії миру як об'єкту злочину агресії, агресивної війни (за загальним визнанням в доктрині) та відкрити, зрештою, людиноцентристський вимір того самого миру і його відсутності. Чи мислима суть миру у відриві від конкретної людини, спільнот? Питання – риторичне.

Мир, як стан відсутності війни, припиняється з першим пострілом, з першою ракетою, снарядом, випущеним на територію суверенної держави, з першим кроком на неї солдата армії країни-окупанта. Застосування ж зброї є не абстрактним індикатором порушення миру, а цілком реальним, онтологічно промовистим, фізично промаркованим чинником впливу на конкретні соціальні блага, пов'язувані з фундаментальними правами людини. Ведення агресивної війни (ч. 2 ст. 437 КК України) лише у рамочній своїй конструкції, що в кримінально-правовій доктрині традиційно зав'язана переважно на дослідженні специфіки об'єктивної сторони та спеціального суб'єкта («лідерський злочин»), виявляє свою деструктивну природу, характер суспільної небезпечності у контурах порушення імперативних норм *jus cogens* в частині *jus ad bellum* щодо заборони застосування сили чи погрози застосування сили у вирішенні спорів між державами та, відтак, порушення стану миру.

Однак перша ж більш-менш ґрунтовна спроба заглянути за лаштунки цієї імперативної норми виявляє широку гуманістичну панораму, яку досить влучно описав Ф. Мегре. Дослідником, зокрема, обґрунтовується концепція зла агресії, виходячи з того, що вона є порушенням прав усіх тих, кого вона торкається. Припущення полягає в тому, що радикальне космополітичне ставлення до прав людини підвищить свій миротворчий потенціал і позбавить державу-агресора можливості ховатися за міжнародним гуманітарним правом, щоб замаскувати свої гріхи, покладаючись на міжнародну реіфікацію війни¹. Розвиває цю думку

¹ Megret F. What is the Specific Evil of Aggression (March 28, 2012). Available at SSRN. URL:

професор К. Кресс, який наголошує: «Вкрай неправильно ділити чотири злочини відповідно до міжнародного права на три жорстокі злочини, з одного боку, і злочин агресії, з іншого. Навпаки, злочин агресії – це такий самий жорсткий злочин, що й інші міжнародні злочини. Заборона агресії направлена не лише на захист радше абстрактної цінності суверенітету держави, а й на захист досить конкретних фундаментальних прав потенційно незліченної кількості людей, які можуть постраждати або померти через агресивну війну. Коли є ризик порушення міжнародно-правової заборони на агресію, ці положення перебувають під загрозою»¹.

Ф. Мегре звертається до концептуалізації агресії саме як форми злочину проти миру². Знову ж таки, це щось фіксує, але ідея миру як цінності, яка в першу чергу захищається заборонаю на агресію, є розпливчастою та проблематичною. Зокрема, уявлення про агресію як про «матір усіх злочинів» не враховує той факт, що агресія не обов'язково є причиною більшої частини насильства, яке ми вважаємо неприйнятним під час війни, оскільки (i) ми більше не думаємо, що найтяжчі жорстокі злочини (геноцид, злочини проти людяності) обов'язково або логічно випливають з агресії, (ii) навіть військові злочини не випливають строго з того факту, що мала місце агресія, і принаймні у нас немає підстав думати, що агресор обов'язково вчиняє більше такі воєнні злочини, і (iii) у будь-якому випадку, якщо вона вчиняє низку жорстоких злочинів, вони вже переслідуються під власним іменем, а не просто як наслідки агресії³.

Більше того, обчислення причинного зла агресії ускладнюється тим, що міжнародне право приховує конкретне насильство війни двома одночасними кроками (i) гуманітарним «відмиванням» війни, тобто: мірою, до якої вбивство комбатантів і супутні вбивства цивільних осіб (у певних межах) вважаються законними, навіть якщо на практиці вони цілком можуть спричинити найбільшу кількість жертв у будь-якому конкретному конфлікті та наше відчуття огиди до війни, і (ii) тенденція міжнародного права в галузі прав людини відмовитися від моральної висоти по відношенню до гуманітарної чутливості до війни під широкою рубрикою законів війни як *lex specialis* прав людини, коли справа доходить до визначення того, хто може бути вбитий⁴.

Такі парадигмальні зрушення, чи-то-пак своєрідна конвергенція права

<http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2546732>.

¹ Війна в Україні та злочин агресії : текст лекції професора, почесного доктора права Клауса Кресса з Університету Кельна в Нюрнберзькій академії від 4 травня 2023 р. в залі суду № 600 у Нюрнберзькому палаці правосуддя. URL : https://www.nurembergacademy.org/fileadmin/user_upload/Ukrainian_-_Lecture_Prof_Kress_-_The_Ukraine_War_and_the_Crime_of_Aggression_-_Nuremberg_Academy_Lecture_on_4_May_2023.pdf.pdf.

² Megret F. What is the Specific Evil of Aggression (March 28, 2012). Available at SSRN. URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2546732>.

³ Війна в Україні та злочин агресії : текст лекції професора, почесного доктора права Клауса Кресса з Університету Кельна в Нюрнберзькій академії від 4 травня 2023 р. в залі суду № 600 у Нюрнберзькому палаці правосуддя. URL : https://www.nurembergacademy.org/fileadmin/user_upload/Ukrainian_-_Lecture_Prof_Kress_-_The_Ukraine_War_and_the_Crime_of_Aggression_-_Nuremberg_Academy_Lecture_on_4_May_2023.pdf.pdf.

⁴ Там само.

міжнародної відповідальності держав та міжнародного права прав людини і в певній мірі похідного від них міжнародного кримінального права означає чітке розмежування акту агресії як породження першого та злочину агресії як, відповідно, продукту другого і третього. Злочин агресії, на відміну від акту агресії, проявляється передусім у порушенні фундаментальних прав людини на життя, свободу, особисту недоторканість, власність.

У кримінально-правовому аспекті захист миру навряд чи об'єктивно та ефективно можливо реалізувати у межах національної юрисдикції. В тому числі – не в останню чергу через імунітет вищого військово-політичного керівництва країни-агресора (*par in parem non habet imperium*). Натомість захист всіх прав і свобод людини, довкілля, суспільних і державних інтересів – цілком адекватне й посилене завдання для національної юрисдикції. Так ми підходимо до проблеми переосмислення як родового, так і безпосереднього об'єкту кримінального правопорушення, передбаченого ст. 437 КК України. Поруч з цим зауважимо, що ця робота не має на меті дослідження проблем об'єкт вказаного злочину. Натомість важливою вважаємо думку про те, що соціальне благо миру є таким за визначенням тільки і виключно у розрізі гарантування фундаментальних прав людини (перш за все на життя, свободу, повагу до гідності). В іншому разі воно стає фікцією, симулякром.

Правий в цьому контексті В. О. Туляков, який зауважує на тому, що оскільки злочин все частіше розглядається як заборонене законом порушення суспільного порядку, а не як порушення інтересів жертви, окрема жертва ігнорувалася і залишалася, по суті, в приватних правових каналах для отримання компенсації. Еволюція риторики «суспільного блага» або «суспільного добробуту» є корисним легітимізуючим інструментом. Проте констатація урахування безпеки особистості, суспільства, держави при відсутності зв'язку між колективним віктимним та індивідуальними інтересами диверсифікували культуру віктимності у бік нехтування останньою¹.

Протистояти цим деструктивним тенденціям розвитку процесу криміналізації можна, використовуючи право прав людини у якості підґрунтя розвитку кримінально-правової ідеології та наукових основ криміналізації. Безпека держави залежить від вектору розвитку, ідеології суспільства (жертва-ягня, жертва-герой), абсолютизації прав людини та гармонічної відповідальності за їх порушення. Отже, безпека особистості не може бути другорядною у порівнянні із безпекою суспільства чи держави. Рівність, юридична визначеність, пропорційність, передбачуваність, субсидіарність, законність як принципи кримінального права та соціально-правові підґрунтя криміналізації повинні розглядатися виключно у векторі примата прав та безпеки жертви кримінального правопорушення

¹ Туляков В.О. Культура віктимності та безпекова складова кримінальної політики: як ламається кримінологічна матриця // Сучасні виклики та актуальні проблеми забезпечення міжнародної та національної безпеки (тенденції, проблеми та шляхи їх вирішення) : Матр. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 02 грудня 2022). Дніпро: ДДУВС, 2022. С. 287.

компліментарності примусу та гідного поводження, компенсації, реституції та реабілітації, сатисфакції, та гарантій неповторення спричинення шкоди жертві¹.

Наразі ж маємо абсолютно незадовільну ситуації, коли конвенційні позбавлення життя українських військовослужбовців не знаходять адекватної правової реакції. Склалася і доктринально домінуюча і правозастосовна практика, коли конвенційне позбавлення життя чи спричинення шкоди розглядається як допустимий вимір ведення війни. Все так. З точки зору міжнародного гуманітарного права так і є. Але чи не підважує право війни право людини на життя? Переконані, вимоги міжнародного гуманітарного права доповнюють, а не підміняють механізми правового захисту людини, в тому числі й комбатанта, військовослужбовця, в умовах війни і внаслідок війни та її ведення. Так, воєнного злочину не буде. Але це не означає, що відбулося загалом правомірне позбавлення життя людини. Його статус комбатанта не позбавляє його права на життя. Суб'єктом цього протиправного позбавлення життя є суб'єкт злочину, передбаченого ст. 437 КК України. В тому числі за рахунок такого підходу треба формувати й адекватну доказову базу розв'язування та ведення агресивної війни, відповідну масштабам порушень фундаментальних прав людини, забезпечуючи тим самим можливість для подальшого справедливого міжнародного правосуддя. На противагу нині існуючій статистичній картині, яка вражає: від початку повномасштабного вторгнення обліковано 82 кримінальних правопорушень, передбачених ст. 437 КК України. Натомість в розділі статистичної звітності Форми 1 Офісу Генерального прокурора, присвяченому потерпілим від кримінальних правопорушень, навіть окремої строки не виділено для потерпілих від ведення агресивної війни. З наявної загальної кількості потерпілих військовослужбовців (39663) у 98 % випадків досудове розслідування здійснювалось підрозділами Національної поліції. Тож йдеться не про жертв ведення агресивної війни. І це – нонсенс.

Він же підтверджується і зібрані нами експертними оцінками серед прокурорів, що здійснюють процесуальне керівництво у кримінальних провадженнях про злочини, вчинені в контексті збройного конфлікту. Вони наочно засвідчують: існує тотальне нерозуміння на рівні правозастосувачів того, що міжнародне гуманітарне право не позбавляє права на життя, а тільки унормовує поведінку учасників збройного конфлікту. Навіть конвенційне заповідання смерті кожному українському (і не тільки) комбатанту належить розглядати як протиправне спричинення смерті, але в контексті прояву ведення агресивної війни (ч. 2 ст. 437 КК України) та ставити у вину суб'єктам цього злочину. Необхідно формувати адекватну доказову базу злочину агресії, аби мати об'єктивне і задокументоване

¹ Туляков В.О. Культура віктимності та безпекова складова кримінальної політики: як ламається кримінологічна матриця // Сучасні виклики та актуальні проблеми забезпечення міжнародної та національної безпеки (тенденції, проблеми та шляхи їх вирішення) : Матр. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 02 грудня 2022). Дніпро: ДДУВС, 2022. С. 288.

уявлення про його масштаб, забезпечити в майбутньому відповідну спрямованість та обсяги функціонування механізмів міжнародної кримінальної юстиції та, зрештою, забезпечити захист права людей на життя. Існує гостра потреба у відповідній зміні правозастосовної практики, приведення її у відповідність до міжнародних принципів права, визнаних цивілізованими народами світу, до принципів і норм Конституції України, які гарантують кожному право на життя.

Подібна до викладення логіка має бути застосована, на наше переконання, і щодо випадків взяття в полон та утримання в неволі українських військовослужбовців. З точки зору міжнародного гуманітарного права – узвичаєна правомірна процедура. Однак з позицій забезпечення фундаментального права людини на особисту свободу – такі випадки також можуть розглядатися як прояви ведення агресивної війни. Право на особисту свободу є так само фундаментальним правом людини, якого комбатанти не позбавляються¹. Так, слід визнати деяку «шизофренічність» цієї ситуації: виконання норм міжнародного гуманітарного права (взяття в полон і утримання в ньому) становить за нашою пропозицією прояв злочину агресії. Але «шизофренічною» є в цій частині і саме міжнародне право. Міжнародне гуманітарне право за своєю природою – право війни, яка заборонена (принаймні агресивної війни) на рівні *jus ad bellum*. Тож закономірним є те, що подвійність, чи-то-пак багатомірність й принципова нестисненність в один вимір міжнародно-правового регулювання відносин війни та в умовах війни змушує миритися з такою двоїстою логікою.

Ця ж логіка, імовірно, може бути застосована й щодо комбатантів армії держави-агресора. Цю думку варто піддати обговоренню, наковій дискусії. Але на перший погляд вбачається, що вони також люди, не позбавлені права на життя і особисту свободу. Заподіяння шкоди цим правам і благам відбувається завдяки і внаслідок розв'язання та ведення агресивної війни. Відповідна кількість смертей також закономірно має бути поставлена у вину тим особам, хто розв'язав та вів агресивну війну.

Окрім того, дотичним до озвученої проблематики є й проблема кримінально-правового захисту життя, здоров'я, власності цивільних осіб, що з точки зору *jus in bello* можуть розглядатися як супутні втрати (*collateral damage*) в контексті ведення бойових дій, мають також поповнити обсяг наслідків ведення агресивної війни та поставлені у вину відповідним суб'єктам злочину, передбаченого ст. 437 КК України.

Висновки. Злочин агресії – найбільше зло з можливих. Так цей злочин був охарактеризований у обвинувальному вироці Нюрнберзького трибуналу. І, напевно, в цьому немає перебільшення. Кожен, хто пригадає всі ті жахіття, що пережив і продовжує переживати Український народ

¹ Орлов Ю. В. Праву на життя комбатантів – належний кримінально-правовий захист // Протидія кримінальним правопорушенням на деокупованих територіях : Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (27 жовтня 2023 р., м Кропивницький) / Донецький державний університет внутрішніх справ. Кропивницький, 2023. С. 114.

протягом вже більш ніж як півторарічного протистояння повномасштабній збройній агресії російської федерації, змушений буде схилитись перед неспростовністю цієї тези. Масштабні військові злочини, злочини проти людяності, зрештою – прояви імовірного геноциду стали можливими виключно у зв'язку з триваючим актом агресії. Саме тому не може бути жодних сумнівів у тому, що не тільки і не стільки військові злочинці, скільки саме вище військово-політичне керівництво російської федерації має стати пріоритетною мішенню міжнародної кримінальної юстиції. Це навіть не питання принципу законності, верховенства права. Це – вимог виживання людства як цивілізованої спільноти, соціальної організованості. Порушення засадничої заборони на використання сили чи її погрози (ст. 2 Статуту ООН) – це не лише про уникнення застосування зброї масового знищення, що несе загрозу біологічним основам життя, а й про уникнення провалу за етичний мінімум, за межами якого вже не може існувати поняття про гідність.

В цьому контексті важливо сформулювати та реалізувати у правозастосовній практиці адекватне уявлення про природу, прояви, наслідки злочину агресії, їх врахування як у кримінологічному аналізі безпекової ситуації в Україні, так і при прогнозуванні криміногенних ефектів повоєнного транзиту, забезпечення справедливості перехідного правосуддя, в тому числі і зокрема в частині функціонування кримінальної юстиції

Використання дослідницької та правозастосовної оптики, сфокусованої на гуманістичному пріоритеті, на правах людини змушує говорити про повернення до формату (або ж його актуалізації й паритетизації) *jus ad bellum* поруч із *jus in bellum*. Це означає, що міжнародне гуманітарне право за визначенням не може упосліджувати базових прав людини, зокрема на життя, особисту недоторканість, свободу, безпечно довілля тощо, які порушуються самим внаслідок акту та злочину агресії.

Слід переглянути розуміння складу злочину агресії. Критично важливо визначити, що це не формальний, а матеріальний склад. І його обов'язковим об'єктом є не лише мир, як міжнародно-правова та загальнолюдська цінність, а й життя, здоров'я кожної особи, яка постраждала від агресії, а також власність, довілля та інші блага, яким з об'єктивною закономірністю спричиняються шкода в ході агресії навіть тоді, коли норми міжнародного гуманітарного права, закони і звичаї війни, не порушуються. Тож якщо міжнародне гуманітарне право підважує життя і свободу комбатанта, відкриваючи конвенційно допустиму можливість позбавляти його життя, брати в полон іншим конвенційним учасником збройного конфлікту, комбатантом протилежної сторони, то міжнародне право прав людини презентує вищий рівень захисту комбатантів, а також цивільних осіб, довілля

Якщо комбатант має право брати участь у збройному конфлікті (ч. 2 ст. 43 Додаткового протоколу (I) до Женевських конвенцій 1949 р.¹) і,

¹ Додатковий протокол (I) до Женевських конвенцій 1949 р. : Міжнародний документ ООН від

відповідно, військовим способом, тобто із застосуванням зброї, досягати військових цілей (зниження живої сили, комбатантів, та військової техніки супротивної сторони), то для суб'єктів розв'язування та ведення агресивної війни (*big fish*) таких цілей і відповідних їм прав за визначенням не існує. Тому можливо візуалізувати такий собі аналог ситуації опосередкованого виконавства, коли представники вищого військово-політичного керівництва країни-агресора, як суб'єкти злочину агресії, несуть відповідальність за позбавлення життя комбатантів країни-жертви агресії, спричинення іншої супутньої шкоди. Підкреслимо: йдеться не про міжнародну відповідальність держави, а про кримінальну відповідальність суб'єкту міжнародного злочину, злочину агресії, підставою для чого є включення відповідних суспільно небезпечних наслідків до складу злочину агресії.

Отже, кожен факт конвенційного заподіяння смерті військовослужбовцю Збройних Сил України, а також іншій категорій комбатантів на стороні України (а так само спричинення шкоди їх здоров'ю, заподіяння тілесних ушкоджень, бойових поранень, каліцтв) є проявом та наслідком ведення агресивної війни. Відповідно має кваліфікуватися за ст. 437 КК України. Їх участь у відсічі збройній агресії не позбавляє їх права на життя, а державу від обов'язку його захищати й притягувати до кримінальної відповідальності (зокрема домагатися цього на міжнародному рівні). Слідування цим рекомендаціям у площині правозастосування здатне, на нашу думку, забезпечити належну правову реакцію в межах охорони життя щонайменше українських військовослужбовців, сформувавши документальну, юридично значущу базу для пред'явлення адекватного обвинувачення у розв'язуванні та веденні агресивної війни, притягнення винних до кримінальної відповідальності та утвердження справедливості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Війна в Україні та злочин агресії : текст лекції професора, почесного доктора права Клауса Кресса з Університету Кельна в Нюрнберзькій академії від 4 травня 2023 р. в залі суду № 600 у Нюрнберзькому палаці правосуддя. URL: https://www.nurembergacademy.org/fileadmin/user_upload/Ukrainian_-_Lecture_Prof_Kress_-_The_Ukraine_War_and_the_Crime_of_Aggression_-_Nuremberg_Academy_Lecture_on_4_May_2023.pdf.pdf.
2. Додатковий протокол (I) до Женевських конвенцій 1949 р. : Міжнародний документ ООН від 12.12.1977 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 15.10.2023).

3. Загальна декларація прав людини : Міжнародний документ ООН, Декларація. URL: <https://www.coe.int/uk/web/compass/the-universal-declaration-of-human-rights-full-version-> (дата звернення: 10.10.2023).

4. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Міжнародний документ Ради Європи, Конвенція від 04.11.1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 10.10.2023).

5. Кузьменко Я. П. Загальна характеристика права людини на життя. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2014. Вип. 28. Т. 1. С. 26–30.

6. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Міжнародний документ ООН, Пакт від 16.12.1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_043 (дата звернення: 10.10.2023).

7. Орлов Ю. В. Жертви війни у кримінально-правовій оптиці // Сучасні реалії протидії воєнним злочинам: набутий досвід та погляд в майбутнє : Матеріали панельної дискусії VII Харківського Міжнародного юридичного форуму 25 вересня 2023 року. Київ : Алерта, 2023. С. 103–109.

8. Орлов Ю. В. Зміна концепції злочину агресії: від міжнародно-гуманітарного упослідження до реального захисту прав людини // Безпекова ситуація в Україні в умовах війни: стан, загрози, напрями забезпечення : Матер. наук.-практ. кругл. столу (м. Київ, 26 вересня 2023) ; Державний науково-дослідний інститут МВС України. Київ : ДНДІ МВС, 2023. С. 218–221.

9. Орлов Ю. В. Праву на життя комбатантів – належний кримінально-правовий захист // Протидія кримінальним правопорушенням на деокупованих територіях : Матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (27 жовтня 2023 р., м Кропивницький) / Донецький державний університет внутрішніх справ. Кропивницький, 2023. С. 112–115.

10. Пеценчук А. Право на життя в системі прав // Проблеми юриспруденції : теорія, практика, суспільний досвід : Матер. наук.-практ. конф. (08 жовтня 2013 р.). URL: https://legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=633%3A071013-13&catid=79%3A2-1013&Itemid=98&lang=en дата звернення: 11.10.2023).

11. Рішення Великої палати Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини шостої статті 216 Кримінального процесуального кодексу України від 24 квітня 2018 року № 3-р/2018. URL: <https://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/3-p.pdf> (дата звернення: 10.10.2023).

12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 Кримінального кодексу України в частині, що

передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару) від 29 грудня 1999 року № 11-рп/1999. URL: <https://ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/11-rp/99.rtf> (дата звернення: 10.10.2023).

13. Туляков В. О. Культура віктимності та безпекова складова кримінальної політики: як ламається кримінологічна матриця // Сучасні виклики та актуальні проблеми забезпечення міжнародної та національної безпеки (тенденції, проблеми та шляхи їх вирішення) : Матр. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 02 грудня 2022). Дніпро: ДДУВС, 2022. С. 287. С. 286–289.

14. Megret F. What is the Specific Evil of Aggression (March 28, 2012). Available at SSRN. URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2546732> (дата звернення: 15.10.2023).

Стаття надійшла до редакції 24.11.2023

Oleksii M. LYTVYNOV,

Doctor in Law, Professor

(M. Ye. Zhukovsky National Aerospace University «Kharkiv Aviation Institute», Kharkiv, Ukraine)

Yurii V. ORLOV,

Doctor in Science of Law, Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

ISSUES OF CRIMINAL-LEGAL PROTECTION OF COMBATANTS'S LIFE, OR HOW TO OVERCOME THE EFFECTS OF HUMANITARIAN WAR «LAUNDERING»

The article is devoted to the study of the problems of criminal and legal protection of the lives of combatants. On the basis of the characteristics of the human right to life and the provisions of international humanitarian law, the conditions for the legality of taking the life of combatants, as well as the sources of illegality, the criminal-legal qualification of the relevant acts have been determined. It has been proven that every fact of conventionally causing the death of a serviceman of the Armed Forces of Ukraine, as well as other categories of combatants on the side of Ukraine, is a manifestation and consequence of waging an aggressive war, and must be qualified under Art. 437 of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: *aggression, war, armed conflict, international humanitarian law, combatant, life, right to life, criminal legal protection, criminal-legal qualification.*

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА

УДК 343.58

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2023.3.02>

Олександр Олександрович АВДЕЄВ,
кандидат юридичних наук, доцент
*(Харківський національний університет внутрішніх
справ, Харків)*

Олександр Ігорович ЗОЗУЛЯ,
доктор юридичних наук, доцент
*(Харківський національний університет
внутрішніх справ, Харків)*

Костянтин Євгенович ШЕВЕЛЕВ,
кандидат юридичних наук
*(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)*

**ПРОБЛЕМИ УДОСКОНАЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНОГО-ПРАВОВОГО
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СВОБОДИ ВІД ВТРУЧАННЯ В ПРИВАТНЕ ЖИТТЯ**

ЛЮДИНИ: НАУКОВИЙ АНАЛІЗ ОКРЕМИХ ЗАКОНОДАВЧИХ ІНІЦІАТИВ

Стаття присвячена аналізу окремих законодавчих ініціатив щодо удосконалення кримінального-правового забезпечення свободи від втручання в приватне життя людини відповідно до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо забезпечення свободи від втручання в приватне життя людини» № 9623 від 18.08.2023 р. Висловлено критичні зауваження з приводу необґрунтованості позиції розробників законопроекту щодо втрати відповідними діями суспільної небезпечності. Однією з базових підстав декриміналізації діянь слід вважати саме відповідні зміни в структурі суспільної моралі. Наголошено, що утримання законодавчих меж, що позначають морально-правову позицію держави на неприпустимість розбещення, утримання високого формату людської естетики та етики – це є, перш за все, питанням про гідність, а не про поширеність, доступність, економічну привабливість. Для України ж питання гідності є центруючими останні десять років, адже саме гідність визначає суб'єктність, правову, політичну, цивілізаційну. Сформовано низку зауважень та пропозицій щодо ознак об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 301 КК України de lege ferenda.

Ключові слова: приватне життя, втручання, порнографія, криміналізація, декриміналізація, кримінально-правове забезпечення, суспільна мораль.

Постановка проблеми. Належне забезпечення права на приватність – одна з важливих складових розвитку громадського суспільства. Кожна держава, яка претендує на статус демократичної, соціальної, правової, центруючим елементом свого розвитку повинна мати особистість, людину, її права і свободи, безпеку. Й право на приватність в цьому контексті варто розглядати як одне з базових особистісних прав в цивілізованих народах світу. При тому серед усього розмаїття наукових концепцій, які визнають прайвесі як самостійний політико-правовий феномен, основними, найпоширенішими на сьогодні є: 1) прайвесі як право бути залишеним у спокої (С. Уоррен, Л. Брандейс); 2) прайвесі як обмежений доступ до себе (Д. О'Брайєн, Е. Ван Ден Хааг, Р. Гавізон); 3) прайвесі як секретність (Р. Позер, С. Джерард, А. Етціоні); 4) прайвесі як контроль над персональною інформацією (А. Вестін, Р. Паркер, Р. Мерфі); 5) прайвесі як захищена індивідуальність (С. Бенн, Е. Блюштейн, Л. Хенкін); 6) прайвесі як інтимність (Т. Джереті, Д. Фарбер, Дж. Рейчелс)¹. У наш же ж час «серцевиною» права на приватність є питання, пов'язані зі здобуттям, зберіганням і поширенням інформації про особу; з тією мірою, з якою людина може контролювати доступ інших людей і державних органів до цієї інформації, та з можливістю для індивіда зберегти свою анонімність. І це право особливо часто часто

¹ Серьогін В. О. Право на недоторканність приватного життя у конституційно-правовій теорії та практиці: монографія. Х.: ФІНН, 2010. С. 357.

піддається загрозам його порушення¹.

Водночас у прагненні удосконалити його захист важливо зберігати виваженість й не допускати використання його як привід для легалізації суспільно небезпечних практик.

Принагідно зауважимо, що проблеми кримінально-правового забезпечення права на приватність неодноразово порушувались у працях О. О. Андрієвської, П. П. Андрушка, О. П. Горпинюк, Ю. І. Дем'яненко, В. О. Завоюри, Д. Ю. Кондратова, В. Н. Кубальського, С. Я. Лихової, І. І. Присяжнюка, О. Рябчинської, М. І. Хавронюка та ін. Втім, предмет цієї наукової статті є настільки специфічним й достатньо вузьким, що він не міг потрапити до фокусу уваги поважних дослідників через відсутність відповідних, на час написання їх наукових праць, законодавчих ініціатив.

Метою цієї статті – є науковий аналіз проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо забезпечення свободи від втручання в приватне життя людини» № 9623 від 18.08.2023 р. та формування висновків і рекомендації щодо його прийняття.

Виклад основного матеріалу. Проектом Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо забезпечення свободи від втручання в приватне життя людини»² пропонується внесення змін до чинної редакції ст. 301 Кримінального кодексу України (далі – КК), в тому числі й зокрема тих, що спрямовані на: 1) декриміналізацію створення, ввезення і розповсюдження порнографічної продукції (за виключенням зображення насильницьких дій, дій що загрожують життю людини та сексуальних актів за участі тварин); 2) конструктивну зміну диспозиції ст. 301 КК України щодо встановлення кримінально-правової заборони на розповсюдження порнографії без згоди особи, яка у ній зображена та екстремальної порнографії. В цілому вітаючи громадську активність у напрямі спроб удосконалення механізмів кримінально-правового регулювання в Україні, підвищення ефективності правового захисту суспільної моралі, разом з тим не можна не взяти до уваги й ті суттєві положення вказаних законопроектної ініціативи, які є вразливими до критики і не можуть бути сприйняті без наукової дискусії щодо них. Кафедра кримінального права і кримінології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ, розглянувши проект закону, вважає за доцільне висловити декілька зауважень концептуального (сислового) та доктринального (догматичного) характеру.

1. За задумом ініціаторів змін до ст. 301 КК України, судячи з наданого ними обґрунтування та відповідно до розміщеної на офіційному веб-ресурі інформації організації BRDO³, кримінально-правова заборона на створення,

¹ Панкевич О. З. Право на приватність : цarina незалежності особи. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 2. С. 49.

² Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо забезпечення свободи від втручання в приватне життя людини : проект Закону України № 9623 від 18.08.2023 р. https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=76617 (дата звернення : 30.08.2023).

³ Україна наслідує закони СРСР щодо кримінальної відповідальності за поширення порноматеріалів, що не становлять суспільної небезпеки / BRDO. 05 липня 2023. URL:

ввезення і розповсюдження порнографічної продукції є радянською правовою спадщиною, що наразі втратила актуальність, а відповідні діяння не характеризуються суспільною небезпечністю. У підтвердження цього підкреслено наголошується на сторічній давнині прийнятої Міжнародної конвенції про припинення обігу порнографічних видань та торгівлі ними від 12.09.1923 р. Окремо вказується, що за інформацією Секретаріату ООН (лист МЗС від 13.01.2023 № 72/14-612-4714), незалежна Україна не є учасницею Конвенції ООН про припинення обігу порнографічних видань та торгівлі ними. На цих підставах ініціатори законодавчих змін та їх прихильники висновують відсутність у України будь-яких юридичних та етичних зобов'язань щодо збереження кримінально-правової заборони на створення, ввезення і розповсюдження порнографічної продукції. Також вказується, що таку пропозицію начебто підтримує наукова спільнота, в тому числі й один неназваний академік Національної академії правових наук України. Й останній аргумент ініціаторів: «Вважаємо неприпустимим марнотратством, особливо під час війни, витратити кошти Державного бюджету та сили органів правопорядку, судів і кримінально-виконавчої системи на притягнення до кримінальної відповідальності за діяння, що не є суспільно небезпечними і при цьому мають значний рівень розповсюженості у суспільстві, та виконання призначених покарань і стягнень»¹.

Втім, не складе надмірних зусиль виявити низку юридичних хиб та спроб маніпуляції суспільною свідомістю, які фіксуються у викладеному підході до обґрунтування пропонованих законодавчих змін, а саме:

1) аргумент до особистості (підтримка ідеї з боку академіка, докторів наук), що є поширеним різновидом логічних помилок, у зв'язку з чим не може бути сприйнятий в системі аргументів. Завдяки такому аргументу у поєднанні із вказівкою на деяких інших численних представників наукової спільноти може створитися хибне враження про масову підтримку законодавчих ініціатив як в академічних колах, так і серед широких верств населення;

2) аргумент щодо неприпустимості «марнотратства в умовах війни» на забезпечення кримінально-правового реагування на діяння, передбачені чинною редакцією ст. 301 КК України. Апелювання до гостро емоційної, чутливою для українців теми війни є неприйнятним та маніпулятивним в ситуації необхідності інтелектуальної дискусії щодо предмету законодавчих змін, не стосується їх предмету, який формується насамперед у вимірах суспільної моралі, правових інструментів її захисту;

3) автори законопроекту не обтяжують себе поясненням того, що ж змінилося у структурах, змісті конкретних компонентів суспільної моралі в

<https://brdo.com.ua/news/ukrayina-nasliduye-zakony-srsr-shhodo-kryminalnoyi-vidpovidalnosti-za-poshyrennya-pornomaterialiv-shho-ne-stanovlyat-suspilnoyi-nebezpeky/> (дата звернення: 30.08.2023).

¹ Громадські організації спільно виступили за декриміналізацію порнографії в Україні / BRDO. URL : <https://brdo.com.ua/news/gromadski-organizatsiyi-spilno-vystupyly-za-dekryminalizatsiyu-pornografiyi-v-ukrayini/> (дата звернення: 03.08.2023).

Україні, що дозволяє стверджувати про зміну ставлення українців до поширення порнографії та, відповідно, про втрату суспільної небезпечності. Посилання на те, що Україна належить до топ-20 країн за споживанням трафіку на Pornhub не може свідчити на користь тектонічних змін у структурі суспільної моралі. А радше навпаки. Споживання відповідного контенту є справою приватною, інтимною, свідчить не про зворотний бік суспільної моралі, що фундується культурою – системою норм, які єдино обмежують людину у її тваринних гонах, прагненнях, відділяють її від світу біологічної Природи.

Правим був З.Фройд, який на підставі розлогих та глибоких психоаналітичних досліджень, їх проєкцій на вивчення сутності культури й соціальних аберацій, дійшов висновку: «Культура означає всю суму досягнень та інститутів, які віддаляють наше життя від життя наших тваринних предків і слугують двом цілям: захистити людину від природи і впорядкуванню стосунків між людьми... Те, що культура дбає не лише про корисність, показує вже приклад краси, яку ми не бажаємо вилучати з культурних інтересів... І те, що нутрує в людській спільноті як прагнення до свободи може походити від залишків первісної, неприборканої культурою особистості, а тому стати основою ворожості до культури»¹.

В цьому, власне, полягає основне зауваження концептуального характеру до авторів законопроекту: не досліджена, не обґрунтована втрата відповідними діями суспільної небезпечності констатується ними як даність, що, безсумнівно, є випадок на істотний елемент сучасної культури, який має бути підкріплений сильним резонансом. Однією з базових підстав декриміналізації діянь слід вважати саме відповідні зміни в структурі суспільної моралі. Решта аргументів, в тому числі й щодо поширеності діянь, а також фінансової активності у сфері волонтерства окремих суб'єктів ринку порнографічних послуг принципово не стосуються головного питання – суспільної небезпечності самого діяння.

В цьому ж контексті варто наголосити й на тому, що складові правової політики Європейського Союзу, Ради Європи недвозначно свідчать про негативне ставлення до виробництва та поширення порнографічної продукції, моральний осуд таких дій.

У ст. 7 Європейської конвенції про транскордонне телебачення (Страсбург, 5 травня 1989 р.) передбачено положення про те, що порнографічні програми *принижують честь і гідність людини*. В Європейській конвенції про кінопродукцію (Страсбург, 2 жовтня 1992 р.) відмічається про те, що проєктам, які пропагують відверто порнографічного характеру відеопродукцію, статус сумісного виробництва не надається. Аналогічні за своїм змістом й спрямованістю норми (в тому числі кримінально-правові) містяться і в законодавстві низки європейських країн (Сполучене Королівство – Закони про образу суспільної моралі 1959 та 1964

¹ Фройд З. Невпокій в культурі / Переклав з німецької Юрко Прохасько. Львів : Видавництво «Апріорі», 2021. С. 40, 45.

р., Закон про митницю та консолідацію 1987; § 184 КК ФРН; ст. 204 КК Норвегії та ін.). Загалом підходи до криміналізації не є однорідними навіть у країнах-членах ЄС. Й апеляція розробників та промоутерів законопроекту до того, що у ЄС діяння щодо створення, ввезення і розповсюдження порнографічної продукції не є кримінально караними – не повною мірою відповідає дійсності. Також слід зауважити на тому, що термінологічні відмінності у законодавстві різних країн додають складностей у тлумаченні меж кримінально-правових заборон. Однак, так чи інакше, існує чітке відмежування легальної продукції, призначеної для статевого збудження (умовно – еротичної продукції, у звичній для українців термінології) та іншої відразливої (*obscene*) продукції, що принижує цінність людини, її гідність, сприяє розбещенню (власне, порнографії).

Отже, утримання законодавчих меж, що позначають морально-правову позицію держави на неприпустимість розбещення, утримання високого формату людської естетики та етики – це є, перш за все, *питанням про гідність*, а не про поширеність, доступність, економічну привабливість. Для України ж питання гідності є центруючими останні десять років, адже саме гідність визначає суб'єктність, правову, політичну, цивілізаційну. Ними не можна нехтувати, користуючи з політичної кон'юнктури;

4) нарешті не можна вважати допустимим й аргументованим твердження про те, незалежна Україна не є учасницею Міжнародної конвенції про припинення обігу порнографічних видань та торгівлі ними (на підставі листа МЗС від 13.01.2023 № 72/14-612-4714). По-перше, Міністерство закордонних справ України не є тим суб'єктом, який уповноважений формувати та реалізувати правову політику держави та, відповідно, компетентно визначати чинність тих чи інших нормативно-правових актів, міжнародних договорів. Таким суб'єктом є Міністерство юстиції України, що прямо впливає з п. 1 Положення про Міністерство юстиції України, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 02.07.2014 р. № 228. По-друге, відповідно до ст. 7 Закону України «Про правонаступництво України»¹ Україна є правонаступником прав і обов'язків за міжнародними договорами Союзу РСР, які не суперечать Конституції та інтересам республіки. Відтак згадану вище Міжнародну конвенцію, яка була підписана та ратифікована СРСР, слід вважати чинною і для України, у зв'язку з чим відповідні посилання на неї судів у вироках є правильним та обґрунтованим.

Таким чином, Україна лишається зобов'язаною за ст. 1 Конвенції ООН про припинення обігу порнографічних видань та торгівлі ними² до кримінального переслідування за створення, ввезення і розповсюдження порнографічної продукції.

¹ Про правонаступництво України : Закон України від 12.09.1991 р. № 1543-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1543-12#Text> (дата звернення: 03.08.2023).

² Міжнародна конвенція про припинення обігу порнографічних видань та торгівлі ними : Міжнародний документ ООН ; Конвенція від 12.09.1923 р. URL: <https://regulation.gov.ua/documents/id211400> (дата звернення : 20.10.2023).

2. Проектом пропонується передбачити кримінальну відповідальність за розповсюдження або збут порнографії *без згоди особи, яка у ній зображена*, або виготовлення такої продукції *із зображенням особи, якій не відомо про такі дії*. Отже кваліфікація цього протиправного діяння зумовлює встановлення та оцінку *відсутності згоди особи* на розповсюдження або збут порнографії, в якій вона зображена, а також *відсутності обізнаності особи* у виготовленні порнографічної продукції з її зображенням. Водночас дотримання цієї вимоги під час кваліфікації може наражатися на певні складнощі, оскільки не зовсім зрозуміло, яким чином на законодавчому рівні наразі сьогодні врегульовані питання щодо можливого збирання, зберігання, використання та поширення подібної конфіденційної інформації, у тому числі контролю за дотриманням законодавства про захист такої інформації. Крім того, не зовсім зрозуміло чим відрізняється *відсутність згоди особи* на розповсюдження або збут порнографії, в якій вона зображена, від *відсутності обізнаності особи* у виготовленні порнографічної продукції з її зображенням.

3. Стаття 301 проекту установлює кримінальну відповідальність за дві окремі категорії кримінального правопорушення: за вчинення кримінального проступку (ч. 1 ст. 301) та злочину (ч. 2–4 ст. 301). При цьому, склад злочину, передбачений ч. 2 ст. 301 проекту, є основним базовим по відношенню до складів злочину, передбачених ч. 3 і 4 цієї статті. Але тут доречно зазначити, що зі змісту ч. 4 ст. 301 проекту вбачається занадто суворе кримінально-правове обтяження за вчинення повторно дій, передбачених ч. 1 ст. 301. Інакше кажучи, повторність вчинення кримінального проступку перетворює його у вчинення тяжкого злочину, що навряд чи виправдано з огляду на дійсні супутні обставини. Річ у тім, що за своєю суспільною небезпекою вони у більшості випадків відповідатимуть ступеню суспільної небезпечності нетяжкого злочину. У зв'язку з цим, кримінальну відповідальність за повторне поширення порнографії без згоди особи, яка у ній зображена, слід було б передбачити у ч. 2, а не 3 ст. 301 проекту.

4. За логікою авторів проекту ч. 3 ст. 301 передбачає кримінальну відповідальність за поширення будь-якої порнографії серед неповнолітніх осіб. Водночас буквальне тлумачення положень ч. 3 ст. 301 проекту дозволяє стверджувати, що примушування до участі у створенні порнографії, може бути здійснено як щодо повнолітньої, так і неповнолітньої особи. У зв'язку з цим, в цій формі об'єктивної сторони кваліфікованого складу цього злочину доцільно конкретизувати ознаку примушування до участі у створенні порнографії, як таку, що стосується саме неповнолітньої особи.

Висновок. Законопроект може бути прийнятий за основу для попереднього розгляду Комітетом Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності з урахуванням висловлених зауважень та пропозицій, направлених на удосконалення кримінально-правового захисту дітей від діянь, пов'язаних зі створенням та поширенням продукції

порнографічного характеру, а також виготовленням, збутом або розповсюдженням екстремальної порнографії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Громадські організації спільно виступили за декриміналізацію порнографії в Україні / BRDO. URL : <https://brdo.com.ua/news/gromadski-organizatsiyi-spilno-vystupyly-za-dekryminalizatsiyu-pornografii-v-ukrayini/> (дата звернення: 30.08.2023).
2. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 15.11.2023).
3. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2021 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 15.11.2023).
4. Міжнародна конвенція про припинення обігу порнографічних видань та торгівлі ними : Міжнародний документ ООН ; Конвенція від 12.09.1923 р. URL: <https://regulation.gov.ua/documents/id211400> (дата звернення : 20.10.2023).
5. Панкевич О.З. Право на приватність : царица незалежності особи. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2017. № 2. С. 47–56.
6. Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо забезпечення свободи від втручання в приватне життя людини : проєкт Закону України від 18.08.2023 р. № 9623. https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=76617 (дата звернення : 30.08.2023).
7. Про правонаступництво України : Закон України від 12.09.1991 р. № 1543-XII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1543-12#Text> (дата звернення: 30.08.2023).
8. Серьогін В. О. Право на недоторканність приватного життя у конституційно-правовій теорії та практиці : монографія. Х. : ФІНН, 2010. 608 с.
9. Україна наслідує закони СРСР щодо кримінальної відповідальності за поширення порноматеріалів, що не становлять суспільної небезпеки / BRDO. 05 липня 2023. URL: <https://brdo.com.ua/news/ukrayina-nasliduye-zakony-srsr-shhodo-kryminalnoyi-vidpovidalnosti-za-poshyrennya-pornomaterialiv-shho-ne-stanovlyat-suspilnoyi-nebezpeky/> (дата звернення: 30.08.2023).
10. Фройд З. Невпокій в культурі / Переклав з німецької Юрко Прохасько. Львів : Видавництво «Апріорі», 2021.

Стаття надійшла до редакції 27.11.2023

Olexandr O. AVDIEEV,

Doctor of Law, Associate Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Olexandr I. ZOZULIA,

Doctor of Science in Law, Associate Professor

(Kharkov National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Kostiantyn Ye. SHEVELEV,

PhD in Law

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

THE ISSUES OF IMPROVING THE CRIMINAL-LEGAL ENSURE OF FREEDOM FROM INTERFERENCE IN THE PRIVATE LIFE OF A PERSON: A SCIENTIFIC ANALYSIS OF SEPARATE LEGISLATIVE INITIATIVES

The article is devoted to the analysis of individual legislative initiatives to improve the criminal-legal provision of freedom from interference in a person's private life in accordance with the draft Law of Ukraine "On Amendments to the Criminal Code of Ukraine on Ensuring Freedom from Interference in a Person's Private Life" No. 9623 dated 08/18/2023. Critical remarks were expressed regarding the unfoundedness of the position of the drafters of the draft law regarding the loss of public safety due to the relevant actions. One of the basic reasons for the decriminalization of acts should be considered exactly the corresponding changes in the structure of public morality. It is emphasized that the maintenance of legislative boundaries, which indicate the moral and legal position of the state on the inadmissibility of corruption, the maintenance of a high format of human aesthetics and ethics, is, first of all, a question of dignity, and not of prevalence, accessibility, economic attractiveness. For Ukraine, the issue of dignity has been central for the past ten years, because it is dignity that determines subjectivity, legal, political, and civilizational. A number of comments and suggestions regarding the features of the objective side of the composition of the crime provided for in Art. 301 of the Criminal Code of Ukraine *de lege ferenda*.

Key words: *private life, interference, pornography, criminalization, decriminalization, criminal law enforcement, public morality.*

Сергій Федорович ДЕНИСОВ,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків, Україна)

Маргарита Михайлівна ГАРИГА-ГРИХНО
кандидат історичних наук
(Чернігівський інститут інформації,
бізнесу і права ЗВО «Міжнародний науково-
технічний університет імені академіка
Юрія Бугая», м. Чернігів, Україна)

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПРОТИДІЯ СЕКСТИНГУ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ РЕСПУБЛІКИ ПОЛЬЩА

У статті подано ризики інтимної комунікації у мережі Інтернет та протидію секстингу за законодавством Республіки Польща. Визначено рівень теоретичної розробленості ризиків інтимної комунікації у законодавстві Республіки Польщі. Також виявлено найбільш поширені загрози, зумовлені феноменом секстингу, сформульована позиція про необхідність заповнення теоретичних знань у сфері протидії ризикам інтимної комунікації у мережі Інтернет.

Ключові слова: інтимна комунікація, соціальні мережі, секстинг, кіберзгвалтування, сексуальні дії, оголення, запис зображень, публікація зображень, кримінальна відповідальність, Республіка Польща.

Постановка проблеми. У часи глобальних мереж інформація, якою діляться в кіберпросторі, стає загальнодоступною для будь-кого без обмежень. Навіть якщо доступ до такого контенту потребує виконання деяких додаткових умов (наприклад, реєстрація на певному вебсайті)¹, насправді це не так проблематично. Легкість обміну інформацією в Інтернеті та ілюзорне відчуття повної анонімності в кіберпросторі сприяють обміну мультимедійними матеріалами, вміст яких також заборонений законом. Надзвичайно тривожним і, на жаль, дедалі більш поширеним явищем є поширення в Інтернеті зображень людей порнографічного характеру, причому ці зображення поширюються без їхнього відома та згоди². Наслідки такої діяльності, особливо коли вони призводять до кіберзлочинів та переслідувань, можуть бути негативними та навіть призвести до смерті особи, чиє інтимне зображення було опубліковано.

Сьогодні, коли відбуваються глобальні зміни та стрімкий розвиток можливостей переслідування в Інтернеті, світова наукова спільнота розробляє законодавчо протидію цій проблемі. Серед закордонних авторів треба виділити роботи N. Aghtaie, DiFrancisco Carly, D. Finkelhor, L.M. Jones, A. Lana, C. Larkins, J. Wolak та ін. Цим питанням у вивченні польського законодавства займалися M. Guzik-Makaruk, A. Jacyiewicz, T. Kałużny, K. Makaruk, M. Mozgawa, E. W. Pływaczewski, S. Szymański, Sz. Wójcik та ін.^{3,4} В Україні сьогодні дослідження питання є фрагментарним та не розробленим.

Мета статті – проаналізувати польське кримінальне законодавство, яке фіксує важливість проблеми, караючи поведінку, пов'язану із записом і публікацією зображень оголених осіб, які займаються діями сексуального характеру, а також спроба проаналізувати сферу криміналізації, передбачену ст. 191а Кримінального кодексу (далі – КК) Республіки Польщі (далі – РП)^{5,6}.

Виклад основного матеріалу. Секстинг є специфічною сексуальною інтеракцією: він належить до одного з різновидів сексу, проте для досягнення сексуальної розрядки комуніканти взаємодіють опосередковано – використовуючи листування.

¹ Peterson Zoë D., Janssen E. Ambivalent affect and sexual response: the impact of co-occurring positive and negative emotions on subjective and physiological sexual responses to erotic stimuli. *Arch Sex Behav*. 2007. Vol. 36(6). P. 793-807. DOI: 10.1007/s10508-006-9145-0.

² Drouin M., Landgraaf C. Texting, sexting, and attachment in college students' romantic relationships. *Computers in Human Behavior*. 2012. Vol. 28(2). P. 444–449. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.chb.2011.10.015>.

³ Rosen R., Brown C., Heiman J., Leiblum S., Meston C., Shabsigh R., Ferguson D., D'Agostino R. Jr. The Female Sexual Function Index (FSFI): a multidimensional self-report instrument for the assessment of female sexual function. *J Sex Marital Ther*. 2000. Vol. 26(2). P. 191-208. DOI: 10.1080/009262300278597.

⁴ William H. Masters, Virginia E. Johnson, Robert C. Kolodny. *Heterosexuality*. First Edition. Harpercollins, 1994. P. 150.

⁵ USTAWA z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny CZEŚĆ OGÓLNA. URL: <chromeextension://efaidnbmnfnkceppnckilpucjjpllcjldnkdj/https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/U/D19970553Lj.pdf> (дата звернення: 25.05.2023).

⁶ Power to Decide (former The National Campaign to Prevent Teen and Unplanned Pregnancy), *Sex and Tech. Results from a Survey of Teens and Young Adults*. Washington DC, 2008. P. 1–5. URL: <https://powertodecide.org/sites/default/files/resources/primarydownload/sex-and-tech.pdf> (дата звернення: 25.05.2023).

Секстинг (від англ. sexting) визначається як форма інтимної комунікації, виражена в пересиланні особистих фотографій, повідомлень інтимного змісту, за допомогою сучасних засобів зв'язку: стільникових телефонів, електронної пошти, соціальних мереж^{1; 2}.

Розвиток і популяризація мобільних телефонів, а точніше поява опції надсилання текстової інформації ознаменували початок обміну текстовими повідомленнями сексуального характеру, що називається секстингом (комбінація з двох слів: секс і смс)³.

Одними з перших на кримінологічні ризики та загрози секстингу звернули увагу Carly DiFrancisco⁴ та Jose R. Agustina⁵, з-поміж яких вони визначили виготовлення та обіг дитячої порнографії, поширення відомостей про приватне життя (інтимних фотографій) неповнолітнього, а також доведення до самогубства⁶.

По-перше, секстинг – одне з найпоширеніших явищ, зумовлених розвитком цифросексуалізму. Він продукує злочини, зумовлені порнопомстою, та сприяє трансформації окремих видів кримінального бізнесу.

По-друге, найбільш уразливою категорією осіб є діти та підлітки, які, виявляючи необачну поведінку, охоче вступають у контакт з незнайомцями, розкуто обговорюють інтимні теми та пересилають свої відверті фото- та відеозображення співрозмовнику⁷.

По-третє, секстинг є одним із найбільш поширених комунікаційних ризиків у мережі Інтернет.

З розвитком технологій, що включають появу опції обміну мультимедійними повідомленнями (MMS, месенджери), визначення секстингу також стало ширшим⁸. Сьогодні цей термін охоплює всі форми електронного обміну контентом сексуального характеру, що передається за допомогою засобів масової інформації, включаючи мобільні телефони, електронну пошту, служби обміну онлайн-повідомленнями та служби соціальних мереж. Хоча стереотипно вважати, що секстингом зазвичай

¹ Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/ru/словарь/английский/sexting> (date of application 03.05.2020).

² Encyclopedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/> (дата звернення 29.05.2021).

³ Pamela C. Regan, Ellen S. Berscheid. Lust: What We Know about Human Sexual Desire (SAGE Series on Close Relationships). 1st Edition. SAGE Publications, Inc., 1999. 184 p.

⁴ DiFrancisco C. The «Sexting» Case: Teenage Sexting, The New Constitutional Dilemma. *Seton Hall Circuit Review*. 2012. Vol. P. 190–220.

⁵ José R. Agustina. Menores infractores o víctimas de pornografía infantil. Respuestas legales e hipótesis criminológicas ante el Sexting. *Revista Electrónica de Ciencia Penal y Criminología*. 2010. Vol. 12. P. 1–44.

⁶ Jesse Logan se suicidó en Cincinnati el 6 de marzo de 2009 como consecuencia de haber sufrido en su persona las consecuencias del Sexting. URL: <http://today.msnbc.msn.com/id/29546030/> (дата звернення 29.05.2021).

⁷ Nobre Pedro J., Pinto-Gouveia J. Cognitions, emotions, and sexual response: analysis of the relationship among automatic thoughts, emotional responses, and sexual arousal. *Arch Sex Behav*. 2008. Vol. 37(4). P. 652–61. DOI: 10.1007/s10508-007-9258-0.

⁸ Mitchell K.J., Finkelhor D., Jones L.M., Wolak J. Prevalence and Characteristics of Youth Sexting: A National Study. *Pediatrics*. 2012. Vol. 129(1). P. 3,5–8. URL: <http://pediatrics.aappublications.org/content/early/2011/11/30/peds.2011-1730> (дата звернення: 25.05.2023).

займаються підлітки, дослідження показують, що відсоток тих, хто активно займається секстингом, з віком падає, це явище не обмежується лише молоддю¹.

Секстинг як явище, хоча його можна оцінювати по-іншому, якщо він відбувається за згодою, а обмінюваний вміст залишається лише в одержувача, не є предметом інтересу для кримінального права. Але коли мультимедійний контент електронного повідомлення (фотографії, відео) передається його одержувачем іншим особам, відбувається принаймні порушення виключного права особи, чиє зображення було записано. Враховуючи той факт, що сексуальний контент із записаною світлиною особи стосується сфери життя приватного характеру, наслідки публікації такого контенту виходять далеко за межі порушення права на зображення².

У літературі визначено публікацію сексуального зображення особи, включно з оголеними фотографіями (та іншими типами візуальних зображень) і записами сексуальних дій, у яких ця особа бере участь (зазвичай за згодою та записаними для приватного використання), як кіберзгвалтування (часто також порнографія помсти, порнографія без згоди)³.

Спостерігається розвиток глобальної тенденції систематизованого поширення сексуальних знімків людей без їхньої згоди, зокрема, відео, на яких вони залучені до сексуальних дій. Ці матеріали зазвичай містять посилання на профілі користувачів (Instagram, Facebook тощо)⁴, зображення яких було записано, що дає змогу миттєво ідентифікувати таких осіб. Багато таких вебсайтів також пропонують можливість вести торгівлю рекомендованим контентом – при цьому платежі здійснюються переважно за допомогою криптовалют.

Хоча терміни кіберзгвалтування чи порнографія з метою помсти, безсумнівно, цікаві, вони не повністю передають суть явища, про яке йдеться. Звідси твердження щодо позначення будь-яких подібних дій з використанням більш широкого поняття сексуальне насильство на основі зображення. Отже, таке насильство описує акт створення або поширення сексуального образу особи, вчинений із порушенням приватного життя. Не має значення, чи було записано зображення за згодою відповідної особи чи без неї, якщо воно поширюється без згоди цієї особи⁵.

Згідно з польським кримінальним законодавством, сексуальне насильство з використанням зображення є кримінальним порушенням. У КК, а саме у ст. 191а, зазначено два типи караної поведінки: один передбачає

¹ Stanley N., Barter Ch., Wood M., Aghtaie N., Larkins C., Lanau A., Överlien C. Pornography, Sexual Coercion and Abuse and Sexting in Young People's Intimate Relationships: A European Study. *Journal of Interpersonal Violence*. 2016. Pp. 13–15.

² Берзін П. С. Карний кодекс Республіки Польща. Київ : ВАІТЕ, 2015. С. 106.

³ Wójcik Sz., Makaruk K. Seksting wśród polskiej młodzieży. *Wyniki badania ilościowego. Fundacja Dzieci Niczyje*. 2014. S. 6–13. URL: http://fdds.pl/wp-content/uploads/2016/05/Wojcik_Makaruk_Seksting_wsrod_polskiej_mlodziwiezy.pdf (дата звернення: 28.05.2023).

⁴ Michalska-Warias A., Bojarski T. Kodeks karny. Komentarz. Warszawa, 2012. S. 200.

⁵ Ringrose J., Gill R., Livingstone S., Harvey L. A Qualitative Study of Children, Young People and "Sexting": A Report Prepared for the NSPCC. London, 2012. P. 53–54.

запис зображення особи, яка є оголеною або бере участь у сексуальних діях, якщо запис було скоєно з використанням насильства, незаконної погрози або обману («хто знімає зображення оголеної особи або особи, яка вчинює статевий акт, використовуючи з цією метою насильство щодо такої особи, протиправну погрозу чи обман»), а інший – оприлюднення зображення оголеної особи або причетної до статевої дії без їхньої згоди ¹.

Стаття 191а була включена до КК законом від 5 листопада 2009 р. про внесення змін до Кримінального кодексу, Кримінально-процесуального кодексу, Виконавчого кримінального кодексу та деяких інших актів.

У доктрині існує загальна згода щодо того, що оголена людина – це людина без одягу. Проте виникли сумніви щодо того, чи слід вважати людину, яка частково одягнена, але має відкриті інтимні частини (тобто статеві органи, сідниці, жіночі груди), як голу. Видається слушною думка, що нагота може бути повною (без одягу) або частковою (мається на увазі оголення інтимних частин людини). Важко було б обґрунтувати тезу, відповідно до якої зображення дійсно оголеної людини, що закриті інтимні частини підлягають особливому захисту, і що кримінальне законодавство не забезпечить такого захисту особі, яка одягнена, за винятком відкритих і оголених інтимних частин. Умовою, необхідною для того, щоб вважати записане зображення людини, є те, що знімок дозволяє ідентифікувати особу. Крім того, важливо, щоб впізнання проводилося лише за обличчям зображеної особи. Достатньо, щоб записаний контент містив деталі, на основі яких треті особи можуть ідентифікувати особу, зображення якої було записане.

Поняття «запис» у польській мові означає запис і збереження звуку та зображення на касетах, дисках і в пам'яті комп'ютера та електронних пристроїв – для подальшого відтворення ². У літературі на цю тему, однак, існують певні розбіжності щодо способу запису. З одного боку, є аргумент, що запис може здійснюватися лише за допомогою технічних засобів фіксації знімків (наприклад, відео, фото). З іншого боку, запис зображення може здійснюватися також олівцем, пензлем тощо (у вигляді портрета, ескізу, малюнка). Вбачається, що другий погляд є більш обґрунтованим, оскільки не видається слушним визнавати, що світлина оголеної особи або особи, яка бере участь у статевому акті, записане, наприклад, у формі ескізу чи малюнка, є чимось суттєво відмінним від фотографії. Необхідно наголосити, що зйомка частково (наприклад, топлес) або навіть повністю оголених осіб, які знаходяться в громадських місцях, де їх можуть бачити інші люди, не є

¹ Phippen A. Sexting: An Exploration of Practices, Attitudes and Influence. London 2012, P. 2–3. URL: <https://www.blackpoolsafeguarding.org.uk/assets/uploads/resources/For%20Professionals/Sexting%20%20A%20Exploration%20of%20Practices,%20Attitudes%20and%20Influences.pdf> (дата звернення: 28.05.2023).

² Mozgawa M. Kilka uwag na temat przestępstwa utrwalaania wizerunku nagiej osoby lub osoby w trakcie czynności seksualnej (art. 191a k.k.). Nauki penalne wobec szybkich przemian socjokulturowych / A. Adamski, J. Bojarski, P. Chrzczonowicz, M. Leciak (eds.). Księga jubileuszowa Profesora Mariana Filara. Vol. I, Toruń. 2012. S. 415–416, 430.

злочином у розумінні статті 191а КК РП, а поширення їх зображення без їх згоди – злочин¹.

Криміналізація передбачених статтею 191а КК РП діянь не викликає жодних сумнівів, але треба брати до уваги певні питання, які можуть спричинити суперечності, особливо з огляду на те, що вони фактично звужують коло дій, які мають бути забороненими.

Тут слід звернути увагу на два моменти. По-перше, обмеження кримінально караного зйомки зображення лише ситуацією застосування насильства, незаконних погроз або обману. По-друге, скасування відповідальності особи, яка лише поділилася записаним зображенням з іншими, не поширюючи його далі стороннім особам².

Предметом кримінально караного діяння запис зображення оголеної особи або особи, яка вчинює статевий акт, є лише тоді, коли винний вдається до насильства над потерпілим, погроз або обману з метою фіксації зображення потерпілого, а також у разі, коли насильство полягає в застосуванні сили до потерпілого. Незаконною погрозою є як погроза вчинення злочину на шкоду потерпілому (якщо ця погроза викликає у потерпілого обґрунтоване побоювання, що вона може бути реалізована), так і погроза порушення кримінальної справи або поширення відомостей, що принижують гідність особи, якій погрожують, - при цьому ризик реалізації такої погрози не обов'язково повинен бути об'єктивно реальним. Обман полягає у введенні потерпілого в оману або використанні помилки потерпілого щодо обставин, які є підставою для прийняття ним рішення або впливають на нього (обман передбачає застосування будь-яких заходів, що усувають опір або позбавляють потерпілого здатності приймати усвідомлені рішення, у тому числі одурманення потерпілого без його відома)³.

У ст. 197 КК РП зазначено: «Той, хто насильством, незаконною погрозою або обманом примушує іншу особу до зносин» (§ 1) або «підпорядковується іншому сексуальному акту або вчиняє такий акт» (§ 2). Водночас у ст. 191а зазначено: «Той, хто фіксує зображення оголеної особи або особи, яка вчиняє статевий акт, використовуючи з цією метою насильство над такою особою, протиправну погрозу або обман (...)»⁴.

Таким чином, якщо у разі вчинене діяння, передбаченого ст. 197 КК РП⁵, під насильством розуміється застосування сили до потерпілого або іншої особи, яку потерпілий намагається захистити, або до тварини чи предмета - з метою вплинути на процес прийняття ними рішення, то у випадку діяння, передбаченого ст. 197 КК, насильство полягає у тому, що потерпілий або інша особа, яку він намагається захистити, або тварина, або

¹ Kodeks karny. Komentarz / Konarska-Wrzosek V. (ed.). Warszawa 2016. S. 894–895.

² Kodeks karny. Część ogólna, Komentarz / Zoll A., W. Wróbel, A. Zoll (eds.). Warszawa, 2016. S. 52.

³ Joanna Piórkowska-Flioger. Kodeks wykroczeń. Komentarz. Wolters Kluwer Polska, 2019. S. 351.

⁴ Jodłowski J., Szewczyk M. Przepisy prawa przeciwko rodzinie i opiece. Kodeks karny. Część szczególna / W. Wróbel, A. Zoll (eds.). Warszawa, 2017. Tom II. S. 120.

⁵ Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz do art. 212–277d / Wróbel W., Zoll A. (eds.). Vol. II, Part II, Warszawa, 2017. S. 90.

предмет, насильство може бути застосоване лише до потерпілого, що виключає можливість визнання того, що це насильство було спрямоване на іншу особу¹.

Необхідно зауважити, що чинна норма невинувато звужує коло караних діянь, передбачених ст. 191а КК РП, і було б доцільно принаймні вилучити слова "щодо такої особи", які стосуються насильства, незаконних погроз або обману (норму можна викласти так: "Хто застосовує насильство, незаконні погрози або обман і захоплює...")². Потребує уточнення питання про те, чи необхідно брати до уваги будь-які інші міркування, що визначають караність дій, пов'язаних із записом зображення оголеної особи або особи, яка займається сексуальною діяльністю. Видається, що єдиним фактором, який може зробити такий акт фіксації зображення некараним, є згода особи, зображення якої фіксується, на це. Адже немає жодних підстав виключати з переліку караних діянь акт фіксації інтимного зображення особи, особливо особи, яка займається статевим життям, без її відома та згоди, навіть якщо це не пов'язано із застосуванням примусу, незаконної погрози чи обману (наприклад, із застосуванням відеокамери)³. Згода законної заінтересованої особи у цьому випадку є особливо важливою та необхідною, а обмеження криміналізації фіксації інтимного зображення особи лише певними конкретними діями, зокрема, спрямованими лише проти потерпілого, може розцінюватися як спеціальна згода на фіксацію такого зображення, що не передбачено ст. 191а КК РП⁴.

Поширення зображення оголеної особи або особи, яка вчинює статеві дії без її згоди, карається незалежно від способу фіксації такого знімка⁵. Не має також значення, чи давала особа згоду на зйомку, чи ні.

Кримінальну відповідальність не можна ототожнювати лише з оприлюдненням зображення, хоча саме так поняття оприлюднення визначено у ст. 202 КК РП, яка стосується демонстрації, виготовлення і розповсюдження порнографічних предметів. Поширенням зображення оголеної особи або особи, яка вчиняє статевий акт, є також надання його в розпорядження навіть одній особі або невеликій групі осіб. Таким чином, інше тлумачення поняття "розповсюдження" є неправомірним, оскільки воно свідчило б про звужувальне тлумачення, зроблене всупереч *ratio legis* нормативного акту, який повинен пропонувати особам якомога ширший

¹ Emil W. Pływaczewski, Ewa M. Guzik-Makaruk, Szczesny Szymański, Tomasz Kałużny, Anna Jacyniewicz. New solutions in Poland in the interrogation of child victims of sexual crimes. *Current problems of the penal law and criminology. Aktuelle probleme des strafrechts und der kriminologie*. Warszawa, 2017. P. 197-210.

² Stefański Ryszard A. Kodeks karny. Komentarz. Warszawa : C.H. BECK, 2022. S. 856.

³ Michalska-Warias A. Wybrane problemy przestępcstwa zgwałcenia. *Nauki penalne wobec szybkich przemian socjokulturowych / A. Adamski, J. Bojarski, P. Chrzczonowicz, M. Leciak (red.). Księga Jubileuszowa Profesora Mariana Filara, Tom I, Toruń 2012. S. 400-413.*

⁴ Diana Dajnowicz-Piesiecka. Legal and criminological aspects of parental abduction from the standpoint of Polish criminal judicial decisions. *Current problems of the penal law and criminology. Aktuelle probleme des strafrechts und der kriminologie*. Warszawa, 2017. P. 362-376.

⁵ Katarzyna Laskowska. Organizational structure of organized criminal groups involving foreigners that are active in Poland in the light of the results of studies of criminal case files. *Current problems of the penal law and criminology. Aktuelle probleme des strafrechts und der kriminologie*. Warszawa, 2017. P. 542-556.

обсяг захисту від зловживань у відповідній сфері. Видається, що якби законодавець хотів такого звуження, він би висловив це прямо, як у випадку, наприклад, зі ст. 241 КК РП, яка забороняє публічне розголошення відомостей підготовчого провадження, чітко вказуючи, що йдеться не про будь-яке розголошення, а саме про публічне. Тому, якщо законодавець не передбачив цього у ст. 191а КК РП, необхідно визнати, що йдеться про будь-які форми розповсюдження. Однак з наведеною думкою важко погодитися. Наведене положення є прикладом широкого тлумачення, зробленого всупереч тлумаченню поняття «розповсюдження», прийнятому на основі польського кримінального законодавства. У згадуваній ст. 241 КК РП також йдеться про публічне поширення («хто публічно поширює без дозволу»), а отже, «публічно» є лише специфікою поширення і не визначає коло осіб, до яких потрапляє поширюваний контент. Поширення розуміється як надання інформації загальнодоступності, можливість ознайомлення з нею більшої та незалежної аудиторії, а «публічний» ніби описує сферу, у якій це відбувається. Поширення стає публічним, коли поведінка правопорушника, з огляду на місце, обставини та характер його діяльності, є або може бути доступною (помітною) для невизначеного кола осіб¹.

У випадку оприлюднення зображення оголеної особи або особи, яка вчиняє сексуальні дії, єдиним фактором, що має значення, має бути те, чи було порушено приватне життя особи, чиє зображення було зафіксовано². Необхідно також підкреслити, що категорія приватності в такому випадку стосується особливо чутливої сфери, пов'язаної із сексуальністю людини, і не повинно мати значення, скільки третіх осіб ознайомилися з таким зображенням. Адже якщо таке зображення поширюється в кіберпросторі, якщо воно не захищене і не доступне лише певному колу осіб, то такий акт поширення стає актом розповсюдження.

Санкція ст. 191а КК РП передбачає покарання у виді позбавлення волі від 3 місяців до 5 років. Частина друга містить вказівку процесуального змісту, зокрема, переслідування здійснюється за заявою потерпілого.

Висновки. У доктрині існують розбіжності щодо місця ст. 191а КК РП. З одного боку, є думки, що її необхідно розмістити в розділі XXIII, присвяченому злочинам проти свободи³, а з іншого - що вона більше підходить для розділу XXV КК РП, який стосується злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи⁴.

Зображення навіть частково оголеної людини зазвичай має сексуальне забарвлення (хоча можна навести і протилежні приклади - наприклад, класичні скульптури або скульптури епохи Відродження). Однак у цій категорії йдеться про оголеність, яка передбачає оголення переважно статевих органів людини, що, очевидно, фокусується на людській

¹ Stefański Ryszard A. Kodeks karny. Komentarz. Warszawa : C.H. BECK, 2022. S. 856.

² Magdalena Perkowska. Border criminality in Poland – myths and reality. Current problems of the penal law and criminology. *Aktuelle probleme des strafrechts und der kriminologie*. Warszawa, 2017. P. 683-697.

³ Berent M., Filar M. Kodeks karny. Komentarz / ed. M. Filar. Warszawa. 2016. S. 1187-1188.

⁴ Mozgawa M., Nazar-Gutowska K. Utrwalanie lub rozpowszechnianie wizerunku nagiej osoby – art. 191a k.k. (analiza prawnokarna i praktyka ścigania). Prawo w działaniu / M. Mozgawa (ed.). Warszawa, 2014. S. 14.

сексуальності, а тому захист таких зображень підпадає скоріше під категорію захисту сексуальної свободи та гідності, ніж під категорію захисту свободи. Аналогічна ситуація із зображенням людини, яка вчиняє статевий акт, що, безперечно, підпадає під рамки сексуальної сфери людського життя.

Безсумнівно, криміналізація діянь, передбачених ст. 191а КК РП, є виправданою, але не слід ігнорувати певні положення, що можуть викликати сумніви, особливо з огляду на те, що вони фактично звужують коло дій, які не допустимі та не можуть бути виправдані.

Таким чином, надалі використання досвіду та ґрунтовне дослідження кримінального законодавства Республіки Польщі, зокрема, є корисним для застосування у кримінальному праві України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Берзін П. С. Карний кодекс Республіки Польща. Київ : ВАІТЕ, 2015. 164 с.
2. Cambridge Dictionary. URL: <https://dictionary.cambridge.org/ru/словарь/английский/sexting> (date of application 03.05.2020).
3. Diana Dajnowicz-Piesiecka. Legal and criminological aspects of parental abduction from the standpoint of Polish criminal judicial decisions. *Current problems of the penal law and criminology. Aktuelle probleme des strafrechts und der kriminologie*. Warszawa, 2017. P. 362-376.
4. DiFrancisco C. The «Sexting» Case: Teenage Sexting, The New Constitutional Dilemma. *Seton Hall Circuit Review*. 2012. Vol. P. 190–220.
5. Drouin M., Landgraff C. Texting, sexting, and attachment in college students' romantic relationships. *Computers in Human Behavior*. 2012. Vol. 28(2). P. 444–449. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.chb.2011.10.015>.
6. Emil W. Pływaczewski, Ewa M. Guzik-Makaruk, Szcześnie Szymański, Tomasz Kałużny, Anna Jacyniewicz. New solutions in Poland in the interrogation of child victims of sexual crimes. *Current problems of the penal law and criminology. Aktuelle probleme des strafrechts und der kriminologie*. Warszawa, 2017. P. 197-210.
7. Encyclopedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/> (дата звернення 29.05.2021).
8. Jesse Logan se suicidó en Cincinnati el 6 de marzo de 2009 como consecuencia de haber sufrido en su persona las consecuencias del Sexting. URL: <http://today.msnbc.msn.com/id/29546030/> (дата звернення 29.05.2021).
9. Joanna Piórkowska-Flieger. Kodeks wykroczeń. Komentarz. Wolters Kluwer Polska, 2019. S. 351.
10. Jodłowski J., Szewczyk M. Przestępstwa przeciwko rodzinie i opiece. Kodeks karny. Część szczególna / W. Wróbel, A. Zoll (eds.). Warszawa, 2017. Tom II. S. 120.
11. José R. Agustina. Menores infractores o víctimas de pornografía infantil. Respuestas legales e hipótesis criminológicas ante el Sexting. *Revista*

Electrónica de Ciencia Penal y Criminología. 2010. Vol. 12. P. 1–44.

12. Katarzyna Laskowska. Organizational structure of organized criminal groups involving foreigners that are active in Poland in the light of the results of studies of criminal case files. Current problems of the penal law and criminology. *Aktuelle probleme des strafrechts und der kriminologie*. Warszawa, 2017. P. 542–556.

13. Kodeks karny. Część ogólna, Komentarz / Zoll A., W. Wróbel, A. Zoll (eds.). Warszawa, 2016. S. 52.

14. Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz do art. 212–277d / Wróbel W., Zoll A. (eds.). Vol. II, Part II, Warszawa, 2017. S. 90.

15. Kodeks karny. Komentarz / Konarska-Wrzosek V. (ed.). Warszawa 2016. S. 894–895.

16. Michalska-Warias A. Wybrane problemy przestępstwa zgwałcenia. Nauki penalne wobec szybkich przemian socjokulturowych / A. Adamski, J. Bojarski, P. Chrzczonowicz, M. Leciak (red.). Księga Jubileuszowa Profesora Mariana Filara, Tom I, Toruń 2012. S. 400–413.

17. Michalska-Warias A., Bojarski T. Kodeks karny. Komentarz. Warszawa, 2012. S. 200.

18. Mitchell K.J., Finkelhor D., Jones L.M., Wolak J. Prevalence and Characteristics of Youth Sexting: A National Study. *Pediatrics*. 2012. Vol. 129(1). P. 3,5–8. URL:

<http://pediatrics.aappublications.org/content/early/2011/11/30/peds.2011-1730> (дата звернення: 25.05.2023).

19. Mozgawa M. Kilka uwag na temat przestępstwa utrwalania wizerunku nagiej osoby lub osoby w trakcie czynności seksualnej (art. 191a k.k.). Nauki penalne wobec szybkich przemian socjokulturowych / A. Adamski, J. Bojarski, P. Chrzczonowicz, M. Leciak (eds.). Księga jubileuszowa Profesora Mariana Filara. Vol. I, Toruń. 2012. S. 415–416, 430.

20. Nobre Pedro J., Pinto-Gouveia J. Cognitions, emotions, and sexual response: analysis of the relationship among automatic thoughts, emotional responses, and sexual arousal. *Arch Sex Behav*. 2008. Vol. 37(4). P. 652–61. DOI: 10.1007/s10508-007-9258-0.

21. Pamela C. Regan, Ellen S. Berscheid. Lust: What We Know about Human Sexual Desire (SAGE Series on Close Relationships). 1st Edition. SAGE Publications, Inc., 1999. 184 p.

22. Peterson Zoë D., Janssen E. Ambivalent affect and sexual response: the impact of co-occurring positive and negative emotions on subjective and physiological sexual responses to erotic stimuli. *Arch Sex Behav*. 2007. Vol. 36(6). P. 793–807. DOI: 10.1007/s10508-006-9145-0.

23. Phippen A. Sexting: An Exploration of Practices, Attitudes and Influence. London 2012, P. 2–3. URL: <https://www.blackpoolsafeguarding.org.uk/assets/uploads/resources/For%20Professionals/Sexting%20An%20Exploration%20of%20Practices,%20Attitudes%20and%20Influences.pdf> (дата звернення: 28.05.2023).

24. Power to Decide (former The National Campaign to Prevent Teen and

Unplanned Pregnancy), *Sex and Tech. Results from a Survey of Teens and Young Adults*. Washington DC, 2008. P. 1–5. URL: <https://powertodecide.org/sites/default/les/resources/primarydownload/sex-and-tech.pdf> (дата звернення: 25.05.2023).

25. Ringrose J., Gill R., Livingstone S., Harvey L. A Qualitative Study of Children, Young People and “Sexting”: A Report Prepared for the NSPCC. London, 2012. P. 53–54.

26. Rosen R., Brown C., Heiman J., Leiblum S., Meston C., Shabsigh R., Ferguson D., D'Agostino R. Jr. The Female Sexual Function Index (FSFI): a multidimensional self-report instrument for the assessment of female sexual function. *J Sex Marital Ther.* 2000. Vol. 26(2). P. 191-208. DOI: 10.1080/009262300278597.

27. Stanley N., Barter Ch., Wood M., Aghtaie N., Larkins C., Lanau A., Överlien C. Pornography, Sexual Coercion and Abuse and Sexting in Young People's Intimate Relationships: A European Study. *Journal of Interpersonal Violence*. 2016. Pp. 13–15.

28. Stefański Ryszard A. Kodeks karny. Komentarz. Warszawa : C.H. BECK, 2022. S. 856.

29. USTAWA z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny CZĘŚĆ OGÓLNA. URL: <chromeextension://efaidnbmninnibpcajpcgclefindmkaj/https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/U/D19970553Lj.pdf> (дата звернення: 25.05.2023).

30. William H. Masters, Virginia E. Johnson, Robert C. Kolodny. *Heterosexuality*. First Edition. Harpercollins, 1994. P. 150.

31. Wójcik Sz., Makaruk K. Seksting wśród polskiej młodzieży. *Wyniki badania ilościowego. Fundacja Dzieci Niczyje*. 2014. S. 6–13. URL: http://fdds.pl/wp-content/uploads/2016/05/Wojcik_Makaruk_Seksting_wsrod_polskiej_mlodziezy.pdf (дата звернення: 28.05.2023).

Стаття надійшла до редакції 10.11.2023

Serhii F. DENYSOV

Doctor of Law, Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Margarita M. HARIGA-HRYHNO

PhD in historical sciences

(Chernihiv Institute of Information, Business and Law of the ZVO "International Scientific and Technical University named after Academician Yuriy Bugai", Chernihiv, Ukraine)

CRIMINAL-LEGAL COUNTERACTION OF SEXTING UNDER THE LEGISLATION OF THE REPUBLIC OF POLAND

The article presents the risks of intimate communication on the Internet and counteraction to sexting under the legislation of the Republic of Poland. The level of theoretical development of the risks of intimate communication in the legislation of the Republic of Poland is determined. The author also identifies the most common threats caused by the phenomenon of sexting and formulates a position on the need to fill in the theoretical knowledge in the field of counteracting the risks of intimate communication on the Internet.

Key words: *intimate communication, social networks, sexting, cyber-rape, sexual acts, nudity, recording images, publishing images, criminal liability, the Republic of Poland.*

Альона Сергіївна КОБЗИНА

*(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків, Україна)*

КАРАЛЬНІ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВІ САНКЦІЇ ЗА ВЧИНЕННЯ ОКРЕМИХ КРИМІНАЛЬНИХ ПРОСТУПКІВ: ПРОБЛЕМИ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ В ОСОБЛИВІЙ ЧАСТИНІ КК УКРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню проблем побудови окремих каральних кримінально-правових санкцій, як структурного елементу заборонних кримінально-правових норм, в яких визначається загроза призначення певного виду та розміру покарання за вчинення, передбаченого в їх диспозиціях, кримінального проступку. В результаті аналізу недоліків нормативно-правової визначеності окремих з таких санкцій пропонуються шляхи їх удосконалення.

Ключові слова: каральні кримінально-правові санкції, кримінальні проступки, покарання, конфіскація майна, кримінально-правові наслідки, заходи (засоби) кримінально-правового характеру, громадські роботи, виправні роботи, арешт, пробаційний нагляд, обмеження волі.

Постановка проблеми. З метою захисту суспільних відносин від протиправних посягань кримінальним законом визначено не лише те, які діяння та за яких умов є кримінальними правопорушеннями, але й також встановлені в санкціях статей загрози застосування кримінальної відповідальності, змістом яких є різні за ступенем своєї суворості види покарань за вчинення таких протиправних діянь¹. Однак при детальному аналізі значної частини таких санкцій знаходить своє підтвердження наявність недоліків їх нормативного визначення, що значною мірою впливає на можливість, доцільність та ефективність застосування таких санкцій. Враховуючи наведене, виникає необхідність наукового осмислення їх законодавчої регламентації та, за можливості, внесення обґрунтованих

¹ Яценко А. М. Деякі міркування щодо співвідношення кримінально-правових наслідків із заходами кримінально-правового характеру // Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності: міжн. наук.-практ. конф. (м. Харків, 08-09 жовтня 2015 р.). Харків: Право, 2015. С. 231-233.

пропозиції щодо вдосконалення нормативно-правового визначення окремих з таких каральних кримінально-правових санкцій.

Питання проблем побудови кримінально-правових санкцій знаходили своє висвітлення у наукових працях Ю. В. Бауліна, О. П. Гороха, Т. А. Денисової, М. Корабель, М. І. Мельника, Н. А. Орловської, В. І. Павликівський, Ю. В. Шинкарьова, А. М. Яценка та багатьох інших вчених. Наукові здобутки вказаних авторів безспірно є вагомим внеском у розв'язання цієї проблематики. Попри це, залишається багато питань, які є недостатньо вирішеними, а вирішення окремих з них не є безспірним. Додаткової актуальності винесеної на розгляд проблеми додає й той факт, що вказаними авторами не аналізувалися проблеми нормативної визначеності санкцій як загроз застосування того чи іншого покарання саме за вчинення кримінальних проступків, з урахуванням характеру та ступеня їх суспільної небезпечності, з огляду на різновиди тих покарань, загроза застосування яких безпосередньо у таких санкціях й визначена.

Аналіз положень Особливої частини КК України дозволяє стверджувати, що майже у 98 санкціях статей нормативно визначена загроза застосування різних видів покарань за вчинення кримінальних проступків. Предметом нашого дослідження, з огляду на обмежені його межі, наразі, стануть санкції тих кримінальних проступків, що передбачені ч. 2 ст. 111-1, ч. 1 ст. 129, ч. 4 ст. 134, ч. 1 ст. 163, ч. 2 ст. 164, ч. 1 ст. 183, ч. 1 ст. 185, ч. 1 ст. 190, ст. 232, ч. 1 ст. 253, ст. 335 та ст. 395 КК, ч. 1 ст. 435 КК України.

Метою статті є дослідження проблем нормативно-правової визначеності каральних кримінально-правових санкцій за вчинення окремих зі вказаних кримінальних проступків та формулювання на цій підставі можливих шляхів удосконалення їх нормативно-правового визначення.

Виклад основного матеріалу. Опрацювання спеціальної літератури дозволяє стверджувати, що побудова каральних кримінально-правових санкцій за вчинення кримінальних проступків вимагає дотримання загальних вимог щодо такої побудови. До таких вимог належить законність, індивідуалізація покарання, доцільність відповідної побудови, справедливість потенційно можливої індивідуалізації покарання. Окремі науковці до цього переліку додатково додають й вимогу щодо необхідності враховувати ранжируваності видів покарання¹.

Доречно зазначити, що в каральних санкціях за вчинення кримінальних проступків нормативно закріплені загрози застосування таких основних і додаткових видів покарань:

- штраф (у 82 % санкцій) – ч. 1 ст. 185, ч. 1 ст. 190 КК України та ін.;
- позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю (у 27 % санкцій) – ст. 173, ч. 1 ст. 371 КК України та ін.;

¹ Орловська Н. А. Санкції кримінально-правових норм: засади та принципи формування : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2012. С. 26.

- громадські роботи (у 17 % санкцій) – ч. 1 ст. 190, ч. 1 ст. 248 КК України та ін.;
- виправні роботи (у 37 % санкцій) – ч. 1 ст. 271, ч. 1 ст. 283 КК України та ін.;
- службове обмеження для військовослужбовців (наявне лише в 1 санкції, що складає орієнтовно 0,8% від загальної кількості санкцій за вчинення кримінальних проступків) – ч. 1 ст. 412 КК України;
- конфіскація майна (міститься в 1 санкції – орієнтовно 0,8%) – ч. 2 ст.111-1 КК України;
- арешт, який Законом України № 3342-IX від 23 серпня 2023 р. «Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань» (далі – Закон України Законом України № 3342-IX від 23 серпня 2023 р.)¹, запропоновано замінити на пробаційний нагляд (у 86 % від загальної кількості санкцій за вчинення кримінальних проступків) – ч. 1 ст. 129, ст. 395 КК України та ін.;
- обмеження волі (у 71 % санкцій) – ч. 1 ст. 150, ч. 1 ст. 182 КК України та ін.;
- тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців (зазначене покарання наявне лише в 1 санкції та складає орієнтовно 0,8%) – ч. 1 ст. 412 КК України.

Аналіз вказаних положень Особливої частини КК України яскраво засвідчують те, що згадані вище вимоги побудови кримінально-правових санкцій не завжди знаходять своє дотримання у законотворчій діяльності під час побудови кримінально-правових санкцій за вчинення кримінальних проступків².

Зокрема, наприклад, ч. 2 ст. 111-1 КК України містить склад кримінального проступку, однак її санкція передбачає загрозу застосування додаткового покарання, яке відповідно до Загальної частини КК України не може бути призначено за такий вид кримінального правопорушення. Річ у тім, що вказана санкція цієї статті передбачає конфіскацію майна. Але конфіскація майна, відповідно до ч. 2 ст. 59 КК України, може бути призначена лише за вчинення злочинів, а не кримінальних проступків. Зазначені факти зумовлюють неузгодженість положень норм Загальної та Особливої частин КК України та є істотним недоліком в побудові такої санкції. Крім того, ч. 2 ст. 111-1 знаходиться в розділі I Особливої частини КК України, що має назву «Злочини проти основ національної безпеки України». Отже, складно пояснити чому саме в цьому розділі містяться різновиди кримінальних проступків.

У зв'язку з цим, ми схильні підтримати позицію тих авторів, які

¹ Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань : Закон України № 3342-IX від 23 серпня 2023 року // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3342-20#Text>.

² Корабель М. Г. Правовий аналіз формування санкцій кримінально-правової норми. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 2. С. 287–291.

пропонують посилити відповідальність за прояви колабораційної діяльності, передбаченої ч. 1 і 2 ст. 111-1 КК України¹. З огляду на це, скажімо, доцільно кримінальне правопорушення, передбачене ч. 1 і 2 ст. 111-1 КК України, трансформувати з кримінального проступку у злочин, на чому наполягає Ю. В. Орлов. На думку дослідника, таку трансформацію доцільно реалізувати шляхом доповнення санкції ч. 1 і 2 ст. 111-1 КК України покаранням у виді штрафу в розмірі від 1 до 4 тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та позбавленням волі на строк до 3 років.² Натомість окремі інші вітчизняні дослідники пропонують це зробити у інший спосіб. Так, В. І. Павликівський та А. М. Яценко, посилаючись на судову статистику, зазначають на можливих труднощах, що можуть виникати під час виконання покарання у виді штрафу, враховуючи вік та соціальний статус більшості засуджених за вказаними частинами цієї статті. На думку дослідників, покарання у вигляді штрафу за це протиправне посягання носитиме виключно декларативний характеру, а тому зміну санкції ч. 1 і 2 ст. 111-1 КК України доцільно здійснювати шляхом визначення в ній загрози застосування основного покарання у виді позбавлення волі з альтернативною можливістю призначення інших покарань у вигляді виправних робіт, арешту, громадських робіт тощо³.

Отже, на наше переконання, таку трансформацію вважаємо за доцільне реалізувати шляхом доповнення санкції ч. 1 і 2 ст. 111-1 КК України покаранням у виді громадський робіт на строк від 60 до 240 годин, а також доповнити санкцію альтернативним покаранням у виді позбавлення волі на строк до 3 років, що повністю узгоджувалося би з цього приводу з положеннями проекту нового КК України, відповідно до якого зазначене кримінальне правопорушення відноситься до злочину 5 ступеня⁴.

Доречно звернути увагу й на те, що санкції ч. 1 ст. 183, ст. 232, ч. 1 ст. 253 КК України, містять загрозу застосування лише одного виду основного покарання у виді штрафу, а санкція ст. 395 КК України – передбачає лише загрозу застосування арешту (в контексті Закону України № 3342-ІХ від 23 серпня 2023 р. – пробаційного нагляду). Окрім того, санкція ч. 4 ст. 134 КК України та ст. 335 КК України містять лише такий вид основного покарання як обмеження волі, хоча й у санкції ч. 4 ст. 134 КК України і зазначається ще додатково на таке факультативне додаткове покарання як позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю на строк до трьох років.

На наше переконання, в наведених прикладах нормативно-правового визначення санкцій вбачається недотримання принципу персоніфікації

¹ Єна І. О. Санкції за злочини проти основ національної безпеки України: окремі закономірності та проблеми побудови. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 4 (29). Т. 1. С. 116–119.

² Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри: монографія / Ю. В. Орлов; Кримінол. асоц. України. Харків : Право, 2023. С. 32.

³ Павликівський В. І., Яценко А. М. Кримінальна відповідальність за різні прояви колабораціонізму: проблеми правозастосування. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2023. № 2 (99). С. 44–45.

⁴ Текст проекту нового кримінального Кодексу. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/10/15/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-14-10-2023.pdf>

покарання під час побудови цих каральних санкцій, на виділені якого акцентує увагу Н. А. Орловська¹. Це тягне за собою, за справедливим зауваженням В. М. Бережнюк, неможливість призначення справедливого покарання². Але недотримання цього принципу не є єдиним недоліком, що має місце в результаті наявності в санкції загрози застосування лише одного виду основного покарання. Окремим таким недоліком є унеможливлення призначення покарання окремим категоріям осіб за вчинення зазначених кримінальних проступків, в силу законодавчих обмежень щодо призначення таких видів покарань стосовно таких осіб. Скажімо, відповідно до ст. 60 КК України арешт як вид основного покарання у санкції ст. 395 КК України не може бути призначений щодо вагітних жінок та жінок, які мають дітей віком до 7 років, а тому призначити покарання за вчинення цього кримінального проступку вказаним категоріям осіб неможливо. У зв'язку з цим, заміна арешту, з огляду на Закон України № 3342-IX від 23 серпня 2023 р., начебто виправляє таку ситуацію, але лише за умови визнання пробаційного нагляду видом покарання, чого про нього сказати не можна, незважаючи на протилежну позицію законодавця. Якщо ж, навіть, і погоджуватися з законодавчою позицією щодо регламентування у КК України такого нового виду покарання як пробаційний нагляд, то це покарання, знову ж таки, не може бути призначено особам, які під час відбування цього виду покарання вчинили нове кримінальне правопорушення.

У зв'язку з цим у згаданих та інших подібних випадках необхідно обов'язкове включення до санкції за вчинення кримінальних проступків загрози застосування інших альтернативних видів основних покарань. Враховуючи те, що кримінальні проступки є кримінальними правопорушеннями з найменшою суспільною небезпечністю, доцільним видається закріплення в Загальній частині КК України положення щодо можливості в окремих випадках призначення за вчинення кримінального проступку штрафу як найменш суворого виду покарання відповідно до градації покарань, передбаченої у ст. 51 КК України.³ Отже, вважаємо за доцільне Загальну частині КК України доповнити положеннями, які б визначали особливості призначення покарання за вчинення кримінальних проступків, на чому детальніше ми зупинимося далі.

Окремо хотілося б звернути увагу й на те, що окремим недоліком нормативно-правового визначення санкцій кримінальних проступків, передбачених ч. 1 ст. 185, ч. 1 ст. 129, ч. 1 ст. 163, ч. 2 ст. 164, ч. 1 ст. 190 КК України, є наявність в таких санкціях альтернативної загрози застосування основних видів покарань в їх максимальному розмірі, передбаченому

¹ Орловська Н. А. Санкції кримінально-правових норм: засади та принципи формування : автореферат дис. ... докт юрид. наук : 12.00.08 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2012. С. 26.

² Бережнюк В. М. Поняття та загальні критерії індивідуалізації покарання при призначенні покарання за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / В. М. Бережнюк. Львів, 2021. 225 с.

³ Митрофанов І. І. Система покарань у механізмі реалізації кримінальної відповідальності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2013. № 5. С. 194–198.

положеннями Загальної частини КК України. Так, наприклад, санкція ч. 1 ст. 185 КК України містить загрозу застосування покарання у виді громадських робіт на строк до 240 годин, у виді виправних робіт на строк до 2 років, у виді арешту на строк до 6 місяців. Така ж ситуація наявна й у санкціях ч. 1 ст. 129 (арешт до 6 місяців), ч. 1 ст. 163 (виправні роботи до 2 років), ч. 2 ст. 164 (громадські роботи до 240 годин та арешт до 6 місяців), ч. 1 ст. 190 (громадські роботи до 240 годин та виправні роботи до 2 років).

Категорична в цьому аспекті й судова практика. Так, вироком Бердичівського міськрайонного суду Житомирської області особу було визнано винуватою у вчиненні кримінального проступку, передбаченого ч. 1 ст. 190 КК України, та призначено йому покарання у вигляді громадських робіт строком 240 годин¹. Такий же вид покарання в тому ж самому розмірі за вчинення аналогічного кримінального проступку було призначено й вироком Синельниківського міськрайонного суду Дніпропетровської області².

Такий підхід законодавця та представників суддівської спільноти вважаємо не зовсім коректним з огляду на знижену суспільну небезпечність кримінальних проступків порівняно зі злочинами,³ в санкціях яких передбачаються такі ж самі види покарань у таких самих максимальних їх розмірах. Навіть за умови того, що суб'єкт правозастосовної діяльності в особі суду під час індивідуалізації покарання наділений певною свободою вибору⁴, не зовсім зрозуміло, чого у згаданих прикладах судової практики суд призначив покарання, не пов'язані з позбавленням волі, за вчинення кримінальних проступків в тих самих максимальних межах, що передбачається призначати за вчинення більш суспільно небезпечних діянь – злочинів. Враховуючи наведене, варто згадати позицію М. І. Хавронюка, який категорично заперечує можливість призначення за злочини та кримінальні проступки однакових розмірів тих самих основних видів покарань, не пов'язаних з позбавленням волі⁵.

Зазначимо, що ідею призначення за вчинення злочину та кримінального проступку однакових видів основних покарань, однак в різних їх розмірах, не розділяють автори проекту нового КК України⁶. Так, відповідно до проекту КК України, покарання за вчинення злочину та за вчинення кримінального проступку є абсолютно різними. Зокрема, за вчинення злочину як основне покарання може бути призначено: штраф,

¹ Вирок Бердичівського міськрайонного суду Житомирської області від 17 квітня 2023 року у справі 274/2321/23. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110261888>.

² Вирок Синельниківського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 06 червня 2023 року у справі 191/2283/23. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111570885>.

³ Мирошніченко Н. Кримінальний проступок та класифікація злочинів. *Юридичний вісник*. 2012. № 2. С. 47–49.

⁴ Яценко А. М. Деякі аспекти індивідуалізації покарання при його призначенні (пункт 3 частини 1 статті 65 КК України). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 2. С. 97–100.

⁵ Хавронюк Н. И. Реформа уголовных правонарушений: обоснование и проблемы. URL: https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/old/files/Criminal%20justice/Khavronyuk_reform_of_crimes.pdf.

⁶ Текст проекту нового кримінального Кодексу. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/10/15/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-14-10-2023.pdf>

ув'язнення на певний строк або довічне ув'язнення. Натомість за вчинення кримінального проступку в якості основного покарання визначено безоплатні роботи (на строк від 1 до 3 місяців), грошове стягнення (в розмірі від 50 до 100 розрахункових одиниць), обмеження свободи пересування (на строк від 15 діб до 3 місяців), арешт (на строк від 15 діб до 3 місяців).

Подібний підхід заслуговує підтримки, але до тих пір доки новий КК України не буде прийнятий та не набуде чинності, очевидно, що вказана проблема має будь-яким чином все ж таки бути вирішена і в чинному КК України. У зв'язку з цим, з метою її вирішення одночасно з проблематикою визначеності у санкціях кримінальних проступків загроз призначення лише одного виду основного покарання, пропонуємо Загальну частину КК України доповнити окремою статтею, яка могла би мати наступний вигляд:

«Стаття 68-1. Призначення покарання за вчинення кримінального проступку.

1. За вчинення кримінального проступку суд може призначити покарання в межах санкції статті Особливої частини КК України, що не може перевищувати такі строки або розміри основних видів покарань, не пов'язаних з позбавленням волі:

- 1) штраф – не більше 3 тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;
- 2) громадські роботи – не більше 160 годин;
- 3) виправні роботи – не більше 1 року 4 місяців;
- 4) службове обмеження для військовослужбовців – не більше 1 року 4 місяці;
- 5) арешт – не більше 4 місяців;
- 6) пробаційний нагляд – не більше двох років п'яти місяців;
- 7) обмеження волі – не більше 3 років 4 місяців.

2. За вчинення кримінального проступку неповнолітній особі суд може призначити основне покарання з урахуванням розділу XV Загальної частини цього Кодексу в межах санкції статті Особливої частини КК України, з урахуванням максимального строку чи розміру такого покарання, що не може перевищувати:

- 1) для штрафу – 250 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян;
- 2) для громадських робіт – 60 годин;
- 3) для виправних робіт – 6 місяців;
- 4) для арешту – 20 діб.

3. У разі неможливості призначення основного покарання, визначеного в санкції статті Особливої частини цього Кодексу за вчинення кримінального проступку, суд може основне покарання замінити на інше покарання відповідно статті 51 цього Кодексу, з урахуванням приписів статті 72 цього Кодексу, та максимальних меж, визначених у частині першій і другій статті 68-1 цього Кодексу».

З приводу арешту як виду покарання та заміни його на пробаційний

нагляд, згідно з Законом України від 23.08.2023 року¹, додатково хотілося би зазначити таке. Проаналізувавши такий вид покарання важко не помітити його схожість з іншими некаральними заходами кримінально-правового характеру. У зв'язку з цим, ще раз підкреслимо, що з цього приводу закладаються сумніви щодо доцільності віднесення пробаційного нагляду до видів покарань.

Доречно згадати й про те, що внесення до переліку покарань такого нового покарання як пробаційний нагляд, на переконання інших окремих науковців, зумовлено неактуальністю таких видів покарань як арешт та обмеження волі, а також труднощами, що виникають у зв'язку з виконанням таких покарань². Більше того, як зазначають дослідники, пробаційним наглядом мали би замінити обмеження волі³, оскільки саме так ставилося питання в попередніх проектах Закону щодо запровадження пробаційного нагляду як покарання⁴. Однак, така позиція науковців не узгоджується з положеннями ст. 50 КК України. У зв'язку з цим, не заперечуючи ефективність пробаційного нагляду як кримінально-правового засобу реагування на порушення кримінально-правових заборон все ж таки вважаємо, що він має поставати у КК України не у вигляді нового покарання, а у вигляді оновленого іншого заходу кримінально-правового характеру, визначеного у ст. 76 КК України.

Насамкінець привертає увагу й наступна не зовсім коректна законодавча регламентація пробаційного нагляду в окремих санкціях кримінальних проступків відповідно до Закону України від 23.08.2023 року. Зокрема, санкція кримінального проступку, передбаченого ч. 1 ст. 435 КК України, містить загрозу застосування не лише покарання у виді обмеження волі, але й пробаційного нагляду. Як ми вже неодноразово зазначали пробаційний нагляд заміняє покарання у вигляді арешту щодо загальних суб'єктів, залишаючи в системі покарань арешт, але щодо військовослужбовців. Стаття 435 КК України міститься в XIX розділі Особливої частини КК України «Кримінальні правопорушення проти встановленого правопорядку несення військової служби (військові кримінальні правопорушення)», що дає підстави стверджувати про наявність особливого суб'єкта вчинення кримінального проступку, передбаченого ч. 1 ст. 435 КК України⁵. Вочевидь, логічно було б припустити можливість

¹ Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань: Закон України №3342-IX від 23 серпня 2023 року // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3342-20#n126>

² Бурбій А., Пшенична А. Пробаційний нагляд як вид покарання // Збірн. тез наук.-практ. кругл. столу «Безпекова ситуація в Україні в умовах війни: стан, загрози, напрями забезпечення». Київ. 2023. С. 201–204.

³ Бориславський Р. А. Пробаційний нагляд як новий вид покарання // Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах // Збірн. тез міжнар. наук.-практ. конф. (3 листопада 2023 року) / упор. Р. М. Шехавцов. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. С. 30–32.

⁴ Лисодед О. В. Пробаційний нагляд як новий вид кримінального покарання // Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі заходи попередження злочинності : матер. Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф., (26 лист. 2021 р.). Одеса : ОДУВС, 2021. С. 139–141.

⁵ Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов,

запровадження за вчинення такого військового кримінального проступку загрози призначення альтернативного покарання не у вигляді пробаційного нагляду, а у вигляді арешту військовослужбовця. У зв'язку з цим, вважаємо за необхідне у вказаній санкції ч. 1 ст. 435 КК України загрозу застосування пробаційного нагляду, принаймні, замінити на арешт строком до 4 місяців.

Висновки. Системний аналіз окремих каральних санкцій за вчинення кримінальних проступків засвідчує, що їх декларування законодавцем з позиції нормативно-правової визначеності не позбавлене певних недоліків. Це не може не створювати труднощів під час застосування таких каральних кримінально-правових санкцій суб'єктами правозастосовної діяльності. У зв'язку з цим, їх законодавча регламентація вочевидь потребує свого вдосконалення, з урахуванням висловлених нами з цього приводу у цій публікації думок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бережнюк В. М. Поняття та загальні критерії індивідуалізації покарання при призначенні покарання за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / В. М. Бережнюк. Львів, 2021. 225 с.
2. Бориславський Р. А. Пробаційний нагляд як новий вид покарання. Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах // Збірн. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (3 листопада 2023 року) / упор. Р. М. Шехавцов. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. С. 30–32.
3. Бурбій А., Пшенична А. Пробаційний нагляд як вид покарання // Збірн. тез наук.-практ. круглого столу «Безпекова ситуація в Україні в умовах війни: стан, загрози, напрями забезпечення». Київ. 2023. С. 201–204.
4. Вирок Бердичівського міськрайонного суду Житомирської області від 17 квітня 2023 року у справі 274/2321/23. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110261888>.
5. Вирок Синельниківського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 06 червня 2023 року у справі 191/2283/23. URL : <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111570885>.
6. Єна І. О. Санкції за злочини проти основ національної безпеки України: окремі закономірності та проблеми побудови. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2019. Вип. 4 (29). Т. 1. С. 116–119.
7. Корабель М. Г. Правовий аналіз формування санкцій кримінально-правової норми. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 2. С. 287–291.
8. Кримінальний кодекс України: Науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гавриш та ін.; За заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. 1196 с.

9. Лисодєд О. В. Пробаційний нагляд як новий вид кримінального покарання. Кримінально-правові, кримінологічні та кримінально-виконавчі заходи попередження злочинності : матер. Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., 26 лист. 2021 р. Одеса : ОДУВС, 2021. С. 139–141.

10. Мирошниченко Н. Кримінальний проступок та класифікація злочинів. *Юридичний вісник*. 2012. № 2. С. 47–49.

11. Митрофанов І. І. Система покарань у механізмі реалізації кримінальної відповідальності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2013. № 5. С. 194–198.

12. Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри: монографія / Ю. В. Орлов; Кримінол. асоц. України. Харків : Право, 2023. 252 с.

13. Орловська Н. А. Санкції кримінально-правових норм: засади та принципи формування : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.08 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2012. 40 с.

14. Павликівський В. І., Ященко А. М. Кримінальна відповідальність за різні прояви колабораціонізму: проблеми правозастосування. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2023. № 2 (99). С. 31–50.

15. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань : Закон України № 3342-IX від 23 серпня 2023 року // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3342-20#Text>.

16. Про внесення змін до Кримінального, Кримінального процесуального кодексів України та інших законодавчих актів України щодо удосконалення видів кримінальних покарань: Закон України №3342-IX від 23 серпня 2023 року // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3342-20#n126>

17. Текст проекту нового кримінального Кодексу. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/10/15/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-14-10-2023.pdf>

18. Текст проекту нового кримінального Кодексу. URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2023/10/15/kontrolnyj-tekst-proyektu-kk-14-10-2023.pdf>

19. Хавронюк Н. И. Реформа уголовных правонарушений: обоснование и проблемы. URL: https://pravo.org.ua/wp-content/uploads/old/files/Criminal%20justice/Khavronyuk_reform_of_crimes.pdf.

20. Ященко А. М. Деякі аспекти індивідуалізації покарання при його призначенні (пункт 3 частини 1 статті 65 КК України). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 2. С. 97–100.

21. Ященко А. М. Деякі міркування щодо співвідношення кримінально-правових наслідків із заходами кримінально-правового

характеру // Проблеми науки кримінального права та їх вирішення у законотворчій та правозастосовній діяльності: міжн. наук.-практ. конф. (м. Харків, 08-09 жовтня 2015 р.). Харків: Право, 2015. С. 231–233.

Стаття надійшла до редакції 02.12.2023

Alyona S. KOBZINA

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

PUNISHMENT OF CRIMINAL AND LEGAL SANCTIONS FOR COMMITMENT OF CERTAIN CRIMINAL OFFENSES: PROBLEMS OF NORMATIVE AND LEGAL DETERMINATION IN A PARTICULAR PART OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE

The article is devoted to the study of the problems of constructing certain punitive criminal law sanctions as a structural element of prohibitive criminal law provisions which determine the threat of imposing a certain type and amount of punishment for a criminal offense provided for in their dispositions. As a result of the analysis of the shortcomings of the regulatory and legal certainty of some of these sanctions, the author suggests the ways to improve them.

Keywords: *punitive criminal law sanctions, criminal misdemeanors, punishment, confiscation of property, criminal law consequences, measures (means) of a criminal law nature, public works, correctional labor, arrest, probationary supervision, restriction of liberty.*

Ярослав Григорович ЛИЗОГУБ
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

МАРОДЕРСТВО: У ПОШУКАХ РОЗУМІННЯ ЗМІСТУ ДІЯННЯ

Статтю присвячено проблемі законодавчого визначення окремих складових такого злочину, як мародерство, відповідальність за яке встановлено у ст. 432 Кримінального кодексу України. Подібне дослідження виконане як на тлі етимологічного походження та семантичного значення зазначеного явища, так і з урахуванням законодавчих підходів до його розуміння у кримінальних кодексах деяких зарубіжних країн. Звернено увагу на наявну звуженість змісту мародерства в чинному кримінальному законі, показано й обґрунтовано доцільність включення до такого суспільно небезпечного діяння й інших видів поведінки, що з логічної точки зору послідовно відтворюють мародерство, як його наразі визначає Кримінальний кодекс України. Наголошено, що зміст чинної ст. 432 Кримінального кодексу України створює певні перепони у правильному розумінні визначеного нею діяння, особливо на тлі включення фактично притаманних йому атрибутів до змісту деяких інших кримінальних правопорушень. Висловлено думку про сумнівну припустимість такого підходу.

Ключові слова: мародерство, військові кримінальні правопорушення, кваліфікація мародерства, активні бойові дії, військовослужбовці, військовозобов'язані, резервісти, викрадення.

Постановка проблеми. Кримінальні правопорушення проти встановленого порядку несення військової служби (так звані військові кримінальні правопорушення), що передбачені розділом XIX Особливої частини чинного Кримінального кодексу України (далі – КК України), є наразі чи не найпопулярнішим предметом обговорення у вітчизняній

доктрині кримінального права. І причина тому, як видається, є цілком зрозумілою – у країні триває війна!

Водночас війна зумовила посилення уваги до відповідного типу посягань не через лише сам факт її існування. Натомість завдяки їй створилось певне сприятливе середовище для виникнення і поширення фактів учинення військових кримінальних правопорушень.

Бажаючи долучитися до протидії таким фактам і водночас розуміючи, що результат подібної діяльності є неможливим без забезпечення якісної формалізації зазначених кримінальних правопорушень у нормах вітчизняного законодавства, криміналісти збільшили кількість відповідних досліджень. І працювати, як виявилось, було над чим, оскільки низка нормативно закріплених ознак окремих негативних явищ з тих, що зараз є під увагою, заслуговували та й, власне, заслуговують не лише на «косметичну» у кримінально-правовому сенсі корекцію, а й на суттєвий змістовний перегляд.

У тому чи іншому контексті питання мародерства досліджували, зокрема, В. О. Бугаєв, О. Л. Булейко, П. А. Воробей, О. М. Грудзур, М. І. Карпенко, В. А. Клименко, М. Й. Коржанський, М. І. Панов, І. Л. Трунов, М. І. Хавронюк, С. О. Харитонов. Не залишився осторонь подібної діяльності й автор цієї публікації.

Завданням статті можна вважати проведення предметного аналізу змісту мародерства шляхом дослідження цього явища під кутом зору його етимології, семантики та порівняльно-правового аналізу, а *метою* – привернення уваги наукової спільноти до проблеми, що обговорюється, і формулювання висновків, які можуть стати у пригоді для законодавчого перегляду та поліпшення змісту відповідної кримінально-правової норми.

Наукова новизна дослідження визначається тим, що наведених вище досліджень недостатньо, тому що не всі аспекти досліджуваного явища, у тому числі той, що висунуто для обговорення в межах цієї публікації, достатньою мірою опрацьовані.

Виклад основного матеріалу. Отже, мародерство в Україні наразі передбачено як злочин у ст. 432 КК України, де воно детерміноване як «викрадення на полі бою речей, що знаходяться при вбитих чи поранених». Подібний підхід до формулювання змісту розглядуваного явища навряд чи можна вважати оригінальним. Бо його можна побачити й у кодексах деяких інших країн світу, зокрема Естонської Республіки (§ 109 Пенітенціарного кодексу)¹, Литовської Республіки (ст. 113 Кримінального кодексу)², Республіки Молдова (ч. 3 ст. 137-1 Кримінального кодексу)³, Монголії

¹ Penal Code. Passed 06.06.2001. Entry into force 01.09.2002 // Riigi Teataja : сайт. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/ee/Riigikogu/act/530092022005/consolide> (дата звернення: 10.10.2023).

² Criminal Code of the Republic of Lithuania. Law No VIII-1968 of 26 September 2000 // LEGISLATIONLINE : сайт. URL: https://legislationline.org/sites/default/files/documents/62/Lithuania_CC_2000_am2017_en.pdf (дата звернення: 10.10.2023).

³ Уголовный кодекс Республики Молдова в Республике Молдова // Lege.md : сайт. URL: https://lege.md/ru/act/ugolovnyiy_kodeks_respubliki_moldova (дата звернення: 10.10.2023).

(ст. 28.18 Кримінального кодексу)¹. Різняться такі норми фактично лише за способами побудови в них відповідних речень, а також структурним їх розташуванням або серед військових, або серед воєнних злочинів. Утім, у всіх них розглядуване явище пов'язане саме з викраденням речей у вбитих чи поранених на полі бою осіб.

Проте чи можна зазначену логіку розуміння мародерства вважати абсолютно правильною? Чи враховує вона повною мірою те, із чим пов'язується етимологія та семантика такого слова? Спробуємо розібратись.

Загалом, мародерство походить, як зазначається в багатьох джерелах, від французького слова «*maroudeur*». Проте в літературі його переклад і трактування не завжди збігаються. Наприклад, О.М. Ситько та Н.М. Шаповаленко детермінують мародерство (на тлі слова «*maroudeur*») як здійснення крадіжки, але водночас зазначають, що це «приховане або відкрите викрадення на полі бою речей у вбитих і поранених, здійснене військовослужбовцями, що належать до особового складу власних збройних сил держави або союзних військ, або до армії противника, чи цивільними особами»².

Натомість в іншому джерелі мародерство визначається вже лише як «викрадення на полі бою речей, що належать вбитим чи пораненим», тобто без посилання на суб'єктів такого діяння. При цьому слово «*maroudeur*», на відміну від попередньо продемонстрованої позиції, перекладено як грабіжник³.

Із грабуванням пов'язує своє розуміння мародерства й О. Скалозуб⁴, але до змісту визначення, крім убитих і поранених, додає й мирних мешканців прифронтової смуги. За схожою логікою відбувається тлумачення й у Великому тлумачному словнику української мови В.Т. Бусела, а також в Академічному тлумачному словнику української мови, де трактування мародерства безпосередньо детермінується словом «мародер», що визначається як «вояк, що грабує вбитих та поранених після бою або мирне населення під час війни»⁵.

Про те, що мародерство – це не лише дії з викрадення майна убитих та поранених, як і те, що воно відбувається не тільки на полі бою, непрямо впливає і з тексту статей 28, 46, 47 і 53 Положення про закони і звичаї війни на суходолі, що є додатком до IV Конвенції про закони і звичаї війни

¹ Criminal code of Mongolia. General part. Updates as 2019 // LEGISLATIONLINE : сайт. URL: https://legislationline.org/sites/default/files/documents/56/MONG_CC_as%20of%202019.pdf (дата звернення: 10.10.2023).

² Ситько О.М., Шаповаленко Н.М. Словник юридичних термінів іншомовного походження. Одеса : ОДУВС, 2013. С. 26.

³ Велика українська енциклопедія. Тематичний реєстр гасел з напрямку «Юридичні науки» / уклад.: В. Л. Бабка, М. М. Шумило ; за ред. А. М. Киридон. Київ : Держ. наук. установа «Енциклопедичне видавництво», 2017. С. 86.

⁴ Скалозуб О. Словник чужомовних слів, виразів і приповідок, що вживаються в українській мові. Коломия : Рекорд, 1933. С. 219.

⁵ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. С. 648.; Словник української мови : в 11 т. / Акад. наук Української РСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 1973. Т. 4: І–М. С. 632.

на суходолі від 18 жовтня 1907 року (в Україні набула чинності 24 серпня 1991 року)¹. Так, на тлі встановлення офіційної заборони у ст. 47 мародерство, згідно зі ст. 28, забороняється й «у місті чи місцевості», тобто не лише на полі бою. При цьому з огляду на припис ст. 46 «приватна власність (а не лише речі вбитих та поранених. – Я.Л.) не підлягає конфіскації» і «окупаційна армія може заволодіти лише грошима, фондами та цінними паперами, які виключно є власністю держави...» (ст. 53).

Отже, як бачимо, мародерство – це насправді більш змістовне явище, ніж викрадення речей у вбитих і поранених на полі бою, як це наразі зазначається у КК України, а також у кримінальних кодексах Естонії, Литви, Молдови та Монголії. Проаналізовані джерела показують, що мародерство не завжди пов'язується з полем бою і не виключає можливість заволодіння майном цивільного населення. І в системному розумінні змісту мародерства це виглядає не позбавленим сенсу. Адже яка різниця насправді, де саме відбулось заволодіння речами – на полі бою чи в зоні проведення воєнного конфлікту, як і те, майном військового чи цивільної особи заволодів винуватий? А якщо різниці немає, то чому б тоді й ці дії не врахувати як ознаки мародерства в нормі про відповідальність за його вчинення?

Принагідно зазначимо, що подібну логіку значною мірою вже враховано в законодавстві низки інших країн світу. Наприклад, у Кримінальному кодексі Грузії (п. «а» ст. 413) таке явище сформульоване як «заволодіння речами вбитого чи пораненого під час воєнних дій, а так само заволодіння майном громадян, що було залишене в зоні бойових дій, і (або) розграбування населеного пункту чи іншої територіальної одиниці»².

А в кодексах таких країн, як Ліхтенштейн, Мальта, Німеччина та Норвегія, мародерство хоча й не фігурує як назва тієї чи іншої статті, воно безперечно вбачається з огляду на зміст окремих їхніх положень, якими викрадення речей і майна убитих і поранених на полі бою, разом із заволодінням речами та майном представників цивільного населення в зоні військового конфлікту, представлено як прояв одного й того ж суспільно небезпечного діяння. При цьому відсутність мародерства в назвах статей кримінальних кодексів згаданих країн пов'язана, як видається, не з не набуттям чи втратою законодавчого розуміння викладених у відповідних статтях діянь саме як актів мародерства, а з особливостями законодавчої формалізації цього та інших посягань на тлі збереження їх уніфікованого, зокрема із приписами Женевських конвенцій 1949 року, чи максимально до них наближеного розуміння. Так, наприклад, у Кримінальному кодексі Ліхтенштейну (§ 321c)³ і Кодексі про злочини проти міжнародного права

¹ IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі : від 18.10.1907 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222 (дата звернення: 10.10.2023).

² Уголовный кодекс Грузии : от 22.07.1999 № 1580 // Законодательный Вестник Грузии : сайт. URL: <https://www.matsne.gov.ge/ru/document/view/16426?publication=241> (дата звернення: 10.10.2023).

³ Criminal Code of 24 June 1987 // LEGISLATIONLINE : сайт. URL: https://legislationline.org/sites/default/files/documents/64/LICH_CC_eng.pdf (дата звернення: 10.10.2023).

Німеччини (ст. 9)¹ норми, якими криміналізовані вищезазначені діяння, мають назву «Воєнні злочини проти власності та інших прав», у Кримінальному кодексі Норвегії (ст. 104)² – «Воєнні злочини проти власності та цивільних прав», а у Кримінальному кодексі Мальти (пп. XVI п. «b» ст. 54D)³ – просто воєнний злочин.

Звісно, існують й інші підходи до нормативного визначення та закріплення актів заволодіння майном убитих і поранених на полі бою осіб, а також майном цивільного населення, як, наприклад, у Кримінальному кодексі Болгарії⁴, де такі діяння, разом із фактично знеособленою їй нормативною назвою, ще й диференційовані самостійними статтями – окремо щодо категорії вбитих і поранених на полі бою (ст. 405) і окремо щодо цивільних (ст. 404). Проте, не набувши поширення, їх навряд чи доречно розглядати як таке, що заслуговує на увагу. Та й на тлі концепції трактування мародерства саме як системного поєднання дій, що однаково його характеризують і під кутом зору викрадення майна осіб, убитих і поранених на полі бою, і в контексті заволодіння майном тих, хто розглядається як цивільне населення, на нашу думку, вона виглядає блідо.

Подібним чином, гадаємо, виглядає й формулювання мародерства, що наразі існує у ст. 432 КК України, бо з урахуванням проаналізованих джерел його законодавча подача змістовно демонструє трохи вихолощений підхід. І як наслідок, дії, що фактично утворюють розглядуване явище, винесено за межі ст. 432 КК України й частково включено до змісту інших кримінальних правопорушень, зокрема передбачених статтями 185, 186, 433 і 438 КК України, що не є правильним, тому що за своїм змістом насправді вони їх не характеризують по суті достатньою мірою⁵. Але це, як зазначається у відомому висловлюванні, цілковито інша історія.

Висновки. Підсумовуючи, варто зауважити, що чинна редакція кримінального правопорушення, передбаченого ст. 432 КК України, виглядає обмежено. Адже дії, які за змістом фактично характеризують мародерство, у зазначеній нормі закону не представлені як елементи останнього. Подібне не лише звужує справжнє розуміння розглядуваного явища, а й, як видається, штучно та безпідставно призводить до наповнення

¹ Code of Crimes against International Law of 26 June 2002 // LEGISLATIONLINE : сайт. URL: https://legislationline.org/sites/default/files/documents/a8/GERM_Code%20of%20Crimes%20against%20International%20Law.pdf (дата звернення: 10.10.2023).

² The Penal Code of Norway // LOVDATA : сайт. URL: https://lovdata.no/dokument/NLE/lov/2005-05-20-28/KAPITTEL_2#KAPITTEL_2 (дата звернення: 10.10.2023).

³ Criminal Code of Republic of Malta. 10th June, 1854 // LEGISLATIONLINE : сайт. URL: https://legislationline.org/sites/default/files/documents/ed/Malta_Criminal_Code_amDec2019_en.pdf (дата звернення: 10.10.2023).

⁴ Criminal Code of Bulgaria // LEGISLATIONLINE : сайт. URL: https://legislationline.org/sites/default/files/documents/2c/Bulgaria_Criminal_Code_1968_am2017_ENG.pdf (дата звернення: 10.10.2023).

⁵ Утім, це означає, що наразі наявні у ст. 432 КК України ознаки мародерства можуть довільно трактуватись, зокрема з урахуванням підходу, доречність якого демонструється в роботі. Тому що з кримінально-правової точки зору доки зберігатиметься теперішня конструкція такої норми, доти зміст мародерства не можна розглядати інакше, ніж це прямо обумовлено ознаками його юридичного складу, закріпленими в нормі.

інших, сформульованих в Особливій частині чинного КК України, суспільно небезпечних діянь змістом, релевантність якого з огляду на ці діяння та закріплення відповідальності за мародерство є, м'яко кажучи, сумнівною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ситько О.М., Шаповаленко Н.М. Словник юридичних термінів іншомовного походження. Одеса : ОДУВС, 2013. 44 с.
2. Велика українська енциклопедія. Тематичний реєстр гасел з напряму «Юридичні науки» / уклад.: В.Л. Бабка, М.М. Шумило ; за ред. А.М. Киридон. Київ : Держ. наук. установа «Енциклопедичне видавництво», 2017. 152 с.
3. Скалозуб О. Словник чужомовних слів, виразів і приповідок, що вживаються в українській мові. Коломия : Рекорд, 1933. 480 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
5. Словник української мови : в 11 т. / Акад. наук Української РСР, Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні ; редкол.: І.К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 1973. Т. 4: І–М. 840 с.

Стаття надійшла до редакції 28.10.2023

Yaroslav H. LYZHUB

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

LOOTING: SEARCHING FOR THE CONTENT OF THE ACT

The article is devoted to the problem of doubtful legislative definition of such a relevant phenomenon as looting, liability for which is provided for in Article 432 of the Criminal Code of Ukraine. An attempt is made to identify the true meaning of the socially dangerous phenomenon under consideration on the basis of a brief etymological and semantic analysis, as well as with due regard for the comparative legal study of the relevant criminal law provisions of the legislation of some foreign countries.

The relevance of the study has been highlighted, which is related to the lack of proper coverage of the content of looting. The approaches to understanding such an act in explanatory dictionaries and legal acts of European and Asian countries are outlined. Both supporting and rebuttal arguments have been provided.

It has been noted that the national legislator's presentation of looting as an act which evidences the theft of things only on the battlefield and only from the military is not entirely consistent to what such an act actually means, given its origin and purpose. The current article of the Criminal Code of Ukraine only presents looting as a specific type of crime to a limited extent (in terms of content). At the same time, certain elements of unlawful behaviour that actually embody looting are for some reason included in other articles of the Special Part

of the Criminal Code of Ukraine. This creates obstacles both in the correct definition of looting and in the correct assignment of other criminal offences with features that do not actually characterise them.

It has been stated that the issue of proper definition of the looting content is very relevant today, since the undeclared war by Russia is ongoing in the country and the facts of property seizure, which are currently defined as components of various criminal offences, should be considered as looting. However, this should be clearly stated in the provision itself, which provides for liability for such an act. The article also differentiates between cases of actions that resemble looting in appearance, but are committed by civilians, as well as representatives of Russian units and persons supported by them from illegal armed groups fighting on the side of Russia.

Key words: *looting, military criminal offences, qualification of looting, active hostilities, servicemen, persons liable for military service, reservists, abduction.*

Юрій Володимирович ОРЛОВ

доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, Харків)

СКЛАД ПОКАРАННЯ: КОНЦЕПТ, СТРУКТУРА, ЗМІСТ

Стаття присвячена концептуалізації складу покарання. У вузькому значенні під складом покарання запропоновано розуміти систему об'єктивних і суб'єктивних ознак державного впливу на особу засудженого, які визначають його як покарання. У широкому значенні – це аналітичний конструкт, що виражає об'єктивну та суб'єктивну спрямованість, зміст, засоби та процес виконання і відбування покарання. Склад покарання включає чотири елементи: об'єкт і об'єктивну сторону, суб'єкт і суб'єктивну сторону. Об'єкт є триплановим. Перший його план представлено особистістю засудженого. Другий – компонентами середовища та ситуації вчинення кримінального правопорушення. Третій план – особистість потерпілого (за наявності).

В результаті під покаранням запропоновано розуміти захід правового впливу, що реалізується від імені держави за вироком суду щодо особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, шляхом передбачених законом обмежень прав і свобод засудженого, а також щодо інших осіб через демонстрацію та/або поширення інформації про кримінально-виконавчу практику. Покарання має на меті кару, а також сприяння запобіганню вчиненню засудженим нових кримінальних правопорушень.

Ключові слова: покарання, склад покарання, засуджений, виконання, відбування, виправлення, ресоціалізація, запобігання, кримінальне правопорушення, злочинність.

Постановка проблеми. Може здатися, що немає жодних сумнівів у тому, що покарання є настільки узвичаєним, укоріненим у державно-правову тканину інститутом і на рівні фундаментального, загальнотеоретичного знання про нього вже сказано все, що можна і слід було сказати. Втім мало що було б таким хибним, як вважати проблематику

покарання вичерпаю. Ба більше: саме з позицій кризи, чи то пак драми гуманітарного знання й дискредитованих принципів (їх публічних глашатаїв?) цивілізованого людського співжиття, які начебто набули значення непорушних імперативів та практик, що на них спираються, сьогодні проростає питання щодо адекватності й достатності сформованого у межах теорій кримінального права, кримінології, кримінально-виконавчого права, філософії права уявлення про сутність, зміст покарання. Трансформується функціонал держав, відбувається десуверенізація низки систем соціальної діяльності, зростає сенсовірна та регулятивна роль горизонтальних мереж, множаться екзистенції, соціально-часові виміри буття, довкола яких конструюються відповідні системи примусу і насильства. Суттєвим чином змінюється архітектура соціального устрою, в якому символічно-симулятивні феномени відіграють вагомий детермінаційну роль, яку неможливо не враховувати і на рівні функціонування кримінальної юстиції, правової системи загалом, а надто її примусово-регулятивного сегменту.

Не можна також відмахнутися й від тенденцій міждисциплінарної конвергенції, дифузії. Намагання ставити й шукати відповіді на питання про ефективність правового регулювання, в тому числі й зокрема кримінально-правового, кримінально-виконавчого, неодмінно наштовхуються на потребу у зверненні до питань і надбань кримінології, психології, філософії. А з перспективи їх доктрин, сформованих їх методологіями способів бачення вимірів дійсності відкривається інакша панорама покарання, що є складною, структурно нестисненою. Виникає запит на запровадження до наукового обігу категорії «склад покарання», розробку відповідного вчення за аналогією зі складом кримінального правопорушення. В деяких точках, або навіть площинах ці мислеформи перетинаються, що змушує співвідносити їх компоненти, визначати залежності змісту одного від іншого. І це зрештою, гіпотетично має сприяти удосконаленню наукового розуміння цілей покарання, його сутності, оптимального механізму виконання та відбування. Так само припускаємо, що теоретична розробка й подальше оперування вченням про склад покарання сприятиме розвитку наукових засад пеналізації і депеналізації.

Принагідно зауважимо, що теорія покарання в межах кримінально-правової та кримінально-виконавчої доктрин має істотний рівень наукової розробленості. Широковідомими є праці фундаментального характеру під авторством дослідників минулих віх у розвитку правничої науки, таких як М. Гернет, П. С. Дагель, І. Я. Фойницький та інші, а також й дослідників періоду незалежної України – Ю. В. Бауліна, Н. О. Гуторової, Т. А. Денисової, С. Ф. Денисова, А. А. Митрофанова, Ю. А. Пономаренка, А. Х. Степанюка, В. М. Трубникова, П. Л. Фріса, І. С. Яковець, А. М. Яценка та інших. Широта спектру і теоретична глибина питань, які порушуються у працях вказаних авторів дійсно вражає. Поруч з цим кидається в очі явний дефіцит уваги до однією з ключових, на нашу думку, категорій – складу покарання.

Метою цієї статті є формування поняття, а також наукового

уявлення про елементи та соціально-правове значення складу покарання.

Виклад основного матеріалу. Зауважимо, що початково замисел, яким був скерований автор цих строк, ув'язувався зі спробою з'ясувати природу тільки об'єкту покарання, виявити бажані (з точки зору дескриптивного законодавчого припущення у ст. 50 КК України) та реальні складники об'єктивної і суб'єктивної дійсності, на які воно впливає (здатне вплинути). І замисел цей цілком закономірно проріс крізь проблеми дослідження особистості злочинця, широку *terra incognita* у цій царині у межах кримінологічної науки. Адже безумовно правим є В. В. Сокурєнко, коли пише, що жодної фундаментальної, монографічної наукової роботи за весь період незалежності України з проблем особистості злочинця немає. Дослідження в цьому просторі вимагає предикатного вивірення методології, що почасти на межі, а то й поза науковим світоглядом й способом пізнання (релігійним, мистецьким, трансцендентним, містичним тощо). Однак навіть виводячи за межі фундаментальні проблеми особистості кримінального правопорушника, відповідної кримінологічної типології, не можна не помітити й того, що протягом останніх 15–20 років навіть на рівні окремих монографічних, зокрема й дисертаційних робіт дослідження особистості проводяться вельми поверхнево, фрагментарно¹. При тому, що очевидно і такою, що не потребує додаткових аргументів видається теза про спрямованість покарання перш за все на особистість (саме так, на особистість, а не на особу) кримінального правопорушника і далі, від нього, на інші об'єкти поза ним, що впливає з мети загальної превенції, яка може бути реалізована засобами правового впливу.

Іншими словами: фіксується гносеологічне узалежнення кримінально-правового розуміння об'єкту покарання від кримінологічного вчення про особистість кримінального правопорушника та загальнотеоретичного вчення про правовий вплив. І таке узалежнення повинно бути реалізоване у відповідних міждисциплінарних зв'язках та, зрештою, забезпечити реалістичне розуміння об'єкту та цілей покарання.

Поруч з цим виявилось, що для такого мисленнєвого руху не вистачає предикатної аналітичної схеми, передданого конструкту, бо ж навіть концепту – мислеформи, в яку б об'єкт покарання був поміщений у взаємозв'язках із іншими необхідними компонентами цього феномену реалізації влади над особистістю. Відтак з'являється потреба у попередній розробці концепту «склад покарання». Ми далекі від думки про те, що в межах однієї чи навіть серії наукових статей можливо запропонувати довершене вчення про склад покарання. Однак у форматі постановки проблеми, позначення її вузлових елементів та у зв'язку з ними акцентування уваги на об'єкті покарання – завдання цілком реальне. Тим більш, що, гіпотетично, решта, окрім об'єкту, елементів складу покарання мають щодо нього міноритарний статус та з нього виводяться.

¹ Сокурєнко В. В. Сучасний стан та перспективи розвитку української кримінології. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. № 3. С. 343.

Примітно, що навіть на рівні постановки проблеми й побіжного ознайомлення зі вступними ремарками вистачить аби склалося враження про оперування аналогією запропонованого способу бачення феномену покарання із відповідним способом осмислення феномену злочину (кримінального правопорушення), використовуючи конструкцію юридичного складу. І це враження не можна назвати абсолютно хибним. Але все ж не повною мірою коректним розумінням. Спільність в межах використання методу аналогії головним чином проявляється у структурі аналітичної схеми, яка мисленнєво накладається на фрагмент конструктивістсько-онтологічної реальності – систему соціальної діяльності. Однак у випадку з кримінальним правопорушенням йдеться про діяльність безпосереднього носія свідомості і волі. Цього не можна сказати про діяльність, у контури якої вкладається покарання. Безпосередня активність є символізованою та дистанційованою від безособистісного суверена, держави, адже здійснюється від імені останньої. Така опосередкованість, механістична й конструктивістська ускладненість та, водночас, обмеженість чітко визначеними у законі цільовими установками робить склад покарання лише зовнішньо, атрибутивно подібним до складу кримінального правопорушення. Він має власний, вельми специфічний зміст, який частково, точково, але значущо перетинається з окремими елементами складу кримінального правопорушення.

При виділенні, описі та поясненні відповідних компонентів складу покарання звернімо увагу на те, що оскільки покарання (у його динамічному вимірі, себто виконання та відбування) є в цілому процесом керованим, то й формування статичної моделі про нього (склад покарання), як базової структури механізму реалізації, має відштовхуватись від декларованих цілей, мети. Йдеться про те, що цільова установка має бути внутрішнім організуючим началом всього згаданого процесу, впливати на зміст кожного з елементів, оскільки, підкреслимо, процес є керованим. При тому не можна не помітити, що намагання сформувавши теоретичну модель складу покарання так чи інакше, але змушують до неї включити відповідний динамічний, праксеологічний аспект покарання – його виконання та відбування. І може здатися, що таким чином відбувається змішування самого покарання та його виконання й відбування. Втім, жодного протиріччя нами в цьому не вбачається. Адже чим є покарання без його виконання і відбування? Симулякром. У кращому випадку – конструктом, мислимим образом належної організації державного впливу у визначених формах у зв'язку із вчиненням особою кримінального правопорушення. Натомість саме склад покарання дозволяє доктринально синхронізувати кримінально-правовий та кримінально-виконавчий виміри покарання у єдиному конструкті. І саме ця єдність гіпотетично здатна усунути розрив між кримінально-правовим замислом і кримінально-виконавчою практикою, між цілями кари, виправлення, запобігання та ресоціалізацією.

Отже, під складом покарання у вузькому значенні можливо розуміти

систему об'єктивних і суб'єктивних ознак державного впливу на особу засудженого, які визначають його як покарання. У широкому значенні – це аналітичний конструкт, що виражає об'єктивну та суб'єктивну спрямованість, зміст, засоби та процес виконання і відбування покарання. Відтак основні елементи складу покарання у загально-схематичній оптиці (на атрибутивному рівні) є ідентичними класичній зв'язці складу правопорушення – об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт та суб'єктивна сторона.

Об'єкт покарання є складним, триплексним утворенням. Перший його план представлено особистістю засудженого. У формуванні розуміння цього плану відштовхуємось як від загального (психологічного) вчення про особистість людини, структуру особистості, вчення про особистість злочинця, так і від першої групи цілей покарання, які є суто особистісними: кара, виправлення, запобігання вчиненню засудженим нових кримінальних правопорушень (ч. 1 ст. 50 КК України). І тут ми виходимо на вельми цікаві горизонти запитування, які змушують звернутись до одвічно відкритої теми про причини кримінального правопорушення. Адже якщо для досягнення мети кари достатньо, аби засуджений страждав, то для досягнення інших з означених цілей рішуче недостатньо. Необхідно вплинути на ті особистісно значущі фактори, які зумовили індивідуальну криміногенезу. І лише так відкривається можливість запобігання, принаймні у ліберально-гуманістичній парадигмі.

Чи є реальною мета запобігання з огляду на те уявлення про його об'єкт (на індивідуальному рівні), що склалося в кримінології і ту діяльність, яка розгорнута в межах практики виконання та відбування покарання? В. В. Голіна в цьому контексті слушно стверджує, що без вчення про об'єкт запобіжної діяльності, вміння виокремити його з множини негативу суспільних відносин, знайти у цих об'єктах «точки уразливості» і можливості запобіжного потенціалу відповідних їм суб'єктів не може предметно і повноцінно розвиватися як теорія, так і вдосконалюватися практика запобігання і протидії злочинності, яка здатна діяти більш-менш результативно, коли перед її суб'єктами (від держави до поліцейського) виступають не абстрактні «причини й умови», «причинно-наслідкові комплекси», «детермінанти» тощо, а реальні матеріальні і духовні фрагменти буття і свідомості¹. Необхідність визначення об'єкта запобіжного впливу виникає з потреб практики, для якої конкретизація того, на що спрямована запобіжна діяльність суб'єкта, є запорукою її ефективності. Якщо об'єкт запобігання злочинності – комплексне теоретичне кримінологічне поняття, то об'єкт запобіжного впливу – це певне управлінське поняття. Поняття «запобіжний вплив» відбиває властивість діяння, сила якого здатна стабілізувати, регулювати або вносити

¹ Голіна В. В. Об'єкт запобігання злочинності й об'єкт запобіжного впливу: поняття, співвідношення і значення для практики запобігання та протидії злочинності // Кримінально-правові та кримінологічні засоби протидії злочинам проти громадської безпеки та публічного порядку : Матер. міжнар. наук.-практ. конф. до 25-річчя ХНУВС (18 квітня 2019 р., м. Харків). Харків : ХНУВС, 2019. С. 64–65.

запрограмовані зміни у стан об'єкта. Якщо такого результату не досягнуто, це означає, що запобіжний вплив не відбувся. Вплив – постійні або термінові активні інформаційні, адміністративні, силові дії або їх сукупність у виді здійснення суб'єктом запобігання злочинності стосовно криміногенних об'єктів конкретних заходів. У будь-якому разі вплив – науково обґрунтований або практично перевірений процес, метод, захід, через які, як очікується, об'єкти зазнають позитивних змін¹.

Не занурюючись, однак, до деталей цієї кримінологічної проблематики, зауважимо, що більш-менш консенсуальною є доктринальна позиція, згідно з якою об'єктом запобіжного впливу *на індивідуальному рівні* є трикутних факторів: особистість – середовище – ситуація. Продовжуючи цю логіку міркування та ув'язуючи її із законодавчо зафіксованою метою покарання, слід визнати що об'єкт покарання у першому плані (особистісному, індивідуальному рівні) має відображати всі три вказані компоненти. Чи впливає покарання на особистість? Безумовно. Але якою мірою і якими засобами? І чи є ця міра і засоби релевантними меті?

Франческо Петрарка з певним розчаруванням, однак не без підстав констатував: «Мимоволі доводиться визнати, що людина залишається не тільки нікчемною, а й огидною, а також небезпечною, непередбачуваною, дволикою, кровожерливою твариною, якщо Бог не дав їй навчитися людяності, здолати дикунство і стати справжньою людиною. Але таке, як показує досвід минулого та сьогодення, – рідкісна річ»². І сьогодні – це рідкісна річ, яка чи не найбільшою мірою залежить від напруженої сили і спрямування волі на рефлексію особистісного мета-масштабу. Особистість, як нами вже, зазначалося, надскладна, суперскладна система, в якій напрочуд утаємниченим способом заплітаються персональні, колективні безсвідомі, травматичні, раціональні, духовні, трансперсональні (здобутки психології С. Грофа) фактори. Чи здатний інструментарій, весь функціонал сучасного покарання проникнути до цих пластів особистісного всесвіту? Якщо бути стриманим у висловлюваннях, то вистачить лаконічного «ні». Тим паче в умовах функціонування вітчизняної кримінально-виконавчої системи. Бодай намагання наблизитись до найглибших і найтонших, водночас найбільш активних у своєму впливові пластів людського, персонального вимагає настільки ж науково глибокої, буквально науково-дослідної, аналітичної, терапевтичної, духовної роботи з кожним засудженим. Чи варто говорити про те, що це – чергова ілюзія можливостей, надто ідеалістична модель, яка лише частково втілена у найбільш прогресивних, ефективних тюремних моделях світу?..

Тому слід бути свідомим об'єктивних обмежень щодо запобіжного впливу на особистість засудженого засобами покарання. Не менші обмеження існують і щодо решти компонентів тріади такого впливу: середовища та ситуації. І все через те, що середовище та ситуація (елемент

¹ Там само. С. 65.

² Петрарка Франческо. Про незнання власне й багатьох інших : вибрані твори / Пер. з лат. Богдан Завідняк. Львів : Видавництво «Апріорі», 2022. С. 18.

зовнішнього середовища) діють виключно через особистісну машинерію духу й тіла. Але це означає також і те, що впливаючи на зовнішні обставини можливо впливати і на особистість. Такий собі важіль, який через об'єкт прокладає предикатний місток до об'єктивної сторони складу покарання. Втім, він же підважує деякі доктринальні імперативи, на чому не можна не зупинитися.

Звернення уваги до значущості зовнішніх обставин як чинників, важелів управління поведінкою людини неодмінно спонукає до аналізу більш глибокої проблеми про свободу волі, природу бажань й поведінково-регулятивних механізмів. Бажання (прагнення) співпадає з устроєм. Саме цю тезу планомірно пред'являють та аргументуються спочатку М. Фуко, а за ним і Ж. Дельоз. Устрій розгортається на мікро- та макро-диспозитивах влади¹. Певна річ, у працях зазначених мислителів немає місця свободі. Вони її ігнорують як деяку аберацію. Чи це справедливо? Чи це не йде у розріз із доктриною кримінального права, кримінальним законом? Абсолютно ні!

В цьому контексті варто нагадати, що з огляду на відкриття психоаналізом знання про утаємничених архітекторів бажань, а, відтак, і волі (ерос, тонатос, передсвідоме, особисте безсвідоме, трансперсональне, колективне безсвідоме), цілком закономірно і набагато гостріше за звучання в епоху Просвітництва постає питання свободи волі. Дійсно, якщо особистість здебільшого керована «темною» своєю стороною (безсвідомим), проникнути до якої, не озброївшись досвідченим психоаналітиком, зась, то про яку в принципі свободу волі може йтися? Та й про суб'єктність взагалі. При цьому «Анти-Едипові» намагання Ж. Дельоза та Ф. Гваттарі не вирішують, з нашої перспективи, ключових проблем. Так, філософи обґрунтовують ту позицію, що безсвідоме не відтворює, а створює. Так, вони доводять, що безсвідоме – це не театр, а фабрика, а тому люди – машини бажань, бажань іншого². Але ж заковика не у тому, чи відтворює безсвідоме об'єктивні умови, отриманий досвід, в тому числі й травматичний, чи комбінує ці фактори, а чи генерує абсолютно нове. Сіль у тому, що безсвідоме не доступне, не кероване його носієм в принципі³.

Крім того, варто зважати і на те, що вся академічна наука (!) власним інструментарієм у в межах своїх предметних полів невпинно доводить відсутність свободи волі. Відкриття у галузі фізіології, нейрофізіології, медицини, психології, психолінгвістики («мова – дім буття» (М. Гайдеггер), лінгвістичний детермінізм мислення) раз-по-раз описують, пояснюють, доводять все нові й нові обставини зумовлювання людської поведінки, чим не без успіху користуються як у маркетингових, так і у політичних цілях (нейролінгвістичне програмування, використання, сугестії, *Big Data* у пропагандистських цілях тощо). Кримінологія виходить з того ж.

¹ Deleuze G., Guattari F. *Mai 68 n'a pas eu lieu* (1984). *Maggio-giugno*. 2018. № 156. P. 141–144.

² Deleuze G., Guattari F. *Capitalisme et schizophrénie 1 : L'Anti-Œdipe* Paris : Collection Critique, 1972. P. C. 78–80, 112, 114.

³ Литвинов О. М., Орлов Ю. В. Кримінологія «свого» часу: наукові розвідки. Харків : Право, 2021. С. 293.

І якщо об'єктивістська матеріалістична діалектика виходила із домінанти середовища, то психоаналітична – із особистісного, безсвідомого; намагання комплексно підійти до проблем криміногенної детермінації дещо урівноважують методологічні полюси, але суті справи не змінюють: поведінка зумовлена, детермінована. Власне, а як ще розуміти підтекст наріжних для предмету кримінології таких тематичних блоків як детермінація злочинності, особа (особистість) кримінального правопорушника, зрештою – запобігання злочинності й окремим кримінальним правопорушенням. Лише використання знання про обумовленість, примноження цього знання, відкриття закономірностей обумовленості людської поведінки може дати керований, очікуваний результат у виді запобігання кримінального правопорушення, що в тому числі оголошується як бажаний для покарання.

А як розуміти мету виправлення особистості? Тобто, до деякого нормального її стану закралася помилка, яку необхідно виправити. Чи це не абсолютний детермінізм? Навіть якщо стати на позицію академіка О. М. Костенка й визнати існування законів соціальної природи, то і тут непрямо констатується факт підкорення (добровільного або примусового, через покарання) цим самим законам. І твердження про те, що свобода є усвідомленою необхідністю (Г. В. Ф. Гегель) не може бути покладена в основу контраргументів, адже, як відомо далі І. Кант розвинув цю думку й виснував, що свобода є усвідомленою необхідністю свободи, себто постійним рухом до омріяного граду Божого, що ніколи у земному житті не завершується, а отже й не досягається та сама недетермінована свобода.

Дещо більш оптимістичним, але все ж однозначним у своїх висновках був М. О. Розов, який підсумував, що межі людської свободи, межі раціональності, з якими стикаємося, неминучі, бо не можна уявити і не можна реалізувати історичний соціальний процес як усвідомлену цілеспрямовану діяльність. Індивідуальна людина підпорядкований соціальному цілому, є елементом природно-історичного процесу, що диктує йому свою волю. Якщо вона прагне бути вільною, то рано чи пізно виявляє, що у неї немає критеріїв вибору, що процес раціонального обґрунтування її поведінки повинен десь закінчитися, і там, де це відбувається, людина змушена передати право першого ходу об'єктивним обставинам. Це і значить, образно кажучи, кинути жереб. Виявляється, що саме завдання вибору може бути сформульовано лише в рамках певної теоретичної моделі, яка цей вибір фактично передбачає¹.

Слід, певна річ, робити деяку поправку на історико-політичний, ідеолого-методологічний контекст філософствування М. О. Розова (ці строки вперше опубліковані у 1987 р.), що, імовірно й вплинуло на визнання ним, врешті-решт, домінантності історичного процесу, середовища. При тому, що все ХХ ст. майоріло протилежними концепціями суб'єктивістського

¹ Розов М. А. Философия и проблема свободы человека // Онтология : тексты философии / Ред.-сост. В. Кузнецов. М. : Академический Проект ; Фонд «Мир», 2012. С. 238–239.

толку, включаючи екзистенціалізм. Але так чи інакше мислителю вдалося провести ключові ідею неможливості свободи волі, що, як він тонко підкреслює, розпадається у раціоналістичній парадигмі. Спроба аналізу засновків раціоналістичної моделі свободу вибору неодмінно призводить до заданості критеріїв та параметрів вибору, а, отже, до квазівибору¹.

З виходом за межі раціональності пов'язується і обґрунтування свободи волі в юриспруденції. Свідомо упускаючи детальний екскурс по джерельній базі філософсько-правової спрямованості з проблем свободи волі у юриспруденції, може запевнити читача у тому, що всі його більш-менш глибокі намагання віднайти теоретичні засновки свободи волі зрештою натраплятимуть на богословські інтерпретації як «дарування Божого». Тобто *у сфері раціонального свобода волі не тільки не обґрунтовується, але й спростовується*. Тож і злочин, виходить, є актом несвободи, причини, умови, інші фактори вияву якої поставлено в центрі уваги наук кримінально-правового циклу і передусім – кримінології. Відповідно й діяльність щодо розгортання та реалізації запобіжного впливу на особистість засудженого (об'єктивна сторона) є змістовно кримінологічною.

Водночас ця обставина абсолютно не завадила визнати свободу основою основ прав людини, що випливає з преамбули до Загальної декларації прав людини. Нагадаймо, що концепція суб'єктивного ставлення у вину у кримінальному праві також ґрунтується на цій ідейній платформі, що змушує нас говорити про його глибоку релігійність, яку, втім, не прийнято обговорювати, адже у світській парадигмі є обґрунтований ризик нарадитися на потребу в перегляді не лише базових кримінально-правових, а й конституційно-правових концепцій.

Тим часом юриспруденція, політологія, політика воліють не помічати цих «дрібничок» та виходять з іншого – зі свободи волі, що кладеться в основу гідності та всієї архітектури прав і свобод людини. Це, звісно, гуманно, але, здається, тут криється обман, фальсифікація. Однак викриття цього обману криє в собі набагато більше ризиків, загроз, аніж умовно мирне життя із ним. Уявімо собі загальне визнання описаного стану справ із політичною та правовою системами, приведення яких у відповідність з вимогами формальної логіки поставить альтернативу: або навернення держави на шлях злиття із церквою та реформування правових систем на теологічний лад, або радикальна секуляризація й така тоталітаризація, яку історія ще не знала. Будуть переглянуті теоретичні основи політичної теорії, адже про яку демократію йтиметься мова при наразі неполіткоректному визнанні детермінованості вибору і маніпуляції факторами детермінації? І так далі.

Але ми не схильні всерйоз ставитись до такого песимістичного сценарію з двох причин. По-перше, вплив гуманітарної науки на політику сьогодні мінімальний. Розрив між елітами інтелектуальними та

¹ Литвинов О. М., Орлов Ю. В. Кримінологія «свого» часу: наукові розвідки. Харків : Право, 2021. С. 294.

політичними – колосальний та навряд чи буде подоланий, хіба що перед обличчям катастрофи планетарного масштабу. І щоб зрушити глиби з місця одних лише інтелектуальних вивертів буде замало. Звісно, ними в той чи інший спосіб може скористатися черговий месія з колишніх «гебістів» чи будь-якого іншого сорту «тоталізатор». Проте, – це вже гадання, яке однак, не усуває самого ризикованого становища. По-друге, все ж можливо, як видається, вивести такі собі запобіжники інтелектуальної властивості проти ідеї абсолютної несвободи людини¹.

Сприймаючи ідею свободи волі як божого дарування (це – межа раціональності у пізнання свободи), варто сприйняти і її глибинну суть як інструменту творення любові. Остання у своєму позабіологічному сенсі пов'язується не інакше як із самопожертвою. Людина є вільна лише у нічому об'єктивно не детермінованій самопожертві. Цей смисл свободи тонко відчували генії мистецтва – Ф. М. Достоевський, Г. С. Сковорода (бачення серцем) інші. Так, наприклад, Ф. М. Достоевський намагається привернути увагу до переживання такої властивості, підкреслюючи, що самовільне, цілком свідоме і ніким не вимушене самопожертвування всього себе на користь всіх є ознака найвищої могутності людини, найвищого самовладання, найвищої свободи своєї волі. Добровільно покласти свій живіт за всіх, піти за всіх на хрест, на багаття, можна тільки за найсильнішого розвитку особистості². При цьому варто розрізняти самопожертву як дійсне переживання співпричетності, реальне «со-бутіє» та демонстративний акт любові. У випадку з демонстрацією йдеться про задоволення потреби у приналежності, у визнанні, як-то у непоодиноких (але, звісно ж, не у всіх) випадках самопожертви з патріотичних спонукань. Водночас справжня, екзистенційно «чиста», самодостатня у своєму об'єкті, а не суб'єкті самопожертва тяжіє радше до ідеї Христа. І саме у цій ідеї, її бутті проявляється свобода. У Г. С. Сковороди вона виражена через дію «глибокого Серця» (мовою оригіналу): «... Глубокое же Сёрдце и одному только Богу познаваемое не иное что есть, как Мыслей наших неограниченная Бездна, просто сказать, Душа, то есть Ёстое Существо, и Сущая Ёста, и самая ЕССЕНЦІА...»³.

Отже, підкреслимо, кримінальне правопорушення, як правило (але не без винятків), не може бути проявом любові, а значить і самопожертви, а значить і свободи. Тож свобода, візьмемо на себе сміливість стверджувати, є фактом реальності. Але злочин, кримінальний проступок, як безліч інших поведінкових виявів – акти несвободи. Причин, з яких людина потрапляє до тенет несвободи – ціла низка. Їх дослідження представлені вченням про детермінацію злочинності й окремого кримінального правопорушення і як складової загальної частини кримінології, і як складової особливої.

¹ Литвинов О. М., Орлов Ю. В. Кримінологія «свого» часу: наукові розвідки. Харків : Право, 2021. С. 296.

² Достоевський Ф. М. Записки из подполья : повесть. СПб. : Азбука, Азбука-Аттикус, 2020. С. 10.

³ Сковорода Г. Наркісс. Разглагол о том: Узнай себе. *Повна академічна збірка творів* / за ред. Л. Ушкалова; НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди [та ін.]. Едмонтон; Торонто : Вид-во Канад. ін-ту укр. студій ; Харків: Майдан, 2011. С. 247–248.

Водночас несвобода може бути як правовою, так і антиправовою, злочинною. Механіка вибору на розвилках такого штибу визначає: а) правомірність чи протиправність акту; б) доцільність використання в кримінологічних дослідженнях методології соціального конструктивізму; в) специфікацію кримінально-правової концепції свободи волі і суб'єктивного ставлення в вину з урахуванням відповідальності за особистий вибір на «розвилці несвободи», що репрезентує квазісвободу волі.

Тобто немає сенсу і підстав у глибинній ревізії більшості як концептуальних, так і операціоналістських вузлів сучасного кримінального права, що крило б в собі численні небезпеки політичної фашизації. Натомість головною задачею кримінального права і законодавства, окремих його інститутів і, зокрема, покарання є не тільки легітимізація державної влади (Т. Гоббс) через символічне утвердження соціальної справедливості (це також є вельми важливим для підтримки соціальної солідарності та консолідованої життєспроможності суспільства), а й спонукання через раціональні та ірраціональні (страх від загрози покарань) чинники до вибору варіанту правової несвободи (правила гри у матрицях несвободи). Цільова ж зорієнтованість кримінології виявляє додаткові напрями на запобігання несвободи і навернення до свободи, створення інституціональних умов для розкриття сутнісних, творчих сил людини. А це вже, по-перше, – широка соціальна практика ліберально-гуманістичного й духовного спрямування (загальносоціальна профілактика) та, по-друге, особливі методологічні установки метафізичного виміру, що визначають орієнтації у спектрі екзистенціальності буття, адже сутності не виводяться онтологічно. І однозначно правий був Ж.-П. Сартра, коли маніфестував, що екзистенціалізм – це гуманізм. Відтак, кримінальне право і кримінологія потребує розвитку та адаптації під свої запити інструментарію екзистенціального аналізу¹.

До окремих його результатів ми ще звернемося. Наразі ж підсумуємо, що детерміністична матриця поведінки, зокрема й кримінально протиправної, є настільки широкою, що в жодному разі не може бути охоплена функціоналом покарання. Це означає тільки те, що запобігання кримінальним правопорушенням, як бажаний результат, мета покарання принципово не досяжна засобами тільки одного лише покарання. Тому й не має визначатися її законодавчою метою, принаймні у тому вигляді в якому вона зафіксована у ст. 50 КК України. Це ж стосується і кримінально-виконавчих цілей виконання та відбування покарання. Ба більше: *об'єктом покарання є лише частина складових душевного апарату засудженого (його диспозиції, установки, досвід, частково – емоції та інтелект), які мають незначну глибину залягання в архітектурі психіки*. Ситуація ж вчинення злочину, а також більш віддалені компоненти зовнішнього середовища йому не доступні взагалі.

¹ Литвинов О. М., Орлов Ю. В. Кримінологія «свого» часу: наукові розвідки. Харків : Право, 2021. С. 299.

Окремо зауважимо, що важливою якісною характеристикою об'єкту покарання є *усвідомлення засудженим зв'язку* страждань із власною предикатною поведінкою, її оцінкою. Певна річ, каяття є важливим компонентом, без якого досягнути бодай одну ціль покарання, його виконання та відбування (за виключенням хіба що кари, моральної сатисфакції для потерпілого) неможливо. Але не менш важливим є принципові перепони проти каяття, що виходять за межі морально-вольових якостей засудженого. Йдеться про деякі патологічні стани людини, які не враховані законодавцем у правовому механізмі реагування на вчинені кримінальні правопорушення. Ці стани пов'язані з відсутністю в пам'яті особи інформації про подію кримінального правопорушення та свою участь у ній.

Пам'ять – одна з базових функцій свідомості, що забезпечує не лише можливість розпізнавання дійсності, а й формує фундамент соціальності особи, зрештою її особистості в цілому. З цього приводу Л. Бунюель влучно зауважував, що лише після втрати пам'яті, навіть незначної і поступової, нам вдається усвідомити, що саме вона і становить наше буття. Без пам'яті життя припиняє бути життям¹. Разом з тим маємо констатувати, що ці прописні для сучасної неврології істини, на яких поряд з іншим ґрунтується розуміння поведінки особи, її стану жодною мірою не враховуються кримінально-правовою наукою та кримінальним законодавством. Про що йдеться? Перш за все про те, що КК України цілком не адаптований під значну кількість ситуацій наявності у особи, яка вчинила злочин, розладів пам'яті.

Звісно, цілком справедливим буде апелювання до того, що підставою для кримінальною відповідальності є суспільно небезпечне діяння, яке містить склад злочину. Останній, в свою чергу, серед безлічі психічних станів, процесів і результатів їх комбінування в конкретній обстановці передбачає юридичну значущість усвідомлення (розпізнавання, оцінка) та волі, що, врешті-решт вкладається у поняття вини. Але проблема полягає в тому, що кримінально-правова доктрина у всіх питаннях, пов'язаних з кримінальною відповідальністю (вина, осудність, примусові заходи медичного характеру, примусове лікування, звільнення від відбування покарання) враховує виключно психічні та фізичні, а не неврологічні стани і процеси, *невротичні розлади*. При цьому зауважимо, що розлади пам'яті можуть бути спричинені різними факторами та спостерігаються як при психічних захворюваннях, тимчасових розладах психічної діяльності, інших хворобливих станах психіки, так і при суто неврологічних патологіях. Власне, проблематичність в означеному контексті викликають тільки ті розлади пам'яті, що діагностуються саме як невропатології, які не дають підстав для застосування будь-яких інших, окрім покарання, заходів кримінально-правового характеру. А тепер уявімо собі, на що перетворюється весь процес кримінального переслідування та його апогей

¹ Сакс О. Чоловік, який сплутав дружину з капелюхом / Пер. з англ. К. : Наш Формат, 2018. С. 43.

– відбуття покарання для особи, яка вчинила злочин та абсолютно втратила про це (і не лише про це) згадку. Без перебільшення – це легалізоване насильство, що за українським кримінальним законодавством на сьогоднішній день безальтернативно застосовується у кожному подібному випадку¹.

Мова йде про різні види та ступені амнезії, як розлади пам'яті, що *дійсно* виключають можливість винного пригадати серед іншого подію вчиненого ним кримінального правопорушення. І цілком овечино, що ця проблема не має жодного відношення до питань вини, складу кримінального правопорушення, кваліфікації. Але має безпосереднє відношення до питань реалізації принципів і досягнення цілей кримінально-правового регулювання загалом та кримінальної відповідальності, зокрема.

Це значення, по-перше, виявляється при аналізі положення ч. 3 ст. 19 КК України, відповідно до якого не підлягає покаранню особа, яка вчинила кримінальне правопорушення у стані осудності, але до постановлення вироку захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними. До такої особи за рішенням суду можуть застосовуватися примусові заходи медичного характеру, а після одужання така особа може підлягати покаранню². Тобто йдеться тільки про тих осіб, які, підкреслимо, захворіли на психічну хворобу.

В медичній класифікації хвороб (МКХ-10-AM) сформована окрема рубрика «(F40-F48) Невротичні, пов'язані зі стресом та соматоформні розлади», що в суворо медичному та логічному значенні *не відносяться до* психічних захворювань (хвороб). У їх структурі міститься позиція «F44.0 Дисоціативна амнезія». Основною ознакою є втрата пам'яті, зазвичай, про важливі нещодавні події, яка не спричинена органічними психічними розладами, та є занадто широкою, щоб пояснити це звичайною забудькуватістю або втомою. Амнезія, як правило, поширюється на травматичні події, такі як нещасний випадок або неочікувані втрати, та є частковою або вибірковою. Повна та генералізована амнезія трапляється рідко та є, як правило, частиною фуґи (F44.1). При цьому до складу такого роду амнезій не включається амнестичний розлад, зумовлений дією алкоголю або інших психоактивних речовин (F10-F19 з загальним четвертим знаком)³.

Слідчій та судовій практиці відома низка випадків, коли після вчинення злочинів, зокрема випадків умисних вбивств близьких осіб з

¹ Данильченко Ю. Б., Орлов Ю. В. Невротичні розлади пам'яті та питання кримінальної відповідальності // Актуальні шляхи удосконалення українського законодавства : Матер. XVIII Всеукр. наук.-практ. конф. (18 листопада 2023, м. Харків) / Юридична клініка Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого ; Координаційний центр з надання правової допомоги Рада адвокатів Харківської області ; ГО «Центр розвитку правничої клінічної освіти», Харків, 2023. С. 337.

² Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 05.11.2023).

³ Формуляр ЛК. Класифікатори. (F40-F48) Невротичні, пов'язані зі стресом та соматоформні розлади. URL: <https://kod.poltavalk.com.ua/mkxh-10-am/66-klas-5-rozlady-psykhiky-ta-povedinky-f00-f99/549-f40-f48-nevrotichni-pov-yazani-zi-stresom-ta-somatofornni-rozladi> (дата звернення: 05.11.2023).

особливу жорстокість (в тому числі й у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння), відбувається не дисоціативна амнезія як реакція витіснення з пам'яті травмуючої події, згадака про яку викликає нестерпний та несумісний зі установками, диспозиціями особистості, стан вини. Тобто особа, вчиняючи злочин, перебуває у стані осудності, але згодом «втрачає пам'ять» щодо події злочину. З часом, під впливом органічного ушкодження головного мозку, внаслідок травм (в тому числі фізичних) чи під дією інших зовнішніх тригерів, пам'ять про травмуючу подію, злочин, може повертатися.

Подібні дисоціативні амнезії в межах судово-психіатричних експертиз однозначно визначити вельми складно. Тому слідчі та судові органи, як правило, в подібних випадках схильні вважати, що підозрюваний обрав тактику невизнання вини та імітує втрату пам'яті. Відтак, особи притягаються до кримінальної відповідальності та піддаються покаранню. Так й навіть тоді, коли вдається встановити вказану амнезію, вона визначається як невротичний розлад, а не психічна хвороба¹

Не важко дійти висновку, що в такій ситуації про досягнення цілей покарання мови бути не може. Останнє сприймається особою як несправедливе, незаслужене й набуває форму голої репресії. Таким шляхом ми занурюємось у глибокий пласт фундаментальної та ще мало дослідженої проблеми – об'єкту покарання. Звісна річ, в межах цієї роботи не маємо змоги окреслити навіть бодай більшість найголовніших її складових. Втім є можливість і доцільність акцентувати на тому, що існуюче положення ч. 3 ст. 19 КК України не здатне забезпечити дотримання кримінально-правового принципу справедливості та суб'єктивного ставлення в вини. Його варто доповнити вказівкою також і на ті розлади, зокрема невротичні, які так само як і психічна хвороба можуть перешкоджати відбуванню покарання. А тому такі особи так само мають бути піддані примусовим заходам медичного характеру з подальшим відбуванням покарання за наявності до того підстав та необхідних умов. Отже, оскільки вина настільки важлива для складу кримінального правопорушення, остільки ж вона виявляється центруючою і для складу покарання, принаймні у тому його його сегменті, що тяжіє до виправлення та ресоціалізації.

Далі звернімося до мети загальної превенції і того, на що вона впливає. Звідси ж – до *другого плану об'єкту покарання*.

Правий був М. Фуко, коли констатував, що покарання вийшло за межі царини мало не повсякденного сприймання, ввійшовши до царини абстрактного усвідомлення². З цього впливає *три* методологічно важливих висновки. По-перше, абстрактність усвідомлення покарання означає у суворому значенні його деперсоніфікацію. Широкому колу людей

¹ Данильченко Ю. Б., Орлов Ю. В. Невротичні розлади пам'яті та питання кримінальної відповідальності // Актуальні шляхи удосконалення українського законодавства : Матер. XVIII Всеукр. наук.-практ. конф. (18 листопада 2023, м. Харків) / Юридична клініка Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого ; Координаційний центр з надання правової допомоги Рада адвокатів Харківської області ; ГО «Центр розвитку правничої клінічної освіти», Харків, 2023. С. 340.

² Фуко М. Наглядати й карати. Народження в'язниці / Пер. з фр. П. Таращука. Київ : Комубук. С. 17.

відомо про існування виправних колоній і про те, що умови утримання в них пов'язані зі стражданнями душевними й тілесними. Сам факт наявності таких установ, що неодмінно відсилає до загрози покарання й дії кримінального права, виконує (правильніше вказати сприяє виконанню) ту саму функцію загальної превенції.

По-друге, визначення покарання як заходу державного примусу, таким чином, є вузьким, не охоплює той вплив, який воно чинить поза сферою особистості засудженого, на інших осіб, обізнаних конкретно чи абстрактного про страждання (через обмеження прав і свобод) засудженого, конкретного чи узагальненого, зібраного образу. Тож йдеться про правовий вплив, а не тільки про примус. Зокрема, правовий вплив на потерпілого й інших осіб, завдяки якому досягається відчуття соціальної справедливості й легітимності влади. Однак не більше того, пояснення чому – у третій заувазі.

По-третє, за рахунок чого знання про функціонування місць страждань (обмежень прав і свобод, установ виконання покарань) може стримати від вчинення кримінальних правопорушень іншими особами? Відповідь очевидна: за рахунок страху піддатися таким стражданням. Тож вся пенітенціарна машинерія побічним своїм ефектом, однак законодавчо закріпленим і бажаним на рівні правової мети, має стимулювання страху. Іншими словами – залякування. Чи є це гідним поведінням з громадянами? Відповідь також очевидна – ні, не гідна, адже гідна позиція передбачає суб'єктну рівність, а не діяльність з позицій влади-підпорядкування. У зв'язку з цим, вважаємо, з визначення і переліку законодавчих цілей покарань необхідно прибрати мету запобігання вчиненню кримінальних правопорушень іншими особами. Так, це може бути супутнім наслідком функціонування системи виконання покарань, однак, підкреслимо, не законодавчо закріплено метою, яка суперечить положенням ч. 3 ст. 50 КК України, в якій чітко закріплено, що покарання не має на меті приниження людської гідності.

Третій план об'єкту покарання пов'язується з розумінням цілі кари, її природи, адресатів ефектів (страждання засудженого) її реалізації. Так у контурах об'єкту, у додаток до особистості засудженого, з'являється фігура потерпілого (за наявності), для якого покарання є інструментом отримання моральної сатисфакції та утвердження соціальної справедливості, підтвердження легітимності державної влади, свого зв'язку з нею як одного з неявних аспектів громадянства. В умовах законодавчої заборони на самосуд, каральний ефект покарання спрямований саме на потерпілого, складові його особистості. Отже потерпілий (там, де він передбачений ознаками складу кримінального правопорушення), є не тільки суб'єктом кримінально-правових відносин, а й кримінально-виконавчих. При цьому досягнення мети кари можливе через виключно через страждання засудженого внаслідок відбування покарання.

Так ми виходимо на питання про *об'єктивну сторону складу покарання, під якою можливо розуміти діяльність уповноважених державою осіб щодо застосування передбачених законом, у встановленій правовій*

формі заходів впливу на засудженого, а також релевантній цьому впливу діяльності засудженого з виконання покладених на нього законом обов'язків та реалізації прав. Й оскільки йдеться про вимушену діяльність засудженого, остільки ж ми маємо визнати і те, що об'єктивна сторона покарання виражає бінарну природу державного впливу, що є відповідним єдності тілесної та психічної засудженого.

Саме так: об'єктивна сторона покарання з необхідністю виражає тілесний інструментарій його виконання та відбування. Випереджаючи можливу критику щодо семітичного мосту між державним впливом і тілесністю, зазначимо, що розуміння цього мосту має забезпечуватись достатньо широким смисловим охоптом людського буття. Останнє ж не є тільки метафізичним, екзистенційним, себто чуттєво-мисленнєвим, афективно-раціональним. Не можна просто відмахнутися від фізичного, онтологічного виміру як буття загалом, так і покарання, зокрема, що є фрагментом буття, втручанням (як правило, всупереч волі) інших у буття людини. І здійснюється воно прямо чи опосередковано, але через фізичну, а значить і тілесну, складову особистості.

Приневолення тіла, тонко підмітив М. Фуко, не можна досягти єдиним інструментом – чи то насильством, чи то ідеологією; приневолення може бути безпосереднє, фізичне, існувати як сила, що напірає на силу, тиснути на матеріальні чинники, а проте не бути насильнє; приневолення може бути обраховане, організоване, технічно продумане, витончене, не послуговуватися ні зброєю, ні терором, а проте мати фізичний характер. Тобто можна мати таке «знання» про тіло, яке не буде тотожне науці про його функціонування, і таку владу над його силами, яка більша за здатність перемогти їх: це знання і ця влада становлять те, що можна назвати політичною технологією тіла¹. Певною мірою йдеться про мікрофізику влади, до якої вдаються апарати та інституції, але царина її чинності міститься десь між їхнім величним функціонуванням і самим людським тілом з притаманними йому матеріальністю та силами².

Ці висновки мають безпосереднє відношення до визначення змісту та порядку виконання й відбування всіх без виключення видів покарань. Загальне правило таке: якщо державний вплив, що має реалізуватися в межах виконання покарання, не зачіпає тілесної основи буття засудженого – такий вплив не може вважатися покаранням. Так, наприклад, якщо виконуючи покарання у виді штрафу, із засудженого стягуються кошти, які йому не належать, то таке штрафування б'є повз ціль. В цьому випадку тілесність слід пов'язувати із часом життя: витрачений час життя на заробляння відповідних грошових коштів привласнюється державою. Держава через покарання фактично вилучає час життя засудженого, який був ним витрачений в результаті того чи іншого виду праці, яким вдалося заробити гроші і які в подальшому стають предметом штрафу. Ця

¹ Фуко М. Наглядати й карати. Народження в'язниці / Пер. з фр. П. Тарашука. Київ : Комубук. С. 39.

² Там само. С. 40.

концептуальна позиція вже зараз може бути покладена в основу удосконалення кримінально-правової норми про штраф шляхом встановлення у ст. 53 КК України прив'язки до засудженого як суб'єкта власності грошей, на які накладається стягнення. Коли ж засуджений не має у власності відповідної суми, грошей штраф не має призначатися.

Аналогічним чином слід підійти й до наукової ревізії кримінально-правових норм про інші види покарань.

Суб'єктом складу покарання є, з одного боку, засуджений, з іншого – уповноважена державою на виконання покарання особа (особи), а також потерпілий (факультативний суб'єкт) – в тих випадках, коли він є ознакою складу кримінального правопорушення.

Суб'єктивна сторона складу покарання є багаторівневим комплексом психічних станів суб'єктів складу покарання. Ідеальна модель такого комплексу представлена інтелектуальними та вольовими спайками цільових настанов діяльності з виконання та відбування покарання, а також психічним відношенням потерпілого (за його наявності) до змісту виконання та відбування покарання. Таке відношення характеризується не тільки усвідомленням та бажанням життя, застосування відповідних заходів, дій і їх претерпіння засудженим, його страждання, а, й що немаловажно і чого не було у складі кримінального правопорушення, – емоційне сприйняття таких заходів, схвальне чи незадовільне відношення до них. Цим доповнюється тріада однієї з підструктур особистості (воля – емоції – інтелект), один з елементів якої (емоції) майже не враховуються (для цього немає потреби) у вченні про склад кримінального правопорушення. Водночас його врахування у суб'єктивній стороні складу покарання є необхідним, що зумовлено розумінням змісту мети кари та спрямованості, адресату її ефектів.

В цьому контексті не зайвим буде звернути увагу на те, що змістом діяльності законодавця щодо пеналізації злочинів є визначення видів і розмірів покарань, що можуть бути застосовані за їх вчинення¹. Тож пеналізація злочинів – це складова частина кримінально-правової політики держави, яка становить собою процес і результат діяльності законодавця із визначення у кримінальному законі видів і розмірів покарань за злочини з метою нормативного забезпечення засобів для протидії злочинності².

І це є одним з чинників забезпечення реалізації принципу гуманізму у кримінально-правовій та кримінально-виконавчій політиках. Перетворення гуманізму з декларативного «заклинання» на реальний принцип формування кримінально-правових приписів, небезпідставно зазначає Н. А. Орловська, стало своєрідною ознакою пострадянського транзиту вітчизняної правової системи. Це стосується і нормотворців, і правозастосувачів, адже гуманізація каральних практик та соціум, який

¹ Гуторова Н.О., Пономаренко Ю. А. Пеналізація злочинів як напрямок кримінально-правової політики. Вісник Асоціації кримінального права України. 2013. № 1. С. 40. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6113/1/Gutrova_Ponomarenko_32-49.pdf

² Там само. С. 41.

підтримує цей тренд, системно пов'язані. Таке бачення свідчить про спробу надати перевагу довгострокової раціональності над соціальним редукаціонізмом¹.

Концептуальне осмислення гуманізму призводить до його розуміння як ставлення до особистості як до об'єкта кримінально-правової охорони. Серед учасників кримінально-правових відносин, поряд з правопорушником, важливе місце належить потерпілому. Однак до сьогодні у вітчизняному кримінальному законодавстві захист прав та свобод потерпілих (а ширше – жертв) кримінальних правопорушень лише оформлюється². Недарма у постанові Верховного Суду України: «існує така група суспільних відносин, охоронюваних кримінальним правом, у яких приватні інтереси їх учасників можуть переважати над суспільними (публічними) інтересами... Без наявності приватних інтересів і вираження волевиявлення до їх реалізації ніякі публічні інтереси не можуть бути досягнуті»³. І розвиток вчення про склад покарання є одним з напрямів наближення потерпілого до фокусу уваги криміналістів, до зони конструювання кримінально-правових та кримінально-виконавчих відносин, реального врахування його інтересів у системі кримінальної юстиції.

Висновки. Викладені в цій статті роздуми важко, зрозуміла річ, назвати завершеними з точки зору окремого вчення. А саме на такий гносеологічний статус, на нашу думку, може претендувати концепт «склад покарання». Тож висловлені судження, виражене бачення щодо поняття, змісту елементів складу покарання варто сприймати як вступ до дискусії, маркування окремих, ключових, як видається, доктринальних компонентів майбутнього (імовірно) вчення, як своєрідну мисленнєву розмітку у ще майже не розробленій міждисциплінарній області гуманітарного наукового знання кримінально-правового, кримінологічного та кримінально-виконавчого порубіжжя. Втім, вже перші результати наукової розвідки дають підстави для обережних висновків щодо необхідності перегляду як законодавчого поняття покарання, його цілей, так і практики його виконання, відбування. З цієї перспективи під покаранням можливо розуміти захід правового впливу, що реалізується від імені держави за вироком суду щодо особи, визнаної винною у вчиненні кримінального правопорушення, шляхом передбачених законом обмежень прав і свобод засудженого, а також щодо інших осіб через демонстрацію та/або поширення інформації про кримінально-виконавчу практику. Покарання має на меті кару, а також сприяння запобіганню вчиненню засудженим нових кримінальних правопорушень.

¹ Орловська Н. А. Гуманістичний вимір кримінально-правового впливу (щодо захисту прав та інтересів потерпілих) // // Наукові читання, присвячені пам'яті професора Т. А. Денисової : Збірник матеріалів (м. Запоріжжя, 10 березня 2022 р.) / Класичний приватний університет. Запоріжжя : КПУ, 2022. С. 283.

² Там само. С. 283.

³ Постанова Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України у справі № 5-27кц16 від 31.03.2016. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/58496633>.

Під складом покарання у вузькому значенні можливо розуміти систему об'єктивних і суб'єктивних ознак державного впливу на особу засудженого, які визначають його як покарання. У широкому значенні – це аналітичний конструкт, що виражає об'єктивну та суб'єктивну спрямованість, зміст, засоби та процес виконання і відбування покарання. Склад покарання включає чотири елементи: об'єкт і об'єктивну сторону, суб'єкт і суб'єктивну сторону. Об'єкт є триплановим. Перший його план представлено особистістю засудженого. Другий – компонентами середовища та ситуації вчинення кримінального правопорушення. Третій план – особистість потерпілого (за наявності), для якого покарання є інструментом отримання моральної сатисфакції та утвердження соціальної справедливості, підтвердження легітимності державної влади, свого зв'язку з нею як одного з неявних аспектів громадянства. Перспективи подальших досліджень за означеним напрямом вбачаються у деталізації, поглибленні знань про кожен з елементів складу покарання, а також вирішення окремих його протиріч, з'ясування того, яким чином реалізується кара (як мета покарання) за відсутності потерпілого (у кримінально-правовому значенні) тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Голіна В. В. Об'єкт запобігання злочинності й об'єкт запобіжного впливу: поняття, співвідношення і значення для практики запобігання та протидії злочинності // Кримінально-правові та кримінологічні засоби протидії злочинам проти громадської безпеки та публічного порядку : Матер. міжнар. наук.-практ. конф. до 25-річчя ХНУВС (18 квітня 2019 р., м. Харків). Харків : ХНУВС, 2019. С. 64–66.
2. Гуторова Н. О., Пономаренко Ю. А. Пеналізація злочинів як напрямок кримінально-правової політики. Вісник Асоціації кримінального права України. 2013. № 1. С. 32–49. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6113/1/Gutorova_Ponomarenko_32-49.pdf.
3. Данильченко Ю. Б., Орлов Ю. В. Невротичні розлади пам'яті та питання кримінальної відповідальності // Актуальні шляхи удосконалення українського законодавства : Матер. XVIII Всеукр. наук.-практ. конф. (18 листопада 2023, м. Харків) / Юридична клініка Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого ; Координаційний центр з надання правової допомоги Рада адвокатів Харківської області ; ГО «Центр розвитку правничої клінічної освіти», Харків, 2023. С. 337–341.
4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 05.11.2023).
5. Литвинов О. М., Орлов Ю. В. Кримінологія «свого» часу: наукові розвідки. Харків : Право, 2021. 316 с.

6. Орловська Н. А. Гуманістичний вимір кримінально-правового впливу (щодо захисту прав та інтересів потерпілих) // Наукові читання, присвячені пам'яті професора Т. А. Денисової : Збірник матеріалів (м. Запоріжжя, 10 березня 2022 р.) / Класичний приватний університет. Запоріжжя : КПУ, 2022. С. 283–286.

7. Постанова Судової палати у кримінальних справах Верховного Суду України у справі № 5-27ксл6 від 31.03.2016. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/58496633>.

8. Розов М. А. Философия и проблема свободы человека // Онтология : тексты философии / Ред.-сост. В. Кузнецов. М. : Академический Проект ; Фонд «Мир», 2012. С. 236–242.

9. Сакс О. Чоловік, який сплутав дружину з капелюхом / Пер. з англ. К. : Наш Формат, 2018. 288 с.

10. Сковорода Григорій. Наркісс. Разглагол о том: Узнай себе. *Повна академічна збірка творів* / за ред. Л. Ушкалова; НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди [та ін.]. Едмонтон; Торонто : Вид-во Канад. ін-ту укр. студій ; Харків: Майдан, 2011. 1398 с.

11. Сокурченко В. В. Сучасний стан та перспективи розвитку української кримінології. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. № 3. С. 336–356.

12. Формуляр ЛК. Класифікатори. (F40-F48) Невротичні, пов'язані зі стресом та соматоформні розлади. URL: <https://kod.poltavalk.com.ua/mkxh-10-am/66-klas-5-rozlady-psykhiky-ta-povedinky-f00-f99/549-f40-f48-nevrotichni-pov-yazani-zi-stresom-ta-somatofornni-rozladi> (дата звернення: 05.11.2023).

13. Фуко М. Наглядати й карати. Народження в'язниці / Пер. з фр. П. Тарашука. Київ : КомуБук. 452 с.

14. Deleuze G., Guattari F. Capitalisme et schizophrénie. 1 : L'Anti-Œdipe Paris : Collection Critique, 1972. 493 p.

15. Deleuze G., Guattari F. Mai 68 n'a pas eu lieu (1984). *Maggio-giugno*. 2018. № 156. P. 141–144.

Стаття надійшла до редакції 05.11.2023

Yurii V. ORLOV

Doctor of Science in Law, Professor

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

CORPUS OF PUNISHMENT: CONCEPT, STRUCTURE, CONTENT

The article is devoted to the conceptualization of the corpus (composition) of punishment. In a narrow sense, the composition of the punishment is proposed to be understood as a system of objective and subjective signs of state influence on the person of the convicted person, which define it as a punishment. In a broad sense, it is an analytical construct that expresses the objective and subjective

orientation, content, means and process of execution and serving of punishment. The composition of the punishment includes four elements: the object and the objective side, the subject and the subjective side. The object is three-dimensional. His first plan is represented by the personality of the convict. The second is the components of the environment and situation of committing a criminal offense. The third plan is the identity of the victim (if available).

As a result, punishment is proposed to be understood as a measure of legal influence implemented on behalf of the state based on a court verdict against a person found guilty of a criminal offense by limiting the rights and freedoms of the convicted person as provided by law, as well as against other persons through the demonstration and/or dissemination of information about criminal enforcement practice. Punishment is intended to punish, as well as to help prevent the convict from committing new criminal offenses.

Key words: *punishment, composition of punishment, convicted, execution, serving, correction, resocialization, prevention, criminal offense, crime.*

СУЧАСНІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРИКЛАДНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНОЛОГІЇ

УДК 343.8

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2023.3.07>

Дмитро Євгенійович ЗАЙКА

аспірант

(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна)

КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСІБ, ЗАСУДЖЕНИХ ЗА ЗЛОЧИНИ ПРОТИ МОРАЛЬНОСТІ

Стаття присвячена комплексному аналізу кримінологічних особливостей осіб, що притягувалися до відповідальності за вчинення злочинів проти моральності. Для виконання поставленої мети автором було проведено дослідження нормативно-правового регулювання, матеріалів 488 вироків суду за ст. 297-304 Кримінального кодексу України та останніх наукових публікацій. На підставі зібраних даних у статті детально проаналізовано кількісно-якісні характеристики осіб, засуджених за злочини проти моральності, їх соціальний статус, освіта, родинні зв'язки та обставин вчинення злочинів. Застосування кримінологічного підходу дозволяє виокремити фактори, які впливають на вчинення злочинів проти моральності, а також визначити можливі шляхи профілактики подібних правопорушень. Автор робить акцент на важливості розуміння механізмів виникнення та динаміки злочинів проти моральності для подальшого удосконалення кримінально-правового регулювання та соціально-профілактичних заходів. Результати дослідження можуть слугувати основою для наукових пошуків у сфері кримінології, кримінального та кримінально-виконавчого права, спрямованих на вдосконалення системи протидії злочинам проти моральності та підвищення ефективності соціальних та психологічних програм реабілітації осіб, що вчинили відповідні правопорушення.

Ключові слова: злочини проти моральності, моральність, кримінологічна характеристика, особа засудженого, злочинність.

Постановка проблеми. Злочини проти моральності є загрозою стабільності та безпеки в Україні оскільки характеризуються деструктивним впливом на суспільство, сприяють посиленню конфліктів між різними соціальними групами і підривають довіру до правоохоронних органів і держави в цілому. При цьому, загальний рівень моральності суспільства є одним із головних факторів, що визначає правила та норми поведінки, допомагає уникнути хаосу та внутрішнього розбрату. Виокремлення ключових аспектів кримінологічної характеристики осіб, засуджених за злочини проти моральності, є необхідним етапом для розробки науково обґрунтованих та системних заходів, спрямованих на зменшення рецидиву злочинів проти моральності та соціальну реабілітацію правопорушників.

За останні роки дослідженню кримінальних правопорушень проти моральності присвятили свої праці Л. С. Кучанська щодо поняття та системи злочинів проти моральності (2007 р.); О. І. Бандурка щодо кримінально-правової характеристики злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків (2010 р.); В. В. Кузнецов щодо кримінально-правової охорони громадського порядку та моральності (2013 р.); С. Ф. Денисов, В. О. Макаров щодо кримінально-правових санкцій та їх застосування за злочини проти моральності (2017 р.); С. Ф. Денисов та С. Г. Кулик щодо окремих аспектів характеристики та запобігання злочинам проти моральності (2018 р.); А. Р. Топузьян щодо кримінально-правової охорони моральності неповнолітніх в Україні (2018 р.); О. М. Ємець щодо захисту суспільної моралі від злочинних посягань (2019 р.); М. В. В'юник, М. В. Карчевський, О. Д. Арланова щодо статистичних показників злочинності в Україні (2020 р.); В. П. Бойченко щодо кримінально-правової охорони суспільної моралі в Україні (2021 р.) та ін. Проте, з урахуванням соціально-політичних перетворень останніх років, динаміки злочинності та змін кримінального законодавства, поточна кримінологічна характеристика осіб, засуджених за злочини проти моральності залишається малодослідженою, що у зумовлює актуальність вибору теми.

Метою цієї публікації є дослідження кримінологічної характеристики осіб, засуджених за злочини проти моральності в Україні. Для реалізації вказаної мети було поставлено такі завдання: актуалізувати кримінально-правову характеристику злочинів проти моральності; проаналізувати вироки суду за ст. 297-304 Кримінального кодексу України; дослідити кількісно-якісні показники злочинів проти моральності; вивчити матеріали вже існуючих наукових досліджень; провести порівняльно-правовий аналіз; надати науково обґрунтовані висновки щодо загальної характеристики засуджених за злочини проти моральності.

Виклад основного матеріалу. Система злочинів проти моральності, передбачена кримінальним законодавством України, є однією з найбільш

повних та розвинутих. Цьому, безсумнівно, сприяло відокремлення моральності у якості самостійного об'єкту кримінально-правової охорони¹.

При проведенні аналізу кількості виявлених правопорушень та вироків суду у справах за ст. 297-304 Кримінального кодексу України було встановлено, що кількість злочинів проти моральності як і злочинів проти громадського порядку характеризується загальною тенденцією до зменшення. Негативна динаміка збільшення прослідковується щодо жорстокого поводження з тваринами, але такий результат пояснюється здебільшого відсутністю належної уваги з боку правоохоронних органів у минулих роках. Сама проблематика набуває дедалі більшого суспільного інтересу, а отже і кількість виявлених випадків і призначених вироків зростає. Новими і майже недослідженими є норми статей 301-1 та 301-2, що з'явилися у Кримінальному кодексі лише за законом № 1256-IX від 18.02.2021 та пов'язані із розвитком міжнародних та загальнодержавних програм захисту дітей. Найбільшим у структурі злочинів проти моральності за кількістю виявлених випадків є наруга над могилою, іншим місцем поховання або тілом загиблого.

При дослідженні посягання на основні моральні принципи і цінності у сфері духовного і культурного життя суспільства (статті 297, 298, 298-1, 299, 300 та 301-1) було визначено, що спільним суб'єктом злочину за всіма зазначеними статтями є фізична осудна особа, яка досягла віку у 16 років. Щодо ст. 298 КК України, то останні дослідження матеріалів судової практики показали, що суб'єктом вчинення діянь, передбачених у частинах 2, 3 та 4, може бути як стороння особа, так і особа, яка має певний, передбачений нормативно-правовими актами, зв'язок з об'єктом культурної спадщини або пам'яткою національного значення². Проте, щодо ч. 5 ст. 298 та ч. 3 ст. 298-1 — будь-яка службова особа, яка вчинила злочин з використанням свого службового становища³. Суб'єктивна сторона злочинів дещо відрізняється. Для засудженого за ст. 298 та 298-1 характерною є наявність як прямого так і непрямого умислу, хоча на практиці більшість правопорушень у сфері використання пам'яток культури здійснюється саме через необережність⁴. У випадку ст. 297, 299 та 300 необхідною умовою є наявність лише прямого умислу^{5 6}. При цьому щодо ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості,

¹ Кучанська Л. С. Поняття та система злочинів проти моральності у кримінальному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. С. 14.

² Герелюк Т. Б. Кримінально-правова характеристика умисного незаконного знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини за законодавством України та країн Східної Європи : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2021. С. 104.

³ Кримінальний кодекс України: закон, кодекс від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата оновлення 05.10.2023. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 01.11.2023).

⁴ Каткова Т. Г. Правова охорона культурної спадщини в Україні: монографія. Харків: Право, 2008. С. 109.

⁵ Кузнецов В. В. Кримінально-правова охорона громадського порядку та моральності : дис. ... док. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2013. С.331, 337 - 339.

⁶ Сердюк П. П. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2005. С. 13.

расову, національну чи релігійну нетерпимість та дискримінацію особа має усвідомлювати зміст твору, суспільно небезпечний характер своїх дій і бажати їх вчинення. Крім того, необхідна мета розповсюдження чи збуту зазначених у цій статті предметів¹.

Дослідження вказують, що у 2019–2023 рр. мало місце суттєве скорочення виявлених фактів наруги над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого. Якщо у 2013–2018 рр. вона коливалася на рівні 1500–2000 випадків на рік, то в останні роки скоротилася майже у 2 рази та у 2019 р. становила 1085 (–46,6%), а у 2020 р. – 1081 (–0,4%)². Схожу динаміку показує і судова статистика. Так, згідно форми 7 річної звітності Судової адміністрації України у 2020 році в Україні за досліджуваною статтею було засуджено 164 особи, а у 2022 лише 87 осіб.

Попри прояв явної неповаги до норм моралі та очевидне порушення загальнолюдських правил поведінки, що характерне для будь-якого діяння в межах даного злочину, на відміну від хуліганства, наруга над могилою, іншим місцем поховання або над тілом померлого не має у структурі суб'єктивної сторони складу злочину такого мотиву, як неповага до суспільства. При дослідженні матеріалів кримінальних справ щодо обставин вчинення злочину, передбаченого ст. 297 Кримінального кодексу України, було встановлено, що більшість правопорушень вчинено з корисливих мотивів.

У процесі дослідження кримінологічного портрету злочинця, засудженого за ст. 297 Кримінального кодексу України було проаналізовано вибірку із 109 вироків суду та встановлено, що у 82% випадків наруга над могилою була вчинена з метою заволодіння та подальшої реалізації металевих предметів. Злочини вчиняються здебільшого особами чоловічої статі, адже лише 8% з них були вчинені жінками. Варто відзначити, що 44% осіб вже мали судимість та вчинили злочин повторно, що є одним за найбільших показників рецидиву серед кримінальних правопорушень проти громадського порядку та моральності. При цьому 97% засуджених не мали вищої освіти та лише 7% офіційно працевлаштовані. Особа засудженого має здебільшого низький рівень життя та матеріального забезпечення. У більшості випадків вони не працюють, часто мають залежність від алкоголю чи наркотичних засобів, а тому такі посягання мають винятковий характер добування засобів для задоволення своїх життєвих потреб та залежностей. Варто відзначити, що дані дослідження з незначною похибкою відтворюють показники, отримані С. Ф. Денисовим та В. О. Макаровим у 2017 році³.

Щодо ст. 298 та 298-1, то за умов нестабільності сучасного світу, загрози тероризму, природних та техногенних катастроф, міжнаціональних

¹ Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид. Харків: Право, 2010. С. 369-376.

² Вербенський М. Г., Кулик О. Г., Наумова І. В. Кримінальна ситуація в Україні: основні тенденції: 2020 рік : монографія за заг. ред. М. Г. Вербенського. Вінниця: ТВОРИ, 2021. С. 95.

³ Денисов С. Ф., Макаров В. О. Кримінально-правові санкції та їх застосування за злочини проти моральності : монографія. Чернівці : Десна Поліграф, 2017. С. 97-98.

конфліктів, питання збереження культурної спадщини набувають особливого значення¹. Правопорушення безсумнівно є суспільно небезпечними, проте не відносяться до розповсюджених внаслідок особливостей об'єктивної сторони складу злочину². Так, за останні 10 років судами було призначено лише 11 вироків за ст. 298 та лише 1 за ст. 298-1 (за пошуком доступні 2, але 1 вирок внесено помилково). Близько 16% відкритих кримінальних проваджень доходять до суду та закінчуються обвинувальними вирокami. Така ситуація пояснюється тим, що іноді не вдається встановити винних осіб або виявляється, що в діях правопорушників відсутній склад злочину, оскільки та чи інша пам'ятка не занесена до Державного реєстру³. Приблизно 60% посягань на об'єкти культурної спадщини є груповими, з яких групи із 3–6 осіб становлять 40%, групи із 10 і більше осіб – 15–20%. Їх вчиняють особи: від 14 до 18 років – 12%; від 18 до 25 років – 39%; від 25 до 30 років – 21%; від 30 до 40 років – 16%; від 40 до 45 років – 6%; від 45 до 50 років – 5%; старше 50 років – 1%⁴. Переважна більшість злочинів була вчинена за непрямого умислу, суб'єктом за ст. 298 у 100% випадків виступає чоловік, здебільшого з середньою або професійно-технічною освітою, а за ст. 298-1 жінка, офіційно працевлаштована у підрозділах Національного фонду України, одружена, має вищу освіту. Знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини у багатьох випадках вчиняється одноособово раніше не судимими суб'єктами, у яких відсутня стійка антисуспільна спрямованість на вчинення злочинів⁵.

Щодо кримінологічної характеристики засудженого за жорстоке поводження з тваринами, то основний масив облікованих кримінальних правопорушень – це діяння, передбачене ч. 1 ст. 299 КК України (90%), яке вчинене з хуліганських мотивів (57,0%)⁶. Злочинцем у 97% випадків є чоловік, характерною є наявність середньої або професійно-технічної освіти, 13% злочинів вчинено пенсіонерами, 29% у стані алкогольного сп'яніння, що є достатньо високим показником у загальній структурі злочинності. При цьому С. Ф. Денисов, М. О. Макаров, О. О. Шуміло та ін. вказують на високий рівень латентності злочину та значний відсоток відмов у порушенні кримінальної справи за фактом жорстокого поводження з тваринами. На думку більшості експертів у галузі зоозахисту, офіційно

¹ Каткова Т. Г. *Правова охорона культурної спадщини в Україні: монографія*. Харків: Право, 2008. С. 12.

² В'юнник М. В., Карчевський М. В., Арланова О. Д. *Кримінально-правове регулювання в Україні: реалії та перспективи (аналітичні матеріали) / упоряд. Ю. В. Баулін*. Харків: Право, 2020. С. 133.

³ Базелюк В. В. *Кримінологічні фактори встановлення кримінальної відповідальності за незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини. Проблеми законності*, 2015. Вип. 128. С. 63-64.

⁴ Асейкін Р. В. *Посягання на об'єкти культурної спадщини: кримінологічна характеристика та запобігання*: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя, 2012. С. 9, 11.

⁵ Міщенко М. О. *Особа злочинця, який вчиняє посягання на культурні цінності. Правові реформи в Україні: реалії сьогодення*: Збірники наукових праць, матеріали конференцій (семінарів, круглих столів). 2015. С. 76.

⁶ Шуміло О. О. *Кримінологічна характеристика та запобігання жорстокому поводженню з тваринами*: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя, 2016. С. 3.

реєструється лише один із десяти тисяч випадків жорстокого поводження з тваринами^{1 2}.

Для злочинця, засудженого за ст. 300 КК України характерним є гендерний поділ: усі 100% з досліджених правопорушень були вчинені чоловіками при цьому освіта не має значення, проте характерним є те, що суб'єктом у 38% вчинених правопорушеннях була раніше засуджена особа. Зазвичай злочинні дії полягають у поодинокому продажі програвачів, які за результатами експертиз визнавалися такими, що пропагують культ насильства й жорстокості³.

При дослідженні посягання на основні принципи моральності у сфері статевих відносин (статті 301, 302 і 303) було визначено, що загальним суб'єктом злочину за всіма зазначеними статтями є фізична осудна особа, яка досягла 16-ти річного віку⁴. Суб'єктивна сторона цих злочинів завжди характеризується прямим умислом. Проте, у випадку ст. 301 - особа має усвідомлювати порнографічний зміст твору, зображення чи предмета, суспільно небезпечний характер цього діяння і бажати його вчинення.

Обов'язковою ознакою, у тому числі і при зберіганні, є мета збуту чи розповсюдження цих предметів незалежно від мотиву. При цьому в Україні, як і закордоном найбільш поширена мета – розповсюдження, далі збут, не є характерними демонстрація, сприяння оптовим поставкам, використання, оренда, імпорт, експорт, отримання прибутку, транспортування⁵. Щодо ст. 302 мотиви і мета вчинення злочину можуть бути різними, однак за наявності мети наживи дії винного підлягають кваліфікації за ч. 2 статті. Характерним для ст. 303 є не лише наявність прямого умислу, але і його поєднання з метою втягнення особи у заняття проституцією, а при сутенерстві — наявністю корисливої мети⁶. Немало дискусій свого часу точилось довкола питання існування кримінальної відповідальності за систиматичне зайняття проституцією, яке у 2006 р. було декриміналізовано.

Дослідження показують, що кількість установлених фактів ввезення, виготовлення, збуту і розповсюдження порнографічних предметів (ст. 301) у середньому залишається без змін: у 2014 р. дорівнювала 1152 (+12,8%), у 2016 р. – 925 (-19,7% до рівня 2014 р.), у 2018 р. – 1665 (+80,0% до 2016 р.), у 2019 р. – 1014 (-39,1%) та у 2020 р. – 1153 (+13,7%)⁷. Суб'єктом злочину з кримінологічної точки зору у 85% випадків є чоловік, переважно з вищою

¹ Денисов С. Ф., Макаров В. О. Кримінально-правові санкції та їх застосування за злочини проти моральності : монографія. Чернівці : Десна Поліграф, 2017. С. 105.

² Шуміло О. О. Кримінологічна характеристика та запобігання жорстокому поводженню з тваринами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2016. С. 3,8.

³ ральності : монографія. Чернівці : Десна Поліграф, 2017. С. 107.

⁴ Бандурка І. О. Кримінально-правова характеристика злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08, Запоріжжя, 2010. С. 13.

⁵ Кузнецов В. В. Кримінально-правова охорона громадського порядку та моральності : дис. ... док. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2013. С.343.

⁶ Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид. Харків: Право, 2010. С. 377-381.

⁷ Вербенський М. Г., Кулик О. Г., Наумова І. В. Кримінальна ситуація в Україні: основні тенденції: 2020 рік : монографія за заг. ред. М. Г. Вербенського. Вінниця: ТВОРИ, 2021. С. 95-96.

освітою, що не є характерним для будь-якого іншого злочину вказаної групи. Більшість працюючих вчинили цей злочин задля розваги або, так би мовити, ведучи дорослий спосіб життя, зокрема, знайомлячись у соціальних мережах. Причому 83% із засуджених неодружені¹. За результатами проведених опитувань, 71 % користувачів Інтернету заявили про відвідування порно-сайтів щомісячно або частіше. З цього числа опитаних 67 % осіб були у віці від 12 до 30 років^{2 3}. Злочинне діяння реалізується переважно з використанням мережі інтернет, проте, як зазначає В. П. Бойченко проблема полягає у тому, що повнолітня особа, яка знаходиться у скрутному матеріальному становищі, розміщуючи свої зображення еротичного характеру на веб-сайті чи платформі для повнолітніх за платню має шанси бути виправданою, враховуючи право на недоторканність приватного життя, право на свободу вираження, та право власності на продукти авторського права⁴. При цьому 96% досліджених злочинів було вчинено особами, що не мають попередньої судимості. Не характерним для злочину є перебування у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння.

Щодо створення або утримання місць розпусти і звідництва, то динаміка загальної кількості зареєстрованих злочинів після зростання у 2014 р. до 509 випадків (+21,2%) наступними роками майже постійно скорочувалася (виключення – 2019 р.: +15,1%) та у 2020 р. знизилася до 163 (-37,1%), тобто за весь цей час зменшилася у 3,1 раза⁵. Суб'єктом злочину у 80% досліджених вироків є жінка, яка має середню або професійно-технічну освіту (87%). У 27% випадків суб'єкт злочину офіційно працевлаштований на посаді адміністратора банних комплексів чи готелів. З-поміж усіх, лише 7% злочинів було вчинено попередньо засудженими особами. Оскільки приблизно в половині випадків це було звідництво з метою наживи, то можна припускати, що такий рівень рецидиву зумовлений інтересом отримання прибутку, як і сама проституція⁶. Не характерним є і наявність стану алкогольного сп'яніння.

За кількістю зареєстрованих кримінальних правопорушень ситуація з сутенерством схожа на ту, що стосується ввезення, виготовлення, збуту і розповсюдження порнографічних предметів адже зростання мало місце у 2014 р. (303; +17,0%), 2017–2018 рр. (331; +47,8% та 412; +24,5%) та 2020 р. (341; +1,5%)⁷. Науковці вказують на тенденції до все більшої латентизації

¹ Денисов С. Ф., Макаров В. О. Кримінально-правові санкції та їх застосування за злочини проти моральності : монографія. Чернігів : Десна Поліграф, 2017. С. 109.

² Шендрик В. В. Боротьба з порнографією: монографія. Харків : Оберіг, 2010. С. 58-59.

³ Шевчук Т. А. Проституція і злочинність : основні взаємозв'язки. *Фонові для злочинності явища: запобігання та протидія*: зб. тез доп. Всеукр. наук.практ. конф. (м. Харків, 27 квіт. 2018 р.) Харків: ХНУВС, 2018. С.117.

⁴ Бойченко В. П. Кримінально-правова охорона суспільної моралі в Україні: антропологічний вимір : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2021. С. 11.

⁵ Вербенський М. Г., Кулик О. Г., Наумова І. В. Кримінальна ситуація в Україні: основні тенденції: 2020 рік : монографія за заг. ред. М. Г. Вербенського. Вінниця: ТВОРИ, 2021. С. 96.

⁶ Денисов С. Ф., Макаров В. О. Кримінально-правові санкції та їх застосування за злочини проти моральності : монографія. Чернігів : Десна Поліграф, 2017. С. 112.

⁷ Вербенський М. Г., Кулик О. Г., Наумова І. В. Кримінальна ситуація в Україні: основні тенденції: 2020 рік : монографія за заг. ред. М. Г. Вербенського. Вінниця: ТВОРИ, 2021. С. 96.

розглядуваного злочину, що пояснюється, перш за все, тим, що вказаний злочин є так званим «злочином без потерпілих»¹. Серед засуджених за сутенерство або втягнення особи в проституцію 78% не мають легального прибутку². Суб'єктом злочину у 69% є жінки, для них характерною є наявність середньої або професійно-технічної освіти та відсутність офіційного місця роботи. Усі 100% досліджених злочинів були вчинені вперше, 28% з них групою осіб за попередньою змовою. Не характерним є наявність стану алкогольного чи наркотичного сп'яніння.

Останньою недослідженою групою кримінальних правопорушень є посягання на основні принципи моральності у сфері морального і фізичного розвитку неповнолітніх (ч. 2 ст. 299, частини 2 і 3 ст. 300, частини 2 і 3 ст. 301, ст. 301-1, ст. 301-2, ч. 3 ст. 302, частини 3 і 4 ст. 303, ст. 304). Відповідно до положень постанови пленуму Верховного суду України №2 від 27.02.2004 необхідно враховувати, що відповідальність дорослих осіб за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність встановлена не тільки ст. 304 Кримінального кодексу України, а й іншими статтями цього Кодексу (ч. 3 ст. 300, ч. 3 ст. 301, ч. 3 ст. 302, ч. 3 ст. 303, ч. 3 ст. 307, ч. 3 ст. 309, ч. 2 ст. 315, ч. 2 ст. 317, статтями 323 і 324), які є спеціальними нормами щодо неї. У разі вчинення злочину, передбаченого спеціальною нормою, кваліфікувати дії винної особи ще й за ст. 304 КК не потрібно. В усіх зазначених вище випадках суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка на момент вчинення злочину досягла 18-ти річного віку³. Зважаючи на те, що такі злочини можуть бути вчинені тільки з прямим умислом, суди повинні з'ясовувати, чи усвідомлювала доросла особа, що своїми діями втягує неповнолітнього у вчинення злочину або в іншу антигромадську діяльність⁴. Інтерпретація підвищеного віку суб'єкту злочину ґрунтується, як правило, на твердженнях про особливий характер та специфіку самого діяння, наявність певного життєвого досвіду повнолітніх, певного обсягу соціально значущих знань та навичок⁵. При цьому щодо ч. 2 ст. 304 слід виділити спеціального суб'єкта - особу, на яку покладено обов'язки щодо виховання потерпілого чи піклування про нього⁶.

Наукових досліджень кримінологічної характеристики незаконного обігу дитячої порнографії за ст. 301-1 Кримінального кодексу України майже не проводилось, оскільки Кримінальний кодекс було доповнено цією

¹ Шевчук Т. А. Сутенерство та втягнення особи в заняття проституцією: кримінологічна характеристика та запобігання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2011. 11 с.

² Денисов С. Ф., Макаров В. О. Кримінально-правові санкції та їх застосування за злочини проти моральності : монографія. Чернівці : Десна Поліграф, 2017. С. 113.

³ Бандурка І. О. Кримінально-правова характеристика злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08, Запоріжжя, 2010. С. 17.

⁴ Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність: постанова Верховного Суду України від 27.02.2004 № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-04> (дата звернення: 16.10.2021).

⁵ Топузьян А. Р. Кримінально-правова охорона моральності неповнолітніх в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. С. 172-173.

⁶ Кузнецов В. В. Кримінально-правова охорона громадського порядку та моральності : дис. ... док. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2013. С.356.

статтею лише у 2021 році. Задля проведення кримінологічного аналізу було систематизовано дані за 2021-2022 роки форми статистичної звітності № 6 Державної судової адміністрації України, матеріали 94 вироків суду за 2021-2023 роки та порівняно з актуальними результатами вітчизняних та зарубіжних наукових досліджень.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка досягла 16-ти річного віку. З кримінологічної точки зору у 98,9% випадків злочин був вчинений особами чоловічої статі, 71,2% належать до вікової категорії від 30 до 50 років, 13,3% належать до вікової категорії від 50 до 65 років. Серед засуджених 36,9% з вищою, 63,1% з середньою або професійно-технічною освітою. Аналіз вироків вказує, що 60,8% засуджених були працездатного віку, проте офіційно безробітні, 72,5% - неодружені. Характерно, що більшість злочинів було вчинено особами вперше. Перебування у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння не є нетиповим для вказаного кримінального правопорушення.

У абсолютної більшості з-поміж досліджених випадків злочин був вчинений з використанням інформаційно-телекомунікаційних систем чи технологій, що суттєво ускладнює процес виявлення кримінального правопорушення, фіксації та проведення слідчо-розшукових дій. Під час вчинення злочину найчастіше використовуються комп'ютерні пристрої, цифрові фотоапарати, відеокамери та мобільні телефони. За оцінками Міністерства юстиції США у будь-який момент часу існує більше, ніж один мільйон порнографічних зображень дітей в Інтернеті, а кожен день з'являється 200 нових зображень. При цьому, більша частина торгівлі дитячою порнографією відбувається на прихованому рівні в Інтернеті¹.

До предмету злочину належать: порнографічні тексти – 2,80 %; фотовироби – 33,20 %; зображення – 8,50 %; вироби, зняття, сувеніри та побутові предмети – 0,80 %; кіно- або відеопродукція – 35,80 %; звукозаписи – 0,60 %; не фіксована online порнографія – 18,30 %². Так, вчені зазначають, що переоцінка контактних злочинів, рецидивів та наявності педофілії помірно корелює з підтримкою реєстрації засуджених за злочини, пов'язані з дитячою порнографією і мають високу громадянську підтримку - від 68% до 84%. Поза тим, підтримка лікування замість ув'язнення під час опитування була низькою – 32% і мала слабку негативну кореляцію з передбачуваним ризиком, пов'язаним із рецидивами та поширеністю педофілії³.

Для дослідження особи злочинця засудженого за проведення видовищного заходу сексуального характеру за участю неповнолітньої

¹ Денисов С. Ф., Макаров В. О. Кримінально-правові санкції та їх застосування за злочини проти моральності : монографія. Чернівці : Десна Поліграф, 2017. С. 47.

² Телійчук В., Жукоцький В. Отримання інформації з відкритих джерел під час виявлення та документування злочинів, пов'язаних із розповсюдженням порнографічних предметів у мережі "Інтернет". *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*, 2022. № 1. С. 291.

³ Csepregi K., Kovacks I. Online sexual exploitation of children, in particular the crime of child pornography. *Journal of Criminology and Criminal Law*, 2022. Vol. 60. P. 1180.

особи у відкритому доступі ми маємо лише один вирок для ознайомлення (загалом два, проте, один за одним із них інформація заборонена для оприлюднення згідно з пунктом чотири частини першої статті 7 Закону України "Про доступ до судових рішень"), а отже інформація у майбутньому потребуватиме коригування з урахуванням нових матеріалів справ. Поза тим можна стверджувати, що характерною ознакою є використання мережі інтернет та пристроїв відеозв'язку. Суб'єктом даного злочину виступає жінка із середньою освітою, що не працює та раніше не судима.

Щодо ст. 304, то динаміка зареєстрованих випадків втягнення неповнолітніх у протиправну діяльність має відносно стабільні показники. Упродовж періоду аналізу їх чисельність постійно зменшувалася (особливо суттєво у 2014 р: -22,1%; 2016 р.: -38,8% та 2019 р.: -34,2%) і загалом скоротилася з 791 у 2013 р. до 154 у 2019 р., тобто у 5,1 раза. У 2020 р. вона трохи зросла до 160 (+3,9%), але все ще залишається низькою¹.

Кримінологічний портрет злочинця за ст. 304 було досліджено на підставі даних 85 вироків ухвалених суддями України у 2020 - 2023 рр. Лише 3,5% з-поміж загальної кількості складають правопорушення пов'язані з втягненням неповнолітніх у пияцтво, 17,7% втягненням неповнолітніх у жебрацтво та 78,8% з вчиненням злочинів проти власності. З-поміж останніх крадіжки, поєднані з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище складають 85 %. Здебільшого неповнолітні (малолітні) використовуються: а) як виконавець чи знаряддя вчинення злочину через менші фізичні розміри і пов'язані з цим додаткові можливості проникнення до житла, приміщень (75 %); б) як засіб убезпечення себе від викриття у злочинній діяльності (13 %); в) для забезпечення функцій пособництва (12 %)². При втягненні неповнолітніх у злочинну діяльність дорослі особи перебували у таких стосунках з ними: а) знайомі – 20%; б) близькі – 15%; в) у вироках не вказано – 65%³. Серед засуджених високий відсоток розлучених та неодружених (80%), утім, неповні сім'ї все одно стали осередком для дітей втягнення батьками в злочинну чи іншу шкідливу поведінку (28%). Решта ж неповнолітніх із неповних сімей були втягнені в таку діяльність чужими особами⁴. Характерною особливістю є гендерна залежність складу кримінального правопорушення: лише в 1 з 15 випадків чоловік став суб'єктом втягнення неповнолітнього у жебракування, натомість лише у 7 із 70 випадків жінка стала суб'єктом втягнення неповнолітнього у злочинну діяльність. У 64,6 % випадків винний має одну судимість, у 18,4 % – дві, у 17 % – три і більше. У структурі їх попереднього

¹ Вербенський М. Г., Кулик О. Г., Наумова І. В. Кримінальна ситуація в Україні: основні тенденції: 2020 рік : монографія за заг. ред. М. Г. Вербенського. Вінниця: ТВОРИ, 2021. С. 96.

² Ситнік О. М. Кримінологічна характеристика та запобігання втягненню неповнолітніх у злочинну діяльність в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. С. 7.

³ Однолюк І. В. Запобігання втягненню неповнолітніх у злочинну діяльність. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*, 2016. № 4. С. 152.

⁴ Денисов С. Ф., Макаров В. О. Кримінально-правові санкції та їх застосування за злочини проти моральності : монографія. Чернігів : Десна Поліграф, 2017. С. 115.

кримінального досвіду злочини проти власності складають 77 %¹.

Висновки. Отже, за результатами проведеного дослідження можна констатувати, що за кількісними показниками злочинність у сфері моральності уступає багатьом іншим групам злочинів, проте однозначно становить високу суспільну небезпечність та не може перебувати поза увагою держави. Отримані дані слугують підставою для формулювання рекомендацій щодо вдосконалення чинного законодавства та соціальних програм, спрямованих на профілактику та соціальну реабілітацію засуджених. Важливим є розуміння того, що ефективна боротьба із злочинністю вимагає комплексного підходу, який охоплює як реагування на порушення, так і попередження їх виникнення. У світлі отриманих результатів, з урахуванням обсягу відомостей щодо особи засудженого, пропонується розширити обсяг досліджень, спрямованих на запобігання злочинам проти моральності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Csepregi K., Kovacks I. Online sexual exploitation of children, in particular the crime of child pornography. *Journal of Criminology and Criminal Law*, 2022. Vol. 60. P. 7-12.
2. Асейкін Р. В. Посягання на об'єкти культурної спадщини: кримінологічна характеристика та запобігання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2012. 23 с.
3. Базелюк В. В. Кримінологічні фактори встановлення кримінальної відповідальності за незаконне проведення пошукових робіт на об'єкті археологічної спадщини, знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної спадщини. *Проблеми законності*, 2015. Вип. 128. С. 59-67.
4. Бандурка І. О. Кримінально-правова характеристика злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08, Запоріжжя, 2010. 22 с.
5. Бойченко В. П. Кримінально-правова охорона суспільної моралі в Україні: антропологічний вимір : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2021. 23 с.
6. В'юник М. В., Карчевський М. В., Арланова О. Д. Кримінально-правове регулювання в Україні: реалії та перспективи (аналітичні матеріали) / упоряд. Ю. В. Баулін. Харків : Право, 2020. 212 с.
7. Вербенський М. Г., Кулик О. Г., Наумова І. В. Кримінальна ситуація в Україні: основні тенденції: 2020 рік : монографія за заг. ред. М. Г. Вербенського. Вінниця: ТВОРИ, 2021. 144 с.
8. Герелюк Т. Б. Кримінально-правова характеристика умисного незаконного знищення, руйнування або пошкодження об'єктів культурної

¹ Ситнік О. М. Кримінологічна характеристика та запобігання втягненню неповнолітніх у злочинну діяльність в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. С. 8.

спадщини за законодавством України та країн Східної Європи : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2021. 223 с.

9. Денисов С. Ф., Макаров В. О. Кримінально-правові санкції та їх застосування за злочини проти моральності : монографія. Чернігів : Десна Поліграф, 2017. 328 с.

10. Каткова Т. Г. Правова охорона культурної спадщини в Україні: монографія. Харків: Право, 2008. 216 с.

11. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. 4-те вид. Харків: Право, 2010. 608 с.

12. Кримінальний кодекс України: закон, кодекс від 05.04.2001 р. № 2341-III. Дата оновлення 05.10.2023. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14> (дата звернення: 01.11.2023).

13. Кузнецов В. В. Кримінально-правова охорона громадського порядку та моральності : дис. ... док. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2013. 676 с.

14. Кучанська Л. С. Поняття та система злочинів проти моральності у кримінальному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2007. 19 с.

15. Міщенко М. О. Особа злочинця, який вчиняє посягання на культурні цінності. Правові реформи в Україні: реалії сьогодення : *Збірники наукових праць, матеріали конференцій (семінарів, круглих столів)*, 2015. С. 75-77.

16. Однолько І. В. Запобігання втягненню неповнолітніх у злочинну діяльність. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*, 2016. № 4. С. 146–154.

17. Про застосування судами законодавства про відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну чи іншу антигромадську діяльність: постанова Верховного Суду України від 27.02.2004 № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-04> (дата звернення: 16.10.2021).

18. Сердюк П. П. Кримінологічні та кримінально-правові проблеми ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують культ насильства і жорстокості : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса, 2005. 21 с.

19. Ситнік О. М. Кримінологічна характеристика та запобігання втягненню неповнолітніх у злочинну діяльність в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. 21 с.

20. Телійчук В., Жукоцький В. Отримання інформації з відкритих джерел під час виявлення та документування злочинів, пов'язаних із розповсюдженням порнографічних предметів у мережі "Інтернет". *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*, 2022. № 1. С. 290-298.

21. Топузян А. Р. Кримінально-правова охорона моральності неповнолітніх в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2018. 249 с.

22. Шевчук Т. А. Проституція і злочинність : основні взаємозв'язки. Фонові для злочинності явища: запобігання та протидія: зб. тез доп. Всеукр. наук.практ. конф. (м. Харків, 27 квіт. 2018 р.) Харків: ХНУВС, 2018. С.117-118.

23. Шевчук Т. А. Сутєнерство та втягнення особи в заняття проституцією: кримінологічна характеристика та запобігання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2011. 17 с.

24. Шендрюк В. В. Боротьба з порнографією: монографія. Харків : Оберіг, 2010. 215 с.

25. Шуміло О. О. Кримінологічна характеристика та запобігання жорсткому поводженню з тваринами : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Запоріжжя, 2016. 20 с.

Стаття надійшла до редакції 25.10.2023

Dmytro Ye. ZAYIKA

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

CRIMINOLOGY CHARACTERISTICS OF PERSONS CONVICTED OF CRIMES AGAINST MORALITY

The article is devoted to a comprehensive analysis of the criminological characteristics of persons who were prosecuted for committing crimes against morality. To fulfill the set goal, the author conducted a study of legal regulations, materials of 488 court verdicts under Art. 297-304 of the Criminal Code of Ukraine and the latest scientific publications. Based on the collected data, the article analyzes in detail the qualitative characteristics of persons convicted of crimes against morality, their social status, education, family ties, and the circumstances of the crime. The use of the criminological approach allows to single out the factors that influence the commission of crimes against morality, as well as to determine possible ways of prevention of such offenses. The author emphasizes the importance of understanding the mechanisms of occurrence and dynamics of crimes against morality for further improvement of criminal law regulation and social preventive measures. The results of the study can serve as a basis for scientific research in the field of criminology, criminal and criminal law, aimed at improving the system of combating crimes against morality and increasing the effectiveness of social and psychological rehabilitation programs for persons who have committed relevant offenses.

Key words: *crimes against morality, morality, criminological characteristics, the convicted person, criminality.*

Сергій Вікторович ЛУК'ЯНЕНКО

кандидат юридичних наук

*(Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ,
м. Суми, Україна)***СИСТЕМА ЧИННИКІВ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ЗЛОЧИНЦЯ**

З'ясовано, що особистість злочинця – це комплекс характеристик людини, що визначають мотивації, цінності, вміння, здібності та інші особистісні якості, що стимулюють злочинну поведінку. Узагальнено, що до чинників, які впливають на формування особистості злочинця, найбільш доцільно віднести наступні: а) соціальні фактори: народження в неблагополучній родині; низький рівень освіти; відсутність роботи, належність до злочинних груп; етнічні та культурні особливості тощо; б) психологічні фактори: знижений рівень емпатії, агресивність, невірноваженість; низький рівень самоконтролю; депресія; похмілля; тощо; в) емоційні фактори: страх, образа, ненависть, ревнощі, бажання помсти тощо; г) біологічні фактори: генетичні аномалії; психічні розлади; хвороби мозку та інші хвороби; ґ) ситуаційні фактори: надмірне навантаження; стресові ситуації; важка матеріальна ситуація; наявність зброї тощо.

Наголошено на принциповій необхідності осмислення особистості злочинця у новітніх для вітчизняної кримінології злочинах, а також тих, що з огляду на цифровізацію, науково-технічний прогрес та особливі виклики в умовах воєнного стану зазнали суттєвої трансформації.

Ключові слова: *особа злочинця, злочин, злочинність, злочинна група, чинники, фактори.*

Постановка проблеми. Особистість злочинця є однією з найголовніших тем кримінологічних досліджень. Власне саме кримінологічне знання зароджувалося навколо осмислення питання внутрішніх основ мислення та діяльності особистості, що стоять за злочинною поведінкою. Розуміння цих основ, розширення масштабу усвідомлення психологічного, соціального, економічного в особистості злочинця породжує розвиток кримінологічного знання. Тому з огляду на специфічні умови воєнного стану, які не лише руйнують українську інфраструктуру та промисловість, а й трансформують мислення людини, позначаючись на найтонших основах свідомості, питання особистості злочинця набуває особливого значення у сучасній кримінологічній доктрині.

Проблема розуміння особистості злочинця з огляду на її всеосяжне та засадниче значення у царині кримінології неодноразово ставала предметом дослідження багатьох науковців. Зокрема, їй приділяли увагу О.М. Бандурка, Б.М. Грек, І.М. Даньшин, А.П. Закалюк, Л.М. Кононенко, О.М. Костенко,

О. М. Литвинов, Ю. В. Нікітін, Л. С. Сміян, П. Г. Хоменко та інші вітчизняні та зарубіжні дослідники. Разом із тим, враховуючи принципову цінність того теоретичного матеріалу, що міститься у наукових доробках вказаних дослідників, ми вважаємо, що в умовах цифровізації, науково-технічного прогресу, а останнім часом ще й воєнного стану питання особистості злочинця потребує новітнього осмислення, особливо у ході аналізу воєнних злочинів та цілої низки інших злочинних дій, які набули нових рис після військової агресії.

Мета статті полягає у тому, щоб на основі авторського осмислення новітніх аспектів життєдіяльності людини в умовах воєнного стану визначити сутність та структуру особистості злочинця. Задля досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: розкрити сутність понять злочинець та особистість злочинця; узагальнити наукові думки з приводу структури особистості злочинця.

Виклад основного матеріалу. На початку нашого дослідження вважаємо доречним окреслити широту поглядів науковців на проблему особи/особистості злочинця.

Авторський колектив у складі М. І. Бажанова, Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова та ін. зазначають, що «злочинець – це особа з надзвичайно високим рівнем занепокоєності та невпевненості у собі, імпульсивності та агресивності, відчуженості від суспільних цінностей і корисного спілкування. Це поєднується з високою вразливістю в міжособистісних відносинах, тому такі особи часто застосовують насилля у різних конфліктах. Вони нехтують вимогами правових та моральних норм, відчужені від суспільства та його цінностей, від малих соціальних груп (сім'ї, трудових колективів та ін.), у них погана соціальна пристосовуваність, а відтак виникають чималі труднощі при спробах адаптуватися у тих же малих групах»¹.

Ми вважаємо погляд науковців досить комплексним, проте ми також стоїмо на тому, що є доволі суперечливою позиція щодо такої деталізації загального визначення даної категорії. Адже, наприклад, елітарній чи білокомірцевій злочинності буде не так властива агресивність, а більше високий рівень освіти та інтелекту в цілому, при цьому, безумовно, із поєднанням корисливості. Тому в ході визначення поняття «злочинець» вважаємо більш доречним апелювати базовими, загальними категоріями, що знаходять своє втілення у різних видах злочинності.

С. Ф. Денисов наголошує, що «особа злочинця як різновид особи у загальному розумінні (людини), звісно, повинна мати всі загальні ознаки останньої. Однак кримінологічне вивчення особи злочинця має певну специфіку. Тому треба вказати, що врахування тих чи інших властивостей та якостей особистості повинно залежати не лише від загальних характеристик, а й ураховувати особливості вчиненого злочину або інші

¹ Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для юридичних вузів і фак. / М.І.Бажанов, Ю.В.Баулін, В.І.Борисов та ін. За ред. професорів М.І.Бажанова, В.В.Сташиса, В. Я. Тація. Харків: Право, 1997. С. 79-80

притаманні окремій групі особливостей, наприклад у разі дослідження особи-рецидивіста»¹.

Поділяючи дану тезу, ми хочемо зауважити на принциповій необхідності осмислення особистості злочинця у новітніх для вітчизняної кримінології злочинах, а також тих, що з огляду на цифровізацію, науково-технічний прогрес та особливі виклики в умовах воєнного стану зазнали суттєвої трансформації, зокрема шахрайств, пов'язаних із фішингом та вішингом, із проведенням волонтерських зборів для придбання автівок, інших предметів матеріально-технічного забезпечення для Збройних Сил України. Окремого глибинного наукового осмислення потребує також особистість воєнного злочинця, колаборанта, що має принципове значення у ході розслідування воєнних злочинів.

А. П. Закалюк визначає особу злочинця як «сукупність соціально типових ознак, які сформувалися у процесі неблагополучного соціального розвитку особи, відрізняються крайньою формою суспільної небезпечності, обумовленою криміногенною мотивацією та кримінальною активністю особи, безпосередньо спричиняють вчинення злочину»².

Акцентуючи увагу на оригінальності підходу дослідника, ми водночас зазначимо, що категорія «неблагополучний соціальний розвиток» є досить неоднозначною та суперечливою. Адже дослідник не виділяє критерію благополучного та неблагополучного. Варто бути свідомими також, що з часів Ломброзо питання біологічного також має місце в аналізі особистості злочинця поряд із соціальним. Окремо також стоять питання несвідомого, надсвідомого, холотропних станів, архетипних образів, масової свідомості, які мають свій вияв не лише в соціальній площині і мають своєю основою зовсім не соціальні процеси. Цього теж треба бути свідомими у ході широкого осмислення особистості злочинця, яке не зводиться лише до вчиненого особою діяння, особливостей готування та замаху на певний злочин. Окремі із вищеперерахованих категорій можуть мати свої витoki ще навіть до народження людини, накладаючи свій відбиток на все подальше життя.

І. М. Даньшин пише, що «особа злочинця це сукупність істотних і стійких соціальних властивостей і ознак, соціально значущих біопсихологічних особливостей індивіда, які, об'єктивно реалізуючись у конкретному вчиненому злочині, надають вчиненому діянню характер суспільної небезпечності, а винній у ньому особі – властивість суспільної небезпечності, в зв'язку з чим вона і притягується до відповідальності, передбаченої кримінальним законом»³.

Погоджуючись із більшістю положень даного визначення, ми

¹ Денисов С. Ф. Особа злочинця у кримінологічній теорії України. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 1 (22). С. 152-159.

² Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Кн. 1. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. С. 239.

³ Даньшин І.М. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник для студентів юрид. спец. вищ. навч. закладів. Харків : Право, 2003. С. 63.

зауважимо, що дослідник зводить особу злочинця до сукупності властивостей і ознак, що є соціально значущими. Проте, на наше глибоке переконання, дані ознаки і властивості можуть і не бути соціально значущими, тобто тими, що знаходять своє широке поширення у суспільстві, турбують значну кількість людей. Ми стоїмо на тому, що особистість кожного злочинця є унікальною, адже процес виховання у дошкільній установі, навчання у школі, подальшої освіти, соціальне оточення, захоплення, уподобання, морально-етичні якості, внутрішні цінності, ідеологічні установки є у своїй сукупності принципово унікальними на рівні певної особистості.

В. Є. Загородній вказує, що до ознак особи злочинця належать: це – сукупність суттєвих та усталених соціальних властивостей та ознак і соціально значущих біопсихічних особливостей індивіду, які, об'єктивно реалізуючись у конкретному злочині, надають вчиненому діянню характер суспільної небезпеки, а винному – властивість суспільної небезпечності, у зв'язку з чим особа притягається до кримінальної відповідальності, передбаченої кримінальним законом. Узагальнене поняття особи злочинця є певною абстракцією, поки воно не наповнюється конкретним змістом, зокрема соціально-демографічною, психологічною та моральною характеристиками¹. Таким чином, узагальнює автор, особистість злочинця – це комплекс особистісних характеристик, що визначають мотивації, цінності, вміння, здібності та інші особистісні якості, що стимулюють злочинну поведінку².

Погляд дослідника органічно втілює в собі ключові підходи до визначення особистості злочинця, проте ми вважаємо, що є досить суперечливим вважати, що цей комплекс зводиться виключно до особистісних якостей. Велику роль в окремих випадках можуть відігравати колективні фактори, які у тому числі враховувалися у ході розробки технологій управління масовою свідомістю. Значну роль у формуванні особистості відіграє родина як первинний соціальний інститут, трудовий колектив, освітнє середовище. Тому ми вважаємо більш точним розглядати особистість злочинця крізь призму як особистісних, так і тих, що мають місце у ході соціальної взаємодії.

Ми цілком погоджуємося із позицією М.І. Фіалки, який зазначає, що термін «особа» слід використовувати для позначення конкретної людини в межах тієї чи іншої життєвої ситуації; термін «особистість» необхідно використовувати в межах кримінологічного дослідження як зовнішнього, так і внутрішнього змісту людини, яка або схильна до вчинення кримінального правопорушення, або вчинила кримінальне правопорушення³.

¹ Загородній В. Є. Криміналістичне значення відомостей про особу злочинця // Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття»: матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 539-541.

² Так само.

³ Фіалка М. І. Кримінальний правопорушник: особа чи особистість (до проблеми термінологічного

Так і ми стоїмо на принциповій важливості виокремлення категорій «особа, яка вчинила злочин» та «особистість злочинця». Вони не є тотожними та співвідносяться як частина та ціле. При чому доречно наголосити, що покликанням кримінології є глибинне дослідження саме особистості злочинця, виведення із разових якісних чи кількісних ознак, характерних для осіб, що вчинили певні злочини, знань із інших соціальних, економічних та правових дисциплін вищого конструкту особистості.

І. О. Бандурка вказує, що «поняття особистості злочинця включає в себе цілий комплекс соціально-демографічних, соціально-функціональних (рольових), соціально-психологічних і кримінально-правових ознак, які в тій чи іншій мірі пов'язані з злочинною дією (бездіяльністю), характеризують його суспільну небезпеку, пояснюють причини вчинення злочину»¹.

На основі проаналізованих поглядів дослідників та авторської позиції ми під особистістю злочинця розуміємо соціальні, біологічні, психологічні, економічні, зовнішні та внутрішні, свідомі, несвідомі, надсвідомі та ті, що знаходять свій вияв у масовій свідомості, характеристики певної людини яка вчинила або потенційно може вчинити кримінальне правопорушення.

Загалом, структура особистості злочинця повинна мати всі ознаки, властивості, якості та інші показники, які у своїй сукупності характеризують особу, яка нехтує законом, порушує заборони, притягується до кримінальної відповідальності та заслуговує покарання. При цьому структура особи злочинця повинна відображати не лише різноманітність ознак, що її утворюють, і різновид характеру, але і різну їх роль в етіології злочинної поведінки².

О. М. Литвинов наголошує на тому, що варто бути свідомим динамічної функціональної структури особистості. У ній виділяють чотири типи основних підструктур особистості, які знаходяться одна над одною. Нижньою підструктурою особистості є біологічно обумовлені якості: темперамент, рефлексії, патології психіки або обдарованість людини. Над нею знаходиться підструктура досвіду, тобто отримані упродовж життя знання, вміння, навички, вчинки. Верхньою підструктурою особистості є спрямованість особистості. Це система установок (диспозицій), ціннісні орієнтації, установки на певні види діяльності та вчинків. Всі чотири підструктури особистості приймають участь у регулюванні поведінки людини³.

Висновки. Таким чином, підбиваючи підсумок представленого наукового дослідження, слід узагальнити, що до чинників, які впливають на особистість злочинця, найбільш доцільно віднести наступні:

закріплення). Вісник Кримінологічної асоціації України. 2021. № 2 (25). С. 117.

¹ Бандурка І. О. Кримінологічна характеристика особистості неповнолітнього злочинця. Наше право. 2014. № 6. С. 92-100.

² Денисов С. Ф. Особа злочинця у кримінологічній теорії України. Вісник Кримінологічної асоціації України. 2020. № 1 (22). С. 152-159.

³ Литвинов О. М. Кримінологія: питання та відповіді : навчальний посібник. Харків : Золота миля, 2015. 324 с.

- соціальні фактори: народження в неблагополучній родині; низький рівень освіти; відсутність роботи, належність до злочинних груп; етнічні та культурні особливості тощо.

- психологічні фактори: знижений рівень емпатії, агресивність, невірноваженість; низький рівень самоконтролю; депресія; похмілля; тощо.

- емоційні фактори: страх, образа, ненависть, ревності, бажання помсти тощо;

- біологічні фактори: генетичні аномалії; психічні розлади; хвороби мозку та інші хвороби.

- ситуаційні фактори: надмірне навантаження; стресові ситуації; важка матеріальна ситуація; наявність зброї тощо.

Так, дане питання потребує якнайширшого осмислення у контексті останніх викликів правового режиму воєнного стану. Наголошуємо на принциповій необхідності осмислення особистості злочинця у новітніх для вітчизняної кримінології злочинах, а також тих, що з огляду на цифровізацію, науково-технічний прогрес та особливі виклики в умовах воєнного стану зазнали суттєвої трансформації. Дані питання мають ставати предметами широкого обговорення наукової спільноти, громадськості, творчої інтелігенції, а також представників освітнього середовища з метою спільного опрацювання механізмів виховного впливу на особистість злочинця в контексті викликів сучасності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник для юридичних вузів і фак. / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін. За ред. професорів М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Харків: Право, 1997. 368 с.

2. Денисов С. Ф. Особа злочинця у кримінологічній теорії України. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 1(22). С. 152-159.

3. Закалюк А.П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3 кн. Кн. 1. Київ : Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. 424 с.

4. Даньшин І.М. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник для студентів юрид. спец. вищ. навч. закладів. Харків : Право, 2003. 351 с.

5. Загородній В. Є. Криміналістичне значення відомостей про особу злочинця. *Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття* : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. С. 539-541.

6. Фіалка М. І. Кримінальний правопорушник: особа чи особистість (до проблеми термінологічного закріплення). *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2021. № 2(25). С. 108-118.

7. Бандурка І. О. Кримінологічна характеристика особистості неповнолітнього злочинця. *Наше право*. 2014. № 6. С. 92-100.

8. Литвинов О. М. Кримінологія: питання та відповіді : навчальний посібник. Харків : Золота миля, 2015. 324 с.

Стаття надійшла до редакції 18.11.2023

Serhii V. LUKYANENKO

PhD in Law

(Sumy branch of Kharkiv National University of Internal Affairs, Sumy, Ukraine)

SYSTEM OF FACTORS FOR FORMING THE PERSONALITY OF A CRIMINAL

It was found that the personality of a criminal is a complex of personal characteristics that determine motivations, values, skills, abilities and other personal qualities that stimulate criminal behavior.

In general, it is most appropriate to include the following as factors that influence the formation of a criminal's personality: a) social factors: birth in a dysfunctional family; low level of education; lack of work, belonging to criminal groups; ethnic and cultural characteristics, etc.; b) psychological factors: reduced level of empathy, aggressiveness, imbalance; low level of self-control; depression; hangover; etc; b) emotional factors: fear, resentment, hatred, jealousy, desire for revenge, etc.; c) biological factors: genetic abnormalities; mental disorders; brain diseases and other diseases; d) situational factors: excessive workload; stressful situations; difficult financial situation; availability of weapons, etc.

It is emphasized the fundamental need to understand the identity of the criminal in the newest crimes for domestic criminology, as well as those that have undergone a significant transformation due to digitalization, scientific and technological progress and special challenges in the conditions of martial law.

Key words: *the person of the criminal, crime, criminality, criminal group, factors, factors.*

Віталій Валерійович СОКУРЕНКО

кандидат юридичних наук

*(Одеський державний університет внутрішніх справ, Одеса, Україна)***ОСОБИСТІТЬ ЗЛОЧИНЦЯ-АГРЕСОРА (СТ. 437 КК УКРАЇНИ):
КРИМІНОЛОГІЧНА ТИПОЛОГІЯ ТА АНАЛІЗ ОЗНАК**

Стаття присвячена дослідженню особистості злочинця-агресора в контексті кримінології війни. Здійснено кримінологічну типологію. За характером та обсягом політичної та неформальної влади виділено п'ять основних типів злочинців: верховний лідер, елітарний злочинець, системний функціонер вищого рівня, виконавець тактичного рівня та союзник вищого рівня. Надається опис окремих ознак індивідуального кримінологічного профілю неординарного злочинця-агресора в особі президента російської федерації В. В. Путіна. Характеризується його особистість як психопатична, психотравмовано-некрофільна, нарцистична, схильна до гіперкомпенсації; мегалотим-ресентиментал зі зниженою емпатією, не чутливістю до страждань інших людей; у його спонуках сполучається прагнення до домінування й нумінозність. Доводиться, що масштаб зла і характер психопатії чинного президента росії В. В. Путіна робить його унікальним соціальним явищем, соціально-політичною, морально-психологічною проблемою як для росії, так і для сусідніх країн, всього світу.

Ключові слова: *війна, кримінологія війни, агресія, злочин агресії, особистість злочинця, типологія, кримінологічний профіль.*

Постановка проблеми. Особистість злочинця – одна з найбільш складних для дослідження кримінологічних проблем. Вона є складнішою за вивчення детермінації злочинності на масовому рівні, адже масові кримінальні практики завжди об'єктивовані, мають своє зовнішнє проявлення на відміну від утаємничених, значною мірою вкорінених у пласти безсвідомого конфігурацій унікальної події Всесвіту – людської

особистості. Недарма М. О. Бердяєв стверджував, що особистість є ширшою за суспільство.

Особистість, людина не починається і не завершується у біографічному вимірі, вона звідкись і вона кудись; вона істота недосяжного горизонту¹. В той же час парадоксальною лишається ситуація зі станом загальнотеоретичної розробки проблематики особистості. За слушним зауваженням В. В. Сокурєнка – жодної фундаментальної, монографічної наукової роботи за весь період незалежності України. Дослідження в цьому просторі вимагає предикатного вивірення методології, що почасти на межі, а то й поза науковим світоглядом й способом пізнання (релігійним, мистецьким, трансцендентним, містичним тощо). Однак навіть виводячи за межі фундаментальні проблеми особистості кримінального правопорушника, відповідної кримінологічної типології, не можна не помітити й того, що протягом останніх 15–20 років навіть на рівні окремих монографічних, зокрема й дисертаційних робіт дослідження особистості проводяться вельми поверхнево, фрагментарно, без належного емпіричного занурення, які б передбачали польові дослідження на базах виправних колоній з розлогом методичним інструментарієм, індивідуальним, а також груповим, типовим кримінологічним профілюванням².

Певна річ, будь-яке дослідження з особливої частини кримінології підкорене напрацюванням загальної. І особистість злочинця – не є виключенням. Але, менше з тим, ця обставина не має слугувати гальмом для наукового руху. Візьмемо на себе сміливість сформулювати деякі як загальнотеоретичні, так і прикладного значення судження в розрізі особистості злочинця-агресора (тут і надалі за текстом – у розумінні злочину агресії за міжнародним кримінальним правом з відповідною національно-правовою специфікацією у ст. 437 КК України). Вивчення особистості – справжній інтелектуальний виклик. А надто, коли йдеться про особистість такого специфічного злочину, яким є злочин агресії, злочин лідерського штабу (*leadership crime*), який є екстраординарним й за масштабами зла перевершує будь-які з видів ординарних кримінальних правопорушень. Відтак екстраординарними на певному рівні й у певних конфігураціях виявляються і риси злочинця-агресора.

Принагідно звернімо увагу, що цей напрям кримінологічних досліджень характеризується вельми високим рівнем наукової розробленості. Це – дослідження Д. Арчера (*D. Archer*), Р. Гартнера (*R. Gartner*), Р. Джеймисон (*R. Jamieson*), Е. Дюркгейма (*E. Durkheim*), Дж. Кляйн (*J. Klein*), Р. Макгеррі (*R. McGarry*), А. Уайт (*A. White*) С. Уолклейт (*S. Walklate*), а також В. С. Батиргарєєвої, В. М. Дрьоміна, Ю. В. Орлова, В. О. Тулякова та інших дослідників. Водночас особистість злочинця-агресора повсякчас вислизала з фокусу уваги дослідників, що й зумовлює

¹ Зелінський А. Як військові капелани допомагають воїнам на фронті залишатися людьми. *Колесо життя*. 2023. № 144. С. 14–17.

² Сокурєнка В. В. Сучасний стан та перспективи розвитку української кримінології. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2023. Т. 30. № 3. С. 343.

актуальність теми цієї статті.

Враховуючи викладене, *метою* статті є виявлення, опис та пояснення кримінологічно значущих ознак особистості злочинця-агресора, зокрема із застосуванням методу типології.

Виклад основного матеріалу. Принагідно зауважимо, що абсолютно неадекватними для дослідження особистості злочинця виявляються класичні положення радянської кримінології, зокрема сформульовані ще в одному з перших саме радянських підручників й тиражованих, на жаль, і досі. І хоча його автори (О. А. Герцензон, І. І. Карпець та В. М. Кудрявцев) є авторитетними дослідниками, а їх внесок у розвиток кримінологічної науки, в тому числі й в Україні, важко переоцінити, варто визнати, що вони були заручниками своєї епохи, свого часу (підручник побачив світ у 1966 р.) і притаманної йому методологічної догматики. З позицій останньої особистість вивчається не як індивід, який нібито володіє певними задатками, не як комплекс фізіологічних і психологічних якостей, що є «внутрішніми причинами злочинності», а як член суспільства, що живе в суспільстві, серед людей, що впливає на природу, суспільство і на самих людей і який відчуває зворотний вплив з їхнього боку¹.

Але важливим є не те, що ми висловили критичні зауваги, а те, що й до сьогоднішнього дня викладений більші ніж півстоліття в межах радянсько-ідеологічної парадигми в гуманітарних науках підхід до дослідження особистості злочинця часто використовується українськими кримінологами (особистість як система соціально значущих ознак, як діалогічна субстанція без права на самовизначення поза діалогом з іншим соціальним суб'єктом). Така позиція має переважно інструментальне значення, проте відображає установку на дослідження саме особи (а звідси й соціальна типовість) й не зачіпає глибинних характеристик особистості. У випадку ж дослідження неординарних, кримінологічно «штучних» персон, важко, неможливо вести мову про соціальну типовість.

Збереження подібної методологічної установки вважаємо малопродуктивною, такою, в межах якої цілком заперечується унікальність особистості, зрештою лідерська роль злочинця не тільки у вчиненні конкретного кримінального правопорушення, а й до певної міри історичного процесу, соціального стану у найширшому його розумінні. Не лідер, не злочинець виявляється продуктом середовища, а здебільшого навпаки; саме лідер, не без допомоги, звісно ж, фарисеїв, політтехнологів та професійних пропагандистів, конструює параметри соціальної реальності, продукуючи контрреальності, змушуючи занурюватись до неї, інтегруватися з нею широкі верстви населення, мільйони. Не новий, але ефективний вид масового психічного насильства створює нелюдські (чи-то надто людські?) викривлення соціальної реальності, закріплює соціальний час, не випускаючи з минулого цілий народ, підтримує його

¹ Советская криминология / Кол. авт. ; под ред. А. А. Герцензона, И. И. Карпеца, В. Н. Кудрявцева. М. : Изд-во «Юридическая литература», 1966. С. 86–87.

суб'єктність у минулому, «вбиваючи» майбутнє, занурює його до глибокого стану соціального неадеквату.

Ця думка, зрозуміла річ, потребує більш детального аналізу й буде розкрита в наступному підрозділі цієї роботи. Втім вже на цьому, на вельми поверхневому й побіжному рівні її сприйняття та усвідомлення стає зрозумілим, що об'єктивістський підхід до особистості злочинця є досить обмеженим у своєму евристичному потенціалі, часто має методологічно-вульгарний характер і явно не відповідає масштабу задач дослідження особистості злочинця, який планує, розв'язує, веде агресивну війну.

А. П. Закалюк, вказуючи на детермінованість суспільної активності особи соціальними якостями її особистості, підкреслював те, що не можна ігнорувати специфічну особливість природи людини і її особи, їхні індивідуальні властивості й якості, здатність до свідомого спрямування своїх вчинків¹. І цей момент є методологічно значущим. Індивідуальність, зі всіма її заглибленнями, утаємниченнями, закритостями, афекціями, у сполученні зі згущенням волі й спрямуванням її на політичну систему здатна бути актором історичного значення. І якщо не глобального рівня, то національного, регіонального. Й президент росії В. В. Путін – тому наочне підтвердження. Чи є він феноменом соціально діалогічним? Й чи може бути зведена його особистість, як особистість злочинця, до соціально детермінованого феномену. Частково – так. Але лише частково. Його кримінологічне профілювання має спиратися й на недетерміновані соціальними (принаймні напяму, безпосередньо в актуальному календарно-часовому вимірі) факторами стани, властивості. Воістину: зло немає першопричини, воно існує тому, що може. І з цим слід рахуватися, в тому числі й при намаганнях прогнозувати подальші рішення і дії цього верховного злочинця.

Слушними у позначеному контексті є міркування Л. М. Мар'єнко, яка вказує, що навіть якщо прийняти ту тезу, що особистість виражається у діалозі і поза ним не відбувається, то варто прийняти і те, що діалог цей стосується не тільки (можливо і не стільки) людини й соціального середовища, а й: а) природи, Космосу, Універсуму, Шляху (буддизм, конфуціанство, даосизм, інші теософії); б) Всевишнього, Бога (іслам, християнство, іудаїзм тощо) або його антипода; в) самого себе: філософські аспекти рефлексії через спрямування мислення на самого себе, в тому числі через медитацію, екзистенцію, трансценденцію, переживання мистецького натхнення, осяяння і т. п. Чому суспільство має бути виключною стороною діалогу людини, яка формує її особистість? Звідки така тотальна бінарність? До того ж цілком очевидно є і та обставина, що особистість постає настільки ж соціальною, наскільки ж і біологічною, психологічною, духовною сутністю. При тому навіть в класичних кримінологічних роботах фіксується ця суперечливість, коли констатується суспільність особистості,

¹ Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. К. : Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. С. 235.

але й вказується на її біогенетичність, психогенність¹.

Тож безумовно правим був професор В. П. Ємельянов, коли писав, що тільки визначений склад соціальних та біологічних факторів дає реакцію у виді злочину; причина злочинності – синтез явищ соціальної і біологічної властивості². Дотримуючись такого широкоформатного синтетичного підходу до вивчення особистості злочинця-агресора, розгорнемо й власну дослідницьку лінію, специфіковану до тих персоналій (направду їх не так багато), підданих російської федерації, які вчиняють злочин, передбачений ст. 437 КК України. Певна річ, тут ми входимо у деяку залежність від кримінально-правового розуміння суб'єкта цього злочину. З цього приводу в науковій літературі не склалося єдиного бачення.

Відповідно до п. 2 ст. 8 *bis* Елементів злочинів злочинцем (злочин агресії) може бути особа, яка могла фактично здійснювати контроль або керувати політичними чи військовими діями держави, яка вчинила акт агресії³. Однак не складе надміру зусиль виявити, що інтерпретація категорій «фактичне здійснення контролю», «фактичне керівництво», «політичні дії» ускладнена оціночною їх природою. Виникає питання: на якому рівні зупиняється охоплюваний міжнародним злочином агресії фактичний контроль чи керування військовими діями з точки зору військово-адміністративної ієрархії на віссі «верховний головнокомандувач – командир відділення взводу»? Від відповіді на це питання залежатиме й обсяг тих осіб, які підлягають кримінологічному профілюванню, що ми пропонуємо здійснити з використанням методу типології.

Перше, на що слід звернути увагу, – це варіативність суб'єктів, що виводиться з альтернативних ознак суспільно небезпечного діяння, як ознаки об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 437 КК України. Відповідно до ч. 1 ст. 437 КК України кримінально караними є діяння щодо планування, підготовка або розв'язування агресивної війни. Не вдаючись до глибинного аналізу кримінально-правового аспекту цієї проблематики, зауважимо лише на тому, що суб'єктами вчинення таких дій у контексті складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 437 КК України, можуть бути тільки вище військово-політичне керівництво, відповідальне за прийняття та реалізацію рішень в межах та щодо планування, підготовки та розв'язування. Це – верховний головнокомандувач, головнокомандувач, командувачі родів військ, начальник генерального штабу країни-агресора і його заступники, міністр оборони і його заступники, голова росгвардії і його заступники, керівний склад головного розвідувального управління, що забезпечує отримання та передачу значущих для початку агресивної війни розвідувальних даних, а також прем'єр-міністр, міністр фінансів (як особи,

¹ Мар'єнко Л. М. Погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного: кримінологічна характеристика та запобігання : дис. ... докт. філософії (081 Право) / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2021. С. 55–56.

² Емельянов В. П. Преступность лиц с психическими аномалиями / Под ред. И. С. Ноя. Саратов: Саратовский университет, 1980. С. 33.

³ Elements of Crimes / International Criminal Court. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/Publications/Elements-of-Crimes.pdf>.

які забезпечують фінансування підготовчих дій). Як бачимо – перелік доволі широкий та, напевно, невичерпний, залежить від деталей номенклатури російського чиновництва, особливостей розподілу посадових обов'язків, обізнаності про плани, підготовку до розв'язування та ведення агресивної війни.

Важливо: до переліку цих же осіб слід додати й відповідних посадовців органів державної влади Республіки Білорусь, яка відповідно до Резолюції, також вважається країною-агресором за критерієм надання своєї території для здійснення збройного нападу російської федерації, вторгнення в Україну, а саме: президент Республіки Білорусі О. Г. Лукашенко й дотичні до нього суб'єкти – носії повноважень у сфері формування та реалізації військової політики (за наявності до того підстав).

Щодо суб'єктного складу ведення агресивної війни (ч. 2 ст. 437 КК України), то він дещо є відмінним від того, який характерний для злочину, передбаченого ч. 1 ст. 437 КК України, що зумовлено особливостями змісту категорії «ведення війни».

З цього приводу О. Ю. Водянніков звертає увагу на ту обставину, що положення Статуту МКС є більш детальними у цьому відношенні, ніж положення, скажімо, Статутів Нюрнберзького і Токійського трибуналів, які у положеннях відповідно до статей 6 та 5 не містили визначення кола суб'єктів. Але як вбачається, висновки деяких дослідників, що таке формулювання Статутів Нюрнберзького і Токійського трибуналів, зокрема «ведення агресивної війни» теоретично дозволяло притягнути до кримінальної відповідальності будь-яку особу, що у будь-який спосіб сприяла воєнним діям з боку агресора, є безпідставними. По-перше, Лондонська угода, якою був утворений Міжнародний військовий трибунал і затверджений його Статут, стосувалася покарання «головних воєнних злочинців європейських держав вісі». По-друге, і Нюрнберзький і Токійський трибунали у своїй практиці сформулювали обмежений підхід щодо визначення кола суб'єктів злочину. По-третє, Нюрнберзький військовий трибунал у справі *Carl Krauch, et al*, розглянувши положення Лондонської угоди, Московської декларації, дійшов висновку, що положення Статуту МВТ не були спрямовані на застосування <...> до всіх і кожного з осіб, що допомагали, підтримували чи сприяли вчиненню агресивної війни; до цього можна додати, що обвинувачені і засуджені особи Міжнародним воєнним трибуналом дійсно можуть бути кваліфіковані як «головні воєнні злочинці»¹.

Однак для притягнення до відповідальності за злочин агресивної війни обіймання високої посади є недостатнім, а відсутність такої посади в особи не звільняло її від відповідальності. Так, у справі *Carl Krauch, et al* Нюрнберзький військовий трибунал провів розрізнення між тими, хто впливає на формування політики і вчинення дій і послідовниками: «... особи,

¹ Водянніков О. Злочини проти миру в міжнародному праві і кримінальному праві України. *Право України*. 2023. № 5. С. 15.

хто планують і керують нацією в і під час агресивної війни, мають нести відповідальність за злочини проти миру, а не ті, хто просто слідує за лідерами ...»¹. Адже як зазначив трибунал в іншій справі *Wilhelm von Leeb, et al*, тільки ті, хто обіймав позиції, що давали їм фактичний вплив на державну політику можуть нести кримінальну відповідальність за злочин проти миру².

Таким чином, перелік суб'єктів злочинів, передбачених ч. 1 та ч. 2 ст. 437 КК України співпадає лише частково. Зокрема, військово-політичному керівництву Республіки Білорусь навряд чи може бути інкриміновано саме ведення агресивної війни.

«Воєнні дії» в такому сенсі, підкреслює О. Ю. Водянніков, – це концепція оперативного рівня, що включає застосування з'єднань, військових частин, підрозділів (інших сил і засобів) збройних сил або інших збройних формувань держави чи організованих збройних груп для вирішення бойових (спеціальних) завдань, зокрема напади, а також інші типи військових дій, як-от маневр, охорона території, збір розвідданих, які підтримують або дозволяють переслідувати конкретні наступальні чи оборонні цілі під час бойових дій. Це розуміння воєнних дій має значення для визначення суб'єктного складу цього злочину, адже лише *особи, які обіймають посади не нижче оперативного рівня (курсив наш – В. С.)* у збройних силах агресора або фактично виконують функції оперативного управління у збройних формуваннях, що беруть участь у військових діях, можуть бути суб'єктами цього злочину. Адже формулювання «ведення... воєнних дій» передбачає певну функціональну автономію як у постановці завдань, так і у прийнятті рішень для вирішення бойових (спеціальних) завдань³.

Отже, спираючись на кримінально-правове бачення функціонального (обсяг повноважень за посадою) змісту та видового розмаїття спеціальних суб'єктів злочинів, передбачених ч. ч. 1, 2 ст. 437 КК України (узагальнено – злочину агресії), можемо запропонувати кримінологічну типологію злочинців-агресорів, супроводжуючи опис відповідних типів стислою характеристикою морально-психологічних якостей особистостей, що їх складають.

І. За характером та обсягом політичної та неформальної влади (впливову на політичну ситуацію) всередині країни-агресорі:

1. Верховний лідер – найбільш складна фігура, що принципово не може бути вміщена в жодну з існуючих кримінологічну модель, типовий кримінологічний профіль особистості злочинця. Вказаний профіль для особистостей гатунку верховного лідера завжди є індивідуальним, екстраординарним. Цілком очевидно, що в контексті російсько-української

¹ International Military Tribunal. Judgement of 1 October 1946. URL: https://crimeofaggression.info/documents/6/1946_Nuremberg_Judgement.pdf.

² Водянніков О. Злочини проти миру в міжнародному праві і кримінальному праві України. *Право України*. 2023. № 5. С. 16

³ Там само. С. 23–24.

війни мова йде про персону президента росії В. В. Путіна.

Досить важко сформуванати його кримінологічний профіль, не маючи доступу так би мовити «до тіла». Однак, за низкою опосередкованих маркерів певні обережні висновки щодо його характерологічних, кримінологічно значущих рис, зробити все ж можна. Ці маркери виявляються: 1) у діяльній сфері: а) за індикаторами прийнятих ним рішень, фактичних дій росії у міжнародних відносинах загалом та в Україні, проти України та українського народу, зокрема; б) за індикаторами прийнятих рішень і дій у сфері внутрішньої політики щодо формування загальних рис політичного режиму; 2) у дискурсивно-символічній сфері, що дає у розпорядження дослідника-спостерігача досить широкий матеріал логіко-семантичної, семантико-психоаналітичної та суто символічної властивості (висловлювання, жестикуляція, міміка, символічні дії, зустрічі з представниками терористичних організацій, злочинцями тощо). Наскрізними для цих двох сфер є широковідомі фактори біографічного стибу, що характеризують особливості професійного становлення, кар'єрного зростання по лінії радянської спецслужби – Комітету державної безпеки, а в подальшому і її наступниці – Федеральної служби безпеки російської федерації (обіймав посаду директора), а також функціонерства в адміністрації Санкт-Петербургу у 90-х роках і відповідні цьому періоду зв'язки з організованими групами, злочинними організаціями, зокрема кооперативом «Озеро», «Двадцятий трест», тамбовським угрупованням тощо.

Певна річ, масштаб зла (у прямому метафізичному та етичному значеннях цього слова), представлений в особистості В. В. Путіна, вимагає й відповідного масштабу міждисциплінарного дослідження, що не може бути стиснутим до вельми вузьких текстуально-просторових меж цієї скромної наукової роботи. Тому, не претендуючи на повноту дослідження цієї проблематики, позначимо тільки ті її складові, які, на нашу думку, є ключовими та можуть бути висвітлені в межах типології злочинців.

Отже, з кримінологічної перспективи особистість В. В. Путіна можливо описати як *психопатичну, психотравмовано-некрофілну, нарцистичну, схильною до гіперкомпенсації* (у колишній структурі КДБ не мав значного просування по службі) особистість; *мегалотим-ресентиментал* зі зниженою емпатією, не чутливістю до страждань інших людей; у його спонуках сполучається *прагнення до домінування й нумінозність*. Стисло охарактеризуємо ці риси.

Психотравмованість В. В. Путіна, що визначена нами серед першочергових кримінологічно значущих його ознак, – феномен, звісна річ, надскладний, про який ледве чи можна коректно вести мову без поглибленого інтерв'ю із самим диктатором, його психологічного тестування, психоаналітичної роботи. Ми свідомі цієї обставини. І все ж: цей персонаж настільки опуклий, настільки проявлений у політичному, медійному дискурсі, що певні, обережні, імовірнісні висновки щодо характеру деяких його психотравм таки можемо висловити. Перш за все

мова йде про болючий досвід переживання розпаду СРСР, який в одному з свої публічних виступів, у щорічному зверненні до Федеральних зборів російської федерації 25.04.2005 р. він назвав «найбільшою геополітичною катастрофою століття»¹.

Не менш симптоматичною й послідовною стала так звана Мюнхенська промова В. В. Путіна (виступ диктатора на 43-тій Мюнхенській конференції з безпеки), від якої прийнято вести відлік згортання цивілізованої співпраці росії із західними демократіями, оголошенням «другої холодної війни», в якій вперше після розпаду СРСР була озвучена претензія до однополярної геополітичної конструкції й претензію на багатополарність (чи біполярність), нову роль в ній російської федерації². Крізь цю промову протягом прозирає як ображеність й незадоволеність потреби у визнанні з боку політичних лідерів найбільш впливових (з економічної, політичної точок зору) країн світу і, перш за все, США, так і невиражена туга за зниклою у вирі історії «Атлантидою» – Радянським Союзом. Хвороблива нав'язливість у ідентифікації російської федерації із правонаступником радянської імперії (в тому числі й у культурному просторі, через розгорнуту індустрію ностальгії) наочно демонструють ту обставину, що розпад СРСР справді став для в тій чи іншій мірі індоктринованого службовця КДБ В. В. Путіна особистою трагедією, психологічною травмою.

І саме враховуючи цю обставину, при описі характерологічних рис російського диктатора ми вказали не просто на травмованість особистості, а на її зв'язок з *некрофілією* у тому сенсі, що він живиться прив'язаністю любов'ю до історично «мертвого» конструкту, намагається тягнути «труп Радянського Союзу», причепуривши його спочатку на манер сучасного демократичного вбрання (чого вартий лише спектакль із змінами кріслами президента та прем'єр-міністра росії у 2008 р.), а від початку масштабного вторгнення в Україну – й без нього. Тож некрофілію ми розуміємо у переносному, символічному значенні. Але від того роль цього феномену не применшується; він є енергетично зарядженим, доповнює мотиваційний каскад агресивно-експансіоністської поведінки «пацієнта».

«Некрофільна», нав'язлива замкненість на неіснуючому у дійсності об'єкті вкладається й у пояснювальну модель травми як атаки на відкритість соціального часу. Під соціальним часом, вказує Ю. В. Орлов, на відміну від часу календарного, астрономічного, розуміються місця, простори мислення, що складаються з наративів, дикурсу, символіки, мемів та власне мислення (філософського, доксичного, наукового, релігійного,

¹ Распад СССР Путин назвал самой большой геополитической катастрофой. Украинская правда. 2005. 25 апреля. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2005/04/25/4387750/>; Страна, которой нет: 100-летие СССР. EURONEWS. 2022. 19 декабря. URL: <https://ru.euronews.com/2022/12/29/100-years-of-the-ussr> та ін.

² Лашенко О. Мюнхенська промова Путіна – початок краху Росії? Радіо Свобода. 2021. 10 лютого. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/myunhenska-promova-putina/31095096.html>; Мюнхен-2007: 15 років тому Путін почав світовий біполярний розлад. УКРІНФОРМ. 2022. 10 лютого. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3401293-munhen2007-15-rokiv-tomu-putin-pocav-svitovij-bipolarnij-rozlad.html>; Гладівський П. 15 років «холодної війни». Збруч. 2022. 11 лютого. URL: <https://zbruc.eu/node/110522> та ін.

трансценденції тощо). Соціальний час є нелінійним, формує соціальні сюжети, є виміром групової консолідації, дезінтеграції, мірою фронтирності. При тому з психоаналітичної теорії травми відомо, що психотравматизація обумовлює нарративно-дикурсивний розрив, перериває узвичаєний плин соціального часу, деформуючи як його темп, так і напрям¹.

Травма переживається як своєрідний дискурсивний та епістемологічний параліч, як нездатність звести докупи три критичні досвіди: досвід пережитого, досвід висловленого та досвід осмисленого². Спроба зафіксувати місце і значення травматичного досвіду в словах, сенсах, дискурсі, ритуалах нерідко набуває форми травматичної телеології. Досвід травми, тобто досвід втрати, розриву, перетворюється на оповідальну матрицю, що надає логіку зв'язного сюжету роздробленим фактам індивідуальної чи колективної біографії. На відміну від «травми як втрати», «травма як сюжет» є не лише приводом для переосмислення втраченого минулого: травма задає тут загальну систему оповідальних координат. Специфічні ситуації жертв чи очевидців набувають статусу авторських позицій, з погляду яких репрезентується минуле і сприймається сьогодення. У цьому варіанті посттравматичного стану «пост» є не показником подолання того, що сталося («пост» як «після»), але свідченням його непереборності: біографія та ідентичність виявляються неможливими поза історією про пережиту травму³

Звідси, як зауважує З. Фройд, істеричні симптоми, викликані придушенням («провалами» пам'яті про травмуючу подію) будуть інтерпретуватися як нав'язливе бажання відтворити – безсвідомо повторити – подавлений досвід⁴. Відтак, формується невротична (в окремих випадках доходить до істеричної) установка нав'язливої дії, відбувається циклювання соціального часу, устремління до постійного

¹ Орлов Ю. В. Кримінологічні орієнтації в стратегії перехідного правосуддя для України : картографія колективних травм війни. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2023. № 2 (29). С. 116. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2023.2.08>

² Trezise T. Unspeakable. *The Yale Journal of Criticism*. 2001. Vol. 14 (1). P.47. DOI:10.1353/yale.2001.0016; Орлов Ю. В. Кримінологічні орієнтації в стратегії перехідного правосуддя для України : картографія колективних травм війни. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2023. № 2 (29). С. 117. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2023.2.08>

³ Brown W. *States of Injury: Power and Freedom in Late Modernity*. Princeton: Princeton University Press, 1995; *Violence and Subjectivity* / V. Das, A. Kleinman, M. Ramphela, P. Reynolds (eds.). Berkeley: University of California Press, 2000; Feldman A. *Memory Theaters, Virtual Witnessing, and the Trauma Aesthetic* // *Biography*. 2004. Vol. 27(1). P. 163–202; Gilmore L. *Limit;cases: Trauma, Self;representation, and the Jurisdictions of Identity* // *Biography*. 2001. Vol. 24 (1). P. 128–139; Kleinman A. *The Illness Narratives: Suffering, Healing, and the Human Condition*. New York: Basic Books, 1988; Novick P. *The Holocaust in American life*. Boston: A Mariner Book, 1999; Toker L. *Return from the Archipelago: Narratives of Gulag survivors*. Bloomington: Indiana University Press, 2000; Ушакин С. «Нам этой болью дышать»? О травме, памяти и сообществах // *Травма:пункты : Сборник статей / Сост. С. Ушакин и Е. Трубина*. М.: Новое литературное обозрение, 2009. С. 27; Орлов Ю. В. Кримінологічні орієнтації в стратегії перехідного правосуддя для України : картографія колективних травм війни. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2023. № 2 (29). С. 117. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2023.2.08>

⁴ Фрейд З. По ту сторону принципа наслаждения // Фрейд З. *Основной инстинкт* / Сост. П. Гуревич. М. : Олимп, 1997. С. 204; Орлов Ю. В. Кримінологічні орієнтації в стратегії перехідного правосуддя для України : картографія колективних травм війни. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2023. № 2 (29). С. 117. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2023.2.08>

перепроживання ситуації травмування і на символічному, і на онтологічному (через зниження здатності символізувати; звідси й загострення відчуття несправедливості у осіб з посттравматичним стресовим розладом) рівнях¹.

Непереборність травми розпаду СРСР, втрати системи життєорієнтирів, подолання фрустрації через нав'язливе відтворення втраченого образу, його проєкції на сучасність та модель майбутнього зумовлює до життя ту саму невротичну установку, завдяки якій унеможливлується вихід з циклосу, з циклічного часу. Й це пояснює ту обставину, чому дискурс В. В. Путіна, його бачення геополітичної ситуації, природи та характеру глобальних проблем людства, методи його управлінської діяльності, в тому числі і зокрема у міжнародних зносинах, а також у внутрішніх справах (на зразок радянсько-азійської деспотії з фактичною однопартійністю, піонерією, мілітарним планом еманации більшості сфер публічного управління, глорифікацією, романтизацією силового блоку держави тощо), не виходять за межі образу мислення та дій середини ХХ ст. Абсолютна архаїчність, дисонанс із глобальними викликами сучасності робить В. В. Путіна гротеском соціальної природи. За такою диспозиції як війна проти України, так й ізоляціоністська політика видаються закономірним результатом персоніфікації влади в російській федерації та поширення на апарат держави й державну політику особистісних патологій однієї психотравмованої людини. Звідси – персональний і широкоформатний соціальний феномен «обложеної фортеці», яку ніхто не тримає в облозі. Але найбільший парадокс полягає у тому, що така лінія політики, такий соціальний міф загалом відповідає соціальному запиту, а тому є ефективним. Дослідження причини такого запиту вимагає окремої уваги на монографічному рівні.

Тут же наголосимо на тому, що динамічний вимір побутування психотравми запускає самодетерміновані, аутогенетичні процеси особистісних трансформацій, розвиток яких здатен зумовити глибинний особистісний регрес, пов'язаний з фіксацією на травмі. І це має своїм наслідком супутні психопатичні ефекти, про які вже заявлено у низці публікацій.

Так, зокрема, зазначається, що окрім важкого дитинства В. В. Путіна, у його дорослому житті було кілька травм, одна з яких очевидна – розпад Радянського Союзу, який, зокрема, призвів до створення сучасної незалежної України. Це було схоже на травму молодого Гітлера, коли він вважав, що Німеччина була віддана першими лідерами Веймарської республіки у 1918 році наприкінці Першої світової війни. Потім, у 2011 р., В. В. Путін став свідком болісної смерті лівійського диктатора М. Каддафі, що не могло не стривожити його глибинний страх – насильницьку зміну режиму. Все неявне розкрилося в останні кілька років, а особливо яскраво –

¹ Орлов Ю. В. Кримінологічні орієнтації в стратегії перехідного правосуддя для України : картографія колективних травм війни. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2023. № 2 (29). С. 117–118. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2023.2.08>

останні кілька тижнів до 24 лютого 2022 р. Путін, як Гітлер, розкрив свою справжню сутність, і стало ясно, що він діє саме як психопат, а не соціопат і точно не як звичайна людина з поганими схильностями¹.

Про аналогічні риси В. В. Путіна, але вже із суто клінічної точки зору, веде мову психіатр Р. Долинський, зазначаючи, що йому притаманна відсутність емпатії, жорстокість до близького оточення, недовіра та віра у право сильного – риси, властиві антисоціальним психопатам². Також лікар підкреслює те, що у диктатора спостерігається певний мікс епілептоїдних рис (підвищена експлозивність, вибуховість реакцій) та антисоціального розладу особистості³. Окремими психотерапевтами вказується на імовірність шизофренії, що зумовлює існування паралельно у двох суб'єктивних вимірах⁴.

Не позбавленими інтересу в цьому контексті видаються й висновки Дж. Феллона – професора Каліфорнійського університету, який спеціалізується на психопатичних розладах особистості. Протягом кількох останніх років предметом його дослідження є особистість Володимира Путіна, а метою – відтворення ходу його думок щодо рішень, які ухвалюються. Щоб переконатися у правильності діагнозу, він спілкувався з керівниками України, представниками керівництва Росії, Чечні, Білорусі та Німеччини, а також дослідив документи про виховання і становлення російського диктатора⁵.

Всіх психопатів, на його думку, вирізняє *низька емоційна емпатія*. Всі вони – маніпулятори, егоїсти та агресори, яким недоступне почуття жалю, каяття чи провини. При цьому вони черстві та ставлять себе над усіма. Винятково важливою є та невід'ємна риса особистості справжнього первинного психопата, що він ніколи не сумнівається, що чинить як треба. Це не вдавання і не спроба нормальної людини виправдати свою провину. Саме до цього типу психопатів і належить, на думку Дж. Феллона, В. В. Путін⁶. Зрештою Дж. Феллон висуває судження, що президент РФ дуже

¹ Цейтлин Б. «Путин – психопат с признаками садиста, его провоцирует слабость». Профессор психиатрии Джеймс Феллон о том, как предотвратить ядерную войну. *The Insider*. 2022. July 19. URL: <https://theins.ru/obshchestvo/252673>

² «Певний мікс». У Путіна є ознаки кількох видів розладу особистості – український психіатр. *NV*. 2022. 2 червня. URL: <https://nv.ua/ukr/world/countries/diagnoz-putina-psihiatr-pererahuvav-usi-rozladi-osobistosti-diktatora-novini-rosiji-50246562.html>.

³ Там само.

⁴ Орлова В. Лікар-психотерапевт озвучила діагноз Путіна. УНІАН. 2022. 18 квітня. URL: https://www.unian.ua/russianworld/diagnoz-putina-fahivec-rozpovila-chim-strazhdaye-kremlivskiy-diktator-novini-rosiji-11791791.html?_gl=1*p6j9wr*_ga*Njc3ODcxNTM3LjE3MDQxOTE4MТА.*_ga_TECJ2YKWSJ*MTcwNDE5MTgxMC4xLjAuMTcwNDE5MTgxMC42MC4wLjA.*_ga_DENC12J6P3*MTcwNDE5MTgxMC4xLjAuMTcwNDE5MTgxMC42MC4wLjA.

⁵ Психопат, нарцис і садист: американський психіатр поставив діагноз Путіну. *ФОКУС*. 2022. 20 липня. URL: <https://focus.ua/uk/world/522713-psihopat-narciss-i-sadist-amerikanskiy-psihiatr-postavil-diagnoz-putinu>; Ward S. Exklusiv-Interview mit Psychiatrie-Professor «Schwächen reizen den Psychopathen»: US-Arzt erklärt Putins Psyche. *FOCUSonline*. 2022. Juli 28. URL: https://www.focus.de/politik/ausland/ukraine-krise/schwaechen-reizen-den-psychopathen-us-arzt-erklart-putins-psyche_id_124851971.html.

⁶ Психопат, нарцис і садист: американський психіатр поставив діагноз Путіну. *ФОКУС*. 2022. 20 липня. URL: <https://focus.ua/uk/world/522713-psihopat-narciss-i-sadist-amerikanskiy-psihiatr-postavil-diagnoz-putinu>; Ward S. Exklusiv-Interview mit Psychiatrie-Professor „Schwächen reizen den Psychopathen“: US-

небезпечний, і в умовах, коли для нього виникне небезпека втратити все, зможе застосувати ядерну зброю¹.

Психогенну зумовленість соціопатичних характеристик В. В. Путіна діагностувала й психіатр М. Шелудченко, на думку якої диктатор страждає на параноїдальну психопатію (за міжнародною класифікацією хвороб – параноїдний розлад особистості)². Основні симптоми цього розладу доступні спостереженню:

- *очі*: тьмянний бляклий погляд (очі «тухлої риби»), який не виражає нічого. Цей погляд, колись пронизливий, зараз став зовсім порожнім і не виражає нічого, крім свого монотематичного марення;

- *лоб*: гіперфункція лобового м'язу, що постійно перебуває в тонічній напрузі;

- *зуби*: посмішка натягнута, не фізіологічна («чаплінська посмішка»). Вона не висловлює справжніх емоцій, це гра, яку він веде зі своїми співрозмовниками, які йому насправді не потрібні. Він собі вже все вирішив;

- *відсутність міміки*: тьмяність у вираженні емоцій (емоційна тупість);

- *голова*: майже повна відсутність руху головою. В останні кілька місяців (від початку повномасштабного вторгнення в Україну – прим. наша – В. С.) на відео ми бачимо статичну напругу та відсутність поворотів голови у бік співрозмовника. Це один із провідних симптомів психопатії;

- *мова*: демонструє утворення надцінних ідей, що досягають рівня марення. Маячня монотематична, маячня реформаторства, маячня великого розмаху, що свідчить про те, що у Путіна почалися розлади мислення;

- *корпус*: руки щільно притиснуті до тулуба. Якщо є жестикуляція, то лише пальцями. Постійна скутість верхньої половини тулуба, часом хвилеподібні рухи корпусом, але без повороту голови. Це говорить про те, що людина прийняла рішення, єдине вірне, як йому здається. Інші думки його абсолютно не цікавлять³.

Наведені узагальнення результатів наявних досліджень, окремих спостережень та попередніх (адже для остаточного – необхідний весь комплекс клінічних досліджень) психіатричних діагнозів В. В. Путіна підтверджують, вважаємо, висловлені нами позиції щодо психопатичності його особистості, наявності та дії на рівні безсвідомого глибоко укоріненої травми розпаду СРСР, нав'язливості імперсько-реваншистських практик, обрамлених оборонною свідомістю, яка формує та водночас підживлюється ресентиментом. Фіксується однастайність серед експертів у психопатичності досліджуваної особистості, її зниженої здатності до емпатії.

Arzt erklärt Putins Psyche. FOCUSonline. 2022. Juli 28. URL: https://www.focus.de/politik/ausland/ukraine-krise/schwaechen-reizen-den-psychopathen-us-arzt-erklart-putins-psyche_id_124851971.html.

¹ Там само.

² Берест М. Невтішний діагноз: лікар проаналізувала психічне здоров'я Путіна. МЕТА. Новини. 2022. 7 березня. URL: <https://meta.ua/uk/news/society/41736-nevtishnii-diagnoz-likar-proanalizuvala-psihihne-zdorovya-putina/>

³ Там само.

Й ця характеристика дивовижним чином відтворюється, циклічно повторюється у володарів російської держави щонайменше протягом останніх ста років. Згадаймо влучні зауваги нобелівського лауреата з літератури Івана Буніна, який той висловив з приводу персони В. І. Леніна (український переклад): «Виродок, моральний ідіот від народження, Ленін явив світові потрясіння. Він розорив одну з найвеличніших країн і вбив декілька мільйонів людей. І все-таки світ уже настільки втратив розум, що серед білого дня сперечаються: благодійник він світу чи ні?»¹. Так само й психопатичність В. В. Путіна зумовлює його цілковиту аморальність, безсоромність, що серед іншого виражається у постійній публічній брехні. І останнє є вельми важливим симптомом, кримінологічно значущою ознакою.

Регулярна брехня у публічних виступах й абсолютне ігнорування суперечностей, протиріч між попередніми та поточними промовами свого політичного лідера в російських медіа стала вже нормою. Починаючи від наявності зобов'язання у НАТО не розширюватись на схід (таких зобов'язань не існувало, не існує, про що російському диктатору відомо достеменно), від заперечення участі російських військовослужбовців в анексії Автономної Республіки Крим, бойових діяч в окремих районах Донецької та Луганської областей у 2014 році й в подальшому аж до повномасштабного вторгнення в Україну 24 лютого 2022 р., від запевнень у відсутності цілей такого вторгнення протягом жовтня 2021 – початку лютого 2022 років й закінчуючи твердженнями про нанесення ударів тільки по військовим об'єктам в Україні та участі у так званій спеціальній військовій операції виключно професійних військовослужбовців. Цей перелік неправдивих відомостей можна продовжувати ще довго, якби був у цьому сенс. Натомість ясно, що відсутність сорому з приводу очевидності брехні, упевненість у допустимості подібної стратегії публічної комунікації виявляють крайній ступінь аморальності В. В. Путіна та перманентну лінію поведінки з позиції сили.

Таким чином, варто бути свідомим і того, що В. В. Путін є недоговороспроможним суб'єктом. Адже, як відомо, договірна практика за визначенням ґрунтується на довірі. Довіра ж – феномен морального стибу, виражається у відношенні до людини, що виходить з припущення про його здатність дотримуватись вимог суспільної моралі в частині чесності щодо умов договору. Натомість підструктура диспозицій, установок особистості В. В. Путіна індіферентна моралі, центрована силовими полями. Це означає, що він готовий рахуватись тільки із силою, що свідчить про *високу примативність*. Звідси ж й пояснюється прагнення до домінування, зокрема через політичне й символічне владарювання, однак яке повсякчас криє в собі нумінозний підтекст.

Нумінозність владарювання містить в собі відсилання до сексуального її начала. Й. Адлер, а згодом й З. Фройд розлого аргументують: ерос та

¹ Бунин І. Миссия русской эмиграции (Париж, 29 марта 1924 г.). URL: https://www.solovki.ca/camp_20/butcher_lenin.php

прагнення до влади – двійня, сини одного батька. Еросу необхідна влада, як і владі потрібен ерос¹. Тож владарювання здійснюється під знаком домінування й виразу любові, в ім'я любові. Так, певна річ, вельми специфічної, такої, що тяжіє до тваринно-інстинктивного прояву. Однак він, цей прояв, «відмивається» інструментами воцерковлення нуміозного, скаралізованого лідера. Він «стає», якщо не помазаником Божим, то принаймні людиною, начебто керованою Його волею, начебто втіленням Його промислу. Так тваринний потяг легітимізується, огортається у сприятливий для плебсу наратив, символічні практики. Але така легітимізація, таке наближення диктатора до церкви, по-перше, скоріше руйнує саму церкву (що наглядно видно по тим політично-пропагандистським та легітимізуючим кримінальне насильство функціям, які виконує РПЦ, УПЦ (МП)), аніж наближає деспота до ключових ідей і практик християнства. По-друге, це має і зворотний вплив на суб'єкта нумізування, «лідера нації». Фактична стигматизація-звеличування, що підкріплюється розлогими практиками політичного фарисейства й напускної екзальтації детермінує сприйняття сакральної ролі, намагання відповідати їй.

Тож правим, напевно, був і К.-Г. Юнг, коли писав, що всякий нуміозний досвід криє в собі загрозу для людської психіки. Він немов би розхитує її так, що у будь-яку хвилину ця тонка нитка може обірватися, людина втратить рятівну рівновагу², й порине у вир уявного нуміозного промислу, знімаючи із себе відповідальність, виправдовуючи свої дії богоугодністю, узгодженістю із вищою волею.

Тому сакральний лідер є, без сумніву, особистістю психопатичною. І сакральним він є не тільки для соціальної групи, народу, а й, передусім, для самого себе. Як і особистість Й. В. Сталіна, який не уявляв СРСР без себе та, за свідченнями очевидців, щиро переживав за долю країни, будучи впевненим у її неможливості після його смерті, так і В. В. Путін, судячи з аналогічних свідчень, «прив'язав» свою персону до центруючих факторів державотворення сучасної росії.

Таким чином, розв'язування війни для верховного, сакрального лідера В. В. Путіна багато в чому виявляється проєкцією та екстраполяцією особистісного травматичного сприйняття дійсності, намагання вплинути на удаване (приховане від раціональної рефлексії) джерело тривожності засобами політичного управління з використанням апарату держави, здійснюючи державне насильство міжнародного масштабу.

2. Елітарний злочинець – кримінологічний тип злочинця-агресора, що входить до пулу верховного лідера – відносно вузького кола осіб, які складають дорадче та/або безумовно виконавське для верховного лідера коло осіб. Цей пул є опорою В. В. Путіна та налічує не більше 10 осіб, зокрема – прем'єр-міністр, директор ФСБ, міністр оборони, директор Росгвардії,

¹ Юнг К. Г., Фуко М. Матрица безумия (сборник) / Пер. с нем. В. Поликарпова ; пер. с фр. А. Шестакова. М. : ООО «Издательский дом Алгоритм», 2013. С. 25.

² Там само. С. 26.

начальник генерального штабу, керівники окремих республік у складі російської федерації, патріарх РПЦ й деякі інші особи. Для цих осіб характерна безумовна особиста відданість лідеру, своєму патрону. Вони зобов'язані йому своїм соціальним, топ-посадовим становищем і супутніми тіншовими доходами від зловживання владою.

На первинних етапах розбудови подібної системи «патрон-клієнт» протягом 2000-х років діяв умовний контракт «на крові» – відданість взамін на можливість кримінального збагачення. Надалі відбулась мутація системи відносин, частково скорегована початком повномасштабної війни: раціональне поступило місцем ірраціональному, емоційному; відданість корислива поступилась місцю емоційно залежній відданості, закріпленої фактором страху перед фізичним знищенням у випадку зради. Типовий приклад – очільник злочинної організації, відомої як «Група Вагнера» Є. Пригожин, вбитий 23 серпня 2023 року після спроби поставити під сумнів авторитет верховного лідера. Агресивна війна проти України фактично виключила можливість добровільного залишення пулу, узалежнила його учасників від лідера, пов'язавши їх кров'ю (як у «Бісах» Ф. М. Достоєвського) у прямому та переносному значенні цього слова.

3. *Системний функціонер вищого рівня* – керівник міністерства, відомства, що не є довіреною особою верховного лідера, не входить до кола його найближчого оточення, однак безумовно та беззаперечно готовий на виконання будь-якого його або представника його пулу наказу, розпорядження, що стосуються планування, розв'язування та ведення агресивної війни. Типовий представник – міністр фінансів російської федерації, заступники міністра оборони, інших осіб з числа пула верховного лідера, а також очільники засобів масової інформації, що формують редакційну політику виправдовування війни, конструюють відповідну соціальну міфологію. Їм так само властива відданість «за походженням»; виконати наказ керівника, яким би він не був, для них – справа честі. Не схильні до рефлексії, фарисеї.

Узагальненою ілюстрацією до цього типу може слугувати персона А. Айхмана, особи, відповідальної (як прийнято вважати) за «остаточне розв'язання єврейського питання» у нацистській Німеччині. Х. Арендт досить влучно відмітила низку його особистісних якостей, сере яких і така: «...В офіційному звинуваченні стверджувалося не лише те, що Айхман діяв цілеспрямовано, чого він не заперечував, а й те, що він керувався нищими прагненнями та повністю усвідомлював злочинну природу своїх дій. Що стосується ницості, Айхман був абсолютно переконаний, що у глибині своєї душі він не був *inner Schweinehund*, брудним покидьком; а що стосується сумління, він чудово пам'ятав, що відчував би його докори, лише якби не виконав отриманих наказів, тобто не відправив би мільйон чоловіків, жінок і дітей на смерть із великим завзяттям та найпедантичнішою ретельністю...»¹. Для таких людей важливо отримати визнання з боку

¹ Арендт Х. Айхман в Єрусалимі. Розповідь про банальність зла / Пер. з англ. А. Котенка. Видання

вищого керівництва через бездоганне виконання доручень, розпоряджень, наказів. Культ служіння лідеру, патерналізм – ключові кримінологічні їх ознаки.

4. *Виконавець тактичного рівня.* У системі суб'єктів злочину агресії вони посідають найнижчу ланку. Однак від їх управлінських дій безпосередньо залежить можливість реалізації рішення про здійснення збройної агресії, її перебіг. Цей тип представлений командувачами родів військ, бригадними генералами збройних сил російської федерації. Однак не лише ними. Дотичною до їх й вельми суттєвою, детермінаційно ефективною є роль професійних пропагандистів – телеведучих, так званих «журналістів», які пропагують, виправдовують війну, глорифікують агресію, конструюють, реконструюють, підживлюють соціальну міфологію та оборонну свідомість населення російської федерації, легітимізують, таким чином, масове насильство. Певна річ, їх діяння не можуть бути кваліфіковані за ст. 437 КК України. Однак їх злочинна діяльність є фоною, обумовлюючою, передбачена ст. ст. 436, 436-2 КК України та є вагомим фактором продукування згоди у широких верств населення на розв'язування, ведення війни, полегшують мобілізаційні кампанії.

5. *Союзник вищого рівня* – особа, яка не входить до пулу верховного лідера через брак довіри, фанатично не відданий йому, однак з огляду на політичну кон'юнктуру вимушений (вимушено-добровільний підтип) або прагне (корисливий підтип) рахуватися (задовольняти) з інтересами вказаного лідера та виконувати його вказівки/прохання щодо участі у розв'язуванні, веденні агресивної війни. Зрозуміло, що така фігура, відносно функціонально автономна, не може відбутися всередині політичної системи самої російської федерації, адже в ній самій про жоден автономізм, з огляду на чітку владну ієрархію, вертикаль, не може бути й мови. Тож йдеться про союзника вищого рівня з числа лідерів інших держав, союзних (ситуативно чи стратегічно) агресорові. Передусім – це особистість президента Республіки Білорусь О. Г. Лукашенка, який надав територію своєї держави для здійснення з неї збройного нападу на Україну, територіальної інвазії збройних сил російської федерації (відповідно до п. «f» Резолюції 3314 (XXIX) Генеральної Асамблеї ООН від 14.12.1974 р. «Про визначення агресії» дія держави, що дозволяє, щоб її територія, яку вона надала у розпорядження іншої держави, використовувалася цією іншою державою для вчинення акту агресії проти третьої держави визнається агресією¹). Крім того, в ході подальших бойових дій не виключається й відповідна союзницька роль у веденні агресивної війни лідерів деяких інших держав, які імовірно надають російській федерації військову допомогу у веденні бойових дій проти України.

Як правило, злочинці вказаного типу є раціональними, діють з розрахунком на отримання визначених політичних (утримання, зміцнення

друге, виправлене. К. : ДУХ І ЛІТЕРА, 2021. С. 54.

¹ Definition of Aggression : Resolution 3314 (XXIX) of the UN General Assembly, dated December 14, 1974. URL: https://legal.un.org/avl/pdf/ha/da/da_e.pdf.

внутрішньої влади) або економічних (постачання дешевих енергоносіїв, отримання дешевих кредитів, списання боргів кредитором тощо) дивідендів від російської федерації. При тому відповідна підтримка й співучасть у злочині агресії неодмінно супроводжується легітимізаційним дискурсом, відповідними пропагандистськими практиками, заснованими на російсько-шовіністичному, міфологічно-травматичному, сфальсифікованому оборонному наративі.

II. За соціально-рольовою ознакою можливо виділити два основні кримінологічні типи злочинця-агресора:

- *злочинний лідер*, або локально-екзогенний злочинець. Не варто думати, що лідерськими якостями злочинця в країні-агресорі володіє виключно її президент В. В. Путін. Так, він задає загальну орієнтацію, тон функціонування політичної системи. Однак не менш значущою є і роль лідерів функціональних осередків виконання його злочинних наказів, розпоряджень, що саме у виконавському форматі не виключають ініціативності та відповідних лідерських якостей, що гарантують заповзяття у плануванні, організації, контролі та безпосередньому виконанні необхідних для вчинення злочину агресії дій, діяльності. Тож про лідерські якості тут варто говорити виключно у функціональному контексті, який позначений нами як локально-ендогенний. Останнє означає відсутність залежності такого лідера від впливу на нього локальної ситуації (по лінії очолюваного ним відомства, органу, сектору тощо). Він сам формує лінію поведінки, тактику роботи у відповідному відомстві щодо забезпечення запитів на війну. Водночас така ініціативність, ендогенність є виключно локальною. Стратегічно й функціонально він вмонтований в управлінську систему вищого рівня організації, підкорений її загальним імпульсам адміністрування;

- *злочинець-конформіст*, екзогенна особистість. Цей тип не вирізняється лідерськими якостями, є типовим представником ординарного виконавця, позбавленого ініціативності. Зазвичай такі особи є кар'єристами, ладні на виконання злочинних наказів, аби не втратити роботу, не перервати кар'єрне зростання, хоча ступінь їх індоктринованості може не позбавляти їх здатності до критичного аналізу лінії діяльності уряду, верховного лідера. Можливий тиск сумління в таких випадках нівелюється дією легітимізаційного дискурсу, квазіоборонних наративів.

Висновки. Підсумовуючи, зауважимо, що здійснене дослідження особистості злочинця-агресора презентує лише первинні обриси цього надскладного феномену. Втім, навіть у їх межах стало зрозумілим, що він є неоднорідним, що й зумовило виділення декількох типів. В межах цих типів слід вести мову як про індивідуальний профіль неординарного злочинця-агресора в особі президента російської федерації В. В. Путіна, так і про цілком ординарні, типові профілі злочинців з числа так званої політичної еліти, системних функціонерів, виконавців тактичного рівня, союзників вищого рівня. І якщо масштаб зла і характер психопатії чинного президента росії В. В. Путіна робить його унікальним соціальним явищем, соціально-

політичною, морально-психологічною проблемою як для росії, так і для сусідніх країн, всього світу, то решта типів, як засвідчує історія, абсолютно не вирізняються унікальністю, є ганебним антропологічно стійким трюїзмом, відображають людське пристосуванство, глупство та моральну деградацію. Поруч з тим, не варто недооцінювати їх суспільну небезпечність. Саме вони є опорою верховного лідера та значною мірою обумовлюють можливість планування, розв'язування та ведення агресивної війни. Втім, детермінаційний комплекс останнього вимагає окремого дослідження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Берест М. Невтішний діагноз: лікар проаналізувала психічне здоров'я Путіна. МЕТА. Новини. 2022. 7 березня. URL: <https://meta.ua/uk/news/society/41736-nevtishnii-diagnoz-likar-proanalizovala-psihichne-zdorovya-putina/>
2. Бунин И. Миссия русской эмиграции (Париж, 29 марта 1924 г.). URL: https://www.solovki.ca/camp_20/butcher_lenin.php
3. Водяніков О. Злочини проти миру в міжнародному праві і кримінальному праві України. *Право України*. 2023. № 5. С. 12–29.
4. Гладієвський П. 15 років «холодної війни». Збруч. 2022. 11 лютого. URL: <https://zbruc.eu/node/110522>.
5. Емельянов В. П. Преступность лиц с психическими аномалиями / Под ред. И. С. Ноя. Саратов: Саратовский университет, 1980. 97 с.
6. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3 кн. К. : Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінологічної науки. 424 с.
7. Зелінський А. Як військові капелани допомагають воїнам на фронті залишатися людьми. *Колесо життя*. 2023. № 144. С. 14–17.
8. Лащенко О. Мюнхенська промова Путіна – початок краху Росії? Радіо Свобода. 2021. 10 лютого. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/myunhenska-promova-putina/31095096.html>.
9. Мар'єнко Л. М. Погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного: кримінологічна характеристика та запобігання : дис. ... докт. філософії (081 Право) / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2021. 226 с.
10. Мюнхен-2007: 15 років тому Путін почав світовий біполярний розлад. УКРІНФОРМ. 2022. 10 лютого. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3401293-munhen2007-15-rokiv-tomu-putin-pocav-svitovij-bipolarnij-rozlad.html>.
11. Орлов Ю. В. Кримінологічні орієнтації в стратегії перехідного правосуддя для України : картографія колективних травм війни. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2023. № 2 (29). С. 107–121. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2023.2.08>

12. Орлова В. Лікар-психотерапевт озвучила діагноз Путіна. УНІАН. 2022. 18 квітня. URL: https://www.unian.ua/russianworld/diagnoz-putina-fahivec-rozpovila-chim-strazhdaye-kremlivskiy-diktator-novini-rosiji-11791791.html?_gl=1*p6j9wr*_ga*Njc3ODcxNTM3LjE3MDQxOTE4MTA.*_ga_TECJ2YKWSJ*MTcwNDE5MTgxMC4xLjAuMTcwNDE5MTgxMC42MC4wLjA.*_ga_DENC12J6P3*MTcwNDE5MTgxMC4xLjAuMTcwNDE5MTgxMC42MC4wLjA.
13. «Певний мікс». У Путіна є ознаки кількох видів розладу особистості – український психіатр. NV. 2022. 2 червня. URL: <https://nv.ua/ukr/world/countries/diagnoz-putina-psihiatr-pererahuvav-usi-rozladi-osobistosti-diktatora-novini-rosiji-50246562.html>
14. Психопат, нарцис і садист: американський психіатр поставив діагноз Путіну. ФОКУС. 2022. 20 липня. URL: <https://focus.ua/uk/world/522713-psihopat-narciss-i-sadist-amerikanskiy-psihiatr-postavil-diagnoz-putinu>.
15. Распад СССР Путин назвал самой большой геополитической катастрофой. Украинская правда. 2005. 25 апреля. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2005/04/25/4387750/>
16. Советская криминология / Кол. авт. ; под ред. А. А. Герцензона, И. И. Карпеца, В. Н. Кудрявцева. М. : Изд-во «Юридическая литература», 1966. 319 с.
17. Сокуренок В. В. Сучасний стан та перспективи розвитку української криминології. Вісник Національної академії правових наук України. 2023. Т. 30. №. 3. С. 336–356.
18. Страна, которой нет: 100-летие СССР. EURONEWS. 2022. 19 декабря. URL: <https://ru.euronews.com/2022/12/29/100-years-of-the-ussr>.
19. Фрейд З. По ту сторону принципа наслаждения // Фрейд З. Основной инстинкт / Сост. П. Гуревич. М. : Олимп, 1997. С. 112–209.
20. Цейтлин Б. «Путин – психопат с признаками садиста, его провоцирует слабость». Профессор психиатрии Джеймс Фэллон о том, как предотвратить ядерную войну. *The Insider*. 2022. July 19. URL: <https://theins.ru/obshchestvo/252673>
21. Юнг К. Г., Фуко М. Матрица безумия (сборник) / Пер. с нем. В. Поликарпова ; пер. с фр. А. Шестакова. М. : ООО «Издательский дом Алгоритм», 2013. 304 с.
22. Brown W. States of Injury: Power and Freedom in Late Modernity. Princeton: Princeton University Press, 1995. 512 p.
23. Definition of Aggression : Resolution 3314 (XXIX) of the UN General Assembly, dated December 14, 1974. URL: https://legal.un.org/avl/pdf/ha/da/da_e.pdf
24. Elements of Crimes / International Criminal Court. URL: <https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/Publications/Elements-of-Crimes.pdf>
25. Feldman A. Memory Theaters, Virtual Witnessing, and the Trauma Aesthetic. *Biography*. 2004. Vol. 27(1). P. 163–202.
26. Gilmore L. Limit;cases: Trauma, Self;representation, and the Jurisdictions of Identity // *Biography*. 2001. Vol. 24 (1). P. 128–139/

27. International Military Tribunal. Judgement of 1 October 1946. URL: https://crimeofaggression.info/documents/6/1946_Nuremberg_Judgement.pdf.
28. Kleinman A. *The Illness Narratives: Suffering, Healing, and the Human Condition*. New York: Basic Books, 1988. 312 p.
29. Novick P. *The Holocaust in American life*. Boston: A Mariner Book, 1999/ 458 p.
30. Toker L. *Return from the Archipelago: Narratives of Gulag survivors*. Bloomington: Indiana University Press, 2000. 218 p.
31. Trezise T. Unspeakable. *The Yale Journal of Criticism*. 2001. Vol. 14 (1). P. 45–52. DOI: [10.1353/yale.2001.0016](https://doi.org/10.1353/yale.2001.0016)
32. Violence and Subjectivity / V. Das, A. Kleinman, M. Ramphel, P. Reynolds (eds.). Berkeley: University of California Press, 2000. 318 p.
33. Ward S. Exklusiv-Interview mit Psychiatrie-Professor «Schwächen reizen den Psychopathen»: US-Arzt erklärt Putins Psyche. *FOCUSonline*. 2022. Juli 28. URL: https://www.focus.de/politik/ausland/ukraine-krise/schwaechen-reizen-den-psychopathen-us-arzt-erklaert-putins-psyche_id_124851971.html

Стаття надійшла до редакції 10.11.2023

Vitalii V. SOKURENKO

PhD in Law

(Odesa State University of Internal Affairs, Odesa, Ukraine)

PERSONALITY OF THE CRIMINAL-AGGRESSOR (ART. 437 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE): CRIMINOLOGY TYPOLOGY AND ANALYSIS OF FEATURES

The article is devoted to the investigation of the personality of the aggressor criminal in the context of war criminology. A criminological typology was carried out. According to the nature and extent of political and informal power, five main types are distinguished: the supreme leader, the elite criminal, the system functionary of the highest level, the executor of the tactical level, and the ally of the highest level. A description of individual features of the individual criminological profile of an extraordinary criminal-aggressor in the person of the President of the Russian Federation V.V. Putin is given. His personality is characterized as psychopathic, psychotraumatic-necrophilic, narcissistic, prone to overcompensation; megalothyme-resentimental with reduced empathy, insensitivity to the suffering of other people; his motivations combine the desire for dominance and numinousness. It is proven that the scale of evil and the nature of the psychopathy of the current President of Russia, V.V. Putin, make him a unique social phenomenon, a socio-political, moral and psychological problem for Russia, neighboring countries, and the whole world.

Key words: *war, criminology of war, aggression, crime of aggression, personality of the criminal, typology, criminological profile.*

Андрій Миколайович ЯЩЕНКО,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, Харків)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА КРИМІНОГЕННИХ ФАКТОРІВ У ПЕРІОД ДЕОКУПАЦІЇ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНОЇ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

У статті представлена загальна характеристика криміногенних факторів, що реально та потенційно можуть чинити негативний вплив на процес деокупації тимчасово окупованої території України, в результаті якого рівень злочинності буде збільшуватися. Криміногенні фактори класифіковані за змістом у найбільш важливих сферах суспільних відносин, що мають значення і для держави, і для суспільства, як до окупації, у період деокупації, так і післявоєнне життя, до них віднесені економічна, політична, соціальна, культурно-освітня та релігійна сфери. Виявлення, характеристика, а в подальшому і запобігання криміногенним факторам у зазначених сферах має на меті мінімізацію реальних і потенційних кримінальних загроз і наслідків у процесі реалізації комплексу заходів державної політики з деокупації тимчасово окупованої території України.

Ключові слова: криміногенні фактори, деокупація, тимчасово окупована територія України, сфери суспільного життя.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення збройних формувань Російської Федерації (далі РФ) та тимчасова окупація території України вплинули на всі сфери суспільного і державного життя. Реакцією керівництва держави стало введення в Україні воєнного стану з 05 години 30 хвилин 24 лютого 2022 року, що триває до тепер, а також вжиття комплексу заходів державної політики, які передбачають деокупацію.

Деокупація тимчасово окупованої території України спрямована на відновлення територіальної цілісності та державного суверенітету у міжнародно визнаному державному кордоні України. Обов'язковим результатом зазначеного процесу є повна відсутність збройних формувань РФ і окупаційної адміністрації РФ на деокупованій території.

Деокупація по своїй суті є складним процесом, досягнення якого можливе через визначення і застосування необхідного і достатнього комплексу заходів державної політики. У науковому середовищі існує доволі великий спектр інтерпретації державної політики і одностайності у цьому питанні немає, проте в рамках нашої роботи, державну політику можна визначити як організовану діяльність державних органів та інституцій з визначення цілей, завдань та засобів їх досягнення задля безпечного розвитку суспільства і держави. Диференціація державної політики залежить від сфери суспільного життя, регулювання конкретного виду суспільних відносин, як то економічна, політична, соціальна, культурна, освітня, медична, воєнна, безпекова сфери тощо.

Визнання на законодавчому рівні дій РФ як «злочин агресії проти України та тимчасова окупація її територій»¹, а також аналіз криміногенної обстановки, особливо після повномасштабного вторгнення: вбивство цивільного населення (тільки за рік війни з 24 лютого 2022 року до 12 лютого 2023 року Управління Верховного комісара ООН з прав людини зафіксувало 18 955 втрат серед цивільного населення в країні: 7 199 вбитих і 11 756 поранених)², викрадення, тортури, зґвалтування, викрадення і депортація українських дітей, руйнування житлового фонду, знищення критичної інфраструктури, ядерний тероризм тощо, свідчать про необхідність змін у політиці протидії злочинності. Кримінологічна політика у цьому контексті не є винятком, а навіть більше того, будучи невід'ємною складовою політики протидії злочинності, вона охоплює попередження суб'єктивних і об'єктивних чинників, що обумовлюють наявність злочинності в суспільстві, удосконалення системи профілактики злочинів, нейтралізацію дії детермінант злочинності тощо. Отже, виявлення, нейтралізація та попередження криміногенних факторів, що обумовлюють прояви злочинності є своєчасною, найбільш гуманною та економічною (кадрове, фінансове, організаційно-технічне забезпечення) кримінологічною складовою у протидії злочинності.

На теоретичному рівні протидія злочинності в цілому була досліджена в працях О. М. Бандурки, В. С. Батиргарєєвої, Є. М. Блажівського, Є. О. Гладкової, В. О. Глушкова, В. В. Голіни, С. Ф. Денисова, Т. А. Денисової, О. М. Джужі, В. М. Дрьоміна, А. П. Закалюка, А. Ф. Зелінського, О. М. Костенка, О. М. Литвака, О. М. Литвинова, Ю. В. Орлова, В. Я. Тація, В. О. Тулякова, П. Л. Фріса, та ін. Що стосується криміногенних факторів то це питання порушувалися в сучасних дослідженнях вітчизняних кримінологів, а саме: С.О. Кожушко «Протидія злочинності в оборонно-промисловому комплексі України», в монографії було визначено основні криміногенні фактори злочинності в оборонно-промисловому комплексі; Л.М. Мар'єнко «Погроза або насильство

¹ Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: закон України № 1207-VII від 15.04.2014 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>

² Україна: інформація про жертви серед цивільного населення 13 лютого 2023 р. URL: <https://www.ohchr.org/en/news/2023/02/ukraine-civilian-casualty-update-13-february-2023>

щодо судді, народного засідателя чи присяжного: кримінологічна характеристика та запобігання», в монографії представлена характеристика культурно-психологічних, організаційно-правових та політичних факторів погроз і насильства щодо суддів, народних засідателів, присяжних; Ю.В. Орлов «Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри», в монографії досліджено вплив воєнних та антивоєнних факторів на криміногенну обстановку в Україні; М.Л. Пахнін «Кримінологічний захист засобів масової інформації», в монографії був проведений аналіз факторів криміналізації ЗМІ та ін. Таким чином виявлення та загальна характеристика криміногенних факторів потребує постійної уваги з боку наукової спільноти, особливо в перехідні періоди, де окрім інших процесів, відбувається перехід від війни до миру, якому притаманна динамічність всіх суспільних процесів, де злочинність займає не останнє місце.

На підставі вище викладеного, *метою статті* є виявлення та характеристика криміногенних факторів, які реально або потенційно можуть вплинути на рівень злочинності у бік її збільшення у процесі реалізації комплексу заходів державної політики з деокупації тимчасово окупованої території України.

Виклад основного матеріалу. Виклики, з якими зіткнулись українське суспільство та держава під час війни, а також цілі, що передбачені державною політикою із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованій території, серед яких є і деокупація тимчасово окупованої території, вимагає від суб'єктів протидії злочинності не тільки впливу на вже існуючі прояви злочинності, а також виявлення факторів, що детермінують злочинність, з метою системного і повсякчасного застосування, необхідного вдосконалення та пошуку дієвих заходів впливу на них.

Фактори, що детермінують злочинність можна класифікувати за різними підставами, одна з яких це класифікація за змістом, якою передбачені економічні, політичні, соціальні, культурні фактори тощо. Як вже зазначалося, деокупація тимчасово окупованої території України це комплекс заходів державної політики, яка так само диференціюється за сферами суспільного життя. Таким чином, встановлення криміногенних факторів за змістом під час деокупації допоможе виявити і мінімізувати криміногенні ризики у виборі і застосуванні тих чи інших заходів державної політики, що передбачають деокупацію.

Криміногенні фактори за змістом у період деокупації тимчасово окупованої території України можуть міститися у таких сферах суспільного життя:

- економічна сфера. Виявлення і вплив на криміногенні фактори в економічній сфері спрямовані на мінімізацію негативного впливу на економіку, у тому числі криміногенного характеру. Створення безпечних умов для розвитку економіки є запорукою стабільного розвитку економічної системи держави, що позитивно відбивається на

функціонуванні суспільства та особистості. Окрім цього, розвиток економіки знаходиться в площині національних інтересів України, а саме: «сталий розвиток національної економіки, громадянського суспільства і держави для забезпечення зростання рівня та якості життя населення; інтеграція України в європейський політичний, економічний, безпековий, правовий простір, набуття членства в Європейському Союзі та в Організації Північноатлантичного договору, розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами», а також «Державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямовується на забезпечення воєнної, зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, безпеки критичної інфраструктури, кібербезпеки України та на інші її напрями»¹.

Криміногенні фактори в економічній сфері у період деокупації мають прояв у таких процесах: масштабна внутрішня і зовнішня міграції українського населення; зростання рівня безробіття; диспропорції на ринку праці; пошкодження та знищення інфраструктури; порушення логістики; зниження пропозицій на окремі види товарів та послуг; необґрунтоване збільшення цін на окремі види товарів; нестабільність валютного курсу (станом на зараз курс зафіксований, проте ризики його коливання залишаються); невизначений фінансовий стан сільськогосподарських працівників; проблеми на виробництві через перебої постачання електроенергетики та водопостачання; падіння експорту (блокування морських портів, пошкодження виробничої інфраструктури); дефіцит бюджету тощо.

Одночасно необхідно продовжувати проводити масштабну боротьбу з корупцією, яка, навіть в умовах війни, не втрачає свої лідерські позиції;

- політична сфера. Внутрішньополітичні процеси також охоплюються впливом криміногенних факторів, що особливо чутливі у період деокупації, до них можна віднести: низький рівень довіри до парламенту; низький рівень довіри до партій, як до політичного інституту; політичні конфлікти; політично-корупційні скандали; некомпетентність працівників державного апарату; наявність в українській владі проросійськи налаштованих політиків; зовнішня залежність національної політики тощо.

У питанні ефективності влади існує загроза «у згортанні реформи децентралізації, що неминуче призведе до конфліктів по лінії „центр – регіони“. Дестабілізаційний потенціал цієї загрози оцінюється на рівні 2,78 під час воєнного стану і 3,16 – під час відбудови, а ймовірність конфліктів між центром і регіонами зросте після закінчення війни з 2,11 до 3,36»²;

¹ Про національну безпеку України: закон України № 2469-VIII від 21.06.2018 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>

² Аналіз загроз національній безпеці у сфері внутрішньої політики. Експертне опитування / авт. кол.: І. Павленко, В. Нагірний, В. Потапенко, Є. Маляревський. Національний інститут стратегічних досліджень. 2023. 14 липня. URL: <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/analitichni-dopovidi/analiz-zahroz-natsionalniy-bezpetsi-u-sferi-vnutrishnoyi-polityky>

- соціальна сфера. «Соціальній сфері належить ключова роль у створенні сприятливих умов для розширеного відтворення людського потенціалу. Вона є рушійною силою інтенсифікації суспільного виробництва, підвищення рівня і якості життя та провідним фактором соціального включення та згуртованості. Цим визначається її економічне значення та пояснюється значимість попередження та мінімізації ризиків, що виникають в ній».¹

До криміногенних факторів, що можуть спіткати у зазначеній сфері можна віднести: незворотні втрати українського військового і цивільного населення; психологічне травмування у більшому або меншому ступеню значної частини населення; виїзд за кордон українського населення (приблизно 2, 4 млн. українців, які виїхали і не повернулися до України); демографічна криза; розбалансованість ринку праці; поляризація населення; проблеми з соціальною реінтеграції ветеранів війни та ветеранів війни з інвалідністю, а також питання щодо включення зазначених осіб у робочий процес; збільшення навантаження на соціальні фонди; скорочення системи соціального захисту та інше.

Варто також враховувати такі і негативні фактори як: а) дисфункції інституту сім'ї, дитинства й материнства, пов'язані з тривалим розривом фізичної дистанції між членами родин через виїзд жінок і дітей закордон; б) психологічні травми (зокрема посттравматичні стресові розлади як у учасників бойових дій, так і інших осіб, які пережили перебування у зоні таких дій), тривожність, неврози, істерії тощо. Ці наслідки, як відомо, є потужними детермінантами і агресії (злочини ненависті, побутова агресивно-насильницька злочинність), і аутоагресії (алкоголізація, наркотизація, суїцидальність). Тож нарощування агресивно-насильницького криміногенного потенціалу – факт динамічної реальності негативного кримінологічного-прогностичного значення².

- культурно-освітня сфера. Культура як сукупність матеріальних і духовних цінностей, що створювалися і передавалися суспільством у процесі його розвитку, формує людську поведінку між членами даного суспільства і відрізняє одне суспільство від іншого. Наявність культурної спадщини свідчить про історичний розвиток конкретного суспільства, його самобутність, способи життя і діяльності людей, правила людського буття, систему цінностей, норму поведінки, мораль, мислення, традиції, вірування тощо.

Відсутність на перший погляд зв'язку між культурою і злочинністю є хибним враженням. Попри відсутність прямих зв'язків, складно заперечити факт просування російської культури та засилля російської пропаганди на

¹ Власенко, Р. В., & Яценко, Л. Д. (2023). Соціальні ризики України в умовах війни та повоєнного відновлення. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*, (7). <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-7-07-01>

² Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія. Харків : Право, 2023. С. 177.

території незалежної України і подальше спасіння російськомовного населення.

Криміногенні фактори в цій сфері досить розтягнуті у часовому просторі, тому у період деокупації продовжують діяти ті, що сформувалися до повномасштабного вторгнення, а також нові: продовжується вплив російської пропаганди, особливо на тимчасово окупованій території України; відбувається примусове «російське окультурення» українського населення на тимчасово окупованій території України; наявність у дорослої частини населення «колоніальної освіти» з викривленою історією України; безсистемність культурної політики держави; фрагментарність української пропаганди; поляризація суспільства у культурній сфері (чимало шанувальників радянської доби) тощо.

Окремо слід відмітити роботу засобів масової інформації, в якій також можна виділити такі криміногенні фактори, як матеріальна і творча залежність медійників від власників інформаційних підприємств (олігархів та політиків) та інших осіб (представників «злочинного світу»), на яких вони працюють, а також неможливість виконання своїх професійних обов'язків у результаті відмови в наданні певної інформації. Зокрема, залежність від влади вітчизняних бізнесменів, здатних утримувати ЗМІ, є значною мірою тим фактором, що суттєво обмежує свободу слова в Україні¹ і формує однобоку повістку дня, що не відповідає дійсності.

Освітня складова зазначеної сфери передбачає організований послідовний процес поширення, освоєння, перероблення і вдосконалення знань та соціального досвіду, долучення до культурних цінностей, а також виховання всесторонньо розвинутої особистості. До криміногенних факторів у зазначеній сфері можна віднести: знищення і пошкодження освітньої інфраструктури; неможливість отримання національної освіти на тимчасово окупованих територіях; порушення системності навчання через повітряні тривоги та артилерійські обстріли, а також перебої в електропостачанні, мережі-Інтернет, мобільного зв'язку; недостатня підготовка освітян до проведення занять у дистанційному режимі (технічні і професійні чинники); відсутність у батьків вмінь і навичок організувати навчальний процес у дистанційному режимі для дітей початкової школи тощо;

- релігійна сфера. Релігія, як і культура, має свій історичний розвиток і надбання, які притаманні конкретному суспільству. Зазначена сфера, попри розвиток духовного життя людини, що пояснює існування світу, людини та їх взаємодію на основі релігійних поглядів, має суттєвий вплив на її світське життя. Виникнення суперечностей у релігійній сфері з початком проголошення незалежності України, що не були вирішені і з наданням Томасу, відгукнулися українській державі і суспільству під час війни у діяльності Української православної церкви (Московського

¹ Турченко Ю. ЗМІ як впливовий чинник реалізації політичного процесу. *Політичний менеджмент*. 2009. № 4. С. 117–118.

патріархату): розвідка на користь окупанта, допомога окупантам у захопленні українських населених пунктів, депортації українців, пропаганда «руського миру» та інше. Криміналізація релігійної сфери очевидна.

Встановлення криміногенних факторів у зазначеній сфері може лише сприяти у попередженні та припиненні окремих злочинів, проте не змінить ситуацію в цілому. Зміни в цій сфері передбачають переоцінку світосприйняття та способу життя, що є довготривалим процесом, а також у прихильників тієї чи іншої релігії або церкви в межах однієї релігії має бути бажання для переосмислення духовних цінностей, в іншому випадку це на має сенсу. Цей процес має спільні риси із процесом встановлення історичної правди.

«...ведучи мову про встановлення історичної правди, та й сама семантика цього словосполучення, претендують не тільки і не стільки на встановлення і опис історичного (хронологічно сформованого) ходу подій, скільки на його пояснення, тобто інтерпретацію. Зайвим буде казати про те, що будь-яка інтерпретація цілком залежить від ціннісних установок суб'єкта її надання (індивідуального, чи групового, за переконанням чи виразника волі умовного адміністратора) та виявляє риси, передусім, етичного. ... Правда – багатовимірна. Історія – поліваріативна... Важливо розуміти: система дискурсивних, ціннісних, смислових координат, в якій мислить людина визначає не просто набір значимих для неї фактів з її життя та значимого для неї минулого. Вона – визначає саму особистість. Заперечення ж вказаних складових її установок, диспозицій, навіть якщо говорити про деконструкцію так званих соціальних міфів, – означає деконструкцію й самої особистості, спростування її реальності¹.

Не важко зрозуміти, що «розвінчання» соціальних міфів може призвести до утворення конфліктів, у тому числі криміногенного характеру, а такі ж процеси у релігійній сфері можуть призвести до катастрофічних наслідків, оскільки це впливатиме і на деконструкцію духовного життя об'єднань громадян.

Висновки. Повномасштабне вторгнення РФ на територію України і деокупація суттєво вплинули і продовжують впливати у більшому або меншому ступеню на кожен сферу суспільного життя, що потребує відповідної реакції з боку державних органів та інституцій на формування державної політики. Виявлення і загальна характеристика криміногенних факторів за найбільш важливими сферами суспільного життя у період деокупації є необхідною складовою у процесі вибору і застосування комплексу заходів державної політики з деокупації. Динамічність перебігу війни, її характер та способи ведення автоматично породжують нові криміногенні фактори, а отже існує потреба у їх повсякчасному виявленні та дослідженні з метою нейтралізації або протидії їм. Кожна із зазначених сфер суспільного життя (економічна, політична, соціальна, культурно-освітня,

¹ Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія. Харків : Право, 2023. С. 223, 225.

релігійна) потребує окремих глибинних досліджень як в контексті деокупації, так і післявоєнний період.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналіз загроз національній безпеці у сфері внутрішньої політики. Експертне опитування / авт. кол.: І. Павленко, В. Нагірний, В. Потапенко, Є. Малярєвський. Національний інститут стратегічних досліджень. 2023. 14 липня. URL: <https://niss.gov.ua/publikatsiyi/analitichni-dopovidi/analiz-zahroz-natsionalniy-bezpetsi-u-sferi-vnutrishnoyi-polityky>
2. Власенко, Р. В., & Яценко, Л. Д. (2023). Соціальні ризики України в умовах війни та повоєнного відновлення. *Проблеми сучасних трансформацій*. Серія: економіка та управління, (7). <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-7-07-01>
3. Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія. Харків : Право, 2023. 252 с.
4. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: закон України № 1207-VII від 15.04.2014 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>
5. Про національну безпеку України: закон України № 2469-VIII від 21.06.2018 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text>
6. Турченко Ю. ЗМІ як впливовий чинник реалізації політичного процесу. *Політичний менеджмент*. 2009. № 4. С. 115–118.
7. Україна: інформація про жертви серед цивільного населення 13 лютого 2023 р. URL: <https://www.ohchr.org/en/news/2023/02/ukraine-civilian-casualty-update-13-february-2023>.

Стаття надійшла до редакції 01.12.2023

Andrii M. YASHCHENKO,

Doctor of Law, Professor

(*Kharkov National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

GENERAL CHARACTERISTICS OF CRIMINOGENIC FACTORS DURING DE-OCCUPATION OF THE TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORY OF UKRAINE

The article is devoted to a general description of the criminogenic factors that can actually and potentially have a negative impact on the process of de-occupation of the temporarily occupied territory of Ukraine, as a result of which the crime rate will increase. Criminogenic factors are classified by content in the most important areas of social relations that are of importance for both the state and society, both before the occupation, during the period of de-occupation, and

post-war life, including economic, political, social, cultural, educational and religious areas.

Identification, characterisation, and subsequent prevention of criminogenic factors in these areas is aimed at minimising real and potential criminal threats and consequences in the process of implementation of a set of state policy measures for the de-occupation of the temporarily occupied territory of Ukraine.

Keywords: *criminogenic factors, de-occupation, temporarily occupied territory of Ukraine, areas of public life.*

УДК 343.9

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2023.3.11>

Іван Васильович КРИЦАК

кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

Анна Василівна РОСЬ

кандидат юридичних наук, доцент
(Головне управління Національної
поліції у м. Києві, м. Київ)

ДОСУДОВА ДОПОВІДЬ ЯК ВАЖЛИВА СКЛАДОВА ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ

Для надання відповіді з приводу багатьох широкоаспектних питань досудової доповіді нами проаналізовано ємну кількість наукових позицій, присвячених даній проблемі, а саме понад 50 наукових фахових статей українських авторів. Зосереджена увага на найбільш важливих/проблемних аспектах, що можуть бути корисними для комплексного уявлення з даної теми задля вироблення конструктивістських/нормативістських управлінських рішень. На сьогоднішній день кримінологічна наука та кримінальне процесуальне право розвиваються інноваційними темпами та набувають нових видозмін у силу

міждисциплінарної/міжгалузевої парадигми, однією із важливих умов яких є досудова пробація та її вияв і результат, – досудова доповідь як важлива рекомендаційна установка для прийняття остаточного рішення по справі, а саме винесення точного, ясного, доступного, конструктивного та справедливого вердикту – вироку.

Проведення значної ідеологічної, узагальнюючої, аналітичної роботи «за методом Ломброзо з 26-ма тисячами злочинців» в аспекті духовно-ціннісних характеристик кожної окремої особистості є важливим завданням сьогодення. Йдеться про випередження процесів злочинності, унеможливлення/зменшення кількості складання досудових доповідей і, як результат, відповідне складання такої доповіді у найбільш короткі терміни. По суті, це праця, коли відповідна інформація буде на кожну людину через належну роботу педагогів/вчителів, психологів, ювенальної превенції, всього поліцейського корпусу/апарату держави завдяки правильно вибудованій політиці у науково-практичній сфері тощо.

Важливою проблемою стало те, що більшість теоретиків і практиків, загалом правоохоронний блок та управлінський апарат досить скептично ставляться до проблеми складання досудової доповіді. У зв'язку з цим необхідно, щоб відбулась трансформація свідомості, насамперед, практичних працівників, особливо суддів у спрямованості забезпечення максимальної індивідуалізації кримінального покарання та вироблення/прийняття найбільш оптимального законного рішення по справі.

Ключові слова: *досудова доповідь, кримінологія, кримінальний процес, пробація, психологічний портрет особи кримінального правопорушника.*

Постановка проблеми. На сьогоднішній день гостро постає питання з позицій Міністерства юстиції України Державної установи «Центр пробації» (далі – Центр пробації) про надання наукового роз'яснення щодо тлумачення норм кримінального процесуального законодавства у частині підготовки досудової доповіді. Нами опрацьовано значні масиви наукової інформації, проведена відповідна аналітика з означеного питання та сформовані висновки-рекомендації, що пропонуються у якості відповідей. Відповідно до позиції Центру пробації за ч. 1, 314-1 КПК України з метою забезпечення суду інформацією, що характеризує обвинуваченого, а також прийняття судового рішення про міру покарання представник уповноваженого органу з питань пробації складає досудову доповідь за ухвалою суду. За ч. 5 ст. 314 КПК України у підготовчому судовому засіданні суд вирішує питання про складання досудової доповіді про що постановляє ухвалу із зазначенням строку підготовки такої доповіді. Відповідно до ч. 2 ст. 314-1 КПК України, досудова доповідь складається щодо особи обвинуваченої у вчиненні нетяжкого або тяжкого злочину, нижня межа санкції якого не перевищує 5 років позбавлення волі, а також неповнолітнього обвинуваченого віком від 14 до 18 років, крім інших випадків передбачених КПК України. Згідно з п. 3, ч. 3 ст. 72-1 КПК України, представник персоналу органу пробації зобов'язаний невідкладно

повідомляти суд про наявність або виникнення об'єктивних обставин, що унеможливають підготовку або своєчасне подання досудової доповіді. Враховуючи, що законом не визначено перелік об'єктивних обставин, що унеможливають підготовку досудової доповіді, від початку впровадження досудової доповіді такими обставинами прийнято вважати випадки ч. 4 ст.314- КПК України, що відображено у порядку складання досудової доповіді затвердженого наказом Мін'юсту від 2017 року. Враховуючи практику уповноважених органів з питань пробації наказом Мін'юсту від 28.09.2022 року №4128/5 до п. 15 розділу II внесено зміни, за якими досудова доповідь не складається у випадках передбачених ч. 4. ст 314-1 КПК за наявності інших об'єктивних обставин, які унеможливають складання досудової доповіді (також без зазначення відповідних об'єктивних обставин). Статистичні та аналітичні дані 2023 року, свідчать, що показник нескладених досудових доповідей у зв'язку з наявністю обставин за ч. 4. ст. 314-1 КПК України складає 24% від загальної кількості нескладених доповідей. У цих випадках працівник уповноваженого органу з питань пробації, встановивши обставини, невідкладно надсилає до суду необхідне повідомлення (п. 3 ч. 3. ст. 72-1 КПК України). Також досудова доповідь не складалась у зв'язку з такими обставинами: - ухвалення вироку до дати фактичного складання досудової доповіді (у разі надання коротких термінів на складання), що складає 40% від загальної кількості нескладених доповідей; - обвинувачення особи у вчиненні тяжкого правопорушення, більше ніж 5 років, що становить 18%; - закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності. На практиці нескладання досудової доповіді з перших двох обставин передую звернення з листом до суду щодо доцільності складання досудової доповіді. Суд як правило повідомляє про недоцільність її складання, і матеріали передаються до архіву. У зв'язку з вищесказаним виникає питання: чи правомірно вважати ухвалення вироку та обвинувачення за вчинення тяжкого правопорушення більше ніж 5 років позбавлення волі, об'єктивними обставинами для нескладання досудової доповіді відповідно до 72 статті п.3, ч.3. Ст. 72 КПК України.

Однією з умов змін до Кримінального процесуального кодексу України, а саме впровадження порядку складання досудової доповіді та участі представника органу пробації під час судового розгляду кримінального правопорушення є гуманізація національного законодавства України, запровадження європейських і міжнародних цінностей, які спрямовуються на забезпечення права кожної людини на справедливий і незалежний суд¹. Важливою вимогою сьогодення є забезпечення безпеки суспільства від шкідливих наслідків кримінальної протиправної діяльності. В умовах дотримання плану євроінтеграції та розвитку правової системи особливої актуальності набуває дослідження становлення та розвитку

¹ Антонюк А. Б., Андрощук Б. В., Горобченко К. В. Досудова доповідь щодо неповнолітнього: проблемні аспекти. *Публічне право*. 2020. № 4. С. 86–87.

інституту пробації в Україні загалом та її складової частини – досудової пробації. Всебічно окреслюючи соціально-кримінологічні аспекти життєдіяльності особи, досудова пробація сприяє суду в реалізації принципу індивідуалізації призначенні покарання, окреслює напрями майбутньої корекційної роботи з метою ресоціалізації правопорушника, забезпечує безпеку суспільства. Однак на сьогодні багато хто неоднозначно/скептично ставиться до доцільності існування інституту досудової пробації. Поза увагою законодавців залишається широкий загал/арсенал невизначених процесуальних аспектів, що ускладнюють практичне застосування положень законодавства¹.

Враховуючи необхідність подальшої наукової розробленості даної проблеми, виникає потреба детального дослідження/окреслення багатьох важливих питань досудової доповіді в системі розвитку кримінальної юстиції, що і є *метою* цієї статті.

Виклад основного матеріалу. Для чого потрібна досудова доповідь? Досудова доповідь потрібна суду для того, щоб суддя мав можливість винести справедливий вирок, отримавши інформацію не лише про неправомірний вчинок, але й додаткову інформацію про особу, яка підозрюється у його вчиненні, дізнатися про обставини її життя, які могли стати причиною злочину, а також про заходи, які пропонує орган пробації для усунення таких обставин. Досудова доповідь приймається судом до уваги. Важливо звернути увагу, що досудова доповідь не може використовуватися у кримінальному провадженні, як доказ винуватості (або невинуватості) обвинуваченого у вчиненні злочину. Якщо людину звинувачено у вчиненні злочину невеликої або середньої тяжкості, або тяжкого злочину, за який нижня межа санкції не перевищує п'ять років позбавлення волі, суд постановляє ухвалу, якою доручає працівнику пробації скласти досудову доповідь. Працівник пробації має зібрати інформацію про обвинуваченого та відобразити її у досудовій доповіді, яку він зобов'язаний подати до суду у встановлений ухвалою строк. Працівник пробації є незалежною, неупередженою особою, яка надає суду необхідну інформацію про винуваченого. Для цього він за допомогою спеціальної методики проводить дослідження соціального оточення обвинуваченого, його психологічної характеристики аби з'ясувати обставини, що могли створити умови для вчинення злочину (так звані фактори ризику). Представник органу пробації з'ясовує кримінальну історію особи, його сімейний стан та відносини у сім'ї, житлові умови, дані про роботу, фінансове положення, спосіб проведення вільного часу, наявність алкогольної або наркотичної залежності, дані про фізичне та психічне здоров'я. Під час зустрічей працівник пробації буде також задавати питання обвинуваченому про його особисте життя, поведінку, роботу (навчання), стосунки з близькими, друзями та іншими людьми, матеріальне становище

¹ Гранкіна В. І. Окремі аспекти реалізації досудової пробації в Україні. *Jurnalul Juridic național: Teorie și Practică*, № 5, с. 75–76. URL: <http://www.jurnaluljuridic.md/index.php/main/article/view/15>

та про ставлення до певних життєвих подій і обставин. Від активної участі обвинуваченого у підготовці досудової доповіді та від достовірності інформації, що буде ним надана, залежатиме висновок працівника пробації щодо перспективи позитивних змін. Для підготовки досудової доповіді працівник пробації має право спілкуватися з найближчим оточенням обвинуваченого: рідні, друзі, колеги, інші особи, які знайомі з ним, а також отримувати інформацію з інших джерел: матеріалів кримінального провадження, місця роботи або навчання, проживання, тощо. Інформація, що буде надана для підготовки досудової доповіді, захищається законом. З нею може ознайомитися лише обмежене коло осіб: працівник пробації, суддя, прокурор, захисник та потерпілий¹. Інакше, коротко кажучи, досудова доповідь складається підрозділом пробації за ухвалою суду відповідно до місця проживання обвинуваченого. Досудова доповідь повинна містити таку інформацію: - соціально-психологічна характеристика обвинуваченого; - оцінка ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення; - висновок про можливість виправлення без обмеження волі або позбавлення волі на певний строк. Представник персоналу органу пробації з метою складання досудової доповіді має право: - отримувати інформацію про обвинуваченого від підприємств, установ, організацій або уповноважених ними органів та громадян; - викликати обвинуваченого до уповноваженого органу з питань пробації для отримання усних чи письмових пояснень; - відвідувати обвинуваченого за місцем його проживання або перебування, роботи або навчання; - відвідувати місця попереднього ув'язнення, якщо до обвинуваченого застосовано запобіжний захід у виді тримання під вартою; - заявляти клопотання суду про ознайомлення з матеріалами кримінального провадження щодо обставин, передбачених пунктами 4 та 5 частини першої статті 91 КПК, а у кримінальних провадженнях щодо неповнолітнього обвинуваченого - додатково статтями 485, 487 КПКв порядку, передбаченому статтею 317 КПК; - бути присутнім під час проведення судового засідання; - заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом. Досудова доповідь долучається до матеріалів кримінального провадження².

Щодо поняття досудова доповідь. На думку Л. І. Олефіра, «досудова доповідь – це письмова інформація для суду, яка характеризує особу, щодо якої до суду передано обвинувальний акт, і містить обґрунтований висновок про ризики скоєння цієї особою повторного злочину та можливість виправлення цієї особи без позбавлення волі або обмеження

¹ Що таке досудова доповідь? Для чого потрібна досудова доповідь? Новомосковський районний сектор філії Центру пробації у Дніпропетровській області. 27 жовтня 2021 року. URL: <https://magd.otg.dp.gov.ua/gromadskosti/informaciya-vid-pidpriyemstv-ustanov-ta-organizacij/magdaliniivskij-rajonnij-sektor-filiyi-derzhavnovi-ustanovi-centr-probaciyi-u-dnipropetrovskij-oblasti/shcho-take-dosudova-dopovid-dlya-chogo-potribna-dosudova-dopovid>

² Що таке досудова доповідь, та як вона готується. Інгулецька районна у місті рада. м. Кривий Ріг. Дніпропетровська область. URL: <https://ing-org.gov.ua/shho-take-dosudova-dopovid-ta-yak-vona-gotuetsya.html>

волі»¹. Т. П. Ткач пропонує таке визначення досудової доповіді: «це письмовий документ, який готується службою пробації на стадії судового розгляду справи та інформує суддю про біографічні й соціально-психологічні дані особи правопорушника, причини вчинення протиправного діяння та ймовірність повторного скоєння злочину, можливість ужиття відновлювальних заходів із метою визначення допустимості ефективного застосування пробаційних методів роботи до правопорушника й убезпечення суспільства від майбутніх протиправних діянь з його боку»². Як зауважив Д. Вітфілд: «Досудова доповідь – це «вітрина» служби пробації. Сприйняття служби тими, від кого залежить винесення вироку, на всіх рівнях формується на основі якості й відповідності цього документа»³.

О. С. Максименко визначає досудову доповідь як формалізовану інформацію, яка містить соціально-демографічну, морально-психологічну, психофізичну характеристику обвинуваченого, аналітичні дані щодо його можливої подальшої поведінки та сприяє прийняттю рішення судом про міру покарання⁴. Звідси, досудова доповідь є беззаперечною новацією у кримінальному процесі, але її роль на практиці часто недооцінюється. Цей інститут виконує вагомий соціально-дослідницьку функцію, за результатами якої суд може отримати набагато більше інформації про обставини правопорушення, ніж з обвинувального акту. Це підкріплюється тим, що вітчизняне законодавство детально регулює зміст такої доповіді та її обов'язкові елементи: соціально-психологічну характеристику; оцінку ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення; висновок про можливість виправлення без обмеження волі або позбавлення волі на певний строк⁵.

Стосовно обмеженого часу для складання досудової доповіді. Важливою проблемою сьогодення є термін складання досудової доповіді. Суди встановлюють мінімальні терміни для подання досудової доповіді, для уникнення затягування процесу, однак працівнику пробації інколи таких обмежених термінів не достатньо для збирання повної інформації про неповнолітнього обвинуваченого. Так, Піщанський районний суд Вінницької області своєю ухвалою ухвалив складання досудової доповіді протягом дев'яти днів, три із яких були вихідними, що унеможливує

¹ Олефір Л. І. Досудова доповідь як складовий елемент соціально-правового дослідження правопорушника. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2015. Вип. 1. Т. 4. С. 34.

² Ткач Т. П. Досудова доповідь служби пробації: поняття, необхідність, функції. *Науковий вісник*. 2014. № 1. С. 56.

³ Вітфілд Д. Вступ до служби пробації : монографія. Київ : Атіка, 2004. 236 с.

⁴ Максименко О. С. Досудова доповідь як складова пробації та її значення у кримінальному процесі. *Треті економіко-правові студії* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених, присвяч. 155-річчю Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (Одеса, 15 травня 2020 р.). Одеса : Фенікс, 2020. С. 49.

⁵ Про затвердження Порядку складання досудової доповіді : Наказ Міністерства юстиції України від 27.01.2017 № 200/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0121-17> (дата звернення: 06.04.2020).

якісну підготовку досудової доповіді¹.

Слід відзначити, що в окремих випадках судді помилково доручають скласти досудову доповідь не під час призначення судового розгляду, а раніше – під час призначення підготовчого судового засідання. Це, по-перше, порушує право учасників провадження на висловлення своєї думки щодо необхідності складення доповіді, а, по-друге, складена заздалегідь доповідь може надалі не знадобитися (наприклад, якщо за результатами підготовчого судового засідання відбудеться закриття кримінального провадження). Позитивним прикладом є випадки, коли в ухвалі суд не лише доручає підготувати та надати досудову доповідь у певний строк, а й зобов'язує представника персоналу органу пробації невідкладно повідомити суд про наявність або виникнення об'єктивних обставин, що унеможливають підготовку або своєчасне подання досудової доповіді. Таке формулювання доручення сприятиме дотриманню розумних строків судового провадження та мінімізує можливі відтермінування засідань з цієї причини, а також дисциплінує виконавців цього доручення. Звідси, виникають проблемні аспекти, які потрібно розв'язувати на законодавчому рівні, а саме доцільним було внести зміни до Кримінального процесуального кодексу України в частині відповідальності органу пробації за ненадання досудової доповіді з неповідомленням про неможливість подати, адже орган пробації, зловживаючи своїм становищем у деяких випадках не подає до суду в зазначений період досудову доповідь і не повідомляє про збільшення терміну подачі такої доповіді, що призводить до затягування процесу. Тому доцільно було б внести зміни до КПК, відповідно, надавши органу пробації достатній час для складання досудової доповіді та передбачити відповідальність працівника органу пробації за неповідомлення про неподання, або несвоєчасне подання досудової доповіді. Забезпечити навчання всіх працівників органу пробації в Центрах підвищення кваліфікації. А також під час складання досудової доповіді з неповнолітніми особами залучати працівників, які мають психологічну освіту, адже вони здатні виявити незначні відхилення у психіці неповнолітньої особи, що, як і в медицині своєчасне виявлення проблеми, девіантної поведінки, визначення суспільної небезпечності та можливості ризику скоєння неповнолітніми особами повторних кримінальних правопорушень є складником гаранту та за поруки ефективного професійного корекційного втручання, яке, зі свого боку, може привести до виправлення такої особи².

Необхідність вирішення питання щодо кримінальних проступків в аспекті складання досудової доповіді. Так, зміст ст. 314-1 КПК України містить певні неузгодженості, які викликають протиріччя під час її практичного застосування. Внаслідок змін поза увагою нормотворців залишилося питання можливості призначення та складання досудової

¹ Антонюк А. Б., Андрощук Б. В., Горобченко К. В. Досудова доповідь щодо неповнолітнього: проблемні аспекти. *Публічне право*. 2020. № 4. С. 89.

² Там само. С. 89–90.

доповіді у відношенні тієї категорії осіб, що обвинувачуються у вчиненні кримінальних проступків. Справді, можливо відсутність цієї категорії у переліку осіб, щодо яких складається досудова доповідь – виважене рішення та стала позиція державних діячів. Однак така позиція видається вкрай несистемним та незрозумілим рішенням, зважаючи на те, що стаття 314-1 КПК до зазначених змін містила норму про складання досудової доповіді щодо осіб обвинувачених у вчинення злочину невеликої тяжкості. Окрім того, ч. 2. ст. 12 КК України передбачено та нормативно закріплено види кримінально-правового впливу, що застосовуються державою до осіб, визнаних винними у вчиненні кримінальних проступків: покарання у виді штрафу та інші покарання, не пов'язані з позбавленням волі. Зважаючи на те, що і альтернативні позбавленням волі покарання, і покарання у вигляді штрафу, виконуються та будуть виконуватись виключно уповноваженими органами з питань пробації, а особи, засуджені до таких покарань, відповідно перебуватимуть на їх обліках, видається правильним не виключати відповідну категорію з кола осіб, щодо яких може складатись досудова доповідь. Оскільки досудова пробація є першим етапом та з'єднувальною ланкою у процесі переорієнтації особистості правопорушника з кримінальної на прокримінальну. В зв'язку з цим, правильним буде до переліку суб'єктів, щодо яких складається досудова доповідь віднести осіб, що обвинувачуються у вчиненні кримінальних проступків, а ч. 2 ст. 314-1 КПК України викласти в наступній редакції: «Досудова доповідь складається щодо особи, обвинуваченої у вчиненні кримінального проступку, нетяжкого злочину, або тяжкого злочину, нижня межа санкції якого не перевищує п'яти років позбавлення волі. Досудова доповідь щодо неповнолітнього обвинуваченого віком від 14 до 18 років складається незалежно від тяжкості кримінального правопорушення, крім випадків, передбачених цим Кодексом». У разі якщо невключення цієї категорії осіб дійсно відповідає задуму провладних інституцій, було б доцільно підтвердити свою позицію, вказавши, що відносно осіб обвинувачених у вчиненні кримінальних проступків, досудова доповідь не складається та внести зміни до ч. 4 ст. 314-1 КПК України. Ратифікація Україною міжнародних нормативно-правових актів в рамках євроінтеграції сприяла впровадженню та розвитку інституту досудової пробації. Досудова доповідь являється необхідною умовою для винесення судом справедливого рішення. Значний масив соціально-кримінологічної інформації щодо обвинуваченого, дає змогу окреслити напрями корекційної роботи та ресоціалізувати правопорушника, тим самим забезпечити безпеку суспільства. Водночас існують певні проблеми, що стоять на заваді діяльності співробітників пробації: законодавча невизначеність органу пробації, який повинен готувати досудову доповідь; відсутність механізму залучення органом пробації перекладача для роботи з іноземцями; неузгодженість термінології у зв'язку із законодавчими змінами¹.

¹ Гранкіна В. І. Окремі аспекти реалізації досудової пробації в Україні. *Jurnalul Juridic național: Teorie*

Важливість індивідуалізації покарання завдяки досудовій доповіді: важливі загальнотеоретичні питання. Покарання покликане виступати засобом охорони найбільш важливих суспільних відносин від злочинних посягань шляхом здійснення виховного впливу на засудженого задля його виправлення, а також запобігання вчиненню нових злочинів як засудженим, так й іншими особами. Призначення судом покарання об'єктивно є заключним етапом правосуддя. Від того, наскільки законним, справедливим та обґрунтованим буде призначене винній особі покарання, значною мірою залежатиме реалізація завдань кримінального законодавства. Під час призначення покарання суд повинен застосовувати індивідуальний підхід, враховувати особливості кожного вчиненого злочину та особи, яка його вчинила. Важливу роль в індивідуалізації покарання відіграє досудова доповідь, підготовлена органами пробації, як конфіденційна, формалізована інформація, що характеризує обвинуваченого (підсудного) та підготовлена задля надання рекомендацій суду щодо застосування до винної особи належного кримінально-правового заходу. Головна мета досудової доповіді полягає у формулюванні висновку про ризики вчинення обвинуваченим повторного злочину та можливості його виправлення без позбавлення або обмеження волі. Змістовне навантаження досудової пробації залежить насамперед від роботи офіцера пробації в судах, яка пов'язана з вивченням особи злочинця, що притягується до кримінальної відповідальності, й наданням у межах реалізації принципу індивідуалізації покарання відповідних рекомендацій суддям щодо призначення міри покарання. Досудова доповідь є зручним інформаційним інструментом для формулювання виваженої позиції сторонами стосовно покарання та подальшого об'єктивного прийняття судом рішення про вид і міру покарання. Безперечним позитивом досудової доповіді є її рекомендаційний характер, а також заборона використання як доказу винуватості особи. Часто завдяки професійно виконаній досудовій доповіді та проведенню всіх етапів, визначених законом, вдається не лише в повному обсязі реалізувати один із ключових принципів кримінального судочинства, а саме принцип індивідуалізації покарання під час його призначення, але й запобігти потраплянню до виправних установ тих, хто не демонструє ризик щодо рецидиву злочину й чия провина перед законом може бути спокута альтернативним покаранням. При цьому, забезпечення належного балансу між правами правопорушників, правами постраждалих від злочинів та інтересами суспільства щодо його безпеки є можливим лише за умови й подальшого вдосконалення норм кримінального процесуального закону, усунення колізій та неузгодженостей, що мають місце під час застосування цього інституту на практиці¹.

si Practică, №5, с. 80. URL: <http://www.jurnaluljuridic.md/index.php/main/article/view/15>

¹ Бережнюк В. М. Досудова доповідь служби пробації як передумова для індивідуалізації покарання при його призначенні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету : збірник наукових праць. Серія Юриспруденція*. 2019. № 41. С. 65.

Складність реалізації застосування досудової доповіді на практиці. За час практичного впровадження досудової доповіді в кримінальне судочинство у ставленні суду та учасників судового провадження до цього інституту відбулась еволюція від повного несприйняття та ігнорування до цікавості, а пізніше до намагання використати на шкоду оперативності судочинства та як підставу для оскарження судового рішення та пом'якшення покарання за кримінальне правопорушення. Нині вже проведено титанічну роботу стосовно актуалізації чималої кількості практичних питань у роботі органів щодо пробації. Проте заради справедливості слід зазначити, що, на жаль, складання оцінки ризику вчинення повторного кримінального правопорушення поки не є законодавчо визначеним. Єдиним нормативним підкріпленням для оцінювання ризику вчинення повторного кримінального правопорушення є методичні рекомендації, затверджені Міністерством юстиції (наказом від 27 січня 2017 року було прийнято Порядок складання досудової доповіді). У зв'язку з цим працівники органу з питань пробації, навіть досконало володіючи інструментами складання оцінки ризиків вчинення повторного кримінального правопорушення, часом допускають певний суб'єктивізм у визначенні факторів ризику, що може становити ускладнення належному застосуванню судом принципу індивідуалізації покарання під час його призначення. Крім того, сьогодні правова конструкція досудової доповіді виявляється недосконалою та збіраною з низки інших протиріч та парадоксів. По-перше, виокремлюючи недоліки наявної моделі досудової пробації, йдеться про недоцільність виключного покладення рішення про її застосування на суд, зокрема за власною ініціативою, що може ставити під сумнів адекватну реалізацію ключових стандартів його діяльності, а саме безсторонності й неупередженості. Прийняття судом цього рішення за відсутності матеріалів кримінального провадження унеможливорює належне встановлення судом наявності мети й підстав складання досудової доповіді. По-друге, найменування відповідного різновиду пробації як досудового (як і форми, в якій вона втілюється, якою є досудова доповідь) суперечить її застосуванню в судовому провадженні. Якщо рішення про складання досудової доповіді приймається судом і на стадії підготовчого провадження, яка є частиною судового провадження, то така пробація закономірно має йменуватися судовою. Як аргумент залишення назви досудової доповіді як документа, що подається суду та готується на стадії судового провадження, серед практичних правників можна зустріти протилежну думку про те, що така назва резонує з назвою стадії кримінального провадження, такого як досудове розслідування, яке закінчується або закриттям кримінального провадження, або зверненням до суду з певним документом (обвинувальним актом чи клопотанням). По-третє, хоча ставлення до досудової доповіді тяжіє до визнання цінності отриманої інформації, важливості відомостей, які ніким, крім представника органу пробації, не могли бути подані на розгляд суду, часом у кримінально-правовій доктрині

висловлюється думка про те, що саме збирання інформації про обвинуваченого від підприємств, установ, організацій або уповноважених ними органів та громадян задля підготовки досудової доповіді деякою мірою мимоволі підмінює або принаймні дублює компетенцію органів досудового слідства. Це схоже, з одного боку, на збирання доказів винуватості особи, а з іншого боку, на передчасний розголос того факту, у зв'язку з чим виникла необхідність проводити подібну роботу. З огляду на частковий прояв карального ефекту формується ситуація парадоксальності з аналізованим видом пробації. По-четверте, незважаючи на те, що сутність досудової пробації полягає у забезпеченні суду формалізованою інформацією, що характеризує обвинуваченого, задля прийняття судом у межах індивідуалізації покарання рішення про міру його відповідальності, складно уявити масштабність тієї роботи, яку має здійснювати служба пробації, щоби виконати нормативні приписи. Основними проблемними питаннями в процесі реалізації досудової пробації залишаються занадто стислі терміни на підготовку досудової доповіді, вказані в ухвалі суду, що часом позбавляє можливості персонал органів пробації зібрати всю необхідну інформацію для складання повної та всебічної досудової доповіді. З іншого боку, можна зрозуміти суддів, які встановлюють обмежені строки для підготовки досудової доповіді, адже суди мають розглядати справи в розумний строк, а порушення цих вимог може привести до негативних наслідків для судді аж до дисциплінарної відповідальності. З огляду на вищесказане дискусійним залишається питання про те, чи можемо ми за таких обставин говорити про досягнення в повному обсязі мети досудової пробаційної діяльності та, зокрема, про убезпечення суспільства, перевиховання порушників і недопущення вчинення ними повторних кримінальних правопорушень. На жаль, всі вищезгадані недоліки та протиріччя цього інституту залишаються незмінними, оскільки з часу запровадження (з 26 лютого 2015 року) та початку дії норм Кримінального процесуального кодексу України щодо складання досудової доповіді (з 8 жовтня 2016 року) жодний парадокс досудової доповіді законодавцем не переглянутий та не виправлений. З огляду на це, цілком очевидно, що коріння проблеми щодо більш ефективного використання судами досудових доповідей під час призначення покарання як важливої передумови для його індивідуалізації лежить у площині вдосконалення кримінального, кримінального процесуального законодавства та законодавства про пробацію. З огляду на вказані обставини для створення ефективної служби пробації в Україні не варто ігнорувати світовий досвід пробаційної діяльності, важливим є подальше поглиблене вивчення законодавчої бази європейських країн задля подальшої імплементації відповідних стандартів та норм у національне законодавство України¹.

Отож, запровадження в Україні інституту досудової пробації є

¹ Бережнюк В. М. Досудова доповідь служби пробації як передумова для індивідуалізації покарання при його призначенні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету : збірник наукових праць. Серія Юриспруденція*. 2019. № 41. С. 66–67.

необхідною умовою належного застосування в кримінальному судочинстві принципу індивідуалізації покарання під час його призначення. Інститут досудової доповіді є позитивною новелою, спрямованою на професійне інформування суду про особу обвинуваченого задля призначення йому більш справедливого й ефективного покарання. За результатами висновку представників служби пробації суд приймає рішення про можливість альтернативи в'язниці, чим може запобігти появі нових постраждалих від стигматизації. Завдяки професійно виконаній досудовій доповіді та проведенню всіх етапів, визначених законом, вдається не лише в повному обсязі реалізувати один із ключових принципів кримінального судочинства, а саме принцип індивідуалізації покарання під час його призначення, але й запобігти потраплянню до виправних установ тих, хто не демонструє ризику щодо рецидиву злочину й чия провина перед законом може бути спокута альтернативним покаранням. Водночас забезпечення належного балансу між правами правопорушників, правами постраждалих від злочинів та інтересами суспільства щодо його безпеки є можливим лише за умов подальшого вдосконалення норм кримінального процесуального закону, усунення колізій та неузгодженостей, що мають місце під час застосування цього інституту на практиці¹.

Щодо окремих проблемних аспектів досудової доповіді. Згідно з положеннями ст. 368 КПК України, ухвалюючи вирок суд приймає до відома досудову доповідь з інформацією про соціально-психологічну характеристику обвинуваченого². Це, безперечно сприяє всебічному дослідженню обставин справи та ухваленню судом більш зваженого, обґрунтованого рішення щодо виду та розміру покарання. Але проблемним моментом залишається те, що КПК України не регулює порядок врахування судом досудової доповіді під час ухвалення вироку і не встановлює правові наслідки її неврахування, що найчастіше призводить до розбіжностей у правозастосовній практиці³. За таких умов, важливо звернути увагу на стандарти пробації, закріплені у Рекомендації № СМ/Рес (2010) Комітету Міністрів Ради Європи про Правила Ради Європи про пробацію. Зокрема, п. 42 частини IV встановлює, що «...служба пробації повинна підтримувати регулярні контакти з суддівським корпусом з приводу того, як може бути використана досудова доповідь»⁴. Було б доречним врахувати це положення та внести відповідні зміни до КПК України. Також потребує уваги питання про здійснення судом запиту щодо складення досудової доповіді органу

¹ Бережнюк В. М. Досудова доповідь служби пробації як передумова для індивідуалізації покарання при його призначенні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету : збірник наукових праць. Серія Юриспруденція*. 2019. № 41. С. 67

² Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 06.04.2020).

³ Максименко О. С. Досудова доповідь як складова пробації та її значення у кримінальному процесі. Третє економіко-правові студії : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених, присвяч. 155-річчю Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (Одеса, 15 травня 2020 р.). Одеса : Фенікс, 2020. С. 49.

⁴ Українське видання : Збірник документів Ради Європи з Запобігання Перенаселеності В'язниць. Рада Європи, 2015. С. 139 URL: <https://rm.coe.int/168047ebb5> (дата звернення: 06.04.2020).

пробації. Так, згідно з ч. 1 ст. 314-1 КПК України, представник уповноваженого органу з питань пробації складає досудову доповідь за ухвалою суду. І відповідно до ч. 2 цієї статті встановлює, що досудова доповідь складається щодо особи, обвинуваченої у вчиненні злочину невеликої або середньої тяжкості, або тяжкого злочину, нижня межа санкції якого не перевищує п'яти років позбавлення волі. Досудова доповідь щодо неповнолітнього обвинуваченого віком від 14 до 18 р. складається незалежно від тяжкості вчиненого злочину, крім випадків, передбачених КПК України. З іншого боку, п. 6 ч. 3 та ч. 5 ст. 314 КПК України відносить до права суду надавати доручення на складення досудової доповіді¹. Аналізуючи ці статті, складно визначити, коли суд зобов'язаний постановляти таку ухвалу, а коли він може робити це на власний розсуд. Такі неточності закону також призводять до відповідних розбіжностей в судовій практиці. Враховуючи вагоме значення досудової доповіді, доречно було б віднести надання доручення на складення досудової доповіді до обов'язку суду на стадії підготовчого провадження щодо усіх осіб, перелічених ч. 2 ст. 314-1 КПК України². Існують також протилежні думки. Наприклад, на думку І. В. Вернидубова «...окрім суттєвого затягування процедури судового розгляду кримінального провадження новела з досудовою доповіддю нічого розумного не додає»³. Безперечно, це може суттєво затягувати кримінальний процес, тому пропонуємо встановити на законодавчому рівні граничний строк для готування працівником органу пробації такої доповіді, адже наразі чітко визначений строк для цього відсутній. Загалом, інститут досудової доповіді має вагоме значення для встановлення істини у справі. Наразі питання про обов'язковість цього інституту для застосування судами залишається дискусійним. Порядок оцінки досудової доповіді під час ухвалення вироку та взаємодія суду з представником персоналу органу пробації також потребує врегулювання. Існуючі проблеми можуть бути усунені шляхом внесення відповідних змін до чинного законодавства⁴. Таке формулювання не відповідає дійсності у нашій системі права, адже судді частіше своєю ухвалою призначають досудову доповідь лише за конкретно визначених КПК України обставин, тобто розцінюють її як формальність, необхідність належного оформлення матеріалів кримінального провадження. Також персонал органу пробації,

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 06.04.2020).

² Максименко О. С. Досудова доповідь як складова пробації та її значення у кримінальному процесі. *Треті економіко-правові студії* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених, присвяч. 155-річчю Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (Одеса, 15 травня 2020 р.). Одеса : Фенікс, 2020. С. 50.

³ Вернидубов І. В. Запит на складання досудової доповіді має бути правом, а не обов'язком суду. Теоретичні та практичні аспекти інституту пробації в Україні : матеріали міжнародного круглого столу. Київ : Національна академія прокуратури України, 2018. С. 29.

⁴ Максименко О. С. Досудова доповідь як складова пробації та її значення у кримінальному процесі. *Треті економіко-правові студії* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених, присвяч. 155-річчю Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (Одеса, 15 травня 2020 р.). Одеса : Фенікс, 2020. С. 50.

виконуючи свої функції, зокрема щодо складання досудової доповіді, повинен змінити свою філософію, ставлення до виконуваної роботи. Потрібно не просто бути працівником, який збирає необхідну інформацію про обвинуваченого подібно до слідчого та прокурора, а вже на цій стадії реалізовувати формулу, яка є типовою для офіцерів пробації Великої Британії: «advise, assist and be friend» – «давати поради, сприяти та бути дружнім»¹.

Авторські міркування стосовно впровадження та необхідності ефективного функціонування інституту досудової доповіді в Україні з позицій І. В. Кріцака. Досудова доповідь є новелою КПК України. Зважаючи на те, що досудова доповідь носить рекомендаційний характер, при вирішенні питання про підготовку досудової доповіді можна виходити з трьох основних позицій. Перший – шлях цивілізованих країн, де проведення відповідної роботи залежатиме від запиту/тісної взаємодії з правоохоронними органами та судом, коли вирішується питання у яких випадках така доповідь є необхідною. Загалом тут слід виходити з переліку об'єктивних обставин, за яких доповідь повинна бути складена невідкладно. Такою градацією/межею сьогодні є вчинення нетяжкого або тяжкого злочину, нижня межа санкції якого не перевищує п'яти років позбавлення волі. Друга позиція виходить із того, що вітчизняна практика правозастосування ще досить критично ставиться до інституту досудової доповіді і слід імперативно/нормативно чітко/конкретно закріпити, що досудова доповідь складається у всіх випадках незалежно від тяжкості скоєного злочину, адже йдеться про долю людини, недопустимість її скалічення через відбування реального покарання у місцях позбавлення волі там, де цього можна уникнути, адже досудова доповідь можливо буде тим лакмусовим папірцем, завдяки якому вдасться прийняти найбільш оптимальне, а головне виважене справедливе, конструктивне рішення по справі. У такому разі досудова доповідь ймовірно стане проблиском світла на покаєння, пом'якшення покарання, виходячи з найрізноманітніших важливих обставин життя тощо. І третій шлях передбачає те, що досудова доповідь повинна складатися у випадках, коли йдеться про вирішення питання обмеження волі через різновиди альтернативних видів покарань чи, все ж таки, позбавлення волі. Перспективою майбуття, а також зважаючи на всесторонність та комплексність прийняття справедливого рішення, врахування принципу гуманізму така доповідь можливо буде складатись за будь-яких обставин, щоб можна було правильно визначити межу покарання чи, все ж, застосувати альтернативні види покарань.

Як свідчить українська державна/вітчизняна практика, що сьогодні досудова доповідь з позицій більшості чиновницького апарату, який має відношення до прийняття судового рішення, – вироку сприймається як «п'яте колесо у возі» і досі відповідна практика індивідуалізації покарання

¹ Шкарупа О. С. Щодо складання досудової доповіді працівниками служби пробації. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 2. 2019. С. 235–237.

не набула належного свого поширення/обґрунтування, подібно як це проходить у багатьох зарубіжних країнах.

Зважаючи на дорадчий рекомендаційний характер складання досудової доповіді, вважаємо, що таку місію могли б взяти на себе регіональні кримінологічні центри за умови їхнього створення на загальнодержавному рівні. На сьогодні, слід відкривати нову спеціальність кримінолога, яка повинна бути на рівні піку своєї популярності разом з психологом, теологом/біблеїстом подібно як це відбувається за кордоном. Таким чином органи пробації спільно із кримінологами-практиками виконуватимуть дану місію на більш оперативних началах, коли кримінологічні центри стануть «мозковим центром» узагальнення всього криміногенного на регіональному, загальнодержавному рівнях з огляду на глобальні безпекові питання, де у базах даних міститиметься комплексна інформація про кожну особу з метою попередження злочинів і правопорушень, а не боротьби із вже вчиненими.

Як свідчить українська практика прийняття судових рішень, вироку по справі, більшість наших суддів, прокурорів, слідчих ніколи не бували у місцях позбавлення волі. А насправді така робота/практика повинна проводитись на регулярній основі, перш ніж запроторити людину за ґрати, особливо з реальним відбуванням покарання, – у місцях позбавлення волі, на відміну від умовного обмеження волі. За таких обставин важливим є прийняття якісних і справедливих, комплексних та компетентних судових рішень, які засновуються на відповідних професійних судженнях представників правоохоронної системи, що виявляється у кінцевому рішенні, – вироку, прийнятті остаточного вердикту, судового рішення, яке підлягає або не підлягає оскарженню. Таке остаточне рішення повинно бути прийнятим таким чином і у такий спосіб, щоб, відвідуючи відповідні установи, не соромно було поглянути засудженому/людині в очі, щоб совість представників держави була чистою і не дискредитована репутація. За будь-яких обставин – проявити допустиму міру гуманізму, витримавши тиск судового засідання та відкинувши усі емоції. Тому, відповідна практика відвідувань установ виконання покарань могла б стати основою для подолання корупції у вищих ешелонах державної/правоохоронної влади, коли представники правоохоронного корпусу (суддя, прокурор, поліцейський) за умови відповідного законодавчого закріплення на регулярній основі (місячно чи квартално) у присутності представників громадського контролю з реальним висвітленням у ЗМІ, подібно як це робиться в установах відбування покарань Китаю, з певною мірою і ступенем публічності, щоб іншим не повадно було. Як бачимо, радянська бюрократична система поспішного прийняття судового рішення поступово повинна відходити у небуття. Для цього вимагається неабияка компетентність усіх органів, судових установ та правоохоронної системи, адвокатського корпусу, інститутів громадянського суспільства, кожного окремого громадянина, думка і міркування якого за тих чи інших обставин є вирішальними для прийняття рішення по справі.

Слід відзначити, що досудова доповідь є одним із важливих критеріїв зближення кримінального законодавства із кримінальним процесуальним, а насамперед з кримінально-виконавчим законодавством. Вважаємо, що кримінологи у цих процесах повинні відіграти особливу роль і значення. Створення відповідних регіональних науково-дослідницьких інноваційних кримінологічних центрів з практичною спрямованістю у нашій державі сприятиме тому, що багато в чому вирішення багатьох питань життя регіону відбудеться за безпосередньої участі кримінологів, моральних та невідчужуваних авторитетів суспільства, думка яких може бути «голосом, що кличе в пустелі». Такі професіонали із залученням висококваліфікованих спеціалістів шляхом створення відповідних мобільних груп могли б взяти на себе значний масив вирішення багатьох питань профілактики злочинності, що значно підвищить рівень кримінологічної грамотності у нашій країні.

З іншого боку, не можна забувати, що наше суспільство ще не дійшло до високих рівнів цивілізованості в аспекті спротиву хабарництву на ментальному, духовно-ціннісному, моральному рівнях. Звідси, досудова доповідь може бути предметом маніпуляцій у аспекті корупційної складової, коли зацікавлені особи намагатимуться впливати на представника органу пробації. Справді, завдяки судовій доповіді у судді існує можливість більш глибоко поглянути на слідову/свідомісну картину особистості кримінального правопорушника/злочинця в аспекті психологічних травм, інших аномальних проявів та відхилень з позицій кримінопсихології, адже за статтею 65 КК України суд, призначаючи покарання та вирішуючи питання про звільнення осіб від кримінальної відповідальності та покарання, зобов'язаний враховувати особу винного/кримінального правопорушника.

Висновки на основі загальних консультацій та комплексного вивчення даного питання/установок поставленого завдання з позицій А. В. Рось. Відповідно до ч. 2 ст. 314-1 КПК України досудова доповідь складається щодо особи, обвинуваченої у вчиненні нетяжкого або тяжкого злочину, нижня межа санкції якого не перевищує п'яти років позбавлення волі. Досудова доповідь щодо неповнолітнього обвинуваченого віком від 14 до 18 років складається незалежно від тяжкості вчиненого злочину, крім випадків, передбачених КПК України.

Відповідно до статті 9 Закону України «Про пробацію», якою визначено зміст досудової доповіді, а також пункту 3 Порядку складення досудової доповіді, затвердженого наказом Міністерства юстиції України від 27 січня 2017 року № 200/5, в якому цей зміст деталізовано, досудова доповідь, крім іншого, повинна містити висновок про можливість виправлення без позбавлення або обмеження волі на певний строк з урахуванням доступних програм та послуг, за умови реалізації яких можливо досягнути належної поведінки без застосування покарань, пов'язаних з ізоляцією від суспільства.

Таким чином можемо зробити висновок, що нескладення досудової

доповіді й ухвалення вироку та обвинувачення за вчинення тяжкого кримінального правопорушення, за яке нижня межа санкції статті передбачає покарання більше, ніж п'ять років позбавлення волі є цілком правомірним та обставиною, прямо передбаченою кримінальним процесуальним законом, а саме ч. 2 ст. 314-1 КПК України, адже зазначена норма визначає підстави для складення досудової доповіді, зокрема щодо особи, обвинуваченої у вчиненні тяжкого злочину, нижня межа санкції якого не перевищує п'яти років позбавлення волі та визначена імперативно. Отже, якщо нижня межа санкції статті перевищує п'ять років позбавлення волі, підстави для складення досудової доповіді відсутні й поширення необхідності складання досудової доповіді на кримінальні правопорушення, за які нижня межа санкції статті передбачає покарання більше, ніж п'ять років позбавлення волі, вбачається не доцільним.

Як аргумент такої недоцільності можна навести ч. 4 ст. 314-1 КПК України, в якій законодавець визначає перелік випадків, за яких досудова доповідь не складається. Зокрема це провадження, де існує висока ймовірність призначення реального покарання (щодо особи, яка вже відбуває покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі; щодо особи, до якої застосовано умовно-дostroкове звільнення від відбування покарання, проте вона вчинила новий злочин протягом невідбутої частини покарання). Тож, можна припустити, що чим більша санкція статті за вчинене правопорушення, тим більша буде ймовірність призначення реального покарання.

При цьому слід також зауважити, що у будь-якому випадку, в тому числі у разі нескладення досудової доповіді, обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання не залишаються поза увагою суду, оскільки є обставинами, які підлягають доказуванню в будь-якому кримінальному провадженні відповідно до п. 4 ст. 91 КПК України. Відтак, як складення, так і не складення досудової доповіді жодним чином не знімає зі сторони обвинувачення обов'язок доказування даних обставин, передбачених п. 4 ст. 91 КПК України. І хоча, як слушно зауважують окремі науковці, за внутрішньою складовою ці відомості можуть збігатися (наприклад, позитивні характеристики щодо особи), але за зовнішнім виявом/фоном вони оформлюються у різні документи, одні з яких будуть доказами у провадженні, зібраними стороною обвинувачення, а інші – матимуть рекомендаційний характер у формі досудової доповіді (за її наявності), складеної представником персоналу органу пробачії за дорученням суду.

Що стосується п. 3 ч. 3 ст. 72-1 КПК України та п. 15 розділу II Порядку складення досудової доповіді, то зазначені норми містять об'єктивні обставини для нескладення досудової доповіді лише при наявності підстав для її складення, визначених ч. 2 ст. 314-1 КПК України і є, так би мовити, виключеннями з цієї норми. До того ж, тлумачення п. 3 ч. 3 ст. 72-1 КПК України дозволяє дійти висновку, що ця норма містять об'єктивні

обставини для нескладення досудової доповіді після винесення судом ухвали на її складення. Підстави ж для винесення вказаної ухвали судом визначені, як вже зазначалось, ч. 2 ст. 314-1 КПК України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Антонюк А. Б., Андрощук Б. В., Горобченко К. В. Досудова доповідь щодо неповнолітнього: проблемні аспекти. *Публічне право*. 2020. № 4. С. 86–92.

2. Гранкіна В. І. Окремі аспекти реалізації досудової пробації в Україні. *Jurnalul Juridic național: Teorie și Practică*, №5, с. 76–81. URL: <http://www.jurnaluljuridic.md/index.php/main/article/view/15> С. 75-76

3. Що таке досудова доповідь? Для чого потрібна досудова доповідь? Новомосковський районний сектор філії Центру пробації у Дніпропетровській області. 27 жовтня 2021 року. URL: <https://magd.otg.dp.gov.ua/gromadskosti/informaciya-vid-pidpriyemstv-ustanov-ta-organizacij/magdaliniivskij-rajonnij-sektor-filiyi-derzhavnoyi-ustanovi-centr-probaciyi-u-dnipropetrovskij-oblasti/shcho-take-dosudova-dopovid-dlya-chogo-potribna-dosudova-dopovid>

4. Що таке досудова доповідь, та як вона готується. Інгулецька районна у місті рада. м. Кривий Ріг. Дніпропетровська область. URL: <https://ing-org.gov.ua/shho-take-dosudova-dopovid-ta-yak-vona-gotuetsya.html>

5. Олефір Л. І. Досудова доповідь як складовий елемент соціально-правового дослідження правопорушника. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2015. Вип. 1. Т. 4. С. 34–36.

6. Ткач Т. П. Досудова доповідь служби пробації: поняття, необхідність, функції. *Науковий вісник*. 2014. № 1. С. 56–65.

7. Вітфілд Д. Вступ до служби пробації : монографія. Київ : Атіка, 2004. 236 с.

8. Максименко О. С. Досудова доповідь як складова пробації та її значення у кримінальному процесі. *Треті економіко-правові студії : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. молодих вчених, присвяч. 155-річчю Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (Одеса, 15 травня 2020 р.)*. Одеса : Фенікс, 2020. С. 48–50.

9. Про затвердження Порядку складення досудової доповіді : Наказ Міністерства юстиції України від 27.01.2017 № 200/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0121-17> (дата звернення: 06.04.2023).

10. Бережнюк В. М. Досудова доповідь служби пробації як передумова для індивідуалізації покарання при його призначенні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету : збірник наукових праць. Серія Юриспруденція*. 2019. № 41. С. 65–68.

11. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 06.04.2020).

12. Українське видання : Збірник документів Ради Європи з

Запобігання Перенаселеності В'язниць. Рада Європи, 2015. 167 с. URL: <https://rm.coe.int/168047ebb5> (дата звернення: 06.04.2023).

13. Вернидубов І. В. Запит на складання досудової доповіді має бути правом, а не обов'язком суду. *Теоретичні та практичні аспекти інституту пробації в Україні* : матеріали міжнародного круглого столу. Київ : Національна академія прокуратури України, 2018. С. 27–29.

14. Шкарупа О. С. Щодо складання досудової доповіді працівниками служби пробації. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 2. 2019. С. 235–237. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2019/67.pdf (дата звернення: 06.11.2023).

Стаття надійшла до редакції 08.11.2023

Ivan V. Kritsak

PhD in Law

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Anna V. ROS

Candidate of Law, Associate Professor,

(Main Department of the National Police in Kyiv, Kyiv, Ukraine)

PRE-COURT REPORT AS AN IMPORTANT COMPONENT OF THE INNOVATIVE DEVELOPMENT OF CRIMINAL JUSTICE

In order to provide answers to many broad issues of the pre-trial report, we have analyzed a large number of scientific positions devoted to this issue, namely, more than 50 scientific professional articles by Ukrainian authors. The focus is on the most important/problematic aspects that may be useful for a comprehensive understanding of this topic in order to develop constructivist/normativist management decisions. Today, criminological science and criminal procedural law are developing at an innovative pace and are acquiring new modifications due to the interdisciplinary/interdisciplinary paradigm, one of the important conditions of which is pre-trial probation and its manifestation and result - a pre-trial report as an important recommendation for making a final decision in a case, namely, rendering an accurate, clear, accessible, constructive and fair verdict - a sentence.

Conducting a significant ideological, generalizing, analytical work "according to the Lombroso method with 26 thousand criminals" in terms of the spiritual and value characteristics of each individual is an important task today. It is about getting ahead of crime processes, making it impossible/reducing the number of pre-trial reports and, as a result, making such a report in the shortest possible time. In essence, this is work when relevant information is available to everyone through the proper work of educators/teachers, psychologists, juvenile prevention, the entire police corps/state apparatus due to a properly structured policy in the scientific and practical sphere, etc.

An important problem is that most theorists and practitioners, as well as the law enforcement and administrative apparatus in general, are rather skeptical

about the problem of drawing up a pre-trial report. In this regard, it is necessary to transform the consciousness of practitioners, especially judges, in the direction of ensuring maximum individualization of criminal punishment and development/adoption of the most optimal legal decision in the case.

Key words: *pre-trial report, criminology, criminal procedure, probation, psychological portrait of a criminal offender/criminal.*

Олексій Олегович НАУМКІН

(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків, Україна)

СУТНІСТЬ ТА КРИМІНАЛІСТИЧНА КЛАСИФІКАЦІЯ СЕКСУАЛЬНОГО НАСИЛЬСТВА В УМОВАХ ВІЙНИ

Запропоновано авторське трактування поняття «сексуальне насильство» як умисні злочинні дії сексуального характеру за відношенням до особи потерпілої, які вчиняються проти її волі та порушують суспільні відносини у сфері захисту фізичного та (або) психологічного здоров'я громадян. Метою такого протиправного впливу є задоволення власного статевого бажання чи потягу неприродним шляхом без фізіологічного акту. Виокремлено наступні критерії криміналістичної класифікації сексуального насильства в умовах війни: за кількістю учасників-осіб злочинців; за формою насильницьких дій сексуального характеру (фізичне або так зване «біологічне» насильство; психологічне або так зване «ментальне» насильство); за соціальним статусом особи потерпілого (сексуальне насильство за відношенням до подружжя (в т.ч. близьких осіб або членів сім'ї); сексуальне насильство за відношенням до особи, яка виконує службовий, професійний або громадський обов'язок; сексуальне насильство за відношенням до жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності); за віком особи потерпілого; за детермінованістю соціального зв'язку між особами потерпілого та злочинця (сексуальне насильство щодо знайомої особи потерпілого; сексуальне насильство щодо незнайомої особи потерпілого); за структурою механізму злочинної діяльності (повно структурні або прості); за місцем реалізації злочинного задуму; за часом (короткотривале сексуальне насильство; довготривале сексуальне насильство).

Ключові слова: сексуальне насильство; війна; криміналістична характеристика, психологічне насильство; криміналістична класифікація; фізичне насильство.

Постановка проблеми. Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень будь-якої категорії, типу чи виду посідає центральне місце в побудові системи дієвої криміналістичної методики. Більше того, вона має особливе значення у криміналістичній методиці, оскільки виступає підставою систематизації окремих методик розслідування. В своїх працях дану проблематику досліджували окремі вчені-криміналісти. Дана наукова абстракція відіграє важливу роль в упорядкуванні криміналістично відмежовуючих ознак та їх розмежуванні від кримінально-правових, кримінологічних та кримінальних процесуальних підстав систематизації таких. Проте, питання сутності та криміналістичної класифікації сексуального насильства в умовах війни до сьогодення залишається не дослідженим.

Метою статті є формулювання авторського трактування поняття «сексуальне насильство», виокремлення притаманних та характерних ознак вказаної форми насильницьких дій, а також з урахуванням поглядів вчених-криміналістів розробити науково-обґрунтовану криміналістичну класифікацію сексуального насильства в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. Для дослідження вказаної проблематики важливе значення має сексуально-насильницька поведінка особи злочинця задля досягнення кінцевої мети своїх протиправних діянь. Терміни «насильство» і «секс» дуже тісно пов'язані між собою. Це пояснюється, хоча б відомим стереотипом, що чоловік під час статевого акту повинен певною мірою подолати опір жінки, тому навіть в науці агресію представляють як невід'ємну частину чоловічої сексуальності. При цьому можна виділити два напрями дослідження цього явища¹. Мова йде про фізичне та психічне насильство. На наше переконання дані явища повинні розглядатися в одному понятійному апараті з метою уникнення спроб їх довільного трактування чи тлумачення, що призведе до невизначеності у вичерпному колі злочинних посягань відповідного виду, типу чи категорії.

Існує і наступне визначення насильства: «насильство – це умисні дії однієї або кількох осіб, що спричиняють шкоду іншій особі, порушують її права і свободи і відбуваються в умовах значної переваги сил тих, хто скоює ці дії, що унеможлиблює самозахист особи, що страждає від цих дій. Важливо підкреслити, що особа, яка чинить насильство, відрізняється від того, хто чинить правовий примус, тим, що її дії не санкціоновані законами, нормативними актами, інструкціями тощо. Ця особа не уповноважена якимись державними органами на ці дії, а робить це з власної ініціативи з метою досягнення певних власних цілей. Звичайно, найголовнішою з таких цілей є встановлення домінування, контролю над поведінкою іншої особи»²
³. Наведена дефініція розмежовує суб'єкта, який вчиняє насильницькі дії за

¹ Москаль Д.П. Кримінально-правова характеристика зґвалтування та насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2009. С. 20-21.

² Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ по його подоланню. Інформаційно-практичний посібник. Дніпропетровськ: УМВС України в Дніпропетровській області, 2006. С. 8-9.

³ Ковальова О.В. Діяльність служби дільничних інспекторів міліції щодо попередження насильства

відношенням до потерпілої особи, від службової особи, яка уповноважена державою вчиняти правовий примус в межах виконання своїх обов'язків. Відтак, стає зрозумілим, що сфера виникнення вказаної морально-правової категорії впливає на зовнішню форму її сприйняття.

Водночас насильство трактують як застосування фізичної сили до кого-небудь, примусовий вплив на кого-небудь, порушення особистої недоторканості; застосування сили для досягнення чого-небудь^{1 2}. Тобто ключовим аспектом насильства виступає саме утиск або примус всупереч волі чи бажанню потерпілої особи, що розкриває його зміст саме у вузькому розумінні.

Так, О.І. Дітрих в ході дослідження насильства у складах корисливих посягань на власність, запропонувала законодавчо визначити «фізичне насильство» як умисне, протиправне безпосереднє або опосередковане застосування мускульної сили до іншої людини поза або всупереч її волі, що може завдати різну за ступенем тяжкості шкоду здоров'ю або життю, а також може обмежувати свободу пересування без порушення тілесної недоторканності, тоді як «психічне насильство» – це умисний, протиправний вплив на психіку іншої людини поза або всупереч її волі, що має прояв у погрозах, інших подібних діях, які здійснюють негативний вплив на її психіку, що може завдати різну за ступенем тяжкості шкоду здоров'ю^{3 4}. Стає зрозумілим, що автор намагається розмежувати дві сфери людського впливу через призму негативного соціального явища насильства. Більше того, з наведених дефініцій випливає виключно умисний характер сексуального насильства, що є науково обґрунтованим твердженням.

З цього приводу Д.П. Москаль пропонує власне авторське бачення змістовного наповнення сексуального насильства як не просто окремого вияву агресії якогось індивіда в певних умовах, а й відповідного соціального феномену, що формується завдяки впливу окремих біологічних та соціальних факторів у суспільстві на конкретну особу. Тобто, під сексуальним насильством слід розуміти протиправний вплив однієї особи на іншу, який порушує волевиявлення з метою задоволення статевого потягу або завдання сексуальної травми. Предметом сексуального насильства можуть виступати як фізіологічні функції організму людини та зовнішні частини її тіла, так і сексуальна психіка людини. Поряд з цим, автор також визначає два види сексуального насильства: а) фізичне (завдання удару, побоїв, тілесних ушкоджень, обмеження волі); б) психічне (гіпноз, погроза застосування фізичного насильства, погроза знищення чи

в сім'ї: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2008. С. 21-22.

¹ Новий український тлумачний словник / укл. Н.Д. Кусайкіна, Ю.С. Цибульник. Харків, 2008. С. 364.

² Одерій О.В., Герцик Р.В. Кримінальні провадження щодо корисливо-насильницьких злочинів: тактика судового розгляду: монографія. Київ: КНТ, 2023. С. 53.

³ Дітрих О.І. Насильство у складах корисливих посягань на власність за кримінальним правом України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. К., 2009. С. 11.

⁴ Козлюк Л.Г. Кримінологічна характеристика особистості злочинця, який вчинив статевий злочин щодо неповнолітнього: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2009. С. 33.

пошкодження майна, розголошення відомостей, що ганьблять потерпілого, доведення до беспорядного стану алкоголем, наркотиками) ¹. Окреме коло дослідників та правників розмежовують психічний вплив сексуального насильства на емоційну та моральну складову. Такий підхід викликає сумніви зважаючи на єдину форму прояву такого насильства, а емоційна, духовна чи моральна складові психіки не оминають свідомості особистості – особи злочинця, та прямо залежні від його психологічного здоров'я чи стану.

Іншим, не менш цікавим, є тлумачення терміну «сексуальне насильство», яке пролунало в м. Женева (Швейцарія) під час доповіді представника Всесвітньої організації охорони здоров'я. А саме як будь-який сексуальний акт чи спроба його вчинити, небажані сексуальні зауваження чи загравання, будь-які дії проти сексуальності людини з використанням примусу, які вчиняються будь-якою особою незалежно від її стосунків з жертвою, в будь-якому місці, а також вдома чи на роботі, але не обмежуючись ними ². Спостерігається намагання автора розкрити зміст насильства в соціально-психологічній площині, що призводить до його тлумачення у широкому розумінні. Неприйнятна сексуальна поведінка, яка тягне за собою важкі наслідки, серед іншого, повинна вивчатися правничою наукою також.

Відтак, за визначенням Б.М. Ворника, сексуальне насильство – це, перш за все, злочини, пов'язані з реалізацією сексуальної потреби в формах, які грубо порушують прийняті в суспільстві норми статевих відносин, статеву мораль і які наносять шкоду здоров'ю і честі особи. Типовими серед них є зґвалтування, небажані торкання сексуального характеру і сексуальні домагання чи переслідування, які можуть бути як вербальними, так і супроводжуватися певними вчинками і діями ³. Тоді як сьогодні в кримінально-правовому аспекті під сексуальним насильством розуміють вчинення будь-яких насильницьких дій сексуального характеру, не пов'язаних із проникненням в тіло іншої особи, без добровільної згоди потерпілої особи (стаття 153 Кримінального кодексу України) ⁴.

Продовжимо виклад основних положень із висвітлення етимологічного змісту поняття «класифікація». Так, великий тлумачний словник української мови визначає класифікацію як систему розподілу предметів, явищ або понять на класи, групи за спільними ознаками, властивостями ⁵. Тобто класифікація допомагає пізнати сутність та змістовне наповнення тієї чи іншої категорії з урахуванням закономірних

¹ Москаль Д.П. Кримінально-правова характеристика зґвалтування та насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2009. С. 10.

² Насильство та його вплив на здоров'я: Доповідь про ситуацію у світі. Женева, ВООЗ, Весь Світ, 2003. С. 155.

³ Ворник Б.М. Сексуальне насильство за відношенням до дітей та молоді в Україні: ситуативний аналіз. К.: видавництво Київського центра сімейної консультації, 1997. С. 5.

⁴ Кримінальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст.131.

⁵ Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. С. 432.

властивостей та характеристик об'єкта дослідження.

Під класифікацією також прийнято розуміти науковий метод пізнання, в основі якого лежить логічна операція поділу обсягу поняття. Як правило, підставою для класифікації обирають ознаки, суттєві для даного явища. Будь-яка класифікація має сенс, якщо в результаті даної роботи відбувається приріст знань про досліджуваний об'єкт або накопичені знання створюють певну систему, що дозволяє більш чітко відобразити його особливості ¹. З вказаної дефініції стає зрозумілим, що класифікація покликана використовувати закономірну сукупність розподілів, що дозволяє уявно чи практично відділити ознаки об'єкта вивчення.

Наукова класифікація – це особливий випадок застосування логічної операції поділу обсягу поняття відповідно до ознак, властивих об'єктам пізнання певного роду, що відрізняють їх від об'єктів (предметів, явищ) іншого роду. Ознаки, за якими здійснюється класифікація, мають бути істотними, стійкими і зрозумілими. Це допомагає встановити сутність об'єктів, чітко їх розмежовувати, водночас виявляти їх властивості, зв'язки і залежності, що є між ними, а також між структурними елементами об'єктів. Як логічний засіб пізнання, класифікація властива різним галузям наукового знання, у тому числі й криміналістиці ².

Загально визнаною підставою для формування ефективних методико-криміналістичних рекомендацій є криміналістична класифікація злочинів. Як влучно підкреслив Б.В. Щур, без логічно обґрунтованої криміналістичної класифікації злочинів вибудувати систему окремих криміналістичних методик неможливо ^{3 4}.

Криміналістична класифікація кримінальних правопорушень будь-якої категорії, типу чи виду посідає центральне місце в побудові системи дієвої криміналістичної методики. Більше того, вона має особливе значення у криміналістичній методиці, оскільки виступає підставою систематизації окремих методик розслідування ⁵. В своїх працях дану проблематику досліджували такі вчені-криміналісти як О.В. Баулін, Р.С. Белкін, В.А. Журавель, В.П. Колмаков, О.Н. Колесниченко, В.О. Коновалова, А.В. Кофанов, М.В. Салтевський, Р.Л. Степанюк, В.Ю. Шепітько та інші. Останні визначають, що дана наукова абстракція відіграє важливу роль в упорядкуванні криміналістично відмежовуючих ознак та їх розмежуванні від кримінально-правових, кримінологічних та кримінальних процесуальних підстав систематизації таких.

Не слід забувати про те, що криміналістична класифікація

¹ Приймаченко Д.В. Адміністративна діяльність митних органів у сфері реалізації митної політики держави: дис. ...д-ра юрид. наук: 12.00.07. Дніпропетровськ, 2007. С. 258.

² Юсупов В.В. Організація і тактика перевірки алібі у досудовому слідстві: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2005. С. 41.

³ 242. Щур Б. В. Криміналістична класифікація злочинів: співвідношення з суміжними поняттями. URL: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvlduvs/2010_2/sbvisp.pdf.

⁴ Кікінчук В.В. Методика розслідування злочинів, пов'язаних з використанням бюджетних коштів в агропромисловому комплексі: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2014. С. 19.

⁵ Журавель В.А. Криміналістична класифікація злочинів: засади формування та механізм застосування. Вісник Академії правових наук України. 2002. №3(30). С. 160-163.

засновується на кримінально-правовій класифікації за родами та видами злочинів (вбивство, розбій, крадіжка тощо) з урахуванням елементів складу злочину. А тому, узявши склад будь-якого кримінального правопорушення за підставу, можна їх класифікувати в такий спосіб: 1) класифікації злочинів, пов'язаних із суб'єктом злочину, що вчиняються (одноособово і групою; вперше і повторно; особами, що перебувають в особливих відносинах з безпосереднім предметом посягання, та такими, що не перебувають у таких відносинах; дорослими злочинцями та неповнолітніми; чоловіками та жінками); 2) класифікації злочинів, пов'язаних з об'єктом злочину (за особою потерпілого; за характером безпосереднього предмета посягання (за місцем учинення злочину; за способом і засобами охорони безпосереднього предмета посягання)); 3) класифікації злочинів, пов'язаних з об'єктивною стороною злочину (за способом учинення злочину; за способом приховування злочину, якщо він не входить як складова частина до способу вчинення злочину); 4) класифікації злочинів, пов'язаних із суб'єктивною стороною злочину (вчинені із задалегідь обдуманим наміром; учинені з умислом, що раптово виник; учинені з необережності) ¹. Тобто особлива частина закону України про кримінальну відповідальність є основним джерелом систематизації кримінально-правових підстав класифікації злочинів. Тоді як залишаються поза увагою власне криміналістичні критерії як то час, місце, обстановка, знаряддя вчинення кримінального правопорушення тощо, які суттєво впливають на розробку науково-обґрунтованих теоретичних положень та значимих практичних рекомендацій щодо виявлення, фіксації та дослідження слідів кримінально-караних діянь. Адже криміналістична класифікація є невід'ємним елементом криміналістичної характеристики кримінального правопорушення будь-якого виду, типу чи категорії. Тим самим вона покликана структурно доповнювати вище вказану сукупність криміналістично значимих даних про злочин.

В даному контексті актуальною видається позиція Р.Л. Степанюка, який у своєму монографічному дослідженні зазначив, що у якості підстав для криміналістичної класифікації злочинів можуть застосовуватися як кримінально-правові, так і криміналістичні критерії. Це дозволяє розробляти досить гнучкі, найбільш пристосовані до слідчих ситуацій, наближені до потреб практики методики розслідування. При цьому кримінально-правові дані, що витікають з формули закону, об'єктивно відіграють основну роль. А самі криміналістичні підстави поділу тією чи іншою мірою обов'язково пов'язані з різного роду кримінально-правовими категоріями. Водночас вони розвивають і вдосконалюють класифікації в цілому ².

¹ Кікінчук В.В. Методика розслідування злочинів, пов'язаних з використанням бюджетних коштів в агропромисловому комплексі: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2014. С. 21-22.

² Степанюк Р. Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : монографія / Р. Л. Степанюк ; За заг. ред. д-ра юрид. наук, професора А. Ф. Волобуєва. Х. : Вид-во ХНУВС, 2012. С. 34.

Поряд з цим, В.Б. Смелік, проаналізувавши криміналістичну літературу та погляди окремих авторів, запропонував умовно виділити чотири підходи щодо криміналістичної класифікації кримінальних правопорушень, а саме: 1) основоположним виступає кримінально-правовий критерій (склад злочину), класифікувати же злочини в криміналістичних цілях на підставі криміналістичної характеристики злочинів та слідчих ситуацій, що складаються на початковому етапі розслідування неможливо; 2) при розбудові криміналістичної класифікації злочинів слід обмежуватися виключно криміналістичними критеріями: комплексом вихідних даних та спрямуванням слідства в його початковій стадії, ознаки слідчих ситуацій початкового етапу розслідування, що вказують на напрямки розслідування; 3) для криміналістичної класифікації злочинів важливе значення мають як кримінально-правові, так і криміналістичні характеристики; 4) розробка криміналістичної класифікації передбачає застосування інших критеріїв: кримінально-процесуальних, кримінологічних¹. На наше переконання такий підхід є занадто широким в сенсі виокремлення значимих підстав для систематизації чи групування кримінальних правопорушень. В контексті побудови дієвої методики розслідування доцільно брати за основу істотні ознаки кримінально-караних діянь як то наслідки злочинної діяльності, типові способи злочинної діяльності, відповідну їм слідову картину тощо.

Криміналістична класифікація злочинів має своєю метою визначення класифікаційних груп злочинів стосовно яких у криміналістиці повинні розроблятися методики розслідування різних рівнів. Г.А. Матусовським була запропонована п'ятирівнева система методик розслідування злочинів: перший рівень – основа даної системи – загальна методика розслідування злочинів (методика розслідування класу окремих злочинів); другий – методики побудовані з врахуванням криміналістичних критеріїв, що відображують відповідні класифікаційні групи злочинів (групові методики); третій – методики, що входять в певну класифікаційну групу другого рівня (підгрупові методики); четвертий рівень представляють методики, що відповідають кримінально-правовій системі норм КК, що входять у відповідні класифікаційні групи третього рівня (видові методики); п'ятий рівень – методики розслідування, побудовані з врахуванням криміналістичних критеріїв систематизації, що враховують особливості галузі вчинення злочинів, кримінальних механізмів, способів та інші². Наведений підхід може бути ефективним з урахуванням динамічних показників злочинності.

В протизагагу наведеній вище позиції, А.В. Іщенко, досліджуючи проблеми криміналістичної класифікації злочинів, визначив, що вона може

¹ Смелік В.Б. Кореляційні зв'язки між окремими видами злочинів у сфері підприємництва (проблеми методики розслідування): дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2005. С. 65-67.

² Матусовський Г.А. Формування комплексних методик розслідування економічних і суміжних з ними злочинів. Проблеми боротьби зі злочинністю в сфері економічної діяльності: матеріали міжнародної науково-практичної конференції 15-16 грудня 1998 року. Х., 1999. С. 78-89; Пазинич Т.А. Криміналістична характеристика шахрайств та основні положення їх розслідування: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2006. С. 31

бути проведена за кількома загальними ознаками, а саме: відповідно до інститутів кримінального законодавства; залежно від суб'єкта їх вчинення; залежно від потерпілого – його віку, статі, стану здоров'я, місця проживання; залежно від способу вчинення злочинів; залежно від сфери їх вчинення – побут, дозвілля, виробництво, наука, культура, спорт тощо; залежно від місця вчинення злочину^{1 2}. Така позиція А.В. Іщенка видається науково-обґрунтованою, зважаючи на охоплення декількох інститутів (кримінально-правового та криміналістичного), що виправдовує потреби органів досудового розслідування в частині розробки дієвої криміналістичної методики.

У зв'язку з цим варто погодитися, що в основу криміналістичної класифікації злочинів мають бути покладені два взаємопов'язані критерії: 1) кримінально-правовий, що визначає нормативну суть класифікації, передбаченої законом, та 2) криміналістичний, що враховує чинники, пов'язані зі специфікою виявлення і розкриття злочинів різних видів у залежності від предмету посягання, обстановки приготування, вчинення і приховування злочину, його механізму та способів, типології особи злочинця, мети та мотивації злочинних дій тощо³. На нашу думку таку концепцію варто використовувати й при розробці криміналістичної класифікації сексуального насильства в умовах війни, зважаючи на множинність саме криміналістичних підстав їх упорядкування, що, в подальшому, дозволить розробити ґрунтовні теоретичні положення та дієві практичні рекомендації щодо особливостей розслідування кримінальних правопорушень відзначеної категорії.

Зважаючи на специфічну сфери виникнення суспільних відносин, доволі обґрунтованою виглядає запропонована С.Ф. Здоровко криміналістична класифікація вбивств, що вчиняються організованими злочинними групами. Автор виокремив наступні підстави поділу: 1) обстановка, в якій вчиняється вбивство: а) вбивства, що вчиняються таємно; б) вбивства, що вчиняються в ході відкритої сутички; 2) особа, яка виконує вбивство: а) вбивство вчиняє член організованого злочинного угруповання (або група бойовиків); б) вбивство вчиняє особа, яка перебуває на утриманні організованої злочинної групи; в) вбивство вчиняє особа, яка запрошується для вчинення вбивства; 3) особа вбивці: а) вбивство, що вчиняється вбивцею-дилетантом; б) вбивство, що вчиняється вбивцею-професіоналом; 4) рівень вирішення конфліктних взаємовідносин організованої злочинної групи: а) вбивство як засіб вирішення внутрішньо групового конфлікту; б) вбивство як засіб вирішення зовнішніх конфліктних відносин; 5) цілі злочинної групи; б) знаряддя і засоби, використовувані організованою злочинною групою; 7) механізм організації

¹ Іщенко А.В. Методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень: Монграфія. К.: Національна академія внутр. справ України, 2003. С. 271.

² Книженко С.О. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування екологічних злочинів: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2005. С. 25.

³ Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів. Підручник для юридичних вузів і фак. За ред. проф. В.Ю. Шепітько. Харків: Право. 1998. С. 143.

вбивства: а) вбивство на замовлення; б) вбивство в процесі «розборок»; в) вбивство, поєднане з бандитизмом; г) вбивство як результат терористичного акту; ґ) вбивство, пов'язане з викраденням людей, з відчуженням житла громадян; е) вбивство, поєднане з іншими загальнокримінальними злочинами; 8) механізм приховування вбивства; 9) масштабність вбивств; 10) територіальна поширеність¹.

Вагомим внеском в науку і практику розслідування вбивств у цьому напрямі також стали праці українського науковця В.Л. Синчука, присвячені кореляційним залежностям між елементами криміналістичної характеристики злочинів та їх використанню в методиці розслідування вбивств^{2 3}. Згаданий учений вказує, що побудову криміналістичної класифікації вбивств необхідно здійснювати за таких засад: свого роду «чистої» криміналістичної класифікації злочинів об'єктивно існувати не може, тому що так чи інакше до неї входять об'єкти і елементи кримінально-правової класифікації; криміналістична класифікація повинна здійснюватись на підставі криміналістично значущих ознак; криміналістична класифікація є більш диференційованим утворенням, аніж кримінально правова, оскільки включає в себе такі різновиди злочинів, які виходять за рамки класифікаційних побудов, що застосовуються в КК; здійснення криміналістичної класифікації не є самоціллю, оскільки вона розглядається як підстава для побудови системи окремих криміналістичних методик.

З огляду на викладене В.Л. Синчук в своїй роботі пропонує такі криміналістичні класифікаційні рівні вбивств і відповідні методики їх розслідування, як: родові, видові, підвидові (або мікрометодики). Особлива увага звертається на необхідності розроблення підвидових методик (або мікрометодик) розслідування вбивств, наприклад, вбивств, вчинених на релігійному підґрунті, у процесі протистояння організованих злочинних угруповань, прихованих інсценуванням тощо. Саме такого роду методики наближають наукові рекомендації до запитів практики, дозволяють побудувати чіткі алгоритми поведінки слідчого у тій чи іншій ситуації⁴.

К.А. Шаповал в основу криміналістичної класифікації вбивств, учинених у зв'язку з домашнім насиллям, поклала два взаємопов'язані критерії: кримінально-правовий, що визначає нормативну суть класифікації, передбаченої законом, та криміналістичний, що враховує чинники, пов'язані зі специфікою виявлення та розслідування вбивств досліджуваної категорії, залежно від особливостей обстановки, підготовки, вчинення та приховування злочину, механізму та способів, знарядь, особи

¹ Здоровко С.Ф. Тактичні операції при розслідуванні вбивств, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2002. С. 174-175.

² Ганжа Т.В. Методика розслідування умисних вбивств малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2019. С. 24-25.

³ Синчук В. Л. Кореляційні залежності між елементами криміналістичної характеристики злочинів та їх використанню у методиці розслідування вбивств: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Х., 2004. 21 с.

⁴ Там само. С. 9-10.

злочинця, мети та ін.

На підставі аналізу та вивчення слідчої та судової практики, позицій окремих науковців, К.А. Шаповал встановила, що вбивства, вчинені у зв'язку із застосуванням домашнього насильства, можна класифікувати за такими критеріями як: 1) вид насильства, яке передувало вчиненню вбивства (із застосуванням сексуального, фізичного, психологічного, економічного та різного роду насильства); 2) за видом застосованого знаряддя злочинного посягання (із застосування вогнепальної, холодної зброї, інших предметів, які є в домашньому побуті); 3) за структурою способу вчинення вбивства у зв'язку з домашнім насильством (прості: вчинені без підготовки та приховування; з приховуванням вбивства, учинені з інсценуванням іншої події, яка спричинила смерть; з підготовкою до вчинення); за місцем вчинення (за місцем спільного проживання, поза межами ведення спільного побуту); за часом скоєння вбивства (робочі та вихідні дні, вчинені вранці, вдень, ввечері, вночі); за суб'єктом вчинення вбивства у зв'язку з домашнім насильством, можна розподілити враховуючи наявність соціального зв'язку із жертвою¹.

Вчена в галузі криміналістики Т.П. Матюшкова, досліджуючи методика розслідування злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості, зауважила, що ключове значення має наявність соціального зв'язку між потерпілою особою та злочинцем, що впливає на місце, час та обстановку вчинення зґвалтування й інші елементи його механізму, які відображаються у криміналістичній характеристиці зґвалтувань. Окрім того, наявність соціального зв'язку між потерпілою особою та гвалтівником суттєво впливає на характер слідчих ситуацій, які виникають після відкриття кримінального провадження, тактичних завдань розслідування й проведення окремих слідчих (розшукових) дій.

Зважаючи на таку детермінованість соціального зв'язку між потерпілим і злочинцем, з криміналістичної точки зору, зґвалтування доцільно класифікувати, поділивши на дві групи: 1) зґвалтування, вчинені стосовно знайомих злочинцям постраждалих; 2) зґвалтування, вчинені стосовно незнайомих злочинцям постраждалих². Криміналістична класифікація вищевказаних кримінальних правопорушень виключно за підставою соціального зв'язку між особами потерпілого та злочинця викликає деякі сумніви. Адже таке упорядкування виключає можливість застосування інших криміналістично значущих підстав упорядкування, як то за структурою, місцем, часом, знаряддям та ін.

Висновки. Таким чином, ми пропонуємо власне трактування поняття «сексуальне насильство» як умисні злочинні дії сексуального характеру по відношенню до особи потерпілої, які вчиняються проти її волі та порушують

¹ Шаповал К.А. Методика розслідування вбивств, вчинених у зв'язку з домашнім насильством: дис. ...д-ра філософії: 081 Право. Харків, 2023. С. 45.

² Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 2 / [А.Ф.Волобуєв, О. В. Одерій, Р. Л. Степанюк та ін.] ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярової ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. С. 43.

суспільні відносини у сфері захисту фізичного та (або) психологічного здоров'я громадян. Метою такого протиправного впливу є задоволення власного статевого бажання чи потягу неприродним шляхом без фізіологічного акту.

Тоді як до характерних ознак сексуального насильства доцільно віднести наступні: 1) насильницький характер, який полягає в умисному спричиненні або погрозі заподіяння потерпілій особі різного роду травм всупереч її волі, інтересам чи бажанню; 2) сексуальний характер, що зосереджений в інтимному сприйнятті насильницьких дій щодо особи потерпілого та бажанні всупереч її волі задовільнити власний статевий потяг; 3) негативні наслідки. Йдеться про прямі або віддалені наслідки у вигляді негативного впливу на фізичне, духовне, ментальне чи психологічне здоров'я особи. Нерідко трапляються випадки соціальної стигматизації, яка формує негативний досвід взаємодії особи потерпілого з членами соціуму в результаті сексуального насильства.

Крім цього, проаналізувавши наукові підходи щодо криміналістичної класифікації насильницьких кримінальних правопорушень (в т.ч. проти статевої свободи та статевої недоторканості), ми виокремили наступні критерії криміналістичної класифікації сексуального насильства в умовах війни: 1) за кількістю учасників-осіб злочинців (сексуальне насильство вчинене однією особою; сексуальне насильство вчинене групою осіб); 2) за формою насильницьких дій сексуального характеру (фізичне або так зване «біологічне» насильство; психологічне або так зване «ментальне» насильство); 3) за соціальним статусом особи потерпілого (сексуальне насильство за відношенням до подружжя (в т.ч. близьких осіб або членів сім'ї); сексуальне насильство за відношенням до особи, яка виконує службовий, професійний або громадський обов'язок; сексуальне насильство за відношенням до жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності); 4) за віком особи потерпілого (сексуальне насильство за відношенням до повнолітньої особи; сексуальне насильство за відношенням до неповнолітньої особи; сексуальне насильство за відношенням до особи, яка не досягла віку 14 років); 5) за детермінованістю соціального зв'язку між особами потерпілого та злочинця (сексуальне насильство щодо знайомої особи потерпілого; сексуальне насильство щодо незнайомої особи потерпілого); 6) за структурою механізму злочинної діяльності (повно структурні або прості); 7) за місцем реалізації злочинного задуму (місце офіційної реєстрації чи фактичного проживання; місце виконання службового, професійного або громадського обов'язку; громадське місце або ділянка місцевості; транспортний засіб тощо); 8) за часом (короткотривале сексуальне насильство; довготривале сексуальне насильство).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.

2. Ворник Б.М. Сексуальне насильство за відношенням до дітей та молоді в Україні: ситуативний аналіз. К.: видавництво Київського центра сімейної консультації, 1997. 95 с.

3. Ганжа Т.В. Методика розслідування умисних вбивств малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2019. 247 с.

4. Дітрих О.І. Насильство у складах корисливих посягань на власність за кримінальним правом України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : 12.00.08. К., 2009. 15 с.

5. Журавель В.А. Криміналістична класифікація злочинів: засади формування та механізм застосування. Вісник Академії правових наук України. – 2002. - №3(30).- С. 160-163.

6. Здоровко С.Ф. Тактичні операції при розслідуванні вбивств, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2002. 209 с.

7. Іщенко А.В. Методологічні проблеми криміналістичних наукових досліджень: Монграфія. К.: Національна академія внутр. справ України, 2003. – 359 с.

8. Кікінчук В.В. Методика розслідування злочинів, пов'язаних з використанням бюджетних коштів в агропромисловому комплексі: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2014. 252 с.

9. Книженко С.О. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування екологічних злочинів: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2005. 207 с.

10. Ковальова О.В. Діяльність служби дільничних інспекторів міліції щодо попередження насильства в сім'ї: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2008. 238 с.

11. Козлюк Л.Г. Кримінологічна характеристика особистості злочинця, який вчинив статевий злочин щодо неповнолітнього: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2009. 214 с.

12. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 2 / [А.Ф.Волобуєв, О. В. Одерій, Р. Л. Степанюк та ін.] ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярової ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 312 с.

13. Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів. Підручник для юридичних вузів і фак. За ред. проф. В.Ю. Шепітько. Харків: Право. 1998. 376 с.: іл. 21.

14. Кримінальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2001, № 25-26, ст.131.

15. Матусовський Г.А. Формування комплексних методик розслідування економічних і суміжних з ними злочинів // Проблеми боротьби зі злочинністю в сфері економічної діяльності: матеріали міжнародної науково-практичної конференції 15-16 грудня 1998 року. Х., 1999. С. 78-89.

16. Москаль Д.П. Кримінально-правова характеристика зґвалтування

та насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2009. 292 с.

17. Москаль Д.П. Кримінально-правова характеристика зґвалтування та насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. : 12.00.08. Київ, 2009. 22 с.

18. Насильство в сім'ї та діяльність органів внутрішніх справ по його подоланню. Інформаційно-практичний посібник. Дніпропетровськ: УМВС України в Дніпропетровській області, 2006. 72 с.

19. Насильство та його вплив на здоров'я: Доповідь про ситуацію у світі. Женева, ВООЗ, Весь Світ, 2003. 376 с.

20. Новий український тлумачний словник / укл. Н.Д. Кусайкіна, Ю.С. Цибульник. Харків, 2008. 608 с.

21. Одерій О.В., Герцик Р.В. Кримінальні провадження щодо корисливо-насильницьких злочинів: тактика судового розгляду: монографія. Київ: КНТ, 2023. 180 с.

22. Пазинич Т.А. Криміналістична характеристика шахрайств та основні положення їх розслідування: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2006. 216 с.

23. Приймаченко Д.В. Адміністративна діяльність митних органів у сфері реалізації митної політики держави: дис. ...д-ра юрид. наук: 12.00.07. Дніпропетровськ, 2007. 468 с.

24. Синчук В. Л. Кореляційні залежності між елементами криміналістичної характеристики злочинів та їх використання у методиці розслідування вбивств: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Х., 2004. 21 с.

25. Смелік В.Б. Кореляційні зв'язки між окремими видами злочинів у сфері підприємництва (проблеми методики розслідування): дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2005. 251 с.

26. Степанюк Р. Л. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів, вчинених у бюджетній сфері України : монографія / Р. Л. Степанюк ; За заг. ред. д-ра юрид. наук, професора А. Ф. Волобуєва. Х. : Вид-во ХНУВС, 2012. 436 с.

27. Шаповал К.А. Методика розслідування вбивств, вчинених у зв'язку з домашнім насильством: дис. ...д-ра філософії: 081 Право. Харків, 2023. 224 с.

28. Щур Б. В. Криміналістична класифікація злочинів: співвідношення з суміжними поняттями. URL: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Nvlduvs/2010_2/sbvisp.pdf.

29. Юсупов В.В. Організація і тактика перевірки алібі у досудовому слідстві: дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2005. 210 с.

Стаття надійшла до редакції 04.12.2023

Oleksii O. NAUMKIN

THE ESSENCE AND CRIMINAL CLASSIFICATION OF SEXUAL VIOLENCE IN THE CONDITIONS OF WAR

The characteristic signs of sexual violence should include: violent nature, which consists in intentionally causing or threatening to cause various types of injuries to the victim against his will, interests or wishes; sexual nature, which is concentrated in the intimate perception of violent acts against the victim and the desire against her will to satisfy her own sexual desire; negative consequences in the form of a negative impact on a person's physical, spiritual, mental or psychological health. The author's own interpretation of the concept of "sexual violence" is proposed as intentional criminal acts of a sexual nature in relation to the person of the victim, which are committed against her will and violate social relations in the field of protection of physical and (or) psychological health of citizens. The purpose of such illegal influence is to satisfy one's own sexual desire or urge in an unnatural way without a physiological act. The following criteria for the forensic classification of sexual violence in wartime conditions are distinguished: by the number of participants-criminals; by the form of sexual violence (physical or so-called "biological" violence; psychological or so-called "mental" violence); by the social status of the victim (sexual violence in relation to a spouse (including close persons or family members); sexual violence in relation to a person performing an official, professional or public duty; sexual violence in relation to a woman who was known to the perpetrator to be pregnant); by the age of the victim; by the determinism of the social connection between the victims and the perpetrator (sexual violence against a familiar person of the victim; sexual violence against a stranger of the victim); according to the structure of the mechanism of criminal activity (fully structural or simple); at the place of implementation of the criminal plan; by time (short-term sexual violence; long-term sexual violence).

Key words: *sexual violence; war; forensic characteristics, psychological violence; forensic classification; physical violence.*

КРИМІНОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА У МІЖДИСЦИПЛІНАРНІЙ ОПТИЦІ

УДК 347.965

DOI:<https://doi.org/10.32631/vca.2023.3.13>

Марина Євгенівна ВАСИЛЕНКО

кандидат педагогічних наук

(Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ,
м. Харків, Україна)

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ОРГАНІВ АДВОКАТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ

З'ясовано, що адвокатське самоврядування представляє собою систему спеціальних органів, через які адвокати можуть самостійно забезпечити внутрішню самоорганізацію та самоврядування з метою забезпечення дотримання ними норм професійної етики та дисципліни.

Встановлено, що правовий статус органів адвокатського самоврядування представляє собою систему законодавчо визначених елементів, які в своїй сукупності не просто визначають місце вказаних суб'єктів у певних правовідносинах, а й окреслюють межі та напрямки їх діяльності.

Узагальнено, що особливості правового статусу органів адвокатського самоврядування обумовлені: наявністю широкого кола суб'єктів адвокатського самоврядування; Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» передбачено велику кількість форм реалізації адвокатського самоврядування; метою адвокатського самоврядування є не тільки забезпечення реалізації гарантій самостійності та незалежності у діяльності адвокатів, а й забезпечення дотримання ними вимог адвокатської етики та дисципліни праці; діяльність самоврядування регулюється окремою главою спеціального законодавчого акту; наявністю ряду гарантій діяльності самоврядування, зокрема: правових, організаційних, матеріальних та фінансових.

Ключові слова: *правовий статус, адвокатське самоврядування, адвокатура, органи самоврядування.*

Постановка проблеми. Адвокатське самоврядування виступає надійною гарантією забезпечення високої професійної культури та належних етичних стандартів адвокатської діяльності в Україні. Адже будь-яка система, у тому числі і система самоврядування, закладає для окремих елементів цієї системи вектори, принципи та стандарти діяльності.

Протягом останніх років вчені досить багато уваги приділяли діяльності адвокатського самоврядування. Зокрема, окремі аспекти його правового статусу у своїх наукових працях розглядали: Н.І. Бочуляк, У.П. Бек, В.А. Гвозд'їй, А.В. Іванцова, А.В. Меланчук, Ю.О. Меліхова, В.В. Решота, Л.В. Слива, І. М. Сопілко та багато інших. Разом із тим, глибоко поділяючи погляди вказаних дослідників, ми хочемо зауважити, що в науковій літературі відсутні комплексні наукові дослідження присвячені визначенню поняття та особливостей правового статусу адвокатського самоврядування.

Мета статті полягає у тому, щоб окреслити авторську позицію щодо сутності поняття та особливостей правового статусу адвокатського самоврядування. Досягнення вказаної мети можливе за рахунок вирішення наступних завдань: визначити сутність поняття правовий статус; виокремити елементи правового статусу органів адвокатського самоврядування; виокремити ключові особливості правового статусу відповідних органів.

Виклад основного матеріалу. Задля формування широкого погляду на проблему адвокатського самоврядування ми поглянемо на неї крізь призму процесів її історичного становлення.

Українській адвокатурі поняття самоврядування знайоме з часу виникнення цього інституту в період судової реформи 1864 року. Не слід забувати, що й у радянський період також існували елементи саморегуляції адвокатури, хоча вона не була юридично єдиним інститутом. Наприклад, у Конституції УРСР 1978 року зазначалося, що для надання правової допомоги діють колегії адвокатів. І хоча термін «самоврядування» тоді не вживався, колегіям надавалися права і створювалися певні умови для внутрішньої саморегуляції¹.

Аналізуючи дану позицію, ми вважаємо доречним наголосити, що в умовах адміністративно-командної економіки, жорсткого контролю всіх сфер життєдіяльності суспільства, що було сутнісно притаманне радянській владі, ми не можемо говорити про самоврядування у його сучасному змісті, це скоріше викривлення окремих закріплених на рівні нормотворчості понять задля надання їм ознак широкої участі народних мас у вирішенні тих або інших питань.

Прийнятий Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5 липня 2012 року, як вимічали автори цього законопроекту, надав інституту адвокатури широкі функції самоврядування, саморегулювання. Зокрема ним передбачалося створення органів адвокатського самоврядування, визначалися повноваження рад адвокатів усіх територіальних рівнів, а також кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури, ВКДКА, РАУ. На державному рівні вищим органом адвокатського самоврядування є визнаний з'їзд адвокатів України, натомість у регіонах – відповідні конференції адвокатів. Окрім цього,

¹ Гончаренко, С. В. Професійні права адвоката й адвокатське самоврядування. *Адвокат*. 2007. №10. С. 8.

Законом було завбачено формування Вищої ревізійної комісії адвокатури (ВРКА) та формування ревізійних комісій адвокатури певних регіонів¹. Такі органи, на наше глибоке переконання, по суті були квазі-представницькими, адже формувалися та контролювалися з центру, а в основі будь якого органу самоврядування має лежати вільна воля представників певної спільноти.

Варто зауважити, що законодавець дає досить узагальнене визначення поняття адвокатського самоврядування. Так, відповідно до ЗУ «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», адвокатське самоврядування - гарантоване державою право адвокатів самостійно вирішувати питання організації та діяльності адвокатури в порядку, встановленому вказаним вище нормативно-правовим актом².

Очевидно, що дане сформоване на рівні закону визначення охоплює переважно організаційну функцію самоврядування, обходячи при цьому регулятивну та світоглядну функції, які формують узагальнені вимоги до професіоналізму адвоката через призму узгоджених на рівні співтовариства цінностей та правил поведінки. У даному контексті доречно наголосити на ролі адвокатського самоврядування у закладанні професіограми адвоката. Так, О.Г. Юшкевич зазначає, що професіограма адвоката є орієнтиром для вибору чи зміни професії адвоката, а також зразком для практикуючого адвоката у сфері правозастосовної діяльності³. Дослідниця приділяє більше увагу нормативно-правовому закріпленню даної категорії, проте ми також констатуємо значну роль стійкої спільноти, а саме адвокатського самоврядування, у формуванні на рівні загальноприйнятих основ професійної поведінки професіограми адвокатської діяльності.

Разом із тим, науковці підходять більш широко до аналізу вказаного терміну. Зокрема, Н. І. Бочуляк у своєму науковому дослідженні дійшов до висновку, що у процесі визначення поняття адвокатського самоврядування потрібно брати до уваги те, що таке самоврядування є виявом демократії в інституті української адвокатури, самостійним вирішенням адвокатською спільнотою спектру питань, які згідно із національним законодавством належать до відання адвокатської професійної асоціації⁴.

Таким чином, адвокатське самоврядування представляє собою систему спеціальних органів, через які адвокати можуть самостійно забезпечити внутрішню самоорганізацію та самоврядування адвокатури з метою забезпечення дотримання ними норм професійної етики та дисципліни. Окрім того, саме через адвокатське самоврядування адвокати мають можливість забезпечити незалежність та самостійність адвокатської

¹ Бек У. П. Органи адвокатського самоврядування в системі органів публічного управління: поняття та функції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. Вип. 68. С. 119

² Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17/conv#Text>

³ Юшкевич, О. Г. Відповідність професіограми адвоката чинному законодавству. *Право і безпека*. 2020. № 4 (79). С. 141.

⁴ Бочуляк Н. І. Адвокатське самоврядування в контексті сучасних світоглядних орієнтирів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Хмельницький, 2018. С. 11.

діяльності, а також створити сприятливі правові та організаційні умови для захисту законних прав, свобод та інтересів громадян.

Для глибокого усвідомлення сутності адвокатського самоврядування доцільним є звернення до його правового статусу.

Так, О.В. Белькова зауважує, що категорію правового статусу слід розглядати через призму правовідносин, в яких бере участь особа, адже лише під час виконання певних дій по реалізації наданих їй можливостей, особа реалізує свій статус як суб'єкта правовідносин. Наділення учасників правовідносин певними можливостями, таким чином, виступає одним з етапів механізму правового регулювання¹. Ми погоджуємося з даною думкою, яка наштовхнула нас на усвідомлення правовідносин також як певного вектору реалізації прав людини. І від максимального визначення траєкторії цього вектору як на інституціональному, так і на нормотворчому рівні залежить сутність правового статусу окремої категорії суспільства.

О.В. Цельєв наголошує, що для ефективної реалізації соціально-правового статусу суб'єкта права необхідно три особливо важливих фактори – наявність правової культури населення, професійне виконання суб'єктом права своїх функціональних обов'язків та стабільне економічне становище держави². Ми поділяємо глибокий підхід дослідника щодо визначення загальної правової культури як основи реалізації правового статусу окремого суб'єкта. Така основа ґрунтується на усвідомленні права як цінності на основі вимог сучасності, морально-етичній сутності права у суспільстві, формуванні стійких поведінкових установок у тих або інших ситуаціях, що регулюються нормами права.

О.В. Зайчук та Н.М. Оніщенко зазначають, що «найпоширенішим є визначення правового статусу як системи законодавчо встановлених та гарантованих державою прав, свобод, законних інтересів і обов'язків особи. Правовий статус є засобом нормативного закріплення основних принципів взаємодії особи та держави. Він є системою еталонів, зразків поведінки суб'єктів, які, з одного боку, захищаються державою, а, з іншого — схвалюються суспільством»³.

Дослідники підводять до ще однієї важливої особливості правового стану, а саме до схвалення суспільством. Дана особливість тісно пов'язана з діяльністю громадянського суспільства, балансом між державним регулюванням та потребами громадськості, широким залученням громадськості до процесів відбору та атестації державних службовців.

Таким чином, правовий статус органів адвокатського самоврядування представляє собою систему законодавчо визначених елементів, які в своїй сукупності не просто визначають місце вказаних суб'єктів у певних правовідносинах, а й окреслюють межі та напрямки їх діяльності. А відтак,

¹ Белькова О.В. Правовий статус свідка в кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. С. 11-12.

² Цельєв О.В. Міліція як інститут громадського суспільства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 1998. С. 10.

³ Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 688 с.

саме через правовий статус найбільш доцільно розкривати призначення адвокатського самоврядування. До ключових елементів правового статусу органів адвокатського самоврядування найбільш доцільно віднести: повноваження (сукупність суб'єктивних права та юридичних обов'язків), завдання та функції, а також гарантії їх діяльності.

Сутність адвокатського самоврядування неможливо повною мірою розкрити без звернення до його конкретних напрямків діяльності або завдань.

Перелік завдань органів адвокатського самоврядування досить змістовно окреслено у Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Так, до відповідних завдань, визначених у вказаному нормативно-правовому акті, найбільш доцільно віднести: 1) забезпечення незалежності адвокатів, захист від втручання у здійснення адвокатської діяльності; 2) підтримання високого професійного рівня адвокатів; 3) утворення та забезпечення діяльності кваліфікаційно-дисциплінарних комісій адвокатури; 4) створення сприятливих умов для здійснення адвокатської діяльності; 5) забезпечення відкритості інформації про адвокатуру та адвокатську діяльність; 6) забезпечення ведення Єдиного реєстру адвокатів України; 7) участь у формуванні Вищої ради правосуддя у порядку, визначеному законом¹.

На основі аналізу положень даного Закону ми можемо зазначити, що окремі завдання сформульовані досить широко, зокрема створення сприятливих умов для здійснення адвокатської діяльності. Дане положення з точки зору юридичної техніки можливо розширити за рахунок конкретизації сфер чи напрямків, у яких передбачається сприяння діяльності адвокатів.

Висновки. У підсумку представленого наукового дослідження слід узагальнити, що особливості правового статусу органів адвокатського самоврядування обумовлені:

- наявністю широкого кола суб'єктів адвокатського самоврядування;
- Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» передбачено велику кількість форм реалізації адвокатського самоврядування;
- метою адвокатського самоврядування є не тільки забезпечення реалізації гарантій самостійності та незалежності у діяльності адвокатів, а й забезпечення дотримання ними вимог адвокатської етики та дисципліни праці;
- діяльність самоврядування регулюється окремою главою спеціального законодавчого акту;
- наявністю ряду гарантій діяльності самоврядування, зокрема: правових, організаційних, матеріальних та фінансових.

Акцентуємо увагу на необхідності подальшого дослідження даного

¹ Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17/conv#Text>.

питання, зокрема в контексті новітніх викликів у царині адвокатської діяльності в умовах воєнного стану. Потребують наукового осмислення й окремі положення нормативно-правового регулювання даного питання, зокрема положення Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» з метою максимальної конкретизації окремих завдань адвокатського самоврядування. Наголошуємо на необхідності проведення круглих столів, конференцій за участі представників громадськості та практикуючих адвокатів з метою визначення новітніх напрямків діяльності адвокатського самоврядування, створення відповідних методичних рекомендацій, типових статутів для адвокатів для максимальної деталізації професіограми адвоката на рівні адвокатського самоврядування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гончаренко, С. В. Професійні права адвоката й адвокатське самоврядування. *Адвокат*. 2007. № 10. С. 8-15.

2. Бек У. П. Органи адвокатського самоврядування в системі органів публічного управління: поняття та функції. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. Вип. 68. С. 118-123.

3. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17/conv#Text>

4. Юшкевич О. Г. Відповідність професіограми адвоката чинному законодавству. *Право і безпека*. 2020. № 4 (79). С. 137-142. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2020.4.21>

5. Бочуляк Н. І. Адвокатське самоврядування в контексті сучасних світоглядних орієнтирів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12. Хмельницький, 2018. 34 с.

6. Белькова О.В. Правовий статус свідка в кримінальному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 223 с.

7. Цельєв О.В. Міліція як інститут громадського суспільства: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 1998. 16 с.

8. Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. Теорія держави і права. Академічний курс: підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 688 с.

Стаття надійшла до редакції 07.11.2023

Maryna Ye. VASYLENKO

PhD in Pedagogy

(Sumy branch of Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

CONCEPTS AND FEATURES OF THE LEGAL STATUS OF ADVOCACY SELF-GOVERNMENT BODIES

It was found that the self-governance of lawyers is a system of special

bodies through which lawyers can independently ensure internal self-organization and self-governance in order to ensure their compliance with the norms of professional ethics and discipline.

It was established that the legal status of the self-governing bodies of lawyers is a system of legally defined elements, which in their totality not only determine the place of the specified subjects in certain legal relations, but also outline the boundaries and directions of their activity.

It is summarized that the peculiarities of the legal status of the bodies of bar self-government are determined by: the presence of a wide range of subjects of bar self-government; The Law of Ukraine "On Advocacy and Advocacy" provides for a large number of forms of self-government by lawyers; the purpose of the self-government of lawyers is not only to ensure the implementation of guarantees of autonomy and independence in the activities of lawyers, but also to ensure their compliance with the requirements of lawyer ethics and work discipline; self-government activities are regulated by a separate chapter of a special legislative act; the presence of a number of guarantees of self-government activity, in particular: legal, organizational, material and financial.

Key words: *legal status, self-government of lawyers, advocacy, self-government bodies.*

Олександр Віталійович ГРЕЧКО*(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна)*

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ СИСТЕМИ СУБ'ЄКТІВ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЇ В УКРАЇНІ

У статті наголошено на тому, що органи, які мають більшу інституціональну незалежність демонструють кращу ефективність у розслідуванні правопорушень та успішному притягненні до відповідальності винних осіб, аніж органи, що знаходяться під прямим владним контролем і управлінням. Виокремлено ключові відмінності між категорією «суб'єкти протидії корупції, що підпорядковані вищому політичному керівництву держави» та категорією «незалежні суб'єкти протидії корупції». Викладено авторський підхід до класифікації вітчизняних суб'єктів протидії корупції за рівнем їх ефективності та прозорості. Зокрема, даний критерій охоплює оцінку успішності виявлення, розслідування та припинення корупційних діянь. Констатовано, що українські незалежні антикорупційні органи, такі як НАБУ і САП, є лідерами за цим показником і демонструють кращу результативність, аніж інші правоохоронні відомства.

Акцентовано увагу на необхідності впровадження комплексних реформ, спрямованих на зміцнення правової системи, підвищення прозорості у владних структурах та створення умов для активної участі громадськості. Відзначено активну участь громадянського суспільства у протидії корупції. Громадські організації, журналісти та активісти висвітлюють корупційні схеми та викривають порушення закону, надаючи цінну інформацію правоохоронцям. Проведено загальний аналіз діяльності Національного агентства з питань запобігання корупції (НАБУ), Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (САП), Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК) і Вищого антикорупційного суду як складових системи протидії корупції, до характерних рис яких віднесено розподіл сфер відповідальності, незалежність від владних структур та наявність спеціального статусу, підтримка міжнародних партнерів, сприяння розвитку демократії в Україні, забезпеченню права громадян на чесні умови для бізнесу та рівні можливості доступу до сфер освіти та науки, охорони здоров'я, культури та дозвілля громадян, значний рівень прозорості та відкритості.

Ключові слова: *корупція, система суб'єктів протидії, антикорупційні органи, правоохоронна система, протидія корупції.*

Постановка проблеми. *Однією з ключових складових протидії корупції у будь-якій державі є система уповноважених суб'єктів, яка об'єднує зусилля громадян, громадських організацій, правоохоронних*

органів та урядових установ. Треба відзначити, що система суб'єктів протидії корупції в Україні відзначається різноманітністю та взаємодією різних структур.

Громадяни, громадські організації, урядові установи та міжнародні партнери України разом працюють над створенням прозорої, справедливої системи, яка має своєю метою зменшення корупції та створення рівних можливостей для всіх громадян України. Протидія з корупції – це завдання, яке може бути досягнуте лише спільними зусиллями усіх суб'єктів. Україна продовжує йти цим шляхом у напрямку справедливого майбутнього¹.

Стан дослідження теми. У вітчизняній науковій думці окремим проблемним аспектам адміністративно-правових засад діяльності органів публічної служби приділялась увага різними науковцями. Зокрема, до цієї проблематики звертались В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, В. В. Галунько, Н. Т. Гончарук, В. Ю. Грітчина, К. С. Ізбаш, Т. Є. Кагановська, В. В. Кириченко, В. Ю. Кікінчук, А. М. Ключко, О. М. Музичук, С. В. Ніколайчук, Р. В. Олійник, Ю. В. Оніщик та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових здобутків, вчені фактично поза своєю увагою залишили проблемні питання формування та розвитку системи суб'єктів протидії корупції.

Мета статті полягає в тому, щоб визначити актуальні проблеми формування та розвитку системи суб'єктів протидії корупції. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: визначити підходи до класифікації системи державних суб'єктів протидії корупції в Україні за різними критеріями; проаналізувати проблеми, характерні для системи суб'єктів протидії корупції; проаналізувати діяльність Національного агентства з питань запобігання корупції, Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, Національного агентства з питань запобігання корупції і Вищого антикорупційного суду як складових системи протидії корупції, визначити їх характерні риси.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому втілений авторський погляд на проблему класифікації системи державних суб'єктів протидії корупції в Україні, під новітнім кутом проаналізовано діяльність окремих суб'єктів протидії корупції як складових даної системи.

Виклад основного матеріалу. У Державній антикорупційній програмі на 2023–2025 роки зазначається, що однією з ключових категорій суб'єктів протидії корупції є державні органи. Коло таких суб'єктів охоплює як правоохоронні органи, такі як Національна поліція, Державне бюро розслідувань та Служба безпеки України тощо, так і антикорупційні органи, зокрема Національне агентство з питань запобігання корупції та Національне антикорупційне бюро України. Ці органи забезпечують проведення розслідувань, реалізують запобіжні заходи та вживають інші активні дії задля припинення корупційних проявів в усіх сферах

¹ Ростовська К. В. Окремі питання участі громадськості у запобіганні корупції в Україні. *Право і суспільство*. 2017. № 1. С. 193.

суспільства¹.

Незважаючи на великі досягнення у протидії корупції, Україна все ще стикається з викликами у цій сфері. Одним із головних завдань залишається підвищення ефективності судової системи та забезпечення незалежності судочинства. Також важливо продовжувати процес реформування антикорупційних органів, надати їм достатні ресурси та повноваження для ефективного виконання своїх завдань.

Систему державних суб'єктів протидії корупції в Україні можна класифікувати за різними критеріями, які відображають їх функції з протидії корупції.

Так, за організаційним рівнем суб'єкти протидії корупції можуть поділятися на центральні органи влади: Національне агентство з питань запобігання корупції (НАЗК), Національне антикорупційне бюро України (НАБУ), Спеціалізована антикорупційна прокуратура (САП), а також регіональні та місцеві органи: регіональні антикорупційні відділи, місцеві владні органи, які мають відділи з питань запобігання корупції.

За функціональною спрямованістю суб'єкти системи протидії корупції можуть поділятися на такі, що здійснюють досудове розслідування корупційних правопорушень (НАБУ та САП) або такі, що здійснюють здебільшого превентивні заходи та моніторинг. Наприклад, НАЗК відповідає за моніторинг декларацій посадовців та запобігання виникненню конфлікту інтересів².

За рівнем інституційної залежності суб'єкти протидії корупції, прийнято поділяти на незалежні органи, такі як НАБУ, САП, НАЗК, які мають в Україні статус незалежних інституцій з правом ведення власної діяльності та прийняття рішень³.

Водночас в Україні існують антикорупційні та правоохоронні органи, які є підзвітними владним структурам. Наприклад, Національна поліція України як найбільший в державі правоохоронний орган, Офіс Генерального прокурора та обласні прокуратури, Державне Бюро розслідувань, Служба Безпеки України, Бюро економічної безпеки тощо. Усі ці органи та відомства об'єднує з-поміж іншого те, що вони є інституціонально залежними від рішень, кадрових призначень і загальної політики вищого керівництва держави.

Ми підтримуємо твердження І. Петровської і М. Кравчука стосовно того, що за напрямом повноважень суб'єкти протидії корупції можна поділяти на ті державні відомства, які мають ширші повноваження для розслідування корупційних проявів, включаючи проведення обшуків, затримання та ведення кримінальних проваджень, і на ті, що мають

¹ Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 04.03.2023 № 220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text>

² Запобігання та виявлення корупції // Національне агентство з питань запобігання корупції. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/zapobigannya-ta-vuyavlennya-koruptsiyi/>

³ Стратегія розвитку Національного антикорупційного бюро України на 2021-2023 роки. URL: https://nabu.gov.ua/sites/default/files/page_uploads/09.12/strategiya_rozvytku_nabu_ukr.pdf.

повноваження для моніторингу та превентивних заходів. Наприклад, НАЗК має повноваження перевіряти декларації посадовців та виявляти реальні чи потенційні конфлікти інтересів¹.

Ще одним способом класифікації вітчизняних суб'єктів протидії корупції є їх поділ за рівнем ефективності та прозорості. Зокрема, даний критерій охоплює оцінку успішності виявлення, розслідування та припинення корупційних діянь. Тут можна впевнено констатувати, що українські незалежні антикорупційні органи, такі як НАБУ і САП, є лідерами за цим показником і демонструють кращу результативність, аніж правоохоронні відомства, що підпорядковані керівництву держави. Проте, суттєвим винятком з цього є Національна поліція України, адже остання з огляду на штат та розвинену організаційно-управлінську структуру є абсолютним лідером за кількістю успішно розкритих правопорушень і притягнутих до відповідальності правопорушників серед усіх правоохоронних органів України.

У контексті класифікації суб'єктів протидії корупції за рівнем їх прозорості та підзвітності наводимо думку О. Михайленка про те, що їх треба оцінювати за рівнем доступності інформації про роботу підрозділів протидії корупції для громадськості².

За цим критерієм класифікації можемо стверджувати, що усі правоохоронні та антикорупційні органи України активно здійснюють взаємну комунікацію з громадськістю та засобами масової інформації. Це є значним кроком вперед, якщо порівнювати нинішню ситуацію з періодом до 2014 року.

Аналізуючи проблеми, характерні для системи суб'єктів протидії корупції, В. Марченко, звертає увагу на різні проблеми і ризики, пов'язані із взаємодією законодавчої та виконавчої гілок влади в країні. Зокрема, на думку вченого, однією з основних проблем є недостатня прозорість у прийнятті рішень та відсутність ефективного механізму контролю за діяльністю депутатів та членів уряду³.

О. Новіков стверджує, що в Україні закони приймаються без необхідного громадського обговорення чи експертної оцінки, що створює умови для корупційних схем. Зв'язок влади з великим бізнесом дозволяє впливовим олігархам та підприємцям лобіювати вигідні для них рішення, навіть якщо вони не відповідають інтересам громадян. Крім того, система фінансування політичних партій залишає багато питань. Часто невідомо, хто і як фінансує політичні кампанії, що створює умови для впливу великих бізнес-структур. Це може сприяти прийняттю рішень, які не відповідають інтересам суспільства, а лише стосуються вузького кола осіб. Також важливою проблемою є недосконалість відповідальності за корупційні дії.

¹ Кравчук М., Петровська І. Основні напрямки антикорупційної діяльності в Україні та їх правове регулювання. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 2 (26). С. 52.

² Михайленко О. М. Стан та особливості організаційно-правової інфраструктури запобігання корупції в Україні. *Наука і правоохорона*. 2017. № 1 (35). С. 115.

³ Марченко В. Ю. Антикорупційна політика в Україні: поняття, зміст та етапи формування. *Молодий вчений*. 2018. № 11(63). С. 122.

Незважаючи на діяльність існуючих антикорупційних органів, непередбачуваність судових вироків та недостатня караність корупціонерів можуть звести нанівець зусилля з протистояння цьому явищу¹.

Для подолання цих проблем необхідно впровадити комплексні реформи, спрямовані на зміцнення правової системи, підвищення прозорості у владних структурах та створення умов для активної громадянської участі у прийнятті важливих рішень.

Загалом, оцінюючи історію розвитку сучасної української держави починаючи з моменту здобуття незалежності після розпаду Радянського Союзу, можна відзначити, що Україна зробила значний крок уперед у протидії корупційним загрозам. Уряди та громадянське суспільство активно взялися за реформування системи та удосконалення законодавства для запобігання корупції та покарання корупціонерів.

Одним із ключових досягнень у протидії корупції було створення Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК), яке відповідає за контроль за доходами та майном посадових осіб. Цей орган здійснює моніторинг декларацій високопосадовців та вживає заходів у випадку виявлення необґрунтованих активів.

Також варто відзначити активну участь громадянського суспільства у протидії корупції. Громадські організації, журналісти та активісти висвітлюють корупційні схеми та викривають порушення закону, надаючи цінну інформацію правоохоронцям.

Проте забезпечення дієвості у діяльності Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України залишається значною проблемою. Спрямовані на посилення антикорупційних заходів та зміцнення антикорупційного законодавства законопроекти часто залишаються без належної уваги та реалізації через політичні та корупційні лобі².

Узагальнюючи, можна сказати, що в Україні є певний прогрес у протидії корупційним загрозам, але водночас існують серйозні проблеми у діяльності Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України, які гальмують повноцінний розвиток антикорупційних реформ та впровадження необхідних законодавчих змін. Безумовно, необхідно продовжувати боротьбу за право на чесне та прозоре майбутнє для українського суспільства.

Стосовно інших суб'єктів протидії корупції в Україні, то варто зазначити, що створення та ефективна діяльність Національного агентства з питань запобігання корупції (НАБУ), Спеціалізованої антикорупційної прокуратури (САП), Національного агентства з питань запобігання корупції (НАЗК) і Вищого антикорупційного суду (ВАКС) є надзвичайно важливими для успішної протидії даній проблемі. Ці органи разом становлять окрему

¹ Новіков, О. О. Особливості громадської антикорупційної експертизи нормативно-правових актів в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2015. № 10. С. 1–6.

² Лаф Д., Дубровський В. Чи ефективні антикорупційні реформи в Україні? Королівський інститут міжнародних відносин. Лондон, 2018. С. 26. URL: <https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/research/2019-AntiCorruptionUkrainian.pdf> -03-05-

категорію суб'єктів протидії корупції з цілої низки причин, які ми спробуємо розкрити і деталізувати.

Щодо загального аналізу діяльності даних органів як складових системи протидії корупції варто зазначити, по-перше, кожен із має конкретну сферу відповідальності. Так, НАБУ займається розслідуванням корупційних правопорушень у великому масштабі, САП здійснює прокурорський нагляд за проведенням досудового розслідування НАБУ, НАЗК контролює майно та доходи посадовців та політиків, а на ВАКС покладається винесення рішень у провадженнях про корупцію. Ця спеціалізація дозволяє їм бути більш ефективними та оперативними у сфері протидії корупції¹.

По-друге, ці органи є незалежними від владних структур та мають спеціальний статус. Ця незалежність дозволяє їм діяти без політичного тиску, що часто зустрічається у випадках, коли йдеться про корупційні розслідування, особливо щодо високопосадовців.

По-третє, ці органи мають підтримку міжнародних партнерів, таких як Європейський Союз, Міжнародний валютний фонд та інші організації. Ця підтримка включає в себе як фінансування, так і надання необхідної експертної підтримки для покращення роботи².

По-четверте, робота цих органів сприяє розвитку демократії в Україні, забезпечуючи право громадян на чесні умови для бізнесу та створюючи рівні можливості доступу до сфер освіти та науки, охорони здоров'я, культури та дозвілля громадян.

По-п'яте, діяльність цих органів характеризується значним рівнем прозорості та відкритості. Такі органи публікують інформацію про свою роботу, що сприяє максимальному залученню громадськості до протидії корупції, у тому числі в межах функціонування інституту викривачів.

По-шосте, робота цих органів ґрунтується на законності та дотриманні прав людини. Вони ведуть свою діяльність відповідно до міжнародних та внутрішніх норм та стандартів, що забезпечує справедливість у ході розгляду проваджень.

Усі ці фактори роблять НАБУ, САП, НАЗК і ВАКС важливими суб'єктами протидії корупції в Україні. Їх спільна робота спрямована на створення такого середовища, у якому корупція не сприймається громадянами на рівні свідомості, а права та свободи громадян реально захищаються державою. З огляду на це налагодження комунікації якісно вплине на взаємодію між усіма суб'єктами запобігання і протидії корупційної злочинності та зменшить її стан і тенденції у держав³.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти до висновку,

¹ Дмитрієв Ю. В. Корупційні ризики у діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави. *Право знати все про податки і збори*. 2015. № 14. С. 34.

² Трепак В. М. Система заходів антикорупційної діяльності у розвинутих країнах світу. *Публічне право*. 2016. № 1. С. 196.

³ Расюк Е.В. Проблемні питання взаємодії спеціальних суб'єктів запобігання корупції під час здійснення заходів з протидії корупційній злочинності в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. Вип. 70. С. 442.

що проведений у межах даної статті аналіз дав можливість виокремити ключові відмінності між категорією «суб'єкти протидії корупції, що підпорядковані вищому політичному керівництву держави» та категорією «незалежні суб'єкти протидії корупції».

Зазначено, що органи, які мають більшу інституціональну незалежність демонструють кращу ефективність у розслідуванні правопорушень та успішному притягненні до відповідальності винних осіб, аніж органи, що знаходяться під прямим владним контролем і управлінням.

Викладено авторський підхід до класифікації вітчизняних суб'єктів протидії корупції за рівнем їх ефективності та прозорості. Зокрема, даний критерій охоплює оцінку успішності виявлення, розслідування та припинення корупційних діянь. Констатовано, що українські незалежні антикорупційні органи, такі як НАБУ і САП, є лідерами за цим показником і демонструють кращу результативність, аніж інші правоохоронні відомства.

Акцентовано увагу на необхідності впровадження комплексних реформ, спрямованих на зміцнення правової системи, підвищення прозорості у владних структурах та створення умов для активної участі громадськості.

Зазначено, що в Україні запроваджено ряд антикорупційних законів та реформ, спрямованих на покращення діяльності судової системи та правоохоронних органів.

Відзначено активну участь громадянського суспільства у протидії корупції. Громадські організації, журналісти та активісти висвітлюють корупційні схеми та викривають порушення закону, надаючи цінну інформацію правоохоронцям.

Проведено загальний аналіз діяльності Національного агентства з питань запобігання корупції, Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, Національного агентства з питань запобігання корупції і Вищого антикорупційного суду як складових системи протидії корупції, до характерних рис яких віднесено розподіл сфер відповідальності, незалежність від владних структур та наявність спеціального статусу, підтримка міжнародних партнерів, сприяння розвитку демократії в Україні, забезпеченню права громадян на чесні умови для бізнесу та рівні можливості доступу до сфер освіти та науки, охорони здоров'я, культури та дозвілля громадян, значний рівень прозорості та відкритості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ростовська К. В. Окремі питання участі громадськості у запобіганні корупції в Україні. *Право і суспільство*. 2017. № 1. С. 191-194.
2. Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки : Постанова Кабінету Міністрів України від 04.03.2023 № 220. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/220-2023-%D0%BF#Text>.
3. Запобігання та виявлення корупції // Національне агентство з питань запобігання корупції : сайт. URL:

<https://nazk.gov.ua/uk/zapobigannya-ta-vyyavlennya-koruptsiyi/>.

4. Стратегія розвитку Національного антикорупційного бюро України на 2021-2023 роки. URL: https://nabu.gov.ua/sites/default/files/page_uploads/09.12/strategiya_rozvytku_nabu_ukr.pdf.

5. Кравчук М., Петровська І. Основні напрямки антикорупційної діяльності в Україні та їх правове регулювання. *Актуальні проблеми правознавства*. 2021. № 2 (26). С. 49-56.

6. Михайленко О. М. Стан та особливості організаційно-правової інфраструктури запобігання корупції в Україні. *Наука і правоохорона*. 2017. № 1 (35). С. 111-117.

7. Марченко В. Ю. Антикорупційна політика в Україні: поняття, зміст та етапи формування. *Молодий вчений*. 2018. № 11(63). С. 121-124.

8. Новіков. О. О. Особливості громадської антикорупційної експертизи нормативно-правових актів в Україні. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2015. № 10. С. 1-6.

9. Лаф Д., Дубровський В. Чи ефективні антикорупційні реформи в Україні? Королівський інститут міжнародних відносин. Лондон, 2018. 48 с. URL:

<https://www.chathamhouse.org/sites/default/files/publications/research/2019-03-05-AntiCorruptionUkrainian.pdf>.

10. Дмитрієв Ю. В. Корупційні ризики у діяльності осіб, уповноважених на виконання функцій держави. *Право знати все про податки і збори*. 2015. № 14. С. 33-36.

11. Трепак В. М. Система заходів антикорупційної діяльності у розвинутих країнах світу. *Публічне право*. 2016. № 1. С. 193-201.

12. Расюк Е.В. Проблемні питання взаємодії спеціальних суб'єктів запобігання корупції під час здійснення заходів з протидії корупційній злочинності в Україні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2022. Вип. 70. С. 435-443.

Стаття надійшла до редакції 10.12.2023

Oleksandr V. GRECHKO

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

THE PROBLEMS OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF A SYSTEM OF SUBJECTS ANTI-CORRUPTION IN UKRAINE

The article emphasizes that bodies with greater institutional independence demonstrate better effectiveness in investigating offenses and successfully bringing guilty persons to justice than bodies under direct governmental control and management.

The key differences between the category "anti-corruption entities subject to the highest political leadership of the state" and the category "independent anti-corruption entities" are highlighted.

The author's approach to the classification of domestic anti-corruption entities according to the level of their efficiency and transparency is outlined. In particular, this criterion covers the evaluation of the success of detection, investigation and termination of corruption acts. It was established that Ukrainian independent anti-corruption bodies, such as NABU and SAP, are leaders in this indicator and demonstrate better performance than other law enforcement agencies.

Attention was focused on the need to implement complex reforms aimed at strengthening the legal system, increasing transparency in power structures, and creating conditions for active public participation.

The active participation of civil society in combating corruption was noted. Public organizations, journalists and activists highlight corruption schemes and expose violations of the law, providing valuable information to law enforcement officers.

A general analysis of the activities of the National Agency for the Prevention of Corruption (NABU), the Specialized Anti-Corruption Prosecutor's Office (SAP), the National Agency for the Prevention of Corruption (NAZK) and the High Anti-Corruption Court as components of the anti-corruption system was carried out, the characteristic features of which include the distribution of spheres of responsibility, independence from the authorities and the presence of a special status, support of international partners, promotion of democracy in Ukraine, ensuring the right of citizens to fair conditions for business and equal opportunities of access to the spheres of education and science, health care, culture and leisure of citizens, a significant level of transparency and openness.

Key words: *corruption, system of countermeasures, anti-corruption bodies, law enforcement system, countermeasures against corruption.*

Іван Васильович КРИЦАК

кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків, Україна)

ВІД ТЕОЛОГІЇ ДО НАУКОМЕТРИЧНОЇ КРИМІНОТЕОЛОГІЇ: ЕТНО-НАЦІОНАЛЬНИЙ ТА МІЖНАРОДНИЙ КОНЦЕПТ КРИЗЬ ПРИЗМУ ПРАВОСЛАВ'Я

У статті здійснений концептуальний аналіз проблеми теології у понад 50-ти працях українських авторів. Виявлено, що постмодерна доба зумовлена багатьма суперечками між вірою і розумом у ключі того, чи протиставляти філософію і теологію. За позицією католицького мислителя Г. У. фон Бальтазара, «без філософії немає богослов'я», якщо йдеться про досягнення серйозних рівнів теологічного мислення/богослов'я, з чим не можемо погодитися, адже, можливо, доля й Константинополя (Святої Софії) склалась би інакше та не піддалась би магометянській вірі, якщо б філософська складова Царгорода не заповнила церковне/духовне життя. Саме тому так важливо берегти чистоту нашої загальнодержавної, у більшості своїй православної, віри. За висловлюваннями православного старчества, справжній богослов – той, хто молиться/вміє правильно молитися Богові/правильно славити Його. За словами Силуана Афонського, «молитись, що кров проливати», і лише той зрозуміє це, хто щодня молиться за ближніх своїх. Тоді відкриваються такі рівні і стани всього невідомого/неймовірного, що жодні книги і міркування не здатні вмістити. Тим самим, глибинні духовні стани моління дають відкриття/відчуття Духу Божого, коли серце, розум, душа з'єднуються воедино у відкритті неосяжного.

Ключові слова: кримінотеологія, наукометрія, етно-національний вимір, православ'я, філософська складова, війна, Церква Христова, історичний аспект, міжнародний вимір.

Цар, король, шах, султан, президент, – як багато закладено у цих словах? Справді: «Зі знищенням влади зникне увесь порядок і життя стане нестерпним, адже царська влада є схожою до влади Бога, тому особа монарха набуває великого значення як справжній цар, що все підпорядковує законам Божим».

Іоанн Златоуст.

«Той, що тебе без тебе сотворив, не хоче тебе без тебе спасти». «А закон Твій – істина, і істина – це Ти <...> інший закон у тілесах моїх противився закону мого розуму, і робив мене бранцем закону гріховного, що знаходиться в тілесах моїх». Гріховний же закон – це влада і сила звички, яка тягне і утримує душу навіть проти її волі»

Блаженний Августин Аврелій.

Постановка проблеми. Широкого резонансу в умовах нинішнього дня набуває богослов'я, теологічний концепт екзистенційного/метафізичного повороту людства у сторону духовно-культурних цінностей. У країнах західного світу зараз три найпопулярніші спеціальності: кримінолог, теолог і психолог. Власне до цих трьох китів й повинна йти наша держава, зважаючи на те, що світ бурхливими темпами змінюється/трансформується. Слід пам'ятати, що всяка наука без теології, як істинно духовного/духоносного/живоносного знання, приречена на крах, навіть якщо вона має неабиякі успіхи, прорив та інновації. Марна наука без Бога – без Бога ані до порога.

Українська православна теологічна/богословська думка має понад тисячолітню історію, а фактично начала нашої державності слід розпочинати з часів двохтисячолітньої давності; з тих пір, коли стопи апостола Андрія Первозванного ступили на наші землі. Саме з цього часу розпочинається унікальне/часто приховане для більшості християнство на наших теренах за моделлю «затамованого подиху» чи унікального розквіту «перелому тисячоліть». Віримо, що й це – нове третє тисячоліття, на порозі якого стоїмо сьогодні, обов'язково принесе великі/нечувані, набагато кращі переміни всього сутнісного/справжнього через призму етно-національного, багатьох глибинних духовно-культурних смислів і практик. Мислячи у такому ключі, відкривається дихотомія справжньої української державності, з чотирма хрещеннями Київської Русі впродовж першого тисячоліття Христової ери та ще унікальна історія участі наших представників у Помісних Вселенських соборах, а також того, як наша державність пов'язана зі святом Покрови Божої Матері від того дня, коли вона розпростерла свій святий омофор над святою Софією у Константинополі.

Слід мовити про славетних Аскольда і Діра і те, як патріарх Фотій підносить хвалу їм в своєму «Окружному посланні» єпископам, а також слід

згадати про Кирила і Мефодія, велику княгиню Ольгу до великого Володимирового Хрещення (988 року), яке і стало переломним/вирішальним/трансформаційним в історії людства загалом, коли сповнились слова апостола Андрія Первозванного, що на цьому місці засіяє велика сила і благодать Божа, яке й остаточно/докорінно переменить нас у етно-національно-, ментально-духовно-культурному рівні. За словами літописця, апостол промовив такі слова: «Видите ли горы сия? Яко на сих горах возсияет благодать Божия, иматъ град великий быти и церкви многи Бог въздвигнути иматъ».

Тут можна твердити: чому сьогодні такі запеклі бої ведуться з метою захоплення України з боку російської федерації, адже вся російська історія безпосередньо пов'язана та перейнята з Софії Київської. Зважаючи на першу вельми багату тисячолітню історію наших земель з початку Христової ери, а саме того факту, що апостол Андрій Первозваний був розп'ятий саме в м. Патри (Греція) близько 67 року, а не на наших землях, попри те, що його проповідь на наших теренах тривала понад 30 років, можна розвінчати міф про варварські, скіфо-сарматські, гого-гунські, кіммерійські начала/клеймо української державності. Замислимося на хвилину: для того щоб йти на Царгород походом, слід було добре знати закони астрономії, кораблебудування та багато інших наук. Ми забуваємо вивчати древню історію із життя святих. А також робити біблійний екскурс у найдавніші часи з начал створення світу, що могло би дати відповіді на багато запитань: чому і для чого, в чому причино-наслідковий (детермінаційний) зв'язок? Звідси, роблячи невеликі підсумки-резюме сказаного у рамках кримінології, бачимо, яким важливим є її дослідження крізь призму знання біблейської та церковної історії, що розкривається у Священному Писанні та Священному Переданні, традиції шанування ікон, житій святих, які можуть допомогти нам невидимим і зримим чином дати/віднайти відповіді на важливі питання багатьох історичних подій та явищ.

Сьогодні українська теологія має унікальну історію свого становлення та розвитку на засадах саме канонічного православ'я, догматичного богослов'я, православного катехизису, де відображені непорушні Христові істини, які й задають шлях ухилення від ересей та розколів. Така парадигма може привести всьому цивілізованому світові багато істин відродження християнства на засадах традиції, православного передання, коли «старчество» на наших теренах розглядається як унікальний феномен планування та прогнозування сьогодення і майбуття. Відрадно те, що з кожним роком з'являється дедалі більша кількість навчальних та наукових видань, дисертаційних досліджень та інноваційних проєктів, які репрезентують нові обриси теології, ідеї християнства, православ'я в Україні, через відхід від комуністичної парадигми до ідеологічного плюралізму, коли, здається, світ настільки зосередився на правах людини в останнє тридцятиріччя, що часу на цінності просто не вистачало чи їм не приділялась достатня/належна увага. І лише нинішня війна внесла свої корективи. Світ замислився над власним буття, але що буде далі, куди йти,

як діяти?

Українські теологи, кримінологи (кримінотеологи) покликані досліджувати/здійснювати репродукцію і пропагувати іншим важливі істини поширених богословських трендів всієї біблійної історії людства, всього життєвого, людяного. Однак для правильного вироблення ідей потрібна невидима, чуттєва, духовна сила, сила Духу, яка визначається приналежністю до Церкви Христової з подальшим баченням всього того, що можна взяти для нашої ментальності, з виходом на міжнародні рівні обізнаності та надання рекомендацій. Так, конструкція богословських ідей сьогодення на засадах вчень багатьох церковних і світських авторитетів свідчить про те, що нам слід розробляти наукометричну теологію з аналізом найрізноманітніших шляхів розвитку та вдосконалення через православну складову, враховуючи досягнення найрізноманітніших наук. Йдеться саме про шлях міждисциплінарної/міжгалузевої наукометричної, космополітичної (космологічної/інтегративної) парадигми. Звідси, наукометрична християнська православна теологія з позицією прийняття багатого спектру ідей найрізноманітніших мислителів, де відсіяне раціональне зерно зі всього теоцентричного допоможе вивести кримінологію на рівні справжньої метафізичності, інновацій і підходів у здійсненні інтеграції здобутків, насамперед філософії, теології, психології, інших наук, багатьох мислителів християнської до дохристиянської історії, заради переосмислення християнської метафізики в контексті сучасного діалогу культур на засадах істинного богослов'я, живого слова там, де воно сприйняте для людського слуху і не суперечить внутрішньому голосу людини, її ментальним кореням, пам'яті предків. Звідси, створення православної євхаристійної теології, об'єднання навколо чаші Христової неодмінно дасть плоди нових рівнів благочестя.

Спостерігається, що сьогодні теологія в українському наукометричному просторі у більшості своїй представлена католицькими та протестантськими парадигмами та ідеями. Тому перед нами постає завдання вихолости усе, що зайве, віднайти те, що раціональне у ключі українського православ'я з Володимирових часів до сьогоднішнього дня. При цьому це ніяк не означає відкидання всього чужорідного, а навпаки нашарування та розкриття того чи іншого питання у рамках глобального проекту та етно-національно, духовно-культурного авторського стилю, який вироблявся впродовж років наукової праці. Таким чином, феномен багатьох богословських наукових істин окреслює динаміку змін та зіставлень тенденцій та процесів з допомогою системного, структурно-типологічного та функціонального порівняльного аналізів. Проблема ж християнського православного Сходу та католицького Заходу зумовлена конфронтами сперечань/втручань/змагань ще й між протестантизмом, різного роду релігійним модернізмом (сектантством), багатьма атеїстичними поглядами, що суттєво підриває авторитет віри і Церкви Христової, який часами всіляко нівелюється. Звідси слід стати на захист свого/національного/духовно-культурного. Тяжіння до націоналізації

православних церков також відповідним чином позначається на процесах стабільності суспільних відносин у державах тощо.

Окремі/епізодичні формулювання поняття теологія. За словами М. Вереш, науковці, послуговуються терміном «богослов'я, орієнтуються на східно-християнську культуру, а науковці, які вживають термін «теологія», є зосередженими на західно-християнську¹. Термін «теологія» походить від грецьких слів λόγος – слово, вчення і θεός – Бог»². Р. Ваврінчик вважає, що теологія є наукою, яка оперує термінами, доктринами, догмами, канонічними поняттями, затвердженими синодами та відповідними авторитетними органами Церкви³. Хтось говорить, що це вчення про Бога, що базується на Об'явленні, тобто на методичній спробі зрозуміти та пояснити Божественне Об'явлення істини⁴

За словами С. Стасяк, християнський розум прагне думкою збагнути те, у що вірить, тоді як предметом віри виступає таїнство, завдяки роздумам над цим, автор знаходить у цьому важливу нішу теології⁵. У словнику Меріам-Вебстер теологія є наукою релігійної віри, практики і досвіду; вона є наукою про Бога і про ставлення Бога до світу⁶. English Oxford Living Dictionaries пропонує нам таке розуміння теології: наука про природу Бога і релігійного вірування⁷.

Основні підходи до визначення теології:

- **геоцентричний** – вертикальний підхід (*людина «антропоцентричний»* – горизонтальний підхід (*людина «синергійний»* – т. з. вертикально-горизонтальний підхід, за якого розглядається процес співробітництва людини і Бога, це вічний життєвий процес, коли людина пізнає Бога, Його сутність, природу; Бог промовляє до неї і відбувається зворотній зв'язок;

- **трансцендентний** – підхід, суть якого полягає у вивченні надприродної реальності Бога у межах і поза межами трансцендентності та іманентності (все)світу; - **лінгвістичний** – підхід, метою якого є дослідження мовних і мовленнєвих особливостей релігійної мови, а також її вживання і вплив на писемну та усну форми спілкування;

- **комунікативний** – підхід, за якого відбувається передання інтенцій, смислу і значень про те, яке Одкровення прийшло на думку людині внаслідок її особистого дослідження сакрального Слова, результатом чого вона бажає поділитися, чим вона передає цей меседж до своєї релігійної

¹ Вереш М. Лексико-семантичні та лінгвопрагматичні особливості німецької християнсько-богословської терміносистеми: дис. канд. філол. наук: 10.02.04. Львів, 2016. С. 15.

² Там само. С. 16.

³ Ваврінчик Р. Перформативність мовленнєвих актів у англомовному теологічному дискурсі: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Чернівці, 2016. С. 21.

⁴ Вереш М. Лексико-семантичні та лінгвопрагматичні особливості німецької християнсько-богословської терміносистеми: дис. канд. філол. наук: 10.02.04. Львів, 2016. С. 15.

⁵ Стасяк С.-Я., Завіла О. Основи догматичного богослов'я. Львів: Місіонер, 1997. 310 с.

⁶ Merriam-Webster Dictionary since 1828. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/theology> (дата Звернення: 02.07.2018).

⁷ English Oxford Living Dictionaries. URL: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/theology> (дата Звернення: 02.07.2018).

спільноти;

- **когнітивний** – підхід, суть якого полягає у вивченні «проблеми концептуалізації, категоризації, розвитку і функціонування мовної свідомості людини, що відображає *релігійну* картину світу людини, тобто сукупність наукових знань, релігійних уявлень...»;

- **релігійний** – особливий підхід до вивчення теології, сутність якого полягає у визначенні певного релігійного досвіду, який людина набуває у процесі свого життєвого духовного розвитку;

- **системний** – підхід, без якого не може обійтися жодна структурована дисципліна; він є способом, який слугує об'єднанням теологічних знань в одну систему, в якій елементи мови тісно пов'язані між собою і є залежними один від одного. Таким чином, відбувається певний ланцюговий зв'язок між усіма теологічними мовними та мовленнєвими одиницями, що взаємодіють як у межах певного релігійного вчення, так і виконують різні функції поза його межами.

Науковий підхід до вивчення Біблії. Американський дослідник Д. Перріс вважає, що біблійне тлумачення є і наукою, і мистецтвом. З одного боку, воно є наукою, адже «для тлумачення Біблії ми використовуємо різні методи і принципи», а з іншого – «біблійне тлумачення є мистецтвом, тому що нерідко ми натрапляємо на наше особисте судження відносно значення Біблії, а це уже, – *зазначає автор*, – більше базується на інтуїції або ж на інстинктивному розумінні, аніж на застосуванні чітко окресленого методу»¹. Таким чином, існує три рівні читання Біблії: - читання Біблії з молитвою і роздумами; - читання із визначенням літературних особливостей тексту; - читання із розробкою розгорнутого плану; - читання із аналізом речення; - вивчення розповідного тексту; - вивчення деталей; - вивчення історичного тла; - вивчення словникового складу; - вивчення богословської теми²

Нариси кримінотеології у її ретроспективі. Залучення теології, яка набула статусу науки, до аналізу кримінально-правових/криміногенних та кримінологічних явищ і процесів зумовлене інерцією десятилітніх заборон на все, що пов'язане з релігією у ленінсько-марксистську епоху та скептицизму до релігії у науці під час тридцятилітнього ідеологічного плюралізму. Водночас, сакральна література/старовинні твори різних авторів у царині теології, а також різного роду класичні праці, створені на біблійних началах, де відчутний особливий божественний Дух та бачення Істини, – сьогодні все це зводиться до накопичення не лише елементів теологічного, але й всього ціннісного.

Кримінологічна наука у даному руслі може сказати своє слово: що визначати/визнавати/виводити в ранг норми заборони у сфері всього «суспільно небезпечного» чи «суспільно шкідливого»? Йдеться насамперед про тісну взаємодію кримінального та адміністративного права. З іншого боку, кримінологія може стати узагальнюючою наукою всього

¹ Parris D. P. Introduction to Biblical Interpretation. Colorado: Global action, 2006. С. 3

² Там само.

«соціального» та «правового», адже йдеться про тотал-глобальну сферу, тобто скрізь, де таїться зло/злий умисел/помисел тощо. Звідси, адаптація основних положень теології до традиційного кримінального права, як це було раніше, зараз немислима. Кримінологія вже давно перестала бути «обслуговуючою» наукою кримінального права. Вона стала остаточно на шлях наукометричної парадигми з урахуванням метафізичності та космополітизму багатьох явищ і процесів. Водночас, завдяки теології її статус автоматично у силу бачення детермінантів (причин, умов і факторів) багатьох криміногенних ситуацій і станів ще із начал біблійних часів – суттєво розширюється та є особливо необхідним для вчених різних рівнів, особливо за нинішніх умов воєнного стану. Так, коли одного разу вченим, які досліджують сферу «сітімен», захочеться звернутися до всього, що стосується ціннісного/теологічного, вже, відповідно, будуть певні напрацювання у даній галузі/царині знання. Різноманітність життєвих ситуацій, їхня складність та заплутаність спонукає до ідеї Бога у силу ментального духовно-сутнісного в людині, виходячи з біблійних позицій, що людина створена за образом і подобою Божою, а кожна душа людини за словами Тертуліана – християнка. «І сказав Бог: Створімо людину за образом Нашим, за подобою Нашою», «И рече́ Бѣгъ: сотворимъ челоуѣка по образу Нашему и по подобию» (Быт.1:26). Досвід розвитку багатьох наук засвідчує, що статус теології впродовж тисячоліть не зміг бути знищеним/нівельованим. Більше того, виходячи із теологічної теорії походження держави, саме теологія є началом всіх начал. «На початку сотворив Бог небо й землю». «Въ началѣ сотвори́ Бѣгъ небо и зѣмлю». (Быт.1:1). Свідченням сказаному є Біблія та її рецепція у найрізноманітніші сфери людської діяльності (література, мистецтво, кіно, творчість, вченість – все, що ми сьогодні маємо).

У нашій кримінологічній парадигмі, насамперед у вітчизняному та міжнародному аспекті універсалізму, слід відзначити, що сьогодні бракує дослідників, які добре володіли б інструментами теологічної науки та допомогли би їй нашарувувати на широкий спектр вирішення різноманітних соціальних та правових проблем і спорів. Численні компаративістські дослідження потребують свого висвітлення/запозичення через призму кримінотеології, осмислення образів, мотивів і сюжетів біблійних начал, щоб розвинути спробу створити «православне бачення на розвиток кримінотеології» з елементами наукометричного, що накопичене людством впродовж тисячоліть. Необхідність диференціації релігійного та емоційного усвідомлення всього класичного трактує кримінотеологію також як спосіб пізнання сенсу життя, а саме зосередженість не на людиноцентризмі, навіть не на космоцентризмі чи всьому метафізичному, а на Богоцентризмі, Христоцентризмі. І в цьому допоможе наша багатолітня сфера намоленості Духу, відчуття порухів і дихотомій всього божественного, коли у силу різноманітних станів творчої праці відкривається все, що найчастіше закрите від людського ока. «Не ви Мене вибрали, але Я вибрав вас», «Не вѣ Менѣ избра́сте, но А́зъ избра́хъ ва́съ» (Ів.15:16), щоб повідомити/сповістити

людству про події і катаклізми, які відбуваються та ще прийдуть, а також завдяки нинішнім поколінням вимолити рід свій від всього гріховного, тим самим забезпечити добре начало минулого, сьогодення і майбуття. Дослідник-кримінотеолог у цьому аспекті міг би відіграти неабияку роль і значення.

Теологічний інструментарій у методиці аналізу художньої літератури та його нашарування на кримінотеологічні обриси. С. Д. Абрамович пропонує згадати розподіл в ап. Павла людей на тілесних, душевних і духовних (1 Кор.), за яким виходить, що наше традиційне літературознавство, яке в часи СРСР цілковито перейшло на позиції матеріалізму й навіть почало було вимагати, аби література «вірно, реалістично відображала життя», було зосереджене на тілесних та душевних людях, відсікаючи всякі спроби метафізичного виміру буття. Слово духовний сплутане було з душевним і стало уживатися для характеристики чисто земних пристрастей – любові, ненависті, ревнощів, політичної боротьби тощо. Але духовний означає людину, яка шукає Бога й зрозуміння Його волі. Вже такої диференціації понять буде доволі для початку зрозуміння характеру й спрямованості конкретного літературного твору та його ментального плану, реалізованого в образній системі й плоті словесних художніх вирішень. Отож, табу на теологію та її методи, які сформувалися в секуляризованій культурі минулих сторіч, сьогодні являють собою тяжке гальмо, що часто заважає уявити ідейний зміст літературно-художнього твору у всій його повноті. Знати основи теології та оцінювати результативність відповідної авторської інтерпретації останніх у певних ситуаціях просто необхідно. Тому, хто аналізує сакральну й безпосередньо оперту на ній світську літературу, треба знати й Біблію, і її витлумачення Отцями Церкви, і віровчення різних церков, і ще чимало чого. Треба пам'ятати, що теологія (принаймні християнська) базується на ідеї двоєсвіття – матеріального земного буття й спіритуального Царства Небесного, й звичні пошуки «відбиття реального життя» тут малопродуктивні. Це відкриває перспективи подальшого, поглибленого застосування теологічних категорій в науці про літературу, що, безумовно, як і всякий міждисциплінарний підхід, сприятиме розвитку нашої науки¹.

Матриця теологічного у різноманітних сферах соціального знання. Говорячи про ідейно-літературський підхід та застосовуючи вищезгаданий контекст в руслі кримінологічної концепції «Духу, Душі і Тіла» як єдиноправильного начала в людині, нами всіляко пропагується відхід від дарвіністської теорії походження людини як біосоціальної істоти. Відповідно виникає необхідність тотального пропагування підтримуваного нами підходу у найрізноманітніших сферах людської життєдіяльності, особливо що стосується науки, всього літературознавчого. У цьому аспекті слід згадати вислів: «Ті, що читають та аналізують, міркують/мислять,

¹ Абрамович С. Д. Теологічний інструментарій у методиці аналізу художньої літератури. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Журналістика.* 2022. Т. 33(72), № 4(2). С. 111.

завжди будуть розумнішими за тих, хто дивиться телебачення, ютуб тощо». За умов наукометрії перерхитування великої кількості джерел – це особливий час на зосередження та роздуми. Перехід літератури на шлях матеріалізму у радянський час та небажання позбавитись його сьогодні викликає особливу стурбованість через нівелювання аспекту теологічного в науці. Тут слід наголосити на тісній взаємодії духовного і душевного в людині, що є запорукою/дивним чином відображається у гармонії чи дисбалансі внутрішньо-емоційного/тілесного в людині. В даному випадку за відсутності фундаментальних знань, з допомогою багатьох молитовних станів духовне схиляється до емоційного, чуттєвого, а саме відчуття найтонших порухів і струн душі, що часами може ввести в оману, подібно як «слізні стани», які потребують витримки часом, загартованості. Духовне, тобто те, яке вистраждане, вимолене та отримується як Дар, благодать святого Духа, за умови наших старань/страждань чи «закону сили дії, яка рівна протидії», тобто тих, кому зробили/вчинили добро, яке неодмінно повернеться у стократ кращим станом, або завдяки тим, хто ночами молиться за нас, свідчить, що успіх нашої справи є незаперечним. Тісна взаємодія цих двох начал може призвести до небувалих результатів як у справі особистого спасіння, так і загального благоденства. При цьому важливо побачити волю Божу, промисел Божий на людину, ситуацію та обставину. Лише знання тлумачень Священного Писання та Передання, багатьох житій святих Церкви Христової виведе теологію на шлях, який дасть багато відповідей на земне і небесне, духовне/душевне і тілесне. Водночас, не можна забувати, що великі вчителі Церкви, починаючи з Василя Великого, Іоанна Златоустого, Григорія Богослова та багатьох інших богословів, спочатку здобули універсальну класичну освіту, а вже потім зробили особливий внесок у розвиток Церкви Христової. Тому на кожную людину діє свій унікальний/індивідуальний промисел Божий, який повинен послужити ідеї досягнення Царства Божого, отримати громадянство якого покликана кожна людина.

У свою чергу І. П. Гудима наголошує, що онтологічна нестійкість світу прихована в контингентності. Небезпека його повернення в небуття цілковито врівноважується силою промислу Божого, божественної волі в дії, а з іншого – як прямих творчих актах взаємодії Бога зі світом у чуді, коли він чинить що-небудь таке, що перевершує силу природних речей. Зміст же теологічних новацій тут зазвичай охоплює з'ясування нинішнього розуміння логічного відношення між поняттями загальний промисел, особливий промисел та чудо зі встановленням міри їхньої співвіднесеності з чинниками об'єктивного світу. Спільним у позиціях теологів різних християнських конфесій є те, що вони одноставно наголошують на неприпустимості умоглядного витлумачення згаданих понять. Отож у свідомості вірян онтологічний образ Бога свідчить про себе в історії та

неодмінному утвердженні чуда з обґрунтуванням його богословськими засобами не лише через надприродність, але й у його реальних вимірах¹.

Стосовно співвідношення теології та філософії у рамках теодицеї.

Г. Христокін наголошує, що теологію не можна зводити до коментування Писання чи моралізаторства, її не варто ототожнювати з догматикою чи містикою. Теологія, є універсальним метадискурсом, здатним, подібно філософії, до самих широких узагальнень і світоглядних міркувань про людину, світ, культуру та їх трансцендентні й трансцендентальні передумови. Саме тому, теологія може мати самі різноманітні форми свого культурного буття². Вчений аналізуючи методологічний аспект взаємодії філософії і теології, а саме те, як він постає у сучасних релігієзнавців та богословів, доводить, що переважною більшістю православних авторів філософія мислиться в модерному ключі, як щось зовсім окреме і незалежне від теології, а значить питання полягає в тому, щоб узгодити взаємини між ними. Натомість мислителі постмодерної парадигми сприймають філософію і теологію нерозривними, такими, що продовжують одне одного. На їхню думку, саме теологія і філософія закладають ті культурні коди, сенси і цінності, які формують матрицю культури. Теологія слугує посередником між людиною, релігією і культурою. Тому вона тісно співпрацює з філософією та іншими гуманітарними науками. Дослідження багатьох авторів ще більше актуалізує завдання аналізу методологічної складової взаємодії філософії і теології. Тому актуальним є вивчення не просто питання про можливості та засоби філософського впливу на теологію, а те, яким чином, у який спосіб, якими засобами філософія складає методологічну основу теології, що є важливою філософською проблемою і предметом окремої дисципліни – філософії теології, адже зрозуміти сутність теологічних вчень без врахування їхнього методологічного підґрунтя неможливо³.

Божественна палітра та її нашарування на призму людського з метою уникнення/унеможливлення зла у планетарному масштабі. У Законі Божому/Біблії відображений божественний розум/премудрість Бога, що керує/управляє світом. Нашарування на його основі найрізноманітніших прерогатив відображає вічне у людському/світському/побутовому/буденному/повсякденному. Звідси, закони загального співжиття виходять на ідеальні рівні класичності, тобто всього того, що не вмирає у віках. У цьому ключі можливе самозбереження та продовження роду людського. Важливо, щоб вимоги

¹ Гудима І. П. Питання онтологічної рівноваги сущого у християнській теології. *Софія*. 2022. № 1. С. 20-23.

² Христокін Г. Культурні форми буття теології: релігієзнавчо-філософський аналіз. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія* : [зб. наукових праць] / ред. рада : В. П. Андрущенко (голова); за ред. Н. Г. Мозгової. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. Вип. 38 (51). С. 65–73.

³ Христокін Г. В. Методологічний аспект взаємодії філософії та теології. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2020. Вип. 1(2). С. 167.

земного/державного/світського права не суперечили Закону Божому у його старозавітній та новозавітній ретроспективі. У силу гріховності та недосконалості людських міркувань можна сказати, що правда у кожного своя, також істина та мудрість індивідуальна, а Премудрість одна єдина – Бог, у Трійці єдиносущній і нероздільній. Звідси, духовно-ціннісна концепція праворозуміння допоможе вивести поняття справедливості як співвідношення природного/соціального та біологічного в людині. Для цього основи державної влади повинні мати божественний характер, коли на канву чуттєвого нашаровується істинність міркувань, максимально наближених до божества/божественного задуму/промислу в людині. Таким чином, пристосовуючи/узгоджуючи теологічну теорію з новим світовим порядком закономірностей суспільного розвитку, можна розвивати справжню нормативну природно-правову доктрину крізь призму всього божественного, де відображена широка система різноманітності соціальних явищ у симфонії та гармонії всього божественного, Вічного.

Соціальна теологія (“theologie prima”) нашого часу крізь призму державно-церковних відносин, або як примирити віру з соціальною реальністю: нові візії теологічних траєкторій на європейському континенті. Сучасне суспільно-політичне життя нашої держави наповнює новою силою проблему взаємовідносин церкви та держави, а також церкви та громадянського суспільства. Соціальні трансформації зумовили перегляд традиційних підходів та тлумачень у площині «церква – держава – суспільство» і окреслили нові виклики, що виходять за межі усталених поглядів та спонукають до визначення власної громадянської позиції та активної участі у процесах сучасності. Те ж саме стосується й окремих релігійних спільнот, де продовжуються дискусії стосовно «християнського ставлення до влади». Важливими аспектами таких дискусій є звернення до біблійних текстів, а також відкриття досягнень богословської думки у сфері теології¹.

XX століття супроводжувалось глибокими кризами та страхітливими війнами що стало справжнім випробуванням для всього людства. Церква також зіштовхнулася з новими викликами, що очікували нових відповідей. Таким чином, міжвоєнний час став драматичним тлом для формування нової богословської течії протестантизму, яка пізніше отримала назву діалектичної теології або ж теології кризи. Народження і боротьба нових візій та траєкторій на європейському континенті були значною мірою пов'язані з Німеччиною та німецькою церквою, а одним із найважливіших викликів став пошук нового богословського бачення стосовно значення, ролі та функцій церкви та держави². Нами цілковито засуджується програма нової реформації християнства, Дж. Шелбі Спонг, який сформував 12 позицій, які вона з необхідністю повинна містити і переосмислити. Однак, все ж таки заслуговує на увагу пункт про теологію, де говориться, що «теїзм,

¹ Секісов В. Ю. Церква і держава у політичній теології К. Барта та С. Гауерваса. Спроба компаративного аналізу. Освітній дискурс. 2021. Вип. 33. С. 56.

² Там само. С. 56–57.

як спосіб описання природи і сутності Бога є мертвим. Його мова в теперішніх умовах є неактуальною і в багатьох випадках безглуздою. Таким чином, треба знайти новий спосіб, як говорити про Бога в сучасному світі»¹.

Статус теології у сучасному суспільстві. Формальне визнання богослов'я як науки та навчальної дисципліни, здійснене українськими законодавцями у 2014 році, актуалізувало дискусії про статус теології. Хоча богослови вважають утвердження своєї дисципліни у колі наукового дискурсу справою вже вирішеною, наукова спільнота з обережністю ставиться до претензій теології на свій голос в межах науки та освіти. У зв'язку з цим важливим стає питання про теоретичні засади тверджень теологів про власне місце у колі наук та функції теології відносно філософії, гуманітарних та природничих наук². Т. Г. Левченко констатує, що теологія у її претензія на статус мета-науки та універсального дискурсу в усьому слідує за філософією. Залежність теологічних концепцій від філософських особливо яскраво проявляється у тому, що теологія не пропонує власного погляду на науковий світогляд, а цілком і повністю залежить від філософії. Також не існує «теології науки», хоча існує філософія науки. Претензії філософії на роль особливого світогляду ґрунтуються на самостійності мислення, у той час як самостійна діяльність теолога як релігійного суб'єкту завжди обмежена його залежністю від конкретної релігійної традиції. Саме тому розвиток духовної освіти буде зумовлюватися здатністю теології до діалогу, в тому числі до такого діалогу, в якому її статус мета-науки буде ставитися під сумнів. Сьогодні саме від ступеня відкритості теологів до діалогу залежить подальше визнання богослов'я як науки та освітньої дисципліни. Самозамикання теологів у власних уявленнях про свою роль відносно філософії, гуманітарних та природничих наук може привести лише до втрати духовною освітою власних авторитету і значимості³.

Про духовне і душевне в людині та найкращу можливість свободи людини в її істинному значенні. «Дух дихає, де хоче». «Духъ, идѣже хощеть, дѣшетъ». (Іоанна 3:8). Сфера душевного найчастіше пов'язана з індивідуальним статусом людини, її статтю, віком, сімейним станом, психофізіологічними потребами і нахилами до зла, прагненням до щастя, досконалості благоденства, торжества Духу і навіть жертовності. Це так звана сфера особистого, яка дивним чином відображається на зовнішньому, видимому. Очі – це дзеркало душі. «Заговори, щоб я тебе побачив», – сказав Сократ. У цьому контексті важливо досліджувати особистість злочинця з релігійних позицій за біблейською теологією/історією старого заповіту, яка веде підготовку людства до прийняття християнства і сповнена станами дії принципу Таліона, який найбільше відображений у кримінальному праві, з рівною відплатою злом за зло.

¹ Spong J.S. A Call for a New Reformation. URL: <https://www.westarinstitute.org/resources/the-fourth-g/a-call-for-a-new-reformation/> (дата звернення: 05.12.2020).

² Левченко Т. Г. Сучасні проблеми духовної освіти в Україні: питання про статус теології. *Освітній дискурс*. 2020. Вип. 25. С. 80.

³ Там само. С. 89.

У цьому ключі важливо побачити стани покаяння окремої людини, цілих народів і яке місце вони відіграли у цивілізаційному вимірі, переміни долі людських, щоб можна було витягнути/вирвати людину із найгірших критичних ситуацій зла, лап антихриста. Виникає запитання, де найкраще місце для розкриття духовно-душевного потенціалу в людині. Напевне – у чернецтві/монашестві, через вільний вибір свободи у Христі-Господі нашому, яка передбачає свободу без гріха. Як можна зрестись від себе самого та підкорити свою волю через послух волі ігумену/настоятелю? Як бути, коли ставиться неправомірний вимога чи злочинний/неправомірний послух? Для цього слід добре знати Священне Писання та Священне Передання, догматику, катехізіс, усі богословські науки, щоб цілковито зробити своє життя підвладним волі Бога. У монастирі сама атмосфера сприяє тому, щоб жити по Духу, тобто справжнім/духовним/духоносним життям. Саме через монастирі можна побачити рівень морального, духовного, інтелектуального піднесення націй і народностей чи їхнього зубожіння. Так було завжди. Найкраще про віру написав апостол Павло в 11 Главі до євреїв (Євр.11:1-13): «Віра є запорукою того, чого сподіваємося, – доказ речей невидимих»; «Вера же есть осуществление ожидаемого и уверенность в невидимом»; «Есть же вѣра уповаемыхъ извѣщеніе, вѣщѣй обличеніе невидимыхъ» (Євр.11:1). Отож, віра за православним катехізісом – «впевненість у невидимому, як у видимому, і впевненість у бажаному і очікуваному, як у теперішньому». Віра – це відкидання своєї волі і цілковите устремління, бажання угодити волі Творця. Намагання «князя світу цього» панує повсякчасно у протидії духовному спасінню життя віруючого. Тут важливе справжнє, істинне розуміння свободи волі, щоб узгоджувати свої вчинки з ученням про Бога, щоб усе наше життя було детерміноване Волею Всевишнього, заради ж нашого блага. Водночас, пошкоджена гріхом природа людини відкуплена жертвою Христа, його дорогоцінним Тілом і Кров'ю, якими причащаємося регулярно. Тобто це не ідеологія зосередженості на самому собі, власному Я, правах людини, а на волі і потребах Творця виконати/цілковито втілити у життя Заповіді Божі, щоб здобути найбільш дорогоцінний дар свободи у його справжньому, істинному значенні.

Релігійний кінематограф/теокінематограф, теокіно, філософія кіно, телесвангелізм/православні фільми за сучасних умов та необхідність їхнього розвитку. С. В. Григоришин розглядає проблему співвідношення підходів до релігійного кінематографу. У центрі уваги знаходиться теорія трансцендентального стилю в кіно Пола Шредера. Розкриваються головні аспекти цієї теорії. Показані причини, внаслідок яких теорія Шредера не стала домінуючим напрямом у рамках філософії кіно. На прикладі фільму Пола Шредера «Щоденник пастиря» показані сильні і слабкі сторони теорії трансцендентального стилю. Детально розглянуті прецеденти створення релігійного кіно в американській і італійській кінематографічних культурах. На прикладі фільмів на біблійські сюжети розкрита специфіка побудови протестантського і католицького

образу Христа. У американському кінематографі до середини 1960-х років домінувала тенденція класичного костюмного фільму в епічному стилі. З початку 1980-х років новою тенденцією став розвиток телеєвангелізму, в якому істотну роль грали телепостановки новозавітних історій. Цей напрям не породив якісних фільмів. У італійському кінематографі кращими зразками релігійного кіно можуть вважатися фільми Пазоліні, Росселліні і Дзефіреллі. Показана еволюція розвитку теми релігійного кіно. Якщо перші два режисери опиралися на традицію неореалізму, то Дзефіреллі йшов від естетики класичної костюмної драми. Фільм Дзефіреллі «Ісус із Назарета» став еталоном релігійного кінематографу. Інші формати релігійного стали з того часу не актуальні. Теорія трансцендентального стилю в кіно спробувала запропонувати альтернативу у формі авторського кіно з релігійним підтекстом. Проте вплив теорії Пола Шредера виявився мінімальним. В той же час, режисери, зараховані Шредером до трансцендентального стилю, стали класичними зразками теології кіно. Відображення нових форм релігійності мали місце у фільмах, книгах, статтях та інтерв'ю Дрейера, Брессона і Бергмана. Поєднання теорії Шредера і фільмів вказаних режисерів дозволяють говорити про побудову вдосконаленої теорії трансцендентального стилю, названою теологією кіно¹. Таким чином, удосконалення трансцендентального стилю припускає розширення естетичних рамок цієї теорії. Якщо не брати теорію Брессона як єдину вдалу в західному кінематографі спробу втілення трансцендентального стилю, то розширений горизонт дозволить включити фільми класиків авторського релігійного кіно. Частково така спроба була здійснена в новій передмові до «Трансцендентального стилю», але запропонована там схема не вбачається досить аргументованою. З цієї причини важливо звернутися до перспективного напрямку теології кіно².

Сьогодні слід особливо розвивати теорію трансцендентального кіно. Йдеться про теокінематограф, теокіно, філософію кіно, телеєвангелізм, особливо що стосується пропагування православного кінематографу. Тут важливо говорити про сильні і слабкі сторони західного кіно. Жоден фільм не передасть того, як написано у книгах. Хоча, насправді, Західний світ зробив багато для теокінематографу (згадаймо хоча б фільм Мела Гібсона «Страсті Христові»). Якщо католицизм спрямований на виявлення страждань/чуттєвості, то православ'я концентрується на цілковитому відстороненні від даної концепції, щоб не впасти у гріх «прелести», тобто спокуси обманливої духовної краси або «оманливої святості», що супроводжується тонкою формою лестощів самому собі, самообманом, мрійливістю, гордістю, думкою про свою гідність та досконалість. У православ'ї відсутні стигматики подібно католицькому падре/о. Пію. Отож, бачимо, що вчення суттєво впливає на світогляд. Важливим є питання, як

¹ Григоришин С. В. Про відмінність трансцендентального стилю і теології кіно. *Epistemological studies in philosophy, social and political sciences*. 2020. Vol. 3, Iss. 2. С. 18.

² Григоришин С. В. Про відмінність трансцендентального стилю і теології кіно. *Epistemological studies in philosophy, social and political sciences*. 2020. Vol. 3, Iss. 2. С. 24.

правильно вірувати, правильно славити Бога, адже така парадигма визначає все наше життя, манеру поведінки, стиль висловлювань, світогляд мислення того, коли відразу можна сказати, хто ми є і чи на правильному/православному шляху знаходимося.

Засоби досягнення високого кримінотеологічного мислення через два крила: піст і молитву. В. В. Куриляк на основі аналізу праці Еллен Уайт установив, що між способом харчування людини та її духовним життям існує тісний зв'язок. Саме тому порушення законів та принципів здоров'я людини тісно пов'язане з рівнем духовності людини. Якщо людина нестримана, непомірна у вживанні їжі, не відділяє, що шкодить, а що ні, це в кінцевому підсумку призведе до морального падіння та руйнування духовного життя людини. Теологія харчування містить ясну вказівку, що спасіння людини ніяк не залежить від того, що і скільки їсть християнин, але, з іншого боку, невірний підхід до споживання їжі ускладнює шлях людини до Бога. Отож, доктринальне вчення про здоровий спосіб життя, у т. ч. про спосіб харчування людини, не є квитком спасіння, однак потурання власному апетиту та нестриманості у кінцевому підсумку призводить до духовного занепаду¹. Так, першопочаткова дієта/піст була встановлена Богом Адаму та Єві через рослинний раціон: «І сказав Бог: Оце дав Я вам усю ярину, що розсіває насіння, що на всій землі, і кожне дерево, що на ньому плід деревний, що воно розсіває насіння, нехай буде на їжу це вам!». «И рече Бѣгъ: се, дахъ вамъ всякую траву сѣменную сѣющую сѣмя, еже естъ верху землі всея: и всякое древо, еже имать въ себѣ плодъ сѣмене сѣменнаго, вамъ будетъ въ снѣдь» (Быт.1:29). Бог призначив/дозволив першим людям у Раю їсти плоди усіх дерев, лише одне дерево – «дерево пізнання добра і зла» – підпало під заборону. «І наказав Господь Бог Адамові, кажучи: Из кожного дерева в Раю ти можеш їсти. Але з дерева знання добра й зла не їж від нього, бо в день їди твоєї від нього ти напевно помреш!». «И заповѣда Господь Бѣгъ Адаму, глаголя: от всякаго дрѣва, еже въ рай, снѣдїю снѣси: от дрѣва же, еже разумѣти доброе и лукавое, не снѣсте от него: а въ онъже аще день снѣсте от него, смѣртїю умрете. (Бут.2:16-17). Отже, порушення заборони Адамом і Євою, згідно з Біблією, призвело до гріхопадіння.

Кримінотеологія у рамках Судного Дня через застереження/ухили від зла. Мислячи у ключі кримінотеології стосовно обмеженості в їжі, хочеться акцентувати на наступному:

- пророком покаяння та великим посником на дикому меді та акридах є безперечно Іоанн, пророк, предтеча і Хреститель Господній. «Сам же Іоанн мав одєжу собі з верблюжого волосу, і пояс ремінний на стегнах своїх; а пожива для нього була сарана та мед польовий». «Самъ же Иоаннъ имяше рїзу свою от власъ велблуждъ, и поясъ усмѣнъ о чреслѣхъ своихъ: снѣдь же его бѣ пружїе и медъ дївий» (Мт.3:4). Його великі слова ось уже понад дві

¹ Куриляк В. В. Філософська та теологічна концепція Джона Харві Келлога щодо принципів здорового способу життя. Освітній дискурс. 2021. Вип. 34. С. 72-85. С. 72.

тисячі років пронизують до глибини душі і серця, а саме: «Покайтесь, бо наблизилось Царство Небесне!» «Пока́йтеся, прибли́жбося Ца́рствіе Небе́сное» (Мт.3:2). Цим самим він підготовлював людство до прийняття/сповідування месії Христа Спасителя і Господа нашого як єдиного/істинного Бога у Трійці Святій, єдиносущній і нероздільній. Іоанн відповідав усім, кажучи: «Я хрещу вас водою, але йде ось сильніший за мене, якому я негідний розв'язати ремінь від взуття. Той буде вас хрестити Духом Святим і вогнем». «Отвѣщаваше Иоáннъ всѣмъ, глаго́ля: áзь ўбо водо́ю крещáю вѣ: грядѣтъ же Крѣ́плій мене́, Емуже́ нѣсмь досто́инъ отрѣ́шити реме́нь сапо́гу Его́: То́й вѣ кресті́тъ Ду́хомъ Святы́мъ и огне́мъ» (Лк.3:16). «Поправді́ кажу вам: Між народженими від жінок не було більшого над Іоанна Христителя! Та найменший у Царстві Небеснім той більший від нього!» «Ами́нь глаго́лю ва́мъ, не воста́ вѣ рождѣ́нныхъ жена́ми бо́лій Иоáнна Кресті́теля: мнѣ́ же во Ца́рствіи Небе́снѣмъ бо́лій его́ е́сть» (Мф.11:11);

- вчення про шеол («Sheol») в іудаїзмі, як царство мертвих не лише грішників, але й праведних, нівелюються після Воскресіння Христового, словами Ісуса Христа Спасителя і Господа нашого благорозумному розбійникові: «Ще сьогодні будеш зі мною в раю». А один із розп'ятих злочинців став зневажати Його й говорити: «Чи Ти не Христос? То спаси Себе й нас!» Обізвався ж той другий, і докоряв йому, кажучи: «Чи не боїшся ти Бога, коли й сам на те саме засуджений?» Але ми справедливо засуджені, і належну розплату за вчинки свої беремо. Цей же жодного зла не вчинив. І сказав до Ісуса: «Згадай про мене, Господи, коли прийдеш у Царство Своє!» І промовив до нього Ісус: «Поправді́ кажу тобі: ти будеш зо Мною сьогодні в раю». «Еди́нъ же от обѣ́шеною злодѣ́ю ху́ляше Его́, глаго́ля: áще Ты́ еси́ Христосъ, спаси́ Себе́ и на́ю. Отвѣщáвъ же други́й пре́щаше ему́, глаго́ля: ни ли́ ты́ бойши́ся Бо́га, я́ко вѣ то́мже осужде́нъ еси́? И мѣ́ ўбо вѣ пра́вду: досто́йна́я бо по дѣ́ломъ на́ю восприѣ́млева: Се́й же ни еди́наго зла́ сотвори́. И глаго́лаше Иису́сови: помяни́ мя, Го́споди, егда́ при́деши во Ца́рствіи си́. И рече́ ему́ Иису́съ: ами́нь глаго́лю тебѣ́, днесѣ́ со Мно́ю бу́деши вѣ ра́й (Лк.23:39-43);

- своїм воскресінням Христос зруйнував ворота пекла, і за вченням та переданням Церкви Христової у нас після смерті є надія на вічний рай. «А коли оце тлінне в нетління зодягнеться, і оце смертне в безсмертя зодягнеться, тоді збудеться слово написане: «Поглинута смерть перемогою! Де, смерте, твоя перемога? Де твоє, смерте, жало?». «Егда́ же тлѣ́нное сіе́ облече́тся вѣ нетлѣ́ние и сме́ртное сіе́ облече́тся вѣ безсме́ртіе, тогда́ бу́детъ сло́во напи́санное: поже́рта бы́сть сме́рть побѣ́дою. Гдѣ́ ти, сме́рте, жа́ло? Гдѣ́ ти, áде, побѣ́да? (1Кор.15:54-55). Тут важливими є слова про Судний День, страшний Суд Божий, до якого Церква Христова підготовляє нас кожного дня у символі Віри: «Чекаю воскресіння мертвих і життя будучого віку. Аминь», «Чаю воскресення мертвих и жизни будущего века. Аминь». Тоді озвуться і ті, кажучи: «Господи, коли ми бачили тебе голодним або спраглим, чужинцем або нагим, недужим або в тюрмі, і тобі не послужили?»

А він відповість їм: «Істинно кажу вам: те, чого ви не зробили одному з моїх братів найменших – мені також ви того не зробили. І підуть ті на вічну кару, а праведники – на життя вічне». «Тогда отвѣщаютъ Ему и ти, глаголюще: Господи, когда Ты відѣхомъ ѡлчуща, или жаждуща, или странна, или нага, или бѡльна, или въ темницѣ, и не послужихомъ Тебѣ? Тогда отвѣщаетъ имъ, глаголя: аминь глаголю вамъ, понеже не сотвористе единому сихъ меншихъ, ни Мнѣ сотвористе. И идуть сии въ муку вѣчную, праведницы же въ живѡтъ вѣчный» (Мф.25:44-46);

- тобто мертві – ті, які відійшли від нас та усі ми суцї зараз, несемо особливу відповідальність за майбутнє потомство тих, які ще прийдуть після нас, – усі разом, «і мертві, і живі, і ненароженні» (за Т. Г. Шевченком), несемо відповідальність перед Богом, чим повинні особливо готуватися до Страшного і великого Судного Дня славного пришествя Господа і Бога нашого Ісуса Христа, Сина Божого, Єдинородного – того, що від Отця народженого/рожденного. При цьому особлива надія на нас – живих зараз, щоб встигнути змінити вічну участь наших предків у місці загробному, затемненому, щоб свою долю і життя вимолити так, коли вдасться зробити максимум для ближнього, роду свого/родини та Господа. «І все, що лише робите словом чи ділом, усе робить у Ім'я Господа Ісуса, дякуючи через Нього Богові й Отцеві». «И всё, еже аще что творите словомъ или дѣломъ, вся во имя Господа Иисуса Христа, благодаряще Бога и Отца Тѣмъ» (Кол.3:17);

- «Ісус відповів їм: “Істинно кажу вам: Ви, що пішли за мною: як новий світ настане, коли Син Чоловічий сяде на престолі своєї слави, сидітимете й ви на дванадцятьох престолах, щоб судити дванадцять поколінь Ізраїля». «Иисусъ же рече имъ: аминь глаголю вамъ, яко вы шедши по Мнѣ, въ пакибытіе, егда сядетъ Сынъ Человѣческой на престолѣ славы Своея, сядете и вы на двюнадесяте престолу, судяще обманадесяте колѣнома Израилевома» (Мт.19:28). Як бачимо, наш месія і Господь Ісус Христос прийде судити світ як праведний суддя з апостолами, які сядуть за 12-ма престолами і скажуть своє слово. Треба особливо міркувати про чашу терезів, що наша совість нам скаже, пам'ятаючи вислів предків: «Все на нашій совісті»; чи буде кому поклопотати/потурбуватися за нас на Страшному Судді. При цьому не можна падати духом. Апостоли запитали: «Хто ж тоді може спастися?» Ісус же поглянув на них і промовив: «Неможливе це людям, а не Богові. Бо для Бога можливе все!» «Онї же излиха дивляхуса, глаголюще къ себѣ: то кто можетъ спасенъ быти? Возрѣвъ же на нихъ Иисусъ глагола: у человекъ невозможно, но не у Бога: вся бо возможна суть у Бога» (Мк.10:26-27). Залишається покладатися на милість Божу, при цьому прикласти максимум зусиль для справи спасіння себе та ближнього;

- про останні часи вже говорили за життя Іоанна Златоустого та в інші періоди людської історії, однак тоді ще не було таких явних знамень передантихрислової епохи. Сьогодні вона постає у примарній іпостасі, якою її бачимо, – прихованою, завуальованою, прикритою божеством, а часами

досить відриту/вульгарну, щоб лише ввести в оману людину і збити її з істинного шляху Божого – шляху правди і Спасіння у Христі Ісусі Господі нашому. «І проповідана буде ця Євангелія Царства по цілому світові, на свідоцтво народам усім. І тоді прийде кінець!» «И проповѣстѣся сіє Евангеліє Царствія по всѣй вселѣннѣй, во свидѣтелство всѣмъ язѣкомъ: и тогда прійдетъ кончіна (Мф.24:14).

Постаті та особистості вчених через теологію. Правове буття у вченні Августина Блаженного. Правове буття у вченні Августина розгортається таким чином.

1. З огляду на положення Августина можна вивести важливу категорію правового буття – це ступінь. Саме завдяки цій категорії можлива системність у праві, тому що в суспільних відносинах завжди є щось «більш...чи менш...», щось вище і щось, що йому відповідає чи не відповідає, підпорядковується чи не підпорядковується.

2. Середньовічний світогляд Августина робить спробу зазирнути по той бік закону, по ту сторону впорядкування і знаходить там Абсолют, який дає підстави бути всьому правовому. Саме тому для середньовічного пізнання правового буття важливий зворотний зв'язок із витоками, які проявляються у двох станах – страху та блага (винагороди).

3. Такі явища, як добро чи зло, крізь призму онтологічно-правових категорій вбачаються як ставлення до заданого порядку: конструктивне чи деструктивне.

4. Правове буття завжди присутнє своїми атрибутами в космосі та соціумі. Порядки можуть бути різні, тому що походять від різних впорядкувальних сил: добродесність чи порок, але у правовому бутті закладені всі можливі варіації розгортання впорядкувальних сил залежно від способу сприйняття правової істини.

5. В Августина особливістю справедливості є те, що вона може мати справу з методами впливу, які в суспільстві зараховують до зла та насилля, водночас збереження порядку вимагає їх застосування.

6. Метафізика порушення та кари у християнстві дуже глибоко вкорінена, адже саме з неї починається земне життя людини – гріхопадіння, саме воно змусило закласти у правове буття категорію кари, яка має значення лише як реакція на порушення.

7. Категорія блага у правовому бутті потрібна, щоб зарахувати його атрибути до бажаних, до тих, що потрібні суспільству, а не нав'язані.

8. Законодавча ієрархія Августина і всього християнства починається із визнання та повної відданості вищій волі Бога. Такий підхід має велике значення в розкритті правового буття, адже право у свідомості людини повинно мати абсолютний авторитет та силу¹.

Сучасний український дослідник О. С. Філоненко та його внесок у розвиток теології/кримінології. На основі герменевтичної

¹ Гоцуляк Ю. В. Теологія правового буття у вченні Августина. Право і суспільство. 2019. № 5. С. 11–17.

методології та теорії парадигмального аналізу В. М. Лозовицький наголошує, що євхаристійна теологія О. Філоненка є постметафізичною. Вона постає не просто сучасною альтернативою до метафізичних парадигм неопатристики й софіології, але й претендує на статус генетично «першої теології», від якої виникають усі спекулятивні теології і церковні доктрини. Теологія спілкування фактично є началом будь якого слова про Бога, тому, що починається з гімну, піснеспіву Богу, з його хвали і прославлення, яке у подальшому оформлюється у філософські та догматичні шати. Така теологія є синтезом літургії, етики, містики та умоспоглядання. Джерела цієї теології О. Філоненко вбачає в описі досвіду учнів Христа, які впізнали в невідомому супутнику свого Вчителя¹. О. Філоненко одним з перших в українській теології розвиває євхаристійну теологію спілкування, яку він бачить як альтернативу до існуючих в православному богослов'ї парадигм софіології та неопатристики. Євхаристійна парадигма теології спілкування бере свій початок у теології митр. Йоанна Зізіуласа, у якого саме буття постає як спілкування Трійці, участь в якому стає сенсом і змістом життя людини та церкви. Людина може виявити себе в повній мірі лише через спілкування. Без нього вона закрита не лише для іншого, але й для себе. Не менш важливими компонентами і джерелами теології О. Філоненка є різні версії теології спілкування, представлені у вченнях митр. Антонія Сурозького та багатьох інших видатних особистостях². Лише через подяку ми отримуємо дари і розпізнаємо Христа в них. Окреслена нова парадигма православної теології постає не просто сучасною альтернативою до неопатристики, але й претендує на статус генетично «першої теології», на основі якої згодом формуються усі спекулятивні теології чи доктрини. Теологія спілкування фактично є началом будь-якого слова про Бога, тому, що починається з гімну, піснеспіву Богу, з його хвали і прославлення, яке потім оформлюється у філософські та догматичні шати. Така теологія є синтезом літургії, етики, містики та умозріння. Початок цієї теології Олександр Філоненко бачить в описі досвіду учнів Христа, які впізнали у невідомому супутнику свого вчителя³.

Таким чином, широкий резонанс, який набуває богослов'я після теологічного повороту, пов'язаного з Жаном Люком Маріоном та аналітичною традицією, зумовив актуальність дослідження постметафізичної теології. Українська православна теологічна думка кін. ХХ – початку ХХІ століття перебуває на етапі активного становлення. З кожним роком з'являються дедалі більша кількість нових видань, дисертацій та проєктів, які репрезентують православ'я в Україні. Вітчизняні теологи переважно досліджують і засвоюють поширені богословські тренди, але доволі часто недостатньо над ними

¹ Лозовицький В. М. Православна євхаристійна теологія спілкування Олександра Філоненка. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки. Вип. 1 (93), 2023. С. 134.

² Там самр. С. 141.

³ Там само. С. 134.

рефлексують і ще менше їх розвивають чи вдосконалюють. Свої богословські концепти у переважній більшості українські мислителі видають за самоочевидні, їм помітно не вистачає деконструкції богословських авторитетів та самокритичності. Помітним виключенням є теологія О. Філоненка. Він один з тих небагатьох православних мислителів, який свідомо використовує і послідовно розробляє постметафізичне богослов'я, аналізує його представників, шукає нових шляхів розвитку православної теології, враховуючи досягнення філософії і теології ХХ – ХХІ століття. О. Філоненко одним з перших в Україні прослідкував витoki і обґрунтував принципи постметафізичної християнської теології спілкування. Йому властива відкрита позиція прийняття цілого спектру різноманітних постметафізичних методів і підходів, інтеграція в свою думку здобутків феноменології, герменевтики, філософії діалогу, персоналістичних та постмодерністських філософських концепцій, а також переосмислення християнської метафізики в контексті сучасних філософії діалогу, богослов'я спілкування, етики іншого та теоестетики. На основі всіх цих концептів О. Філоненко створює православну євхаристійну теологію спілкування, яка є альтернативою до пануючих у православ'ї ХХ столітті парадигм неопатристики та софіології¹.

Духовна спадщина Андрія Шептицького та її значення у розвитку української теології. Аналіз духовної спадщини – релігійно-філософських концепцій А. Шептицького дозволяє виявити найбільш питомі риси та провідні ідеї української томістичної філософії, допомагає вичленувати низку питань, які трактуються у томістичному дусі. Серед них розроблений ще Томою Аквінським класифікаційно-підпорядковуючий метод впорядкування і розміщення окремих знань. Він знайшов свій особливий вияв в універсальності (як і у Аквіната) релігійно-філософського вчення Шептицького. Але найбільш помітною ознакою філософування цього мислителя у томістичному дусі і манері є його особлива увага до гносеології та онтології Томи, зокрема, до сформульованих ним ідеї (принципу) «гармонії віри і розуму» (науки і релігії) та кредо «філософія – служниця богослов'я» («природна теологія» – філософська теологія як пропедевтика «надприродної теології» – богослов'я), а також – до його обґрунтувань теоцентризму, доказів Бога, положень христології, філософсько-антропологічних (сутність людини і людської душі) та етичних (свобода, щастя особистості) питань, проблеми суспільства і особи тощо. Все це й об'єднується в межах розгляду головної для томізму універсальної богословсько-філософської проблеми «Бог – світ – людина»².

Іван Пулюй та його теологічне підґрунтя становлення к особистості. Іван Пулюй, навчаючись спочатку в рідному Гримайлові, а

¹ Там само. С. 135–136.

² Стеценко В. До питання про ідентичність філософської теології А. Шептицького з томістичною філософією. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія : Філософія.* 2022. Вип. 23. С. 38.

потім у Тернопільській класичній гімназії, сформувався як свідомий українець. Цьому сприяла низка чинників – сімейне виховання, приналежність до греко-католицької церкви, патріотичні настрої, поширені в той час серед української молоді Галичини. Хоча І. Пулюй не реалізував свій намір стати греко-католицьким священиком, проте переймався духовними питаннями. Він перекладав українською мовою релігійну лектуру. Серед цих перекладів головним був повний переклад Біблії, який він здійснював разом із Пантелеймоном Кулішом та Іваном Нечуєм-Левицьким. Навчання ж у Віденському та Страсбурзькому університетах дали можливість Пулюю ознайомитися з досягненнями тогочасної європейської науки. Тут він займався науковими студіями. Але основна частина його життя пов'язана з Німецькою вищою технічною школою у Празі. Основною науковою сферою зацікавлень Пулюя була електротехніка. Він створив низку електротехнічних приладів, серед яких варто відзначити фосфоресцентну лампу, що випромінювала X-промені. Незважаючи на те, що значну частину свого життя І. Пулюй провів за межами України, він брав активну участь в українському громадському житті. Був членом Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка, співробітничав із українськими виданнями, зокрема газетою «Діло», боровся за відкриття українського університету в Львові, підтримував українських студентів тощо. Життєвий і творчий шлях І. Пулюя мав би стати прикладом для українських учених. Він, маючи значні здобутки в галузі точних наук, водночас звертався до гуманітарних питань, обстоюючи українську національну ідею. А його життя було життям свідомого українського патріота, який турбувався про благо свого народу¹.

Як бути і куди йти далі через шлях кримінології? Слід висловити слова щирої вдячності академіку В. І. Шакуну, за підтримку кримінологічних постулатів/позицій у цей непростий час російсько-української війни, коли довгоочікуваний мир так необхідний усім нам. У свою чергу вчений зауважує, що формуючи стратегію розвитку нової України, слід взяти до уваги окремі положення Біблії, де існують протилежні за змістом концепти. Впродовж століть в Україні, з одного боку, використовується принцип «Око за око, зуб за зуб», який є біблійною формулою закону помсти, що неодноразово зустрічається в Старому Заповіті, наприклад: «А хто зробить шкоду ближньому своєму, тому треба зробити те саме, що він учинив. Перелом за перелом, око за око, зуб за зуб...» (Левит, 24, 19–20), який, власне, нині сповідує більшість населення як відповідь несправедливої агресії росії проти України. Тим часом, існує й інший протилежний принцип, сказаний під час Нагірної проповіді Ісусом Христом: «Якщо тебе хто вдарить у праву твою щоку, підстав йому і другу» (Мф. 5:39). Безумовно цей принцип не про те, що терпіти зло непотрібно, а захищатись і перемагати його потрібно лише добром на яке вказав Господь Ісус Христос. Коли він, зазнавши несправедливої наруги, відмовився підставити другу щоку і засудив дії кривдника, коли слуга первосвященника

¹ Кралуєк П. М. Іван Пулюй: фізик, теолог, патріот. *Психологія і суспільство*. 2020. № 2. С. 5–12.

вдарив Його по щоці: «Ісус відповів йому: якщо Я сказав зле, то доведи, що зле, а коли добре, за що ти б'єш Мене?» (Ін. 18:23). Таким чином, християнство закликає реагувати на насильство не насиллям у відповідь, а розсудливістю; не підкорятися несправедливим обвинуваченням і мовчки терпіти образи, але лагідністю та поміркованістю перемагати зло. Безумовно, під час війни інколи складно усвідомлювати всю глибину зазначених проблем, але тисячолітній досвід підказує, що іншого не дано. При цьому панування справедливості можливе лише за умови ефективної протидії несправедливості¹.

Кожен із нас щодня є учасником багатьох ситуацій і обставин. Звідси, знання теології, її різноманітних аспектів суттєво збагачує людину. На цьому шляху кримінологія допоможе/покаже шлях видатних особистостей, яке місце в їхньому житті зіграла/відіграла теологія/віра/релігія у силу високості наукових чи професійних досягнень. Говориться/мовиться у Священному Писанні, що віра – це особливий дар Божий. «Бо спасені ви благодаттю через віру, а це не від вас, то дар Божий». «Благодатю бо естє спасєні чрезъ вѣру: и сіє не отъ васъ, Божій даръ» (Еф.2:8). А що коли людині віра не дана, коли в силу різних обставин і ситуацій, вченості чи високих розумових здібностей людина не може/не здатна повірити в Бога, Його чудний, дивний промисл чи не потрапила в атмосферу чистоти і святості віри, коли внутрішнім/духовним началом не вдалось відчутти, що саме тут Істина? «Не знаємо, на небі ми були або на землі», – говорили послы князю Володимиру після того, як побували на службі у Великій Софії Константинополя, в якій тоді служило понад 800 священнослужителів – дияконів і священників. Тому ця віра права, це віра православна. Отож, можна сказати, що з інтенсивним розвитком теології дедалі більшого значення набуває розмежування понять між природним та благодатним/надприродним, розумом і одкровенням, щоб довести/відчутти Істину у Бозі.

Висновки. Розкриваючи сутність духовно-ціннісної концепції праворозуміння у кримінології, її глибинні смисли та значення, ми у такий спосіб наближаємось (або віддаляємось) до Істини у божественному розумінні, яка, за блаженним Августином, не підлягає оспорюванню чи сумніву. Щоб право набуло/набрало/наповнило своїм смислом і значенням воістину усі суспільні явища і процеси, сутність гріховного закону повинна усяляко присікатись, зводитись до унеможливлення шляхом спротиву усякій скверні на рівні помислу, у силу традиції/звички як мотивувальної/спонукаючої сили. Плюралізм думок, прав і свобод у спрямованості блага та справедливості повинен бути каталізатором божественної Істини. Людство вже жило в душі богоцентризму епохи

¹ Шакун В. І. Несправедливість як кримінологічний чинник. Безпекова ситуація в Україні в умовах війни: стан, загрози, напрями забезпечення : матеріали наук-практ. круглого столу (м. Київ, 26 вересня 2023 р.) / [Редкол. : Вербенський М. Г., Опришко І. В., Кулик О. Г. та ін.]. Київ : ДНДІ МВС України, 2023. С. 29–32.

середньовіччя, ленінсько-марксистської ідеології з тотальним матеріалізмом, тридцятилітнього періоду після з 90-х, де панувала тотальна ідеологія прав людини та гріховної свободи, часто як всездозволеності, ігноруючи вимоги права божественного/природного і, звичайно ж, нинішня епоха боротьби/війни цінностей/ідеологій/ідей з бажаним досягнення миру. Звідси, на противагу гріховному закону та життю, пропонується свобода без гріха у божественному/духовно-сутнісному значенні.

Війна та її екзистенційний вимір у рамках вітчизняної парадигми. Сьогодні російсько-українська війна у цивілізаційному вимірі набуває рис екзистенційного характеру, коли йде боротьба/війна за цінності, їхнє відстоювання на загальнодержавному рівні з правом поширення/пропаганди у світових масштабах. Дедалі частіше порушується питання про Каїнове вбивство, адже тривалий час/до початку повномасштабного вторгнення російської федерації на територію нашої держави вважалося, що Україна, Росія, Білорусія є братніми народами. Блаженніший митрополит Онуфрій (УПЦ) у перші дні війни засудив російську агресію проти України та прирівняв її до Каїнового вбивства, закликав до миру, однак, як бачимо, війна триває вже другий рік, і краю їй немає. З іншого боку, йде війна західної та східної цивілізацій, і Україна вже вкотре в історії виступила в якості буферної зони війни криміногенних станів, відстоювання ціннісних ідеалів, оголошення війни проти «імперії зла» з позицій західного світу та проти «колективного Заходу» з позицій російської федерації. Бачимо, як поступово війна набуває цивілізаційного характеру з втягненням у дані процеси мусульманського світу. Відбувається зіштовхування ідеологій у так званий хрислам – іслам та християнство, що викликає особливу стурбованість. Звідси, може розгорнутися справжній армагедон, конфлікт світового масштабу. А як відомо, релігійні війни, боротьба за цінності, за найсакральніше/найсокровенніше є найтяжчими в історії людства.

Загалом існує католицька, протестантська та православна теологія. З легкістю можна відчувати їхній Дух. Однак важливо при цьому вгледіти справжнє/істинне раціональне зерно, яке може бути закладеним в основу української теології. Кожен автор буде відшукувати своє власне/культурне, ментальне. Також важливо окреслити загальні риси святості життя, подібно як вони спостерігаються в житті святих, які, здавалось би, жили у різні періоди життя, але однотипність їхньої поведінки та вчинків не різниться, а навпаки – спостерігається єдність Духу за принципом «правильно славити Бога».

На українських теренах нашими авторами теологія представлена переважно греко-католицьким та протестантським вченням. Це викликає у православних авторів необхідність поглиблення своїх наукових пошуків та висвітлення їх у наукометричних джерелах. Наша держава зможе набутти передового розвитку тоді, коли теологічна кафедра буде у кожному з університетів, зважаючи на зубожіння людських умів та цінностей у плані духовного тощо. Мовиться не про загальне моралізаторство, а про вчення і

знання теологічного у тій чи іншій парадигмі з умінням відшукувати раціоналізм.

Таким чином, на даному/початковому етапі наукових розробок трансформаційних процесів переходу теології до кримінології ми припускаємо, що теологія повинна розглядатися саме у наукометричному ключі крізь призму/зважування через терези православ'я як етнонаціональної, духовно-культурної релігії нашого народу з понад тисячолітньою давністю, що загалом може дати добротні плоди обізнаності у цій сфері та неодмінно спричинить прорив у наукових відкриттях не лише вчених кримінально-правового блоку, але й широкої когорти всього наукового корпусу та спільноти, усіх небайдужих, хто цікавиться даною проблематикою.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вереш М. Лексико-семантичні та лінгвопрагматичні особливості німецької християнсько-богословської терміносистеми: дис. канд. філол. наук: 10.02.04. Львів, 2016. 215 с.

2. Ваврінчик Р. Перформативність мовленнєвих актів у англомовному теологічному дискурсі: дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04. Чернівці, 2016. 247 с.

3. Стасяк С.-Я., Завіла О. Основи догматичного богослов'я. Львів: Місіонер, 1997. 310 с.

4. Merriam-Webster Dictionary since 1828. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/theology> (дата Звернення: 02.07.2018).

5. English Oxford Living Dictionaries. URL: <https://en.oxforddictionaries.com/definition/theology> (дата звернення: 02.07.2018).

6. Parris D. P. Introduction to Biblical Interpretation. Colorado: Global action, 2006. 85 p.

7. Абрамович С. Д. Теологічний інструментарій у методиці аналізу художньої літератури. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія : Філологія. Журналістика*. 2022. Т. 33(72), № 4(2). С. 108–113.

8. Гудима І. П. Питання онтологічної рівноваги суцього у християнській теології. *Софія*. 2022. № 1. С. 20–23.

9. Христокін Г. Культурні форми буття теології: релігієзнавчо-філософський аналіз. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 7. Релігієзнавство. Культурологія. Філософія* : [зб. наукових праць] / ред. рада : В. П. Андрущенко (голова); за ред. Н. Г. Мозгової. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2017. Вип. 38 (51). С. 65–73.

10. Христокін Г. В. Методологічний аспект взаємодії філософії та теології. *Мультиверсум. Філософський альманах*. 2020. Вип. 1(2). С. 157–171.

11. Секісов В. Ю. Церква і держава у політичній теології К. Барта та С. Гауерваса. Спроба компаративного аналізу. *Освітній дискурс*. 2021. Вип. 33. С. 54–64.
12. Spong J.S. A Call for a New Reformation. URL: <https://www.westarinstitute.org/resources/the-fourth-r/a-call-for-a-new-reformation/> (дата звернення: 05.12.2020).
13. Левченко Т. Г. Сучасні проблеми духовної освіти в Україні: питання про статус теології. *Освітній дискурс*. 2020. Вип. 25. С. 80–90.
14. Григоришин С. В. Про відмінність трансцендентального стилю і теології кіно. *Epistemological studies in philosophy, social and political sciences*. 2020. Vol. 3, Iss. 2. С. 18–25.
15. Куриляк В. В. Філософська та теологічна концепція Джона Харві Келлога щодо принципів здорового способу життя. *Освітній дискурс*. 2021. Вип. 34. С. 72–85.
16. Гоцуляк Ю. В. Теологія правового буття у вченні Августина. *Право і суспільство*. 2019. № 5. С. 11–17.
17. Лозовицький В. М. Православна євхаристійна теологія спілкування Олександра Філоненка. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Філософські науки*. Вип. 1 (93), 2023. С. 134–144.
18. Стеценко В. До питання про ідентичність філософської теології А. Шептицького з томістичною філософією. *Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія : Філософія*. 2022. Вип. 23. С. 36–40.
19. Кралюк П. М. Іван Пулюй: фізик, теолог, патріот. *Психологія і суспільство*. 2020. № 2. С. 5–12.
20. Шакур В. І. Несправедливість як кримінологічний чинник. Безпекова ситуація в Україні в умовах війни: стан, загрози, напрями забезпечення : матеріали наук.-практ. круглого столу (м. Київ, 26 вересня 2023 р.) / [Редкол. : Вербенський М. Г., Опришко І. В., Кулик О. Г. та ін.]. Київ : ДНДІ МВС України, 2023. С. 29–32.

Стаття надійшла до редакції 05.12.2023

Ivan V. Kritsak

PhD in Law, Associate professor

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

FROM THEOLOGY TO SCIENTOMETRIC CRIMINOTHEOLOGY: ETHNO-NATIONAL AND INTERNATIONAL CONCEPT THROUGH THE PRISM OF ORTHODOXY

We have carried out a conceptual analysis of the problem of theology in more than 50 articles by Ukrainian authors. It was found that the postmodern era is characterized by many disputes between faith and reason in terms of whether to oppose philosophy and theology. According to the Catholic thinker G. W. von Balthasar, "without philosophy there is no theology" when it comes to comprehending serious levels of theological thinking/theology, with which we

cannot agree, because perhaps the fate of Constantinople (Hagia Sophia) would have been different and would not have succumbed to the Mohammedan faith if the philosophical component of Constantinople had not filled the church/spiritual life. That is why it is so important to preserve the purity of our national, mostly Orthodox, faith. According to Orthodox elders, a true theologian is one who prays/is able to pray to God correctly/is able to praise Him correctly. According to Silouan of Athos, "praying is like shedding blood," and only those who pray for their neighbors every day will understand this. Then such levels and states of the unknown/unimaginable are revealed that no books or reasoning can contain. Thus, the deep spiritual states of prayer give the discovery/feeling of the Spirit of God, when the heart, mind, and soul unite in the discovery of the immense.

Key words: *criminotheology, scientometrics, ethno-national dimension, Orthodoxy, philosophical component, war, Church of Christ, historical aspect, international dimension.*

Світлана Анатоліївна ПЕТРОВСЬКА

кандидат економічних наук

*(Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ,
м. Суми, Україна)*

Олена Анатоліївна ЛУК'ЯНИХІНА

кандидат економічних наук

*(Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ,
м. Суми, Україна)*

Людмила Анатоліївна ПАРФЕНТІЙ

кандидат економічних наук

*(Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ,
м. Суми, Україна)*

**ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ВИКЛИКИ ТА ЇХ ВПЛИВ НА МІЖНАРОДНИЙ
ІНВЕСТИЦІЙНИЙ РИНОК В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
КРИМІНОЛОГІЧНОЇ БЕЗПЕКИ**

Доведено, що вплив євроінтеграційних викликів на міжнародний інвестиційний ринок виражається у наступних аспектах: 1) зумовлює модернізацію суб'єктів економіко-фінансових відносин згідно із вимогами європейської спільноти, що дає можливість визначити нові вектори розвитку та руху міжнародних інвестицій; 2) євроінтеграційні процеси забезпечують економіко-фінансову стабільність держав як одних із суб'єктів міжнародного інвестиційного ринку за рахунок підтримки Європейським Союзом майбутніх членів; 3) євроінтеграція поширює на нових суб'єктів міжнародного інвестиційного ринку дію складного, загальноєвропейського механізму регулювання та контролю у економіко-фінансовому вимірі.

З'ясовано, що міжнародний інвестиційний ринок являє собою сукупність одразу декількох складових, а саме: суб'єктів інвестиційної діяльності, інвестиційних продуктів, регуляторних механізмів, результат інвестиційної діяльності. Кожен елемент є цілком самостійною категорією як в економіко-фінансовому, так і правовому плані, адже відіграє відповідну роль у світовій економічній системі та має нормативне відображення.

Ключові слова: *інвестиційна діяльність, інвестиційний ринок, міжнародний інвестиційний ринок, євроінтеграція, євроінтеграційні процеси, міжнародні інвестиції.*

Постановка проблеми. На сьогоднішній день євроінтеграція є ключовим зовнішньополітичним та зовнішньоекономічним вектором розвитку України та низки інших держав, зокрема, Молдови, Туреччини,

Чорногорії, Сербії тощо. Проте формування подібного великого міжнародного хабу, окрім явних переваг, зумовлює виклики, що мають значний вплив на тенденції світової інвестиційної діяльності та розбудови інвестиційного ринку.

Як зазначає О. Ю. Кириченко, у реаліях сьогодення принциповим фактором розвитку України, без сумнівів, можна вважати процес інтеграції національного законодавства в єдину європейську систему права, що має безпрецедентне значення для багатьох галузей життя українського суспільства, зокрема для законодавчого базису, що регламентує правовідносини між державою та громадянами¹.

Паралельно з розвитком глобалізаційних процесів зросла доля міжнародних інвестицій, що не могло не привернути увагу науковців. Проблематика світового інвестиційного ринку неодноразово опрацьовувалась в роботах А.О. Задоя, Н.А. Казанкової, О.І. Крутили, І.М. Крупки, О.В. Поліщука, І.В. Причепи, О.Г. Ратушняка М.В. Симонова, О.А. Степанюка, В.В. Цимбала, О.А. Чугаєва та багатьох інших. Втім, незважаючи на велику кількість розробок, цільові дослідження впливу євроінтеграційних викликів на стан і розвиток міжнародного інвестиційного ринку на сьогоднішній день потребують новітнього наукового погляду.

Мета статті полягає у встановленні впливу євроінтеграційних викликів на міжнародний інвестиційний ринок. Для реалізації поставленої мети необхідно: 1) визначити зміст та сутність міжнародного інвестиційного ринку; 2) проаналізувати які євроінтеграційні виклики існують на сьогоднішній день в сфері міжнародних фінансів; 3) встановити особливості впливу євроінтеграційних викликів на міжнародний інвестиційний ринок.

Виклад основного матеріалу. Міжнародний інвестиційний ринок є складною категорією, яка поєднує в собі як фінансово-економічні, так і правові ознаки. При цьому, його зміст походить від більш широкого явища, інвестиційного ринку. З приводу тлумачення останнього існує декілька наукових підходів. Наприклад, Т.А. Комашенко наголошує, що «інвестиційний ринок як складна економічна категорія та об'єкт державного регулювання потребує застосування певних організаційних механізмів та правового оформлення основних засад його функціонування. Адже, інвестиційна діяльність завжди починається з ринку, який, як складна система, включає в себе суб'єктів, об'єктів, інфраструктуру, ринковий механізм та контроль з боку держави за дією ринкового механізму. На інвестиційному ринку функціонують категорії попиту, пропозиції, ціни, кон'юнктури ринку, ділової активності. Саме тут інвестори шукають недооцінені ринком інструменти, які дають змогу за рахунок їх придбання підвищити через деякий час (а іноді миттєво) вартість капіталу через

¹ Кириченко О.Ю. Напрями гармонізації основних засад вітчизняної адміністративно-правової науки з євроінтеграційними вимогами. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2022. № 4 (99). С. 138.

зростання вартості активів, у які інвестор трансформував свій капітал за допомогою інвестиційного ринку»¹.

Відзначимо, що євроінтеграційні процеси покликані у тому числі поживати приплив іноземних інвестицій в українську економіку. Європейський Союз наразі виступає провідним торговим партнером України, лібералізуючи правила торгівлі для українських підприємств, на діяльності яких суттєво позначаються виклики воєнного стану.

На думку А.А. Пересади, «інвестиційний ринок – це економічна категорія, що являє собою збалансованість попиту та пропозиції на інвестиції. Інвестиційний ринок формує суб'єкт – інвестор, тобто господарюючий суб'єкт, в якого виникає попит на інвестиції та інвестиційні товари. Інвестиційний ринок – це система, що включає: суб'єктів (інвесторів, підрядників, замовників, проектні та науково-дослідні організації тощо); об'єкти (матеріальні та нематеріальні), інфраструктуру ринку (банки, біржі, пенсійні фонди, страхові компанії, інвестиційні фонди, консалтингово-інжинірингові фірми, суд, арбітраж тощо); ринковий механізм; контроль з боку держави»²³.

Звичайно, що необхідно усвідомлювати, що інвестиції тяжіють до тих держав, де зберігається відносна стабільність в економіці, яка є відкритою та позбавленою корупційної складової. Умови воєнного стану певним чином відштовхують міжнародний капітал від українських підприємств, що актуалізує потребу в реалізації комплексних грантових програм підтримки українського малого та середнього бізнесу з боку міжнародних організацій та фондів.

В тлумаченні І. Турболець та М.В. Кондрашової інвестиційний ринок – це ринок капіталу, який дозволяє поєднати попит та пропозицію на інвестиційні ресурси, де, з одного боку, присутні інвестиційні пропозиції й проекти підприємств, програми галузі, регіону, а також різні форми власності, а, з іншого, – капітал, орієнтований на одержання прибутку. Угоди можуть відбуватися як шляхом прямої участі капіталу в реалізації тих або інших проектів (кредити, позики, фінансовий лізинг, поставка устаткування, фінансові внески в статутний капітал спільних підприємств тощо), так і шляхом придбання акцій підприємств і права участі в управлінні ними. Інвестиційний ринок не може існувати поза інформаційним простором⁴⁵.

У ході аналізу наведених точок зору вчених можемо вказати, що міжнародний інвестиційний ринок є досить абстрактною категорією, що

¹ Комашенко Т.А. Інвестиційний ринок України як об'єкт державного регулювання: сутність та механізми функціонування. *Економіка та держава*. 2009. №9. С.88.

² Пересада А.А. Інвестиційний процес в Україні: монографія. Київ: Видавництво Лібра, 1998. 392 с.

³ Клябова Л.Г. Сутність, структура та елементи інвестиційного ринку України. *Агросвіт*. 2016. №12. С.13-14.

⁴ Турболець І. Чинники формування інвестиційної привабливості регіону. *Інвестиції: Практика та досвід*. 2008. № 20. С. 9-11.

⁵ Кондрашова М.В. Механізм здійснення державної інвестиційної політики в регіоні: дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02. Київ, 2010. С. 18.

являє собою сукупність одразу декількох складових, а саме: суб'єктів інвестиційної діяльності, інвестиційних продуктів, регуляторних механізмів, результату інвестиційної діяльності. Кожен елемент є цілком самостійною категорією як в економіко-фінансовому, так і правовому плані, адже відіграє відповідну роль у світовій економічній системі та має нормативне відображення. І лише у взаємодії наведені елементи набувають єдності як категорія – міжнародний інвестиційний ринок. Враховуючи даний аспект, останній варто розуміти як сукупність економіко-фінансових та правових відносин між суб'єктами інвестиційної діяльності з приводу розподілу інвестиційних продуктів у встановленому порядку з метою отримання визначеного результату – прибутку.

Багатшаровість міжнародного інвестиційного ринку обумовлює його чутливість до різноманітних впливів. До того ж варто пам'ятати, що складові елементи даної категорії існують на найвищому, світовому рівні. Так, наприклад, суб'єктами ринку є держави, транснаціональні компанії, міжнародні організації, тобто, суб'єкти міжнародних економіко-правових відносин. Через це євроінтеграційні процеси, тобто, рух відповідної держави до європейського простору в економічному, правовому, соціальному та іншому плані може позначитись на стані роботи міжнародного інвестиційного ринку та кінцевому результаті його функціонування.

Наприклад, досліджуючи особливості впливу євроінтеграції на економіку нашої держави, Л.В. Осіпова та Г.М. Дергачова визначили, що вказаний процес дає великий поштовх для вітчизняних господарських організацій. В умовах євроінтеграції кожне підприємство, яке бажає функціонувати на розвинутому і повному конкурентів ринку, має бути готовим до значних змін як в самому виробництві та технічному оснащенні, так і в управлінні даними процесами. У даній ситуації, якщо українські підприємства не почнуть модернізуватися і брати приклад з європейських компаній, вони зникнуть з ринку, оскільки їх витіснить більш розвинений конкурент¹².

Тобто, за логікою науковців, євроінтеграційні процеси виступають своєрідним «фільтром», який зумовлює модернізацію суб'єктів економіко-фінансових відносин згідно із вимогами європейської спільноти. За таких умов частина суб'єктів може не витримати навантаження подібних вимог та припинити свою діяльність, у той час як найбільш фінансово стабільні, вірно організовані в управлінському та юридичному плані, а також «привабливі» у частині здійснюваної діяльності та виробленої продукції організації зможуть вийти на європейський ринок та, що найголовніше, стати об'єктами міжнародних інвестицій. Тобто, європейська інтеграція визначає нові вектори розвитку та руху міжнародних інвестицій.

¹ Осіпова Л.В. Вплив євроінтеграційних процесів на економічний розвиток України. *Світове господарство і міжнародні економічні відносини*. 2016. Вип. №2. С.79.

² Дергачова Г.М., Смольникова В. Д. Вплив євроінтеграції на стратегічний розвиток підприємств // *Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи: зб. тез доп. II Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 22 квіт. 2021 р.)*. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2021. С.161.

Варто також звернути увагу на позицію І. В. Причепа, О. А. Сметанюка та О. Г. Ратушняка, які дослідили специфіку розвитку інвестиційної політики держави в процесі євроінтеграції. Вчені наголосили, що «інвестиційна політика Європейського Союзу є виваженою, послідовною та збалансованою. Міжнародний характер інвестиційної політики ЄС визначає її особливості, які виявляються в меті та визначених пріоритетах, в механізмі реалізації та відповідних інструментах, в правовому полі дії тощо. В розрізі своєї інвестиційної політики ЄС приділяє значну увагу підтримці країн-партнерів, у відповідності до цього передбачено мобілізацію значних інвестицій, активізацію технічної допомоги, покращення інвестиційного клімату та загальнополітичної ситуації в країнах-партнерах»¹.

Таким чином, євроінтеграційні процеси забезпечують економіко-фінансову стабільність держав як одних із суб'єктів міжнародного інвестиційного ринку. Це відбувається, з одного боку, за рахунок підтримки Європейським Союзом майбутніх членів з метою забезпечення відповідності їх економіки та правової системи основним вимогам співтовариства, а з іншого – проведення державами модернізацій в середині з метою імплементації європейських стандартів в юридичному, фінансовому, економічному, промисловому, аграрному та інших секторах.

Наступним важливим моментом, який визначає вплив євроінтеграції на міжнародний інвестиційний ринок є інституційна модель побудови Європейського Союзу, яка передбачає існування наднаціональних, загальносоюзних органів управління, зокрема: Європейського парламенту, Європейської ради, Ради Європейського союзу, Європейської комісії, Європейського центрального банку, Суду ЄС і таке інше. Метою їх діяльності є забезпечення та захист загальних інтересів усіх членів ЄС [10]. Така система дає можливість контролювати діяльність багатьох суб'єктів міжнародного інвестиційного ринку, їх валютні та банківські системи, забезпечуючи інтереси та попит інших суб'єктів світової інвестиційної діяльності.

Висновки. Отже, підбиваючи підсумки проведеного дослідження, можемо відмітити, що вплив євроінтеграційних викликів на міжнародний інвестиційний ринок виражається у наступних аспектах: 1) зумовлює модернізацію суб'єктів економіко-фінансових відносин згідно з вимогами європейської спільноти, що дає можливість визначити нові вектори розвитку та руху міжнародних інвестицій; 2) євроінтеграційні процеси забезпечують економіко-фінансову стабільність держав як одних із суб'єктів міжнародного інвестиційного ринку за рахунок підтримки Європейським Союзом майбутніх членів та проведення останніми модернізацій всередині з метою імплементації європейських стандартів в юридичному, фінансовому, економічному, промисловому, аграрному та інших секторах; 3) євроінтеграція поширює на нових суб'єктів

¹ Причепа І. В., Сметанюк О. А., Ратушняк О. Г. Інвестиційна політика Європейського Союзу в межах зовнішньоекономічних зв'язків з Україною. Ефективна економіка. 2020. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7874>

міжнародного інвестиційного ринку дію складного, загальноєвропейського механізму регулювання та контролю у економіко-фінансовому вимірі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кириченко О. Ю. Напрями гармонізації основних засад вітчизняної адміністративно-правової науки з євроінтеграційними вимогами. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2022. № 4(99). С. 138-144. DOI: <https://doi.org/10.32631/v.2022.4.12>.

2. Комашенко Т. А. Інвестиційний ринок України як об'єкт державного регулювання: сутність та механізми функціонування. *Економіка та держава*. 2009. № 9. С. 86-88.

3. Пересада А. А. Інвестиційний процес в Україні : монографія. Київ : Видавництво Лібра, 1998. 392 с.

4. Кльоба Л. Г. Сутність, структура та елементи інвестиційного ринку України. *Агросвіт*. 2016. №12. С.12-17.

5. Турболець І. Чинники формування інвестиційної привабливості регіону. *Інвестиції: Практика та досвід*. 2008. № 20. С.9-11.

6. Кондрашова М. В. Механізм здійснення державної інвестиційної політики в регіоні: дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02. Київ, 2010. 209 с.

7. Осіпова Л. В. Вплив євроінтеграційних процесів на економічний розвиток України. *Світове господарство і міжнародні економічні відносини*. 2016. Вип. №2. С.75-79.

8. Дергачова Г. М., Смольникова В. Д. Вплив євроінтеграції на стратегічний розвиток підприємств. *Бізнес, інновації, менеджмент: проблеми та перспективи*: зб. тез доп. II Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 22 квіт. 2021 р.). Київ : КПП ім. Ігоря Сікорського, 2021. С.160-161.

9. Причепка І. В., Сметанюк О. А., Ратушняк О. Г. Інвестиційна політика Європейського Союзу в межах зовнішньоекономічних зв'язків з Україною. *Ефективна економіка*. 2020. № 5. DOI: 10.32702/2307-2105-2020.5.58.

10. Прокопенко Л. Л. Інституційна система ЄС : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Дніпро : ДРІДУ НАДУ, 2021. 226 с.

Стаття надійшла до редакції 28.11.2023

Svitlana A. PETROVSKA

PhD in Economics

(Sumy branch of Kharkiv National University of Internal Affairs, Sumy, Ukraine)

Olena A. LUKYANIKHINA

PhD in Economics

(Sumy branch of Kharkiv National University of Internal Affairs, Sumy, Ukraine)

Lyudmila A. PARFENTIY

PhD in Economics

(Sumy branch of Kharkiv National University of Internal Affairs, Sumy, Ukraine)

EUROPEAN INTEGRATION CHALLENGES AND THEIR IMPACT ON THE INTERNATIONAL INVESTMENT MARKET IN THE CONTEXT OF ENSURING CRIMINOLOGY SECURITY

It has been proven that the impact of European integration challenges on the international investment market is expressed in the following aspects: 1) it causes the modernization of subjects of economic and financial relations in accordance with the requirements of the European community, which makes it possible to determine new vectors of development and movement of international investments; 2) European integration processes ensure the economic and financial stability of states as one of the subjects of the international investment market due to the European Union's support for future members; 3) European integration extends to new subjects of the international investment market the effect of a complex, all-European mechanism of regulation and control in the economic and financial dimension.

It was found that the international investment market is a combination of several components, namely: subjects of investment activity, investment products, regulatory mechanisms, the result of investment activity. Each element is a completely independent category both in economic and financial and legal terms, because it plays an appropriate role in the world economic system and has a normative reflection.

Key words: *investment activity, investment market, international investment market, European integration, European integration processes, international investments.*

Вікторія Василівна ПИЛИП

кандидат юридичних наук

(Ужгородський національний університет, м. Ужгород, Україна)

ІНСТИТУТИ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА УКРАЇНИ В ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ: МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ СТАНДАРТИ

Протидія злочинності – один із ключових напрямів діяльності міжнародних і національних правоохоронних органів, громадських організацій тощо. Такі засади закріплені у положеннях чинного законодавства, що є спеціальними у контексті визначення повноважень органів правоохоронних. Цими ж законодавчими актами визначено і напрями взаємодії правоохоронних органів із населенням. Задля подальшої розбудови громадянського суспільства, створення гармонійних підвалин для функціонування його формалізованих структур, важливим є залучення їх до діяльності органів державного сектору, серед яких важливу роль в окреслених процесах відіграє сектор безпеки й оборони. Одним із важливих і актуальних наразі напрямів діяльності останніх є протидія торгівлі людьми. Ураховуючи це та виходячи з реалій сьогодення, метою дослідження стало визначення перспектив використання можливостей інститутів громадянського суспільства у попередженні та запобіганні торгівлі людьми, відповідно до апробованих міжнародно-правових стандартів, окреслення перспектив їх використання при формуванні державної політики України та впровадження в правозастосовну практику національних правоохоронних органів.

Ключові слова: злочинність, правоохоронний орган, громадянське суспільство, нормативно-правове забезпечення, міжнародний акт, правові засади, взаємодія, запобігання, торгівля людьми.

Постановка проблеми. Закріплюючи у Преамбулі Основного Закону нашої держави незворотність європейського та євроатлантичного курсу України¹, законодавець у такий спосіб визначив і закріпив не тільки стратегічний національний курс державотворення, але й відповідний напрям розбудови правової системи. Майбутнє членство України у Європейському Союзі вимагає приведення системи її національного законодавства у відповідність до положень нормативно-правових актів цієї організації. При цьому міжнародні договори складають частину національного законодавства України², що зумовлює обов'язковість їх

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 30.10.2023).

² Про міжнародні договори України : Закон України від 29.06.2004 №1906-IV // БД «Законодавство

урахування у практичній діяльності, а також при розробці актів національного законодавства. Членство у згаданому Союзі може призвести до того, що Україна може зіштовхнутися з новими викликами, серед яких транснаціональна злочинність, яка наразі не набула сталого характеру.

Виходячи з тих складних соціально-політичних, економічних умов, у яких перебуває держава, небезпідставним буде зауважити, що український народ кожного дня доводить свою рішучість, цілеспрямованість і відданість у боротьбі з країною-агресором. Це стосується як Збройних Сил України, Сил територіальної оборони, так і цивільних осіб. Щодо останніх, то тут слід відмітити вагомість зусиль волонтерських і благодійних організацій, які, не шкодуючи власних ресурсів, надають матеріально-технічну, психологічну, фінансову та допомогу інших видів військовим, особам, постраждалим від бойових дій, населенню з деокупованих територій тощо. Усе це сприяє зміцненню статусу України на міжнародній арені, а також закладає основи для розвитку та подальшої консолідації громадянського суспільства. Адже саме формалізовані структури останнього становлять своєрідний компас, орієнтир до майбутніх дій, охарактеризований відповідними формами взаємодії, окремі з яких актуалізувалися в умовах воєнного стану^{1, 2}.

Однією з транснаціональних проблем, вирішення якої потребує застосування комплексного підходу є протидія торгівлі людьми. На нашу думку, що ґрунтується на аналізі й узагальненні теоретичних напрацювань українських і зарубіжних вчених, а також наукових рекомендацій, розроблених у цій сфері наукової розвідки, суттєвим недоліком правозастосовної практики, спрямованої на протидію торгівлі людьми на національному рівні є нехтування можливостями інститутів громадянського суспільства. Також недослідженими залишаються правові й організаційні засади здійснення такої протидії, відсутність шляхів упровадження апробованого міжнародного досвіду та стандартів у практику діяльності національних правоохоронних органів та інших організацій тощо. Водночас, ураховуючи те, що вагому частину національного законодавства становлять міжнародно-правові акти, вважаємо доцільним визначити особливості нормативно-правового врегулювання діяльності інститутів громадянського суспільства у контексті протидії торгівлі людьми відповідно до положень тих актів, що були ратифіковані Верховною Радою України, а також окреслити перспективи впровадження міжнародного досвіду протидії торгівлі людьми інститутами громадянського суспільства у практику України. Тому мету статті визначено як з'ясування й узагальнення міжнародно-правових стандартів залучення інститутів громадянського суспільства до протидії торгівлі людьми,

України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1906-15#Text> (дата звернення: 31.10.2023).

¹ Pylyp V. V. Ukrainian civil society institutions in countering terrorism: International legal standards. *Social & Legal Studios*. 2023. № 6(3). Pp. 136-143. DOI: <https://doi.org/10.32518/sals3.2023.136>.

² Onishchenko N. M., Suniehin S. O. Law ensuring the interaction of the armed forces of Ukraine with civil society: conceptual basic. *Scientific innovations and advanced technologies*. 2023. № 5(19). Pp. 313-321. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-313-321](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-313-321).

окреслення перспектив їх упровадження у правозастосовну практику України.

Разом із тим, незважаючи на вагому актуальність цієї проблематики, вона не ставала поки що предметом наукових пошуків. Окремі аспекти діяльності правоохоронних органів і неурядових організацій та їх взаємодії щодо запобігання та боротьби з торгівлею людьми дослідила Т. І. Возна (2003). Серед останніх проведених наукових досліджень таких тенденцій не спостерігається, здебільшого увагу науковці приділяють діяльності власне правоохоронних органів у цьому напрямі.

Виклад основного матеріалу. Суттєвою загрозою для безпекового середовища держави є торгівля людьми, якій притаманна стійка тенденція до розширення (мається на увазі зміна якісних і кількісних показників цього виду злочинності). Глобальні оцінки кількості жертв торгівлі людьми вражають своїми цифрами. За оцінками, у 2021 році 23,6 мільйона людей були залучені до тієї чи іншої форми примусової праці. З них 6,3 мільйона – 78% жінок і 27% дітей – перебували в ситуації примусової сексуальної експлуатації. Приблизно 14% жертв примусової праці походять з Африки¹. У країнах з низьким рівнем доходу діти складають половину всіх жертв торгівлі людьми². Дитячу працю використовують здебільшого у сільському господарстві (70,9%), секторі послуг (17,1%) і промисловості (11,9%)³. Щодо досвіду України в торгівлі людьми, то тут слід наголосити на тому, що ця проблематика, як вказують в юридичній літературі⁴, набула особливої актуальності в контексті збройного конфлікту.

Викладені факти наразі у чергове актуалізували потребу активізації діяльності міжнародного співтовариства в контексті протидії торгівлі людьми. Однак варто зауважити, що ця проблема не є новою, оскільки протягом останніх двох сторічч у цьому напрямі було прийнято та впроваджено вагому кількість нормативно-правових актів. Надаючи оцінку правовим положенням і механізмам протидії торгівлі людьми, слід наголосити, що до групи найважливіших регіональних конвенційних інструментів, спрямованих на протидію торгівлі людьми, належать: Міжнародний договір про боротьбу з торгівлею білими рабнями від 18 травня 1904 р. (м. Париж), Женевська конвенція про заборону торгівлі жінками та дітьми (1921), Конвенція про заборону рабства» (1927), Конвенція про примусову чи обов'язкову працю (1930), Загальна декларація прав людини (1948), Конвенція про боротьбу з торгівлею людьми та експлуатацією проституції третіми особами» (1949), Конвенція про

¹ ILO, Walk Free and IOM. Global Estimates of Modern Slavery: Forced Labour and Forced Marriage. 2022. Geneva: International Labour Organization.

² UNODC. Global Report on Trafficking in Persons 2020. Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime.

³ Антонопоулос Д. А., Качинська М. О., Джафарова О. В. Розслідування злочинів, пов'язаних із отриманням коштів від торгівлі людьми у Сполученому Королівстві. *Журнал східноєвропейського права*. 2023. № 106. С. 17.

⁴ Дрозд О. Ю., Сорока Л. В. Вплив війни в Україні на європейський стратегічний курс протидії торгівлі людьми. *Право і суспільство*. 2023. №. 2. С. 202-207. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.2.2.30>.

політичні права жінок (1952); Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації (1965); Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966); Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966); Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (1979), Конвенція про цивільно-правові аспекти міжнародного викрадення дітей (1980), Конвенція проти катувань та інших нелюдських або принижуючих гідність видів поводження (1984); Конвенція про права дитини (1989); Декларація ООН про подолання насильства над жінками (1993); Підсумкові матеріали Четвертої всесвітньої конференції зі становища жінок у Пекіні (1995), Гаазька міністерська декларація щодо Європейських вказівок стосовно ефективних заходів для запобігання та боротьби із торгівлею жінками з метою сексуальної експлуатації (1997), Конвенція про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці (1999), Конвенція проти транснаціональної організованої злочинності (так званий «Палермський протокол») (2000), Протокол про попередження і запобігання торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи «Про сексуальну експлуатацію, порнографію, проституцію, а також торгівлю людьми і підліткам (2000); Конвенція Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми (2005), Директива ЄС про боротьбу з торгівлею людьми (Директива 2011/36/ЄС), Стратегія ЄС щодо боротьби з торгівлею людьми (2021-2025) та ін.

Важливим є те, що міжнародними нормативно-правовими актами забезпечено можливість створення міжнародних неурядових організацій. Відповідно до Європейської конвенції про визнання прав юридичної особи міжнародних неурядових організацій, що прийнята Радою Європи в 1986 р., під ними розуміють об'єднання національних громадських організацій некомерційного характеру діяльності, створених відповідно до внутрішнього акту держави для досягнення загальних цілей у міжнародному масштабі. Разом із тим, згаданою Конвенцією гарантовано право урядових структур брати участь в діяльності міжнародних неурядових організацій, але їм не відведено домінуючої ролі в них.

У контексті визначення національних законодавчих механізмів протидії торгівлі людьми, слід відмітити, що такі дії було криміналізовано 24 березня 1998 р. законом України «Про внесення змін та доповнень до Кодексу про шлюб та сім'ю». У чинному законодавстві вона відповідає ст. 149 Кримінального кодексу України «Торгівля людьми». Наступним значним кроком, як вказує Т. І. Возна, у вирішенні проблеми торгівлі людьми стало прийняття Кабінетом Міністрів України 25 вересня 1999 р. розгорнутої урядової «Програми запобігання торгівлі жінками та дітьми в Україні», що передбачала інституційне зміцнення заходів протидії торгівлі людьми, допомогу під час розробки механізмів транснаціонального співробітництва для більш ефективного переслідування правоохоронними

органами торговців людьми¹.

Можливість забезпечення міжнародного співробітництва у напрямі протидії торгівлі людьми забезпечена положенням Закону № 3739-VI від 20.09.2011 р. «Про протидію торгівлі людьми». Положеннями останнього визначено, що в Україні таке співробітництво здійснюється на трьох рівнях: державному, регіональному та місцевому рівнях. З боку держави вживаються заходи, спрямовані на підтримку та стимулювання міжнародного співробітництва. До них належать такі як: 1) укладення договорів про співробітництво; 2) установлення відповідно до законодавства України прямих зв'язків з відповідними органами іноземних держав, міжнародними організаціями тощо². Також цим законом передбачено можливість взаємодії правоохоронних органів з іншими підприємствами, установами, організаціями, серед яких і формалізовані структури громадянського суспільства. Окрім цього закону, визначальними також є постанови Кабінету Міністрів України, серед яких: «Про затвердження Порядку виплати одноразової матеріальної допомоги особам, які постраждали від торгівлі людьми» № 417 від 23.05.2012; «Про затвердження Порядку взаємодії суб'єктів, які здійснюють заходи у сфері протидії торгівлі людьми» № 783 від 22.08.2012. Визначені нормативно-правові акти як міжнародного рівня, так і національного, спрямовані на визначення заходів щодо протидії торгівлі людьми, порядку їх реалізації, особливості судового переслідування злочинців, окремих аспектів доступу до правосуддя потерпілих від торгівлі людьми та відшкодування завданої жертвам злочину шкоди. Водночас останні не містять положень, які б врегульовували окремі аспекти протидії торгівлі людьми формалізованими структурами громадянського суспільства. Це є суттєвим недоліком, адже останні здатні впливати на окремі верстви населення, мінімізувати негативний вплив окремих чинників, що сприяють учиненню кримінальних правопорушень, здійснювати запобіжну діяльність кримінальним правопорушенням досліджуваного нами виду, зокрема, власне притаманними їм методами тощо.

Ключовим пріоритетом і цінністю демократії є громадянське суспільство, одне із завдань якого створювати та забезпечувати існування належного рівня життєдіяльності суспільства, у якому права індивідуума, без потреби застосування заходів примусу, залишаються захищеними.

Громадянське суспільство є динамічним, активним і впливовим, але також вибірково обмеженим. За останні два десятиліття громадянське суспільство значно еволюціонувало. Технології, геополітика та ринки створили можливості та тиск, сприяючи створенню мільйонів організацій громадянського суспільства в усьому світі, створюючи захоплюючі моделі

¹ Возна Т. І. Діяльність правоохоронних органів і неурядових організацій та їх взаємодія щодо запобігання та боротьби з торгівлею людьми: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2003. С. 143.

² Про протидію торгівлі людьми: Закон України від 20.09.2011 р. № 3739-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3739-17#Text> (дата звернення: 13.11.2023).

для самовираження громадян, як онлайн, так і офлайн, і сприяючи активізації участі в процесах управління та глобального управління. Спостерігається вибухове зростання кількості реєстрацій інститутів громадянського суспільства, у тому числі значне зростання активності в країнах з економікою, що розвивається, і в державах, які розвиваються. Незважаючи на брак ресурсів порівняно з бізнесом і урядом, фінансування діяльності громадянського суспільства значно зросло в окремих сферах за підтримки основних фондів і відповідних фондів. Джерела соціального капіталу постійно змінюються у все більш глобальному, гіперзв'язаному та багатосторонньому світі. У складній екосистемі безлічі видів діяльності та відносин громадянського суспільства деякі суб'єкти, як-от представники віросповідання та релігійних культур, а також спільноти та мережі соціальних медіа, починають відігравати все більшу роль¹ [9, с. 192-193].

Ми вважаємо, що однією з концепцій розвитку громадянського суспільства має стати прагнення до такого рівня демократії, де представники суспільства наділені високим рівнем правової свідомості, який не тільки забезпечуватиме їхнє свідоме утримання від учинення деліктів різного виду, але й забезпечує формування активної громадянської позиції, яка б дозволяла гарантувати їхню залученість до управління державними справами, формування державної політики тощо. Усі члени такого суспільства відчуватимуть рівність у реалізації будь-яких своїх прав. Саме такий підхід гарантуватиме і формування безпекового середовища, і громадянського суспільства, що в сукупності є гарантією забезпечення та дотримання прав людини в державі.

Участь громадян у багатьох аспектах життєдіяльності суспільства забезпечується наявністю відповідних нормативно-правових положень, що втілюють відповідні функціонуючі правові механізми реалізації прав і законних інтересів громадян, організацій тощо. Одним з таких документів є Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки (2021). Нею передбачено, що стратегічним завданням у контексті побудови громадянського суспільства є налагодження ефективної комунікації правоохоронних органів та інститутів громадянського суспільства². Водночас здебільшого партнерська взаємодія останніх відбувається у формі здійснення громадського контролю за окремими державними органами, спеціально уповноваженими на реалізацію такої діяльності законом, а також у спільному проведенні з правоохоронними органами заходів освітнього, інформаційного характеру тощо. Ми вважаємо, що цього наразі недостатньо. Тим паче враховуючи ті негативні тенденції, що превалюють в українському соціумі. Однією з таких надскладних проблем є розшук зниклих дітей або тих, які були депортовані

¹ Ademi M., Vula V. The Role of Civil Society for Prevention and Combat of Violent Extremism and Radicalization Leading to Terrorism-war. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2023. № 3 (20). Pp. 192-193.

² Національна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки : затв. Указом Президента України від 07.09.2021 № 487/2021 // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021> (дата звернення: 09.11.2023).

до країни-агресора, активно до протидії якій долучилися українські громадські організації¹. Так, наприклад, Всеукраїнська громадська організація «Магнолія» проводить у цьому напрямі такі заходи як: надання соціально-правової і психологічної підтримки батькам і постраждалим родичам дітей; кейс-менеджмент щодо розшуку дітей; здійснення комплексу розшукових дій; сприяння міжнародному розшуку зниклих закордоном дітей шляхом співпраці з аналогічними за напрямками діяльності міжнародними організаціями; створення та подальше впровадження онлайн-інструментів протидії насильству над дітьми; фіксація протиправних дій, зокрема й воєнного характеру, учинених щодо дітей; налагодження ефективної взаємодії та співпраці з міжнародними партнерами, а також медіа у напрямі адвокації захисту українських дітей від насильства тощо². Разом із тим, вважаємо за потрібне дослідити досвід інститутів громадянського суспільства зарубіжних держав, сформований за результатами вжиття і провадження реальних заходів щодо протидії торгівлі людьми.

У 2016 році Національна асоціація практикуючих педіатричних медсестер (NAPNAP) створила громадську організацію під назвою «NAPNAP Partners for Vulnerable Youth», з метою залучення професійних медсестринських організацій для надання високоякісних цільових освітніх ініціатив та пропаганди політики, орієнтованої на педіатричну практику. Першою ініціативою під егідою NAPNAP Partners був Альянс на підтримку торгівлі дітьми (ACT). У своїй діяльності Альянс використовує теоретичні основи соціально-екологічної моделі, колесо втручання громадського здоров'я, модель політичного кола^{3, 4}. Таким чином, останні підвищують свій рівень компетентності не тільки щодо професійної діяльності, пов'язаної з медициною, але й намагаються виробити навички взаємодії з дітьми, які стали потерпілими від злочинів, досліджуваних нами.

Досить вагому роль у протидії торгівлі людьми в США відіграють неурядові організації, зокрема, релігійні, які ще в 1990-х роках заснували рух проти торгівлі людьми. У США останні залучені до роботи з протидії торгівлі людьми на різних рівнях, включаючи громадський, державний і національний (наприклад, «Армія Спасіння», «Мій проект США», «Надія Життя» та ін.). Завдяки адвокації та підвищенню обізнаності на місцевому, державному та федеральному рівнях останні беруть участь у запобіганні торгівлі людьми. Наприклад, на рівні громад за своєю ініціативою

¹ Пилип В. В. Громадські організації в протидії торгівлі дітьми: окремі аспекти взаємодії з правоохоронними органами. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах*: зб. тез міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 3 листопада 2023 року) / упор. Р. М. Шехавцов. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. С. 173.

² Воєнні злочини проти дітей // Всеукраїнська громадська організація «Магнолія». URL: <https://magnolia.org.ua/uk/content/voenni-zlochyny-protu-ditey> (дата звернення: 11.11.2023).

³ Див. Бронфенбреннер, Екологія людського розвитку: експерименти за природою та дизайном, 1979; Шаффер та ін., *Public Health Nurs* 39(1):195-201, 2022; Yoder-Wise, *Nurs Forum* 55:45-53, 2020.

⁴ Peck J. L. Leveraging a Professional Nursing Organization to Create an Antitrafficking Care Model. In: Betz, C.L. (eds) *Worldwide Successful Pediatric Nurse-Led Models of Care*. 2023. Springer, Cham. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-22152-1_5.

«Мусульмани проти торгівлі людьми», що розпочалася у 2020 році в Колумбії, штат Огайо, їм вдалося здійснити арешт 29 членів мусульманської банди, які протягом 10 років торгували неповнолітніми мусульманськими дівчатами. Релігійні організації також допомагають правоохоронним органам у розслідуванні випадків торгівлі людьми. Наприклад, «Надія на справедливість» (Hope for Justice USA) через свій Теннессійський Слідчий центр у штаті Теннесі, що складається з приватних детективів, допомагає кільком правоохоронним органам у розслідуванні справ про торгівлю людьми в штаті Теннесі та за його межами¹. Примітним у цьому контексті, є не тільки те, що релігійні організації проводять заходи просвітницького характеру, надають психологічну підтримку, але й надають різного роду допомогу правоохоронним органам у реалізації професійних повноважень останніх.

Представники громадських організацій США також беруть участь у дослідженнях вчених, спрямованих на з'ясування чинників, що унеможливають ефективну протидію торгівлі людьми інститутами громадянського суспільства. Під час одного з таких досліджень, наприклад, експерти з торгівлі людьми висловили занепокоєння щодо інформаційних кампаній, які поширюють правоохоронні органи, оскільки вони вважають, що особи, які не довіряють установам і правоохоронним органам, не почуватимуть себе комфортно, контактуючи з ними, особливо якщо жертва є іммігрантом або має кримінальне минуле².

З приводу пріоритетних напрямів діяльності, до яких слід залучати інститути громадянського суспільства, то ними наразі, як вказують в юридичній літературі, є протидія секс-туризму, до якого наразі все частіше залучаються неповнолітні особи. Сексуальна та трудова експлуатації – залишаються основними видами експлуатації, що все частіше пов'язане з туристичною індустрією, яка залишається сферою підвищеного ризику залучення жертв торгівлі людьми (зокрема, готельний бізнес, обслуговування на морських і гірськолижних курортах та інші сфери, пов'язані з обслуговуванням туристів)³. Ураховуючи такі тенденції, слід наголосити на потребі реалізації комплексу заходів просвітницького характеру, адже неабияку роль у протидії злочинності займає і її попередження.

Отож, на підставі викладеного вище можемо зауважити, що неабияку роль у протидії торгівлі людьми відіграють неурядові організації – інститути громадянського суспільства. Останні можуть: виступати як посередники між правоохоронними органами та потерпілими; надавати

¹ Hounmenou C. Experiences of Faith-Based Organizations as Key Stakeholders in Policy Responses to Human Trafficking. *Societies*. 2023. №13 (8). P. 193.

² Savoia E., Piltch-Loeb R., Muibu D., Leffler A., Hughes D., Montrod A. Reframing human trafficking awareness campaigns in the United States: goals, audience, and content. *Front. Public Health*. 2023. 11:1195005. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpubh.2023.1195005>.

³ Shchokin R., Maziychuk V., Mykhailyk O., Kolomiiets A., Akifzade S., Tymoshenko Y. The impact of the crime rate on the hospitality and tourism industry in the EU countries. *Geojournal of Tourism and Geosites*. 2023. № 46 (1). P. 135.

психологічну, матеріальну та юридичну підтримку потерпілим; брати участь у звільненні жертв з місць їх незаконного утримання; проводити заходи інформаційного характеру; за участю представників правоохоронних органів брати участь та проводити спільні інформаційні заходи, семінари, конференції, симпозиуми, круглі столи, тренінги тощо.

Висновки. Протидія торгівлі людьми залишається одним з головних завдань сучасної правової держави. Ключовим і дієвим заходом для урядів більшості держав у протидії злочинам, пов'язаним з торгівлею людьми, залишається саме криміналізація подібних діянь. Це засвідчують положення міжнародно-правових договорів, а також національних законодавчих актів, що спрямовані на ратифікацію останніх і прийняті задля впровадження та уніфікації методів правозастосовної діяльності правоохоронних органів.

Безпосередня реалізація завдань щодо досудового розслідування та кримінального переслідування за торгівлю людьми покладена на правоохоронні органи, які наділені відповідними повноваженнями. Задля підвищення ефективності діяльності останніх у контексті протидії торгівлі людьми варто вживати заходи, спрямовані на підвищення професійної компетентності працівників відповідних правоохоронних органів, що може відбуватися шляхом налагодження співробітництва, зокрема й міжнародного, з міжнародними організаціями, інститутами громадянського суспільства зарубіжних держав тощо. Водночас суттєвим недоліком чинних нормативно-правових актів, які є правовою основою діяльності уповноважених органів на протидію торгівлі людьми, залишається відсутність правових механізмів залучення до цієї діяльності інститутів громадянського суспільства.

Ураховуючи положення чинного законодавства, а також міжнародний досвід діяльності інститутів громадянського суспільства США та країн Європи, діяльність яких спрямована на протидію торгівлі людьми, можемо узагальнити, що миротворчими функціями діяльності інститутів громадянського суспільства щодо протидії торгівлі людьми є: уніфікація положень правової системи відповідно до положень міжнародних конвенцій і інших законодавчих актів; формування системи раннього реагування на протиправні діяння, виступаючи посередником між правоохоронними органами та потерпілими; надання психологічної, матеріальної та юридичної підтримки потерпілим; розширення комунікативних мереж, з використанням можливостей інституційного та громадянського потенціалу з зарубіжними країнами задля запобігання таким злочинам; активізація відповідних наукових досліджень задля вирішення актуальних проблем правозастосовної практики; налагодження ефективної співпраці (зокрема реалізації заходів просвітницького характеру) як між національними організаціями, так і з міжнародними, задля визначення пріоритетних напрямів політики протидії торгівлі людьми та її впровадження.

Подальшими напрямками наукових пошуків мають стати пропозиції щодо нормативного врегулювання діяльності інститутів громадянського суспільства в протидії торгівлі людьми шляхом розширення положень

міжнародного і національного законодавства. Окреслені питання потребують подальших ґрунтовних досліджень, предметом яких мають стати пропозиції та рекомендації правового характеру щодо реальних механізмів використання можливостей інститутів громадянського суспільства у протидії торгівлі людьми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Pylyp V. V. Ukrainian civil society institutions in countering terrorism: International legal standards. *Social & Legal Studios*. 2023. № 6(3). Pp. 136-143. DOI: <https://doi.org/10.32518/sals3.2023.136>.
2. Onishchenko N. M., Suniehin S. O. Law ensuring the interaction of the armed forces of Ukraine with civil society: conceptual basic. *Scientific innovations and advanced technologies*. 2023. № 5(19). Pp. 313-321. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-313-321](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-313-321).
3. ILO, Walk Free and IOM. Global Estimates of Modern Slavery: Forced Labour and Forced Marriage. 2022. Geneva: International Labour Organization.
4. UNODC. Global Report on Trafficking in Persons 2020. Vienna: United Nations Office on Drugs and Crime.
5. Антонопоулос Д. А., Качинська М. О., Джафарова О. В. Розслідування злочинів, пов'язаних із отриманням коштів від торгівлі людьми у Сполученому Королівстві. *Журнал східноєвропейського права*. 2023. № 106. С. 16-25.
6. Дрозд О. Ю., Сорока Л. В. Вплив війни в Україні на європейський стратегічний курс протидії торгівлі людьми. *Право і суспільство*. 2023. №. 2. С. 202-207. DOI: <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.2.2.30>.
7. Пчеліна О. В., Невядовський В. О. Протидія торгівлі людьми в умовах воєнного стану. *Протидія кіберзлочинності та торгівлі людьми*: зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 31 трав. 2023 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Наук. парк «Наука та безпека». Вінниця : ХНУВС, 2023. С. 69-71.
8. Возна Т. І. Діяльність правоохоронних органів і неурядових організацій та їх взаємодія щодо запобігання та боротьби з торгівлею людьми: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2003. 207 с.
9. Ademi M., Vula V. The Role of Civil Society for Prevention and Combat of Violent Extremism and Radicalization Leading to Terrorism-war. *Access to Justice in Eastern Europe*. 2023. № 3 (20). Pp. 192-203. DOI: <https://doi.org/10.33327/AJEE-18-6.3-n000309>.
10. Пилип В. В. Громадські організації в протидії торгівлі дітьми: окремі аспекти взаємодії з правоохоронними органами. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах*: зб. тез міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 3 листопада 2023 року) / упор. Р. М. Шехавцов. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. С. 172-175.

11. Воєнні злочини проти дітей // Всеукраїнська громадська організація «Магнолія». URL: <https://magnolia.org.ua/uk/content/voyenni-zlochynu-protu-ditey> (дата звернення: 11.11.2023).
12. Peck J. L. Leveraging a Professional Nursing Organization to Create an Antitrafficking Care Model. In: Betz, C.L. (eds) *Worldwide Successful Pediatric Nurse-Led Models of Care*. 2023. Springer, Cham. DOI: https://doi.org/10.1007/978-3-031-22152-1_5.
13. Hounmenou C. Experiences of Faith-Based Organizations as Key Stakeholders in Policy Responses to Human Trafficking. *Societies*. 2023. №13 (8). Pp. 193. DOI: <https://doi.org/10.3390/soc13080193>.
14. Savoia E., Piltch-Loeb R., Muibu D., Leffler A., Hughes D., Montrod A. Reframing human trafficking awareness campaigns in the United States: goals, audience, and content. *Front. Public Health*. 2023. 11:1195005. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpubh.2023.1195005>.
15. Shchokin R., Maziychuk V., Mykhailuk O., Kolomiets A., Akifzade S., Tymoshenko Y. The impact of the crime rate on the hospitality and tourism industry in the EU countries. *GeoJournal of Tourism and Geosites*. 2023. № 46 (1). Pp. 135-147. DOI: <https://doi.org/10.30892/gtg.46115-1009>.

Стаття надійшла до редакції 26.11.2023

Viktoria V. PYLYP

PhD in Law

(Uzhhorod National University, Uzhhorod, Ukraine)

UKRAINIAN CIVIL SOCIETY INSTITUTIONS IN COUNTERING HUMAN TRAFFICKING: INTERNATIONAL LEGAL STANDARD

Combating crime is one of the key activities of international and national law enforcement agencies, public organizations, etc. Such principles are enshrined in the provisions of the current legislation, which are special in the context of determining the powers of law enforcement agencies. The same legislative acts also define the directions of interaction of law enforcement agencies with the population. For the further development of civil society and the creation of harmonious foundations for the functioning of its formalized structures, it is important to involve them in the activities of public sector bodies, among which the security and defense sector plays an important role in the outlined processes. One of the important and currently relevant areas of activity of the latter is combating human trafficking. Taking this into account and based on today's realities, the purpose of the study was to determine the prospects for using the capabilities of civil society institutions in the prevention and prevention of human trafficking, by approved international legal standards, outline the prospects for their use in the formation of state policy of Ukraine and implementation in the law enforcement practice of national law enforcement agencies.

Key words: *crime, law enforcement agency, civil society, regulatory and legal support; international act; legal basis; interaction; prevention, human trafficking.*

УДК 339.924:330.322

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2023.3.18>

Яна Олександрівна ПОНОМАРЬОВА

кандидат юридичних наук

(Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ,
м. Суми, Україна)

Марія Юріївна НОВИК

(Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ,
м. Суми, Україна)

**ВИЗНАЧЕННЯ МІСЦЯ МИТНИХ ПЛАТЕЖІВ У СИСТЕМІ ПОДАТКІВ І ЗБОРІВ
УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ
ДЕРЖАВИ**

Акцентовано увагу на тому, що податки і збори - це обов'язкові платежі, які належить сплачувати фізичним та юридичним особам у встановленому законодавством порядку до бюджету держави або місцевого самоврядування, з метою забезпечення фінансових потреб держави, реалізації її соціально-економічних програм і проектів.

Доведено, що митний платіж - це обов'язковий платіж, який сплачує фізична або юридична особа при переміщенні товарів через митний кордон країни, або при здійсненні інших митних операцій, таких як імпорт, експорт, транзит тощо.

Констатовано, що митні платежі займають особливе місце у системі податків і зборів України. Зазначене пояснюється тим, що митні платежі складають не лише велику долю надходжень до державного бюджету, а й виступають важливим інструментом регулювання зовнішньоекономічної діяльності країни. Окрім того, безспірним є той факт, що митні платежі є важливим засобом боротьби з контрабандою та незаконним переміщенням товарів через державний кордон.

***Ключові слова:** податки, збори, митний платіж, обов'язковий платіж, мито.*

Постановка проблеми. Система податків і зборів України виступає фундаментом для подальшої розбудови держави. Питання осмислення даної системи тісно пов'язане з тіньовою економікою, а також правовою культурою та свідомістю. Варто зауважити, що податки і збори є різноманітними та складають певну систему, в межах якої важливе місце відводиться митним платежам.

Проблема податків і зборів неодноразово потрапляла у поле зору провідних науковців країни. Так, дане питання осмислювали О. М. Бандурка, А. Т. Комзюк, О. Ю. Синявська, О. П. Гетманець, Є. О. Алісов, О. Є. Деменко, Т.О.

Коломоєць, Л. Л. Приходченко, Ю. Ю. Якимчук та багато інших. Водночас в юридичній літературі у світлі новітніх викликів, що постають перед суспільством, недостатньо опрацьованим є питання визначення місця митних платежів у системі податків і зборів України, а також окремих проблемних аспектів, на які ми звернемо увагу в межах дослідження.

Мета статті полягає у тому, щоб окреслити місце митних платежів у системі податків і зборів України. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: розкрити теоретичні підходи до тлумачення поняття «податки і збори» та окремі аспекти, що актуалізуються в межах сучасного осмислення даної категорії; розкрити сутність митних платежів, на основі чого визначити їх місце в системі податків і зборів України.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження, варто навести позицію Пабата О.В., який у своїй статті «Роль загальнодержавних податків і зборів у системі обов'язкових платежів» зазначає, що податки і збори в державі є ключовим важелем регулювання та попередження негативних тенденцій в економіці. Також вони є частиною механізму, що забезпечує взаємозв'язок між загальнодержавними інтересами та інтересами суб'єктів господарювання на місцях»¹.

Важливо наголосити в контексті осмислення бачення дослідника, що питання податків та зборів у сучасних глобалізаційних умовах виходить за межі виключно внутрішньодержавного регулювання, набуває міжнародного характеру. Зокрема дане питання актуалізується в умовах існування офшорних компаній у країнах-«податкових притулках» (tax havens), наприклад, на Кіпрі, Британських Віргінських Островах, Республіці Сейшельські Острови, Республіці Панамі тощо. Використання офшорних схем є доволі поширеним серед представників великого українського бізнесу. Виявлення податкових злочинів (наприклад, ухилення від сплати податків), вчинених такими компаніями або їх юридичними особами, ускладнюється неправомірною поведінкою державних органів зазначених країн, яка цілком відповідає закону. У межах осмислення даної важливої проблеми акцентуємо увагу на способах легального прийняття та правових обставинах законодавства про податкові притулки.

Відповідно до Податкового кодексу України податком є обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету або на єдиний рахунок, що справляється з платників податку відповідно до цього Кодексу. В свою чергу збором (платою, внеском) є обов'язковий платіж до відповідного бюджету або на єдиний рахунок, що справляється з платників зборів, з умовою отримання ними спеціальної вигоди, у тому числі внаслідок вчинення на користь таких осіб державними органами, органами місцевого самоврядування, іншими уповноваженими органами та особами юридично значимих дій².

¹ Пабат О.В. Роль загальнодержавних податків і зборів у системі обов'язкових платежів. *Вісник ХНУВС*. 2020. № 4 (91). С. 140-144.

² Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/conv#Text>

Як зазначає О.О. Бандурка, «вони (податки і збори) становлять реальну суму грошових засобів, які мобілізуються державою для покриття своїх витрат. Через податкову політику відбувається перерозподіл створеного у суспільстві продукту, зосередження його частини в руках держави з метою задоволення суспільних потреб. Але в той же час через податкову політику держава здійснює регулювання пропорцій відтворення, управління експортно-імпоротною діяльністю, стимулює або стримує темпи зростання виробництва, інфляції і цін, здійснює антимонопольну політику»¹.

Аналізуючи погляд дослідника, наголошуємо на необхідності дослідження на рівні сучасної української правової науки поглядів самих платників податків на їхній рівень податкових знань і складність (доступність, незрозумілість, бюрократизованість) системи податків і зборів. Подібні дані можливо зібрані за допомогою опитувань, інтерв'ю, анкетування як звичайних громадян, так і представників малого та середнього, великого бізнесу. У ході осмислення результатів застосування подібних методів доцільно, на наше глибоке переконання, звертати увагу на обсяг правових знань респондентів, виокремлюючи ті технічні, юридичні та інші бар'єри, що сприяють недотриманню податкових зобов'язань.

Ю. В. Оніщик вказує, що податкам властивий однобічний характер. Вони стягуються на умовах безвідплатності. Повернення податку можливе лише у випадку його переплати або як пільги, що не суперечить принципу безвідплатності, оскільки ці умови визначаються державою в односторонньому порядку і не впливають на характер платежу в цілому. На відміну від податків, збори мають індивідуальний характер, і їм завжди властиві суворо визначена мета і спеціальні інтереси. В свою чергу зборам, підкреслює вчений, властивий разовий характер, а податкам – регулярність сплати².

У контексті аналізу позиції дослідника стверджуємо, що контроль за сплатою податків і зборів є важливим чинником, який впливає на формування податкової моралі, одного із найважливіших факторів дотримання податкового законодавства. Зауважимо, що категорія «податкової моралі» недостатньо досліджена на рівні вітчизняного законодавства, потребує подальших міждисциплінарних досліджень з метою визначення її ідеологічних, інституційних підвалин. У сучасній правовій доктрині під впливом ринкової економіки та загальноприйнятих основ сучасного постмодерного суспільства поступово зменшується значення морально-етичних кодексів, статутів доброчесної поведінки, у тому числі в сфері податків і зборів, проте глибина морально-етичної сфери також потребує осмислення не на рівні архаїчного пережитку, а сфери

¹ Бандурка О.О. Управління державною податковою службою в Україні: (організаційно-правові аспекти) : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2007. С. 406.

² Оніщик Ю. В. Податок і збір як системоутворюючі категорії податкового права: поняття, ознаки, сутність. *Адвокат*. 2010. № 2. С. 32-35.

акумулювання провідних духовно-культурних основ людства за весь час його існування.

Таким чином, податки і збори - це обов'язкові платежі, які належить сплачувати фізичним та юридичним особам під впливом державного примусу та сформованого рівня податкової культури у встановленому законодавством порядку до бюджету держави або органів місцевого самоврядування з метою забезпечення фінансових потреб держави, реалізації її соціально-економічних програм і проєктів. Тож, податки і збори є важливим джерелом державного доходу, який спрямовується на реалізацію соціальних, економічних, правоохоронних функцій держави.

Відповідно до діючого Податкового кодексу в Україні встановлюються загальнодержавні та місцеві податки та збори. Так, до загальнодержавних податків належать: податок на прибуток підприємств; податок на доходи фізичних осіб; податок на додану вартість; акцизний податок; екологічний податок; рентна плата; мито. В свою чергу до місцевих податків належать: податок на майно; єдиний податок. До місцевих зборів належать: збір за місця для паркування транспортних засобів; туристичний збір¹.

Відзначаємо, що податкова обізнаність і добровільне виконання податкових зобов'язань не є одностороннім процесом, і що як держава, так і платники податків повинні діяти спільно. Довіра населення до держави та її фінансової системи, політичної влади, прозорість та підзвітність не на рівні нормативних приписів, а на рівні ціннісних орієнтацій, соціально-економічна справедливість мають стійкий позитивний вплив на податкові надходження. У цьому контексті ми також можемо говорити про податкову свідомість як сукупність цих ціннісних орієнтацій та установок, сформовану та підтримувану державою та громадськістю на рівні всього суспільства.

Тож, як ми бачимо, податки і збори є обов'язковими платежами, однак не єдиними, за рахунок яких поповнюється державний бюджет. Зокрема, особливе місце в системі таких обов'язкових платежів відводиться митним платежам.

Платниками мита є: 1) особа, яка ввозить товари на митну територію України чи вивозить товари з митної території України у порядку та на умовах, встановлених цим Кодексом; 2) особа, на адресу якої надходять товари, що переміщуються (пересилаються) у міжнародних поштових або експрес-відправленнях, несупроводжуваному багажі, вантажних відправленнях; 3) особа, на яку покладається обов'язок дотримання вимог митних режимів, які передбачають звільнення від оподаткування митом, у разі порушення таких вимог; 4) особа, яка використовує товари, митне оформлення яких було здійснено з умовним звільненням від оподаткування, не за цільовим призначенням та/або всупереч умовам чи цілям такого звільнення згідно з цим Кодексом, іншими законами України, а також будь-які інші особи, які безпідставно використовують звільнення від

¹ Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/conv#Text>.

оподаткування митом (податкову пільгу); 5) особа, яка реалізує або передає у володіння, користування чи розпорядження товари, що були випущені у вільний обіг на митній території України із звільненням від оподаткування митними платежами, до закінчення строку, визначеного законом; 6) особа, яка реалізує товари, транспортні засоби відповідно до статті 243 цього Кодексу¹.

Таким чином, митний платіж - це обов'язковий платіж, який сплачує фізична або юридична особа при переміщенні товарів через митний кордон країни або при здійсненні інших митних операцій, таких як імпорт, експорт, транзит, тощо. Митний платіж може включати різні види платежів, такі як мито, ПДВ, акциз, збір на обов'язкове страхування, а також інші податки та збори, що стягуються при переміщенні товарів через митний кордон. А відтак митний платіж виступає важливим джерелом наповнення державного бюджету і має неабияке значення для регулювання зовнішньої торгівлі та захисту національного ринку від неконкурентоспроможних товарів.

До ключових особливостей митних платежів слід віднести наступні:

- сума платежу напряму залежить від таких чинників, як вартість товару, країна експорту/імпорту, а також його спеціальних характеристик;
- митні платежі складаються також з інших платежів, таких як мито, ПДВ, акциз, збір на обов'язкове страхування, тощо.
- вони можуть сплачуватись як за імпорт, так і за експорт товарів;
- їх розмір може бути зменшений. Або ж суб'єкти можуть звільнені від сплати у випадку, якщо товари пересилаються в рамках певних міжнародних угод або якщо існують спеціальні митні режими;
- неправильна класифікація товару може призвести до помилкового розрахунку митних платежів, внаслідок чого порушника може бути притягнуто до юридичної відповідальності;
- на відміну від податків і зборів митні платежі спрямовуються не тільки до державного бюджету, а й на утримання митних органів.

Висновок. Таким чином, проведене наукове дослідження дає змогу констатувати, що митні платежі займають особливе місце у системі податків і зборів України. Зазначене пояснюється тим, що митні платежі складають не лише значну долю надходжень до державного бюджету, а й виступають важливим інструментом регулювання зовнішньоекономічної діяльності країни. Окрім того, безспірним є той факт, що митні платежі є важливим засобом боротьби з контрабандою та незаконним переміщенням товарів через державний кордон. Акцентовано увагу на способах легального прийняття та правових обставинах законодавства про податкові притулки. Наголошено на необхідності дослідження на рівні сучасної української правової науки поглядів самих платників податків на їхній рівень податкових знань і складність (доступність, незрозумілість,

¹ Митний кодекс України від 13.03.2012 № 4495-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/conv#Text>

бюрократизованість) системи податків і зборів. Наголошено, що контроль за сплатою податків і зборів є важливим чинником, який впливає на формування податкової моралі, одного із найважливіших факторів дотримання податкового законодавства. Відзначено, що податкова обізнаність і добровільне виконання податкових зобов'язань не є одностороннім процесом, і що як держава, так і платники податків повинні діяти спільно.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Пабат О.В. Роль загальнодержавних податків і зборів у системі обов'язкових платежів. Вісник ХНУВС. 2020. № 4 (91). С.140-144.
2. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/conv#Text>.
3. Бандурка О.О. Управління державною податковою службою в Україні: (організаційно-правові аспекти) : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.07. Київ, 2007. 499 с.
4. Оніщик Ю. В. Податок і збір як системоутворюючі категорії податкового права: поняття, ознаки, сутність. *Адвокат*. 2010. № 2. С. 32-35.
5. Митний кодекс України від 13.03.2012 № 4495-VI URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17/conv#Text>.

Стаття надійшла до редакції 15.11.2023

Yana O. PONOMARYOVA

PhD in Law

(Sumy branch of Kharkiv National University of Internal Affairs, Sumy, Ukraine)

Maria Yu. NOVIK

PhD in Law

(Sumy branch of Kharkiv National University of Internal Affairs, Sumy, Ukraine)

DETERMINATION OF THE PLACE OF CUSTOMS PAYMENTS IN THE TAX AND FEES SYSTEM OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF ENSURING THE ECONOMIC SECURITY OF THE STATE

Attention is focused on the fact that taxes and fees are mandatory payments that must be paid by individuals and legal entities in accordance with the procedure established by law to the budget of the state or local self-government, in order to ensure the financial needs of the state, the implementation of its socio-economic programs and projects.

It has been proven that customs payment is a mandatory payment that is paid by an individual or legal entity when moving goods across the country's customs border, or when performing other customs operations, such as import,

export, transit, etc.

It was established that customs payments occupy a special place in the system of taxes and duties of Ukraine. This is explained by the fact that customs payments make up not only a large share of revenues to the state budget, but also act as an important tool for regulating the country's foreign economic activity. In addition, the fact that customs payments are an important means of combating smuggling and illegal movement of goods across the state border is indisputable.

Key words: *taxes, fees, customs payment, mandatory payment, duty.*

ВІДГУКИ ТА РЕЦЕНЗІЇ

УДК 343.9

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2023.3.19>

Іван Васильович КРИЦАК

кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків, Україна)

ВІДГУК НА МОНОГРАФІЮ Ю. В. ОРЛОВА: «ЗЛОЧИННІСТЬ І ПРОТИДІЯ ЇЙ В УМОВАХ ВІЙНИ: КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ТА КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ВИМІРИ» (2023)¹

Юрій Володимирович Орлов належить до когорти, сузір'я молодих науковців, високоосвічених вчених нашого Університету, які роблять неабиякий внесок, справжній неоціненний вклад у розвиток української та світової науки в напрямку зміни повсякденної практики життя, мислення, спілкування.

Читаючи той чи інший текст, кожен вбачатиме у ньому своє власне, національне й самобутнє, те, що найбільше до вподоби. Справді, війна вплинула на кожного із нас по-своєму, по-особливому. Плин часу, а саме понад 550 днів повномасштабної російської агресії проти українського народу, поступово розставляє все на свої місця, коли бачаться істинні цілі війни, спостерігається знищення самобутнього українського народу, культивується його меншовартість, що дає усі підстави говорити про геноцид/екоцид, окупацію багатьох українських територій та перетворення їх у руїни.

¹ Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія / Ю. В. Орлов ; Кримінол. асоц. України. Харків : Право, 2023. 252 с.

Кожен на своєму місці повинен стати на захист національних інтересів, що, власне, і робить автор монографії. Особливо відрадно, що духовне/ціннісне начало поступово займає передові рубежі у науці, зокрема і в рецензованій науковій праці. Неймовірна глибина тексту притаманна вченому є могутньою/мотивувальною силою для багатьох науковців.

У монографії актуалізуються важливі концепти/постулати кримінологічної оптики, панорами/архітектоніки глобальної безпеки людства, що є новелою для багатьох із нас, а також порушуються питання сучасної кримінологічної політики, правової та політичної культури. Географічні контури монографії в аспекті наукового/суспільного осмислення є справді неоціненними.

Монографія є надійною комплексною основою, фундаментом для кристалізації нового напрямку в українській кримінологічній науці – кримінології війни, з акцентами на таких нових напрямках, як кримінотеологія, кримінопсихологія крізь призму етнонаціонального та духовно-культурного кримінологічного стилю мислення тощо.

Порушуються важливі аспекти злочинів проти людяності, що дозволяє заглибитись у систему понять: геноцид, генофонд нації, самотність, самоідентифікація, самовизначення українського народу. В цьому аспекті особливої уваги заслуговує перший розділ монографії.

Кожен розділ супроводжується крилатими висловами видатних особистостей. § 1 розділу 2 надзвичайно потужний, який можна щоразу перечитувати і почерпнути для себе щось своє, власне, мотивувальне – те, що найбільше необхідне сьогодні. Також автор у цьому розділі пропонує власне формулювання поняття кримінального акціонізму, яке є новелою у кримінологічній науці.

§ 2 розділу 2 відображає авторське засудження російської агресії та подає комплексний зріз нинішньої російсько-української війни. Тут науковий матеріал маркований особливим емоційним навантаженням, сарказмом стосовно всього того, що руйнує/нищить/нівечить.

Насправді, вченим пророблена колосальна аналітична/дослідницька/узагальнююча робота. Відчувається авторський стиль і легкість, нормативна величина викладеного матеріалу, професорський рівень і водночас простота, глибина розмірковувань і компетентність, влучність підібраних цитат. Аналізована монографія засвідчує, що українська кримінологічна наука пішла власним етнонаціональним, духовно-ціннісним шляхом, та є суттєвим внеском у розвиток науки загалом.

Також особливістю наукової праці Ю. В. Орлова є те, що вона легко і захопливо читається – як художня книга чи детектив. З неї можна багатого почерпнути для формування власної національно-ідентичної, культурно-духовної самотньої свідомості – як патріота, справжнього громадянина України, який покликаний вірою і правдою послужити, допомогти, підтримати у скрутних обставинах життя.

Наведемо окремі наукові положення монографії автора, які, на наш погляд, заслуговують уваги:

Орлов Ю. В. Злочинність і протидія їй в умовах війни: кримінально-правовий та кримінологічний виміри : монографія / Ю. В. Орлов ; Кримінол. асоц. України. Харків : Право, 2023. 252 с.

с. 6. Кримінологічна оптика – міждисциплінарний спосіб бачення проблем відтворення злочинності в умовах війни, завдяки якому здійснюється гносеологічна розмітка, визначаються найсуттєвіші пізнавальні орієнтири, установки, доктринальні, методологічні варіанти, прикладні проблеми кримінально-превентивного формату. Ця розмітка забезпечила визначення найбільш значущих з точки зору феноменології та детермінації злочинності факторів, обставин, ознак злочину агресії, кримінальних правопорушень, пов'язаних з війною, тенденцій змін у криміногенній обстановці та маркерів функціонування системи протидії злочинності. Певним відособленням у вказаному ряду стоять проблеми розуміння сутності і механіки кримінального акціонізму (війна як перформанс) та сучасного російського фашизму. Цим питанням у монографії приділено чи не найбільшу увагу. Однак, попри це, не слід вважати тему повністю розкритою. В ній підсвічені тільки найсуттєвіші, з перспективи автора, моменти, представлені контурні схеми внутрішньої та зовнішньої детермінації фашизоїдних практик російського політикуму та суспільства, їх психоаналітичних засновків, ролі колективних травм, механізмів їх витіснення й фальсифікації, активної дії неврозів нав'язливих станів, істерій страху, постпам'яті та циклосу минулого соціального часу. Їх повноважне розгортання – справа окремого монографічного дослідження, або ж їх серії. Тому презентоване в цій монографії осмислення виконуватиме функцію первинного орієнтування у вузлових компонентах матриці сучасного російського фашизму.

С. 24-25. Повертаючись до питання про те, що відбулося з кримінально-правовими відносинами в результаті визнання Україною юрисдикції МКС, зауважимо таке. Гіпотетично структурно-динамічна модель розвитку таких відносин мала б передбачати їх виникнення як національних, а згодом припинення на підставі юридичного факту – рішення парламенту, яким створено правові підстави для початку інших кримінально-правових відносин, зміст яких визначається Римським статутом, а суб'єктом є МКС замість держави Україна. Але це – модель. В дійсності ж, згідно норм чинного КК України, такої трансформації, не відбулося. *Ті відносини, які виникли на підставі вітчизняного закону про кримінальну відповідальність з моменту вчинення злочинів на території України (щодо яких відбулися заяви ВРУ) наявні й до сьогодні. Немає юридично значущих підстав для їх припинення, адже вітчизняному кримінальному праву не відомі подібні підстави для припинення кримінально-правових відносин.* Очевидно, що заяви та відповідна постанова ВРУ, якщо їх за певних умов і

розглядати як нормативно-правові акти, є нижчими за юридичною силою аніж закон. Тому положення КК України не можуть відмінитися таким актом. І це питання – цілком прагматичне й відсилає до проблеми правових підстав передачі матеріалів МКС національними правоохоронними органами й відмовою від власного розслідування.

С. 63. Так, наприклад, на Херсонщині зафіксовано факти систематичних катувань, вчинюваних членами незаконного збройного формування, серед яких – ексголова СБУ. За даними слідства, з квітня по травень 2022 року, за підтримки військового командування рф, у Херсоні було створено незаконне збройне формування – «Государственная служба безопасности Херсонской области». Це формування стало аналогом ФСБ для окупованих територій Херсонщини. Його мета – забезпечення відокремлення Херсонської області від України та приєднання до складу рф. Спосіб – шляхом придушення будь-яких проявів невизнання політики окупаційної влади серед цивільного населення. Представники так званої служби відшукували та затримували громадян України, проукраїнських активістів, противників окупаційної влади, інших цивільних осіб. В одній із захоплених будівель у Херсоні учасники формування облаштовували місце незаконного ув'язнення та катування людей. Цивільних тримали у нелюдських умовах, до них застосовувалось психологічне та фізичне насильство. Щоденно вони піддавались побоям, катуванню електричним струмом. Їх обмежували у харчуванні та не давали води тощо¹. Як можна зрозуміти, злочинці не є комбатантами, в категоріях МГП є цивільними особами. Однак, враховуючи ту обставину, що їх дії були спрямовані на забезпечення цілей окупації, мали політично дискримінаційний характер, їх слід кваліфікувати за ст. 438 КК України, як жорстоке поводження з цивільним населенням. Важливо наголосити на тому, що бойові суб'єкти є до певної міри універсальними, є водночас і суб'єктами вчинення воєнних злочинів, властивих для тих, хто забезпечує окупацію. Зате останні за визначенням не можуть бути суб'єктами бойових воєнних злочинів.

С. 123-124. Усвідомлення цієї обставини змушує першопочатково (первинний поверхневий аналіз, вступ до теми російського фашизму) звернутися до допису чинників конструювання та підживлення тієї параметрії доксихного та елітарного мислення, систем соціальної діяльності в російських широтах, які сприяють збереженню соціального запиту на внутрішньодержавне та зовнішнє насильство, його перевизначення як норми. Ясна річ, комплекс цих чинників – це суперкорпус різнорідних факторів, детермінант. Йдеться навіть про їх метакомплекс, що перебувають як у відношенні логічного, структурного підпорядкування, так і констеляції. Вони презентують ризому. А тому неможливо виділити ключову роль якоїсь однієї їх групи. З методологічної точки зору це означає, що зміна політичних еліт в росії не призведе до

¹ Катування цивільних на Херсонщині – повідомлено про підозру 9 учасникам НЗФ, серед яких ексголова СБУ / DIRECTSPEECH. news. URL: <https://directspeech.news/news/katuvannya-civilnix-na-xersonshhini-povidomleno-pro-pidozru-9-ucasnikamnzf-sered-yakix-eksgolova-sbu>.

докорінної зміни безпекової ситуації для України, адже залишаться інші складники ризому. Одним з них, що відіграє важливу роль, є концептно-дискурсивний фон всього соціального буття, що в умовах фашистського режиму так чи інакше апелює до політичного контексту. Саме цей фон формує те середовище, яке за Ж. Дельозом, робить можливим синтез схильностей та об'єктів, які їм задовольняють. Так соціальний запит на фашизм та його політичне втілення стають цілісним феноменом¹. Знання ж про цей фон гіпотетично можуть бути використані для розробки заходів протидії ворожій пропаганді на деокупованих територіях України, реалізації концепції перехідного правосуддя, підвищення ефективності національній безпеці в інформаційній сфері.

Ми ведемо мову саме про концептно-дискурсивний фон, а не про ідеологію російського фашизму. Останній є за визначенням не ідеологічний. Він травматичний, ресентиментарний, але не ідеологічний. Відтак, він меншою мірою вразливий до спроб його зруйнувати. Місце стрункої структури, функцію якої у класичних фашистських режимів (націонал-соціалістичному, комуно-соціалістичному) посідала, зокрема, ідеологія, в російських реаліях, як ми зазначали, обіймає ризома – неструктуроване, але внутрішньо взаємопов'язане нагромадження комплексів розрізнених, часто суперечливих окремих, ідей, концептів (але не концепцій), фрагментованих й емоційно заряджених наративів, фальсифікацій, дискурсивно-символічних практик, мемів. Саме тому не можна погодитись із тими дослідниками, які наголошують на існуванні деякої ідеології сучасного російського й фашизму.

С. 245-246. Кримінальний акціонізм – екзистенціальний феномен діалогічної маніфестації особистісно та/або колективно значущого символізму соціальної буття, проявлений у перформативних кримінальних практиках (хуліганстві, вандалізмі, тероризмі, екстремізмі, розв'язуванні й веденні агресивної війни і т. п.). Якщо позитивний акціонізм є здебільшого справою приватною, має глибоко особистісний характер, хоча і з виходом на перетворення соціальності, то негативний акціонізм – феномен передусім публічний, спирається на колектив, на груповий суб'єкт, в межах якого відтворюється домінуючий й абсолютного нетерпимий (опозиційний, контрверсійний) соціальний порядок. Тому негативний кримінальний акціонізм є набагато більш суспільно небезпечним, детермінує і є проявом ксенофобії, тероризму, агресивних воєн тощо. Розв'язування і ведення рф агресивної війни є суть негативний мажоритарний акціонізм, кримінальний перформанс. Примітною рисою є широка суспільно-політична фетишизація символів експансивного порядку та (і це головніше) – символів самої боротьби, війни. Установка на боротьбу, на виживання виявляється переважаючою соціальною установою, яка вимагає відповідного політичного режиму. Тому держава-трикстер, агресор-акціоніст – завжди характеризується дійсною підтримкою політичного лідера більшістю

¹ Делёз Ж. Мая 68го не было. М. : Ад Маргинем Пресс, 2016. С. 22.

населення, зануреного у перманентний ресентимент, як стан, сферу і напрям внутрішньої державної політики (правової, культурної, економічної, (не)безпекової тощо). І це варто мати на увазі, вибудовуючи довготривалу стратегію державного будівництва України, стратегію забезпечення національної безпеки. Розробка останніх – справа нагальна та міждисциплінарна, що лише очікує на початок активної розробки. І війна, як не парадоксально, може послугувати функціональним прискорювачем цієї роботи. Вже зараз необхідно формувати стратегічні контури поствоєнного України. Відсутність же останніх може або затягнути війну, або зумовити небажані її результати. Отже, кримінальний акціонізм є вельми багатомірним феноменом, що виявляє себе і на індивідуальному, і на масовому (державному, міждержавному) рівнях, між ними та поза ними. Вважаємо, що використання та подальша розробка цієї категорії у кримінологічному дискурсі, наукових дослідженнях здатне забезпечити вихід на інноваційні мисленнєві поля, більш глибокого зрозуміти низку проявів кримінальної активності (від хуліганства, вандалізму й до тероризму, агресивної війни), адекватно описати особливості її детермінації та в подальшому – запропонувати ефективні заходи протидії її відтворенню.

Висновки. Загалом можна/слід/варто констатувати, що вченим комплексно, на високому академічному рівні здійснена наукова спроба розроблення кримінології війни, яка за кордоном є досить/вельми популярним напрямом наукових досліджень.

Монографія може слугувати здобутком в ідеологічній/інформаційній війні задля створення відповідних телеграм-каналів з цитуванням лідерів/видатних особистостей світу.

Особливий низький поклін та сердечна вдячність автору. Залишається побажати Юрію Володимировичу неабияких творчих успіхів та перспективних злетів духу. А ще – сил, енергії і натхнення, терпіння та незламності, Божої непосильної допомоги на ниві науки, осмисленні/осягнення її незвіданих обріїв – Добра, Розуму, Вічності.

Стаття надійшла до редакції 27.11.2023

Ivan V. KRITSAK

PhD in Law, Associate professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkov, Ukraine)

REVIEW OF THE MONOGRAPH BY Yu. V. ORLOV: "CRIMINALITY AND ITS COMBATING IN THE CONDITIONS OF WAR: CRIMINAL-LEGAL AND CRIMINOLOGY DIMENSIONS" (2023)

ІНСТИТУЦІЙНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ У ФОКУСІ ПРАВНИЧИХ СТУДІЙ

УДК 351.74(477)

DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2023.3.20>

Віктор Михайлович ВАСИЛЕНКО,
доктор юридичних наук, доцент
*(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)*

Олександр Миколайович МУЗИЧУК,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України
*(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)*

Владислав Олегович НЕВЯДОВСЬКИЙ,
доктор юридичних наук, доцент
*(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)*

ПРИНЦИПИ ГРОМАДСЬКОГО НАГЛЯДУ ТА КОНТРОЛЮ У ПУБЛІЧНОМУ АДМІНІСТРУВАННІ

У статті наголошено на тому, що в сучасних умовах важливим є широке залучення громадськості до нагляду та контролю за діяльністю

суб'єктів публічного адміністрування. Адже публічне адміністрування у світовому контексті розглядається крізь призму глобалізації, демократизації, маркетинга, децентралізації, економічних криз, імміграції, диверсифікації та зростання потреб і попиту, детального аналізу останніх подій і тенденцій у сфері публічного адміністрування. Однією із провідних таких тенденцій виступає громадський нагляд та контроль у публічному адмініструванні. Зазначено, що задля більш глибокого погляду на сутність громадського нагляду та контролю у публічному адмініструванні можна звернутися до принципів такої діяльності як її світоглядних та системоутворюючих основ. Встановлено, що серед таких принципів окремі дослідники виділяють принцип субсидіарності; принцип участі; принцип взаємної відповідальності; принцип взаємного контролю держави, бізнесу та громадських інституцій; принцип довіри.

Серед окремих принципів громадського нагляду та контролю у публічному адмініструванні проаналізовано принцип цифрового гуманізму, який покликаний не допустити виключно технічного підходу до оцінювання громадської думки, встановити на рівні цінності додержання участі громадськості у контролі та нагляді за функціонуванням державних інституцій, при цьому не обмежуючи дану участь та процеси її оцінювання виключно цифровим середовищем; принципу недопущення перформативності, додержання якого потребує реальної участі громадськості у здійсненні громадського нагляду та контролю у публічному адмініструванні, проведенні громадської експертизи, громадського моніторингу, громадських обговорень, у тому числі за умови взаємодії інститутів громадянського суспільства між собою; принцип широкого застосування технологій проектного менеджменту в ході громадського нагляду та контролю у публічному адмініструванні, який закріплює можливість для громадськості брати участь у вдосконаленні форм та методів громадського нагляду та контролю шляхом розробки та реалізації соціальних проектів.

Ключові слова: принципи, громадський нагляд, контроль, публічне адміністрування, громадськість, громадянське суспільство.

Постановка проблеми. Права людини визнаються найвищою цінністю у демократичному суспільстві, а їх повага та дотримання є обов'язком держави¹. Водночас задля дотримання прав людини необхідно налагоджувати механізми громадського нагляду та контролю, які є невід'ємною частиною концепції «good governance» (належного управління). Дана концепція, як зазначають окремі вітчизняні дослідники, ґрунтується на принципах участі, орієнтації на консенсус, підзвітності, прозорості, ефективності та результативності, справедливості та універсальності, а також верховенства права. Участь громадськості може відбуватися безпосередньо або через законні проміжні установи, організації

¹ Galagan V. I., Ablamskyi S. Y., Udovenko Z. V., Ablamska V. V. Judicial control as a guarantee of non-interference in private life during the pre-trial investigation: An observation under the European Court of Human Rights. *DIXI*. 2021. № 23 (2). P. 1.

громадянського суспільства та представників громади¹. Водночас у світлі нових соціально-економічних умов та науково-технічного прогресу, а також зростання потужності комп'ютерних технологій у поєднанні зі швидким поширенням Інтернету, великих баз даних² така участь громадськості є нерозривно пов'язаною з широким використанням цифрових можливостей та новітніх підходів.

В українській правовій доктрині окремим проблемним аспектам громадського нагляду та контролю присвячували дослідження такі провідні вітчизняні науковці, як В. В. Аброськін, О. М. Бандурка, Є. Ю. Бараш, О. І. Безпалова, Ю. П. Битяк, К. Л. Бугайчук, В. М. Василенко, В. М. Гарашук, О. В. Джафарова, І. В. Клименко, А. Т. Комзюк, К. Б. Левченко, Н. Р. Нижник, О. Ю. Салманова, О. Ю. Синявська, В. В. Сокурєнко, С. О. Шатрава, Д. В. Швець, О. С. Юнін та інші науковці. Водночас форми та методи громадського нагляду та контролю постійно змінюються, адаптуючись під інформаційно-технічні та соціально-економічні реалії у публічному адмініструванні.

Мета статті полягає в тому, щоб встановити сутність окремих принципів громадського нагляду та контролю у публічному адмініструванні. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: охарактеризувати провідні ознаки публічного адміністрування у світовому контексті; визначити сутність категорій «нагляд» та «контроль» крізь призму участі представників громадськості; проаналізувати окремі принципи громадського нагляду та контролю у публічному адмініструванні.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому з урахуванням інформаційно-технічних реалій та актуальних суспільних трансформацій виокремлені та проаналізовані новітні принципи громадського нагляду та контролю у публічному адмініструванні.

Виклад основного матеріалу. Т. Tranvik та P. Selle, аналізуючи норвезьке громадянське суспільство, стверджують, що дві найважливіші частини норвезької демократичної інфраструктури – громадянське суспільство, яке складається з добровільних асоціацій, і органи місцевого самоврядування – відчують наразі суттєві проблеми. Дослідники відзначають відхід від ідеологічних масових рухів і більший інтерес до менших і одноцільових асоціацій, які краще задовольняють індивідуальні потреби та побажання, але гірше надають членам право голосу в центральних процесах прийняття рішень³. У таких умовах важливим є широке залучення громадськості до нагляду та контролю за діяльністю суб'єктів публічного адміністрування. Адже публічне адміністрування у світовому контексті розглядається крізь призму глобалізації, демократизації, маркетизації, децентралізації, економічних криз, імміграції, диверсифікації та зростання потреб і попиту. Обговорення майбутнього

¹ Herasymiuk K., Martselyak O. V., Kirichenko Y. N., Zhmur N. V., Shmalenko I. I. Principles of integrity and good governance in public administration. *International Journal of Management*. 2020. № 11 (4). P. 545.

² Yaroshenko O. M., Lutsenko O. Y., Melnychuk N. O., Mohilevskyi L. V., Vapnyarchuk N. M. The impact of digitalization on labor relations in Ukraine. *Inter EU Law East*. 2023. № 10 (1). P. 67.

³ Tranvik T., Selle P. State and citizens in Norway: Organisational society and state – Municipal relations. *West European Politics*. 2005. № 28 (4). P. 852.

даної сфери суспільних відносин потребує детального аналізу останніх подій і тенденцій у сфері публічного адміністрування¹. Однією із провідних таких тенденцій виступає громадський нагляд та контроль у публічному адмініструванні.

С. В. Шестак зазначає, що недержавний контроль можна визначити як «діяльність громадян, національних та міжнародних неурядових організацій, органів місцевого самоврядування по перевірці законності, справедливості та ефективності функціонування державного апарату, окремих державних органів та посадових осіб»².

І. О. Сквірський під громадським контролем розуміє «спостереження громадськості за діяльністю органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадовими особами, а також за недержавними організаціями та іншими суб'єктами при здійсненні ними владних управлінських функцій, в тому числі і в разі виконання ними делегованих владних повноважень, яке має своєю метою забезпечення законності та дисципліни у сфері публічного управління»³.

Водночас в адміністративно-правовій доктрині існують різні підходи до визначення сутності категорій «нагляд» та «контроль» крізь призму участі представників громадськості. Так, ми вважаємо, що термінологічна плутанина з використанням термінів «контроль» та «нагляд» досить яскраво проявляється під час аналізу інших наукових праць, присвячених аналізу громадського контролю, який, на нашу думку, за характером та суттю більше підходить для визначення його як громадського нагляду, оскільки, як правило, члени громадських формувань, окремі громадяни не наділені правом втручання у службово-професійну діяльність державних інституцій, відсторонення посадових осіб від виконання службових обов'язків, а також притягнення їх до відповідальності, що характерно для контролю⁴.

Задля більш глибокого погляду на сутність громадського нагляду та контролю у публічному адмініструванні можна звернутися до принципів такої діяльності як її світоглядних та системоутворюючих основ.

У контексті осмислення окремих таких принципів вітчизняні науковці виділяють принцип субсидіарності – делегування окремих функцій іншим партнерам, що забезпечить більш ефективне використання ресурсного потенціалу, окремих об'єктів власності; принцип участі – передбачає спільне управління і конкретизує проблему, в якій партнери будуть радитися один з одним або діяти разом; принцип взаємної відповідальності незалежно від того, яка сторона, держава, бізнес чи громадське об'єднання

¹ Gül H. What kind of a public administration for Turkey. *International Conference on Social Sciences and Humanities*. Craiova, 31 March 2016. P. 117.

² Шестак С. В. Недержавний контроль за діяльністю міліції: теоретико-правовий аспект: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2009. С. 169.

³ Сквірський І. О. Поняття та основні ознаки громадського контролю в сучасній адміністративно-правовій доктрині України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 37. Т. 3. С. 24.

⁴ Музичук О. М. Контроль за діяльністю правоохоронних органів в Україні: адміністративно-правові засади організації та функціонування: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2010. С. 61.

за взаємною згодою надає послуги та несе відповідальність перед кінцевим споживачем та один перед одним; принцип взаємного контролю держави, бізнесу та громадських інституцій – повний контроль за діяльністю один одного при реалізації спільних проєктів чи угод; принцип довіри – взаємна довіра та прозорість відносин¹.

Розглядаючи окремі принципи громадського нагляду та контролю у публічному адмініструванні, неможливо оминати увагою принцип цифрового гуманізму. Цифровий гуманізм виникає із серйозних занепокоєнь щодо того, як розвивається цифровізація, її вплив на суспільство та людей. Незважаючи на те, що цифровий гуманізм перетинається з рядом усталених галузей та інших рухів, він відображає нове академічне, інженерне та суспільне усвідомлення викликів цифрових технологій. Цифрова сфера як загальна модель обчислень (тобто алгоритм) практично пропонує еквівалентність людей і машин. Гуманізм і цифровий гуманізм, однак, прагнуть відвести особливе місце для людей. Тому цифровий гуманізм ставить питання про людину та людське суспільство в цифровому світі з нормативної точки зору традиційного гуманізму [9]. У контексті здійснення громадського нагляду та контролю у публічному адмініструванні даний принцип покликаний не допустити виключно технічного підходу до оцінювання громадської думки, встановити на рівні цінності додержання участі громадськості у контролі та нагляді за функціонуванням державних інституцій, при цьому не обмежуючи дану участь та процеси її оцінювання виключно цифровим середовищем.

Наступним принципом, на який ми звернемо увагу в межах даного дослідження, є принцип недопущення перформативності громадського нагляду та контролю у публічному адмініструванні. Окремі зарубіжні науковці звертають увагу на те, що можливості участі громадськості, пропоновані регулюючими органами під час процесу сертифікації трубопроводів у США, є, у першу чергу, перформативними, і науковці виявили, що багато людей, які брали участь у цих перформативних можливостях громадської участі, відчувають психологічний стрес, вплив стресу на фізичне здоров'я та втрату довіри до державних інституцій. Дослідники стверджують, що коли люди беруть участь у процесах громадського нагляду та контролю, які мають незначний вплив або зовсім не впливають на прийняття рішень установами, це не тільки позбавляє їх реальної участі, але може завдати шкоди цим особам і підірвати їх довіру до державних установ². Важливо відзначити, що додержання принципу недопущення перформативності потребує реальної участі громадськості у здійсненні громадського нагляду та контролю у публічному адмініструванні, проведенні громадської експертизи, громадського моніторингу, громадських

¹ Herasymiuk K., Martselyak O. V., Kirichenko Y. N., Zhmur N. V., Shmalenko I. I. Principles of integrity and good governance in public administration. *International Journal of Management*. 2020. № 11 (4). P. 545.

² Bell I., Hughes M., Tuttle G., Chisholm R., Gerus S., Mullins D., Baller C., Scarff K., Spector R., Nalamalapu D. Pipelines and power: Psychological distress, political alienation, and the breakdown of environmental justice in government agencies' public participation processes. *Energy Research & Social Science*. 2024. № 109. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2214629623004668>.

обговорень, у тому числі за умови взаємодії інститутів громадянського суспільства між собою. Даний принцип також передбачає недопущення імітації громадської участі за допомогою інформаційних технологій, використання формальних підходів до дистанційної комунікації та взаємодії, що є особливо актуальним в умовах глобальних проблем у сфері охорони здоров'я та безпекових реалій в українському суспільстві в умовах воєнного стану.

Принцип широкого застосування технологій проектного менеджменту в ході громадського нагляду та контролю у публічному адмініструванні закріплює можливість для громадськості брати участь у вдосконаленні форм та методів громадського нагляду та контролю шляхом розробки та реалізації соціальних проєктів. Так, чеські дослідники Filip Mezera та Jiří Křupka у своїй статті описують сучасні методи прийняття рішень в компаніях та можливе використання цих методів у публічному адмініструванні, а також акцентують увагу на такому варіанті подібної співпраці, як Public-Private Partnership (Projects), що зводиться до реалізації спільних з громадськістю проєктів. Окремо дослідники описують використання методів прийняття рішень у публічному адмініструванні на основі Public-Private Partnership (Projects), до яких, зокрема, відносять звітування, спеціальний аналіз, інформаційні панелі, класифікацію, прогнозування та моделювання за принципом «Що, якщо», статистичний аналіз, логістичну регресію, нейронну мережу та дерево рішень¹.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти до висновку, що у сучасних умовах важливим є широке залучення громадськості до нагляду та контролю за діяльністю суб'єктів публічного адміністрування. Адже публічне адміністрування у світовому контексті розглядається крізь призму глобалізації, демократизації, маркетизації, децентралізації, економічних криз, імміграції, диверсифікації та зростання потреб і попиту, детального аналізу останніх подій і тенденцій у сфері публічного адміністрування. Однією із провідних таких тенденцій виступає громадський нагляд та контроль у публічному адмініструванні.

Задля більш глибокого погляду на сутність громадського нагляду та контролю у публічному адмініструванні можна звернутися до принципів такої діяльності як її світоглядних та системоутворюючих основ.

Зазначено, що серед таких принципів окремі дослідники виділяють принцип субсидіарності; принцип участі; принцип взаємної відповідальності; принцип взаємного контролю держави, бізнесу та громадських інституцій; принцип довіри.

Серед окремих принципів громадського нагляду та контролю у публічному адмініструванні проаналізовано принцип цифрового гуманізму. У контексті здійснення громадського нагляду та контролю у публічному адмініструванні даний принцип покликаний не допустити виключно

¹ Mezera F., Křupka J. Decision-making support and its application in public administration. *11th International Scientific Conference Public Administration*. Pardubice, 22 Sep 2016. Pardubice: Univ Pardubice. P. 181.

технічного підходу до оцінювання громадської думки, встановити на рівні цінності додержання участі громадськості у контролі та нагляді за функціонуванням державних інституцій, при цьому не обмежуючи дану участь та процеси її оцінювання виключно цифровим середовищем.

Окремо визначено сутність принципу недопущення перформативності, додержання якого потребує реальної участі громадськості у здійсненні громадського нагляду та контролю у публічному адмініструванні, проведенні громадської експертизи, громадського моніторингу, громадських обговорень, у тому числі за умови взаємодії інститутів громадянського суспільства між собою. Даний принцип також передбачає недопущення імітації громадської участі за допомогою інформаційних технологій, використання формальних підходів до дистанційної комунікації та взаємодії.

Принцип широкого застосування технологій проектного менеджменту в ході громадського нагляду та контролю у публічному адмініструванні закріплює можливість для громадськості брати участь у вдосконаленні форм та методів громадського нагляду та контролю шляхом розробки та реалізації соціальних проектів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Музичук О. М. Контроль за діяльністю правоохоронних органів в Україні: адміністративно-правові засади організації та функціонування: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2010. 481 с.
2. Сківський І. О. Поняття та основні ознаки громадського контролю в сучасній адміністративно-правовій доктрині України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 37. Т. 3. С. 23–24.
3. Шестак С. В. Недержавний контроль за діяльністю міліції: теоретико-правовий аспект: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2009. 199 с.
4. Bell I., Hughes M., Tuttle G., Chisholm R., Gerus S., Mullins D., Baller C., Scarff K., Spector R., Nalamalapu D. Pipelines and power: Psychological distress, political alienation, and the breakdown of environmental justice in government agencies' public participation processes. *Energy Research & Social Science*. 2024. № 109. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S2214629623004668>.
5. Galagan V. I., Ablamskyi S. Y., Udovenko Z. V., Ablamska V. V. Judicial control as a guarantee of non-interference in private life during the pre-trial investigation: An observation under the European Court of Human Rights. *DIXI*. 2021. № 23 (2). P. 1–18.
6. Gül H. What kind of a public administration for Turkey. *International Conference on Social Sciences and Humanities*. Craiova, 31 March 2016. P. 117–129.

7. Herasymiuk K., Martselyak O. V., Kirichenko Y. N., Zhmur N. V., Shmalenko I. I. Principles of integrity and good governance in public administration. *International Journal of Management*. 2020. № 11 (4). P. 545–555.
8. Mezera F., Křupka J. Decision-making support and its application in public administration. *11th International Scientific Conference Public Administration*. Pardubice, 22 Sep 2016. Pardubice: Univ Pardubice. P. 181–188.
9. Prem E. Principles of digital humanism: A critical post-humanist view. *Journal of Responsible Technology*. 2024. № 17. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0264275122003870>.
10. Tranvik T., Selle P. State and citizens in Norway: Organisational society and state – Municipal relations. *West European Politics*. 2005. № 28 (4). P. 852–871.
11. Yaroshenko O. M., Lutsenko O. Y., Melnychuk N. O., Mohilevskiy L. V., Vapnyarchuk N. M. The impact of digitalization on labor relations in Ukraine. *Inter EU Law East*. 2023. № 10 (1). P. 67–82.

Стаття надійшла до редакції 09.12.2023

Viktor M. VASILENKO,

Doctor of Science in Law, Associate Professor
(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

Oleksandr M. MUZYCHUK,

Doctor of Science in Law, Professor, Honored lawyer of Ukraine
(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

Vladyslav OI. NEVYADOVSKY,

Doctor of Science in Law, Associate Professor
(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

PRINCIPLES OF PUBLIC SUPERVISION AND CONTROL IN PUBLIC ADMINISTRATION

The article emphasizes that in modern conditions it is important to involve the public in the supervision and control of the activities of public administration entities. After all, public administration in the world context is considered through the prism of globalization, democratization, marketization, decentralization, economic crises, immigration, diversification and growth of needs and demand, detailed analysis of recent events and trends in the field of public administration. One of the leading such trends is public supervision and control in public administration.

It is noted that for a deeper look at the essence of public supervision and control in public administration, it is possible to refer to the principles of such activity as its worldview and system-forming foundations. It has been established that among such principles some researchers single out the principle of subsidiarity; principle of participation; the principle of mutual responsibility; the

principle of mutual control of the state, business and public institutions; the principle of trust.

Among the individual principles of public supervision and control in public administration, the principle of digital humanism is analyzed, which is designed to prevent an exclusively technical approach to the assessment of public opinion, to establish at the level of values the observance of public participation in the control and supervision of the functioning of state institutions, while not limiting this participation and processes of its assessment exclusively in the digital environment; the principle of non-performativeness, the observance of which requires the real participation of the public in the implementation of public supervision and control in public administration, conducting public expertise, public monitoring, public discussions, including on the condition that civil society institutions interact with each other; the principle of wide application of project management technologies in the course of public supervision and control in public administration, which establishes the possibility for the public to participate in improving the forms and methods of public supervision and control through the development and implementation of social projects.

Key words: *principles, public supervision, control, public administration, public, civil society.*

Микола Миколайович ГРИБАН

(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗДІЙСНЕННЯ ДЕРЖАВНОГО НАГЛЯДУ (КОНТРОЛЮ) ЗА БЕЗПЕКОЮ НА АВТОМОБІЛЬНОМУ ТРАНСПОРТІ ЗАГАЛЬНОГО КОРИСТУВАННЯ

У статті наголошено на тому, що в більшості провідних держав світу функціонують досить ефективні системи державного нагляду (контролю) за безпекою на автомобільному транспорті загального користування. Акцентовано увагу на необхідності вдосконалення напрямку безпеки на автомобільному транспорті загального користування в ході співпраці країн-учасниць Східного партнерства Європейського Союзу, розробки відповідних напрямків міжнародного співробітництва та спільних проєктів, у тому числі наукових ініціатив та програм задля налагодження спільних досліджень проблем транспортної безпеки, надання грантів та стипендій для підтримки дослідницьких проєктів.

Наголошено на необхідності функціонування в Україні органу подібного до Французького агентства з фінансування транспортної інфраструктури, яке є національним державним органом, місія якого полягає в тому, щоб від імені держави сприяти фінансуванню великих проєктів транспортної інфраструктури та мобільності, дотримуючись при цьому цілей сталого розвитку.

Ключові слова: зарубіжний досвід, безпека, автомобільний транспорт загального користування, державний нагляд, контроль.

Постановка проблеми. Вдосконалення системи державного нагляду (контролю) за безпекою на автомобільному транспорті загального користування нерозривно пов'язане із органічним втіленням найкращих практик у царині зарубіжного досвіду, що дозволяє вдосконалити апробовані часом та практикою процедурні аспекти здійснення відповідного нагляду (контролю), розширити розуміння причин виникнення дорожньо-транспортних пригод та виокремити передові, у тому числі з використанням передових цифрових та технологічних рішень, напрямки вдосконалення сфери безпеки на автомобільному транспорті загального користування.

У вітчизняній науковій думці окремим проблемним аспектам державного нагляду (контролю) за безпекою на автомобільному транспорті загального користування приділялась увага різними науковцями. Зокрема, до цієї проблематики звертались О. Ф. Андрійко, О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, В. М. Бевзенко, С. С. Вітвіцький, В. М. Гарашук, С. М. Гусаров, А. Т. Комзюк, Р. В. Миронюк, О. М. Музичук, В. В. Сокурєнко та багато інших. Втім,

незважаючи на чималу кількість наукових здобутків, вчені фактично поза своєю увагою залишили проблемні питання зарубіжного досвіду здійснення державного нагляду (контролю) за безпекою на автомобільному транспорті загального користування.

Мета статті полягає в тому, щоб визначити особливості втілення у національному законодавстві провідних зразків зарубіжного досвіду здійснення державного нагляду (контролю) за безпекою на автомобільному транспорті загального користування. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: проаналізувати особливості міжнародного співробітництва та функціонування міждержавних утворень у сфері транспортної безпеки; визначити перспективні у вітчизняному контексті напрямки запозичення досвіду Німеччини, США, Франції, Великої Британії, Естонії та Китаю у сфері здійснення державного нагляду (контролю) за безпекою на автомобільному транспорті загального користування.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому під новітнім кутом проаналізовано досвід окремих держав світу із наданням авторських пропозицій щодо втілення такого досвіду у вітчизняному адміністративному законодавстві.

Виклад основного матеріалу. Аналіз зарубіжного досвіду вважаємо доречним почати з Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року, якою визначено «комплексне завдання удосконалення державної системи управління безпекою на транспорті відповідно до міжнародних стандартів та зміцнення інституціональної спроможності органів виконавчої влади, що прямо або опосередковано здійснюють заходи державного нагляду (контролю) за безпекою на транспорті»¹.

У межах проголошеного стратегічного завдання важливим є ґрунтовний аналіз як національних стандартів провідних зарубіжних країн, так і окремих засад діяльності їх об'єднань (асоціацій, союзів) у сфері безпеки на транспорті.

Так, Європейська організація дорожнього контролю (Euro Controle Route) була створена з метою ефективної співпраці у здійсненні контрольних заходів при перевезенні вантажів і пасажирів автомобільним транспортом. Ще у 1994 році країни Бенілюксу (Бельгія, Нідерланди та Люксембург) створили робочу групу «Інспекція дорожнього транспорту». Цією ініціативою вони хотіли спільно працювати над організованими на міжнародному рівні та більш ретельними перевітками автомобільного транспорту. Кінцевою метою Бельгії, Нідерландів і Люксембургу було значно підвищити безпеку на європейських дорогах шляхом гармонізації. У 1997 році країни Бенілюксу встановили відносини з Францією, що призвело до підписання 5 жовтня 1999 року відповідними міністрами транспорту Адміністративної угоди. Ця дата ознаменувала офіційний початок Euro

¹ Про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.05.2018 № 430-р. *Офіційний вісник України*. 2018. № 52. Ст. 1848/

Contrôle Route. Секретаріат Euro Contrôle Route знаходиться в Брюсселі, у Генеральному секретаріаті Бенілюксу. Тут зустрічаються представники країн, щоб укласти відповідні угоди, покращити навчання правоохоронців та обмінятися інформацією про перевірки та правила¹.

Подібні міждержавні утворення мають важливе значення у сфері транспортної безпеки, адже саме уніфікація відповідних стандартів і правил дозволяє зменшити кількість відповідних порушень у разі переміщення на автомобільному транспорті територією іншої країни, що є досить поширеним явищем у сучасному глобалізованому та динамічному просторі.

Аналізуючи досвід Німеччини, важливо зазначити, що базовим суб'єктом здійснення державного нагляду (контролю) за безпекою на автомобільному транспорті загального користування виступає Федеральне міністерство цифрових технологій і транспорту, сама лише назва якого відображає прагнення максимальної цифровізації управління транспортними потоками. Відповідно до даних офіційного сайту виконавча команда Федерального міністерства цифрових технологій і транспорту складається з трьох підрозділів: федерального міністра, парламентських державних секретарів і постійних державних секретарів. Міністерство очолює Міністр. Він призначається Федеральним урядом. Федеральний міністр координує та несе відповідальність за роботу департаменту, який складається з міністерства та загалом 44 виконавчих органів. Він відповідає за всі аспекти німецької дорожньої, залізничної, водної та авіаційної політики, а також за розгортання цифрової інфраструктури. Міністру в його роботі допомагають три державні секретарі парламенту та постійні державні секретарі².

Зважаючи на особливості державного устрою Німеччини, варто також окремо зазначити Конференцію міністрів транспорту, яка є німецьким органом найвищого рівня, що складається з міністрів транспорту федеральних земель і зазвичай відбувається двічі на рік (весна/осінь). Завданнями Конференції є обмін інформацією та досвідом, обговорення питань транспортної політики щодо відносин між федеральними землями та/або відносин між федеральними землями та федеральним урядом, встановлення спільної політики в межах компетенції Федеральних земель або по відношенню до Федерального уряду у формі рішень (обов'язкових для федеральних земель у разі одностайності)³.

У контексті здійснення державного нагляду (контролю) за безпекою на автомобільному транспорті загального користування важливо також виокремити Службу придорожньої інспекції Федерального управління логістики та мобільності Німеччини, яка проводить перевірки понад 500 000 вантажівок і автобусів на рік. Служба робить важливий внесок у

¹ Background // Euro Contrôle Route : сайт. URL: <https://www.euro-contrôle-route.eu/about-us/background/>

² About the Ministry // Federal Ministry for Digital and Transport : сайт. URL: <https://bmdv.bund.de/EN/The-Ministry/Responsibilities-Structure/responsibilities-and-structure.html>

³ About the Ministry // Federal Ministry for Digital and Transport : сайт. URL: <https://bmdv.bund.de/EN/The-Ministry/Responsibilities-Structure/responsibilities-and-structure.html>

підвищення безпеки дорожнього руху та захисту навколишнього середовища, а також у захист ринкових правил у сфері автомобільного транспорту¹.

У США управління транспортом та формування державної політики у сфері державного нагляду (контролю) за безпекою на автомобільному транспорті загального користування покладається на Міністерство транспорту США, місією якого є створення провідної в світі транспортної системи, яка обслуговує американський народ і економіку шляхом безпечного, ефективного, стійкого та справедливого переміщення людей і товарів. Цінності Міністерства представляють керівні принципи, які є основою функціонування Департаменту та визначення його підходів до роботи. Основними пріоритетами Міністерства є забезпечення безпеки подорожуючих, підвищення їх мобільності та сприяння економічному зростанню транспортної системи країни. У Міністерстві працює майже 55 000 людей по всій країні: в офісі міністра транспорту і його операційних адміністраціях і бюро, кожне з яких має власну структуру управління та організаційну структуру².

Окремі дослідники, зокрема і А. О. Чанцева, аналізуючи досвід діяльності патрульної поліції США із забезпечення безпеки на транспорті, виокремлюють такі його характерні риси: «розвинена система автоматизованого контролю швидкості. У багатьох містах США використовують системи електронного контролю швидкості, що дозволяють автоматично фотографувати автомобілі, що порушують правила швидкості; систематична профілактична діяльність. Патрульні поліцейські в США проводять багато профілактичної діяльності, наприклад, зустрічі з учнями шкіл, щоб навчити їх правилам дорожнього руху та попередити можливі порушення; у США багато уваги приділяється здійсненню аналізу статистичних даних. Поліція США веде детальну статистику про аварії та порушення правил дорожнього руху, що дозволяє зрозуміти причини інцидентів та вжити заходів щодо їх попередження; постійне підвищення кваліфікації патрульних поліцейських. Також в США дуже популярна програма «Сусід-до-сусіда» (Neighborhood Watch), яка дозволяє мешканцям кварталу співпрацювати з місцевою поліцією для запобігання злочинності та порушень правил дорожнього руху»³.

Досліджуючи досвід Великої Британії, варто зазначити, що у сфері державного нагляду (контролю) за безпекою на автомобільному транспорті загального користування центральним суб'єктом постає Міністерство транспорту, яке відповідає за: реалізацію політики, керівництво та фінансування місцевих органів влади Англії з метою допомоги їм в

¹ Tasks and powers of the Roadside Inspection Service // Federal Logistics and Mobility Office. URL: https://www.balm.bund.de/EN/Topics/Controls/ControlsRoadsidecontrolServiceRoadTollcontrolService/RoadsideInspectionService/RoadsideInspectionService_node.html.

² U.S. Department of Transportation Administrations // U.S. Department of Transportation. URL: <https://www.transportation.gov/administrations>

³ Чанцева А. О. Адміністративно-правові засади діяльності патрульної поліції із забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2023. С. 135–136.

управлінні та утриманні власної мережі доріг, покращенні пасажирських і вантажних перевезень та розробці нових основних транспортних схем; інвестування, обслуговування та експлуатацію близько 4300 миль мережі автострад і магістральних доріг в Англії; покращення англійських автобусних послуг шляхом фінансування та регулювання; сприяння розвитку транспорту з меншим вмістом вуглецю, включно з їздом на велосипеді та умов для руху пішоходів; заохочення використання нових технологій, таких як розумний продаж квитків і транспортні засоби з низьким вмістом вуглецю; підтримання високих стандартів безпеки та безпеки на транспорті¹.

Водночас, на переконання вітчизняних дослідників досліджуваної проблематики, окремим суб'єктом державного нагляду (контролю) за безпекою на автомобільному транспорті загального користування Великої Британії виступає патрульна поліція (англ. Police Patrol) яка «забезпечує порядок і безпеку на вулицях країни, зокрема, контролює дорожній рух і бореться з порушеннями правил дорожнього руху. Головною метою роботи патрульної поліції є забезпечення безпеки дорожнього руху, запобігання вчиненню злочинів на дорозі, а також надання допомоги учасникам дорожнього руху, які потрапили в аварії або потребують допомоги через поломку автомобіля. Поліцейські виступають не тільки як реагуюча сторона, а й займаються проактивною роботою, пропонуючи різноманітні рішення, які допомагають зменшити кількість порушень»².

У контексті аналізу досвіду Франції вважаємо доречним окремо виділити Французьке агентство з фінансування транспортної інфраструктури (Agence de financement des infrastructures de transport de France, The French transport infrastructure financing agency (AFIT France)), яке є національним державним органом, місія якого полягає в тому, щоб від імені держави сприяти фінансуванню великих проектів транспортної інфраструктури та мобільності, дотримуючись при цьому цілей сталого розвитку та згідно з урядовими вказівками. Агентство відповідає як за національні, так і за міжнародні проекти, що передбачені договорами державного регіонального планування. Агентство має власні ресурси близько 4 мільярдів євро на рік. Агентство фінансує інфраструктурні проекти, які розглядаються або на основі державного проектного контракту, або шляхом концесії, або як договори державно-приватного партнерства³.

У контексті дієвого планування державної політики із здійснення державного нагляду (контролю) за безпекою на автомобільному транспорті загального користування вартій уваги досвід Естонії. Так, Програма безпеки дорожнього руху 2016–2025 є продовженням першої Естонської

¹ Department for Transport // GOV.UK. URL: <https://www.gov.uk/government/organisations/department-for-transport/about>.

² Чанцева А. О. Адміністративно-правові засади діяльності патрульної поліції із забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2023. С. 136–137.

³ The French transport infrastructure financing agency (AFIT France) // AFIT France (English). URL: <https://www.afit-france.fr/english-85>.

національної програми безпеки дорожнього руху на 2003–2015 роки. Її було складено як базову програму (розрахована на 10 років) Національного плану розвитку транспорту на 2014-2020 роки. Згідно з Програмою смерть або травмування будь-яких людей під час дорожнього руху неприйнятні. При прийнятті рішень щодо системи дорожнього руху метою на всіх рівнях є забезпечення максимальної безпеки дорожнього руху¹.

Важливо також зазначити, що у складі Департаменту транспорту Естонії функціонує окреме Управління профілактики, яке надає інформацію, консультації, поширює навчальні та інформаційні матеріали; протягом року організовує профілактичні кампанії на різні теми безпеки дорожнього руху, щоб підвищити знання учасників дорожнього руху та сформувати їх ставлення, звички безпеки та поведінку².

Ще однією країною світу, що демонструє стрімкий розвиток у сфері управління транспортними потоками, забезпечення їх безпечності та безперебійності, є Китай (Китайська Народна Республіка). Швидка автомобілізація Китаю призвела до значних проблем у сфері безпеки дорожнього руху. Китайські дослідники зазначають, що кількість іноземців, які в'їжджають до Китаю, зросла в 2,4 рази за досліджуваний період, з 10,16 мільйона в 2000 році до 24,33 мільйона в 2008 році. При цьому лише з 2000 по 2008 рік кількість смертельних випадків на дорогах серед іноземців також зросла в 2,5 рази, включаючи 49 повідомлень про летальні випадки у 2008 році³.

Щодо суб'єктів державного нагляду (контролю) за безпекою на автомобільному транспорті загального користування, то основним таким суб'єктом виступає Міністерство транспорту Китайської Народної Республіки, який є виконавчим органом при Державній раді, відповідальним за автомобільний, водний і повітряний транспорт. У підпорядкуванні Міністерства транспорту є 10 функціональних підрозділів, які мають на меті створити зручну, безперебійну, ефективну, безпечну та інтегровану транспортну систему. До кола основних обов'язків Міністерства належать: формулювання та впровадження планів розвитку, політики та стандартів для галузей автомобільного, водного та повітряного транспорту; планування та координація роботи, пов'язаної з інтегрованою транспортною системою; сприяння сполученню різних видів транспорту; оптимізація схеми транспортування⁴.

Китайські дослідники у своїх роботах торкаються різноманітних сфер впровадження інформаційних технологій у транспорті, а також певних світоглядних, культурних, морально-етичних аспектів публічної служби.

¹ Road Safety Programme 2016–2025 // Estonian Transport Administration. URL: <https://transpordiamet.ee/en/safety-and-supervision/traffic-safety/traffic-safety-programme-2016-2025>.

² Prevention Campaigns // Estonian Transport Administration. URL: <https://transpordiamet.ee/en/node/485>.

³ Zhang X., Xiang H., Wheeler K., Smith G., Stallones L. Road traffic injuries to foreigners in the People's Republic of China, 2000-2008. *Journal of Safety Research*. 2010. № 41 (6). P. 521.

⁴ Ministry of Transport of the People's Republic of China // The State Council The People's Republic Of China. http://english.www.gov.cn/state_council/2014/09/09/content_281474986284076.htm.

Так, D. Huang, D. Tang, K. Chow стоять на тому, що сучасні дослідження державного управління Гонконгу не охоплюють трьох нових криз адміністративної системи – кризи посередності, державної служби та метаполітики. Аналіз показує, що, працюючи в парадоксальному контексті, публічним службовцям важко максимізувати свій внесок. Під тиском дилеми «прагнути до досконалості чи дотримуватися краси» багато хто обирає останнє. Таким чином, загальна ефективність багатьох державних установ і державних службовців Гонконгу є неприйнятною. По-друге, через відсутність політичної теорії, яка б по-новому визначила відносини між політичною системою та соціально-економічною системою, а отже, і місію державної служби, багатьом державним службовцям бракує відданості публічній службі. І, по-третє, уряд переформулював свою метаполітику таким чином, що існує ймовірність перевантаження системи, що робить ймовірним непідпорядкування громадян¹.

Висновки. Підбиваючи підсумок даного дослідження, слід зазначити, що в більшості провідних держав світу функціонують досить ефективні системи державного нагляду (контролю) за безпекою на автомобільному транспорті загального користування. Не випадково у Національній транспортній стратегії України на період до 2030 року як стратегічний пріоритет зазначене вдосконалення державної системи управління безпекою на транспорті відповідно до міжнародних стандартів.

У дослідженні акцентовано увагу на важливій ролі міждержавних утворень у забезпеченні транспортної безпеки, адже саме уніфікація відповідних стандартів і правил дозволяє зменшити кількість відповідних порушень у разі переміщення на автомобільному транспорті територією іншої країни, що є досить поширеним явищем у сучасному глобалізованому та динамічному просторі. Акцентуємо увагу на необхідності вдосконалення напрямку безпеки на автомобільному транспорті загального користування в ході співпраці країн-учасниць Східного партнерства Європейського Союзу, розробки відповідних напрямків міжнародного співробітництва та спільних проєктів, у тому числі наукових ініціатив та програм задля налагодження спільних досліджень проблем транспортної безпеки, надання грантів та стипендій для підтримки дослідницьких проєктів.

Аналіз досвіду Німеччини дозволив усвідомити провідну роль цифрових технологій у ході здійснення державного нагляду (контролю) за безпекою на автомобільному транспорті загального користування. Так, сама лише назва Федерального міністерства цифрових технологій і транспорту Німеччини відображає прагнення максимальної цифровізації управління транспортними потоками. З огляду на це досвід Німеччини дозволяє визначити вектор на модернізацію автомобільного транспорту загального користування, його адаптацію до пересування вразливих учасників дорожнього руху, забезпечення використання екологічно чистих

¹ Huang D., Tang D., Chow K. Public-administration in Hong-Kong - Crises and prospects. *International journal of public administration*. 1993. № 16 (9). P. 1397.

енергетичних ресурсів, використання інструментів обробки великої кількості нових доступних даних за допомогою інтелектуальних систем, що можливо за рахунок максимальної цифровізації процесів державного нагляду (контролю) за безпекою на автомобільному транспорті загального користування.

Аналіз Міністерства транспорту США дозволив виокремити такі перспективні напрямки вдосконалення діяльності вітчизняних суб'єктів державного нагляду (контролю) за безпекою на автомобільному транспорті загального користування, як удосконалення інформаційних систем безпеки та технологій комерційних автомобілів, посилення якості обладнання комерційних автотранспортних засобів та стандартів експлуатації; підвищення обізнаності щодо безпеки; реалізація грантових програм планування та експлуатації систем громадського транспорту з урахуванням зручності, вартості та доступності; забезпечення керівництва та формування ресурсної бази для безпечних і технологічно просунутих систем місцевого громадського транспорту з одночасною допомогою в розвитку місцевого та регіонального трафіку.

На основі розгляду популярної у США програма «Сусід-до-сусіда» (Neighborhood Watch) у вітчизняних реаліях вбачається доцільною реалізація всіх нових соціальних ініціатив, спрямованих на взаємодію поліції з населенням на засадах партнерства, у тому числі просвітницького характеру, а також спільних проєктів із розроблення відповідних мобільних додатків, які б забезпечили оперативне та безперебійне інформування поліції про зафіксовані активними громадянами порушення.

Досліджуючи досвід Великої Британії, варто позначити як один із стратегічних пріоритетів розвитку вітчизняного законодавства у сфері державного нагляду (контролю) за безпекою на автомобільному транспорті загального користування сприяння Міністерством транспорту Великої Британії розвитку транспорту з меншим вмістом вуглецю, включно з їздою на велосипеді та умов для руху пішоходів; заохочення використання нових технологій, таких як розумний продаж квитків і транспортні засоби з низьким вмістом вуглецю.

На основі діяльності поліції Великої Британії у сфері державного нагляду (контролю) за безпекою на автомобільному транспорті загального користування рекомендовано у практиці функціонування органів і підрозділів Національної поліції України втілювати проактивний підхід, який може охоплювати пропозиції щодо вдосконалення різноманітних питань, що впливають на транспортну безпеку, висвітлення даних пропозицій в межах зустрічей з населенням, нарад за участю керівництва центрального та місцевого рівнів, наукових конференцій та круглих столів спільно з вітчизняними науковцями та практиками.

Водночас у контексті аналізу досвіду Франції вважаємо доречним функціонування в Україні органу подібного до Французького агентства з фінансування транспортної інфраструктури, яке є національним державним органом, місія якого полягає в тому, щоб від імені держави сприяти

фінансуванню великих проектів транспортної інфраструктури та мобільності, дотримуючись при цьому цілей сталого розвитку.

Досвід Естонії дозволяє зробити висновок про важливість функціонування у межах Державної служби України з безпеки на транспорті відповідних управлінь (відділів, секторів) профілактики, які надавали б інформацію, консультації, поширювали навчальні та інформаційні матеріали, організовували профілактичні кампанії на різні теми безпеки дорожнього руху.

На основі досвіду Китаю наголошено на необхідності впровадження в Україні інформаційних технологій у транспорті, а також певних світоглядних, культурних, морально-етичних аспектів публічної служби, які охоплюють три нові кризи адміністративної системи – кризи посередності, державної служби та метаполітики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про схвалення Національної транспортної стратегії України на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.05.2018 № 430-р. *Офіційний вісник України*. 2018. № 52. Ст. 1848.
2. Чанцева А. О. Адміністративно-правові засади діяльності патрульної поліції із забезпечення безпеки дорожнього руху в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07. Харків, 2023. 203 с.
3. About the Ministry // Federal Ministry for Digital and Transport : сайт. URL: <https://bmdv.bund.de/EN/The-Ministry/Responsibilities-Structure/responsibilities-and-structure.html>.
4. Background // Euro Contrôle Route. URL: <https://www.euro-contrôle-route.eu/about-us/background/>.
5. Department for Transport // GOV.UK. URL: <https://www.gov.uk/government/organisations/department-for-transport/about>.
6. Huang D., Tang D., Chow K. Public-administration in Hong-Kong - Crises and prospects. *International journal of public administration*. 1993. № 16 (9). P. 1397–1430.
7. Ministry of Transport of the People's Republic of China // The State Council The People's Republic Of China. http://english.www.gov.cn/state_council/2014/09/09/content_281474986284076.htm.
8. Prevention Campaigns // Estonian Transport Administration. URL: <https://transpordiamet.ee/en/node/485>.
9. Road Safety Programme 2016–2025 // Estonian Transport Administration. URL: <https://transpordiamet.ee/en/safety-and-supervision/traffic-safety/traffic-safety-programme-2016-2025>.
10. Tasks and powers of the Roadside Inspection Service // Federal Logistics and Mobility Office. URL: <https://www.balm.bund.de/EN/Topics/Controls/ControlsRoadsidecontrolServic>

eRoadTollcontrolService/RoadsideInspectionService/RoadsideInspectionService_node.html

11. The French transport infrastructure financing agency (AFIT France) // AFIT France (English). URL: <https://www.ait-france.fr/english-85>.

12. U.S. Department of Transportation Administrations // U.S. Department of Transportation. URL: <https://www.transportation.gov/administrations>.

13. Zhang X., Xiang H., Wheeler K., Smith G., Stallones L. Road traffic injuries to foreigners in the People's Republic of China, 2000-2008. *Journal of Safety Research*. 2010. № 41 (6). P. 521–523.

Стаття надійшла до редакції 07.12.2023

Mykola M. HRYBAN,
postgraduate student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

THE ISSUE OF FOREIGN EXPERIENCE IN PERFORMING STATE SUPERVISION (CONTROL) OF SAFETY ON PUBLIC ROAD TRANSPORT

The article emphasizes that in most of the world's leading countries, there are quite effective systems of state supervision (control) over the safety of public road transport.

Attention was focused on the need to improve the direction of safety on public road transport in the course of cooperation between the countries participating in the Eastern Partnership of the European Union, the development of relevant directions of international cooperation and joint projects, including scientific initiatives and programs for the establishment of joint research on transport safety problems, the provision of grants and scholarships to support research projects.

The leading role of digital technologies in the implementation of state supervision (control) of safety on public road transport is emphasized. In view of this, Germany's experience allows us to determine the vector for the modernization of public road transport, its adaptation to the movement of vulnerable road users, ensuring the use of environmentally friendly energy resources, the use of tools for processing a large amount of new available data with the help of intelligent systems.

The following promising directions for improving the activities of domestic subjects of state supervision (control) over the safety of public road transport are singled out, such as improving safety information systems and technologies of commercial vehicles, strengthening the quality of equipment of commercial motor vehicles and operating standards; increasing security awareness; implementation of grant programs for the planning and operation of public transport systems, taking into account convenience, cost and accessibility; providing leadership and building a resource base for safe and technologically advanced local public transport systems while helping to develop local and regional traffic.

On the basis of the activities of the police of Great Britain in the field of state

supervision (control) over the safety of public road transport, it is recommended to implement a proactive approach in the practice of functioning of the bodies and units of the National Police of Ukraine, which may include proposals for improving various issues affecting transport safety, coverage these proposals within the framework of meetings with the population, meetings with the participation of the leadership of the central and local levels, scientific conferences and round tables together with domestic scientists and practitioners.

The need for the functioning of a body similar to the French Transport Infrastructure Financing Agency in Ukraine is emphasized, which is a national state body whose mission is to promote the financing of large transport infrastructure and mobility projects on behalf of the state, while adhering to the goals of sustainable development.

Key words: *foreign experience, safety, public road transport, state supervision, control.*

Сергій Юрійович КОЛІСНІЧЕНКО*(Харківський національний університету внутрішніх справ, м. Харків)***ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ЗДІЙСНЕННЯ НАГЛЯДУ ТА КОНТРОЛЮ ЗА
ОХОРОНОЮ, ЗАХИСТОМ, ВИКОРИСТАННЯМ ТА ВІДТВОРЕННЯМ ЛІСІВ**

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, виокремлено позитивний зарубіжний досвід здійснення нагляду та контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів. Опрацьовано можливості використання такого досвіду в рамках удосконалення національного адміністративного законодавства у відповідній сфері. Констатовано, що в провідних демократичних державах світу ліс і лісові ресурси належать до кола найважливіших національних цінностей, що має вагомe як економічне, так і соціальне та культурне значення. Для належного збереження та відновлення цих цінностей у зарубіжних країнах запроваджені багаторівневі владні механізми управління лісовим господарством, які в тому числі передбачають здійснення нагляду і контролю за охороною, захистом, використанням і відтворенням лісів.

Підкреслено, що у більшості провідних країн ефективність та повнота нагляду і контролю у сфері лісового господарства досягається за рахунок комплексного підходу до вирішення цього питання, що виражається, перш за все, у тому, що заходи контролю здійснюються як органами публічно влади, що спеціалізуються саме на питаннях лісового господарства, так і органами і службами з питань екологічної безпеки. При цьому спеціальні суб'єкти з питань лісового господарства та суб'єкти екологічного нагляду і контролю можуть належати до вертикалі як одно міністерства (як правило – це міністерство, яке опікується питаннями екології та природоохорони), так і до різних відомств (наприклад, у ряді країн служби лісового контролю перебувають у підпорядкуванні міністерств сільського господарства, а служби екоконтролю – відповідно у вертикалі міністерства з питань екології та охорони природи.

Виокремлено декілька важливих моментів зарубіжного досвіду здійснення нагляду і контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів, які доцільно врахувати і запровадити до використання у вітчизняних реаліях

Ключові слова: зарубіжний досвід, правове регулювання, контроль, нагляд, охорона, захист, відтворення, ліси.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день стан здійснення нагляду та контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів важко назвати ідеальним. Тож, пошук перспективних напрямків і шляхів удосконалення та розвитку механізму нагляду та контролю за охороною, захистом, використанням і відтворенням лісів в

Україні не повинне обмежуватися лише нашим внутрішньодержавним досвідом, науковим і політичним дискурсом на національному рівні, а отже доцільно звернутися до активного вивчення досвіду провідних зарубіжних країн, які досягли суттєвих успіхів у врегулюванні досліджуваної проблематики. Вбачається, що аналіз нормативно-правових засад, організаційно-управлінських, правозастосовних та інших суттєвих аспектів здійснення контролю у досліджуваній сфері в інших державах, впровадження найкращих зразків зазначеного зарубіжного досвіду в український політико-правовий простір має позитивно позначитися на надійності та дієвості відповідних механізмів нагляду і контролю в нашій державі, що дозволить оминати деякі можливі подальші проблеми та ускладнення на цьому шляху, з якими зіштовхнулися зарубіжні країни, зміцнити режим законності у сфері лісового господарства, підвищити якість та ефективність охорони, захисту, використання та відтворення лісів як джерела надзвичайно цінних ресурсів.

Проблема вдосконалення нагляду та контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів неодноразово потравляла у поле зору різних науковців. Зокрема, їй приділяли увагу: О.С. Волков, А.А. Дума, В.В. Касюхнич, І.В. Кирєєва, А.А. Марочко, Ю.Ю. Несторяк, І.П. Прокопенко, О.О. Савчук, П.І. Томіленко, Ю.В. Чабанова, Х.В. Юшкевич, А.С. Ярошенко та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість теоретичних здобутків, у вказаній сфері залишається велика кількість проблем, які, зокрема, пов'язані недосконалістю адміністративного законодавства у відповідній сфері.

Мета статті полягає у тому, щоб узагальнити зарубіжний досвід здійснення нагляду та контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів. Задля досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: здійснити аналіз досвіду провідних Європейських держав у сфері здійснення нагляду та контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів; опрацювати можливості використання відповідного досвіду у вітчизняних реаліях.

Наукова новизна статті полягає у тому, що в ній дістав подальшого опрацювання зарубіжний досвід здійснення нагляду та контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів.

Виклад основного матеріалу. Одним із досить яскравих прикладів успішної реалізації лісової політики та її ефективного нормативно-правового регулювання й адміністративно-управлінського виконання на внутрішньодержавному рівні в ЄС є, відмічає О.С. Волков, система використання та охорони лісового фонду Німеччини¹. Вважається, що принципи сталого лісоуправління в Європі були закладені кілька століть тому саме німецькими лісівниками, через це Німеччина довгі роки є своєрідною «законодавицею лісової моди» серед країн ЄС. О. Козка відмічає,

¹ Волков О. С. Адміністративно-правове забезпечення використання й охорони лісового фонду України : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.07 / Олександр Євгенович Волков. Тернопіль : ТНЕУ, 2020. С. 164.

що Німеччину по праву вважають батьківщиною лісового господарства як виду економічної діяльності. Лісова статистика, як вчення про доходи і витрати лісового господарства і принцип сталого лісокористування, з'явилися і отримали розвиток саме тут у XVIII столітті. Втім, історики стверджують, що перші згадки про стале ведення лісового господарства були зафіксовані ще в XVI столітті в одному з саксонських приписів про ліс. Згодом цей принцип був визнаний в усьому світі як один із основних законів лісового господарування¹.

На сьогодні в Німеччині лісом визнається лісовим законодавством передбачене існування трьох форм власності на лісі: державної, комунальної та приватної. При цьому слід відмітити, що у цій країні домінують невеликі за розміром лісоволодіння. Середня площа одного лісоволодіння складає 15,5 га. Лісова політика в Німеччині, зазначають дослідники, проводиться з врахуванням розмірів лісових господарств. З метою проведення ефективної лісової політики в приватних лісах Німеччини виділяють такі класи підприємств: площею до одного гектара (ліси повністю підпорядковуються інтересам сільського господарства); площею 1–5 га (ліси використовуються головним чином для екологічних і соціальних потреб); площею 5–20 га (ліси орієнтуються на виробництво продуктів на ринок, які потрібні для зовнішніх виробництв); площею 20–50 га (ліси орієнтуються на виробництво продуктів на ринок, які потрібні для зовнішніх виробництв; лісовласники регулярно працюють у лісі); площею 50–200 га (лісовласники регулярно працюють у лісі; господарство в лісах ведеться з метою отримання доходу і пов'язане з іноземними споживачами лісових ресурсів)². Важливо відзначити, що питання ведення господарської діяльності в лісі федеральних земель чітко відноситься до «Лісів земель» та суворо інституційно та щодо персоналу відмежоване від політичного впливу. «Лісам земель» належить ведення економічної діяльності у лісі, що належить федеральній землі, в рамках цілей ведення господарчої діяльності, приписаних міністерством. Тим часом, про встановлення політичних цілей «Лісам земель» повідомляється парламентом та міністерством. Це означає, що рішення щодо конкретного ведення господарської діяльності у лісі приймається однією відповідальною установою, а не багатьма установами³. Також, слід відзначити, що у Німеччині діє національна лісова програма, основними принципами якої є: національний суверенітет та відповідальність у використанні лісових ресурсів, партнерство усіх зацікавлених 196 груп, довгостроковий процес

¹ Козка О. Інвентаризація лісів по-німецьки / Національна інвентаризація лісів. URL: <https://nfi.org.ua/uk/novini/inventarizaciya-lisiv-po-nimecki/>

² Волков О.Є. Адміністративно-правове забезпечення використання й охорони лісового фонду України [Текст] : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.07 / Олександр Євгенович Волков. Тернопіль : ТНЕУ, 2020. С. 164–165.

³ Савчук О. О., Любич А. Н. Правове регулювання лісового менеджменту в країнах європейського союзу: досвід для України // Сучасні проблеми розвитку права та економіки в інноваційному суспільстві: зб. наук. праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції (20 березня 2020 року, Велико-Тирново, Болгарія) : ACCESS PRESS, 2020. С. 195.

планування, розвитку та контролю за лісовою галуззю. Ці принципи реалізуються під контролем державної адміністрації, а основним інструментом лісової політики є правові регламенти: закони та постанови (виконавчої влади). Федеральний лісовий закон включає в себе інструкції та приписи, які мають функцію законодавчих обмежень з передбаченими санкціями за їх порушення. Головними цілями, що зафіксовані у преамбулі Закону, є правильне ведення лісового господарства задля збереження екологічних функцій та біологічного потенціалу лісу. Цей пункт є дуже важливим, оскільки переводить лісові ресурси з категорії товару у категорію послуг¹.

Окрім звичайних процедур контролю (перевірки) за охороною та використанням лісів, які здійснюються відповідними адміністративними органами земель, важливим інструментом перевірки лісового господарства у Німеччині була та залишається інвентаризація лісів, яка надає найбільш повні і офіційно визнані дані про ліси, зокрема, відомості про їх кількісні та якісні показники. За даними федерального Міністерства продовольства і сільського господарства (BMEL), перша лісова інвентаризація в Німеччині була проведена у 1878 році. Надалі вона проводилася кожні десять років, включно до 1937 року. Після Другої світової війни і поділу Німеччини на ФРН та НДР, методи проведення інвентаризації в двох країнах суттєво відрізнялися. Після їх об'єднання в єдину німецьку державу виникла необхідність у створенні єдиної бази даних лісових ресурсів Німеччини. У зв'язку з цим, федеральний уряд і землі прийняли рішення про проведення першої для об'єднаної країни федеральної інвентаризації лісів (Bundeswaldinventur, BWI), використовуючи метод пробних площ². Заходи із організації інвентаризації лісів покладаються на відповідне Федеральне міністерство, а самі інвентаризаційні заходи здійснюються міністерством спільно з адміністраціями федеральних земель. Фахівці як ті, що безпосередньо здійснюють інвентаризацію лісу, так і ті, які обробляють та аналізують інформацію, мають забезпечувати високу якість даних, оскільки це впливає на кінцевий результат. Тому, в процесі інвентаризації здійснюється три рівні контролю: при введенні даних інвентаризаційними бригадами за допомогою мобільних польових комп'ютерів; контроль збору даних на рівні служб федеральних земель; перевірки при занесенні в центральну базу даних. За допомогою контрольних прогонів з журналами помилок земельні лінії інвентаризації контролюють якість зібраних даних. Лінії інвентаризації на федеральному рівні, або виправляють помилки самостійно, якщо це можливо, або звертаються до відповідних інвентаризаційних бригад для внесення виправлень³.

¹ Савчук О. О., Любич А. Н. Правове регулювання лісового менеджменту в країнах європейського союзу: досвід для України // Сучасні проблеми розвитку права та економіки в інноваційному суспільстві: зб. наук. праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції (20 березня 2020 року, Велико-Тирново, Болгарія) : ACCESS PRESS, 2020. С. 195–196.

² Козка О. Інвентаризація лісів по-німецьки / Національна інвентаризація лісів. URL: <https://nfi.org.ua/uk/novini/inventarizaciya-lisiv-po-nimecki/>

³ Там само.

Наступною державою, яка на рівні із Німеччиною є політичним та економічним лідером ЄС, на досвід якої ми вважаємо за потрібне звернути увагу, є Франція. Згідно з французьким законодавством, довкілля, ландшафти, тваринний і рослинний світ, його різноманітність і біологічна рівновага є частиною загального національного надбання, а охорона та відновлення природних ресурсів і управління ними — загальним завданням, спрямованим на збереження та захист навколишнього середовища від загрози можливих руйнувань. Франція кілька останніх десятиліть впроваджує політику безпечного природокористування та охорони довкілля. Саме у Франції було вперше сформоване у 1971 році Міністерство з питань навколишнього середовища, в якості завдань якого було визначено: координацію діяльності усіх інших міністерств, підготовку проектів нормативних актів в екологічній галузі, участь у міжнародних ініціативах, присвячених екологічним питанням¹. Сучасне Міністерство охорони природи та навколишнього середовища Франції має на місцях уповноважених, на яких покладено функції щодо здійснення спільного контролю у межах даної території. Повноваженнями щодо здійснення контролю в галузі охорони навколишнього середовища в певній адміністративно-територіальній одиниці наділяються також місцеві органи державного управління, префекти, мери міст. І. П. Прокопенко відмічає, що правове регулювання охорони навколишнього природного середовища у Франції пов'язане з поняттям якості життя, рівнем екологічної свідомості, освіти населення². Крім того, слід відзначити, що у кожному департаменті існує Рада департаменту з охорони навколишнього середовища, який складається з представників різних комісій і рад департаменту, що здійснюють екологічний контроль: комісія з ландшафтам, поради департаменту з каменоломень, гігієни, природних ризиків, флори і фауни. Рада департаменту з охорони навколишнього середовища очолює префект або його представник. У кожному регіоні функціонує регіональний комітет охорони навколишнього середовища, який складається з представників регіональних рад, асоціацій захисту довкілля, призначених префектом регіону, і компетентних осіб, що призначаються президентом регіональної ради. Однією з функцій регіонального комітету охорони навколишнього середовища є екологічний контроль³. Нормативно-правову основу роботи французьких органів контролю у сфері екології становить Екологічний кодекс Франції, а також ряд інших спеціальних Законів, до яких зокрема належить і Лісовий кодекс від 1952 р.⁴

Поряд із Центральним органом виконавчої влади та його територіальними підрозділами, питаннями контролю у лісовій сфері

¹ Управління природокористуванням: досвід Франції / Екобезпека. URL: <https://lc-les.com/press-center/posts/upravliniya-prirodokoristuvanyam-dosvid-franciyi>

² Прокопенко І. П. Правове регулювання природоохоронного законодавства Франції. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. Юридичні науки*. 2017. Вип. 2. Т. 1. С. 161.

³ Там само. С. 161.

⁴ Управління природокористуванням: досвід Франції / Екобезпека. URL: <https://lc-les.com/press-center/posts/upravliniya-prirodokoristuvanyam-dosvid-franciyi>.

опікуються також Міністерство сільського господарства Франції та Національна служба лісів. Зокрема режим законності в лісах департаментів, комун, юридичних осіб та інших власників забезпечується префектом після укладення угоди з усіх спірних питань між інженером Національної служби лісів і власником. Будь-які зміни в методах експлуатації цих лісів і порядку управління здійснюються лише за наявності спеціального дозволу міністра сільського господарства, прийнятого за поданням Національної служби лісів, на основі клопотання представника комуни, департаменту або юридичної особи¹. Власник не може вирвати або викорчувати лісову рослинність без попереднього дозволу компетентних органів. Декларація про намір звільнити площу від лісової рослинності повинна містити відомості про місце розташування та стані лісу. Дозвіл дається міністром сільського господарства після обстеження стану лісу з урахуванням думки відповідного фахівця².

Поряд із досвідом вище загаданих держав, корисним для мети нашого дослідження є вивчення досягнень і реалій Польської республіки у питанні здійснення нагляду і контролю у сфері лісового господарства. Ліси в Польщі, зазначає О. Є. Волков, – це один із найбільш цінних елементів середовища, який захищений багатьма різними категоріями збереження, а саме: національні парки, ландшафтні парки, природні заповідники, охоронювані ландшафтні території, ділянки Natura 2000, екологічні зони, природно-територіальні комплекси (пол. *zespoły przyrodniczokrajobrazowe*) й еталонні території (пол. *stanowiska dokumentacyjne*). Згідно з чинним законодавством вони також можуть отримати статус охоронюваних, залежного від функцій захисту, які здійснюються щодо них. Діяльність з охорони навколишнього середовища в лісах Польщі включає в себе багато різних аспектів, серед яких рання діагностика загроз, що мають негативний вплив на ліси, заходи з боротьби із шкідниками й хворобами лісу тощо³. В. Ю. Касюхнич у своїх працях акцентує увагу на тому, що реформування лісового господарства України доцільно здійснювати з урахуванням досвіду Республіки Польща, оскільки за кліматичними умовами і площею польські ліси подібні до українських (лісистість становить 28,5 %). У самій же Польщі процеси реформування управління лісовим господарством ропочалися ще наприкінці 90-х років 20-го століття і нині лісова галузь у цій державі є однією з провідних в її економіці. Питаннями лісового господарства в державі займаються Департамент лісового господарства та Департамент охорони природи у складі Міністерства охорони навколишнього середовища⁴. До основних завдань цих підрозділів належать такі: розробка

¹ Chowdhury A. K. Petites îles, fort potentiel, in. Notre Planète, magazine du Programme des Nations Unies pour l'environnement (PNUE), Nairobi (Kenya), vol. 15, n. 1, éd. UNEP. P. 20.

² Прокопенко І. П. Правове регулювання природоохоронного законодавства Франції. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. Юридичні науки*. 2017. Вип. 2. Т. 1. С. 162.

³ Волков О. Є. Адміністративно-правове забезпечення використання й охорони лісового фонду України : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.07 / Олександр Євгенович Волков. Тернопіль : ТНЕУ, 2020. С. 166.

⁴ Шумлянський Б. В., Бережницька Г. І. Порівняльний аналіз зарубіжного та вітчизняного досвіду інституціонального забезпечення розвитку лісового сектору. *Збалансоване природокористування*. 2017.

нормативних документів, аналіз стану лісів, загальний контроль за діяльністю організацій, що здійснюють лісове і мисливське господарство в державних лісах. Упровадження державної лісової політики здійснює Державний лісовий холдинг «Державні ліси» (Lasy Panstwowe), що здійснює господарську діяльність на 78,3 % площі лісів Польщі, які перебувають у державній власності, а 16,3 % від загальної площі лісів передано у приватну власність¹. Генеральна дирекція «Державних лісів» наділена повноваженнями ініціювати, організовувати та координувати заходи в справі охорони лісів, раціонального ведення лісового господарства і розвитку лісівництва, організовувати лісовпорядкування і планування в лісах та прогнозування в лісництвах; ініціації та фінансування проведення досліджень у сфері охорони та розвитку лісів. План ведення лісового господарства у цій державі складається на 10 років. Для лісів, що не входять до складу державного лісового фонду, складається спрощений план ведення лісового господарства. При цьому, якщо власником лісу є фізична особа, то план ведення лісового господарства складається за кошти державного бюджету Польщі; якщо власником є юридична особа, то план складається за її кошти².

Висновки. Отже, підсумовуючи вище викладене, можемо констатувати, що в провідних демократичних державах світу ліс і лісові ресурси належать до кола найважливіших національних цінностей, що мають вагомим як економічне, так і соціальне та культурне значення. Для належного збереження та відновлення цих цінностей у зарубіжних країнах запроваджені багаторівневі владні механізми управління лісовим господарством, які, в тому числі, передбачають здійснення нагляду і контролю за охороною, захистом, використанням і відтворенням лісів. Слід підкреслити, що у більшості провідних країн ефективність та повнота нагляду і контролю у сфері лісового господарства досягається за рахунок комплексного підходу до вирішення цього питання, що виражається перш за все у тому, що заходи контролю здійснюються як органами публічної влади, що спеціалізуються саме на питаннях лісового господарства, так і органами і службами з питань екологічної безпеки. При цьому спеціальні суб'єкти з питань лісового господарства та суб'єкти екологічного нагляду і контролю можуть належати до вертикалі як одного міністерства (як правило – це міністерство, яке опікується питаннями екології та природоохорони), так і до різних відомств (наприклад, у ряді країн служби лісового контролю перебувають у підпорядкуванні міністерств сільського господарства, а служби екоконтролю – відповідно у вертикалі міністерства з питань екології та охорони природи. В цілому зазначений підхід організаційно-інституційного забезпечення нагляду і контролю властивий і для України,

№ 2. С. 32.

¹ Касюхнич В. В. Зарубіжний досвід формування системи управління землями лісгосподарського призначення. *Збалансоване природокористування*. 2014. № 4. С. 78.

² Єгорова Т. П. Європейське лісове законодавство як інноваційний елемент удосконалення національної лісової політики // *Адаптація до права ЄС регулювання економіки України в сучасних умовах* : зб. наук. пр. (за матеріалами «Круглого столу», м. Харків, 26 трав. 2015 р.). Харків, 2015. С. 90.

адже в нашій державі існує і Держлісагенство і Держекоінспекція. Однак, окрім цього зарубіжний досвід дозволяє виокремити ще декілька важливих моментів здійснення нагляду і контролю за охороною, захистом, використанням та відтворенням лісів, які доцільно врахувати і запровадити до використання в українському організаційно-правовому просторі, а саме:

- по-перше, необхідним є активне залучення громадськості (перш за все відповідних громадських організацій) до здійснення спільних заходів контролю;

- по-друге, слід забезпечити систематичне та системне проведення просвітницької роботи у сфері лісового господарства, необхідно активно пропагувати збалансоване, раціональне та помірковане використання лісів. Органи публічної влади у співпраці із відповідними інститутами громадянського суспільства повинні опікуватися формуванням у населення високого рівня культури користування лісами і лісовими ресурсами, мотивувати до свідомої та відповідальної поведінки у сфері лісового господарства;

- по-третє, під час оцінювання стану лісів, якості та ефективності їх використання вони (тобто ліси) мають розглядатися не лише як економічний ресурс, а й як фактор який впливає на якість життя населення і благополуччя останнього;

- по-четверте, необхідно вдаватися до довгострокового (10 і більше років) планування лісового господарства, що передбачає окрім іншого здійснення періодичних контрольних-наглядових заходів на різних рівнях (загальнодержавний, регіональний, місцевий);

- по-п'яте, використання податкових важелів для стимулювання раціонального і збалансованого лісокористування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Волков О. Є. Адміністративно-правове забезпечення використання й охорони лісового фонду України : дис. ... канд. юр. наук : 12.00.07 / Олександр Євгенович Волков. Тернопіль : ТНЕУ, 2020. 264 с.

2. Єгорова Т. П. Європейське лісове законодавство як інноваційний елемент удосконалення національної лісової політики // Адаптація до права ЄС регулювання економіки України в сучасних умовах : зб. наук. пр. (за матеріалами «Круглого столу», м. Харків, 26 трав. 2015 р.). Харків, 2015. С. 86–94.

3. Касюхнич В. В. Зарубіжний досвід формування системи управління землями лісгосподарського призначення. *Збалансоване природокористування*. 2014. № 4. С. 76–80.

4. Козка О. Інвентаризація лісів по-німецьки / Національна інвентаризація лісів. URL: <https://nfi.org.ua/uk/novini/inventarizaciya-lisiv-ro-nimecki/>

5. Прокопенко І. П. Правове регулювання природоохоронного законодавства Франції. *Науковий вісник Херсонського державного*

університету. Сер. Юридичні науки. 2017. Вип. 2. Т. 1. С. 160–163.

6. Савчук О. О., Любчик А. Н. Правове регулювання лісового менеджменту в країнах європейського союзу: досвід для України // Сучасні проблеми розвитку права та економіки в інноваційному суспільстві: зб. наук. праць за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції (20 березня 2020 року, Велико-Тирново, Болгарія) : ACCESS PRESS, 2020. С. 193-198.

7. Управління природокористуванням: досвід Франції / Екобезпека. URL: <https://lc-les.com/press-center/posts/upravlinya-prirodokoristuvanyam-dosvid-franciyi>

8. Шумлянський Б. В., Бережницька Г. І. Порівняльний аналіз зарубіжного та вітчизняного досвіду інституціонального забезпечення розвитку лісового сектору. *Збалансоване природокористування. 2017. № 2. С. 30–36.*

9. Chowdhury A. K. Petites îles, fort potentiel, in. Notre Planète, magazine du Programme des Nations Unies pour l'environnement (PNUE), Nairobi (Kenya), vol. 15, n :1, éd. UNEP. P. 20.

Стаття надійшла до редакції 17.12.2023

Serhiy Yu. KOLISNICHENKO,

Postgraduate student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

FOREIGN EXPERIENCE IN SUPERVISION AND CONTROL OF THE PROTECTION, PROTECTION, USE AND REPRODUCTION OF FORESTS

It was established that in the leading democratic states of the world, forests and forest resources belong to the circle of the most important national values, which have significant economic, social and cultural significance. For the proper preservation and restoration of these values, multi-level power mechanisms of forestry management have been introduced in foreign countries, which include supervision and control over the protection, protection, use and reproduction of forests.

It is emphasized that in most leading countries, the effectiveness and completeness of supervision and control in the field of forestry is achieved due to a comprehensive approach to solving this issue, which is expressed, first of all, in the fact that control measures are carried out by public authorities specializing in issues of forestry, as well as bodies and services on issues of environmental safety. At the same time, special subjects on forestry issues and subjects of environmental supervision and control can belong to the vertical of either one ministry (as a rule, this is the ministry that takes care of ecology and nature protection issues), or to different departments (for example, in a number of countries, forest control services are subordinated to the ministries of agriculture, and eco-control services are subordinated to the ministries of ecology and nature protection, respectively).

Several important points of the foreign experience of supervision and control of protection, protection, use and reproduction of forests are singled out, which should be taken into account and implemented for use in domestic realities

Key words: *foreign experience, legal regulation, control, supervision, protection, protection, reproduction, forests.*

Богдан Геннадійович ЛУЦЕНКО
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД РЕАЛІЗАЦІЇ ОКРЕМИХ ЕЛЕМЕНТІВ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ В КОНТЕКСТІ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕОКУПАЦІЇ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню окремих елементів перехідного правосуддя повоєнного періоду, що застосовувалися іноземними державами для подолання наслідків конфліктів та вчинених правопорушень з метою досягнення примирення у суспільстві та недопущення повторення конфлікту та правопорушень у майбутньому. В контексті питання притягнення винних до відповідальності проаналізовано досвід подолання наслідків режиму воєнної диктатури Аргентини, в якому одну з провідних ролей на шляху до примирення відведено аргентинському суспільству. Аналіз Боснійського досвіду свідчить про ранні заходи зі сфери правосуддя перехідного періоду за участю міжнародних організацій, які сталися вже під час війни. Відшкодування шкоди постраждалим від конфлікту, як складової перехідного правосуддя, розглянуто на досвіді Республіки Чилі, яким доволі вдало використано широкий спектр репараційних заходів щодо різних категорій осіб, визнаних жертвами правопорушень. В результаті аналізу міжнародного досвіду застосування окремих елементів перехідного правосуддя окреслені ризики та перспективи для українського сценарію перехідного правосуддя.

Ключові слова: *перехідне правосуддя, зарубіжний досвід, відповідальність, жертви, протидія злочинності, війна, деокуповані території, кримінологічне забезпечення, злочинність, протидія злочинності.*

Постановка проблеми. Багато країн по всьому світу потерпали від різного роду війн, збройних конфліктів та репресивних режимів, що супроводжувалися масовими порушеннями прав людини, внутрішньою і зовнішньою міграцією населення, збільшенням злочинності та іншими згубними наслідками. З метою подолання цих наслідків та відновлення принципів верховенства права та поваги до прав людини і демократії,

державами розроблялися і впроваджувалися різні концепції перехідного правосуддя. Досвід іноземних держав яскраво ілюструє відсутність єдиної універсальної моделі перехідного правосуддя, що цілком логічно пояснюється особливостями правових систем, соціально-культурними факторами, економічними спроможностями, наявними авторитетними політичними елітами і врешті решт природою і тривалістю самого конфлікту.

Збройна/військова агресія РФ проти України, змушує нашу державу шукати шляхи подолання наслідків кризи, що вже утворилася, а також враховувати імовірні конфліктогенні ситуації, що можуть мати місце у подальшій ескалації агресивних дій з боку РФ. В цьому контексті міжнародний досвід застосування перехідного правосуддя країнами, що вже подолали наслідки подібних конфліктів, може сприяти успішній імплементації окремих елементів перехідного правосуддя в український досвід. Таким чином, досвід іноземних держав та інноваційний підхід можуть стати запорукою розбудови власної моделі перехідного правосуддя, що забезпечить перехід українського суспільства до стану миру, з урахуванням імовірних ризиків і майбутніх перспектив.

Ступінь наукової розробки з тематики перехідного правосуддя як в цілому, так і проблемам його імплементації з урахуванням міжнародного досвіду є доволі широким. Значний внесок у дослідження цієї тематики зроблений як зарубіжними, так і вітчизняними дослідниками серед яких К. Байндер, Р. Дж. Браун, Н. Крітц, Д. Саліван, К. Сандовал, Х. Хейндер, І.Ф. Янг, А. Б. Блага, М.М. Гнатівський, О. В. Євсєєв, О. А. Мартиненко, Ю.В. Орлов, Н.І. Сатохіна, С.В. Шевчук та інші. У той же час, попри вагомий внесок наукової спільноти у розроблення означеної проблематики, залишається доволі широке поле для дискусій, оскільки українська держава і суспільство тільки починають малими кроками рухатися до розбудови власної моделі перехідного правосуддя.

Мета статті – проаналізувати зарубіжний досвід реалізації окремих елементів перехідного правосуддя з метою виявлення перспектив і ризиків для України у період деокупації та у повоєнній перспективі.

Виклад основного матеріалу. Історичні приклади існування технік перехідного правосуддя сягають стародавніх часів, як то впровадження положень про амністію, що застосовувалися до представників афінської тиранії близько 400 року до н.е. Основна мета застосування амністії полягала у тому, щоб сприяти встановленню миру і «забуттю» після тривалого періоду протистояння в країні¹.

Іншим прикладом перехідного правосуддя в історичному розрізі може слугувати проголошення в 1865 році президентом США Джонсоном амністії і помилування після громадянської війни у США².

¹ Binder C. Introduction to the Concept of Transitional Justice. *Transitional Justice – Experiences from Africa and the Western Balkans*. Vienna, 2013. P. 11. URL: https://www.bmlv.gv.at/pdf_pool/publikationen/transitional_justice_sr_11_2013_03_c.binder.pdf

² Reiter A. G. The development of transitional justice.. *An Introduction to Transitional Justice* / O. Simić,

Концепція перехідного правосуддя як така набула поширення у періоди після політичних змін у Латинській Америці та Східній Європі наприкінці 1980-х і на початку 1990-х, в основному як двигун переходу від авторитарних режимів до ліберальних демократій, під час якого вводилися такі поняття, як верховенство права та процедурна демократія. Лише пізніше концепцію почали використовувати як невід'ємну частину післявоєнних миротворчих зусиль¹. Передумовами подальшого розвитку концепції перехідного правосуддя також вважаються розпад Союзу Радянських Соціалістичних Республік², а також розпад Югославії, що призвів до ряду збройних конфліктів на території Балканського півострова³.

Загальноприйняте розуміння правосуддя перехідного періоду – це набір правових і неправових механізмів, що ініціюють процес розвертання обличчям до минулого у тих суспільствах, які намагаються примиритися зі спадком масових порушень прав людини. Використовувані механізми дуже різні: індивідуальне обвинувачення на національному та міжнародному рівнях; різні форми ініціатив говорити правду, такі як комісії зі встановлення істини та органи дізнання; програми з відшкодування збитків, до яких можуть належати фінансові компенсації, повернення власності чи відновлення на роботі, а також символічні форми відшкодування збитків, як-от публічні вибачення, перейменування вулиць та пам'ятні заходи. Механізми правосуддя перехідного періоду також передбачають інституційні реформи, такі як перевірка, прийняття нових законів або реформування чинних, скасування організацій чи інституцій та заснування нових⁴. До перехідного правосуддя можуть належати як судові, так і несудові способи захисту права із різним рівнем міжнародної участі або без такого, а саме (але не виключно): переслідування винуватців, відшкодування шкоди або ж репарації, пошук правди, інституційні реформи, перевірка на відповідність займаній посаді та звільнення або ж поєднання вказаних механізмів⁵.

Відсутність єдиної універсальної моделі перехідного правосуддя пояснюється багатьма факторами, до яких можна віднести зміст самого конфлікту (шлях від диктатури до демократії/від війни до миру); природа конфлікту (внутрішній, міжнародний, змішаний); його тривалість у часі (чим триваліший конфлікт, тим складніші механізми і триваліші процедури

ed. Abingdon, Oxon : Routledge, 2017. P. 30.

¹ Sharp D. N. Emancipating Transitional Justice from the Bonds of Paradigmatic Transition. *International Journal of Transitional Justice*. 2015. Vol. 9. P. 150–169.

² Haider H. Transitional justice: Topic guide. GSDRC. Birmingham: University of Birmingham, 2016. P. 3.

³ Rangelov I. Civil Society and Transitional Justice in the Balkans: Three Models of Interaction. *Security in Transition. Working Paper*. 2015. Vol. 1. Issue 3–4. P. 3. SiT/WP/01/15.

⁴ Transitional Justice: How Emerging Democracies Reckon with Former Regimes / N. Kritz (ed.). Washington, DC : US Institute for Peace Press, 1995. 604 p.

⁵ The Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-conflict Societies / Report of the Secretary-General. *United Nations Security Council*. 23 August 2004. P.4. S/2004/616. URL: <https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/PCS%20S%202004%20616.pdf>

подолання його наслідків); соціокультурні, політичні, економічні, правові та інші особливості держави і суспільства тощо.

Наприклад, правосуддя перехідного періоду в Боснії і Герцеговині, Нела Поробіч-Ісаковіч оцінює його як експеримент, зазвичай принесений ззовні та ситуативно. Деякі з цих спроб зазнали невдачі, інші були більш успішними, ніж решта; деякі більше приваблювали громадськість, деякі – менше, декотрі узагалі пройшли непоміченими, а проти окремих спроб велася запекла боротьба. Одні були проведені міжнародними донорами та їхніми місцевими партнерами, інші підштовхувалися низами громадянського суспільства, в основному асоціаціями жертв. У них була одна спільна риса – відсутність рішучого та непохитного визнання обов'язку розібратися з минулим державою Боснія і Герцеговина. Ця діяльність недостатньо враховувала контекст Боснії і Герцеговині, оскільки їй бракувало глибинного гендерного аналізу конфлікту, мирних угод, політичної економіки й того процесу, що став частиною переходу від війни до миру, від однієї політичної системи до іншої¹. В контексті української моделі перехідного правосуддя питання щодо минулого держави посідає провідну роль, якщо не у розв'язанні конфлікту, то для побудови спільного майбутнього українського суспільства в межах державного кордону 1991 року. Особливістю цього питання є той факт, що ретроспективний аналіз підстав сучасного конфлікту не вичерпується ані повномасштабним вторгненням РФ в Україну 2022 року, ані збройною агресією РФ у 2014 році, а починає свій відлік від проголошення незалежності України у 1991 році. Принаймні, з цього часу в Україні і українського суспільства були законні підстави і можливості будувати державність за власним сценарієм.

На шляху до примирення гостро стоїть питання щодо притягнення винних до відповідальності, вирішення якого має забезпечити баланс у суспільстві шляхом повноцінного розслідування вчинених злочинів, з подальшим притягненням винних до відповідальності, та обов'язковим врахуванням прав і гарантій жертв злочинів та їх родин. Саме справедливість є ключовим моментом у вирішенні цього питання, адже ані суцільна амністія, ані тотальна репресія не сприятимуть примиренню, а тим більше спільному співіснуванню та розбудові майбутнього.

Досвід Аргентини свідчить про несприйняття суспільством абсолютних амністій для військових, які протягом 1976-1983 років вчиняли злочини в умовах режиму воєнної диктатури.

Так, для подолання наслідків режиму воєнної диктатури, новообраний голова держави запровадив політику покарання найбільш відповідальних за вчинення злочинів осіб, а саме тих, хто своїми діями чи бездіяльністю сприяв плануванню, контролюванню та безпосередній організації репресивних заходів щодо населення, що за своєю природою становлять серйозні порушення прав людини. В ході цієї ініціативи було зібрано

¹ Поробіч-Ісаковіч Н. Правосуддя перехідного періоду в Боснії і Герцеговині – виклики та можливості. Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні : монографія / за заг. ред. А. П. Буценка, М. М. Гнатівського. Київ: "РУМЕС", 2017. С. 54.

свідчення восьмисот осіб, відкрито більш ніж сімсот індивідуальних справ для їх подальшого розгляду в суді, але в результаті система притягнення до відповідальності зазнала жорсткого опору військових угруповань, які вважали несправедливим відбувати покарання за виконання наказів командування в часи панування військової хунти¹. Такі дії нового керівництва держави наразилися на потужний опір з боку військових і прихильників колишнього режиму, що в результаті різноманітних маніпуляцій призвело до «запровадження повних амністій для осіб, що вчиняли злочини в умовах режиму воєнної диктатури, що вважалося такими представниками законним та повноцінним виправданням для злочинних діянь, вчинених на виконання наказів. Як наслідок, вимога військових була виконана і всі особи, що підлягали суду і навіть ті, що вже були формально засуджені до ув'язнення – отримали свободу без жодних додаткових умов щодо розкриття правди про обставини вчинення правопорушень чи зобов'язань з відшкодувань шкоди, завданої жертвам та їх родинам»².

Нехтування встановленням справедливості та не притягнення винних до відповідальності призвело до масових демонстрацій в аргентинському суспільстві, яке наголошувало на тому, що «влада робить все, щоб рани, що тільки-но стали загоюватися, знову закровоточили»³. В результаті активних дій аргентинського суспільства за підтримкою правозахисних рухів та міжнародної спільноти відбулося скасування амністій колишніх військових та поновлено ініціювання проваджень щодо притягнення винних до відповідальності з подальшим призначенням покарання. Станом на 2010 рік, більше восьмисот осіб було притягнуто до кримінальної відповідальності, а двісті осіб були ув'язнені за вчинення злочинів⁴. Описані події ілюструють необхідність обґрунтованої чітко вираженої політичної волі, яка кореспондує потребам постконфліктного суспільства на шляху до примирення.

Аргентинський досвід змушує серйозно поставитися до врегулювання питання щодо осіб (громадян України), які приймали участь у збройному/військовому конфлікті проти України. Попри те, що вітчизняне правове поле передбачає відповідальність за добровільну «...участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях, створених на тимчасово окупованій території, та/або в збройних формуваннях держави-агресора чи надання таким формуванням допомоги у веденні бойових дій проти Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, добровольчих формувань, що були утворені або самоорганізовувалися для захисту

¹ Accountability in Argentina: 20 Years Later, Transitional Justice Maintains Momentum. *International Centre for Transitional Justice*. New York, 2005. P. 2. URL: <https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ-Argentina-Accountability-Case-2005-English.pdf> (accessed on 10 May 2021).

² Там само, P. 3.

³ Там само, P. 4-5.

⁴ Argentina. Background: Thirty Thousand Gone, but "Never Again". *International Centre for Transitional Justice*. URL: <https://www.ictj.org/location/argentina> (accessed on 9 May 2021).

незалежності, суверенітету та територіальної цілісності України» (ч. 7, ст. 111¹ ККУ Колабораційна діяльність), неоднозначними є питання щодо визначення громадянства осіб, які проживали на тимчасово окупованій території України і приймали участь у війні проти України, а саме: громадянами України будуть автоматично вважатися всі, хто мав українське громадянство до 2014 року або особи на власний розсуд будуть визначати своє громадянство, або інші ж інші варіанти. Для встановлення справедливості і подальшого примирення окреслені питання матимуть важливе значення, особливо для населення, що останні майже десять років проживає на тимчасово окупованій території України.

Власний досвід подолання наслідків війни (1992-1995 рр.) має також Боснія і Герцеговина, де найбільш ранні заходи зі сфери правосуддя перехідного періоду сталися вже під час війни, хоча на той момент ця концепція була невідомою для боснійського суспільства. Ранні заходи, зокрема, стосувалися питання покарання за воєнні злочини, коли у 1993 р., після прийняття резолюції 827 Радою безпеки ООН, було засновано Міжнародний трибунал щодо колишньої Югославії (МТКЮ)¹. Під час війни під тиском активістів мирних рухів по всьому світу ООН сформувала МТКЮ в Гаазі, Нідерланди. МТКЮ отримав мандат на притягнення до судової відповідальності осіб, що несли найбільшу відповідальність за масові злочини, вчинені під час воєн у колишній Югославії в період з 1991 по 2001 р. Проте одразу ж після війни в Боснії і Герцеговині стало зрозуміло, що певні справи потрібно слухати в Боснії і Герцеговині з двох причин: для того, щоб правосуддя і правда неперевалили надто далеко від суспільства, а також через те, що МТКЮ не зміг би розібрати таку велику кількість справ. Перш ніж дозволити проводити слухання щодо воєнних злочинів у Боснії і Герцеговині, було вжито заходів для забезпечення чесності цих слухань. Під наглядом МТКЮ (у перші кілька років) справи переглядали, перш ніж відправляти їх для ведення до Боснії².

Завершення роботи МТКЮ у Боснії і Герцеговині сприяло створенню спеціальних підрозділів для протидії воєнним злочинам. У січні 2005 року був створений Спеціальний відділ з розслідування воєнних злочинів у складі прокуратури Боснії і Герцеговини, а в травні того ж року утворена Палата з розслідування воєнних злочинів³. [00]

Палата з розслідування воєнних злочинів є національною судовою палатою в Сараєво, яка має юрисдикцію щодо воєнних злочинів, злочинів проти людяності та геноциду, скоєних під час конфлікту 1992-1995 років. Вона застосовує національне боснійське законодавство і розглядає справи, передані від МТКЮ, а також справи, які подають прокурори Спеціального департаменту з воєнних злочинів. Протягом певного часу Палата мала

¹ Поробіч-Ісакович Н. Правосуддя перехідного періоду в Боснії і Герцеговині – виклики та можливості. Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні : монографія / за заг. ред. А. П. Буценка, М. М. Гнатівського. Київ: "РУМЕС", 2017. С. 55.

² Там само, С. 55-56.

³ Martin-Ortega O. Prosecuting War Crimes at Home: Lessons from the War Crimes Chamber in the State Court of Bosnia and Herzegovina. *International Criminal Law Review*. 2012. Vol. 12 (4). P. 589–628.

змішаний національно-міжнародний склад, але з 2012 року складається тільки з 48 місцевих суддів¹.

Спеціальний відділ прокуратури з розслідування воєнних злочинів несе відповідальність за обвинувачення у справах щодо злочинів, скоєних внаслідок конфлікту 1992-1995 років². На прокурорів покладено завдання доводити до Спеціальної палати “надзвичайно чутливі” справи, залишаючи “чутливі” справи на розгляд національних органів. На практиці прокурори Спеціального відділу не поспішали визначати пріоритетність справ³. Перші провадження та стратегія обвинувачення Спеціального відділу значною мірою використовували інформацію щодо конфлікту, зібрану МКТЮ. Коли національні прокурори працювали над справами, їм потрібна була всеосяжна стратегія мапування, що відповідає національній стратегії обвинувачення. У відповідь на це були проведені різні оцінювання потреб та мапування для підтримки обвинувачення⁴.

Для оптимізації роботи зазначеного органу, необхідність якої була викликана великою кількістю справ про воєнні злочини, недосконалою стратегією обвинувачення та слабкістю судової системи в цілому у 2007 році був запропонований «план міжнародного головного прокурора щодо стандартизації практики, вдосконалення комунікації та розроблення інституційних механізмів для обміну інформацією», який не був повністю виконаний. «У червні 2011 року ще чотири міжнародні прокурори залишалися у Палаті з розслідування воєнних злочинів. Міжнародне залучення завершилося наприкінці 2012 року»⁵.

Досвід Боснії і Герцеговини на шляху до встановлення правди і примирення демонструє поєднання національних і міжнародних органів, робота яких була спрямована на комплексне і системне розслідування воєнних злочинів. Очевидно, з часом оцінки такої роботи різняться, проте в цілому «Робота Палати з розслідування воєнних злочинів та відповідного Відділу прокуратури – разом із роботою МКТЮ – безперечно вплинула на судову систему та боснійське суспільство загалом і, принаймні теоретично, проклала шлях до встановлення правди і примирення»⁶. Через кілька років після створення суду Мірсад Токача, директор місцевої неурядової

¹ Human Rights Watch. Justice for Atrocity Crimes: Lessons of International Support for Trials Before the State Court of Bosnia and Herzegovina, March 2012, http://www.hrw.org/sites/default/files/reports/bosnia0312_0.pdf.

² Department I (Special Department for War Crimes). The Prosecutor's Office of Bosnia and Herzegovina. URL: <http://www.tuzilastvobih.gov.ba/?opcija=sadrzaj&kat=2&id=4&jezik=e>

³ Human Rights Watch. Justice for Atrocity Crimes: Lessons of International Support for Trials Before the State Court of Bosnia and Herzegovina, March 2012, http://www.hrw.org/sites/default/files/reports/bosnia0312_0.pdf.

⁴ Capability Assessment Analysis of the Prosecutors' Offices, Courts and Police bodies in BiH for Processing War Crimes Cases / High Judicial and Prosecutorial Council. Sarajevo, 2006. P. 18–19. Gebelein R. S. Solving War Crimes Cases in Bosnia and Herzegovina: Report on the Capacities of Courts and Prosecutor Offices' within Bosnia and Herzegovina to Investigate, Prosecute and Try War Crimes Cases. 2008.

⁵ Вибір заради справедливості: посібник зі створення механізмів притягнення до відповідальності за найтяжчі злочини. Open Society Justice Initiative, 2019. Т. 2. Р. 399. URL: https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2020/06/tom_ii_web.pdf

⁶ Там само, Р. 404.

організації “Центр досліджень та документації”, заявив: «Хоча Міжнародний центр перехідного правосуддя, Місія ОБСЄ в Боснії та Герцеговині та інші визначили низку проблем, пов’язаних із Палатою з розслідування воєнних злочинів у Боснії, вона загалом отримала високі оцінки за свою загальну продуктивність і тепер розглядається як типова форма гібридного суду»¹.

Боснійський досвід може допомогти Україні уникнути зайвих чи то непродуктивних заходів, а натомість сприяти ефективній співпраці міжнародних і національних інстанцій у подоланні наслідків війни. Україною з 2014 року ведеться активне співробітництво з Міжнародним кримінальним судом «щодо скоєння злочинів проти людяності вищими посадовими особами держави, які призвели до особливо тяжких наслідків та масового вбивства українських громадян під час мирних акцій протестів у період з 21 листопада 2013 року по 22 лютого 2014 року (так звана справа Майдану)»,² а в подальшому і щодо агресії з боку рф відносно України. Надалі співпраця у цьому напрямку сприятиме повноцінному розслідуванню злочинів, пов’язаних з військовою агресією рф проти України та притягнення винних до відповідальності. Окрім цього створення МКТЮ під час війни було також потужним кроком на шляху від війни до миру. Створення міжнародного кримінального трибуналу для рф під час військової агресії проти України, могло б утворити доволі серйозні стримуючі фактори у подальшій ескалації військових дій з боку рф. Проте, парадокс полягає у тому, що орган (Рада безпеки ООН), який має законні підстави (Статут ООН) створити міжнародний трибунал, не може це зробити обмежуючись тими самими законними підставами, що ще раз підкреслює унікальність перехідного правосуддя через відсутність універсального підходу.

Одним із механізмів забезпечення періоду перехідного правосуддя є відшкодування шкоди жертвам збройного конфлікту, який по суті є одним із засадничих елементів досягнення справедливості під час кризи перехідного періоду.

Одним із успішних міжнародних прикладів у відшкодуванні шкоди вважається Республіка Чилі, де воєнна диктатура тривала протягом 1973-1990 рр. За даними публічних джерел, уряд Чилі інвестував приблизно 3,2 мільярди доларів США на реалізацію репараційних програм, якими було охоплено, серед іншого, 3 225 жертв примусових зникнень, 114 225 жертв політичних звільнень з публічної служби, а також 38 254 жертв політичних ув’язнень і тортур³. Важливо відмітити, що політика репарацій здійснювалася не лише у монетарній формі, а «полягала у впровадженні диференційованих програм з відшкодувань шкоди, надання компенсацій,

¹ Orentlicher D. F. That Someone Guilty Be Punished: The Impact of the ICTY in Bosnia. New York : Open Society Justice Initiative. 2010. 210 p. URL: <https://www.justiceinitiative.org/uploads/e18cc4a9-a631-4471-a22d-29a203662478/that-someone-guilty-20100708.pdf>

² Міжнародний кримінальний суд / Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/mizhnarodnij-kriminalnij-sud>

³ ICTJ Program Report: Reparative justice / International Centre for Transitional Justice. 13 May 2013. URL: <https://www.ictj.org/news/ictj-program-report-reparative-justice> (accessed on 11 May 2021).

реабілітації жертв та відновлення порушених прав»¹, до яких можна віднести заходи з відшкодування моральної шкоди жертвам, надання соціальної, правової та медичної допомоги жертвам та їх родинам, звільнення від військового обов'язку певної категорії осіб, вшанування пам'яті тощо.

Для реалізації програм з відшкодування шкоди державою були запроваджені такі заходи, як «створення в 1992 році Національної корпорації з репарацій та примирення, що була підконтрольна Президенту Республіки Чилі та мала на меті відшкодування моральної шкоди жертвам, надання соціальної та правової допомоги родинам, що мали намір взяти участь в програмах з відшкодування, передбачених законодавством, а також встановлення місцезнаходження та умов зникнення чи смерті жертв правопорушень²; впровадження програми для реалізації Закону № 19 123, що передбачав пожиттєві пенсії для найближчих родичів жертв правопорушень, а саме для дружин та матерів, дітей до 24 років (окрім дітей-інвалідів, яким було гарантовано пожиттєве відшкодування), повну стипендію на отримання середньої та вищої освіти для дітей незаконно ув'язнених, зниклих та осіб, що зазнали політичного переслідування, а також цим дітям в подальшому гарантувалося звільнення від військового обов'язку³. Слід також відзначити і таку форму відшкодування як запровадження комплексної програми з надання медичних послуг для жертв правопорушень та їх найближчих родичів, що передбачала доступ цієї категорії осіб до широкого спектру послуг, включаючи, зокрема, психологічну допомогу та інші види медичної допомоги⁴.

Досвід Чилі, попри деякі недоліки у напрямку відшкодування шкоди потерпілим, має на нашу думку два важливих фактори, які заслуговують уваги, а саме: по-перше, доволі широке коло осіб, яких визнано жертвами, і по-друге, політика репарацій, якою передбачено різноманітні заходи відшкодування шкоди.

Для України визначення кола осіб, яким буде надано статус жертви, має понад важливе значення вже сьогодні, оскільки, правильний підхід до вирішення цього питання сприятиме возз'єднанню і порозумінню українського суспільства, що потребує певного часу. Надання на державному рівні зрозумілих і обґрунтованих пояснень щодо отримання

¹Contribution of Truth, Justice, and Reparation Policies to Latin American Democracies. San Jose : Inter-American Institute of Human Rights, 2011. P. 94. URL: <https://www.iidh.ed.cr/images/Publicaciones/Justicia/Contribution%20of%20Truth%20Justice%20and%20Reparation%20Policies%20to%20Latin%20American%20Democracies.pdf> (accessed on 11 May 2021).

²Contribution of Truth, Justice, and Reparation Policies to Latin American Democracies. San Jose : Inter-American Institute of Human Rights, 2011. P. 96. URL: <https://www.iidh.ed.cr/images/Publicaciones/Justicia/Contribution%20of%20Truth%20Justice%20and%20Reparation%20Policies%20to%20Latin%20American%20Democracies.pdf> (accessed on 11 May 2021).

³ Там само, P. 98.

⁴Rule-of-Law Tools For Post-Conflict States: Reparations programmes / Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. New York and Geneva : United Nations, 2008. P.20. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/ReparationsProgrammes.pdf> (accessed on 11 May 2021)

статусу жертви важливо для громадян України, які проживають на «материковій» Україні, на тимчасово окупованій території України, для вимушено переміщених осіб за кордоном та для примусово переміщених осіб на території рф.

Диференціація заходів з відшкодування шкоди сприятиме цільовій допомозі кожному, хто має статус жертви. Пролонгований характер окремих заходів таких, як позитивні пенсії, соціальні пільги, медичні послуги, правова допомога, психологічна підтримка, освітні пільги та інше на ряду із монетарними виплатами охоплюватиме різні сфери суспільного життя, що сприятиме загальному оздоровленню суспільства. Окрім цього, такий підхід розвантажить економіку держави у повоєнний період.

Висновки. Підсумовуючи вище викладене, можна дійти висновку про унікальність і неповторність як конфліктів, так і способів їх вирішення. Вивчення міжнародного досвіду еволюції правосуддя перехідного періоду та практики його застосування слугуватиме теоретичним підґрунтям у розбудові власної моделі правосуддя перехідного періоду від війни до миру, а також, у разі необхідності і доцільності, імплементації окремих його заходів в контексті кримінологічного забезпечення деокупації території України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вибір заради справедливості: посібник зі створення механізмів притягнення до відповідальності за найтяжчі злочини. Open Society Justice Initiative, 2019. Т. 2. 548 р. URL: https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2020/06/tom_ii_web.pdf
2. Міжнародний кримінальний суд / Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/mizhнародnij-kriminalnij-sud>
3. Поробіч-Ісаковіч Н. Правосуддя перехідного періоду в Боснії і Герцеговині – виклики та можливості. Базове дослідження із застосування правосуддя перехідного періоду в Україні : монографія / за заг. ред. А. П. Бущенко, М. М. Гнатівського. Київ: "РУМЕС", 2017. 592 с.
4. Accountability in Argentina: 20 Years Later, Transitional Justice Maintains Momentum. *International Centre for Transitional Justice*. New York, 2005. 9 р. URL: <https://www.ictj.org/sites/default/files/ICTJ-Argentina-Accountability-Case-2005-English.pdf> (accessed on 10 May 2021).
5. Argentina. Background: Thirty Thousand Gone, but “Never Again”. *International Centre for Transitional Justice*. URL: <https://www.ictj.org/location/argentina> (accessed on 9 May 2021).
6. Binder C. Introduction to the Concept of Transitional Justice. *Transitional Justice – Experiences from Africa and the Western Balkans*. Vienna, 2013. P. 9–29. URL: https://www.bmlv.gv.at/pdf_pool/publikationen/transitional_justice_sr_11_2013_03_c_binder.pdf

7. Capability Assessment Analysis of the Prosecutors' Offices, Courts and Police bodies in BiH for Processing War Crimes Cases / High Judicial and Prosecutorial Council. Sarajevo, 2006. P. 18–19.

8. Contribution of Truth, Justice, and Reparation Policies to Latin American Democracies. San Jose : Inter-American Institute of Human Rights, 2011. 257 p. URL: <https://www.iidh.ed.cr/images/Publicaciones/Justicia/Contribution%20of%20Truth%20Justice%20and%20Reparation%20Policies%20to%20Latin%20America%20Democracies.pdf> (accessed on 11 May 2021).

9. Department I (Special Department for War Crimes). The Prosecutor's Office of Bosnia and Herzegovina. URL: <http://www.tuzilastvobih.gov.ba/?opcija=sadrzaj&kat=2&id=4&jezik=e>.

10. Gebelein R. S. Solving War Crimes Cases in Bosnia and Herzegovina: Report on the Capacities of Courts and Prosecutor Offices' within Bosnia and Herzegovina to Investigate, Prosecute and Try War Crimes Cases (2008).

11. Haider H. Transitional justice: Topic guide. GSDRC. Birmingham: University of Birmingham, 2016. 34 p.

12. Human Rights Watch. Justice for Atrocity Crimes: Lessons of International Support for Trials Before the State Court of Bosnia and Herzegovina, March 2012, http://www.hrw.org/sites/default/files/reports/bosnia0312_0.pdf.

13. ICTJ Program Report: Reparative justice / International Centre for Transitional Justice. 13 May 2013. URL: <https://www.ictj.org/news/ictj-program-report-reparative-justice> (accessed on 11 May 2021).

14. Martin-Ortega O. Prosecuting War Crimes at Home: Lessons from the War Crimes Chamber in the State Court of Bosnia and Herzegovina. *International Criminal Law Review*. 2012. Vol. 12 (4). P. 589–628.

15. Orentlicher D. F. That Someone Guilty Be Punished: The Impact of the ICTY in Bosnia. New York : Open Society Justice Initiative. 2010. 210 p. URL: <https://www.justiceinitiative.org/uploads/e18cc4a9-a631-4471-a22d-29a203662478/that-someone-guilty-20100708.pdf>

16. Rangelov I. Civil Society and Transitional Justice in the Balkans: Three Models of Interaction. *Security in Transition. Working Paper*. 2015. Vol. 1. Issue 3–4. 16 p. SiT/WP/01/15.

17. Reiter A. G The development of transitional justice.. *An Introduction to Transitional Justice* / O. Simić, ed. Abingdon, Oxon : Routledge, 2017. P. 29–46.

18. Rule-of-Law Tools For Post-Conflict States: Reparations programmes / Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. New York and Geneva : United Nations, 2008. 43 p. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/ReparationsProgrammes.pdf> (accessed on 11 May 2021)

19. Sharp D. N. Emancipating Transitional Justice from the Bonds of Paradigmatic Transition. *International Journal of Transitional Justice*. 2015. Vol. 9. P. 150–169.

20. The Rule of Law and Transitional Justice in Conflict and Post-conflict Societies / Report of the Secretary-General. *United Nations Security Council*. 23

August 2004. 24 p. S/2004/616. URL:
<https://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/PCS%20S%202004%20616.pdf>

21. Transitional Justice: How Emerging Democracies Reckon with Former Regimes / N. Kritz (ed.). Washington, DC : US Institute for Peace Press, 1995. 604 p.

Стаття надійшла до редакції 01.12.2023

Bohdan H. LUTSENKO,

Post-graduate Student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

FOREIGN EXPERIENCE OF THE IMPLEMENTATION OF CERTAIN ELEMENTS OF TRANSITIONAL JUSTICE IN THE CONTEXT OF CRIMINOLOGY SECURITY OF DEOCCUPATION OF THE TERRITORY OF UKRAINE

The article is devoted to the study of certain elements of transitional justice of the post-war period used by foreign states to overcome the consequences of conflicts and committed offences in order to achieve reconciliation in society and prevent recurrence of conflicts and offences in the future. In the context of the issue of bringing perpetrators to justice, the author analyses the experience of overcoming the consequences of the military dictatorship of Argentina, in which one of the leading roles on the path to reconciliation is assigned to Argentine society. The analysis of the Bosnian experience shows that early transitional justice measures with the participation of international organisations took place during the war. Reparations for victims of conflict as a component of transitional justice are considered on the basis of the experience of the Republic of Chile, which has successfully used a wide range of reparation measures for various categories of persons recognised as victims of offences. Based on the analysis of international experience in the application of certain elements of transitional justice, the author outlines the risks and prospects for the Ukrainian transitional justice scenario.

Keywords: transitional justice, international experience, responsibility, victims, reparations.

Олександр Анатолійович ПРИСЯЖНЮК,

кандидат юридичних наук

(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

ОКРЕМІ ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВНУТРІШНЬООРГАНІЗАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ

У статті розглянуто правову сутність механізму адміністративно-правового регулювання у призмі діяльності органів публічної влади. Встановлено, що основоутворюючим елементом цього процесу є адміністративно-правові відносини, які виникають у зв'язку з діяльністю вказаних органів. Підкреслено, що саме адміністративно-правові відносини визначають динамічні напрямки адміністративно-правового регулювання з огляду на те, що безпосередньо правовідносини сублімують декларовані законом правила поведінки у фактичні дії суб'єктів права.

Проаналізовано спільні і відмінні риси публічного управління та внутрішньоорганізаційної діяльності органів державної влади як основних напрямів їх функціонування. Зауважено, що вказані процеси не слід ототожнювати, оскільки внутрішньоорганізаційна діяльність становить окремий елемент предмету адміністративно-правового регулювання, врегульована відповідними нормами та за своєю суттю становить вид адміністративно – правових відносин.

Ключові слова: публічне управління, органи державної влади, механізм адміністративно-правового регулювання, внутрішньо-організаційна діяльність.

Постановка проблеми. Однією з основних доктринальних підвалин будь – якої сучасної галузі права, яка дає змогу осмислити сукупність та вектори направленості його норм як цілісного явища, є предмет правового регулювання. Саме цей правовий феномен встановлює та деталізує коло та сферу суспільних відносин, які несуть у собі ознаки особливості (відокремленості), на регулювання яких спрямовують свою дію норми відповідної галузі права¹.

Тому задля більш глибоко аналізу правової сутності внутрішньоорганізаційної діяльності органів публічної влади вбачається логічним встановити особливості механізму адміністративно-правового регулювання та його інструментарних складових.

Слід підкреслити, що дослідження специфіки механізму адміністративно-правового регулювання, як складного багатоаспектного

¹ Бедний О. І. Внутрішньо-організаційні відносини в органах публічної влади та їх апаратах як складова предмета адміністративного права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*, 2016, 40 (1). С. 131.

явища, є колом наукового інтересу достатньо великої кількості вчених, у той же час, до сьогодні відсутні єдині доктринальні підходи до його визначення.

Різним проблемним аспектам питання про внутрішньоорганізаційні, адміністративно-правові засади діяльності органів публічної влади приділяли увагу О. І. Бедний, І. П. Голосніченко, М. П. Запорожець, А. Т. Комзюк, О. Ю. Салманова, Х. К. Ярмакі та інші дослідники. Проте лишається чимало зон наукового пошуку, що виявляються у фокусі сучасного аналізу порушених проблем, зміненого контексту публічного адміністрування.

Мета статті – надати характеристику окремим теоретичним засадам внутрішньоорганізаційної діяльності органів публічної влади.

Виклад основного матеріалу. У сучасній правовій науці встановлення предмету окремо виділеної галузі права вкладається у розуміння сфери та меж дії однорідних за своєю суттю суспільних відносин, регулювання яких покладено на вказану галузь. Безпосередньо предмет правового регулювання у наведеному сенсі і дає досить детальне бачення сутності тієї чи іншої галузі права¹.

Підкреслимо, що зважаючи на весь той спектр суспільних відносин, регулятором яких виступає адміністративне право, вказана галузь, без сумнівів, посідає місце фундаментальної та найпотужнішої серед всіх інших правових галузей.

Як справедливо зауважує Х. П. Ярмакі «широта регульованих суспільних відносин, різноманітність способів впливу на них і форми вираження визначили провідну роль норм, що розглядаються в механізмі адміністративно-правового регулювання. Саме через це адміністративне право не без підстав претендує на роль супергалузі українського права, що задає правовий режим організації й діяльності органів і посадових осіб виконавчої влади, а також поведінку інших учасників управлінських відносин»².

Вчений аналізує правову сутність і складові елементи механізму адміністративно-правового регулювання та звертається до І. П. Голосніченко, який стверджує, що «механізм адміністративно-правового регулювання є явищем похідним від механізму правового регулювання і загалом використовує для здійснення цієї функції той же комплекс юридичних засобів, що й будь-яка інша галузь права»³.

В свою чергу С. Г. Стеценко визначає механізм адміністративно-правового регулювання як сукупність правових засобів, за допомогою яких реалізується правове регулювання суспільних відносин у сфері адміністративного права, звертаючи увагу при цьому на окремі тотожні, на

¹ Запорожець М. П. Адміністративно-правове забезпечення діяльності місцевих загальних судів України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / М. П. Запорожець; Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2004. С. 10.

² Ярмакі Х. П. Механізм адміністративно-правового регулювання. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. № 2. С. 83.

³ Голосніченко І. П. Попередження корисливих проступків засобами адміністративного права. / І. П. Голосніченко // К. 1991. С. 91.

перший погляд, риси між вказаною юридичною категорією та методом адміністративного права. Але далі у дослідженні вчений надає роз'яснення про помилковість цього сприйняття і зазначає, що метод адміністративного права – це сукупність способів правового регулювання, а механізм адміністративно - правового регулювання – сукупність правових засобів. Незважаючи на лінгвістичну схожість, з точки зору права це різні терміни, оскільки способи правового регулювання – це: а) приписи; б) заборони; в) дозволи. При цьому правові засоби – це норми права, правові відносини, акти реалізації прав та обов'язків тощо¹.

Підкреслимо, що основоутворюючим елементом механізму адміністративно-правового регулювання, без сумнівів, є адміністративно-правові відносини, які виникають у зв'язку з діяльністю того чи іншого органу публічної влади.

Відтак саме адміністративно-правові відносини визначають динамічні напрямки адміністративно-правового регулювання з огляду на те, що безпосередньо правовідносини сублімують декларовані законом правила поведінки у фактичні дії суб'єктів права. У той же час вказаний елемент адміністративно-правового регулювання являє собою важливий інструмент, за рахунок якого реалізується процес виконання встановлених правил поведінки. Реальне виконання юридичної норми передбачає виникнення, зміну або припинення правовідносин, а така форма її реалізації, як правозастосування не вбачається можливою при відсутності цієї складової механізму правового регулювання.

Як вже зазначалося адміністративно-правові відносини виникають у зв'язку із специфічною діяльністю відповідних державних органів, яка у адміністративній правовій доктрині отримала назву «публічне управління».

Зауважимо, що зазначена юридична категорія, з одного боку, є доволі розробленою у науковому колі вчених – адміністративістів, а з іншого – вкрай багатогранною та важкою для розуміння. Але, у той же час, без встановлення основних критеріїв правової сутності цієї дефініції, вбачається неможливим повною мірою зрозуміти предмет правового регулювання адміністративного права взагалі, та специфіку внутрішньоорганізаційної діяльності правоохоронних органів, як суб'єктів публічного управління, зокрема.

Підтвердження думки дисертанта про складність та багатогранність поняття публічного управління отримуємо у науковому дослідженні Р.С. Мельника, який зазначає, що категорія «публічне управління» є надзвичайно складною за своїм змістом, яку легше описати, ніж сформулювати її чітко визначення².

Цілком слушно вчений наголошує, що публічне управління являє собою один з напрямків суспільно корисної діяльності, який здійснюється

¹ Стеценко С. Г. Механізм адміністративно-правового регулювання: сучасні проблемні питання. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. № 35. С. 34. URL: <http://www.apdp.in.ua/v35/07.pdf>

² Мельник Р. С. Категорія «публічне управління» у новій інтерпретації. *Право і суспільство*. 2012. № 6. С. 96. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2012_6_21

певною сукупністю суб'єктів, зокрема органами державної влади. Очевидним вбачається тісне переплетіння функцій публічного управління та державної влади, яка реалізується органами законодавчої, виконавчої та судової влади. Принцип тривладного розгалуження передбачає необхідність відповідних органів функціонувати у формах, притаманним лише їм. Для законодавчої влади це законотворчість; для виконавчої – публічне управління; для судової – судочинство¹.

У той же час аналізуючи широкий спектр наукових досліджень щодо встановлення сутності публічного управління, можна зробити висновок, що багато з них базуються на застарілій теорії про те, що публічне управління – це виключно виконавчо – розпорядча діяльність органів виконавчої влади.

Означена теорія оголошує такі дефініції як «державна виконавча влада», «публічне управління», «публічна адміністрація», «адміністративна влада» синонімічними за своєю суттю. Із вказаного можна констатувати, що науковці фактично ототожнюють публічне управління тільки з виконавчою владою (виконавчою діяльністю), з чим дисертант категорично не погоджується та підтримує авторів, які наголошують на недоцільності такого висновку².

На користь неможливості обмеження публічного управління виключно розпорядчо – виконавчою діяльністю органів виконавчої влади говорить той факт, що правова сутність управлінських відносин характеризується широкою сферою галузевого застосування, вони притаманні не тільки адміністративному праву. Ба більше тільки частина з них, що регламентована в законодавстві, регулюється цією галуззю права і відноситься до його предмета. У той же час категорія «публічне управління» у реаліях сьогодення повинна усвідомлюватися як феномен значно ширший ніж державна виконавча влада чи державна виконавча діяльність.

Як вже вище зазначалося, завдання щодо здійснення публічного управління виконуються державними органами усіх трьох гілок владного розгалуження. Підкреслимо, що Верховна Рада України як вищий законодавчий орган держави має беззаперечний вплив на управлінські правовідносини з огляду на те, що результатом прийняття законів є реалізація управління з боку держави практично всіма напрямками соціального життя суспільства.

Роль судових органів у механізмі публічного управління також важко переоцінити. Основна їх задача у вказаному процесі полягає у формуванні управлінських дій, метою яких є захист суспільних відносин від протиправних посягань, а також відновлення порушених прав суб'єктів цих відносин тощо. Окрім зазначеного треба пам'ятати про повноваження судових органів як суб'єктів адміністративної юрисдикції під час розгляду

¹ Мельник Р. С. Категорія «публічне управління» у новій інтерпретації. *Право і суспільство*. 2012. № 6. С. 9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2012_6_21

² Кубко Є. Про предмет адміністративного права. *Право України*. 2000. № 5. С. 4; Запорожець М. П. Адміністративно-правове забезпечення діяльності місцевих загальних судів України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2004. С. 19.

справ про адміністративні правопорушення.

У той же час за своєю юридичною природою та організаційно-правовим призначенням органи виконавчої влади вбачаються безпосередніми суб'єктами реалізації механізму публічного управління в державі, виконуючи його у притаманних їм формах щоденного управлінського впливу¹.

Важливим аспектом для усвідомлення змісту публічного управління є систематизація його суб'єктів та об'єктів (персоналізованих), оскільки саме вони і реалізують суб'єктивні права та обов'язки, виступаючи водночас суб'єктами адміністративних правовідносин.

Аналізуючи сутність публічного управління у призмі внутрішньоорганізаційної діяльності органів державної влади, можна зробити висновок, що виходячи з його правової природи та встановлених вище особливостей, вказану діяльність потрібно розглядати як таку, що розповсюджується виключно на зовнішні правовідносини між її суб'єктами.

Як зауважує Р. С. Мельник, «... не є публічним адмініструванням діяльність, пов'язана з внутрішньою організацією функціонування (реорганізація підрозділів, переміщення державних службовців, реалізація дисциплінарної відповідальності тощо) органів публічної влади. Зазначену діяльність можна назвати внутрішньоуправлінською, яка, однак, так само як і публічне адміністрування, регламентується нормами адміністративного права².

Втім подібну позицію підтримують не всі вчені. Так, К. Л. Бугайчук виділяє широкий (зовнішньо орієнтований) підхід до публічного управління, який стосується окремих сфер суспільного життя (освіти, науки, економіки тощо), та внутрішньо орієнтований підхід, що пов'язаний з організацією та здійсненням внутрішніх управлінських процесів усередині систем відповідних суб'єктів публічної адміністрації³.

Науковець пропонує називати такий підхід «адміністративний менеджмент», оскільки його кінцеве призначення полягає в забезпеченні результативного функціонування організації (установи) на основі ефективної організації адміністративних процесів для задоволення цілей її функціонування, а також у впорядкуванні організаційної структури суб'єкта, організації планування, підготовки, розробки та реалізації управлінських рішень, організації діяльності апарату управління, здійснення документального, інформаційного, кадрового, психологічного забезпечення тощо⁴.

Враховуючи думку вченого про специфіку внутрішньоорганізаційної

¹ Запорожець М. П. Адміністративно-правове забезпечення діяльності місцевих загальних судів України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2004. С. 13.

² Мельник Р. С. Категорія «публічне управління» у новій інтерпретації. *Право і суспільство*. 2012. № 6. С. 96. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2012_6_21.

³ Бугайчук К. Функції публічного адміністрування в органах Національної поліції України: поняття та класифікація. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 5. С. 118. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/2352>

⁴ Там само. С. 113.

компоненти діяльності органів публічної адміністрації, автор підтримує тих вчених, які наголошують на необхідності сепарувати публічне управління державних органів від їх внутрішньоорганізаційної діяльності, у той же час визнаючи її окремою складовою предмету адміністративно-правового регулювання, яка регламентується відповідними правовими нормами та за своєю суттю є адміністративними правовідносинами.

Для більш змістовної аргументації наведеної вище точки зору звернемося до наукових досліджень, метою яких було встановити та розкрити правову сутність внутрішньоорганізаційної діяльності державних органів у контексті адміністративно-правового регулювання та адміністративно – правових відносин.

До прикладу М. П. Запорожець наводить думки вчених, які одні з перших припустили допущення про адміністративно – правовий характер внутрішньоорганізаційних відносин у органах публічної влади. Аналізуючи особливості їх виконавчо-розпорядчої діяльності науковець, у той же час, звертає увагу на те, що у функціонуванні судових і правоохоронних органів також є низка факторів, які вказують на його виконавчо-розпорядчий характер [1, с. 24]

Так, вчений зазначає, що ще у період становлення сучасної доктрини адміністративного права науковці звертали увагу на те, що внутрішньоорганізаційна діяльність органів державної влади, у тому числі судів, прокуратури тощо, однозначно має управлінський характер, але при цьому не може вважатися публічним управлінням, з огляду на його зв'язки із реалізацією повсякденного та безпосереднього керівництва господарством та культурою. По суті мова може йти про «управління» за лінією внутрішньої підлеглих. А воно є необхідною умовою існування будь-якого організованого колективу, у тому числі і громадських організацій².

Зауважимо, що зазвичай такого роду правові зв'язки мають місце під час виникнення завдань у процесі функціонування державної служби, організації її проходження відповідними службовцями та працівниками, внутрішнього контролю за дотриманням дисципліни і законності тощо.

З означеного можна зробити висновок, що особливість норм адміністративного права вбачається у їх мультизадачності, коли окрім регулювання притаманної всім органам публічної влади виконавчо-розпорядчої діяльності (зовнішня форма управлінської діяльності суб'єктів адміністративного права)³, ними впорядковується ще і діяльність внутрішньоорганізаційна, яка у переважній більшості випадків, як вже зазначалося вище, не вкладається у рамки зовнішньоорієнтованих правовідносин у сфері публічного управління.

Як окремий елемент предмету адміністративного права

¹ Запорожець М. П. Адміністративно-правове забезпечення діяльності місцевих загальних судів України : дис... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Національний ун-т внутрішніх справ. Харків, 2004. С. 24.

² Там само. С. 24.

³ Там само. С. 24.

внутрішньоорганізаційну діяльність органів публічної влади визначають і представники сучасної наукової школи.

Так, С. В. Ківалов та Л. Р. Біла-Тіунова наголошують, що у предметі адміністративного права логічним є аналізувати управлінські відносини у класифікаційній піраміді державних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, управлінські відносини, які виникають під час внутрішньої організації та діяльності апарату інших державних органів, у тому числі у апаратах державних підприємств, установ та організацій¹.

При цьому В.Б. Авер'янов підкреслює, що до предмета адміністративного права входять, зокрема, відносини, що формуються у процесі внутрішньої організації та діяльності апаратів усіх державних органів, адміністрацій державних підприємств, установ та організацій².

Аналізуючи правову сутність внутрішньоорганізаційної діяльності органів публічної влади слід звернути увагу на той факт, що її доктринальна особливість вбачається у тотожності фундаментальних правових підвалин реалізації та регулювання в незалежності від виду державних органів, їх підсистем або приналежності до певної гілки влади.

Ключовою метою адміністративно-правового регулювання внутрішньоорганізаційної діяльності окреслених вище органів вбачається встановлення, класифікація та систематизація їх внутрішньоструктурної побудови, а також розробка форм і методів ефективної співпраці між її елементами у межах повноважень вказаних державних органів та їх апаратів, на які покладені обов'язки щодо реалізації завдань та функцій, визначених законодавством.

Зважаючи на вказане вище справедливим буде зауваження О. І. Бедного, який підкреслює, що при встановленні особливостей внутрішньоорганізаційних відносин слід окремо відзначити взаємозв'язок між внутрішньоорганізаційними та публічно-службовими відносинами, які, також, врегульовані адміністративно – правовими нормами. На відміну від внутрішньоорганізаційної діяльності, яка, в першу чергу, стосується лише деяких елементів штатної системи (підрозділів, відділів, посад) органів публічної влади та їх апаратів, то публічно-службові відносини, зазвичай, виникають, змінюються та припиняються для конкретних працівників публічної служби. У той же час позитивний рівень динаміки публічно-службових відносин напряму залежить від характеру внутрішньоорганізаційних відносин³.

¹ Бедний О. І. Внутрішньо-організаційні відносини в органах публічної влади та їх апаратах як складова предмета адміністративного права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2016. Серія ПРАВО. Вип. 40. Т. 1. С. 131; Ківалов С.В., Біла-Тіунова Л.Р. Адміністративне право України: навчальний посібник. – 5-е вид., перероб. і доп. Одеса: Фенікс, 2011. С. 21.

² Бедний О. І. Внутрішньо-організаційні відносини в органах публічної влади та їх апаратах як складова предмета адміністративного права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2016. Серія ПРАВО. Вип. 40. Т. 1. С. 131; Ківалов С. В., Біла-Тіунова Л. Р. Адміністративне право України: навчальний посібник. 5-е вид., перероб. і доп. Одеса : Фенікс, 2011. С. 21; Адміністративне право України. Академічний курс: підруч. ; у 2 т. – Т. 1. : Загальна частина / Ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). К. : Видавництво «Юридична думка», 2004. С. 171

³ Бедний О. І. Внутрішньо-організаційні відносини в органах публічної влади та їх апаратах як

Висновки. Підбиваючи підсумок аналізу змісту внутрішньоорганізаційної діяльності органів публічної влади та правоохорони у призмі адміністративно-правового регулювання, можна констатувати, що вказану діяльність помилково вважати одним з напрямів публічного управління, у той же час вона є окремою складовою предмету адміністративно-правового регулювання, оскільки врегульована відповідними нормами та за своєю суттю становить вид адміністративно – правових відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ярмакі Х. П. Механізм адміністративно-правового регулювання. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2013. № 2. С. 81–87.
2. Голосніченко І. П. Попередження корисливих проступків засобами адміністративного права. К. : Юрінком Інтер, 1991. С. 91.
3. Стеценко С. Г. Механізм адміністративно-правового регулювання: сучасні проблемні питання. *Актуальні проблеми держави і права*. 2007. № 35. С. 31–34. URL: <http://www.apdp.in.ua/v35/07.pdf>.
4. Мельник Р. С. Категорія «публічне управління» у новій інтерпретації. *Право і суспільство*. 2012. № 6. С. 95–98. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2012_6_21.
5. Кубко Є. Про предмет адміністративного права. *Право України*. 2000. № 5. С. 3–6.
6. Запорожець М. П. Адміністративно-правове забезпечення діяльності місцевих загальних судів України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2004. 20 с.
7. Бугайчук К. Функції публічного адміністрування в органах Національної поліції України: поняття та класифікація. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 5. С. 112–117. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/2352>.
8. Запорожець М. П. Адміністративно-правове забезпечення діяльності місцевих загальних судів України : дис... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Національний ун-т внутрішніх справ. Харків, 2004. 181 с.
9. Бедний О. І. Внутрішньо-організаційні відносини в органах публічної влади та їх апаратах як складова предмета адміністративного права. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 2016. Серія ПРАВО. Вип. 40. Т. 1. С. 131–134.
10. Ківалов С. В., Біла-Тіунова Л. Р. Адміністративне право України: навчальний посібник. 5-е вид., перероб. і доп. Одеса : Фенікс, 2011. 400 с.
11. Адміністративне право України. Академічний курс: підруч. ; у 2 т. – Т. 1. : Загальна частина / Ред. колегія: В. Б. Авер'янов (голова). К. : Видавництво «Юридична думка», 2004. 584 с.

Стаття надійшла до редакції 12.12.2023

Oleksandr An. PRYSYAZHNYUK,

Post-graduate Student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

SEPARATE THEORETICAL BASIS OF INTERNAL ORGANIZATIONAL ACTIVITIES OF PUBLIC GOVERNMENT BODIES

The article examines the legal essence of the mechanism of administrative and legal regulation in the context of the activities of public authorities. It has been established that the fundamental element of this process is administrative and legal relations that arise in connection with the activities of one or another public authority, including state law enforcement agencies.

It is emphasized that it is administrative-legal relations that determine the dynamic directions of administrative-legal regulation, given that legal relations directly sublimate the rules of behavior declared by law into the actual actions of legal entities. Common and distinctive features of public administration and intra-organizational activities of state authorities as the main directions of their functioning are analyzed.

It is noted that the specified processes should not be equated, since intra-organizational activity is a separate element of the subject of administrative and legal regulation, regulated by relevant norms and in its essence constitutes a type of administrative and legal relations.

Keywords: *public administration, state authorities, mechanism of administrative and legal regulation, intra-organizational activity.*

Тетяна Анатоліївна ШЕВЧУК,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДЕОКУПАЦІЇ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНОЇ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ У ФОКУСІ КРИМІНОЛОГІЧНИХ СПЕЦИФІКАЦІЙ

У публікації здійснено аналіз стану нормативно-правового забезпечення деокупації тимчасово окупованої території України. Визначено основні нормативно-правові акти, якими врегульовано діяльність суб'єктів реалізації державної політики у цьому напрямку.

Надано стислий опис проблемних питань, що виникають у теоретичній площині та правозастосовчій діяльності у зв'язку зі змінами, що були внесені до ряду законодавчих актів України в умовах дії правового режиму воєнного стану, зокрема: неоднозначність трактування нормативно-правових приписів, незгодженість їх між собою, можливість різного тлумачення деяких положень, невиправдана конкуренція деяких правових норм, їх недостатня формалізація (неконкретизованість) тощо. Окреслено актуальні напрямки удосконалення нормативно-правового забезпечення деокупації тимчасово окупованої території України з метою підвищення ефективності захисту національних інтересів України в частині забезпечення її територіальної цілісності та недоторканості.

Підсумовано, що законодавче забезпечення деокупації тимчасово окупованої території України потребує постійного оновлення через поширення негативних явищ і процесів, пов'язаних із військовою агресією з боку росії, що передбачає формування державної політики з урахуванням правового режиму воєнного стану і пов'язаних із цим суспільних перетворень.

Ключові слова: злочинність, протидія злочинності, нормативно-правове забезпечення, кримінологічне забезпечення, стратегія, воєнний стан, деокупація.

Постановка проблеми. Збройна агресія російської федерації проти

України, розпочата у 2014 році, призвела до тимчасової окупації невід'ємних частин території нашої держави та нехтування одним із основних принципів міжнародного права щодо непорушності кордонів. У зв'язку з чим виникла потреба у кримінологічному забезпеченні та супроводженні деокупації тимчасово окупованої території України.

В умовах дії правового режиму воєнного стану та відсічі збройної агресії російської федерації критично важливим є дотримання високого рівня нормативно-правового забезпечення діяльності суб'єктів протидії злочинності у суворій відповідності до поставлених завдань в рамках правової політики держави у кримінологічному та кримінально-правовому її вимірах.

З метою забезпечення конституційного устрою, територіальної цілісності, миру, охорони фундаментальних прав і свобод людини, власності, громадського порядку і громадської безпеки від кримінально протиправних посягань законодавцем було удосконалено нормативно-правову основу протидії злочинності з урахуванням введення правового режиму воєнного стану в Україні та окупації частини її території.

Беззаперечно актуальним вбачається систематизація та аналіз стану нормативно-правового забезпечення деокупації тимчасово окупованої території України, як основи виразу нової кримінологічної політики, адаптованої до вимог часу та викликів сучасному суспільству.

Дослідження вектору нормативно-правового забезпечення реалізації діяльності із протидії злочинності набуває виключно важливого значення та потребує розробки спеціальних правових механізмів реалізації з урахуванням системного збільшення викликів, що постають перед правоохоронними органами під час відсічі збройної агресії рф на території України та деокупації окупованих територій, що у свою чергу обумовлює необхідність суттєвого розширення кола задач, що стоять перед ними в частині забезпечення національної безпеки, територіальної цілісності і недоторканності України, захисту прав та законних інтересів фізичних і юридичних осіб в умовах дії правового режиму воєнного стану.

Українське законодавство, яким врегульовано діяльність суб'єктів протидії злочинності, досить ґрунтовно досліджене, зокрема такими науковцями, як О. М. Бандурка, В. С. Батиргарєєва, В. М. Бесчастний, В. І. Борисов, В. В. Василевич, В. В. Голіна, В. К. Грищук, І. М. Даньшин, А. П. Закалюк, А. В. Калініна, О. М. Костенко, О. М. Литвинов, І. І. Митрофанов, Ю. В. Орлов, О. О. Титаренко, П. Л. Фріс, С. К. Шабельніков та іншими. Однак, розвиток суспільства та відносин у ньому є процесами перманентними і такими, що потребують системного аналізу. Поява нових ризиків для кримінологічної безпеки, зокрема у зв'язку зі збройною агресією з боку російської федерації зумовлюють необхідність підвищення рівня якості нормативно-правового забезпечення врегулювання відповідних процесів, зокрема, нормативно-правової основи та механізмів реалізації державної політики деокупації тимчасово окупованих територій України.

Метою статті є теоретичне узагальнення проблем нормативно-

правового забезпечення деокупації тимчасово окупованої території України.

Виклад основного матеріалу. З огляду на тривалий збройний конфлікт на території України, анексію частини її територій та відкриті заклики російської влади до знищення української нації та України, як суверенної незалежної держави, відповідно до [Конституції України](#) було введено правовий режим воєнного стану¹.

Очевидним є його вплив майже на всі сфери суспільного життя, усі напрями державної політики, нормативно-правову основу й інституційні структури реалізації державної політики, форми та методи роботи державних органів й органів місцевого самоврядування. Закономірною є потреба вдосконалити значну кількість чинних нормативно-правових актів України щодо деокупації тимчасово окупованої території України. Оскільки державна політика України з питань тимчасово окупованих територій – багатоаспектне явище міждисциплінарного й міжгалузевого характеру, вона потребує ґрунтовного вивчення, з огляду на нагальну потребу для сучасної теорії і практики державотворення, відновлення, збереження та зміцнення миру й територіальної цілісності країни, здобутої протягом тисячолітньої історії та визнаної конституційною цінністю на сучасному етапі².

Деокупація тимчасово окупованої території України передбачає реалізацію комплексу заходів дипломатичного, військового, економічного, інформаційного, гуманітарного та іншого характеру, спрямованих на остаточне припинення загарбницьких дій збройних формувань РФ та відновлення територіальної цілісності України у межах її міжнародно визнаного державного кордону, забезпечення державного суверенітету України.

Ще у 2017 році у Аналітичній доповіді до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України» серед найважливіших завдань реформаторських сил у парламенті було визначено: здійснити законодавче визначення засад державної політики щодо відповіді на російську агресію, запровадження режиму окупованих територій, захисту прав внутрішньо переміщених осіб та осіб, які перебувають під окупацією, визначення основ стратегії відновлення територіальної цілісності України як шляхом втілення Мінських домовленостей, так і іншими засобами. Зокрема йдеться про: чітке встановлення підстав для оголошення територій окупованими та звільненими; визначення засобів звільнення територій, порядку та послідовності їх використання органами державної влади; запровадження ефективного парламентського контролю над діями органів влади та

¹ Про правовий режим воєнного стану : Закон України. Відомості Верховної Ради. 2015. № 28. ст. 250. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

² Шаптала Н.К, Камінська Н.В. Державна політика України з питань тимчасово окупованих територій: проблеми концептуалізації в сучасному науковому дискурсі. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2022. № 1 (23). С. 57.

воєнною організацією держави у процесі звільнення та постконфліктного відновлення окупованих територій¹.

Нормативно-правове врегулювання процесів пов'язаних із деокупацією окупованих територій України, передбачає забезпечення цієї діяльності з боку національної правової системи. Воно є виразом кримінологічного забезпечення, під яким слід розуміти створення умов, у результаті яких має настати сприятлива для діяльності суб'єктів протидії злочинності ситуація або їх множина. Інакше кажучи, воно являє собою допоміжну діяльність у вигляді створення сприятливих умов для здійснення відповідними суб'єктами впливу на злочинність з метою зниження інтенсивності процесів детермінації злочинності, нейтралізації дії її причин та умов для обмеження кількості злочинних проявів до певного рівня.²

У свою чергу кримінологічне забезпечення реалізується через наявне кримінологічне законодавство, яке складається з нормативно-правових актів, які регулюють та забезпечують реалізацію заходів із обмеження й усунення причин і умов злочинності, утворюють юридичну основу реагування на неї, а також запобігання злочинам, припинення злочинів і протидію злочинності³.

Система нормативно-правового забезпечення деокупації тимчасово окупованої території України являє собою сукупність законів і підзаконних нормативних актів, які утворюють нормативно-правове поле регламентації діяльності відповідних суб'єктів сил безпеки і оборони, до яких відносяться:

- Конституція України, норми якої мають пряму дію та найвищу юридичну силу і містить вихідні положення щодо гарантування забезпечення територіальної цілісності України;

- норми міжнародного права, адже діяльність із деокупації окупованих територій здійснюється у суворому дотриманні положень міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також виданих на виконання законів інших нормативно-правових актів;

- Закони України (передусім такі як: «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», «Про державний кордон України», «Про громадянство України», «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», «Про національну безпеку України» «Про боротьбу з тероризмом» «Про Збройні Сили України», «Про тимчасові заходи на період проведення антитерористичної операції», «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», «Про здійснення правосуддя та кримінального провадження у зв'язку з проведенням антитерористичної операції» та цілий ряд інших законів які

¹ Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році». К.: НІСД, 2017. С. 122.

² Кримінологія : академічний курс / кол. авторів; за заг. ред. О. М. Литвинова. Київ : Видавничий дім «Кондор», 2018. С. 187.

³ Гусаров С. М. Кримінологічне законодавство // Українська кримінологічна енциклопедія / за заг. ред. В. В. Чернея, В. В. Сокурєнка ; упоряд. О. М. Джужа, О. М. Литвинов. Харків – Київ : Харк. нац. ун-т внутр. справ ; Нац. акад. внутр. справ, Кримін. асоц. України, Золота миля, 2017. С. 352

діють, або діяли на території України та положеннями яких було врегульовано забезпечення деокупації тимчасово окупованої території України починаючи із 2014 року у різних форматах (антитерористична операція/операція об'єднаних сил) у міжнародно визнаних кордонах 1991 року;

- підзаконні нормативно-правові акти, основна роль яких полягає у деталізації законодавчих положень (Акти (постанови) Верховної Ради України, Укази та розпорядження Президента України, Акти (постанови та розпорядження) Кабінету Міністрів України), якими врегульовано механізм реалізації політики держави. Зокрема, до тих, якими регламентовано проведення того чи іншого формату деокупації відносяться: Постанова Верховної Ради України «Про відсіч збройній агресії Російської Федерації та подолання її наслідків»; Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про Стратегію деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя»; Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України»; Указ Президента України «Про Стратегію національної безпеки України»; Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» та інші.

Також є значна кількість відомчих (міжвідомчих) нормативних актів, якими врегульовано порядок спільної діяльності взаємодіючих між собою підрозділів у сфері забезпечення деокупації у формі наказів, директив, настановлень, положень, статутів, правил, інструкцій тощо.

Законодавча сфера постійно піддається реформуванню задля забезпечення сталого розвитку у відповідності до загальнодержавних стратегій, програм, планів, зокрема, таких: «Стратегія воєнної безпеки України», «Стратегія забезпечення державної безпеки», «Стратегія національної безпеки України», «Стратегія кібербезпеки України», «Стратегія деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя», «Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки» та інших стратегічно важливих програмних документів, аналіз яких свідчить про спрямування на забезпечення національної безпеки у різних її вимірах та укріплення української державності.

Формування в Україні політики деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території поєднується із заходами щодо розбудови миру, посилення обороноздатності держави, забезпечення подальшого суспільно-політичного і соціально-економічного розвитку України на засадах європейської та євроатлантичної інтеграції.

Підвищення якості нормативно-правового забезпечення є основою вирішення масштабних завдань модернізації країни, забезпечення відповідного рівня її обороноздатності в умовах опору російській агресії.

До основних питань, які мають бути врегульовані в рамках правового

поля в частині законодавчого забезпечення деокупації тимчасово окупованої території України, слід віднести: обмеження кола факторів детермінації відповідних суспільних протиріч; чітке визначення суб'єктного складу та формування кадрового резерву забезпечення деокупації, встановлення їх повноважень і розмежування компетенції в рамках виконання координаційних, стабілізаційних, відновлювальних та інших функцій; реалізація політико-дипломатичних та санкційних заходів реагування, спрямованих на протидію загрозам національній безпеці; розробки механізмів контролю за дотриманням положень законодавства; окреслення основних напрямків реалізації державної політики деокупації тимчасово окупованих територій, подолання наслідків збройної агресії РФ проти України та неповторення окупації; сприяння відновленню порушених прав цивільного населення, що проживало на тимчасово окупованих територіях.

Окремо наголосимо на необхідності вдосконалення як вітчизняного кримінального законодавства, так і міжнародної конвенційної бази у сфері протидії міжнародним злочинам. Одним з найгостріших питань, що виникає у зв'язку з цим, є, на нашу думку, удосконалення нормативно-правового визначення злочину геноциду. В цьому аспекті звертають на себе увагу міркування Ю. В. Орлова, який наголошує, що, незважаючи на всю специфічність цих злочинів, тим не менш тільки за офіційною статистичною звітністю протягом 2022 та 5 місяців 2023 р. зафіксовано 16 фактів екоциду та 28 – геноциду. Водночас самі лише цифри мало про що кажуть. Натомість, незважаючи на всю складність процесу доказування та відсутність однозначної оцінки в міжнародних судових установах, уважний та системний аналіз етіології агресії російської федерації проти України дають змогу стверджувати, що є достатньо підстав вести мову про здійснюваний росією геноцид Українського народу. Прояви і форми цього злочину дещо відрізняються (є ширшими, варіативними) від традиційного його розуміння, відображеного як у ст. 442 КК України, так і у ст. 6 Римського статуту Міжнародного кримінального суду: «Геноцид означає будь-яке з таких діянь, які вчинено з наміром знищити повністю або частково будь-яку національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку: а) вбивство членів такої групи; б) заподіяння тяжких тілесних ушкоджень або психічного розладу членам такої групи; в) умисне створення для такої групи умов життя, розрахованих на доведення її до повного або часткового фізичного знищення; г) впровадження заходів, спрямованих на запобігання дітонародженню всередині такої групи; е) насильницька передача дітей цієї групи до іншої групи»¹. У ситуації російсько-української війни йдеться радше про деяку гібридну форму геноциду, в якій єднається *популіцид* (фізичне винищення населення), *урбіцид* (знищення міст, інших населених пунктів як осередків культурних осередків, місць функціонування

¹ Римський статут Міжнародного кримінального суду : Міжнародний документ ООН. Статут від 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_588.

інститутів соціальної пам'яті, рекреації, охорони здоров'я, життєвих просторів) та *ідентоцид*¹.

Власне останнє, ідентоцид, є квінтесенцією агресії росії проти України. Тенденційність у прагненні елімінувати національну ідентичність простежується як у кримінальних фізичних проявах, так і ментальних акціях: а) політична пропаганда з широким використанням сугестивних впливів на чинники колективно-безсвідомого рівня; б) зміна освітніх стандартів, програм з метою ускладнення ретрансляції складників української національної ідентичності на тимчасово окупованих територіях, фальсифікація історії, агресивне невігластво та збочено-мілітарна повсякденність; в) дискримінаційні практики, забезпечені кримінально-законодавчим примусом, що виставляють блоки на шляху до видозміни нарративного, дискурсивного символічного просторів легітимації злочину агресії та геноциду тощо. Враховуючи тривалість окупації Автономної Республіки Крим, а також окремих районів Донецької та Луганської областей, що бере свій відлік від 2014 р., з високою часткою вірогідності можна прогнозувати зміцнення існуючих та прокладення нових фронтів українського суспільства. Цей процес має значний криміногенний потенціал, в тому числі й зокрема в контексті реалізації перехідного правосуддя².

Також варто бути свідомим й того, що у логіку ідентоциду вмонтовані як геноцидальні, так й екоцидальні практики, що активно використовує країна-агресор. Звісно, може здатися, що винищення об'єктів природи, цілих екосистем то є виключно проблема екологічного штибу, нехай навіть і такого масштабу, що має глобальну проєкцію. Однак, якщо сприймати навколишнє природне середовище як фактор ідентичності, як натуральний ареал відтворення української нації, як чинник консолідації й формування візій спільного майбутнього, то очевидним виявиться і той висновок, що удар по цьому чиннику (зокрема, підлив Каховської ГЕС, регулярне спричинення масштабних пожеж лісових масивів; станом на кінець 2022 знищено біля 2 млн. га лісу³. Внаслідок підливу Каховської ГЕС підтоплено орієнтовно 55 тис. га лісів, з яких 47 тис. га – це окуповані території⁴) – це цілеспрямована обструкція можливих засновків для базових майбутніх соціальних конвенцій українства. Тож вважаємо є підстави як для теоретичного виокремлення окремої гносеологічної, кримінологічної категорії «ідентоцид», його теоретичної розробки та впровадження у юридичне поле, визначення поруч з геноцидом одним з різновидів

¹ Орлов Ю. В. Тенденції у змінах криміногенної обстановки в Україні в умовах війни: від ординарної злочинності до кримінального радикалізму. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2023. № 1 (28). С. 118. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.09>.

² Там само. С. 119.

³ Війна в Україні призвела до знищення 2 мільйонів гектарів лісу. *Стрічка*. 2022. 11 листопада. URL: <https://eco.rayon.in.ua/news/553146-viyuna-v-ukraini-prizvela-do-znishchennya-2-milyoniv-gektariv-lisu> (дата звернення: 11.06.2023)

⁴ Блоховець Ю. Підлив Каховської ГЕС: майже 55 тис. гектарів лісів може бути затоплено водою на Херсонщині / Facebook. Блог. 2023. 6 червня. URL: <https://www.facebook.com/profile.php?id=100010028957829> (дата звернення: 10.06.2023).

міжнародних злочинів¹.

Отже, війна росії проти України поставила на порядок дня в тому числі й питання щодо удосконалення міжнародно-конвенційного поняття геноциду, розширення його ознак за рахунок включення діянь ідентоциду, урбіциду та, можливо, екоциду. Це питання в тому числі видається вельми важливим для встановленні історичної правди та реалізації перехідного правосуддя як елементу кримінологічного забезпечення деокупації територій України.

Висновки. Збройна і жорстока агресія росії створює реальну загрозу територіальній цілісності нашої держави що обумовлює необхідність удосконалення законодавчих механізмів захисту національних інтересів, запобігання зовнішнім і внутрішнім спробам дестабілізації в рамках правового поля.

Правова основа врегулювання суспільних відносин у контексті відновлення правопорядку на деокупованих територіях України повинна бути приведена у відповідність до вимог воєнного стану із неухильним дотриманням положень Конституції України та базуватися на принципах верховенства права, законності, невідворотності відповідальності за вчинення правопорушень, пріоритетності запобіжних заходів та комплексного їх здійснення, особливо в частині обмеження та позбавлення прав і свобод людини.

Досягнення високої якості та ефективності нормативно-правового забезпечення деокупації тимчасово окупованої території України можливе лише при суворому дотриманні правил, прийомів та засобів законодавчої техніки, що являється основою недопущення розбалансування системи всього кримінального та кримінологічного законодавства України. Це є нагальною вимогою часу, стратегічною задачею майбутнього та запорукою успішної реалізації державної політики України щодо деокупації та реінтеграції окупованих територій України, адаптованій під запити сьогодення.

Неоціненною в цьому процесі є роль кримінологічної науки, яка на рівні з політикою, дипломатією, армією містить значний потенціал у протидії злочинності правовими засобами, що забезпечується через наявне кримінологічне законодавство, яким регламентовано діяльність суб'єктів деокупації в межах виконуваних ними повноважень. Вона є могутнім знаряддям у справі протистояння системним загрозам, які виникають у зв'язку із окупацією частини території України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

¹ Орлов Ю. В. Тенденції у змінах криміногенної обстановки в Україні в умовах війни: від ординарної злочинності до кримінального радикалізму. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2023. № 1 (28). С. 119. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.09>

1. Аналітична доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році». К.: НІСД, 2017. 498 с.

2. Гусаров С. М. Кримінологічне законодавство // Українська кримінологічна енциклопедія / за заг. ред. В. В. Чернея, В. В. Сокурєнка ; упоряд. О. М. Джу́жа, О. М. Литви́нов. Харків – Київ : Харк. нац. ун-т внутр. справ ; Нац. акад. внутр. справ, Кримін. асоц. України, Золота миля, 2017. С. 351–353.

3. Калініна А. В. Кримінологічне законодавство як засіб нормативного обмеження впливу фонових явищ на стан злочинності в Україні // Фонові для злочинності явища: запобігання та протидія : Зб. тез доп. Всеукр. наук.-практ. конф. (27 квіт. 2018 р., м. Харків) / МВС України ; Харк. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінол. асоц. України. Харків : ХНУВС, 2018. С. 51–52.

4. Кримінологія : академічний курс / кол. авторів; за заг. ред. О. М. Литви́нова. Київ : Видавничий дім «Кондор», 2018. 576 с.

5. Орлов Ю. В. Тенденції у змінах криміногенної обстановки в Україні в умовах війни: від ординарної злочинності до кримінального радикалізму. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2023. № 1 (28). С. 108–1023. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2023.1.09>

6. Про правовий режим воєнного стану : Закон України. Відомості Верховної Ради. 2015. № 28. ст. 250. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>.

7. Римський статут Міжнародного кримінального суду : Міжнародний документ ООН. Статут від 17.07.1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/995_588.

8. Сокурєнка В. В. Стабілізаційно-транзитивна стратегія протидії злочинності на деокупованих територіях України. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2022. № 2 (27). С. 9–18.

9. Шабельніков С. К. Концепція розвитку кримінологічного законодавства України : модель стратегічно-цільового компоненту // Теоретичні питання юриспруденції і проблеми правозастосування: виклики XXI століття : Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 20 лист. 2020 р.) / Наук.-дослід. ін-т публ. політики і соц. наук. Харків : НДІ ППСН, 2020. С. 182–184.

10. Шабельніков С. К. Поняття кримінологічного законодавства // Держава і злочинність нові виклики в епоху постмодерну : зб. тез доп. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті віце-президента Кримінологічної асоціації України, професора О. М. Литвака (м. Харків, 23 квіт. 2020 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Кримінол. асоц. України. – Харків : ХНУВС, 2020. С. 153–155.

11. Шабельніков С. К. Поняття та природа кримінологічного законодавства: мережевий підхід. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2020. № 1 (22). С. 234–245.

12. Шаптала Н. К., Камінська Н. В. Державна політика України з питань тимчасово окупованих територій: проблеми концептуалізації в сучасному науковому дискурсі. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2022. № 1 (23). С. 55–62.

Стаття надійшла до редакції 30.11.2023

Tatiana A. SHEVCHUK,

Ph.D in Law, Associate Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

REGULATORY AND LEGAL PROVISION OF DEOCCUPATION OF THE TEMPORARY OCCUPIED TERRITORY OF UKRAINE IN THE FOCUS OF CRIMINOLOGY SPECIFICATIONS

The publication analyzes the state of regulatory and legal support for the de-occupation of the temporarily occupied territory of Ukraine. The main normative legal acts, which regulate the activities of the subjects of implementation of the state policy in this direction, are defined. A brief description of the problematic issues that arise in the theoretical plane and law enforcement activities in connection with the changes that were made to a number of legislative acts of Ukraine in the conditions of the legal regime of martial law is provided, in particular: ambiguity in the interpretation of regulatory and legal regulations, their inconsistency with each other, the possibility of different interpretations of some provisions, unjustified competition of some legal norms, their insufficient formalization (lack of specificity), etc. The current directions of improving the regulatory and legal support for the de-occupation of the temporarily occupied territory of Ukraine in order to increase the effectiveness of the protection of Ukraine's national interests in terms of ensuring its territorial integrity and inviolability are outlined.

It is summarized that the legislative support for the de-occupation of the temporarily occupied territory of Ukraine needs constant updating due to the spread of negative phenomena and processes related to military aggression by Russia, which provides for the formation of state policy considering the legal regime of martial law and related social transformations.

Keywords: *crime, countering crime, regulatory and legal support, criminological support, strategy, martial law, de-occupation.*

Світлана Миколаївна ПОПОВА,

доктор юридичних наук, професор,

(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

Максим Андрійович ТЕЛЬНИЙ

(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

ОСОБЛИВОСТІ ЗДІЙСНЕННЯ ВОЛОНТЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Розкрито необхідність здійснення волонтерської діяльності в Україні в умовах воєнного стану. Визначено характерні особливості та напрями волонтерської діяльності, а також типи, критерії волонтерства. Досліджено сучасний стан правового регулювання волонтерської діяльності в Україні та охарактеризовано суб'єктів органів влади, що здійснюють адміністративно-правове забезпечення волонтерської діяльності. Розкрито значення органів Національної поліції України при виявленні правопорушень у волонтерській діяльності.

Ключові слова: волонтер, волонтерська діяльність, гуманітарна допомога, благодійна діяльність, органи державної влади, правове забезпечення волонтерської діяльності, волонтерська організація, Національна поліція України, превентивна діяльність.

Постановка проблеми. Кожного року, 5 грудня, волонтери в усьому світі відзначають Міжнародний день волонтерів, заснований Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй в 1985 році. Милосердя, чуйність, співчуття, волонтерство, благодійність, а також небайдужість властиві українському народу. Вранці 24 лютого 2022 року Росія розпочала широкомасштабне вторгнення в Україну по всій довжині спільного кордону і з території Білорусі. Збройні сили України, Національна гвардія України, поліція та загони територіальної оборони чинили запеклий опір. З початком повномасштабного вторгнення в Україну російських військ є багато з тих, хто не зміг взяти зброю до рук, а почали допомагати в тилу та займатися волонтерською діяльністю¹.

У зв'язку з цим на сьогоднішній день, в умовах війни, вивчення особливості правового регулювання здійснення волонтерської діяльності в Україні видається особливо актуальним. Не потребує додаткової аргументації теза про те, що волонтерська допомога є суттєвим сегментом в системі забезпечення як війська, так і цивільного населення, а надто внутрішньо переміщених осіб та осіб, які проживають у зоні бойових дій.

¹ Проблеми сучасної поліцейстики: тези доп. наук.- практ. конф. (м. Харків, 20 квіт. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внут. справ. Харків: ХНУВС, 2022. С. 114.

Дослідження феномена волонтерства у теоретичному і практичному вимірі у вітчизняній науці здійснювали такі науковці, як С. М. Попова, Т. Л. Лях, О. А. Трубнікова, В. С. Сірко, К. Ю. Галушко, А. О. Іванов та ін.

Мета статті – дослідити сучасний стан правового регулювання волонтерської діяльності в Україні та проаналізувати окремі аспекти дій поліцейських при виявленні правопорушень у волонтерській діяльності.

Виклад основного матеріалу. «Волонтерство зробило Україну непереможною у 2014 році й робить непереможною сьогодні. Український народ ніколи не був байдужим. Ми завжди були чуйними до проблем, до потреб інших. Ми завжди допомагали одне одному в біді, та однієї миті поняття «українці» й «волонтери» стали синонімами...» – зазначив Президент України¹.

На сьогоднішній день, в умовах повномасштабної війни, що розгорнула Росія проти України, складного військово-політичного та соціально-економічного становища, в якому опинилась наша держава, ризикуючи своїм життям, волонтери допомагають усім, хто потребує допомоги й уваги. Вони перевозять громадян у більш небезпечні місця, забезпечують осіб продовольчими товарами, необхідними речами, ліками, надають їм правову та психологічну допомогу. Волонтерська діяльність ґрунтується на принципах законності, гуманності, рівності, добровільності, безоплатності, неприбутковості².

Для України, як і для всього світу, волонтерство є актуальним і важливим із різних причин. По-перше, як свідчить багаторічний досвід використання праці волонтерів, це ефективний спосіб вирішувати складні проблеми окремої людини, суспільства та довкілля, які часто виникають на ґрунті недостатньої турботи про суспільне благо. По-друге, волонтерство приносить у соціальну сферу нові, як правило, творчі та сміливі ідеї щодо вирішення найгостріших і найскладніших проблем. Тому саме завдяки йому безвихідні, на перший погляд, ситуації знаходять своє вирішення. По-третє, волонтерство – це спосіб, за допомогою якого кожний представник суспільства може брати участь у покращенні якості життя. По-четверте, це механізм, за допомогою якого люди можуть прямо адресувати свої проблеми тим, хто здатний їх вирішити³.

Підсумковий документ «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року», який прийнято на Саміті ООН у Нью-Йорку в 2015 році, прямо визнає волонтерські групи зацікавленими сторонами для досягнення 17-ти Цілей Сталого Розвитку та 169 завдань. На

¹ Волонтерство зробило Україну непереможною у 2014 році й робить непереможною сьогодні – Президент // Президент України – офіційне інтернет-представництво. URL:<https://www.president.gov.ua/news/volonterstvo-zrobilo-ukrayinu-nepereemozhnoyu-u-2014-roci-j-r-71873> (дата звернення 31.01.2023)

² Проблеми сучасної поліцейстики: тези доп. наук.- практ. конф. (м. Харків, 20 квіт. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внут. справ. Харків: ХНУВС, 2022. С. 115.

³ Менеджмент волонтерських груп від А до Я : навчально-методичний посібник / за ред. Т. Л. Лях та ін. Київ : Версо-04, 2012. 288 с.

думку міжнародних експертів, роль волонтерства як засобу сталого розвитку полягає в наступному: волонтерство зміцнює громадянську активність, захищає соціальну інклюзію, поглиблює солідарність та зміцнює відповідальність за результати розвитку; волонтерство є потужним засобом для залучення більшої кількості людей; волонтерство дозволяє людям і громадам брати участь у власному зростанні. Завдяки волонтерству громадяни розвивають свою стійкість, покращують базу знань та отримують почуття відповідальності за власну громаду. Соціальна згуртованість і довіра зміцнюються через індивідуальні та колективні волонтерські дії, що призводять до стійких результатів; волонтери можуть надавати технічну підтримку та посилювати потенціал у всіх тематичних сферах і завданнях. Вони надають базові послуги, допомагають передавати навички та сприяють обміну передовим досвідом; волонтерські організації можуть слугувати посередниками залучення, поєднуючи урядові стратегії та ініціативи з взаємодоповнюючими, але важливими добровільними діями громади; волонтери сприяють змінам у менталітеті, підвищуючи обізнаність або відстоюючи ці зміни та надихаючи інших; волонтери можуть допомогти виміряти прогрес у впровадженні цілей сталого розвитку, збираючи дані, надаючи експертизу та підтримуючи партисипативні форми планування і моніторингу¹

Світовий рейтинг благодійності – це дослідження, яке проводить британська благодійна організація Charities Aid Foundation (CAF) на підставі даних всесвітнього опитування компанії Gallup World View. У цьому дослідженні бере участь понад 150 тисяч респондентів із 153 країн. Воно є найбільшим у сфері доброчинності і єдиним на сьогодні, що дає загальне уявлення про предмет у глобальному масштабі та аналізує тенденції розвитку благодійності у різних країнах світу, а також дає рекомендації щодо доброчинності і корпоративної соціальної відповідальності урядам, некомерційним організаціям, компаніям та приватним особам. Місце країни в рейтингу залежить від середнього значення за трьома показниками: пожертвування приватними особами грошей благодійним організаціям, робота приватних осіб, як волонтерів; надання громадянами допомоги незнайомим людям, котрі її потребують. За даними CAF World Giving Index у 2022 році в усьому світі більше людей пожертвували гроші на благодійність і допомогли незнайомим людям, ніж за будь-який рік попереднього десятиліття. Україна піднялась з 20-го місця на 10-те, ставши єдиною європейською країною в першій десятці.²

Як повідомив голова обласної організації Товариства Червоного Хреста України, за період з 25 лютого 2022 року і до сьогодні їхня спільнота надала допомогу понад 1 млн людей. «Лише за напрямком допомоги цивільному населенню, а саме: передача продовольчих наборів, гігієнічних

¹ Офіційний сайт Програми волонтерів ООН (United Nations Volunteer Program, UNV). URL: <https://www.unv.org>

² World Giving Index 2022. URL: https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-research/caf_world_giving_index_2022.

засобів, медпрепаратів – надали підтримку більш 1 млн 350 осіб. І це була не одноразова допомога одній людині. Загалом наш кол-центр приймав 2000 дзвінків вдень, а встигали зробити 1200 виїздів з розвезення продуктів». Протягом повномасштабного вторгнення на територію України Харківською обласною організацією Товариства Червоного Хреста надано психосоціальну підтримку більш ніж 2000 внутрішньо-переміщеним особам (ВПО) та дітям. За кордон евакуйовано та розміщено 65 дітей з інвалідністю та понад 100 людей з інклюзією¹.

На Харківщині створили Раду волонтерів. Це самостійний орган, який у координації з Харківською обласною військовою організацією (ХОВА) буде збалансовувати волонтерську діяльність, щоб розподіляти допомогу рівномірно по всій Харківській області. До Ради волонтерів вже долучилися 33 фонди та організації. Першочерговими питаннями Ради волонтерів є забезпечення мешканців деокупованих населених пунктів медикаментами, будівельними матеріалами, евакуація².

Одним із основоположних документів правового регулювання волонтерської діяльності в усьому світі є Загальна декларація волонтерів, прийнята 14 вересня 1990 року у Парижі на XI Всесвітній конференції Міжнародної асоціації добровольчих зусиль (IAVE). IAVE було створено в 1970 році, кожні два роки вона проводить Всесвітні конференції волонтерів. У цьому документі волонтерська діяльність розглядається як інструмент соціального, економічного, культурного й екологічного розвитку і підкреслюється, що волонтерство – це добровільний вибір, що відображає особисті погляди та позиції; це активна участь громадянина в житті суспільства, що виражається, як правило, у спільній діяльності в межах різного роду асоціацій. Волонтерство сприяє покращенню якості життя, особистому процвітанню й поглибленню солідарності, реалізації основних потреб на шляху будівництва справедливішого і мирного суспільства, більш збалансованому економічному та соціальному розвитку, створенню нових робочих місць і професій. Нині цей документ є основою декларацій волонтерів окремих країн, національних і регіональних концепцій, програмних документів окремих організацій та рухів. Він не тільки визначає ключові цінності волонтерства, а й регламентує діяльність волонтерських спільнот. У січні 2001 року Міжнародною радою директорів Міжнародної асоціації волонтерських зусиль на XVI Всесвітній конференції добровольців було прийнято Декларацію про волонтерську діяльність, в якій закріплені принципи волонтерської діяльності: визнання права на волонтерство за всіма чоловіками, жінками та дітьми, незалежно від їхньої раси, віросповідання, фізичних особливостей, відповідного соціального та матеріального стану; повага гідності та культури всіх людей; надання

¹ Волонтери і співробітники Червоного Хреста за час повномасштабного вторгнення РФ надали допомогу більш ніж мільйону людей // Харківська обласна військова адміністрація – офіційний вебсайт. 30.11.2022. URL: <https://kharkivoda.gov.ua/news/117300> (дата звернення 31.01.2023)

² На Харківщині створили Раду волонтерів // Харківська обласна військова адміністрація – офіційний вебсайт. 30.11.2022. URL: <https://kharkivoda.gov.ua/news/118061> (дата звернення 31.01.2023)

допомоги, безкоштовних послуг особисто чи організовано в душі партнерства та братерства; визнання рівної важливості особистих і колективних потреб, сприяння їх колективному забезпеченню; перетворення волонтерства на елемент набуття нових знань і навичок, удосконалення здібностей, стимулюючи при цьому ініціативу та творчість людей, надаючи кожному можливість бути творцем, а не користувачем, спостерігачем¹.

За період незалежності України державою видано низку нормативно-правових актів щодо підтримки та розвитку волонтерського руху на національному рівні, зокрема Конституцією України,² закріплюється постулат «соціальної держави», що є певним ідеалом державного устрою, держава сприятиме повному й рівному забезпеченню інвалідам, малозабезпеченим, безробітним, людям похилого віку та іншим верствам населення, що потребують спеціального захисту з боку влади, всіх прав людини та основоположних свобод, а також поваги до їх особистості³.

Волонтерська діяльність є формою благодійної діяльності⁴. Законом України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» визначено, що «благодійна діяльність – це добровільна особиста та/або майнова допомога для досягнення визначених цілей, що не передбачає одержання благодійником прибутку, а також сплати будь-якої винагороди або компенсації благодійнику від імені або за дорученням бенефіціара»⁵. В Законі України «Про Товариство Червоного Хреста України» вказано, що «благодійна діяльність – діяльність, пов'язана з наданням допомоги та підтримки тим, хто її потребує, виходячи із загальнолюдських принципів гуманності та взаємодопомоги, яка здійснюється виключно безкорисливо (без мети одержання прибутку чи іншої вигоди)»⁶.

Однією з форм благодійної діяльності є донорство крові. Законом України «Про безпеку та якість донорської крові та компонентів крові» визначено, що донорство крові та компонентів крові – добровільний акт людини, що полягає у донації крові та/або компонентів крові для подальшого використання їх для трансфузії, виготовлення лікарських

¹ Горінов П., Драпушко Р. Волонтерська діяльність в Україні: соціально-правове дослідження: монографія / Павло Горінов, Ростислав Драпушко. Київ: Державний інститут сімейної та молодіжної політики, 2022. С. 70–71.

² Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 31.01.2023).

³ Держава і суспільство в Україні: історія і сучасність (Матеріали до національної доповіді НАН України 2013 р.). Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. С. 43.

⁴ Про волонтерську діяльність: Закон України від 19.04.2011 № 3236-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text> (дата звернення: 31.01.2023).

⁵ Про благодійну діяльність та благодійні організації : Закон України від 05.07.2012 № 5073-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text> (дата звернення: 31.01.2023).

⁶ Про Товариство Червоного Хреста України : Закон України від 28.11.2002 № 330-IV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/330-15#Text> (дата звернення: 31.01.2023).

засобів, медичних виробів або використання у наукових дослідженнях¹.

Розглядаючи благодійну діяльність, слід зупинитися на визначенні гуманітарної допомоги. Законом України «Про гуманітарну допомогу» визначено, що гуманітарна допомога – цільова адресна безоплатна допомога в грошовій або натуральній формі, у вигляді безповоротної фінансової допомоги або добровільних пожертвувань, або допомога у вигляді виконання робіт, надання послуг, що надається іноземними та вітчизняними донорами із гуманних мотивів отримувачам гуманітарної допомоги в Україні або за кордоном, які потребують її у зв'язку із соціальною незахищеністю, матеріальною незабезпеченістю, важким фінансовим становищем, виникненням надзвичайного стану, зокрема внаслідок стихійного лиха, аварій, епідемій і епізоотій, екологічних, техногенних та інших катастроф, які створюють загрозу для життя і здоров'я населення, або тяжкою хворобою конкретних фізичних осіб².

19 квітня 2011 року прийнято Закон України «Про волонтерську діяльність» (від 19.04.2011 № 3236-VI), який визначив поняття волонтерської діяльності, волонтерської допомоги, принципи цієї діяльності, її напрями, правовий статус волонтерів та волонтерських організацій, організацій та установ, що залучають до своєї діяльності волонтерів, порядок їх діяльності, фінансової звітності. Волонтерська діяльність – добровільна, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами шляхом надання волонтерської допомоги. Волонтер – фізична особа, яка добровільно здійснює соціально спрямовану неприбуткову діяльність шляхом надання волонтерської допомоги. Також, зазначеним законом встановлено обов'язок органів державної влади та місцевого самоврядування, їх посадові особи забезпечувати сприятливі умови для здійснення волонтерської діяльності, підвищення суспільного престижу такої діяльності та створення передумов для її розвитку, підтримки та заохочення діяльності волонтерів в Україні³.

У Законах України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» (від 21.06.2001 № 2558-III)⁴, «Про соціальні послуги» (від 19.06.2003 № 966 – IV)⁵. добровільна праця волонтерів визнається як необхідна та суспільно корисна.

¹ Про безпеку та якість донорської крові та компонентів крові : Закон України від 30.09.2020 № 931-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/931-20#Text> (дата звернення: 31.01.2023).

² Про гуманітарну допомогу: Закон України від 22.10.1999 № 1192-XIV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1192-14#Text> (дата звернення: 31.01.2023).

³ Про волонтерську діяльність: Закон України від 19.04.2011 № 3236-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text> (дата звернення: 31.01.2023).

⁴ Про соціальну роботу з дітьми та молоддю : Закон України від 21.06.2001 № 2558-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text> (дата звернення: 31.01.2023).

⁵ Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 № 2671-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (дата звернення: 31.01.2023).

Закон України «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 року визначив правовий статус різних громадських об'єднань, що діють в Україні, в тому числі і неприбуткових організацій, що можуть залучати до своєї діяльності волонтерів. В законі розкрито принципи, обмеження щодо утворення і діяльності громадських об'єднань, права та обов'язки громадських об'єднань, засади взаємодії з органами державної влади та органами місцевого самоврядування, питання фінансової звітності та відповідальності¹.

Міжнародною експертною групою з питань волонтерства та соціального розвитку були визначені три характерні особливості волонтерської діяльності:

- діяльність має бути неприбутковою;
- діяльність повинна бути добровільною, згідно з особистою волею індивідуума;
- діяльність повинна бути корисною кому-небудь, не тільки волонтеру, або суспільству загалом².

У межах цієї концепції експерти визначили такі типи волонтерської діяльності:

- взаємодопомога та самодопомога;
- філантропія та послуги іншим людям;
- участь або громадянський обов'язок;
- рекламно-пропагандистська діяльність або проведення кампаній³.

О. А. Трубнікова виокремлює критерії волонтерства, що дозволяють відокремити волонтерство від інших видів добровільницької діяльності:

- власна ініціатива;
- суспільно корисний характер роботи;
- відсутність у суб'єкта, що займається волонтерством, очікування на фінансову винагороду;
- діяльність, що здійснюється у вільний час;
- діяльність, що безпосередньо не пов'язана з захистом власних інтересів та вирішенням своїх проблем;
- діяльність, що виражається у праці;
- діяльність, що не передбачає включеності до ієрархічно-організаційної структури певної установи⁴.

Пріоритетним завданням для органів державної влади залишається сприяння та створення належних умов розвитку волонтерської діяльності в Україні.

¹ Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012 №4572-VII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України.URL: [http:// zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4572-17) (дата звернення: 31.01.2023).

² Волонтерство як ресурс соціальної роботи у громаді: зб. ст. міжнар. наук. конф. для студ. та аспір. «Обличчя соціальної держави» в рамках проекту «Покращення якості соціальних послуг дітям та сім'ям у громаді» (Київ, 22-23 берез. 2006 р.) К.: Християнський дитячий фонд, 2006. 96 с.

³ Проблеми педагогічних технологій : зб. наук. пр. Вип. 3-4.; Луцьк: Волинський академічний дім. 2004. 139 с.

⁴ Актуальні проблеми психології. : зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України, Т. 2. Вип. 20. Ч. 2. 2009. С. 28.

Так, під час пленарного засідання Верховної Ради 15.08.2022 було прийнято законопроекти № 7363 «Про внесення змін до Закону України «Про волонтерську діяльність» щодо підтримки волонтерської діяльності»¹ та №7364 «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо сприяння розвитку волонтерської діяльності та діяльності неприбуткових установ та організацій в умовах збройної агресії Росії проти України»².

Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про волонтерську діяльність» щодо підтримки волонтерської діяльності» (законопроект № 7363) передбачає:

- розширення напрямів волонтерської діяльності;
- поширення норм ст. 6 Закону «Про волонтерську діяльність», яка визначає розмір та порядок виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті) або інвалідності волонтера внаслідок поранення (контузії, травми або каліцтва) на волонтерів, що здійснюють діяльність з протидії збройній агресії на всій території України та окремих її місцевостях (урахуванням умов правового режиму воєнного стану);
- забезпечення можливості для розробки та імплементації загальнодержавних цільових програм з підтримки розвитку волонтерства та інших заходів з метою підтримки волонтерської діяльності в Україні.³

Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо сприяння розвитку волонтерської діяльності та діяльності неприбуткових установ та організацій в умовах збройної агресії Росії проти України» (законопроект № 7364) вносяться зміни до Податкового кодексу України щодо волонтерської діяльності та діяльності неприбуткових установ та організацій в умовах збройної агресії проти України, зокрема:

- виключення з оподатковуваного доходу волонтера доходів у вигляді витрат неприбуткової організації на проведення медичного огляду та вакцинації волонтера тощо;
- визначення неоподатковуваними витрат неприбуткової організації на відрядження волонтера (на проїзд, оплату вартості проживання, витрат на харчування, оплату телефонних розмов, оформлення закордонних паспортів, дозволів на в'їзд, обов'язкове страхування, інші документально оформлені витрати);
- визначення такими, що не включаються громадськими та

¹ Про внесення змін до Закону України «Про волонтерську діяльність» щодо підтримки волонтерської діяльності : Закон України від 15.08.2022 № 2519-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2519-20#Text> (дата звернення: 31.01.2023).

² Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо сприяння розвитку волонтерської діяльності та діяльності неприбуткових установ та організацій в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України : Закон України від 15.08.2022 № 2520-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2520-20#Text> (дата звернення: 31.01.2023).

³ Про внесення змін до Закону України «Про волонтерську діяльність» щодо підтримки волонтерської діяльності : Закон України від 15.08.2022 № 2519-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2519-20#Text> (дата звернення: 31.01.2023).

благодійними організаціями до розрахунку суми для реєстрації платником ПДВ операцій з ввезення гуманітарної допомоги¹.

Правове забезпечення волонтерської діяльності є важливою умовою існування правової держави. Адже волонтерська діяльність в Україні, яка ще декілька років тому була маловідомою, сьогодні перетворилася на потужне масове суспільне явище, яке потребує правового регулювання та контролю. Суб'єкти адміністративно-правового забезпечення у сфері волонтерської діяльності – це система органів державної влади та місцевого самоврядування, які відповідно до покладених на них завдань і функцій, здійснюють виконавчо-розпорядчий вплив у сфері створення умов для ефективної діяльності волонтерів та організацій і установ, що залучають до своєї діяльності волонтерів. Враховуючи повноваження суб'єктів органів влади, що здійснюють адміністративно-правове забезпечення волонтерської діяльності їх можливо поділити на дві групи: 1) суб'єкти повноваження яких визначені Конституцією України (Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України); 2) суб'єкти повноваження яких визначені Законами України та іншими нормативно-правовими актами (центральні і місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування)².

Основний суб'єкт забезпечення охорони прав і свобод людини – це Національна поліція України. Вона відіграє значну роль в захисті та охороні волонтерської діяльності у нашій державі. Волонтерами стають не через матеріальні чи фінансові зиски, а з метою надання добровільної та безкорисної допомоги тим, хто її потребує. Однак деякі люди займаються благодійністю, а точніше імітують її, саме з корисливих мотивів, тобто з метою заробити. Під час війни таких «благодійників» і фейкових волонтерів стало значно більше, вони, користуючись ситуацією, за допомогою шахрайських схем і звичайного розкрадання заволодівають чужими фінансовими коштами, гуманітарною допомогою, фактично позбавляючи необхідної матеріальної та/або фінансової підтримки тих, хто її дійсно потребує. Така ситуація потребує підвищеного контролю за використанням гуманітарної допомоги, організацією та функціонуванням різного роду благодійних фондів, волонтерських організацій, а також діяльністю окремих фізичних осіб, які здійснюють збори коштів на ті чи інші благодійні потреби³.

Превенція є одним із найбільш розлогих напрямів роботи поліції, яка тією чи іншою мірою притаманна всім органам, службам, підрозділам, про

¹ Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо сприяння розвитку волонтерської діяльності та діяльності неприбуткових установ та організацій в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України : Закон України від 15.08.2022 № 2520-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2520-20#Text> (дата звернення: 31.01.2023).

² Сірко В.С. Адміністративно-правове забезпечення волонтерської діяльності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2018. 246 с.

³ Іванов А.О. Превентивна діяльність органів поліції: реалії та виклики в умовах воєнного стану. *Право і безпека*. 2022. № 4 (87). С. 137, 139, 140. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.4.11>

що яскраво свідчить Закон України «Про Національну поліцію», в якому до кола основних повноважень поліції віднесено саме здійснення превентивної та профілактичної діяльності у сферах забезпечення публічних безпеки та порядку... Раніше превентивна діяльність поліції відбувалася у, так би мовити, звичних умовах, зокрема йдеться про те, що соціально-економічний фон життя був відносно стабільний, а такі фактори, як характер і структура злочинності, коло та динаміка адміністративних правопорушень, активність і склад маргіналізованих груп населення, були досить прогнозовані та контрольовані. Очевидно, що за цих обставин діяти на випередження набагато простіше, хоча й тоді існувала низка проблем і недоліків у превентивній діяльності поліції. Сьогодні ж в умовах війни ситуація суттєво змінилася, що обумовлює необхідність перегляду та вдосконалення деяких засад і підходів до здійснення превентивної діяльності органами Національної поліції, зокрема і в волонтерській сфері. Означене обумовлене певними факторами – це активізація громадянського (зокрема, волонтерського) руху¹.

Висновки. Таким чином, на підставі вищевикладеного, можна дійти висновку, що на сьогодні, в умовах повномасштабної війни на території України, рішучої боротьби українського народу проти країни-агресора, особливо актуальною та значущою для кожного українця є волонтерська діяльність. У такий тяжкий для країни час, волонтерство виступає значною підтримкою українського народу. Для соціально-економічного благополуччя держави вкрай необхідне адміністративно-правове регулювання діяльності його суб'єктів, у тому числі волонтерської діяльності. Сьогодні виникла необхідність законодавчо закріпити наступні напрями волонтерської діяльності: 1) процес легалізації волонтерських об'єднань, 2) умови, що забезпечують сумісництво волонтерської діяльності з іншими видами діяльності, зокрема діяльністю за основним місцем роботи, 3) сприяння активізації та розвитку волонтерських ініціатив шляхом розроблення та впровадження державної цільової програми; 4) встановлення чітких правил проведення конкурсних процедур серед волонтерських організацій; 5) впровадження об'єктивної системи оцінки якості надання волонтерських послуг; 6) розвиток взаємодії волонтерських об'єднань з місцевими урядовими структурами, впровадження єдиної системи контролю і нагляду за цільовим розподілом волонтерської допомоги та волонтерства в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні проблеми психології. : зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України, Т. 2. Вип. 20. Ч. 2. 2009. 205 с.

¹ Іванов А.О. Превентивна діяльність органів поліції: реалії та виклики в умовах воєнного стану. *Право і безпека*. 2022. № 4 (87). С. 137, 139, 140. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.4.11>.

2. Волонтери і співробітники Червоного Хреста за час повномасштабного вторгнення РФ надали допомогу більш ніж мільйону людей // Харківська обласна військова адміністрація - офіційний вебсайт. 30.11.2022. URL: <https://kharkivoda.gov.ua/news/117300> (дата звернення 31.01.2023).

3. Волонтерство зробило Україну непереможною у 2014 році й робить непереможною сьогодні – Президент // Президент України – офіційне інтернет-представництво. URL: <https://www.president.gov.ua/news/volonterstvo-zrobilo-ukrayinu-nepereвозмоzhnoyu-u-2014-roci-j-r-71873> (дата звернення 31.01.2023).

4. Волонтерство як ресурс соціальної роботи у громаді: зб. ст. міжнар. наук. конф. для студ. та аспір. «Обличчя соціальної держави» в рамках проекту «Покращення якості соціальних послуг дітям та сім'ям у громаді» (Київ, 22-23 берез. 2006 р.) К.: Християнський дитячий фонд, 2006. 96 с.

5. Держава і суспільство в Україні: історія і сучасність (Матеріали до національної доповіді НАН України 2013 р.). Київ: Інститут історії України НАН України, 2013. 168 с.

6. Іванов А.О. Превентивна діяльність органів поліції: реалії та виклики в умовах воєнного стану. *Право і безпека*. 2022. № 4 (87). С. 135–144. DOI: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.4.11>.

7. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr> (дата звернення: 31.01.2023).

8. Менеджмент волонтерських груп від А до Я : навчально-методичний посібник / за ред. Т. Л. Лях та ін. Київ : Версо-04, 2012. 288 с.

9. На Харківщині створили Раду волонтерів // Харківська обласна військова адміністрація - офіційний вебсайт. 30.11.2022. URL: <https://kharkivoda.gov.ua/news/118061> (дата звернення 31.01.2023).

10. Про безпеку та якість донорської крові та компонентів крові : Закон України від 30.09.2020 № 931-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/931-20#Text> (дата звернення: 31.01.2023).

11. Про благодійну діяльність та благодійні організації : Закон України від 05.07.2012 № 5073-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5073-17#Text> (дата звернення: 31.01.2023).

12. Про внесення змін до Закону України «Про волонтерську діяльність» щодо підтримки волонтерської діяльності : Закон України від 15.08.2022 № 2519-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2519-20#Text> (дата звернення: 31.01.2023).

13. Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо сприяння розвитку волонтерської діяльності та діяльності неприбуткових установ та організацій в умовах збройної агресії Російської Федерації проти України : Закон України від 15.08.2022 № 2520-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2520-20#Text> (дата звернення: 31.01.2023).

14. Про волонтерську діяльність: Закон України від 19.04.2011 № 3236-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text> (дата звернення: 31.01.2023).

15. Про гуманітарну допомогу: Закон України від 22.10.1999 № 1192-XIV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1192-14#Text> (дата звернення: 31.01.2023).

16. Про соціальну роботу з дітьми та молоддю : Закон України від 21.06.2001 № 2558-III // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text> (дата звернення: 31.01.2023).

17. Про Товариство Червоного Хреста України : Закон України від 28.11.2002 № 330-IV // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/330-15#Text> (дата звернення: 31.01.2023).

18. Проблеми педагогічних технологій : зб. наук. пр. Вип. 3-4.; Луцьк: Волинський академічний дім. 2004. 139 с.

19. Проблеми сучасної поліцейстики: тези доп. наук.- практик. конф. (м. Харків, 20 квіт. 2022 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внут. справ. Харків: ХНУВС, 2022. 320 с.

20. Сірко В.С. Адміністративно-правове забезпечення волонтерської діяльності в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2018. 246 с.

21. World Giving Index 2022. URL: https://www.cafonline.org/docs/default-source/about-us-research/caf_world_giving_index_2022 (дата звернення 31.01. 2023).

Стаття надійшла до редакції 12.10.2023

Svitlana M. POPOVA,

Doctor of Science in Law, Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Maksym An. TELNY,

Postgraduate Student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

CHARACTERISTICS OF VOLUNTEER ACTIVITIES UNDER THE

CONDITIONS OF MARITAL STATE: ADMINISTRATIVE AND LEGAL ASPECTS

The need for volunteering in Ukraine under martial law is revealed. Characteristic features and directions of volunteer activity, as well as types and criteria of volunteering are defined. The current state of the legal regulation of volunteering in Ukraine was studied and the subjects of the authorities providing administrative and legal support for volunteering were characterized. The importance of the National Police of Ukraine in detecting offenses in volunteer activities has been revealed.

Keywords: *volunteer, volunteer activity, humanitarian aid, charitable activity, state authorities, legal support for volunteer activity, volunteer organization, National Police of Ukraine, preventive activity.*

Віталій Олегович НАЙДА

(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

ДО ПИТАННЯ СУТНОСТІ ТА ОСОБЛИВОСТЕЙ ВЗАЄМОДІЇ ПОЛІЦІЇ З ГРОМАДСЬКІСТЮ

У статті наголошено на тому, що під взаємодією поліції з громадськістю варто розуміти процес узгодження в ході діалогу, партнерства та взаємної ініціативи потреб, інтересів та цінностей громадськості, сформованих на основі усталеного в суспільстві рівня правової свідомості, із об'єктивно встановленими на державному рівні можливостями їх реалізації в організаційно-управлінських засадах діяльності органів та підрозділів Національної поліції України та положеннях відповідного вітчизняного законодавства, який відбувається на основі адміністративно-правового регулювання задля розвитку громадянського суспільства, виконання завдань поліції, а також належного функціонування економічної, соціальної, духовно-культурної, політичної сфер держави.

Зазначено, що характерними особливостями взаємодії поліції з громадськістю виступають наступні: основою нормативно-правового закріплення взаємодії поліції з громадськістю є положення Закону України «Про Національну поліцію»; світоглядною основою взаємодії поліції з громадськістю є міжнародна практика «community policing»; характерною рисою громадськості є активне громадянство; на активне громадянство багато в чому впливає громадянська освіта; інтереси та цінності соціально пасивних громадян також мають широко підтримуватися в ході взаємодії держави та соціально активних громадян у побудові інклюзивного суспільства; класичним організаційним втіленням активного громадянства серед громадськості є волонтерство; громадськість у сучасному суспільстві має можливість виражати свою волю шляхом використання різноманітних технологій; віртуальне середовище виступає одним із вимірів функціонування як громадськості, так і держави в особі органів публічної

влади; соціальні проекти постають організаційною основою впливу громадськості на суспільні відносини поза регулюючим впливом держави.

Ключові слова: сутність та особливості взаємодії, правоохоронна діяльність, адміністративне законодавство, адміністративно-правові засади, поліція, громадськість, удосконалення.

Постановка проблеми. У сучасному глобалізованому світі побудова все нових взаємозв'язків є основою розвитку міжнародних співтовариств, держав, органів публічної влади, а також окремих підприємств, установ та організацій. Важливо зазначити, що подібні взаємозв'язки у сучасних умовах постмодерного суспільства не є сталими, а постійно змінюються, адаптуючись до нових технічних, суспільно-політичних, цифрових, ідеологічних реалій. Тому питання переосмислення сутності взаємодії поліції з громадськістю набуває не лише значного інтересу з точки зору вітчизняної науки, а й має стратегічне значення для розбудови демократичного та соціально орієнтованого суспільства.

У вітчизняній науковій думці окремим проблемним аспектам сутності взаємодії поліції з громадськістю приділялась увага різними науковцями. Зокрема, до цієї проблематики звертались О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, В. Т. Білоус, П. Н. Бірюков, А. Л. Борко, М. М. Бурбика, І. А. Григоренко, В. А. Грушевський, С. М. Гусаров, О. В. Джафарова, О. С. Доценко, Ю. В. Ковбасюк, В. К. Колпаков, А. Т. Комзюк, С. Ф. Константінов, С. І. Корсун, А. М. Куліш, Ю. Д. Кунєв, К. Б. Левченко, О. М. Музичук, О. С. Проневич, О. Ю. Салманова, О. Ю. Синявська, А. О. Собакарь, Є. Ю. Соболюк, В. В. Сокурєнко, О. С. Юнін та інші. Водночас сучасне українське громадянське суспільство постійно зазнає трансформацій та перебудов, які з економічної, соціальної, правової, ідеологічної точки зору формують принципово нове розуміння взаємодії поліції з громадськістю.

Мета статті полягає в тому, щоб визначити сутність та особливості взаємодії поліції з громадськістю. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: на основі аналізу поглядів вітчизняних та зарубіжних дослідників сформулювати авторське визначення взаємодії поліції з громадськістю; з урахуванням актуальних тенденцій розвитку громадянського суспільства визначити особливості взаємодії поліції з громадськістю.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в ньому вперше у вітчизняній правовій доктрині розглянуто новітні особливості розвитку громадянського суспільства в контексті взаємодії поліції з громадськістю.

Виклад основного матеріалу. Взаємодія поліції з громадськістю потребує сьогодні особливої уваги. Однак розгляд окреслених питань слід розпочати саме з уточнення понятійно-категоріального апарату у цій сфері. У першу чергу, необхідним є дослідження змісту поняття «взаємодія».

С. В. Краснокутський на основі аналізу особливостей категорії «взаємодія» доходить висновку, що це «властивий цілісній системі стан, що відбиває взаємозв'язок і взаємозумовленість складових її елементів. Даний

стан не є статичним, а проявляється в динаміці. Іншими словами, взаємодія елементів системи є її нормальний стан, який має вираз в діяльності. Таким чином, взаємодію закладено в будь-якій цілісній соціальній системі, в тому числі і правоохоронній, елементами якої є державна і недержавна підсистеми, а проявляється в її динаміці з моменту початку функціонування»¹.

У словниковій літературі досліджуване поняття «взаємодії» визначено як «взаємний зв'язок між предметами у дії, а також погоджену дію між ким-небудь»².

О. О. Бабінова, аналізуючи взаємодію в контексті партнерства держави та громадського сектору, акцентує увагу на тому, що «влада при взаємодії, застосовуючи різноманітні механізми, форми та способи, повинна шукати консенсус у відносинах з приватним сектором. Незважаючи на те, що для здійснення ефективної, плідної взаємодії все таки ініціатива повинна виходити саме від влади, у процесі взаємодії мають бути зацікавлені обидві сторони»³.

Водночас, на наше глибоке переконання, ініціатива має бути взаємною. Держава при цьому не має закладати вектори її формування на рівні владних вказівок, а створювати сприятливе освітнє, економічне, культурне середовище задля розвитку громадської ініціативи, у тому числі й серед публічних службовців.

Ми глибоко переконані, що взаємодія формується не лише на рівні управлінських рішень, нормативно-правових актів, специфічної мети та завдань, які потребують вирішення. Взаємодія є глибоко вкоріненою у правовій свідомості, під якою в контексті нашого дослідження ми розуміємо форму колективної свідомості окремої особи, соціальної групи, соціального інституту чи населення в цілому, що охоплює сукупність потреб, інтересів, цінностей, а також ідеологічних уявлень, які характеризують сприйняття вказаними категоріями на доступному їм рівні та у характерному для них обсязі всіх аспектів, пов'язаних з взаємодією з державними інституціями, зокрема поліцією.

Зауважимо, що сутність правової свідомості в адміністративно-правовій доктрині досліджена достатньо побіжно. Хоча дане питання є наскрізним, лежить в основі всього категоріального апарату галузі адміністративного права. Саме тому ми глибоко переконані у необхідності глибокого підходу до осмислення таких категорій, як потреба, інтерес, цінність, ідеологія в адміністративному праві.

Під потребою як складовою правової свідомості ми розуміємо

¹ Краснокутський С. В. Юридическая природа негосударственной правоохранительной деятельности в Украине (теоретико-правовой аспект) : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харьков, 2004. С. 133.

² Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. С. 85.

³ Бабінова О. О. Взаємодія органів державного управління і місцевого самоврядування з громадськістю: теоретико-методологічний аспект: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01. Київ, 2006. С. 6.

необхідність індивіда у будь-чому, що необхідне йому для повноцінного існування. При цьому, на наше переконання, ця необхідність не обов'язково має бути усвідомлена чи спрямована на конкретні відносини у сфері публічного адміністрування. Це може бути потреба у владі без її вияву в конкретному управлінському впливі в межах органу державної влади чи інституту громадянського суспільства.

Так під інтересом як складовою правової свідомості ми розуміємо сформоване на підставі об'єктивних явищ дійсності та суб'єктивної внутрішньої оцінки усвідомлене ставлення окремого індивіда до окремих соціальних інститутів, зокрема держави та її інституцій, з метою отримання благ для задоволення потреб. Інтерес ми вважаємо більш орієнтованим на соціальні відносини, тут ми можемо говорити про інтереси населення в сфері діяльності конкретного суб'єкта публічного адміністрування, зокрема поліції, в основі яких лежатимуть потреби як первісна категорія запропонованої нами тріади.

Ми поділяємо підхід до розуміння цінностей, запропонований О. Семченко, яка розуміє під цінностями «переконання і цілі індивіда чи суспільства, що відбивають в їх свідомості стійку позитивну значимість тих чи інших смислів, принципів і явищ, і виконують роль орієнтирів; це фундаментальні, ментальні утворення, уявлення особистості про ідеальні моделі поведінки і ідеальні кінцеві цілі, уявлення про бажане та необхідне»¹.

Ідеологія виступає системоутворювальною основою для інтересів різних індивідів у рамках однієї групи, а також у межах окремих груп. Правова ідеологія в адміністративному праві є малодослідженим феноменом, який має значний гносеологічний потенціал з огляду на застарілість окремих норм адміністративного по відношенню до вимог об'єктивної дійсності.

Так, ми підходимо до розуміння взаємодії держави та громадськості на рівні узгодження в процесі діалогу та партнерства потреб, інтересів та цінностей населення із об'єктивно встановленими на державному рівні можливостями їх реалізації в положеннях адміністративного законодавства та організаційно-управлінських рішеннях.

Водночас однією із центральних категорій у дослідженні постає поліція, яке сягає своїм корінням давньогрецьких міст-полісів. У всесвітній історії становлення поліції було тісно пов'язане з просуванням філософії гуманізму, утвердженням принципу поділу влад. Так, Французька революція (1789-1799) була дуже важливою подією для розвитку адміністративного права та прав людини. Вона не тільки трансформувало суспільно-політичний устрій у країні, а й зберегло традицію суворого відокремлення судової влади від виконавчої, здійснюваної державною адміністрацією². Вітчизняні правоохоронні органи протягом своєї історії

¹ Семченко О. В. Ціннісний вимір функціонування груп політичних інтересів в Україні: дис... канд. політ. наук: 23.00.02. Донецьк, 2007. С. 44.

² Luk'yanets D.M., Markova O.O. The historical evolution of the administrative procedure (comparative approach). *International Journal of Criminology and Sociology*. 2020. № 9. P. 2908.

вбирали в себе культурні, світоглядні, правові традиції козацько-гетьманської доби, національно-визвольних змагань, непростих економічних та геополітичних викликів становлення незалежної української держави. На сучасному етапі у світлі євроінтеграційного бачення подальшого українського майбутнього, закладеного в ході кривавих подій Революції Гідності, постав принципово новий орган Національна поліція України (далі – поліція), сама лише назва якого відображає прагнення законодавця втілити в його діяльності орієнтацію на співпрацю та партнерство з громадськістю.

Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII визначив поліцію як «центральный орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ і який реалізує державну політику у сферах забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку»¹.

Після великого резонансу, викликаного численними порушеннями прав людини з боку працівників міліції в ході подій Революції Гідності, дотримання поліцією прав людини все частіше стає предметом дискусій у засобах масової інформації, науковій спільноті та є центром гострої політичної дискусії. Окремі випадки катувань, жорстокого поводження, використання доказів, отриманих шляхом нелюдського поводження, відсутність ефективного розслідування заяв і повідомлень з цього питання викликають серйозний суспільний резонанс і негативно впливають на довіру до органів поліції та всієї національної правоохоронної системи².

Водночас глибинну перебудову діяльності поліції відображають саме зміни, закладені на нормативно-правовому рівні, щодо визначення показників ефективності органів і підрозділів поліції. Так, Законом України «Про Національну поліцію» визначено таке засадниче положення: «рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції»³. Розмірковуючи над сутністю даного положення, вітчизняні науковці зазначають, що під час розрахунку ефективності роботи поліції, у першу чергу, слід враховувати рівень довіри до поліції, а потім – показники кількості вчинених злочинів та розкритих кримінальних правопорушень. Систему показників діяльності поліції формують такі основні критерії, як: рівень довіри населення до поліції як фундаментальний показник, що відображає реальний стан злочинності та безпеки в країні; час реагування на правопорушення; рівень злочинності та громадська безпека; коефіцієнт розкриття злочинів; рівень взаємодії

¹ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. Відомості Верховної Ради. 2015. № 40–41. Ст. 379.

² Voitsikhovskiy A., Bakumov O., Ustymenko O., Seliukov V. The observance of human right to freedom from torture in professional activity of the national police of Ukraine (Article 3 of the convention for the protection of human rights and fundamental freedoms). *Janus.net*. 2019. № 10 (2). P. 153.

³ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. Відомості Верховної Ради. 2015. № 40–41. Ст. 379.

громадян і поліції¹. Як бачимо, саме населення, його потреби та ступінь їх задоволення визначають саме покликання діяльності Національної поліції України.

Водночас поліція у сучасних умовах постає відкритою до співпраці як з громадськістю, так і з міжнародними партнерами. Зокрема до проведення тренінгів серед працівників поліції широко залучаються представники Консультативної місії Європейського Союзу в Україні, Моніторингової місії ООН з прав людини в Україні, міжнародні експерти з правоохоронної діяльності. Переважна більшість подібних занять та тренінгів спрямовані на широке впровадження у діяльність органів і підрозділів міжнародної практики «community policing», сутність якої Р. Сандерс (*R. Saunders*) розуміє як залучення цивільних осіб до поліцейської діяльності в рамках партнерства між поліцією та громадськістю². Водночас М. Бал (*M. Bull*) під «community policing» розуміє партнерство, консультації та зміцнення довіри в громадах³.

Дана світоглядна концепція знайшла своє втілення у принципі взаємодії поліції з населенням на засадах партнерства, визначеному статтею 11 Закону України «Про Національну поліцію», сутність якого полягає в тому, що «діяльність поліції здійснюється в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства і спрямована на задоволення їхніх потреб»⁴.

Іншою базовою у нашому дослідженні категорією є «громадськість». У вітчизняному законодавстві є декілька підходів до визначення її сутності, викладені у законах України та підзаконних нормативно-правових актах. Так, згідно з Законом України «Про оцінку впливу на довкілля» від 23.05.2017 р. № 2059-VIII «громадськість – одна чи більше фізичних або юридичних осіб, їх об'єднання, організації або групи»⁵. Закон України «Про стратегічну екологічну оцінку» від 20.03.2018 р. № 2354-VIII закріплює таке визначення досліджуваної категорії: «одна чи більше фізичних або юридичних осіб, їх об'єднання, організації або групи, зареєстровані на території, на яку поширюється дія документа стратегічного планування»⁶. Згідно з текстом Положення про участь громадськості у прийнятті рішень у сфері охорони довкілля, затвердженого наказом Мінприроди України від

¹ Rudyk M., Maslienkova K., Nosevych N., Vintsuk V., Fatkhutdinov V.G. The Role of the Number of Detected Criminal Offenses in the Police Performance Indicators System. *Cuestiones Politicas*. 2022. № 40 (73). P. 104.

² Saunders R. The space community policing makes and the body that makes it. *Professional Geographer*. 1999. № 51 (1). P. 135.

³ Bull M. Community Policing and the Limits of the Bureaucratic State. *Asian Journal of Criminology*. 2015. № 10 (2). P. 163.

⁴ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. Відомості Верховної Ради. 2015. № 40–41. Ст. 379.

⁵ Про оцінку впливу на довкілля : Закон України від 23.05.2017 р. № 2059-VIII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2059-19>.

⁶ Про стратегічну екологічну оцінку : Закон України від 20.03.2018 р. № 2354-VIII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2354-19>.

18.12.2003 р. № 168 «громадськість – одна або більше фізичних чи юридичних осіб, їх об'єднання, організації або групи, які діють згідно з чинним законодавством України або практикою»¹.

Ми стоїмо на тому, що осмислення категорії «громадськість» не може зводитися виключно до нормативно-правових приписів, адже це надзвичайно динамічна та багатовимірна категорія, характерною рисою якої є активне громадянство, тобто добровільна, цілеспрямована та зумовлена сформованим рівнем правової культури участь у громадському житті, в основі якої лежить не матеріальна винагорода чи попередньо встановлені функціональні обов'язки, а бажання долучитися до суспільно-корисної справи.

На наше глибоке переконання, саме активне громадянство є світоглядною, морально-етичною та організаційною основою участі громадськості у соціально активних діях, у тому числі у взаємодії з державними інституціями.

Окремі дослідники вважають, що в основі активного громадянства лежить громадянська освіта. Так, С. Тайлан (*S. Thaiyalan*) та Л. Чу (*L. Choo*) вважають, що глобалізація спонукала до пошуку більш активних форм громадянства. Багато урядів вважають освітню політику критично важливою для підготовки молодих громадян до необхідних навичок, знань, поглядів і поведінки, щоб процвітати в мінливому глобальному контексті. Однак погляди на те, що таке активна громадянська освіта та що означає, різняться в різних країнах. Мало відомо про те, як активна громадянська позиція концептуалізується в освітній політиці Сінгапуру та про типи громадян, яких ця політика та програми мають на меті виховувати. Дослідники наголошують на тому, що засади громадянської освіти можуть втілюватися у політичних промовах, прес-релізах та навчальних програмах².

Так, під громадянською освітою в контексті нашого дослідження ми розуміємо поширювані на рівні держави, міжнародної організації (фонду) чи окремої громадської організації уявлення про те, які напрямки має охоплювати громадянська активність, якими якостями має володіти громадянський активіст чи активістка, яке місце в ході громадської активності відводиться державі.

Водночас окремі науковці неодноразово робили спроби виміряти активне громадянство серед різних категорій громадян. Л. Бассел (*L. Bassel*), П. Монфорт (*P. Monforte*) та К. Кан (*K. Khan*) досліджували вплив тесту на громадянство Великобританії на мігрантів в контексті наявності бажання стати активним громадянином. Учасники дослідження спиралися на неоліберальний репертуар активного (обізнаного) громадянства, за допомогою якого вони довели, що вони є відповідальними та

¹ Про затвердження Положення про участь громадськості у прийнятті рішень у сфері охорони довкілля : наказ Мінприроди України від 18.12.2003 р. №168. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0155-04/conv>.

² Thaiyalan S., Choo L. A «good» neoliberal citizen: A policy analysis of conceptions of young Singaporean citizens. *Policy Futures in Education*. 2023. URL: <https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:001033389200001>.

законослухняними агентами «соціальної згуртованості», але водночас представляли себе політично пасивними. Деякі учасники виступили з критичними, альтернативними наративами, які контрастують з неоліберальним розумінням активного громадянства. Таким чином, тест на громадянство містить в собі заклик бути активним громадянином, дотримуватися певних цінностей – «британських цінностей» – і проявляти активну позицію певним чином¹.

Але не варто збувати і про те, що українське суспільство складається не виключно з соціально активних громадян. M. de Vries та I. Sobis стверджують, що навряд чи можливо досягнути класичних політико-філософських ідеалів залучення громадян, якщо залучаються лише активні громадяни, а пасивні залишаються виключеними. Дослідники зауважують, що пасивні громадяни дійсно мають певні фонові характеристики з точки зору віку, освіти та бідності. Порівняно з активними громадянами, вони також дотримуються інших цінностей, що постають з їх більшої прихильності до матеріалістичних цінностей, відсутності міжособистісної довіри та набагато меншого значення, яке вони надають толерантності та повазі².

Ми глибоко переконані, що інтереси та цінності соціально пасивних громадян також мають широко підтримуватися в ході взаємодії держави та соціально активних громадян у побудові інклюзивного суспільства, основним орієнтиром якого є створення можливостей для рівної участі всіх громадян у вирішенні питань життєдіяльності певної громади чи держави в цілому, незалежно від їх освіти, віку, стану здоров'я, етнічної приналежності тощо.

Ми також стоїмо на тому, що класичним організаційним втіленням активного громадянства серед громадськості є волонтерство. W. Prince та J. Piatak наголошують на тому, що волонтери відіграють важливу роль в державних і некомерційних організаціях. Тим не менш, дослідження управління волонтерством зосереджено на універсальних приписах або перспективі непередбачених обставин, що базується на потребах організації, а не волонтера. Оскільки волонтери є обмеженим ресурсом, як некомерційні організації можуть утримувати своїх волонтерів? Дослідники знайшли докази того, що найбільш задоволені волонтери можуть бути важливими ресурсами для волонтерських програм та порадами, які вони можуть пропонувати як лідери колективу. Також науковці акцентують увагу на важливості зворотного зв'язку як цінного інструменту для управління волонтерством, вимірювання задоволеності волонтерів, виявлення ентузіастів-промоутерів і вивчення розвитку волонтерства³.

У контексті осмислення феномену волонтерства варто звернути увагу

¹ Bassel L., Monforte P., Khan K. Becoming an active citizen: The UK Citizenship Test. *Ethnicities*. 2020. № 21 (2). P. 311.

² De Vries M., Sobis I. On the Need to Include Passive Citizens in Public Participation Processes. *Nispacee Journal of Public Administration and Policy*. 2022. № 15 (2). P. 220.

³ Prince W., Piatak J. By the Volunteer, For the Volunteer: Volunteer Perspectives of Management Across Levels of Satisfaction. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*. 2022. № 52 (5). P. 1191.

на те, що саме здобувачі вищої освіти є однією з найбільш активних категорій суспільства та становлять переважну більшість учасників волонтерських програм.

При осмисленні сучасної громадськості варто бути свідомими того, що в теперішніх цифрових реаліях переважну більшість інформації людина отримує саме у віртуальному просторі. Віртуальний світ являє собою онлайн-середовище, учасники якого щоденно взаємодіють один з одним в ході спілкування, розваг, освіти та бізнесу. Науковці наголошують, хоча багато вчених сходяться на думці, що соціальні взаємодії в традиційних соціальних групах формують соціальний капітал, віртуальні соціальні взаємодії сприяють багатьом тим самим позитивним рисам соціального капіталу для громадської активності та участі в політичному житті, які створюють традиційні соціальні мережі¹. З огляду на це віртуальне середовище виступає одним із вимірів функціонування як громадськості, так і держави в особі органів публічної влади, які останнім часом активно використовують у повсякденній діяльності сторінки у соціальних мережах, у тому числі створюючи аудіовізуальні твори, пости та ролики, підлаштовуючи свою інформаційно-комунікативну діяльність під найбільш оптимальний для сприйняття населенням формат.

Водночас при осмисленні сутності громадськості у сучасних реаліях ми не можемо не торкнутися питання соціальних проєктів, які постають організаційною основою впливу громадськості на суспільні відносини поза регулюючим впливом держави, а також в ході ефективної взаємодії громадськості та держави. Досліджуючи тему соціальних проєктів, слід зауважити, що така діяльність може стати дієвим механізмом взаємодії й українських правоохоронних органів, в тому числі й поліції, з неурядовими організаціями та міжнародними донорами у ході створення і реалізації спільних соціальних проєктів. Це є доволі важливим питанням, оскільки станом на сьогодні соціальні ініціативи у правоохоронній сфері представлені у дуже незначній кількості. Ми маємо на увазі і одноденні акції, і тривалі масштабні проєкти по роботі зі школярами, співпраця з громадськими організаціями у ході забезпечення громадської безпеки та публічного порядку, залучення поліцейських до різноманітних заходів, що проводять такі організації².

Висновки. Таким чином, під взаємодією поліції з громадськістю ми розуміємо процес узгодження в ході діалогу, партнерства та взаємної ініціативи потреб, інтересів та цінностей громадськості, сформованих на основі усталеного в суспільстві рівня правової свідомості, із об'єктивно встановленими на державному рівні можливостями їх реалізації в організаційно-управлінських засадах діяльності органів та підрозділів

¹ Dalton R., Kittilson M. Virtual Civil Society in the United States and Australia. *Australian Journal of Political Science*. 2012. № 47 (1). P. 11.

² Найда В. О., Філіпська Н. О. Соціальні проєкти як шлях розвитку громадянського суспільства. Збірник наукових робіт Стипендіального конкурсу з питань захисту, реалізації та охорони прав людини, 2019. С. 101.

Національної поліції України та положеннях відповідного вітчизняного законодавства, який відбувається на основі адміністративно-правового регулювання задля розвитку громадянського суспільства, виконання завдань поліції, а також належного функціонування економічної, соціальної, духовно-культурної, політичної сфер держави.

Характерними особливостями взаємодії поліції з громадськістю виступають наступні: основою нормативно-правового закріплення взаємодії поліції з громадськістю є положення Закону України «Про Національну поліцію»; світоглядною основою взаємодії поліції з громадськістю є міжнародна практика «community policing»; характерною рисою громадськості є активне громадянство; на активне громадянство багато в чому впливає громадянська освіта; інтереси та цінності соціально пасивних громадян також мають широко підтримуватися в ході взаємодії держави та соціально активних громадян у побудові інклюзивного суспільства; класичним організаційним втіленням активного громадянства серед громадськості є волонтерство; громадськість у сучасному суспільстві має можливість виражати свою волю шляхом використання різноманітних технологій; віртуальне середовище виступає одним із вимірів функціонування як громадськості, так і держави в особі органів публічної влади; соціальні проекти постають організаційною основою впливу громадськості на суспільні відносини поза регулюючим впливом держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабінова О. О. Взаємодія органів державного управління і місцевого самоврядування з громадськістю: теоретико-методологічний аспект: автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.01. Київ, 2006. 20 с.
2. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
3. Краснокутский С. В. Юридическая природа негосударственной правоохранительной деятельности в Украине (теоретико-правовой аспект) : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харьков, 2004. 170 с.
4. Найда В. О., Філіпська Н. О. Соціальні проекти як шлях розвитку громадянського суспільства. Збірник наукових робіт Стипендіального конкурсу з питань захисту, реалізації та охорони прав людини, 2019. С. 100–102.
5. Про затвердження Положення про участь громадськості у прийнятті рішень у сфері охорони довкілля : наказ Мінприроди України від 18.12.2003 р. №168. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0155-04/conv>.
6. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII. Відомості Верховної Ради. 2015. № 40–41. Ст. 379.
7. Про оцінку впливу на довкілля : Закон України від 23.05.2017 р. № 2059-VIII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2059-19>.

8. Про стратегічну екологічну оцінку : Закон України від 20.03.2018 р. № 2354-VIII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2354-19>.
9. Семченко О. В. Ціннісний вимір функціонування груп політичних інтересів в Україні : дис... канд. політ. Наук : 23.00.02. Донецьк, 2007. 234 с.
10. Bassel L., Monforte P., Khan K. Becoming an active citizen: The UK Citizenship Test. *Ethnicities*. 2020. № 21 (2). P. 311–332.
11. Bull M. Community Policing and the Limits of the Bureaucratic State. *Asian Journal of Criminology*. 2015. № 10 (2). P. 163–177.
12. Dalton R., Kittilson M. Virtual Civil Society in the United States and Australia. *Australian Journal of Political Science*. 2012. № 47 (1). P. 11–29.
13. De Vries M., Sobis I. On the Need to Include Passive Citizens in Public Participation Processes. *Nispacee Journal of Public Administration and Policy*. 2022. № 15 (2). P. 220–242.
14. Luk'yanets D.M., Markova O.O. The historical evolution of the administrative procedure (comparative approach). *International Journal of Criminology and Sociology*. 2020. № 9. P. 2905–2920.
15. Prince W., Piatak J. By the Volunteer, For the Volunteer: Volunteer Perspectives of Management Across Levels of Satisfaction. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*. 2022. № 52 (5). P. 1191–1209.
16. Rudyk M., Maslienikova K., Nosevych N., Vintsuk V., Fatkhutdinov V.G. The Role of the Number of Detected Criminal Offenses in the Police Performance Indicators System. *Cuestiones Politicas*. 2022. № 40 (73). P. 90–107.
17. Saunders R. The space community policing makes and the body that makes it. *Professional Geographer*. 1999. № 51 (1). P. 135–146.
18. Thaiyalan S., Choo L. A 'good' neoliberal citizen: A policy analysis of conceptions of young Singaporean citizens. *Policy Futures in Education*. 2023. URL: <https://www.webofscience.com/wos/woscc/full-record/WOS:001033389200001>.
19. Voitsikhovskiy A., Bakumov O., Ustymenko O., Seliukov V. The observance of human right to freedom from torture in professional activity of the national police of Ukraine (Article 3 of the convention for the protection of human rights and fundamental freedoms). *Janus.net*. 2019. № 10 (2). P. 152–165.

Стаття надійшла до редакції 15.11.2023.

Vitaly OI. NAIDA,

Postgraduate Student

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

TO THE ISSUE OF THE ESSENCE AND FEATURES OF POLICE INTERACTION WITH THE PUBLIC

The article emphasizes that the interaction of the police with the public should be understood as the process of coordination in the course of dialogue, partnership and mutual initiative of the needs, interests and values of the public, formed on the basis of the level of legal awareness established in society, with

opportunities objectively established at the state level their implementation in the organizational and management principles of the activities of the bodies and units of the National Police of Ukraine and the provisions of the relevant domestic legislation, which is based on administrative and legal regulation for the development of civil society, the performance of police tasks, as well as the proper functioning of the economic, social, spiritual, cultural, political spheres of the state.

It is noted that the following are the characteristic features of the interaction of the police with the public: the basis of the normative and legal consolidation of the interaction of the police with the public is the provision of the Law of Ukraine "On the National Police"; the international practice of "community policing" is the ideological basis of police interaction with the public; a characteristic feature of the public is active citizenship; active citizenship is largely influenced by civic education; the interests and values of socially passive citizens should also be widely supported during the interaction between the state and socially active citizens in building an inclusive society; the classic organizational embodiment of active citizenship among the public is volunteering; the public in modern society has the opportunity to express its will through the use of various technologies; the virtual environment is one of the dimensions of the functioning of both the public and the state in the form of public authorities; social projects become the organizational basis of public influence on social relations outside the regulatory influence of the state.

Keywords: *essence and peculiarities of interaction, law enforcement activity, administrative legislation, administrative and legal principles, police, public, improvement.*

Володимир Володимирович ТИМОШКО*(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)*

ПРОЦЕСУАЛЬНІ ТА ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОГЛЯДУ ПІД ЧАС ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ВОЄННИХ ЗЛОЧИНІВ

У статті підкреслено, що під час розслідування воєнних злочинів роль огляду місця події є безспірно важливою, оскільки в ході її проведення вдається зафіксувати слідову інформацію, яка вказує на вчинення саме воєнних злочинів, які полягають у порушенні звичаїв та законів війни, задокументувати їх наслідки. Зазначено, що огляд місця події є невідкладною слідчою (розшуковою) дією, бо проводиться в першу чергу з моменту надходження інформації про вчинення кримінального правопорушення та полягає в якомога швидшому дослідженні місця події з прилеглою до нею територією з метою виявлення, фіксації та вилучення максимальної кількості слідової інформації в її первозданному вигляді. Вказано, що підстави та процесуальний порядок проведення огляду місця події визначені в ст. ст. 104–106, 223, 233, 237, 238 та 615 КПК України. З'ясовано, що специфіка тактики огляду місця події під час досудового розслідування воєнних злочинів визначається особливостями, що зумовлені кримінально-правовою та криміналістичною характеристиками вказаних злочинів, що знаходять своє безпосереднє відображення в обстановці місця події та слідчій картині вказаних правопорушень. Наголошено, що результативність і ефективність огляду місця події під час досудового розслідування воєнних злочинів полягає у правильній організації діяльності учасників цієї слідчої (розшукової) дії на всіх етапах його проведення – підготовчому, робочому, заключному. Визначено особливості підготовки, безпосереднього проведення та фіксацій ходу і результатів проведення огляду місця події під час досудового розслідування воєнних злочинів.

Ключові слова: *воєнні злочини, огляд місця події, підстави, процесуальний порядок, тактичні особливості, досудове розслідування, збирання доказів.*

Постановка проблеми. Воєнні злочини відзначаються особливою суспільною небезпекою, на що вказує предмет їх посягання – мир, безпека людства та міжнародний правопорядок. У зв'язку з чим одним із пріоритетних напрямів діяльності нашої держави та міжнародних інституцій є запобігання та протидія названій протиправній діяльності. Україна, на превеликий жаль, зіткнулася із ситуацією, коли на її території ведуться активні бойові дії та вчиняється велика кількість воєнних злочинів. Зокрема, у 2022 році кількість зареєстрованих кримінальних правопорушень проти миру, безпеки людства та міжнародного

правопорядку становила 62128, з яких 60387 – порушення законів та звичаїв війни (воєнні злочини), у 2023 році відповідно 62667 і 60944. Питома вага названих правопорушень у структурі кримінальної протиправної діяльності відповідно становила у 2022 році 17,13 % і 16,65 %, у 2023 році – 13,18 % і 12,81 %¹. При цьому працівникам правоохоронних органів доводиться фіксувати та здійснювати досудове розслідування воєнних злочинів в умовах війни, що, своєю чергою, значно ускладнює їхню діяльність. Ба більше, до цього був відсутній досвід документування воєнних злочинів під час ведення активних бойових дій. Зазвичай, як демонструє історія, такі діяння розслідувалися після закінчення воєнних дій. Українські правоохоронці стали першопрохідцями в цьому напрямку.

З огляду на вищенаведені обставини вбачається своєчасним та актуальним питання про визначення процесуальних та тактичних особливостей огляду місця події під час досудового розслідування воєнних злочинів.

Поняття, види воєнних злочинів, їх кримінально-правова характеристика, кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти їх досудового розслідування, починаючи з 2022 року, все частіше є предметом наукових досліджень. Наприклад, указаним питанням приділяють увагу в своїх наукових напрацюваннях такі вчені та практики, як Ю. Л. Белоусов, І. В. Гловюк, О. М. Дуфенюк, В. В. Кікінчук, О. М. Литвинов, Ю. В. Орлов, М. І. Пашковський, О. В. Пчеліна, В. В. Романюк, Т. І. Савчук, Г. К. Тетерятник, Т. Г. Фоміна, М. С. Цуцкірідзе та інші. Але, зважаючи на відносну «новизну» вказаних правопорушень, відсутність комплексних досліджень проблематики досудового розслідування воєнних злочинів, очевидним є той факт, що велика кількість питань по сьогодні залишається дискусійною та невирішеною чи маловивченою.

Метою статті є визначення процесуальних та тактичних особливостей огляду місця події під час досудового розслідування воєнних злочинів.

Виклад основного матеріалу. Огляд місця події є невідкладною слідчою (розшуковою) дією. Це означає, що вона проводиться в першу чергу з моменту надходження інформації про вчинення кримінального правопорушення та полягає в якомога швидшому дослідженні місця події з прилеглою до нею територією з метою виявлення, фіксації та вилучення максимальної кількості слідової інформації в її первозданному вигляді. Це пояснюється тим, що під впливом різного роду факторів слідова інформація може видозмінитися чи взагалі бути знищеною, що, своєю чергою, в подальшому ускладнить чи-то унеможливить її дослідження задля отримання важливої для досудового розслідування вчиненого протиправного діяння. У зв'язку з цим навіть законодавець передбачив можливість проводити огляд місця події до початку досудового розслідування. Зокрема, в ч.3 ст.214 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України зазначається, що «здійснення досудового

¹ Статистика / Офіс Генерального прокурора. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika>.

розслідування, крім випадків, передбачених цією частиною, до внесення відомостей до реєстру або без такого внесення не допускається і тягне за собою відповідальність, встановлену законом. У невідкладних випадках до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань може бути проведений огляд місця події (відомості вносяться невідкладно після завершення огляду)»¹.

Під час розслідування воєнних злочинів роль огляду місця події є безспірно важливою, оскільки в ході її проведення вдається зафіксувати слідову інформацію, яка вказує на вчинення саме воєнних злочинів, які полягають у порушенні звичаїв та законів війни, задокументувати їх наслідки. Більше за все, варто відзначити, що документування воєнних злочинів відбувається під час, а не після завершення, воєнних дій необхідність своєчасних оглядів місця події є вкрай важливою та виправданою, адже в результаті бойових дій існує висока вірогідність, що вказане місце буде знищено чи суттєво змінено. Крім того, слід пам'ятати, що огляд місця події є чи не найбільш інформативною слідчою (розшуковою) дією та дозволяє зібрати «левоу частку» доказів звірств рф в Україні, які в подальшому будуть використанні під час розгляду справ про збройну агресію проти нашої держави не тільки в національних судових інстанціях, а й у міжнародних. Тому перед працівниками правоохоронних органів лежить важливе завдання, яке полягає у своєчасному проведенні оглядів місця події під час розслідування воєнних злочинів із суворим дотриманням вимог чинного законодавства та з використанням сучасних досягнень науки та техніки.

Процесуальні вимоги до проведення огляду місця події визначені в ст. ст. 104–106, 223, 233, 237, 238 та 615 КПК України. Зокрема, загальними процесуальними проведення огляду місця події є наступні:

– «наявність достатніх відомостей, що вказують на можливість досягнення ... мети»²;

– забезпечується участь осіб, «чиї права та законні інтереси можуть бути обмежені або порушені»³;

– залученим та присутнім під час проведення вказаної слідчої (розшукової) дії особам роз'яснюються їхні процесуальні права, обов'язки та відповідальність, «встановлена законом»;

– участь не менше двох понять, якщо в ході огляді місця події буде проведено огляд трупа. «Винятками є випадки застосування безперервного відеозапису ходу проведення відповідної слідчої (розшукової) дії». У разі, коли об'єктом огляду місця події є житло чи інше володіння особи», огляд місця події «здійснюються з обов'язковою участю не менше двох понять незалежно від застосування технічних засобів фіксування відповідної слідчої (розшукової) дії». Проте у разі введення воєнного стану та якщо при

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.

² Там само.

³ Там само.

проведенні огляду місця події «залучення понятих є об'єктивно неможливим або пов'язано з потенційною небезпекою для їхнього життя чи здоров'я», вказана слідча (розшукова) дія проводиться без залучення понятих. Але в такому разі «хід і результати проведення» огляду місця події «в обов'язковому порядку фіксуються доступними технічними засобами шляхом здійснення безперервного відеозапису»¹;

– у випадку, якщо об'єктом огляду місця події є житло чи інше володіння особи, обов'язковою підставою для його проведення є отримання добровільної згоди особи, яка ними володіє, чи наявність ухвали слідчого судді. Винятком із вказаного правила є наявність «невідкладних випадків, пов'язаних із врятуванням життя людей та майна чи з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні кримінального правопорушення»²;

– «для участі в огляді може бути запрошений потерпілий, підозрюваний, захисник, законний представник та інші учасники кримінального провадження. З метою одержання допомоги з питань, що потребують спеціальних знань, слідчий, прокурор для участі в огляді може запросити спеціалістів». Вказані особи вправі робити заяви, які підлягають обов'язковому занесенню до протоколу огляду місця події»³;

– у випадку проведення огляду трупа «одночасно з оглядом місця події» обов'язково залучається судово-медичний експерт або лікар, у разі неможливості залучення судово-медичного експерта до цієї слідчої (розшукової) дії;

– «при проведенні огляду дозволяється вилучення лише речей і документів, які мають значення для кримінального провадження, та речей, вилучених з обігу. Усі вилучені речі і документи підлягають негайному огляду і опечатуванню із завіренням підписами осіб, які брали участь у проведенні огляду. У разі якщо огляд речей і документів на місці здійснити неможливо або їх огляд пов'язаний з ускладненнями, вони тимчасово опечатуються і зберігаються у такому вигляді доти, доки не буде здійснено їх остаточні огляд і опечатування»⁴;

– за необхідності слідчий, прокурор управі заборонити будь-якій особі до завершення проведення огляду місця події залишати місце огляду та вчиняти певні дії;

– «при огляді слідчий, прокурор або за їх дорученням залучений спеціаліст має право проводити вимірювання, фотографування, звуко- чи відеозапис, складати плани і схеми, виготовляти графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей, виготовляти відбитки та зліпки, оглядати і вилучати речі і документи, які мають значення для кримінального провадження»⁵;

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.

² Там само.

³ Там само.

⁴ Там само.

⁵ Там само.

– за результатами огляду місця події складається протокол. Він складається або в ході проведення огляду місця події або одразу після його закінчення. Проте «у разі введення воєнного стану» та «за відсутності можливості складання процесуальних документів про хід і результати проведення слідчих (розшукових) дій чи інших процесуальних дій фіксація здійснюється доступними технічними засобами з подальшим складенням відповідного протоколу не пізніше сімдесяти двох годин з моменту завершення таких слідчих (розшукових) дій чи відповідних процесуальних дій»¹.

Разом із тим результативність і ефективність огляду місця події, зокрема під час досудового розслідування воєнних злочинів, полягає у правильній організації діяльності учасників цієї слідчої (розшукової) дії на всіх етапах його проведення. Мова йде про активне використання криміналістичних рекомендацій з приводу підготовки, безпосереднього проведення та фіксацій ходу і результатів його проведення.

Підготовчий етап – це етап, коли з урахуванням наявної вихідної інформації визначаються тактичні завдання огляду місця події та обираються відповідні засоби та способи їх вирішення під час безпосереднього проведення огляду. При цьому на вказаному етапі вживаються заходи, спрямовані на створення сприятливих передумов для забезпечення продуктивності огляду місця події. У зв'язку з чим повністю погоджуємося із твердженням О. В. Пчеліної та Т. Г. Фоміної з приводу того, що специфіка тактики огляду місця події під час досудового розслідування воєнних злочинів визначається «особливостям, що зумовлені кримінально-правовою та криміналістичною характеристиками злочинів, пов'язаних зі збройною агресією проти України, що знаходять своє безпосереднє відображення в обстановці місця події та слідовій картині вказаних правопорушень»².

Окремо наголошуємо, що важливо відповідально підходити до підготовки до огляду місця події, зокрема під час досудового розслідування воєнних злочинів. Указаний етап не є формальністю. Навпаки, залежно від того, наскільки якісно буде здійснено підготовчі заходи, залежить вирішення тактичних завдань огляду місця події в якомога коротші строки із мінімальними затратами ресурсів. Так, «на підготовчому етапі аналізується вихідна інформація про подію кримінального правопорушення та її наслідки; визначаються доцільність і необхідність проведення огляду місця події, а також його цілі; вирішується питання про склад учасників цієї процесуальної дії, здійснюється розподіл і роз'яснення їхніх ролей, організується взаємодія між ними; здійснюється матеріально-технічне забезпечення; забезпечується схоронність слідової картини на місці події;

¹ Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.

² Пчеліна О. В., Фоміна Т. Г. Особливості проведення огляду місця події під час досудового розслідування злочинів, пов'язаних зі збройною агресією проти України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 253. DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-251-259.

визначаються межі місця події та методи проведення його огляду; вживаються заходи з виявлення та надання невідкладної допомоги постраждалим особам, а також забезпечення безпеки учасників огляду місця події тощо». При цьому «особливостями підготовчого етапу проведення огляду місця події під час досудового розслідування названих кримінальних правопорушень є забезпечення безпекової складової, правильний вибір сил і засобів для всебічного дослідження місця події з метою виявлення, фіксації та вилучення максимальної кількості слідів злочину й іншої доказової інформації»¹.

Дійсно, забезпечення безпекової складової є обов'язковою умовою проведення огляду місця події під час розслідування воєнних злочинів, адже безпека життя та здоров'я всіх учасників цієї слідчої (розшукової) дії є в пріоритеті. Тому важливо на підготовчому етапі проінструктувати всіх учасників цієї дії про їх поведінку на місці події, зокрема у разі виникнення загрози повторного обстрілу. Крім того, необхідно учасників огляду місця події забезпечити засобами індивідуального захисту (бронешилетами, шоломами, респіраторами, дихальними масками, спеціальним одягом, бахілами, рукавичками тощо). Більше за все, за наявності такого тактичного ризику як потенційної загрози життю та здоров'ю учасників огляду місця події варто розглянути можливість перенесення часу проведення цієї процесуальної дії або зменшення кількості учасників (наприклад, незалучення понятих) або використання дистанційно керованих роботів.

Також важливим питанням, яке повинно бути вирішеним на підготовчому етапі, є визначення складу слідчо-оперативної групи, яка буде проводити огляд місця події під час досудового розслідування воєнних злочинів. Зокрема, залежно від обсягів самого місця події, кількості слідчої інформації слід спочатку визначитися з методом проведення огляду та вже з його урахуванням – з кількістю та складом учасників огляду місця події. При цьому особлива увага повинна бути приділена вирішенню питання про залучення спеціалістів. Особливу роль у фіксуванні воєнних злочинів відіграють спеціалісти-криміналісти, котрі залучаються до проведення окремих процесуальних дій під час досудового розслідування вказаних правопорушень. Наприклад, «на сьогоднішній день спеціалісти-криміналісти:

- залучені як оператори сучасних БПЛА, що є одним з пріоритетних напрямків фіксації зруйнованих внаслідок російських ракетних атак житлових будинків та об'єктів критичної інфраструктури;

- створюють детальні 3-D моделі об'єктів й обставин внаслідок скоєних рф воєнних злочинів за допомогою сучасного сканера Z+F Imager 5016. Прилад дозволяє зробити це не тільки швидко, але й на відстані від зони потенційної небезпеки, адже нерідко росіяни свідомо обстрілюють

¹ Пчеліна О.В., Фоміна Т.Г. Особливості проведення огляду місця події під час досудового розслідування злочинів, пов'язаних зі збройною агресією проти України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 253. DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-251-259.

місця скоєння злочинів повторно, коли поліцейські та медики прибувають туди для порятунку людей;

– встановлюють ДНК-профіль людини за півтори години за допомогою мобільних приладів «ANDE RAPID DNA 6С», нерідко – із стовідсотковою ефективністю. Всього поліцейські мають 32 таких прилади: по одному в кожній області країни, а в прифронтових – по декілька»¹.

Крім того, під час розслідування воєнних злочинів використовуються спеціальні знання:

1) в галузі військової справи. Зокрема, «спеціалісти з питань застосування ракетних військ та артилерії, а також військової авіації. Вказані фахівці запрошуються від відповідних військових частин чи органів військового управління та залучаються до огляду місця події за необхідності визначення імовірних напрямків обстрілів, що призвели до загибелі чи поранення осіб та/або пошкодження (знищення) об'єктів, і встановлення типів озброєння, що використовувалося для здійснення обстрілів»²;

2) в галузі вибухотехніки з метою проведення заходів «з розмінування та перевірки на вибухобезпечність місця (об'єкта) огляду»³;

3) в галузі судової медицини для встановлення причини і часу настання смерті, механізму заподіяння смерті чи ушкоджень, характеру заподіяних особі ушкоджень, давності їх завдання та ознак, якими характеризується ймовірне знаряддя заподіяння смерті/ушкодження тощо.

Безперечно, під час досудового розслідування воєнних злочинів спеціальні знання можуть використовуватися й із інших галузей знань, окрім вищенаведених. Усе залежить від виду вчиненого воєнного злочину, його механізму та конкретної слідчої ситуації розслідування.

Робочий етап – це етап, коли відбувається безпосереднє дослідження місця події з використанням допомоги залучених спеціалістів, а також технічних засобів (БПЛА, засобів фотозйомки та відеозапису, вимірвальних засобів і т. п.) задля збирання слідчої інформації. Особлива

¹ Поліцейські представили результати розслідування воєнних злочинів в Україні на щорічному засіданні експертів в Гаазі / Національна поліція України: офіційний вебпортал. URL: <https://www.npu.gov.ua/news/politseiski-predstavlyu-rezultaty-rozsliduvannia-voiennykh-zlochyniv-v-ukraini-na-shchorichnomu-zasidanni-ekspertiv-v-haazi>.

² Алгоритм дій слідчо-оперативних груп Національної поліції на звільнених від окупації територіях з документування воєнних злочинів (на прикладі звільнених територій Київської області). Київ: Гол. слідче управління Нац. поліції України, 2022. С. 3; Пчеліна О. В., Фоміна Т. Г. Особливості проведення огляду місця події під час досудового розслідування злочинів, пов'язаних зі збройною агресією проти України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 255. DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-251-259; Пам'ятка для курсантів закладів вищої освіти МВС України з документування злочинів, пов'язаних із збройною агресією РФ проти України: [практ. посіб.] / кол. авт.-уклад.: О. А. Моргунов, О. М. Музичук, В. В. Романюк та ін.; упоряд.: В. О. Невядовський; за заг. ред. В. В. Сокурєнка; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2023. С. 23–24.

³ Алгоритм дій слідчо-оперативних груп Національної поліції на звільнених від окупації територіях з документування воєнних злочинів (на прикладі звільнених територій Київської області). Київ: Гол. слідче управління Нац. поліції України, 2022. С. 3; Пчеліна О. В., Фоміна Т. Г. Особливості проведення огляду місця події під час досудового розслідування злочинів, пов'язаних зі збройною агресією проти України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 254. DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-251-259.

увага приділяється слідам обстрілу (ракетного удару); уламкам боєприпасів, вибухових пристроїв тощо; пошкодженням об'єктів цивільної, у тому числі критичної, інфраструктури; трупам; слідам біологічного пошкодження і т. п. При цьому важливо не тільки виявити сліди воєнних злочинів, а зафіксувати їх розташування в обстановці місця події та характерні ознаки, вилучити та упакувати належним чином. Крім того, слід пам'ятати, що в окремих випадках слід відбирати зразки та проби ґрунту, води тощо із зони ураження та прилеглої території. Окремо акцентуємо увагу, що під час досудового розслідування воєнних злочинів з урахуванням вірогідності обстрілу чи у випадку проведення бойових дій допускається під час огляду місця події не проводити на місці огляд трупа. У такому разі його огляд «здійснюється слідчим в бюро судово-медичної експертизи або іншому спеціально визначеному та облаштованому безпечному місці, із залученням судово-медичного експерта або лікаря з можливим подальшим направленням трупа для проведення судово-медичної експертизи (розтину) трупа»¹.

Заключний етап «полягає у фіксації ходу та результатів огляду місця події» під час досудового розслідування воєнних злочинів та «здійснюється з дотримання вимог ст. ст. 104–107, 615 КПК України. При цьому головним критерієм під час вибору способу та методу фіксації має бути максимально допустима швидкість його реалізації з огляду на небезпеку тривалого перебування членів СОГ у зоні можливого повторного ураження»². Як показує практика, фіксації огляду місця події здійснюється не тільки шляхом складання відповідного протоколу, а й із використанням технічних засобів, комп'ютерних технологій (виготовлення фототаблиць, у тому числі 3D-знімків, супутникових картографічних фотознімків, схематичних і масштабних планів, таблиць GPS-координат) тощо. Крім того, до протоколу огляду місця події в якості додатків можуть бути додані пояснення спеціалістів, а також довідка вибухотехніка про відсутність небезпечних вибухових матеріалів на місці проведення огляду.

Висновки. Отже, під час розслідування воєнних злочинів роль огляду місця події є безспірно важливою, оскільки в ході її проведення вдається зафіксувати слідову інформацію, яка вказує на вчинення саме воєнних злочинів, які полягають у порушенні звичаїв та законів війни, задокументувати їх наслідки. Процесуальні вимоги до проведення огляду місця події визначені в ст. ст. 104–106, 223, 233, 237, 238 та 615 КПК України.

¹ Про затвердження Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції України, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану на території України: наказ Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства охорони здоров'я України, Офісу Генерального прокурора від 09.03.2022 № 177/450/46. *Офіційний вісник України*. 2022. № 20. С. 37. Ст. 1071.

² Пам'ятка щодо проведення огляду місця події після застосування окремих видів озброєння. Київ: Офіс Ген. прокурора України; Тренінговий центр прокурорів України, 2022. URL: <https://docs.google.com/document/d/1BlllyJn2ulttAfmsi6xhaFCaohGl7GhL/edit>; Пчеліна О. В., Фоміна Т. Г. Особливості проведення огляду місця події під час досудового розслідування злочинів, пов'язаних зі збройною агресією проти України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 256. DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-251-259.

Результативність і ефективність огляду місця події під час досудового розслідування воєнних злочинів полягає у правильній організації діяльності учасників цієї слідчої (розшукової) дії на всіх етапах його проведення – підготовчому, робочому, заключному.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алгоритм дій слідчо-оперативних груп Національної поліції на звільнених від окупації територіях з документування воєнних злочинів (на прикладі звільнених територій Київської області). Київ: Гол. слідче управління Нац. поліції України, 2022. 14 с.

2. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13.04.2012 № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10, № 11–12, № 13. Ст. 88.

3. Пам'ятка для курсантів закладів вищої освіти МВС України з документування злочинів, пов'язаних із збройною агресією РФ проти України: [практ. посіб.] / кол. авт.-уклад.: О. А. Моргунов, О. М. Музичук, В. В. Романюк та ін.; упоряд.: В. О. Невядовський; за заг. ред. В.В. Сокурєнка; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2023. 42 с.

4. Пам'ятка щодо особливостей організації і проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування нападів (обстрілів) на цивільне населення та об'єкти цивільної інфраструктури. Київ: Офіс Ген. прокурора України; Тренінговий центр прокурорів України, 2022. 9 с.

5. Пам'ятка щодо проведення огляду місця події після застосування окремих видів озброєння. Київ: Офіс Ген. прокурора України; Тренінговий центр прокурорів України, 2022. URL: <https://docs.google.com/document/d/1BIlyJn2ulttAfmsi6xhaFCaohGl7GhL/edit>.

6. Поліцейські представили результати розслідування воєнних злочинів в Україні на щорічному засіданні експертів в Гаазі / Національна поліція України: офіційний вебпортал. URL: <https://www.npu.gov.ua/news/politseiski-predstavyly-rezultaty-rozsliduvannia-voiennykh-zlochyniv-v-ukraini-na-shchorichnomu-zasidanni-ekspertiv-v-haazi>.

7. Про затвердження Порядку взаємодії між органами та підрозділами Національної поліції України, закладами охорони здоров'я та органами прокуратури України при встановленні факту смерті людини під час воєнного стану на території України: наказ Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства охорони здоров'я України, Офісу Генерального прокурора від 09.03.2022 № 177/450/46. *Офіційний вісник України*. 2022. № 20. С. 37. Ст. 1071.

8. Пчеліна О. В., Фоміна Т. Г. Особливості проведення огляду місця події під час досудового розслідування злочинів, пов'язаних зі збройною агресією проти України. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2. С. 251–259. DOI: 10.31733/2078-3566-2023-2-251-259.

9. Статистика / Офіс Генерального прокурора. URL:
<https://gp.gov.ua/ua/posts/statistika>.

Стаття надійшла до редакції 21.11.2023

Volodymyr V. TYMOSHKO,

Postgraduate Student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

PROCEDURAL AND TACTICAL FEATURES OF THE EXAMINATION DURING THE PRE-TRIAL INVESTIGATION OF WAR CRIMES

In this article, it has been emphasized that during the investigation of war crimes, the role of the inspection of the scene of the incident is indisputably important, since during its conduct it is possible to record trace information that indicates the commission of war crimes, which consist in the violation of the customs and laws of war, and to document their consequences. It has been noted that the inspection of the scene of the incident is an urgent investigative (search) action, because it is carried out first of all from the moment of receiving information about the commission of a criminal offense and consists in the fastest possible investigation of the scene of the incident and the territory adjacent to it with the aim of identifying, fixing and extracting the maximum amount of evidence information in its original form. It has been indicated that the grounds and procedural procedure for conducting an inspection of the scene of the incident are defined in Art. Art. 104–106, 223, 233, 237, 238 and 615 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. It has been found that the specifics of the tactics of inspection of the scene of the incident during the pre-trial investigation of war crimes are determined by the features determined by the criminal law and forensic characteristics of the specified crimes, which are directly reflected in the environment of the scene of the incident and the trace picture of the specified offenses. It has been emphasized that the effectiveness and efficiency of the inspection of the scene during the pre-trial investigation of war crimes lies in the correct organization of the activities of the participants of this investigative (search) action at all stages of its implementation - preparatory, working, final. The peculiarities of preparation, direct conduct and recording of the progress and results of the inspection of the scene of the incident during the pre-trial investigation of war crimes have been determined.

Key words: *war crimes, inspection of the scene, grounds, procedural order, tactical features, pre-trial investigation, collection of evidence.*

Геннадій Євгенович БЕРШОВ,

кандидат юридичних наук

(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБЛЕНОСТІ ПИТАННЯ ПРО СПЕЦІАЛЬНІ ЗНАННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті підкреслено, що вироблення ефективних методів використання спеціальних знань у кримінальному провадженні неможливо без належної їх наукової розробленості. Встановлено, що поняття, ознаки, значення спеціальних знань у кримінальному провадженні та тактико-криміналістичне забезпечення їх використання під час досудового розслідування постійно є предметом наукових пошуків. Зазначено, що спеціальним знанням у кримінальному провадженні як об'єкту криміналістичного дослідження багато уваги приділяли фахівці з галузей кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи. Крім того, сутність і значення спеціальних знань у судочинстві висвітлювали в своїх наукових працях і вчені-адміністративісти, цивілісти тощо. З'ясовано, що зміст наукових напрацювань в окресленій царині та їх деталізація відрізняються залежно від поставлених цілей і рівня наукового дослідження. Аналіз стану наукової розробленості питання про спеціальні знання у кримінальному провадженні здійснено з урахуванням рівневої систематизації наукових праць: монографії та дисертації, науково-практичні видання, наукові статті та доповіді. Встановлено, що у наукових працях висвітлюються як загальнотеоретичні положення, що стосуються поняття, ознак та значення спеціальних знань, особливостей їх використання у кримінальному провадженні залежно від форми тощо, так і специфіка використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях окремої категорії чи на певних його стадіях. Наголошено, що відсутні комплексні дослідження використання спеціальних знань під час розслідування військових злочинів, через що вказаний напрям наукових пошуків убачається перспективним.

Ключові слова: спеціальні знання, використання, кримінальне провадження, наукова розробленість, наукові праці.

Постановка проблеми. Розробка ефективних методів використання спеціальних знань у кримінальному провадженні неможливо без належної їх наукової розробленості. У зв'язку з чим велика увага приділяється теоретичним питанням, адже останні знаходиться в тісному взаємозв'язку із практичною діяльністю. Певне знання в науці прикладного характеру завжди проходить декілька етапів: від вироблення засад і практично

спрямованих рекомендацій до апробації вказаних положень і їх подальшої адаптації до практичної діяльності в конкретній сфері суспільних відносин. Не є винятком із вказаного правила і знання про спеціальні знання взагалі та їх значення й особливості використання в кримінальному провадженні. У цьому контексті актуальним є питання про з'ясування стану наукової розробленості окресленого питання, чим і зумовлюється нагальність представленого дослідження.

Поняття, ознаки, значення спеціальних знань у кримінальному провадженні та тактико-криміналістичне забезпечення їх використання під час досудового розслідування постійно є предметом наукових пошуків. Зокрема, вказаній проблематиці приділяли увагу наступні науковці: І. В. Гора, І. В. Пиріг, Е. Б. Сімакова-Єфремян, О. М. Шрамко, М. Г. Щербаковський, В. В. Юсупов та ін. Однак багато питань потребують детальнішого вивчення.

Метою цієї статті є з'ясування стану наукової розробленості питання про спеціальні знання в кримінальному провадженні.

Виклад основного матеріалу. Спеціальним знанням у кримінальному провадженні як об'єкту криміналістичного дослідження багато уваги приділяли фахівці з галузей кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи. Крім того, сутність і значення спеціальних знань у судочинстві висвітлювали в своїх наукових працях і вчені-адміністративісти, цивілісти тощо. При цьому зміст наукових напрацювань в окресленій царині та їх деталізація відрізняються залежно від поставлених цілей і рівня наукового дослідження. Зокрема, прийнято розрізняти монографічний рівень наукових досліджень, до якого, зазвичай, відносять і дисертації; наукові статті та доповіді. Інколи можна зустріти пропозиції до вказаних досліджень відносити й підручники, науково-практичні посібники, науково-методичні рекомендації і т. п.

У представленому дослідженні ставимо за мету здійснити аналіз стану наукової розробленості питання про спеціальні знання у кримінальному провадженні саме з урахуванням окресленої вище рівневої систематизації наукових праць.

Так, Б. В. Романюк виокремлює та визначає сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві¹; В. В. Семенов у дисертаційному дослідженні розкриває зміст і організацію використання спеціальних знань під час досудового розслідування злочинів², Е. Б. Сімакова-Єфремян визначає теоретико-правові та методологічні засади такої форми використання спеціальних знань як проведення комплексних судово-експертних досліджень³, А. М. Тимчишин за допомогою доктринального підходу сформував теоретичні, правові та

¹ Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : монографія. К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2002. 196 с.

² Семенов В. В. Спеціальні знання в розслідуванні злочинів (зміст, організація використання) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. К., 2006. 20 с.

³ Сімакова-Єфремян Е. Б. Теоретико-правові та методологічні засади комплексних судово-експертних досліджень : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 503 с.

практичні засади використання спеціальних знань у кримінальному процесі України, з визначенням шляхів розв'язання низки проблем у діяльності органів досудового розслідування та експертних підрозділів¹, М. Г. Щербаковський досліджує теоретико-методологічні та праксеологічні засади судових експертиз у кримінальному процесі² тощо. В. В. Коваленко приділяє увагу такій формі використання спеціальних знань у кримінальному провадженні як застосуванню науково-технічних засобів спеціалістами при проведенні слідчих дій³.

На монографічному та дисертаційному рівнях в основному висвітлюються особливості використання спеціальних знань під час розслідування окремих кримінальних правопорушень чи на окремі стадії кримінального провадження.

Наприклад, Г. С. Бідняк досліджує питання використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств⁴, Н. Я. Дондик – економічних злочинів⁵, І. В. Пиріг – розкрадань вантажів на залізничному транспорті⁶; О. М. Шрамко – корупційних кримінальних правопорушень⁷. Також на монографічному рівні окремі аспекти використання спеціальних знань у кримінальному провадженні досліджує Н. В. Копча. Зокрема, науковець звертає увагу на особливості використання спеціальних знань на такій стадії кримінального провадження як досудове розслідування та для такого різновиду кримінальних проваджень як щодо розслідування службового підроблення. У монографії «запропоновані концептуальні положення використання спеціальних знань під час розслідування службового підроблення; сформовано теоретичні положення та практичні рекомендації, які допоможуть слідчим у повному обсязі використовувати спеціальні знання, спеціалістам-криміналістам та експертам – застосовувати спеціальні знання під час розслідування службового підроблення з метою ефективного досягнення завдань кримінального провадження та удосконалення методики розслідування кримінальних правопорушень»⁸.

М. Ю. Мирошниченко у науково-практичному посібнику розкриває особливості використання спеціальних знань у кримінальному провадженні на стадії судового розгляду. Приміром, дослідник висвітлює «проблеми

¹ Тимчишин А. М. Спеціальні знання у кримінальному процесі України : теорія та практика : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Кропивницький, 2023. 438 с.

² Щербаковський М. Г. Теоретико-методологічні та праксеологічні засади судових експертиз у кримінальному процесі : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2016. 40 с.

³ Коваленко В. В. Застосування науково-технічних засобів спеціалістами при проведенні слідчих дій : монографія. Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2007. 208 с.

⁴ Бідняк Г. С. Теорія і практика використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств : монографія. Дніпро: ДДУВС, 2019. 152 с.

⁵ Дондик Н. Я. Використання спеціальних бухгалтерських знань при розслідуванні економічних злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2006. 20 с.

⁶ Пиріг І. В. Теорія і практика використання спеціальних знань при розслідуванні розкрадань вантажів на залізничному транспорті : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. К., 2006. 195 с.

⁷ Шрамко О. М. Використання спеціальних знань під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень : дис. на здобуття ступеня доктора філософії : 081 «Право». К., 2021. 269 с.

⁸ Копча Н. В. Використання спеціальних знань під час розслідування службового підроблення: теорія та практика : монографія. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 244 с.

залучення спеціалістів та експертів під час судового розгляду кримінальних справ»; розглядає «поняття й форми використання спеціальних знань у судовому провадженні»; розкриває «поняття тактики та технології проведення судових експертиз»; виокремлює «ситуації, що виникають під час судового розгляду кримінальних справ»; характеризує «етапи проведення експертизи в суді»; висвітлює «особливості підготовки до проведення експертизи, дослідження та оцінки висновку експерта»; пропонує «тактичні прийоми допиту експерта в суді»¹.

Проте чи не найбільша кількість наукових праць, присвячених проблематиці спеціальних знань у кримінальному провадженні, є науковими статтями та доповідями. При цьому в них висвітлюються як загальнотеоретичні положення, що стосуються поняття, ознак та значення спеціальних знань, особливостей їх використання у кримінальному провадженні залежно від форми тощо, так і специфіка використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях окремої категорії чи на певних його стадіях.

Зокрема, О. В. Бишивець у науковій статті «на основі аналізу наукової літератури і матеріалів практики досліджує сутність та поняття спеціальних знань», описує «існуючі в науці підходи до розуміння поняття спеціальних знань», вказує «на їх недоліки» і здійснює «спробу дати йому своє визначення». Вчена окрему увагу приділяє «формам застосування спеціальних знань в ході розслідування злочинів»². Окремі проблеми використання спеціальних знань у кримінальному провадженні України висвітлюють й А. В. Боднар³, Л. В. Мединська⁴, В. В. Тіщенко⁵, Ю. М. Черноус, А. В. Лісіцький⁶ тощо.

Висновки. Отже, вироблення ефективних методів використання спеціальних знань у кримінальному провадженні неможливо без належної їх наукової розробленості. Поняття, ознаки, значення спеціальних знань у кримінальному провадженні та тактико-криміналістичне забезпечення їх використання під час досудового розслідування постійно є предметом наукових пошуків. Зокрема, спеціальним знанням у кримінальному провадженні як об'єкту криміналістичного дослідження багато уваги приділяли фахівці з галузей кримінального процесу, криміналістики та

¹ Мирошніченко Ю. М. Використання спеціальних знань під час судового розгляду кримінальних справ / за ред. проф. М. Г. Щербаковського. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ. 2022. 97 с.

² Бишивець О. В. Використання спеціальних знань у доказуванні в кримінальних провадженнях. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 187–193.

³ Боднар А. В. Форми використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження майна. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 3 (104). С. 46–56

⁴ Мединська Л. В. Використання спеціальних знань у кримінальному провадженні України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2014. Вип. 2 (5). С. 278–286

⁵ Тіщенко В. В. Щодо використання спеціальних знань у кримінальному провадженні // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (27 листопада 2013 року, м. Одеса). Одеса: «Юридична література», 2013. С. 349–353.

⁶ Черноус Ю. М., Лісіцький А. В. Спеціальні знання у кримінальному провадженні: поняття, зміст, форми реалізації під час розслідування кримінальних правопорушень. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 477–480. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/112>.

судової експертизи. Крім того, сутність і значення спеціальних знань у судочинстві висвітлювали в своїх наукових працях і вчені-адміністрати, цивілісти тощо. Зміст наукових напрацювань в окресленій царині та їх деталізація відрізняються залежно від поставлених цілей і рівня наукового дослідження. Аналіз стану наукової розробленості питання про спеціальні знання у кримінальному провадженні здійснюється з урахуванням рівневої систематизації наукових праць: монографії та дисертації, науково-практичні видання, наукові статті та доповіді. У наукових працях висвітлюються як загальнотеоретичні положення, що стосуються поняття, ознак та значення спеціальних знань, особливостей їх використання у кримінальному провадженні залежно від форми тощо, так і специфіка використання спеціальних знань у кримінальних провадженнях окремої категорії чи на певних його стадіях. Проте відсутні комплексні дослідження використання спеціальних знань під час розслідування військових злочинів, через що вказаний напрям наукових пошуків убачається перспективним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бишевец О. В. Використання спеціальних знань у доказуванні в кримінальних провадженнях. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 2. С. 187–193.
2. Бідняк Г. С. Теорія і практика використання спеціальних знань при розслідуванні шахрайств : монографія. Дніпро: ДДУВС, 2019. 152 с.
3. Боднар А. В. Форми використання спеціальних знань під час розслідування знищення або пошкодження майна. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 3 (104). С. 46–56.
4. Дондик Н. Я. Використання спеціальних бухгалтерських знань при розслідуванні економічних злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2006. 20 с.
5. Коваленко В. В. Застосування науково-технічних засобів спеціалістами при проведенні слідчих дій : монографія. Луганськ: РВВ ЛДУВС, 2007. 208 с.
6. Копча Н. В. Використання спеціальних знань під час розслідування службового підроблення: теорія та практика : монографія. Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. 244 с.
7. Мединська Л. В. Використання спеціальних знань у кримінальному провадженні України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2014. Вип. 2 (5). С. 278–286.
8. Мирошниченко Ю. М. Використання спеціальних знань під час судового розгляду кримінальних справ / за ред. проф. М. Г. Щербаковського. Харків; Харківський національний університет внутрішніх справ. 2022. 97 с.
9. Пиріг І. В. Теорія і практика використання спеціальних знань при розслідуванні розкрадань вантажів на залізничному транспорті : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. К., 2006. 195 с.

10. Романюк Б. В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : монографія. К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2002. 196 с.
11. Семенов В. В. Спеціальні знання в розслідуванні злочинів (зміст, організація використання) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. К., 2006. 20 с.
12. Сімакова-Єфремян Е. Б. Теоретико-правові та методологічні засади комплексних судово-експертних досліджень : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 503 с.
13. Тимчишин А. М. Спеціальні знання у кримінальному процесі України : теорія та практика : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Кропивницький, 2023. 438 с.
14. Тищенко В. В. Щодо використання спеціальних знань у кримінальному провадженні // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції (27 листопада 2013 року, м. Одеса). Одеса: «Юридична література», 2013. С. 349–353.
15. Черноус Ю. М., Лісіцький А. В. Спеціальні знання у кримінальному провадженні: поняття, зміст, форми реалізації під час розслідування кримінальних правопорушень. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 477–480. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-1/112>.
16. Шрамко О.М. Використання спеціальних знань під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень : дис. на здобуття ступеня доктора філософії : 081 «Право». К., 2021. 269 с.
17. Щербаковський М. Г. Теоретико-методологічні та праксеологічні засади судових експертиз у кримінальному процесі : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2016. 40 с.

Стаття надійшла до редакції 17.11.2023

Hennady Ye. BERSHOV,

PhD in Law

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

STATE OF SCIENTIFIC DEVELOPMENT OF THE QUESTION OF SPECIAL KNOWLEDGE IN CRIMINAL PROCEEDINGS

In the article it has been emphasized that the development of effective methods of using special knowledge in criminal proceedings is impossible without their proper scientific development. It has been established that the concepts, signs, significance of special knowledge in criminal proceedings and tactical and forensic support for their use during pre-trial investigation are constantly the subject of scientific research. It has been noted that specialists in the fields of criminal procedure, forensics and forensics paid a lot of attention to special knowledge in criminal proceedings as an object of forensic research. In addition, the essence and significance of special knowledge in the judiciary were

highlighted in their scientific works by administrative scientists, civil scientists, etc. It has been found that the content of scientific developments in the outlined area and their detailing differ depending on the set goals and level of scientific research. The analysis of the state of scientific development of the issue of special knowledge in criminal proceedings has been carried out taking into account the level systematization of scientific works: monographs and dissertations, scientific and practical publications, scientific articles and reports. It has been established that scientific works highlight both general theoretical provisions relating to the concept, signs and meaning of special knowledge, the specifics of their use in criminal proceedings depending on the form, etc., as well as the specifics of the use of special knowledge in criminal proceedings of a separate category or at certain stages thereof. It has been emphasized that there are no comprehensive studies of the use of special knowledge during the investigation of military crimes, which is why the indicated direction of scientific research is considered promising.

Keywords: *special knowledge, use, criminal proceedings, scientific development, scientific works.*

Олена Юрїївна САЛМАНОВА,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений працівник освіти України
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)

Анатолій Трохимович КОМЗЮК,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)

Костянтин Леонідович БУГАЙЧУК,
доктор юридичних наук, професор
(Харківський національний університет внутрішніх
справ, м. Харків)

СУТНІСТЬ ТА ОСОБЛИВОСТІ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У СФЕРІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ

У статті наголошено на тому, що міжнародне співробітництво у сфері фізичної культури та спорту є спільною, комплексною та багатовекторною діяльністю декількох держав, спортивних федерацій, спортсменів, фахівців сфери фізичної культури і спорту, закладів фізичної культури і спорту, закладів вищої освіти, громадських об'єднань, органів публічної влади, що відповідають за різноманітні аспекти такої діяльності в

різних країнах світу та в глобальному контексті, у ході планування, організації та проведення міжнародних спортивних змагань і заходів, програм і проєктів, виконання положень міжнародних договорів у сфері фізичної культури і спорту з метою підвищення міжнародного іміджу держави та дотримання міжнародних стандартів, утвердження схвалених світовою спортивною спільнотою морально-етичних цінностей, соціальних стандартів та інклюзивних практик у сфері фізичної культури та спорту.

Зазначено, що з огляду на запропоноване широке бачення міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту виокремлено окремі його особливості, що постають у сучасних умовах: в його основі у сучасних умовах лежить управління спортивними проєктами; тісний взаємозв'язок міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту із закладами вищої освіти, які в сучасних умовах формують вектор відповідних наукових досліджень, об'єднують міжнародну спортивну спільноту в ході проведення різноманітних спортивних і наукових заходів; інклюзивність і безбар'єрність міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту; на рівні міжнародного співробітництва встановлюються єдині та загальноприйняті стандарти спорту, що є доступним для всіх без виключення категорій населення; тісний зв'язок зі спортивним туризмом, створення на рівні держави належної рекреаційної, спортивної, транспортної інфраструктури для максимального підвищення туристичної привабливості держави, що є основою успішного проведення будь-якого успішного міжнародного спортивного заходу; вирішальний вплив інформаційно-комунікаційних технологій на міжнародне співробітництво в сфері фізичної культури та спорту.

Ключові слова: міжнародне співробітництво, сфера фізичної культури та спорту, сутність, особливості.

Постановка проблеми. Спорт завжди був важливою частиною суспільного існування людини, охоплюючи всі сфери людського життя. У сучасну епоху спорт більше не обмежується зоною розваг чи дозвілля. Він набув комерційного та економічного значення в усьому світі¹. М. Mitten та Н. Оріє зазначають, що правове регулювання національних і міжнародних спортивних змагань вступило в нову еру, яка створює сприятливий ґрунт для ширшого впливу і застосування. Науковці зазначають, що у подібних умовах особливої актуальності набуває підвищення обізнаності про важливість спорту не лише як світового культурного явища та значної частини глобальної економіки двадцять першого століття, але й як сфери дії міжнародних і національних нормативно-правових актів, які формують моделі для встановлення, впровадження та забезпечення виконання глобальних правових норм².

¹ Iasechko S., Zaitsev O., Pokusa F., Saienko V., Harashchuk I. Legal regulation of intellectual property in sports. *SPORT TK-Revista EuroAmericana de Ciencias del Deporte*. 2022. № 11 (45). URL: <https://revistas.um.es/sportk/article/view/526631/337861>

² Mitten M., Opie H. Sports Law": Implications for the Development of International, Comparative, and

В українській науковій думці окремих аспектів сутності, особливостей та наявних проблем міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту торкалися у своїх комплексних наукових дослідженнях низка науковців: В. А. Базенко, С. А. Вавренюк, К. В. Громовенко, М. М. Гнатовський, М. А. Журба, О. І. Іваненко, Ю. Ю. Калиновський, А. Ю. Клименко, Т. В. Курусь, В. М. Орел, С. М. Перепьолкін, Т. О. Свіда, Я. О. Тицька, М. О. Ткалич, О. О. Туряниця, Н. Г. Ярова та багато інших. Водночас дане питання є надзвичайно багатограним в умовах всеосяжної глобалізації та стрімкої цифровізації, що зумовлює необхідність нових наукових пошуків у даній сфері.

Мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати сутність та особливості міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: осмислити сутність фізичної культури та спорту як соціального інституту; сформувати авторське розуміння міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту; проаналізувати зміст окремих його особливостей, що постають у сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. З останніх десятиліть фізична культура та спорт займають одне з центральних місць у суспільстві. Сьогодні спортивна індустрія стала настільки багатогранною та потужною, що іноді вона також має великий вплив на політичні та економічні процеси в усьому світі. Фізична культура як соціальний інститут є важливою складовою загального поняття «культура», яка виконує специфічні функції, спрямовані на збереження, підтримання та покращення фізичного та психічного здоров'я людини, на самореалізацію людини. Вона спрямована на духовний і фізичний розвиток людини, яка є не лише суб'єктом, а й об'єктом пізнання, оцінки та вдосконалення в даній сфері. Фізична культура є інтегруючим елементом у культурі, що має великі можливості для розвитку особистості в цілому¹.

Щодо міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту, то останнє постає як важлива та унікальна частина міжнародної політики. Окремі науковці, зокрема і S. Jedlicka, стверджують, що спорт доречно розуміти як продукт міжнародної системи і що існуючу систему транснаціональних організацій управління спортом слід вивчати майже так само, як інші міжнародні організації, такі як ООН, Всесвітня організація охорони здоров'я та Організація економічного співробітництва та розвитку. Ця концептуалізація управління міжнародним спортом як інституції використовується для демонстрації того як парадигми та теоретичні основи зі сфери міжнародних відносин можуть бути застосовані до досліджень управління міжнародним спортом².

National Law and Global Dispute Resolution. Lex Sportiva: What is Sports Law: book, 2012. P. 173.

¹ Tikhonova M., Bermudes D., Kyselov V., Maksymenko L., Fetko Y. The problem of the obligation of a child athlete to comply with the provisions of the anti-doping legislation of Ukraine. *Sport TK-Revista Euroamericana De Ciencias Del Deporte*. 2022. № 11 (2). URL: <https://revistas.um.es/sportk/article/view/519491/337211>.

² Jedlicka S. Sport governance as global governance: theoretical perspectives on sport in the

Так, міжнародне співробітництва у сфері фізичної культури та спорту є спільною, комплексною та багатовекторною діяльністю декількох держав, спортивних федерацій, спортсменів, фахівців сфери фізичної культури і спорту, закладів фізичної культури і спорту, закладів вищої освіти, громадських об'єднань, органів публічної влади, що відповідають за різноманітні аспекти такої діяльності в різних країнах світу та в глобальному контексті, у ході планування, організації та проведення міжнародних спортивних змагань і заходів, програм і проєктів, виконання положень міжнародних договорів у сфері фізичної культури і спорту з метою підвищення міжнародного іміджу держави та дотримання міжнародних стандартів, утвердження схвалених світовою спортивною спільнотою морально-етичних цінностей, соціальних стандартів та інклюзивних практик у сфері фізичної культури та спорту.

З огляду на таке широке бачення міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту ми стоїмо на необхідності окреслення окремих його особливостей, що постають у сучасних умовах.

Першою особливістю, яка є фундаментальною на рівні міжнародного співробітництва, є те, що в його основі у сучасних умовах лежить управління спортивними проєктами. С. Хан та Y. Ма зазначають, що для ефективного управління великомасштабними спортивними подіями та проєктами важливою є інтеграція використання науки, управління, інформаційних технологій і розробка інформаційної системи управління у масштабних спортивних подіях на основі управління проєктами¹.

J. Caminero-Granja, J. Pajares, N. Martin-Cruz обґрунтовують, що організація і проведення спортивної події також є проєктом. Науковці поділяють початкову фазу реалізації спортивного проєкту на дві окремі складові: фазу розгортання та виконання (*strito sensu*). До першої відносяться всі заходи, що виконуються для підготовки до спортивної події, щоб впоратися зі складністю змагань в окремі дати, що характеризуються одночасним і масовим залученням до події учасників і глядачів. Дослідники також наголошують на необхідності адаптації до ринкових умов для максимізації економічної віддачі від спортивної події та для задоволення інтересів організаторів заходу, учасників і глядачів. Переосмислення ролі менеджерів спортивних подій з орієнтацією на управління проєктами дозволяє враховувати аналіз витрат і вигід у реалізації спортивної події, роблячи останні не тільки видовищними, але й прибутковими, стійкими та ефективними².

Другою особливістю є тісний взаємозв'язок міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту із закладами вищої освіти, які в сучасних умовах формують вектор відповідних наукових

international system. *International Journal of Sport Policy and Politics*. 2018. № 10 (2). P. 287.

¹ Han C., Ma Y. Design and development of large-scale sport events project management information system. In: 1st Joint International Pre-Olympic Conference of Sports Science and Sports Engineering. Nanjing, 04-07 August 2008. P. 141-145

² Caminero-Granja J., Pajares J., Martin-Cruz N. Sports Events and Project Management. A PM2 Proposal. *Journal of Industrial Engineering and Management*. 2022. № 15 (2). P. 323.

досліджень, об'єднують міжнародну спортивну спільноту в ході проведення різноманітних спортивних і наукових заходів. Цьому сприяє розвинена матеріально-технічна база закладів вищої освіти, а також тісна співпраця в ході надання освітніх послуг з широким колом стейкхолдерів. Окремі науковці в цьому контексті акцентують увагу на поглибленні, вдосконаленні та диверсифікації тенденцій розвитку університетських спортивних досліджень, диференціації та персоналізації особливостей процесу здобуття спортивної освіти в закладах вищої освіти, реалізації університетських спортивних ключових проєктів для розвитку спорту, сприянні підвищенню рівня спеціалізації вищої спортивної освіти та формуванні якісного освітнього процесу в закладах вищої освіти. Це потребує розгляду та вивчення факторів, які впливають на спортивні інтереси здобувачів освіти, базових навичок з реалізації спортивного проєкту, щоб допомогти здобувачам освіти повною мірою використовувати власну суб'єктивну ініціативу, стимулювати потенціал здобувачів освіти¹.

Ще однією важливою особливістю є інклюзивність і безбар'єрність міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту. Адже саме на рівні міжнародного співробітництва встановлюються єдині та загальноприйняті стандарти спорту, що є доступним для всіх без виключення категорій населення. G. Doll-Tepper наголошує, що протягом останніх кількох десятиліть у сфері фізичної культури, спорту та спортивної науки сформувалася нова галузь спеціалізації: адаптована фізична активність і спорт для людей з обмеженими можливостями. Минулі та поточні наукові розробки вказують на конкретні проблеми покращення участі таких осіб, професійної підготовки та проведення досліджень з акцентом на міжнародну/європейську взаємодію та співпрацю². L. Petrinovic звертає увагу на те, що люди з обмеженими можливостями можуть займатися звичайним спортом або адаптованим спортом залежно від способу організації. Є багато видів спорту, правила яких адаптовані для людей з обмеженими можливостями та містять детальну функціональну класифікацію для забезпечення рівної участі. Бадмінтон є одним із видів спорту, які мають тенденцію бути спортом для всіх, де Всесвітня федерація бадмінтону пропагує бачення «один вид спорту – одна команда». Немає спеціальних адаптацій, необхідних для гравців на Дефлімпійських іграх. На Спеціальних Олімпійських іграх є кілька спеціальних дисциплін, що стосуються технічних елементів бадмінтону, які адаптовані для людей з більш серйозними вадами³.

Водночас неможливо уявити сучасне міжнародне співробітництво у

¹ Han Y., Huang L., Xue S. The Research Scope Extension and Key Project Cultivation Analysis of University Sports Project. In: 2nd International Conference on Humanities, Social Sciences and Global Business Management. London, 21-22 June 2014. P. 163.

² Doll-Tepper G. APA and sport for persons with a disability – Current issues and challenges. In: 4th International Scientific Conference on Kinesiology. Opatija, 07-11 September 2005. P. 62

³ Petrinovic L. Adapted sport – Badminton in perspective of different disabilities. In: 7th International Scientific Conference on Kinesiology: Fundamental and Applied Kinesiology – Steps Forward. Opatija, 22–25 May 2014. P. 50.

сфері фізичної культури та спорту без такої особливості, як тісний зв'язок зі спортивним туризмом, створення на рівні держави належної рекреаційної, спортивної, транспортної інфраструктури для максимального підвищення туристичної привабливості держави, що є основою успішного проведення будь-якого успішного міжнародного спортивного заходу. Окремі науковці стверджують, що спортивний туризм пропонує окремі можливості для активізації місцевих регіонів у глобальному контексті. Результати показують, що для того, щоб розвиватися та ставати інструментом розвитку туристичних напрямків, спортивні туристичні заходи необхідно організовувати в тісній співпраці зі спортивними та туристичними агентствами, особами, які приймають рішення, та місцевою громадою. Більше того, співпраця між туристичними та спортивними агентствами має важливе значення для забезпечення успіху спортивного туристичного напрямку¹.

Неможливо оминати увагою і таку особливість міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту, як вирішальний вплив на нього інформаційно-комунікаційних технологій. M. Varmus, G. Koman, M. Holubčík наголошують, що співпраця в спортивному середовищі є одним із ключових факторів успіху спортивної організації на світовому ринку. Ця співпраця найчастіше відбувається між спортивними організаціями та зацікавленими сторонами, причому потенціал створення та стійкість залежить від кількох факторів, які часто недостатньо ідентифіковані та виміряні. Вплив глобалізації просуває розвиток інформаційно-комунікаційних технологій (Big Data), що дозволяє обробляти різноманітні дані з глобального середовища. Існує можливість використовувати ці дані як основу прийняття рішень для встановлення співпраці. Важливим фактом є те, що багато спортивних організацій у всьому світі мають низку різноманітних даних, які можна проаналізувати, оцінити та використати як підтримку для встановлення співпраці з глобальної точки зору².

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти до висновку, що міжнародне співробітництво у сфері фізичної культури та спорту є спільною, комплексною та багатовекторною діяльністю декількох держав, спортивних федерацій, спортсменів, фахівців сфери фізичної культури і спорту, закладів фізичної культури і спорту, закладів вищої освіти, громадських об'єднань, органів публічної влади, що відповідають за різноманітні аспекти такої діяльності в різних країнах світу та в глобальному контексті, у ході планування, організації та проведення міжнародних спортивних змагань і заходів, програм і проєктів, виконання положень міжнародних договорів у сфері фізичної культури і спорту з метою підвищення міжнародного іміджу держави та дотримання

¹ Londoño M., Molero R., Medina F., Naudí S., Bergara S. Sport tourism: an opportunity for local regions in a global context. *A Delphi study. Retos-Nuevas Tendencias En Educacion Fisica Deporte Y Recreacion*. 2021. № 42. P. 77.

² Varmus M., Koman G., Holubčík M. Globalization aspects of creating cooperation in sport environment with support of big data. In: 16th International Scientific Conference on Globalization and its Socio-Economic Consequences. Rajecke Teplice, 05-06 October 2016. P. 2307.

міжнародних стандартів, утвердження схвалених світовою спортивною спільнотою морально-етичних цінностей, соціальних стандартів та інклюзивних практик у сфері фізичної культури та спорту.

З огляду на запропоноване широке бачення міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту виокремлено окремі його особливості, що постають у сучасних умовах: в його основі у сучасних умовах лежить управління спортивними проектами; тісний взаємозв'язок міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту із закладами вищої освіти, які в сучасних умовах формують вектор відповідних наукових досліджень, об'єднують міжнародну спортивну спільноту в ході проведення різноманітних спортивних і наукових заходів; інклюзивність і безбар'єрність міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту; на рівні міжнародного співробітництва встановлюються єдині та загальноприйняті стандарти спорту, що є доступним для всіх без виключення категорій населення; тісний зв'язок зі спортивним туризмом, створення на рівні держави належної рекреаційної, спортивної, транспортної інфраструктури для максимального підвищення туристичної привабливості держави, що є основою успішного проведення будь-якого успішного міжнародного спортивного заходу; вирішальний вплив інформаційно-комунікаційних технологій на міжнародне співробітництво в сфері фізичної культури та спорту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Caminero-Granja J., Pajares J., Martin-Cruz N. Sports Events and Project Management. A PM2 Proposal. *Journal of Industrial Engineering and Management*. 2022. № 15 (2). P. 323–337.
2. Doll-Tepper G. APA and sport for persons with a disability – Current issues and challenges. In: 4th International Scientific Conference on Kinesiology. Opatija, 07-11 September 2005. P. 62–66.
3. Han C., Ma Y. Design and development of large-scale sport events project management information system. In: 1st Joint International Pre-Olympic Conference of Sports Science and Sports Engineering. Nanjing, 04-07 August 2008. P. 141–145.
4. Han Y., Huang L., Xue S. The Research Scope Extension and Key Project Cultivation Analysis of University Sports Project. In: 2nd International Conference on Humanities, Social Sciences and Global Business Management. London, 21-22 June 2014. P. 163–166.
5. Iasechko S., Zaitsev O., Pokusa F., Saienko V., Harashchuk I. Legal regulation of intellectual property in sports. *SPORT TK-Revista EuroAmericana de Ciencias del Deporte*. 2022. № 11 (45). URL: <https://revistas.um.es/sportk/article/view/526631/337861>.
6. Jedlicka S. Sport governance as global governance: theoretical perspectives on sport in the international system. *International Journal of Sport Policy and Politics*. 2018. № 10 (2). P. 287–304.

7. Londoño M., Molero R., Medina F., Naudí S., Bergara S. Sport tourism: an opportunity for local regions in a global context. *A Delphi study. Retos-Nuevas Tendencias En Educacion Fisica Deporte Y Recreacion*. 2021. № 42. P. 77–88.

8. Mitten M., Opie H. Sports Law": Implications for the Development of International, Comparative, and National Law and Global Dispute Resolution. *Lex Sportiva: What is Sports Law: book*, 2012. P. 173–222.

9. Petrinovic L. Adapted sport – Badminton in perspective of different disabilities. In: 7th International Scientific Conference on Kinesiology: Fundamental and Applied Kinesiology – Steps Forward. Opatija, 22–25 May 2014. P. 50–53.

10. Tikhonova M., Bermudes D., Kyselov V., Maksymenko L., Fetko Y. The problem of the obligation of a child athlete to comply with the provisions of the anti-doping legislation of Ukraine. *Sport TK-Revista Euroamericana De Ciencias Del Deporte*. 2022. № 11 (2). URL: <https://revistas.um.es/sportk/article/view/519491/337211>.

11. Varmus M., Koman G., Holubčík M. Globalization aspects of creating cooperation in sport environment with support of big data. In: 16th International Scientific Conference on Globalization and its Socio-Economic Consequences. Rajecke Teplice, 05-06 October 2016. P. 2307–2314.

Стаття надійшла до редакції 05.11.2023

Olena Yu. SALMANOVA,

Doctor of Science in Law, Professor,

Honored Education Worker of Ukraine

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Anatoly T. KOMZYUK,

Doctor of Science in Law, Professor,

Honored Worker of Science and Technology of Ukraine

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

Kostyantyn L. BUGAYCHUK,

Doctor of Science in Law, Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

THE ESSENCE AND CHARACTERISTICS OF INTERNATIONAL COOPERATION IN THE FIELD OF PHYSICAL CULTURE AND SPORTS

The article emphasizes that international cooperation in the field of physical culture and sports is a joint, complex and multi-vector activity of several states, sports federations, athletes, specialists in the field of physical culture and sports, institutions of physical culture and sports, institutions of higher education, public organizations associations, public authorities responsible for various aspects of such activities in different countries of the world and in a global context, in the course of planning, organizing and conducting international sports competitions

and events, programs and projects, implementing the provisions of international agreements in the field of physical culture and sports with the aim of improving the international image of the state and compliance with international standards, approval of moral and ethical values, social standards and inclusive practices in the field of physical culture and sports approved by the world sports community.

It is noted that in view of the proposed broad vision of international cooperation in the field of physical culture and sports, its specific features that appear in modern conditions are singled out: its basis in modern conditions is the management of sports projects; the close relationship of international cooperation in the field of physical culture and sports with institutions of higher education, which in modern conditions form a vector of relevant scientific research, unite the international sports community in the course of various sports and scientific events; inclusiveness and barrier-free international cooperation in the field of physical culture and sports; at the level of international cooperation, uniform and generally accepted standards of sport are established, which is accessible to everyone without excluding categories of the population; close connection with sports tourism, creation of appropriate recreational, sports, and transport infrastructure at the state level to maximize the tourist attractiveness of the state, which is the basis for the successful holding of any successful international sports event; the decisive impact of information and communication technologies on international cooperation in the field of physical culture and sports.

Key words: *international cooperation, the field of physical culture and sports, essence, features.*

Таїсія Миколаївна МЕЛЬНИК

(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ФОРМИ ЮРИДИЧНОГО СУПРОВОДЖЕННЯ СТАТУТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті наголошено на тому, що адміністративно-правова форма – це спосіб організації та функціонування державного управління, який ґрунтується на правових нормах і включає в себе використання адміністративних засобів і методів для досягнення встановлених цілей та завдань. Ця форма регулює відносини між державою та громадянами, а також між різними органами влади.

Зазначено, що основними характеристиками адміністративно-правової форми є наявність чіткої ієрархії органів влади, правомірне застосування адміністративних процедур та санкцій, а також забезпечення законності та рівності перед законом. Адміністративно-правові форми юридичного забезпечення статутної діяльності закладів вищої освіти можуть бути класифіковані за різними критеріями, що включають рівень відповідальності та компетенції, спеціалізацію функцій, форми організації та способи здійснення: за ступенем автономії адміністративно-правові форми можуть бути централізованими або децентралізованими; за рівнем організації - внутрішніми або зовнішніми; за змістом - консультативними або інституційними.

Щодо окремих адміністративно-правових форм юридичного забезпечення статутної діяльності закладів вищої освіти акцентовано увагу на тому, що однією з основних адміністративно-правових форм юридичного супроводження є розробка та аналіз правових документів, таких як статuti, положення, правила та інші. Ще однією формою юридичного забезпечення статутної діяльності закладів вищої освіти виступає нормотворчість, яка відіграє важливу роль у регулюванні їхньої діяльності, що охоплює створення, аналіз та вдосконалення нормативно-правових актів, які спрямовані на регулювання широкого спектру аспектів діяльності, починаючи від організації управління та закінчуючи правами та обов'язками здобувачів освіти та співробітників. Нормотворчість сприяє зміцненню правових засад освіти, захисту прав та інтересів всіх учасників освітнього процесу, підвищенню якості освітніх послуг, розвитку міжнародної співпраці та інтеграції української системи вищої освіти до світового освітнього простору.

Ключові слова: адміністративно-правова форма, адміністративно-правове забезпечення, юридичне супроводження, статутна діяльність, заклади вищої освіти.

Постановка проблеми. Ефективне юридичне супроводження є однією

з базових умов забезпечення безперервного, законного та соціально-орієнтованого функціонування будь-якої організації в Україні. Юридичне супроводження є невід'ємною складовою управління закладами вищої освіти, оскільки вони знаходяться в складному правовому середовищі, де вимагається не лише відповідність освітньому стандарту, а й дотримання законодавства в сфері освіти, фінансів, праці, землекористування тощо.

У вітчизняній науковій думці окремим проблемним аспектам адміністративно-правового забезпечення функціонування закладів вищої освіти присвячували свої дослідження О.М. Бандурка, О.Ю. Дрозд, С.Г. Головка, Н.А. Железняк, М.В. Ковалів, А.Т. Комзюк, О.В. Костиренко, К.Б. Левченко, С.В. Медведенко, Л.В. Могілевський, О.А. Моргунов, О.М. Музичук, В.О. Невядовський, В.М. Пашков, В.І. Підгірний, С.В. Потопальський, О.Ю. Салманова, В.В. Сокурєнко, Т.І. Тарахонич, Р.П. Томма, М.Р. Терованесов, В.І. Фелик, О.О. Шевчук, Г.В. Шевчук, О.М. Юхимюк та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість наукових здобутків, вчені фактично поза своєю увагою залишили проблемні питання адміністративно-правових форм та методів юридичного супроводження статутної діяльності закладів вищої освіти.

Мета статті полягає в тому, щоб визначити адміністративно-правові форми юридичного супроводження статутної діяльності закладів вищої освіти. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: сформулювати авторське визначення адміністративно-правової форми; проаналізувати її основні характеристики та підходи до її класифікації; розглянути окремі адміністративно-правові форми юридичного забезпечення статутної діяльності закладів вищої освіти; охарактеризувати співвідношення адміністративно-правових форм та адміністративно-правових методів.

Виклад основного матеріалу. Поняття «форма» може мати різні тлумачення в залежності від контексту вживання. У загальному, «форма» означає зовнішній вигляд або структуру об'єкта, включаючи його розміри, контур і об'єм. У математичному або геометричному контексті «форма» вказує на геометричну структуру об'єктів і їх взаємне розташування.

Також термін «форма» може вказувати на спосіб, у який щось організовано або виконується, наприклад, у формі пісні, формі листа або формі заняття¹.

А. С. Васильєв у ході аналізу питання змісту і форми держави, зазначає, що зміст і форма є загальнофілософськими категоріями, що відображають взаємозв'язок двох сторін природної та соціальної реальності: певним чином впорядкованої сукупності елементів і процесів, що створюють предмет або явище (тобто зміст), і способу існування і вираження цього змісту, його різних модифікацій (тобто форми). Поняття форми вживається також у значенні внутрішньої організації змісту, й у цьому значенні

¹ Мартинюк А. П. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. С. 62.

проблематика форми набуває подальшого розвитку як категорія структури¹.

У юридичному контексті «форма» може означати визначений порядок або офіційний документ, який потрібно заповнити відповідно до законодавства. «Форма» вказує на специфічний порядок або стандартний формат, за яким необхідно оформлювати певні документи, правові акти або заяви. Це означає, що існують певні правила і вимоги, яких потрібно дотримуватися під час складання та заповнення цих документів.

Наприклад, у ході укладання договорів «форма» може вказувати на те, чи потрібно, щоб договір був підписаний сторонами в присутності свідків або нотаріуса. Також «форма» може визначати необхідність використання певних слів або фраз у документі, щоб він був юридично обов'язковим.

У контексті розроблення правових документів, таких як заяви або судові позови, «форма» може включати вимоги до змісту, оформлення, підписів та інших деталей, яких необхідно дотримуватися для того, щоб документ був прийнятим і визнаним².

Отже, у правовому контексті «форма» визначає обов'язкові умови оформлення документів, які регулюються законом або правилами задля забезпечення їхньої легальності та юридичної чіткості.

Адміністративно-правова форма – це спосіб організації та функціонування державного управління, який ґрунтується на правових нормах і включає в себе використання адміністративних засобів і методів для досягнення встановлених цілей та завдань. Ця форма регулює відносини між державою та громадянами, а також між різними органами влади.

Основними характеристиками адміністративно-правової форми є наявність чіткої ієрархії органів влади, правомірне застосування адміністративних процедур та санкцій, а також забезпечення законності та рівності перед законом.

Така форма дозволяє забезпечити ефективну організацію публічного управління та вирішення різноманітних адміністративних питань, зокрема в сфері соціального захисту, економіки, освіти та інших сфер суспільного життя.

Адміністративно-правові форми юридичного забезпечення статутної діяльності закладів вищої освіти можуть бути класифіковані за різними критеріями, що включають рівень відповідальності та компетенції, спеціалізацію функцій, форми організації та способи здійснення.

Перш за все, за ступенем автономії адміністративно-правові форми можуть бути централізованими або децентралізованими. У централізованій формі рішення щодо правової підтримки приймаються на рівні центральних органів управління освітою. Натомість, у децентралізованій системі заклади вищої освіти мають певну автономію у вирішенні правових

¹ Теорія права і держави: підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук А. С. Васильєва. К., 2010. С. 62.

² Заварза Т. В. Порівняльний цивільний процес : навчально-методичний посібник / Т. В. Заварза, С. М. Бервено, Л. В. Новікова, К. М. Тоцька. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018. С. 52.

питань, адаптованих до їхніх специфічних потреб і контексту.

Другий критерій – це спеціалізація функцій. Юридичне супроводження може включати в себе питання освіти, а також адміністративного та фінансового управління. Перше забезпечує вирішення питань, пов'язаних із законодавством про освіту, академічною свободою, освітнім процесом тощо, тоді як друге стосується ведення документації, фінансового планування, управління кадрами та інших адміністративних аспектів.

Третій критерій – це рівень організації. Адміністративно-правові форми можуть бути внутрішніми або зовнішніми. Внутрішня організація передбачає наявність внутрішніх юридичних служб або відділів, які спеціалізуються на розв'язанні правових питань в межах конкретного закладу вищої освіти. Зовнішнє ж забезпечення здійснюється із залученням зовнішніх юридичних консультантів, адвокатських фірм чи агентств, спеціалізованих на вирішенні правових питань у сфері вищої освіти¹.

Нарешті, за змістом адміністративно-правові форми можуть бути консультативними або інституційними. У консультативній формі юридичні експерти надають консультації та рекомендації щодо правових питань. У той час як інституційне забезпечення включає встановлення внутрішніх правил, положень та процедур, які регулюють правові аспекти діяльності закладів вищої освіти.

Щодо окремих адміністративно-правових форм юридичного забезпечення статутної діяльності закладів вищої освіти, то однією з основних адміністративно-правових форм юридичного супроводження є розробка та аналіз правових документів, таких як статuti, положення, правила та інші. Ці документи відображають специфіку кожного підприємства, установи чи організації та відповідають вимогам законодавства. Поряд з цим важливо проводити правовий консалтинг, який допомагає уникнути порушень та вирішувати складні правові питання. Представництво та захист інтересів підприємства, установи чи організації в судах та інших органах є ще однією важливою формою юридичного супроводження. Адвокати та юристи забезпечують захист прав та інтересів підприємства, установи чи організації у всіх правових ситуаціях².

Ще однією формою юридичного забезпечення статутної діяльності закладів вищої освіти виступає нормотворчість, яка відіграє важливу роль у регулюванні їхньої діяльності, що охоплює створення, аналіз та вдосконалення нормативно-правових актів, які спрямовані на регулювання широкого спектру аспектів діяльності, починаючи від організації управління та закінчуючи правами та обов'язками здобувачів освіти та співробітників.

Нормотворчість, як зазначає Ю. Загуменна, це процес створення нормативних актів, які регулюють різні аспекти життя суспільства. Це може

¹ Руденко М. М. Поняття адміністративно-правових відносин забезпечення організації та діяльності МВС України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 3. С. 51–53.

² Адміністративне процесуальне право: Навч. посібник / кол. авт. ; за заг. ред. Т.П. Мінки. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. С. 247.

включати законодавчі акти, підзаконні нормативні акти, регуляторні документи, положення тощо. Нормотворчість може здійснюватися різними органами влади на різних рівнях: від місцевого до національного та міжнародного¹.

Важливим аспектом нормотворчості є забезпечення відповідності стандартам права, принципам справедливості та врахуванням потреб суспільства. Нормотворчість є важливою складовою демократичного суспільства, оскільки вона дозволяє створювати правила, які регулюють взаємини між людьми та органами влади, забезпечуючи порядок і права громадян.

Нормотворчість є динамічним процесом, який постійно адаптується до змін у суспільстві, технологічному прогресі, економічних умовах та інших факторах. Вона також може бути відображенням цінностей та пріоритетів суспільства. Наприклад, законодавство про охорону навколишнього середовища може бути результатом зростаючого рівня усвідомлення суспільством екологічних проблем та потреб збереження природних ресурсів.

Ефективна нормотворчість передбачає відкритий та активний процес, у якому різні зацікавлені сторони мають можливість висловлювати свої погляди та долучатися до формування законів та правил. Такий підхід сприяє підвищенню легітимності та прийняттю рішень, які відображають реальні потреби та інтереси суспільства в цілому.

У контексті міжнародного співробітництва нормотворчість може виявлятися шляхом укладення міжнародних договорів та створення міжнародних організацій, які приймають нормативні акти для регулювання спільних питань, таких як торгівля, права людини, міжнародний мир і безпека тощо².

Загалом, нормотворчість відіграє ключову роль у формуванні законів та правил, які сприяють функціонуванню суспільства та забезпечують захист прав і свобод громадян. Зокрема, нормотворчість визначає правовий ландшафт суспільства, встановлюючи правила і норми, які впливають на всі аспекти життя громадян: від прав людини і соціальної справедливості до економічного розвитку і охорони довкілля. Цей процес може бути ітеративним, оскільки він включає в себе аналіз поточних потреб суспільства, узгодження різних точок зору і внесення необхідних змін у законодавство або інші нормативно-правові акти.

Нормотворчість є важливим інструментом управління суспільством, який дозволяє адаптувати правову систему до змін та забезпечити її відповідність викликам сучасності. Таким чином, вона забезпечує стабільність і розвиток правової системи, що є важливим для функціонування правової держави.

¹ Загуменна Ю. О., Лазарев В. В., Сидоренко А. Ю. Відомча нормотворчість в Україні: досвід комплексного аналізу : монографія. Харків : Планета-Прінт, 2021. С. 122

² Войціховський А. В. Міжнародне право : підручник. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2020. С. 369.

У контексті юридичного забезпечення статутної діяльності закладів вищої освіти в Україні нормотворчість є необхідною та невід'ємною складовою управління вищою освітою в країні. Цей процес визначається законодавчими нормами, які регулюють всі аспекти функціонування закладів вищої освіти, включаючи їх статус, права та обов'язки, організаційну структуру, а також взаємовідносини з іншими учасниками освітнього процесу. Це дозволяє уникнути правових колізій та забезпечує правовий захист всіх учасників освітнього процесу: від студентів до адміністративного персоналу.

Крім того, нормотворчість у цій сфері спрямована на забезпечення якості освіти. Вона встановлює стандарти та вимоги до освітнього процесу, а також визначає процедури акредитації, що сприяє підвищенню рівня вищої освіти в Україні та збереженню її конкурентоспроможності на міжнародному рівні.

Зокрема, нормативно-правові акти визначають права та обов'язки студентів і викладачів, встановлюють порядок атестації та надання освітніх послуг. Це забезпечує стабільність та прозорість у взаємовідносинах між учасниками освітнього процесу, сприяє розвитку академічної свободи та культури правової взаємодії¹.

Крім внутрішнього значення, нормотворчість також сприяє інтеграції української системи вищої освіти до європейського освітнього простору. Вона дозволяє гармонізувати українське законодавство з європейськими стандартами та вимогами, що робить вищу освіту в Україні більш привабливою для міжнародних студентів і дослідників, а також сприяє розвитку міжнародних наукових та освітніх проектів.

Забезпечення ефективного управління є ще однією ключовою функцією нормотворчості у сфері вищої освіти. Нормативні акти встановлюють порядок організації та управління закладами вищої освіти, визначаючи структуру управління, права та обов'язки керівництва, процедури прийняття рішень та вирішення конфліктів. Це допомагає забезпечити ефективне функціонування закладів вищої освіти, раціональне використання ресурсів та здійснення стратегічного планування розвитку освітньої сфери.

Крім того, нормативне забезпечення стимулює інноваційні процеси в освіті. Шляхом визначення правових рамок для впровадження нових освітніх технологій, наукових досліджень та міждисциплінарних програм нормативні акти сприяють розвитку освітньої системи, підвищуючи її конкурентоспроможність та забезпечуючи відповідність вимогам сучасного світу.

Загалом, нормотворчість у сфері вищої освіти в Україні відіграє важливу роль у забезпеченні стабільності, якості та розвитку цієї галузі. Вона сприяє зміцненню правових засад освіти, захисту прав та інтересів всіх

¹ Дерев'янко Б. В. Господарсько-правове регулювання надання послуг у сфері освіти : монографія. Донецьк: Видавничий дім «Кальміус», 2022. С. 62.

учасників освітнього процесу, підвищенню якості освітніх послуг, розвитку міжнародної співпраці та інтеграції української системи вищої освіти до світового освітнього простору. Таким чином, раціональне нормотворче регулювання є ключовим чинником успішного функціонування та розвитку вищої освіти в Україні.

Узгоджена та ефективна нормотворчість є важливим чинником для забезпечення якості, стабільності і розвитку вищої освіти. Вона допомагає закладам вищої освіти адаптуватися до змін у суспільстві, технологіях та наукових тенденціях, забезпечуючи відповідність їхньої діяльності сучасним вимогам і стандартам¹.

По-перше, нормотворчість забезпечує законодавчу базу для функціонування закладів вищої освіти, визначаючи їхні правовий статус, компетенції та порядок взаємодії з іншими підприємствами, установами та організаціями. Це включає закони про освіту, рішення вищих органів влади та регулюючих органів, а також міжнародні нормативи, які впливають на освітню діяльність.

По-друге, нормативи забезпечують стандарти якості освітнього процесу. Це включає в себе встановлення вимог до програм, викладацького персоналу, матеріально-технічної бази, оцінки якості освіти та інших аспектів, які визначають ефективність освітнього процесу.

По-третє, нормотворчість регулює внутрішню організацію та управління закладами вищої освіти. Це включає в себе встановлення структури управління, порядку прийняття рішень, фінансового планування та звітності, що забезпечує ефективне управління ресурсами та дотримання нормативних вимог.

По-четверте, на нормативно-правовому рівні визначені права та обов'язки студентів і працівників закладів вищої освіти, а також процедури захисту їхніх прав та інтересів. Це важливо для забезпечення гармонійних взаємовідносин всередині закладу вищої освіти та захисту прав усіх учасників освітнього процесу.

Нормотворчість як адміністративно-правова форма залежить від взаємодії університетської спільноти, державних органів, експертів у галузі освіти та інших зацікавлених сторін. Вона має на меті не лише вирішення поточних завдань, а й забезпечення стратегічного розвитку вищої освіти, відповідно до сучасних вимог та потреб суспільства².

Щодо співвідношення адміністративно-правових форм та адміністративно-правових методів, то обидві категорії є важливими концепціями у сфері публічного права, пов'язаними з публічним управлінням та правовим регулюванням. Перша з них «адміністративно-правова форма» визначає конкретний спосіб організації та функціонування

¹ Потопальський С. В. Нормотворчість, як важлива форма забезпечення якості освітньої діяльності у закладах вищої освіти системи МВС України // Адміністративне право та процес: актуальні проблеми та шляхи вирішення : тези доп. учасників наук.-практ. семін. (Харків, 21 лют. 2020 р.). С. 85.

² Пасічна І. О. Законотворчість, нормотворчість та правореалізація : навч. посіб. Полтава : ПолтНТУ, 2019. С. 37.

владних структур, який встановлюється правовими нормами та регламентами. Це може включати в себе утворення та діяльність адміністративних органів, порядок прийняття та реалізації адміністративних рішень та інші аспекти організації публічного управління.

З іншого боку, «адміністративно-правовий метод» визначає конкретні засоби, прийоми та процедури, які використовуються в публічному управлінні для досягнення певних цілей. Ці методи можуть включати в себе ведення адміністративного контролю, видачу адміністративних наказів, розробку та застосування адміністративних регламентів тощо.

Отже, розрізняючи ці поняття, можна сказати, що «адміністративно-права форма» визначає структуру та організацію діяльності владних структур, тоді як «адміністративно-правовий метод» визначає засоби та способи, шляхом реалізації яких ці структури здійснюють свої функції та завдання. Обидва поняття важливі для забезпечення ефективного функціонування державного апарату та здійснення владних повноважень з дотриманням законодавства.

Ці два концепти є взаємопов'язаними і використовуються разом для забезпечення ефективного управління та реалізації державних функцій. Наприклад, коли держава встановлює адміністративно-правову форму, вона визначає структуру та організацію діяльності владних структур, таких як міністерства, департаменти, агенції тощо. Ці органи можуть мати різні відділи, підрозділи та посадових осіб, що відповідають за виконання певних функцій та завдань.

Після визначення адміністративно-правової форми держава може використовувати адміністративно-правові методи. Це включає в себе застосування правових норм та процедур для прийняття та виконання рішень, контролю за додержанням законодавства, видачу рішень та наказів, а також вирішення конкретних питань управління та адміністрування.

Таким чином, адміністративно-правова форма створює рамки для діяльності владних структур, а адміністративно-правові методи визначають конкретні інструменти та процедури. Обидві ці категорії є важливими для забезпечення ефективного та законного функціонування публічного управління.

Висновки. Таким чином, у межах даної статті було зазначено, що адміністративно-правова форма – це спосіб організації та функціонування державного управління, який ґрунтується на правових нормах і включає в себе використання адміністративних засобів і методів для досягнення встановлених цілей та завдань. Ця форма регулює відносини між державою та громадянами, а також між різними органами влади.

Основними характеристиками адміністративно-правової форми є наявність чіткої ієрархії органів влади, правомірне застосування адміністративних процедур та санкцій, а також забезпечення законності та рівності перед законом. Адміністративно-правові форми юридичного забезпечення статутної діяльності закладів вищої освіти можуть бути класифіковані за різними критеріями, що включають рівень

відповідальності та компетенції, спеціалізацію функцій, форми організації та способи здійснення: за ступенем автономії адміністративно-правові форми можуть бути централізованими або децентралізованими; за рівнем організації – внутрішніми або зовнішніми; за змістом – консультативними або інституційними.

Щодо окремих адміністративно-правових форм юридичного забезпечення статутної діяльності закладів вищої освіти зазначено, що однією з основних адміністративно-правових форм юридичного супроводження є розробка та аналіз правових документів, таких як статuti, положення, правила та інші. Ще однією формою юридичного забезпечення статутної діяльності закладів вищої освіти виступає нормотворчість, яка відіграє важливу роль у регулюванні їхньої діяльності, що охоплює створення, аналіз та вдосконалення нормативно-правових актів, які спрямовані на регулювання широкого спектру аспектів діяльності, починаючи від організації управління та закінчуючи правами та обов'язками здобувачів освіти та співробітників. Нормотворчість у сфері вищої освіти в Україні відіграє важливу роль у забезпеченні стабільності, якості та розвитку цієї галузі. Вона сприяє зміцненню правових засад освіти, захисту прав та інтересів всіх учасників освітнього процесу, підвищенню якості освітніх послуг, розвитку міжнародної співпраці та інтеграції української системи вищої освіти до світового освітнього простору.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адміністративне процесуальне право: Навч. посібник / кол. авт. ; за заг. ред. Т.П. Мінки. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 320 с.
2. Войціховський А. В. Міжнародне право : підручник. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2020. 544 с.
3. Деревянко Б. В. Господарсько-правове регулювання надання послуг у сфері освіти : монографія. Донецьк: Видавничий дім «Кальміус», 2022. 529 с.
4. Заварза Т. В. Порівняльний цивільний процес : навчально-методичний посібник / Т. В. Заварза, С. М. Бервено, Л. В. Новікова, К. М. Тоцька. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2018. 156 с.
5. Загуменна Ю. О., Лазарев В. В., Сидоренко А. Ю. Відомча нормотворчість в Україні: досвід комплексного аналізу : монографія. Харків : Планета-Прінт , 2021. 228 с.
6. Мартинюк А. П. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. 196 с.
7. Пасічна І. О. Законотворчість, нормотворчість та правореалізація : навч. посіб. Полтава : ПолтНТУ, 2019. 113 с.
8. Потопальський С. В. Нормотворчість, як важлива форма забезпечення якості освітньої діяльності у закладах вищої освіти системи МВС України // Адміністративне право та процес: актуальні проблеми та

шляхи вирішення : тези доп. учасників наук.-практ. семін. (Харків, 21 лют. 2020 р.). С. 84–86.

9. Руденко М. М. Поняття адміністративно-правових відносин забезпечення організації та діяльності МВС України. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2023. № 3. С. 50–54.

10. Теорія права і держави: підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук А. С. Васильєва. К., 2010. 137 с.

Стаття надійшла до редакції 30.11.2023

Taisia M. MELNYK,

Postgraduate Student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

ON THE ISSUE OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL FORMS OF LEGAL SUPPORT OF THE STATUTORY ACTIVITIES OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

The article emphasizes that the administrative-legal form is a way of organizing and functioning of state administration, which is based on legal norms and includes the use of administrative means and methods to achieve established goals and objectives. This form regulates relations between the state and citizens, as well as between various authorities.

It is noted that the main characteristics of the administrative-legal form are the presence of a clear hierarchy of authorities, the lawful application of administrative procedures and sanctions, as well as ensuring legality and equality before the law. Administrative and legal forms of legal support for the statutory activities of higher education institutions can be classified according to various criteria, including the level of responsibility and competence, specialization of functions, forms of organization and methods of implementation: according to the degree of autonomy, administrative and legal forms can be centralized or decentralized; by level of organization - internal or external; by content - consultative or institutional.

With regard to separate administrative-legal forms of legal support for the statutory activities of higher education institutions, attention is focused on the fact that one of the main administrative-legal forms of legal support is the development and analysis of legal documents, such as statutes, regulations, rules, and others. Another form of legal support for the statutory activities of higher education institutions is rulemaking, which plays an important role in regulating their activities, which includes the creation, analysis and improvement of normative legal acts, which are aimed at regulating a wide range of aspects of activities, starting from the organization of management and ending with rights and responsibilities of education seekers and employees. Rulemaking contributes to strengthening the legal foundations of education, protecting the rights and interests of all participants in the educational process, improving the quality of educational services, developing international cooperation, and integrating the

Ukrainian higher education system into the global educational space.

Key words: *administrative and legal form, administrative and legal support, legal support, statutory activity, institutions of higher education.*

Андрій Юрійович ОСТАП'ЮК*(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)***ЗНАЧЕННЯ ТА ЗАВДАННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ**

Встановлено, що регіональна безпека – це комплексний стан захищеності суспільних та державних інтересів, прав та свобод людини і громадянина, а також відсутність небезпечних чинників, які можуть вплинути на нормальний процес життєдіяльності населення відповідної території та функціонування органів державного управління.

З'ясовано, що завданнями забезпечення цивільного захисту на регіональному рівні є наступні: захист населення регіону від надзвичайних ситуацій та небезпечних подій різноманітного характеру; підтримка регіональної стабільності в економічному, політичному та фізико-географічному плані, а також мінімізація негативних наслідків у разі їх настання; виправлення наслідків надзвичайних ситуацій та небезпечних подій, які впливають на соціальну та технічну інфраструктуру регіону, нормальний перебіг життєдіяльності населення, морально-психологічний стан мешканців відповідної території тощо; організація та кадрова підтримка діяльності уповноважених суб'єктів у сфері забезпечення цивільного захисту; формування нормативно-правової основи забезпечення цивільного захисту на регіональному рівні, а також належного механізму правового регулювання суспільно-правових відносин, які виникають в процесі відповідної діяльності; налагодження внутрішньо-державних та міжнародних зв'язків та партнерських відносин для інноваційного розвитку цивільного захисту на території окремих регіонів.

Ключові слова: *завдання, значення, гарантія, регіональна безпека, цивільний захист, регіон.*

Постановка проблеми. В умовах сьогодення важливим інструментом забезпечення соціальної стабільності та національної безпеки України є створення належних умов для функціонування системи цивільного захисту, зокрема на регіональному рівні. Зазначене пояснюється тим, що через повномасштабну військову агресію різні регіони нашої великої країни по-різному піддаються різного роду небезпекам. Також зауважимо, що нарівні із правоохоронним та військовим секторами, цивільний захист є частиною складного механізму, спрямованого на забезпечення та захист законних прав, свобод та інтересів населення. Саме тому важливим є проведення комплексних теоретичних досліджень, присвячених розкриттю значення та завдань забезпечення цивільного захисту саме на регіональному рівні.

Окрім проблемні аспекти, пов'язані із забезпеченням цивільного захисту на регіональному рівні, у своїх наукових працях розглядали

А.А. Білека, О.А. Зінченко, В.С. Кропивницький, С.В. Майстро, С.В. Нестеренко, О.М. Носіков, А.А. Русецький, А.О. Собакаръ, В.А. Шойко, І.В. Шудренко, Я.А. Яковлева та багато інших. Втім, незважаючи на суттєвий теоретичний доробок, в науковій літературі недостатньо опрацьованим є питання значення та завдань забезпечення цивільного захисту безпосередньо на регіональному рівні.

Мета статті полягає у тому, щоб розкрити значення та окреслити завдання забезпечення цивільного захисту на регіональному рівні. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: з'ясувати сутність ключових елементів, які характеризують зміст та призначення цивільного захисту; узагальнити теоретичні підходи щодо переліку завдань цивільного захисту; здійснити аналіз норм чинного законодавства, яке регулює порядок здійснення відповідної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження відзначимо, що значення цивільного захисту та його забезпечення на регіональному рівні розкривається в тому, що він, перш за все, представляє собою своєрідну гарантію дотримання та захисту прав, законних інтересів та добробуту населення конкретного регіону. Для доведення такого висновку звернемо увагу на те, що слово «гарантія» (від французького «*garantie*», від «*garantir*») – забезпечення, запорука. Гарантувати – означає забезпечувати, поручатися, встановлювати гарантії. Окрім того, термін «гарантія» застосовується для позначення способів і засобів, за допомогою яких здійснюється забезпечення. Називають гарантіями також і умови, що необхідні для реалізації тих або інших прав¹. Як юридична категорія, гарантії мають застосування практично у всіх галузях права (гарантії прав та свобод людини та громадянина, гарантії законності, гарантії застосування норма права, гарантії права власності, гарантії підприємницької діяльності тощо). Гарантії прав та свобод людини в юридичній енциклопедичній літературі розглядаються як умови, засоби, способи, які забезпечують здійснення у повному обсязі і всебічну охорону прав та свобод особи. Поняття «гарантії» охоплює всю сукупність об'єктивних і суб'єктивних чинників, спрямованих на практичну реалізацію прав та свобод, усунення можливих перешкод їх повного або належного здійснення. Традиційно розрізняють економічні, політичні, ідеологічні і юридичні гарантії. В свою чергу юридичні або правові гарантії – це встановлені законом засоби забезпечення використання, дотримання, виконання і застосування норм права. Є два види правових гарантій – нормативно-правові та організаційно-правові. Нормативно-правові гарантії поділяються на матеріальні та процесуальні².

¹ Кохан Н. В. Гарантії трудових прав працівників та шляхи їх удосконалення : дис...канд. юрид наук : 12.00.05 / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2008. С. 12.

² Юридична енциклопедія : В 6 т. Редкол. : Ю. С. Шемчушенко (відп. ред.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 1. С. 555; Сінельнік Р. В. Захисник у провадженні у справах про адміністративні правопорушення : дис... канд. юрид наук 12.00.07 / Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2008. С. 74–75.

Отже, взагалі, гарантія – це умова здійснення, існування чогось, фактор, за наявності якого забезпечується позитивний результат якоїсь діяльності. Так, забезпечення цивільного захисту на регіональному рівні вимагає виконання всіма уповноваженими суб'єктами суспільно-правових відносин в цій сфері своїх обов'язків, внаслідок чого мінімізується ризик виникнення надзвичайних ситуацій та небезпечних подій, або ж ліквідовуються їх наслідки.

Окрім зазначеного вище, цілком справедливим буде говорити про те, що забезпечення цивільного захисту на регіональному рівні – це одночасно невід'ємний елемент регіональної безпеки. Слово «безпека» означає ситуацію, при якій кому- або чому-небудь не існує загрози з боку когось або чого-небудь, при цьому не виключається наявність одночасно кількох джерел безпеки. Дуже часто можна зустріти також визначення безпеки як: 1) такого стану будь-якого об'єкта, за якого йому не загрожує небезпека; 2) збалансований, за експертною оцінкою, стан людини, соціуму, держави, природних, антропогенних систем тощо¹.

В свою чергу, як вказує С. В. Лукашук-Федик, регіональна безпека – це стан відносин соціально-територіальної спільності населення, що формується відповідно до адміністративно-територіального розподілу країни або групи країн всередині них або між ними на мікро (населений пункт, район, область країни), макро (країна, група країн) і проміжних (декілька населених пунктів, районів, областей країни, групи країн) рівнях, при яких забезпечується частина безпеки більш загальної системи (національної, міжнародної)². Досить ретельно зміст регіональної безпеки розкриває О. А. Зінченко. Автор вказує «потенціал іміджу регіону як комплексне поняття формується під впливом багатьох чинників, вагоме місце серед них займає регіональна безпека. За своєю суттю безпека є багатовимірним явищем, що включає не тільки заходи прямої дії (захист територіальної цілісності, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз інтересам регіону), а й створення умов для сталого розвитку в певних соціально-економічних умовах. Чинник безпеки впливає на процеси ідентифікації територіальної громади, активізує дію культурних та соціально-економічних передумов асоціації населення з місцем свого проживання, забезпечує захист інформаційного та географічного простору. Регіональна безпека формує сприятливі умови для перетворення іміджу регіону на бренд – актив розвитку та залучення інвестицій в економіку регіону, позитивний образ, привабливий для туристів, показник довіри власного населення. Для організації ефективної системи регіональної безпеки важливі не тільки заходи державної та регіональної влади, а й активна участь бізнесу, суспільних інститутів,

¹ Денисюк С. Ф. Громадський контроль за правоохоронною діяльністю в Україні: адміністративно-правові засади : дис...д-ра. юрид наук : 12.00.07 / Київський міжнародний університет. К., 2010. С. 327–328.

² Лукашук Федик С. В. Безпека життєдіяльності : навч. посіб. за заг. ред. С. В. Лукашук-Федик. Тернопіль : ТНЕУ, 2015. 268 с.

місцевої громади. Налагодження взаєморозуміння і взаємодії між усіма представниками територіальної спільноти й є тим чинником безпеки, що поширює позитивний імідж регіону як усередині держави, так і за її межами»¹. М. А. Волгін та В. В. Каюмова дають визначення регіональній безпеці як стану і характеристики ступеня досягнення оптимального рівня безпеки (у кожний поточний момент та в майбутньому) функціонування, відтворення і розвитку соціальної системи регіону, що забезпечується сукупністю державних та суспільних заходів: політичних, правових, економічних, ідеологічних, організаційних і соціально-психологічних; зберігається існуючий у суспільстві конституційний устрій, соціальна стабільність, не припускається їх послаблення й, тим більше, підрив².

Таким чином, регіональна безпека – це комплексний стан захищеності суспільних та державних інтересів, прав та свобод людини і громадянина, а також відсутність небезпечних чинників, які можуть вплинути на нормальний процес життєдіяльності населення відповідної території та функціонування органів державного управління. Зазначене досягається за рахунок системи економічних, ідеологічних, соціальних, політичних, правових, організаційно-управлінських, психологічних та інших чинників. Як елемент регіональної безпеки, цивільний захист відповідає за недопущення порушення вказаного стану захищеності та негативного впливу на нього надзвичайних ситуацій та/або небезпечних подій різного (техногенного, природного, воєнного) характеру.

Таким чином, забезпечення цивільного захисту на регіональному рівні – важлива частина складного механізму функціонування регіону, значення якої змістовно розкривається у завданнях здійснення даної діяльності. Етимологічно «завдання» це наперед визначений, запланований для виконання обсяг роботи; мета, до якої прагнуть; те, що хочуть здійснити³. Відповідно до іншої точки зору завдання – це те, що необхідно зробити для поставленої цілі або мети. У рамках однієї мети може бути сформульовано декілька завдань⁴.

Незважаючи на досить активну наукову розробку змісту цивільного захисту, в науковій площині досить небагато праць в яких виділено завдання його забезпечення. Наприклад, дане питання підіймається у дисертаційному дослідженні А. В. Терент'євої. Вчена наголошує, що основними завданнями цивільного захисту та забезпечення останнього є: 1) збір та аналітичне опрацювання інформації про надзвичайні ситуації;

¹ Зінченко О. А. Регіональна безпека як складник потенціалу іміджу території. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 30-1. С. 149.

² Каюмова В. В. Сучасний підхід до забезпечення регіональної соціальної безпеки України. *Ефективна економіка*. 2011. № 6. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1355>.

³ Адміністративне право України. Академічний курс : підруч. : у 2 т: Том 1. Загальна частина ред. Колегія : В. Б. Авер'янов (голова). К. : Видавництво «Юридична думка», 2004. С. 262; Троянський О. А. Адміністративно-запобіжні заходи в діяльності правоохоронних органів України (організаційно-правовий аспект). Ірпінь : Національний університет державної податкової служби України, 2009. С. 43.

⁴ Середа В. О. Проблеми підвищення ефективності діяльності прокурора з підтримання державного обвинувачення в суді : дис...канд. юрид наук : 12.00.09 / Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого. Харків, 2006. С. 40.

2) прогнозування та оцінка соціально-економічних наслідків надзвичайних ситуацій; 3) здійснення нагляду і контролю у сфері цивільного захисту; 4) розробка і виконання законодавчих та інших нормативно – правових актів, дотримання норм і стандартів у сфері цивільного захисту; 5) розробка і здійснення запобіжних заходів у сфері цивільного захисту; 6) створення, збереження і раціональне використання матеріальних ресурсів необхідних для запобігання надзвичайним ситуаціям; 7) розробка та виконання науково-технічних програм, спрямованих на запобігання надзвичайним ситуаціям; 8) оперативне оповіщення населення про виникнення або загрозу виникнення надзвичайних ситуацій, своєчасне достовірне інформування про обстановку яка складається та заходи, що вживаються для запобігання надзвичайним ситуаціям та подолання їх наслідків; 9) організація захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій, надання невідкладної психологічної, медичної та іншої допомоги постраждалим; 10) проведення невідкладних робіт із ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій та організація життєзабезпечення постраждалого населення; 11) забезпечення постійної готовності сил та засобів цивільного захисту до запобігання надзвичайним ситуаціям та ліквідації їх наслідків; 12) надання з використанням засобів цивільного захисту оперативної допомоги населенню в разі виникнення несприятливих побутових або нестандартних ситуацій; 13) навчання населення способам захисту в разі виникнення надзвичайних, несприятливих побутових або нестандартних ситуацій та організація тренувань; 14) міжнародне співробітництво в галузі цивільного захисту¹.

Натомість, за І. В. Шудренко основними завданнями забезпечення цивільного захисту є: 1) захист населення і територій від надзвичайних ситуацій; 2) запобігання виникненню надзвичайних ситуацій; 3) реагування на надзвичайні ситуації та ліквідація їх наслідків². Лаконічністю також відрізняється позиція О. І. Запорожця, В. О. Михайлюка, Б. Д. Халмурадова, А. В. Русаловського та Н. В. Купалаєва, котрі пишуть, що як складова частина системи національної безпеки України цивільний захист спрямовується на: а) вирішування завдань захисту населення і територій при надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру, а також під час терористичних актів; б) виконання задач при будь-яких варіантах розгортання воєнних дій та великомасштабних терористичних актів³.

Примітним є те, що завдання забезпечення цивільного захисту жодним чином не визначені у положеннях Кодексу цивільного захисту. В документі цілі розкриваються лише у відношенні до суб'єктів суспільно-правових відносин пов'язаних із протидією надзвичайним ситуаціями та

¹ Терент'єва А. В. Державне управління медичним захистом за умов надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру : дис...д-ра. юрид наук : 12.00.07 / Національна академія державного управління при Президентові України. Київ, 2010. С. 162.

² Шудренко І. В. Цивільний захист : навч. посіб. Житомир : Житомирський національний агроекологічний університет, 2014. С. 11.

³ Запорожець О. І., Михайлюк В. О., Халмурадов Б. Д., Русаловський А. В., Купалаєва Н. В. Цивільний захист: навчальний посібник. К. : Вид-во «Центр учбової літератури». 2016. 264 с.

небезпечним подіям, але в жодному разі не показують глобальні цілі вказаного процесу¹.

Таким чином, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства, вважаємо, що до завдань забезпечення цивільного захисту на регіональному рівні найбільш доцільно віднести наступні:

1) захист населення регіону від надзвичайних ситуацій та небезпечних подій різноманітного характеру;

2) підтримка регіональної стабільності в економічному, політичному та фізико-географічному плані, а також мінімізація негативних наслідків у разі їх настання;

3) виправлення наслідків надзвичайних ситуацій та небезпечних подій, які впливають на соціальну та технічну інфраструктуру регіону, нормальний перебіг життєдіяльності населення, морально-психологічний стан мешканців відповідної території тощо;

4) організація та кадрова підтримка діяльності уповноважених суб'єктів у сфері забезпечення цивільного захисту;

5) формування нормативно-правової основи забезпечення цивільного захисту на регіональному рівні, а також належного механізму правового регулювання суспільно-правових відносин, які виникають в процесі відповідної діяльності;

6) налагодження внутрішньо-державних та міжнародних зв'язків та партнерських відносин для інноваційного розвитку цивільного захисту на території окремих регіонів.

Висновки. Таким чином, забезпечення цивільного захисту на регіональному рівні є важливим чинником збереження української нації. Адже в умовах сьогодення безпека тієї чи іншої території обумовлює можливість проживання на цій території людей, ведення бізнесу, покращення демографічної ситуації, формування нових джерел поповнення державного бюджету, розвитку соціальної інфраструктури, посилення політичного плюралізму тощо. Тому забезпечення цивільного захисту в межах регіонів дозволяє підтримувати умови за яких конкретні території залишатимуться придатними для проживання людей та приносять користь, як джерела соціального та економічного прогресу, а не зони потенційно небезпечного впливу на життя та здоров'я людей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адміністративне право України. Академічний курс : підруч. : у 2 т: Том 1. Загальна частина ред. Колегія : В. Б. Авер'янов (голова). К. : Видавництво «Юридична думка», 2004. 584 с.

¹ Кодекс цивільного захисту України : Закон України від 02.10.2012 №5403-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 34-35. Ст. 458.

2. Денисюк С. Ф. Громадський контроль за правоохоронною діяльністю в Україні: адміністративно-правові засади : дис...д-ра. юрид наук : 12.00.07 / Київський міжнародний університет. К., 2010. 393 с.
3. Запорожець О. І., Михайлюк В. О., Халмурадов Б. Д., Русаловський А. В., Купалаєва Н. В. Цивільний захист: навчальний посібник. К. : Вид-во «Центр учбової літератури». 2016. 264 с.
4. Зінченко О. А. Регіональна безпека як складник потенціалу іміджу території. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Вип. 30-1. С. 145–149.
5. Каюмова В. В. Сучасний підхід до забезпечення регіональної соціальної безпеки України. *Ефективна економіка*. 2011. № 6. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1355>.
6. Кодекс цивільного захисту України : Закон України від 02.10.2012 №5403-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 34-35. Ст. 458.
7. Кохан Н. В. Гарантії трудових прав працівників та шляхи їх удосконалення : дис...канд. юрид наук : 12.00.05 / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2008. 217 с.
8. Лукашук Федик С. В. Безпека життєдіяльності : навч. посіб. за заг. ред. С. В. Лукашук-Федик. Тернопіль : ТНЕУ, 2015. 268 с.
9. Середа В. О. Проблеми підвищення ефективності діяльності прокурора з підтримання державного обвинувачення в суді : дис...канд. юрид наук : 12.00.09 / Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого. Харків, 2006. 215 с.
10. Сінельник Р. В. Захисник у провадженні у справах про адміністративні правопорушення : дис... канд. юрид наук 12.00.07 / Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2008. 204 с.
11. Терент'єва А. В. Державне управління медичним захистом за умов надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру : дис...д-ра. юрид наук : 12.00.07 / Національна академія державного управління при Президентові України. Київ, 2010. 484 с.
12. Троянський О. А. Адміністративно-запобіжні заходи в діяльності правоохоронних органів України (організаційно-правовий аспект). Ірпінь : Національний університет державної податкової служби України, 2009. 242 с.
13. Шудренко І. В. Цивільний захист : навч. посіб. Житомир : Житомирський національний агроекологічний університет, 2014. 248 с.
14. Юридична енциклопедія : В 6 т. Редкол. : Ю. С. Шемчушенко (відп. ред.) та ін. К.: «Укр. енцикл.», 1998. Т. 1. 672 с.

Стаття надійшла до редакції 18.11.2023

Andriy Yu. OSTAPYUK,
Postgraduate Student
(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

SIGNIFICANCE AND APPOINTMENT OF PROVIDING CIVIL PROTECTION AT THE REGIONAL LEVEL

It was established that regional security is a complex state of protection of public and state interests, rights and freedoms of a person and citizen, as well as the absence of dangerous factors that can affect the normal life process of the population of the relevant territory and the functioning of state administration bodies.

It was found that the tasks of providing civil protection at the regional level are the following: protection of the population of the region from emergency situations and dangerous events of various nature; support of regional stability in economic, political and physical-geographic terms, as well as minimization of negative consequences in case of their occurrence; correction of the consequences of emergency situations and dangerous events that affect the social and technical infrastructure of the region, the normal course of life of the population, the moral and psychological state of the inhabitants of the relevant territory, etc.; organization and personnel support of activities of authorized subjects in the field of civil protection provision; formation of the regulatory and legal framework for civil protection at the regional level, as well as the proper mechanism of legal regulation of social and legal relations that arise in the course of the relevant activity; establishment of intra-state and international ties and partnerships for innovative development of civil defense in the territory of certain regions.

Key words: *task, meaning, guarantee, regional security, civil protection, region.*

Євген Васильович КОБКО,
доктор юридичних наук, професор
(Національної академії внутрішніх справ, м. Київ)

НАПРЯМКИ МІЖНАРОДНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА У СФЕРІ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ

У статті наголошено на тому, що сучасні умови в спортивній індустрії породжують нові напрямки міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту, під якими визначено стійкі у часі та просторі, складні за своєю організацією, тривалі, масштабні за колом учасників, територією їх проведення та охопленням зацікавлених сторін та об'єднані за тематикою та спрямованістю комплекси міжнародних спортивних заходів, міжнародних спортивних змагань, послуг у сфері фізичної культури і спорту, міжнародних спортивних змагань (Олімпійські, Паралімпійські, Дефлімпійські ігри тощо), а також міжнародних проєктів у сфері фізичної культури та спорту.

Виокремлено такі напрямки міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту, як міжнародне співробітництво в умовах воєнного стану, що охоплює реалізацію міжнародних програм, спрямованих на підтримку спортсменів, їх сімей, запровадження за підтримки провідних міжнародних організацій стипендій для спортсменів, які вимушені займатися спортом в умовах воєнного стану, міжнародних грантів на реалізацію соціальних проєктів, спрямованих на забезпечення гідного рівня життя спортсменів, повноцінне проведення тренувань у складних безпекових умовах; міжнародне співробітництво у сфері бізнесу в спортивній індустрії; міжнародне співробітництво в ході забезпечення гендерної рівності в міжнародному просторі; розвиток міст і регіонів у ході проведення міжнародних спортивних заходів; спортивний брендинг у міжнародному контексті.

Ключові слова: міжнародне співробітництво, сфера фізичної

культури та спорту, напрямки.

Постановка проблеми. Провідна роль держави у розвитку фізичної культури та спорту є незмінною та актуальною на сьогодні. Проте не менш важливим для сучасного розвитку фізичної культури та спорту є розуміння різного правового статусу учасників відповідних правовідносин, серед яких не лише органи державної влади та місцевого самоврядування, а й інститути громадянського суспільства¹. Наприкінці двадцятого століття діяльність у сфері фізичного виховання та спорту, яка спрямована як на людину, так і на суспільство в цілому, привернула більшу увагу міжнародних інституцій. Поступово ця сфера була визнана на міжнародному рівні ключовою у розвитку людських ресурсів, у підвищенні якості життя та взаємної поваги, у розвитку сталої економіки та у зниженні корупції, злочинності та пов'язаних із злочинністю явищ у міжнародному масштабі².

У вітчизняній науці низці проблем фізичної культури та спорту присвячували комплексні та міждисциплінарні дослідження В. А. Базенко, К. В. Громовенко, М. М. Гнатовський, М. А. Журба, О. І. Іваненко, Ю. Ю. Калиновський, В. М. Орел, С. М. Перепьолкін, Т. О. Свіда, О. О. Туряниця, Н. Г. Ярова та інші науковці. Водночас у ході невпинного науково-технічного прогресу постають принципово нові напрямки міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту.

Мета статті полягає в тому, щоб проаналізувати напрямки міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: осмислити напрямків міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту; розглянути сутність окремих напрямків у сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. Фізична культура та спорт відіграють значну роль у сфері міжнародних відносин. Ця роль стає більш складною та багатогранною в умовах стрімкої глобалізації та цифровізації. Н. Seval і Т. Kodaman зазначають, що спорт є одним із найважливіших явищ, вплив якого розширився за останнє століття. За допомогою Олімпійських ігор та інших міжнародних спортивних організацій (особливо футбольних) спорт широко охоплює міжнародний простір. У всьому світі спорт тісно пов'язаний із демократією, відкритим ринком і свободою; це найкраще втілення глобалізації. За цих обставин спорт має високу ефективність як у національній, так і в міжнародній політиці³.

Подібні умови в сучасній спортивній індустрії породжує нові напрямки міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту, під якими ми розуміємо стійкі у часі та просторі, складні за своєю організацією, тривалі, масштабні за колом учасників, територією їх

¹ Morhunov O. Public administration in the field of physical culture and sports: theoretical principles and approaches to definition. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2021. № 12. P. 80.

² Istrate M., Pelmus A.-D. Physical education and sport in the vision of international institutions. *Strategies XXI*. 2021. № 17 (1). P. 223.

³ Seval H., Kodaman T. The impact of sport on international politics. *Journal of Mehmet Akif Ersoy University Economics and Administrative Sciences Faculty*. 2015. P. 52.

проведення та охопленням зацікавлених сторін та об'єднані за тематикою та спрямованістю комплекси міжнародних спортивних заходів, міжнародних спортивних змагань, послуг у сфері фізичної культури і спорту, міжнародних спортивних змагань (Олімпійські, Паралімпійські, Дефлімпійські ігри тощо), а також міжнародних проєктів у сфері фізичної культури та спорту.

Першим напрямком міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту, який буде висвітлено у межах даного дослідження, є міжнародне співробітництво в умовах воєнного стану. На наше глибоке переконання, безпекові реалії російсько-української війни потребують об'єднання міжнародної спортивної спільноти навколо підтримки українських спортсменів. Окремі вітчизняні науковці зазначають, що основними ризиками на шляху ефективної організації та проведення спортивних заходів в умовах воєнного стану є загострення бойових дій у регіоні та зниження популярності спорту. Проблемними аспектами діяльності організаторів спортивних заходів в умовах воєнного стану є: розташування в зоні бойових дій; заборона міжнародних змагань; дефіцит бюджетного фінансування спортивних заходів; руйнування спортивних споруд, призначених для проведення спортивних заходів. Основними шляхами подолання кризових явищ, пов'язаних з війною та її наслідками, для організаторів спортивних заходів є: забезпечення безпеки та комфорту під час проведення спортивних заходів, збільшення кількості учасників спортивних заходів, зміцнення міжнародних зв'язків з фізкультурно-спортивними організаціями, удосконалення маркетингової та наукової діяльності, співпраця з громадськими організаціями фізичної культури та спорту¹. З огляду на це міжнародне співробітництво в сфері фізичної культури та спорту в умовах воєнного стану може охоплювати реалізацію міжнародних програм, спрямованих на підтримку спортсменів, їх сімей, запровадження за підтримки провідних міжнародних організацій стипендій для спортсменів, які вимушені займатися спортом в умовах воєнного стану, міжнародних грантів на реалізацію соціальних проєктів, спрямованих на забезпечення гідного рівня життя спортсменів, повноцінне проведення тренувань у складних безпекових умовах.

Наступним напрямком є міжнародне співробітництво у сфері бізнесу в спортивній індустрії. Діяльність бізнес-структур у сучасних умовах, коли світова пандемія висунула на перший план нестабільність трендів, суттєві зміни в ціноутворенні через мінливість попиту та пропозиції, конкурентне середовище, суттєві макро- та мікроекономічні чинники тощо, актуалізує потребу здійснення постійної оцінки як економічного потенціалу в цілому, так і можливостей розвитку в майбутньому².

¹ Ratten V. Practical implications and future research directions for international sports management. *Thunderbird International Business Review*. 2011. № 53 (6). URL: https://www.researchgate.net/publication/264226820_Practical_implications_and_future_research_directions_for_international_sports_management

² Rosokhata A., Minchenko M., Chykalova A., Muzychuk O. The company's innovation development and marketing communication as a driver of the country's macroeconomic stability: A quantitative analysis of

Ще одним напрямком є міжнародне співробітництво в ході забезпечення гендерної рівності в міжнародному просторі. Гендерна нерівність є одним із фундаментальних проявів соціально-економічної диференціації населення, що призводить до різних можливостей самореалізації жінок і чоловіків у суспільстві¹. S. Lagaert та H. Roose зазначають, що гендерні розриви у відвідуваності спортивних заходів можуть бути більш вираженими в деяких суспільствах, ніж в інших. Отже, окрім індивідуальних атрибутів, потрібно враховувати суспільну гендерну рівність на макрорівні, щоб зрозуміти гендерну нерівність на індивідуальному рівні у відвідуванні спортивних заходів. Дослідники виявили більшу відвідуваність спортивних заходів чоловіками, ніж жінками, у всіх країнах ЄС, але також зробили висновок, що вищий рівень гендерної рівності на макрорівні пов'язаний із меншими гендерними розривами у відвідуваності спортивних заходів². Саме таким макрорівнем є міжнародне співробітництво, адже рухи за гендерну рівність у спорті взаємопов'язані з міжнародними рухами розвитку. Міжнародне співтовариство, політичні заяви та декларації, а також сама спортивна спільнота підтримують потенціал спорту як рушія змін для досягнення таких цілей, як розширення прав і можливостей дівчат і жінок та гендерна рівність. З огляду на це спорт має значний потенціал у ході вирішення проблем нерівності і несправедливості, з якими стикаються дівчата та жінки в спорті та поза ним³.

Водночас реалізація даного напрямку з-поміж іншого має бути спрямована на широке залучення жінок до управління спортом у міжнародному масштабі. O. Toriola акцентує увагу на необхідності надання жінкам рівних можливостей займати керівні посади в організації та управлінні спортом. Залучення жінок до спортивного лідерства охоплює встановлення критеріїв для призначення або обрання посадових осіб на керівні посади, врахування гендерних питань та політичних наслідків⁴.

Неможливо оминати увагою і такий напрямок міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту, як розвиток міст і регіонів у ході проведення міжнародних спортивних заходів. L. Du та S. Тао звертають увагу на те, що масштаби міжнародних змагань можуть бути досить значними, тому містам, які їх приймають, доводиться вирішувати

tendencies. In: International Interdisciplinary Scientific Conference «Digitalisation and Sustainability for Development Management: Economic, Social, and Ecological Aspects». 22 September 2021. URL: https://www.e3s-conferences.org/articles/e3sconf/abs/2021/83/e3sconf_dsdm2021_07002/e3sconf_dsdm2021_07002.html.

¹ Klemparskyi M.M., Pavlichenko H.V., Prokopiev R.Y., Mohilevskyi L.V., Burniagina Y.M. Gender inequality in the labour market of Ukraine Challenges for the future. *Work Organisation, Labour and Globalisation*. 2022. № 16 (2). P. 140–157.

² Lagaert S., Roose H. The gender gap in sport event attendance in Europe: The impact of macro-level gender equality. *International Review for the Sociology of Sport*. 2018. № 53 (5). P. 533.

³ Hozhabri K., Sobry C., Ramzaninejad R. Sport for Gender Equality and Empowerment. *Sport for Sustainable Development*. 2022. P. 55.

⁴ Toriola O. Women in sport leadership in Botswana. *Journal of Human Movement Studies*. 2003. № 44 (5). P. 365.

серйозні завдання у сфері міського транспорту. Незважаючи на те, що за останні роки міста досягли значного прогресу та вдосконалення у розбудові інфраструктури, все ще існують труднощі з організацією муніципального руху та управлінням в ході проведення міжнародних спортивних заходів. Є рішення для усунення проблем, такі як сприяння управлінню дорожнім рухом, контроль за допомогою застосування високих технологій, підвищення якості обслуговування тощо. Необхідно посилити будівництво транспортної інфраструктури, постійно покращувати якість персоналу, вдосконалювати процес залучення інвестицій в науку та технології, щоб покращити якість обслуговування, забезпечити безперебійне та успішне проведення міжнародних спортивних подій¹. R. Sroka у цьому контексті стверджує, що країни з економікою, що розвивається, проводять дедалі більше спортивних мега-подій, фінансові інвестиції в ці проекти стають схожими на ті, що спостерігаються в більш традиційних мега-інфраструктурних ініціативах. Водночас науковець звертає увагу на те, що існує велика кількість літератури, яка демонструє слабку економічну віддачу від інфраструктури мегаспортивних подій, що може призвести до серйозних фінансових труднощів для країн і міст, які їх приймають².

У сучасному постмодерному світі суттєво зростає значення брендингу, створення певних образів, символів, контенту в соціальних мережах, що багато в чому впливає на стандарти поведінки, правову культуру та саме мислення міжнародної спільноти. Так, у світлі окреслених нами процесів формується ще один напрямок міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту – спортивний брендинг у міжнародному контексті. M. Parent, L. Eskerud і D. Hanstad зазначають, що мало досліджень було присвячено процесу брендингу в рамках регулярних заходів. Науковці провели порівняльне дослідження міжнародних змагань з лижних гонок на Кубку світу в Альберті (Канада) і Кубку світу в Драмміні (Норвегія). Результати включали схожі риси (навички лідерів/діяльність на основі цінностей та інституційний досвід) та відмінності (брендинг/маркетингові зусилля, визнання спорту та характер події (успіх, висвітлення в ЗМІ, географічне розташування, вплив))³.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти до висновку, що сучасні умови в спортивній індустрії породжують нові напрямки міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту, під якими розуміються стійкі у часі та просторі, складні за своєю організацією, тривалі, масштабні за колом учасників, територією їх проведення та охопленням зацікавлених сторін та об'єднані за тематикою та спрямованістю комплекси міжнародних спортивних заходів, міжнародних

¹ Du L., Tao S. Difficulties and Solutions for the Traffic Arrangement and Management during International Sports Events. In: 6th International Conference on Transportation Engineering. Chengdu, 20-22 September 2019. P. 249.

² Sroka R. Women in sport leadership in Botswana. *Journal of Human Movement Studies*. 2003. № 44 (5). P. 365.

³ Parent M., Eskerud L., Hanstad D. Brand creation in international recurring sports events. *Sport Management Review*. 2012. № 15 (2). P. 145.

спортивних змагань, послуг у сфері фізичної культури і спорту, міжнародних спортивних змагань (Олімпійські, Паралімпійські, Дефлімпійські ігри тощо), а також міжнародних проєктів у сфері фізичної культури та спорту.

Виокремлено такі напрямки міжнародного співробітництва у сфері фізичної культури та спорту, як міжнародне співробітництво в умовах воєнного стану, що охоплює реалізацію міжнародних програм, спрямованих на підтримку спортсменів, їх сімей, запровадження за підтримки провідних міжнародних організацій стипендій для спортсменів, які вимушені займатися спортом в умовах воєнного стану, міжнародних грантів на реалізацію соціальних проєктів, спрямованих на забезпечення гідного рівня життя спортсменів, повноцінне проведення тренувань у складних безпекових умовах; міжнародне співробітництво у сфері бізнесу в спортивній індустрії; міжнародне співробітництво в ході забезпечення гендерної рівності в міжнародному просторі; розвиток міст і регіонів у ході проведення міжнародних спортивних заходів; спортивний брендинг у міжнародному контексті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Du L., Tao S. Difficulties and Solutions for the Traffic Arrangement and Management during International Sports Events. In: 6th International Conference on Transportation Engineering. Chengdu, 20-22 September 2019. P. 249–254.
2. Hozhabri K., Sobry C., Ramzaninejad R. Sport for Gender Equality and Empowerment. *Sport for Sustainable Development*. 2022. P. 55–66.
3. Istrate M., Pelmus A.-D. Physical education and sport in the vision of international institutions. *Strategies XXI*. 2021. № 17 (1). P. 223–228.
4. Klemparskyi M.M., Pavlichenko H.V., Prokopiev R.Y., Mohilevskyi L.V., Burniagina Y.M. Gender inequality in the labour market of Ukraine Challenges for the future. *Work Organisation, Labour and Globalisation*. 2022. № 16 (2). P. 140–157.
5. Lagaert S., Roose H. The gender gap in sport event attendance in Europe: The impact of macro-level gender equality. *International Review for the Sociology of Sport*. 2018. № 53 (5). P. 533–549.
6. Morhunov O. Public administration in the field of physical culture and sports: theoretical principles and approaches to definition. *Entrepreneurship, Economy and Law*. 2021. № 12. P. 76–82.
7. Parent M., Eskerud L., Hanstad D. Brand creation in international recurring sports events. *Sport Management Review*. 2012. № 15 (2). P. 145–159.
8. Ratten V. Practical implications and future research directions for international sports management. *Thunderbird International Business Review*. 2011. № 53 (6). URL: https://www.researchgate.net/publication/264226820_Practical_implications_and_future_research_directions_for_international_sports_management.

9. Rosokhata A., Minchenko M., Chykalova A., Muzychuk O. The company's innovation development and marketing communication as a driver of the country's macroeconomic stability: A quantitative analysis of tendencies. In: International Interdisciplinary Scientific Conference «Digitalisation and Sustainability for Development Management: Economic, Social, and Ecological Aspects». 22 September 2021. URL: https://www.e3s-conferences.org/articles/e3sconf/abs/2021/83/e3sconf_dsdm2021_07002/e3sconf_dsdm2021_07002.html.

10. Seval H., Kodaman T. The impact of sport on international politics. *Journal of Mehmet Akif Ersoy University Economics and Administrative Sciences Faculty*. 2015. P. 52–64.

11. Sroka R. Women in sport leadership in Botswana. *Journal of Human Movement Studies*. 2003. № 44 (5). P. 365–371.

12. Toriola O. Women in sport leadership in Botswana. *Journal of Human Movement Studies*. 2003. № 44 (5). P. 365–371.

Стаття надійшла до редакції 23.11.2023

Yevhen V. KOBKO,

Doctor of Science in Law, Professor

(*National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine*)

DIRECTIONS OF INTERNATIONAL COOPERATION IN THE SPHERE OF PHYSICAL CULTURE AND SPORTS

The article emphasizes that modern conditions in the sports industry give rise to new directions of international cooperation in the field of physical culture and sports, which are defined as stable in time and space, complex in their organization, long-lasting, large-scale in terms of the number of participants, the territory of their implementation and coverage interested parties and united by subject and direction of complexes of international sports events, international sports competitions, services in the field of physical culture and sports, international sports competitions (Olympic, Paralympic, Deaflympic Games, etc.), as well as international projects in the field of physical culture and sports .

Such areas of international cooperation in the field of physical culture and sports as international cooperation in martial law conditions, which include the implementation of international programs aimed at supporting athletes and their families, the introduction of scholarships for athletes who are forced to engage in sports in conditions with the support of leading international organizations, are highlighted martial law, international grants for the implementation of social projects aimed at ensuring a decent standard of living for athletes, full training in difficult security conditions; international cooperation in the field of business in the sports industry; international cooperation in the course of ensuring gender equality in the international space; development of cities and regions during international sports events; sports branding in the international context.

Key words: *international cooperation, the field of physical culture and sports, essence, directions.*

Катерина Олександрівна ЧИШКО,
кандидат юридичних наук, доцент
(Харківський національний університет
внутрішніх справ, м. Харків)

КЛАСИФІКАЦІЯ ПЕРСОНАЛУ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ УКРАЇНИ (НА ОСНОВІ АНАЛІЗУ ЙОГО ШТАТНО-ОРГАНІЗАЦІЙНОЇ СТРУКТУРИ)

У статті запропоновано авторське бачення класифікації персоналу Державного бюро розслідувань за наступними критеріями: професійна приналежність, тобто конкретним видом трудової діяльності, здійснення якого потребує кваліфікації, сукупності теоретичних і практичних навичок та/або спеціалізації (юристи, правоохоронці, економісти, інженери, психологи тощо); рівень кваліфікації, який визначає ступінь готовності співробітника до виконання професійних функцій і залежить від наявності чи відсутності дипломів про освіту, підвищення кваліфікації, досвіду роботи (висококваліфіковані, кваліфіковані, малокваліфіковані та некваліфіковані); посадове становище (директор, перший заступник директора, заступники директора, керівники управлінь і їх заступники, начальники відділів і їх заступники, детективи, старші оперуповноважені та оперуповноважені, інспектори тощо); правове становище в системі управління: посадові особи, представники влади, робітники тощо; функціональний напрям професійної діяльності (керівний склад, спеціалісти, службовці, робітники тощо).

Також на підставі характеристики організаційно-штатної структури Державного бюро розслідувань та проведеного поділу його персонал (у широкому розумінні) визначено як сукупність осіб, які на постійній або тимчасовій основі проходять державну (публічну) службу, виконуючи професійну діяльність у центральному апараті, його територіальних управліннях, а також інших установах Державного бюро розслідувань та отримують за це грошове забезпечення чи заробітну плату (якщо вони працюють на умовах трудового договору).

Ключові слова: державна служба, публічна служба, персонал, кадри,

державні службовці, публічні службовці, проходження служби, Державне бюро розслідувань.

Постановка проблеми. Персонал – це основний, утворюючий компонент будь-якого органу. Вказана аксіома поширюється як на приватну, так і на публічну сферу, оскільки від його якісно-кількісного складу залежить ефективність роботи органу, зокрема повнота і правильність виконання поставлених перед ним завдань, особливо, якщо ці завдання вбачаються вкрай специфічними. Останні як правило ставляться перед органами публічної адміністрації (державними органами), принаймні з огляду на те, що часто вони виконують «унікальні завдання», та наділяються виключними повноваженнями в той чи іншій сфері. Це суттєво відрізняє їх від суб'єктів приватного права, де майже завжди присутня конкуренція, внаслідок надання ідентичних за своїм змістом послуг. Прикладом органу публічної адміністрації зі специфічними повноваженнями є Державне бюро розслідувань (далі – ДБР), основним завданням якого є проведення досудового розслідування вчинених першими особами держави, публічними службовцями категорії «А», правоохоронцями, а також в разі вчинення військових кримінальних правопорушень.

З наведеного вище вбачається, що ДБР має не тільки виключну компетенцію, а його діяльність також спрямована на: дотримання законності та добросовісності в сфері публічної служби; виявлення, припинення та профілактика кримінальних правопорушень, вчинених публічними службовцями; забезпечення належного функціонування апарату держави тощо. В той же час, треба розуміти, що робота ДБР, залежить не тільки від нормативного регулювання, а і від його персоналу, адже без останнього фактично не існує першого.

Питання кадрової політики завжди перебувало в полі зору науковців у різних галузях, але напевно найзмістовніші результати були зроблені в економічній теорії (Р. З. Дарміць, І. Г. Новак, В. В. Покин'єчерета, В. М. Стратійчук, К. О. Чакалова) та юриспруденції (Д. О. Булатін, О. В. Гулак, Л. М. Дубчак, В. Г. Павлов, О. Ю. Прокопенко). Попри численну кількість вироблення дефініцій загальних категорій і термінів проблематика кадрової політики окремих правоохоронних органів до сьогодні не розробляється належним чином, а всі здобутки в окресленій сфері характеризуються епізодичністю та відсутністю комплексного підходу до з'ясування окресленої проблематики.

Мета статті полягає в проведенні класифікації персоналу ДБР, що потребує виконання низки завдань: по-перше, необхідно з'ясувати сутність організаційно-штатної структури як загальної категорії; по-друге, доцільно надати характеристику організаційно-штатної структури вказаного правоохоронного органу; по-третє, визначити роль і місце персоналу в організаційно-штатній структурі та виробити відповідні критерії поділу.

Виклад основного матеріалу. Зазвичай термін персонал (кадри)

використовується для позначення штатної чисельності працівників органів, установ, організацій. Проте в теорії його зміст диференціюють залежно від підходу: широко та вузького. Перший з вказаних підходів є досить банальним, адже уособлює всіх працездатних громадян, у той час, коли другий підхід обмежується категорією осіб, які приймають і реалізують управлінські рішення¹. По-іншому, персонал розглядається в теорії менеджменту як «постійний (штатний) кваліфікований склад працівників, тобто працездатних громадян, які перебувають у трудових відносинах з державними установами, підприємствами різних організаційно-правових форм власності, мають спеціальні знання, певну професійну підготовку, трудові навички, досвід роботи в обраній сфері діяльності та забезпечують виконання покладених на них функцій»².

Розглянуте поняття часто ототожнюють із іншими категоріями як от кадри чи трудові ресурси³. Проте, насправді ця операція не має логічних підстав, зважаючи на етимологічний обсяг усіх перелічених категорій. Так, під терміном кадри зазвичай розуміють коло осіб, які реалізують власну професійну діяльність у певній сфері на уніфікованих засадах, хоча і може включати в себе різні за своїм характером напрями діяльності. Інший термін (трудова ресурси) означає «частину населення працездатного віку, яка володіє фізичними та розумовими якостями необхідними для здійснення нею трудової діяльності»⁴, тобто має досить загальний зміст без будь-якої конкретики щодо сфери, кваліфікації публічних службовців. Намагаючись побудувати певну ієрархію цих трьох термінів, слід зазначити, що поняття «персонал» є ширшим за термін кадри, проте вужчим за – трудові ресурси. Тож воно є тією золотою серединою, адже його зміст охоплює осіб, які на постійній або тимчасовій основі здійснюють свою професійну діяльність, а тому його застосування є найраціональнішим у випадку, коли мова йде про орган публічної адміністрації.

В свою чергу доцільність вживання категорії персоналу в контексті працівників ДБР пояснюється тим, що діяльність вказаного органу стає можливим не тільки завдяки публічними службовцями, які мають спеціальні звання (ст. 14-2 Закону України «Про Державне бюро розслідувань України»⁵), а і (цивільними) працівниками, що працюють на підставі трудового договору. Таке поєднання, на нашу думку є найбільш оптимальним, тому що дозволяє максимально ефективно поєднати

¹ Павлов В. Г. Поняття персоналу державної пенітенціарної служби України та засади його діяльності. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2014. Вип. 3 (6). С. 197–198.

² Дармиць Р. З. Кадрове забезпечення діяльності підприємства в умовах розвитку міжнародної конкурентоспроможності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2013. № 778. С. 29.

³ Стратійчук В. М., Новак І. Г. Сутність та класифікація трудових ресурсів підприємства. *Приазовський економічний вісник*. 2020. № 6 (23). С. 147. DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-6-25>.

⁴ Покинйчерета В. В. Трудові ресурси підприємств: обліковий аспект. *Збірник наукових праць Вінницького національного університету. Серія: Економічні науки*. 2012. № 1 (56). С. 64.

⁵ Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12.11.2015 № 794-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/794-19> (дата звернення 11.11.2023).

професійні навички осіб у специфічній правоохоронній сфері з більш зальними спеціальностями, без яких не може бути забезпечена внутрішньо організаційна робота цього органу (діловод, економіст, юрист і інших спеціалістів у галузях кадрової політики, фінансової звітності та бухгалтерського обліку тощо).

Персонал характеризується щонайменше двома основними елементами: штатним і організаційним. Штатна структура завжди пов'язана з кількістю працівників органу, а в межах даного дослідження – ДБР. Наголосимо, що в більшості випадків кількість працівників правоохоронних органів не має законодавчого унормування. Проте ДБР є виключенням із вказаного правила, оскільки в ч. 2 ст. 9 Закону України «Про Державне бюро розслідувань»¹ закріплена гранична кількість його персоналу – 1600 осіб. Слід зауважити, що вкрай складно робити які-небудь висновки про достатність або навпаки брак кількості персоналу ДБР. Особливо враховуючи той факт, що ця цифра може суттєво відрізнятись від фактичної кількості працівників. Наведемо лише окремі приклади. Так, згідно з приписами ч. 6 ст. 5 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України»² гранична чисельність персоналу станом на 01.01.2026 року становитиме 1000 осіб³. У ч. 2 ст. 14 Закону України «Про Бюро економічної безпеки України»⁴ декларовану іншу граничну чисельність працівників – 4000 працівників.

З приводу характеристики організаційної структури К. О. Чакалова зазначає, що вона відіграє провідну роль у функціонуванні органу, через те, що від неї залежить злагодженість і результати роботи всього органу⁵. О. Ю. Прокопенко та Д. О. Булатін розглядають організаційну структуру як обов'язковий елемент, цілісна система, що «включає сукупність ланок і рівнів з певним підпорядкуванням і взаємозв'язком»⁶. Відмітимо, що сама по собі наявність організаційної структури органу не зможе забезпечити довгостроковий позитивний результат його діяльності – для цього вона повинна бути нормативно врегульована. Так, організаційна структура

¹ Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12.11.2015 № 794-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/794-19> (дата звернення 11.11.2023).

² Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14.10.2014 № 1698-VII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text> (дата звернення 12.11.2023).

³ Про внесення зміни до статті 5 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» щодо посилення інституційної спроможності Національного антикорупційного бюро України : Закон України від 08.12.2023 № 3502-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3502-20#n8> (дата звернення 12.11.2023).

⁴ Про Бюро економічної безпеки України : Закон України від 28.01.2021 № 1150-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text> (дата звернення 12.11.2023).

⁵ Чакалова К. О. Методичне обґрунтування структури персоналу на внутрішньому ринку праці. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*. 2017. Вип. 22 (2). С. 102.

⁶ Прокопенко О. Ю., Булатін Д. О. Організаційно-штатна структура Національної поліції України як суб'єкта здійснення превентивної діяльності. *Сучасна європейська поліцейстика та можливості її використання в діяльності національної поліції України*: зб. тез доп. учасників міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 11 квітня 2019 року). Харків: ХНУВС, 2019. С. 205.

органу, забезпечення діяльності якого є предметом даного дослідження закріплено Указом Президента України від 05.02.2020 № 41/2020, де вона складається з: 1) Центрального апарату ДБР; 2) територіальних управлінь ДБР; 3) Інституту підготовки кадрів ДБР та Науково-дослідного інституту судових експертиз ДБР¹.

До структури Центрального апарату ДБР входять: головні управління (слідче, оперативне, оперативно-технічне); управління (внутрішнього контролю, забезпечення особистої безпеки, правового забезпечення, міжнародного співробітництва, кадрової роботи та державної служби, режимно-секретної роботи та захисту інформації, фінансової діяльності та бухгалтерського обліку, забезпечення діяльності, інформаційних технологій, а також спеціальне управління з розслідування злочинів, вчинених у зв'язку із масовими протестами у 2013-2014 роках); відділів (організаційно-аналітичного забезпечення, зв'язків із громадськістю та засобами масової інформації) і патронатної служби.

В Україні створено 7 територіальних управлінь ДБР (розташованих у Львові, Хмельницькому, Миколаєві, Мелітополі, Полтаві, Краматорську та Києві), компетенція яких одразу поширюється на декілька областей. При цьому Інститут підготовки кадрів ДБР як і Науково-дослідний інститут судових експертиз ДБР до сьогодні не функціонують належним чином, що негативно позначається на характеристиці штатно-організаційної структури цього органу, оскільки за таких умов вкрай важко застосувати об'єктивний підхід. За таких умов негативний вплив спостерігається і безпосередньо на штат вказаного органу. На цьому наголошують Л. М. Дубчак, О. В. Гулак, які розглядаючи проблеми професіоналізації ДБР як державного правоохоронного органу прийшли до висновку, що «залишається низка нагальних питань, які необхідно вирішити, щоб, досягнувши поставлені цілі та виконавши основні завдання, отримати вагомі результати діяльності Державного бюро розслідувань. Серед наявних проблем є недостатньо налагоджена система професіоналізації посадових осіб та інших працівників Державного бюро розслідувань»².

З огляду на те, що штатно-організаційна структура ДБР безпосередньо пов'язана з персоналом, пропонуємо провести класифікацію останнього, адже вона має не тільки теоретичне, а і практичне значення, дозволяючи систематизувати працівників за різними критеріями, що буде сприяти оптимізації роботи кадрових підрозділів, зокрема під час вироблення та реалізації кадрової політики.

Висновки. Так, пропонуємо провести поділ персоналу ДБР за наступними підставами:

- професійна приналежність, тобто конкретним видом трудової

¹ Про затвердження організаційної структури Державного бюро розслідувань : Указ Президента України від 05.02.2020 № 41/2020 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/41/2020#n9> (дата звернення 24.11.2023).

² Дубчак Л. М., Гулак О. В. Створення Державного бюро розслідувань як державного правоохоронного органу влади України та проблеми його професіоналізації. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2021. Вип. 22. С. 85. DOI: <https://doi.org/10.32843/pma2663-5240-2021.23.15>.

діяльності, здійснення якого потребує кваліфікації, сукупності теоретичних і практичних навичок та/або спеціалізації (юристи, правоохоронці, економісти, інженери, психологи тощо);

- рівень кваліфікації, який визначає ступінь готовності співробітника до виконання професійних функцій і залежить від наявності чи відсутності дипломів про освіту, підвищення кваліфікації, досвіду роботи (висококваліфіковані, кваліфіковані, малокваліфіковані та некваліфіковані);

- посадове становище (директор, перший заступник директора, заступники директора, керівники управлінь і їх заступники, начальники відділів і їх заступники, детективи, старші оперуповноважені та оперуповноважені, інспектори тощо);

- правове становище в системі управління: посадові особи, представники влади, робітники тощо;

- функціональний напрям професійної діяльності (керівний склад, спеціалісти, службовці, робітники тощо).

Проведена вище класифікація дозволяє запропонувати власне бачення персоналу ДБР в широкому розумінні як сукупність осіб, які на постійній або тимчасовій основі проходять державну (публічну) службу, виконуючи професійну діяльність у центральному апараті, його територіальних управліннях, а також інших установах ДБР та отримують за це грошове забезпечення чи заробітну плату (якщо вони працюють на умовах турового договору).

Запропоноване вище визначення та класифікація складають основу проведення перспективних досліджень персоналу ДБР з використанням диференційованого підходу з урахуванням спеціалізації працівників і їх правового статусу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дарміць Р. З. Кадрове забезпечення діяльності підприємства в умовах розвитку міжнародної конкурентоспроможності. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2013. № 778. С. 26–34.

2. Дубчак Л. М., Гулак О. В. Створення Державного бюро розслідувань як державного правоохоронного органу влади України та проблеми його професіоналізації. *Публічне управління і адміністрування в Україні*. 2021. Вип. 22. С. 80–85. DOI: <https://doi.org/10.32843/rma2663-5240-2021.23.15>.

3. Павлов В. Г. Поняття персоналу державної пенітенціарної служби України та засади його діяльності. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2014. Вип. 3 (6). С. 194–203.

4. Покинъчереда В. В. Трудові ресурси підприємств : обліковий аспект. *Збірник наукових праць Вінницького національного університету. Серія: Економічні науки*. 2012. № 1 (56). С. 59–66.

5. Про Бюро економічної безпеки України : Закон України від 28.01.2021 № 1150-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна

Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1150-20#Text> (дата звернення 12.11.2023).

6. Про внесення зміни до статті 5 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» щодо посилення інституційної спроможності Національного антикорупційного бюро України : Закон України від 08.12.2023 № 3502-IX // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3502-20#n8> (дата звернення 12.11.2023).

7. Про Державне бюро розслідувань: закон України від 12.11.2015 № 794-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/794-19> (дата звернення 11.11.2023).

8. Про затвердження організаційної структури Державного бюро розслідувань : Указ Президента України від 05.02.2020 № 41/2020 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/41/2020#n9> (дата звернення 24.11.2023).

9. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14.10.2014 № 1698-VII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1698-18#Text> (дата звернення 12.11.2023).

10. Прокопенко О. Ю., Булатін Д. О. Організаційно-штатна структура Національної поліції України як суб'єкта здійснення превентивної діяльності. *Сучасна європейська поліцейстика та можливості її використання в діяльності національної поліції України* : зб. тез доп. учасників міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 11 квітня 2019 року). Харків : ХНУВС, 2019. С. 204–206.

11. Стратійчук В. М., Новак І. Г. Сутність та класифікація трудових ресурсів підприємства. *Приазовський економічний вісник*. 2020. № 6(23). С. 146–150. DOI: <https://doi.org/10.32840/2522-4263/2020-6-25>.

12. Чакалова К. О. Методичне обґрунтування структури персоналу на внутрішньому ринку праці. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки*. 2017. Вип. 22 (2). С. 101–105.

Стаття надійшла до редакції 29.11.2023

Kateryna OI. CHYSHKO,

PhD in Law, Associate Professor

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

CLASSIFICATION OF THE STAFF OF THE STATE BUREAU OF INVESTIGATIONS OF UKRAINE (BASED ON THE ANALYSIS OF ITS STAFF AND ORGANIZATIONAL STRUCTURE)

The article proposes the author's vision of the classification of the personnel of the State Bureau of Investigation according to the following criteria:

professional affiliation, i.e. a specific type of work, the implementation of which requires qualifications, a set of theoretical and practical skills and/or specialization (lawyers, law enforcement officers, economists, engineers, psychologists, etc.); the level of qualification, which determines the degree of readiness of the employee to perform professional functions and depends on the presence or absence of diplomas on education, advanced training, work experience (highly qualified, qualified, low-qualified and unqualified); position (director, first deputy director, deputy directors, heads of departments and their deputies, heads of departments and their deputies, detectives, senior operational officers and operational officers, inspectors, etc.); legal position in the management system: officials, government representatives, workers, etc.; functional direction of professional activity (management, specialists, employees, workers, etc.).

Also, based on the characteristics of the organizational and staff structure of the State Bureau of Investigation and the division carried out, its staff (in a broad sense) is defined as a set of persons who, on a permanent or temporary basis, undergo state (public) service, performing professional activities in the central apparatus, its territorial offices, as well as other institutions of the State Bureau of Investigation and will receive financial support or wages for this (if they work under the terms of a tour contract).

Keywords: *public service, public service, personnel, personnel, public servants, public servants, service, State Bureau of Investigation.*

Роман Ігорович БОГДАНОВ,

доктор філософії з менеджменту

(Територіальне управління Державного бюро розслідувань, м. Хмельницький)

ФЕДЕРАЛЬНЕ БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ США ТА МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ЙОГО ДОСВІДУ У ДІЯЛЬНОСТІ ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ УКРАЇНИ

У статті акцентовано увагу на тому, що ключовими видами злочинів, які сьогодні розслідує ФБР, є: злочини, пов'язані із порушенням федеральних законів. Зазначене включає такі злочини, як: пограбування банків, вимагання викрадення та торгівля людьми; організована злочинність. При цьому розслідування ФБР можуть виходити за межі якогось конкретного штату; злочини, що вчиняються державними службовцями, зокрема: хабарництво, розкрадання, шахрайство, зловживання владою, тощо; злочини, пов'язані із порушенням громадянських прав людини, зокрема ФБР розслідує злочини, які були вчинені на підґрунті расової, релігійної ненависті, тощо; злочини, що були вчинені за допомогою використання інформаційних технологій, як-то: хакерство, крадіжка особистих даних, а також інші форми онлайн-шахрайства; злочини проти Національної безпеки, зокрема: шпигунство, тероризм і міжнародна організована злочинність. Він також розслідує порушення законів про контроль імпорту та експорту, а також міжнародну торгівлю зброєю.

Виділено наступні позитивні аспекти досвіду діяльності Федерального бюро розслідувань США, який можна використати за метою вдосконалення роботи Державного бюро розслідувань України (ДБР), включають такі: 1) високий рівень професіоналізму агентів ФБР. Зокрема Бюро може вдосконалювати свою роботу шляхом залучення на службу професіоналів з інших галузей, забезпечуючи при цьому постійну та систематичну підготовку та підтримку діючих працівників; 2) в процесі своєї діяльності ФБР фактично не обмежене в ресурсах (фінансових, матеріальних, технічних, тощо), що дає їм можливість не тільки швидко розслідувати будь-які злочини, а й ефективно попереджувати їх вчинення; 3) ФБР активно співпрацює з іншими правоохоронними органами по всьому світу. Бюро постійно розвиває міжнародні партнерства та здійснює обмін досвідом для більш ефективної протидії транснаціональній злочинності; 4) Бюро використовує передові технології у своїй діяльності, включаючи аналітику даних, кібербезпеку та інші інструменти. ФБР може інвестувати у розвиток сучасних технологій для покращення якості своїх розслідувань та оптимізації робочих процесів; 5) незважаючи на високий рівень самостійності та незалежності ФБР утримує високий стандарт відкритості та прозорості у своїй роботі, що сприяє підтримці довіри громадськості.

Ключові слова: Федеральне бюро розслідувань, Державне бюро розслідувань, зарубіжний досвід, удосконалення.

Постановка проблеми. Забезпечення в Україні режиму законності та правопорядку є одним із ключових завдань нашої країни, як демократичної соціально спрямованої та європейської держави. Для цього в системі державних інституцій було створено велику кількість органів державної влади, серед яких одним із найбільш нових є Державне бюро розслідувань України. Історія даного відомства сягає часів набуття української державою незалежності. Втім, в різні історичні період створенню цієї інституції заважали різні обставини соціального, економічного, політичного та іншого характеру. Разом із тим, незважаючи на те, що ДБР вже активно працює понад п'ять років, в його роботі залишається низка проблем, які потребують вирішення. Зазначене в свою чергу вимагає проведення комплексних теоретичних досліджень, присвячених вивченню зарубіжного досвіду у цій сфері. Особливо актуальним, на нашу думку, є дослідження досвіду США, адже саме ФБР стало своєрідним взірцем для створення ДБР в Україні.

Варто відзначити, що за роки існування ДБР, окремі проблемні аспекти його функціонування у своїх наукових працях розглядали О. В. Бордун, О. О. Джабурія, О. О. Драник, І. С. Ковальчук, М. С. Моїсєєв, Н. О. Рунова, О. А. Таньчук, О. В. Щербина та багато інших. Втім, незважаючи на чималу кількість теоретичних здобутків, в науковій літературі відчувається брак комплексних досліджень, присвячених вивченню зарубіжного досвіду діяльності органів, аналогічних за повноваженнями та компетенцією до Державного бюро розслідувань України.

Мета статті полягає у тому, щоб узагальнити досвід функціонування Федерального бюро розслідувань США та опрацювати можливості його використання в розрізі покращення діяльності Державного бюро розслідувань України. Задля досягнення даної мети необхідно вирішити наступні завдання: узагальнити наукові погляди вчених, які вивчали діяльність ФБР США; здійснити аналіз норм чинного законодавства США, яке регулює діяльність ФБР.

Виклад основного матеріалу. ФБР «було утворено ще в 1908 році в якості спеціального розшукового підрозділу у складі федерального департаменту юстиції. Функції та повноваження ФБР змінювались відповідно до вимог суспільства. Так, на початку свого існування і до 1914 року ФБР здійснювало переважно поліцейське розслідування порушень антимонопольного законодавства, спрямованого на протидію торгівлі людьми. З 1934 року повноваження ФБР були розширені, з того часу ФБР почало займатись розслідуванням таких злочинів, як убивство чи напад на державного службовця; втеча з одного штату до іншого з метою уникнути пред'явлення обвинувачення; розбійні напади на банківські установи; порушення регламентації продажу та зберігання вогнепальної зброї тощо»¹.

¹ Шостко О. Ю. Протидія організованій злочинності в європейських країнах : монографія /

Тож, якщо раніше ФБР займалося розслідуванням організованої злочинності та викраденням людей, а також наданням допомоги місцевим правоохоронним органам, то з приходом в СРСР до влади Сталіна, а також фашистських урядів у Німеччині, Італії та Іспанії, Бюро почало зосереджувати увагу на іноземному шпигунстві та політичному підбурюванні в межах Сполучених Штатах. Особливо розширились функції ФБР за часів правління президента Франкліна Д. Рузвельта, який почав мобілізацію країни для прийняття участі у Другій Світовій війні. В той час ФБР, яке очолювалось Гувером, переслідувало нацистських і радянських шпигунів, а також громадян США, які симпатизували фашистській та радянській ідеології. Під таким приводом ФБР також переслідувало багатьох американських лівих і лібералів, у тому числі борців за громадянські права, антивоєнних і робітничих активістів¹. Цей політичний фокус значно посилювався по закінченню Другої світової війни, коли американо-радянське «суперництво» вилилось у «Холодну війну», а радянська влада посилювала шпигунство по відношенню до секретів американців, зокрема щодо вироблення зброї, в тому числі ядерної. У той час як Комітет Палати представників з антиамериканської діяльності намагався «викорінити» американців, підозрюваних у зв'язках з Радянським Союзом, внісши багатьох людей у «чорний список», ФБР також активно працювало у цьому напрямку. Гувер зібрав величезні досьє на багатьох видатних американців і в деяких випадках використовував цю інформацію для шантажу. Експансія ФБР під час холодної війни була скасована в 1970-х роках, починаючи з публічного викриття того, що агентство, співпрацюючи з ЦРУ та військовими розвідувальними службами, стежило та проникало у політичні організації США².

Сьогодні ж Федеральне бюро розслідувань є головним правоохоронним і внутрішнім розвідувальним органом уряду США. Його повноваження постійно розширювалися в останні десятиліття, особливо його роль посилювалась як антитерористичної сили після терактів 11 вересня 2001 року. Найвищою стратегічною метою Міністерства юстиції є «запобігання тероризму», що відображається в тому, як ФБР розподіляє ресурси між своїми майже тридцятьма п'ятьма тисячами співробітників. У 2015 році в агентстві було понад дванадцять тисяч співробітників, які працювали над контртероризмом і контррозвідкою, а також майже сім тисяч працювали над розвідкою. Але агентство все ще охоплює широкий спектр питань національної безпеки, а також організовану злочинність, злочинність «білих комірців», державну корупцію та порушення

Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Х. : Право, 2009. С. 183; Білько М. В. Організація та діяльність Державного бюро розслідувань в Україні та Федерального бюро розслідувань у США: організаційно-правовий аналіз діяльності // Державне бюро розслідувань: на шляху розбудови : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 16 червня 2018 р.) / редкол.: Г. О. Ульянова (голова ред.), В. М. Дрьомін, Є. Л. Стрельцов [та ін.] ; НУ "ОЮА". Одеса : Юридична література, 2018. С. 94–97

¹ The FBI's Role in National Security. URL: <https://www.cfr.org/backgroundunder/fbis-role-national-security>.

² Там само.

громадянських прав. Повноваження ФБР за останнє століття розширилися, як і федеральний закон, положення якого регулюють діяльності цього правоохоронного органу. Окрім того, її пріоритети та політика формуються фрагментарним законодавством, директивами виконавчої влади та прерогативами її власного керівництва¹.

Як слушно зазначає Т. Кравцова, головними завданнями ФБР є: «1) захист США від терористичної атаки; 2) захист США від іноземних розвідувальних операцій і шпіонажу; 3) захист США від кібербазованих нападів і злочинів у сфері високих технологій; 4) боротьба з корупцією на всіх рівнях; 5) захист громадянських прав; 6) боротьба з міжнародними/національними злочинними організаціями і підприємствами; 7) боротьба з головними «білокомірцевими» злочинами (наприклад махінації посадовців із державними коштами); 8) боротьба з найбільш тяжкими злочинами; 9) підтримка федеральних, штатів, місцевих і міжнародних партнерів»².

Тож, які ключові види злочинів сьогодні розслідує ФБР? До останніх, відповідно до норм чинного законодавства, віднесено наступні:

- злочини, пов'язані із порушенням федеральних законів. Зазначене включає такі злочини, як: пограбування банків, вимагання викрадення та торгівля людьми; організована злочинність. При цьому розслідування ФБР можуть виходити за межі якогось конкретного штату;

- злочини, що вчиняються державними службовцями, зокрема: хабарництво, розкрадання, шахрайство, зловживання владою, тощо;

- злочини, пов'язані із порушенням громадянських прав людини, зокрема ФБР розслідує злочини, які були вчинені на підґрунті расової, релігійної ненависті, тощо;

- злочини, що були вчинені за допомогою використання інформаційних технологій, як-то: хакерство, крадіжка особистих даних, а також інші форми онлайн-шахрайства;

- злочини проти Національної безпеки, зокрема: шпигунство, тероризм і міжнародна організована злочинність. Він також розслідує порушення законів про контроль імпорту та експорту, а також міжнародну торгівлю зброєю.

Варто відзначити, що ФБР також бере участь у об'єднаних оперативних групах з іншими федеральними, державними та місцевими правоохоронними органами для обміну ресурсами та досвідом для боротьби з певною злочинною діяльністю. Органи Бюро надають активну підтримку місцевим правоохоронним органам, яке передбачає: наукове, економічне, технічне, судово-медичне співробітництво³. Так, до прикладу, «підрозділ DOJ США з FCPA регулярно співпрацює з Федеральним бюро розслідувань

¹ The FBI's Role in National Security. URL: <https://www.cfr.org/background/fbis-role-national-security>.

² Кравцова Т., Кравцова О. Історія створення і функціонування федерального бюро розслідувань США. *Право і Безпека*. 2010. № 4. С. 17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2010_4_5.

³ When does the FBI get involved with local police investigations? URL: <https://www.goldsteinhilley.com/news/when-does-the-fbi-get-involved-with-local-police-investigations/>

(ФБР) для розслідування потенційних порушень FCPA. Відділ боротьби з міжнародною корупцією ФБР несе основну відповідальність за розслідування випадків міжнародної корупції та шахрайства та координує національну програму ФБР із забезпечення дотримання FCPA. ФБР також має спеціальні підрозділи FCPA, що складаються з спеціальних агентів ФБР, які відповідають за розслідування багатьох і підтримку всіх розслідувань FCPA, що проводяться ФБР. Крім того, Бюро розслідувань Міністерства національної безпеки, Відділ кримінальних розслідувань Податкового управління та Служба поштової інспекції регулярно розслідують потенційні порушення FCPA. У боротьбі з міжнародною корупцією бере участь і ряд інших відомств, включаючи Раду керуючих Федеральної резервної системи, Комісію з торгівлі товарними ф'ючерсами, Управління з контролю за іноземними активами та Мережу боротьби з фінансовими злочинами Міністерства фінансів¹.

Одним із важливих аспектів діяльності ФБР є його незалежність. Разом із тим, експерти кажуть, що одним із наслідків бюрократичної незалежності ФБР є те, що воно традиційно мало контролюється, що приводить до того, що його досить часто звинувачують у зловживаннях. Зауважимо, що оскарження справ, створених ФБР, давно поклали початок у судовій практиці. Так, до прикладу, голова Американського союзу громадянських свобод звинуватив Міністерство юстиції в порушенні Конституції, ряду федеральних законів, а також зловживанням таких методів, як: необґрунтовані обшуки та конфіскації, використання агентів-провокаторів під час рейдів, тощо. Інші знакові справи стосувалися таких питань, як допустимість прослуховування розмов як доказів. Судові суперечки щодо деяких із цих спірних методів тривають у антитерористичних операціях ФБР після 11 вересня.

В якості цікавого досвіду ФБР варто назвати процес відбору кадрів до даного відомства, який складається з семи етапів: «1. Подача онлайн-заяви до регіонального офісу ФБР і його розгляд. Кандидати, що задовольняють вимогам ФБР, допускаються до наступного етапу відбору; 2. Тестування (фаза I). Перша фаза тестування складається з блоку письмових тестів для оцінки навичок і здібностей критичного мислення включає три випробування: біографічний тест; тест логічних міркувань; тест ситуативних міркувань; 3. Тестування (фаза II). До другої фази тестування допускаються кандидати, які успішно пройшли першу фазу. Вона складається з двох випробувань: структуроване інтерв'ю; письмова вправа. 4. Повідомлення про умовне призначення. Кандидати, які успішно пройшли другу фазу тестування, отримують повідомлення про умовне призначення. Це повідомлення означає, що тепер починається спеціальне вивчення особистості кандидатів (пов'язане зі значними бюджетними витратами); 5. Тестування фізичної підготовленості. Федеральне бюро розслідувань

¹ Ресурсний путівник по Закону США про корупційні дії за кордоном (FCPA) / Кримінальний відділ Міністерства юстиції США ; Відділ правозастосування Комісії з цінних паперів та бірж США. URL: https://cgpa.com.ua/wp-content/uploads/2023/03/FCPA_web_new.pdf.

вимагає, щоб його агенти проходили тест на фізичну придатність, що складається з чотирьох вправ, розділених п'ятихвилинним перервою. В їх число входять: максимальна кількість присідань в одну хвилину; спринтерський біг на 300 метрів; максимальна кількість віджимань в упорі лежачи; біг на 1,5 милі»¹.

Не менш важливим питанням, якому слід приділити увагу у розрізі представленої проблематики, - це система оцінювання ефективності діяльності ФБР. Так, з 1 січня 2021 року Національна система звітності на основі інцидентів (NIBRS) ФБР стала національним стандартом звітності правоохоронних органів у Сполучених Штатах. Перехід до NIBRS означає значну зміну і покращення, зокрема у тому, як федеральний уряд вимірює та оцінює зареєстровані злочини. NIBRS збирає детальні дані про характеристики злочинних подій, зокрема: широкий спектр правопорушень; види та кількість втраченого майна; демографічна інформація про жертв, правопорушників і заарештованих; який тип зброї, якщо вона була використана в інциденті. Дані NIBRS точніше відображають типи злочинів, якими займаються поліцейські органи, як-от простий напад, жорстоке поводження з тваринами, знищення майна, залякування та крадіжка особистих даних. Широкий обсяг інформації, зібраної в NIBRS, значно покращив розуміння нацією злочинності та громадської безпеки [Error! Reference source not found.]. 2021 рік став першим роком, коли ФБР і BJS оцінили зареєстровану злочинність у Сполучених Штатах виключно на основі даних NIBRS. Ці оцінки злочинності були отримані на основі даних, наданих державними та місцевими правоохоронними органами, які отримали сертифікат звітувати за 2021 рік. Станом на травень 2023 року — 1) усі 50 штатів США та округ Колумбія сертифіковані для звітування даних про злочини до NIBRS; 2) 77% населення США охоплено правоохоронними органами NIBRS; 3) 119 агентств, сертифікованих NIBRS, обслуговують міста та округи з населенням 250 000 або більше, що охоплює загальну чисельність понад 65,4 мільйона осіб².

Висновки. Таким чином, проведений у вище аналіз дає змогу виділити наступні позитивні аспекти досвіду діяльності Федерального бюро розслідувань США, який можна використати за метою вдосконалення роботи Державного бюро розслідувань України (ДБР), включають такі:

1) високий рівень професіоналізм агентів ФБР. Зокрема Бюро може вдосконалювати свою роботу шляхом залучення на службу професіоналів з інших галузей, забезпечуючи при цьому постійну та систематичну підготовку та підтримку діючих працівників;

2) в процесі своєї діяльності ФБР фактично не обмежене в ресурсах (фінансових, матеріальних, технічних, тощо), що дає їм можливість не тільки швидко розслідувати будь-які злочини, а й ефективно

¹ Мюджахіт Б. Формування публічної безпеки в США : теоретичні засади. *Аспекти публічного управління*. 2021. Т. 9. № 4. С. 39–40.

² National Incident-Based Reporting System. URL: <https://bjs.ojp.gov/national-incident-based-reporting-system-nibrs>.

попереджувати їх вчинення;

3) ФБР активно співпрацює з іншими правоохоронними органами по всьому світу. Бюро постійно розвиває міжнародні партнерства та здійснює обмін досвідом для більш ефективної протидії транснаціональній злочинності;

4) Бюро використовує передові технології у своїй діяльності, включаючи аналітику даних, кібербезпеку та інші інструменти. ФБР може інвестувати у розвиток сучасних технологій для покращення якості своїх розслідувань та оптимізації робочих процесів;

5) незважаючи на високий рівень самостійності та незалежності ФБР утримує високий стандарт відкритості та прозорості у своїй роботі, що сприяє підтримці довіри громадськості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білько М. В. Організація та діяльність Державного бюро розслідувань в Україні та Федерального бюро розслідувань у США: організаційно-правовий аналіз діяльності // Державне бюро розслідувань: на шляху розбудови : матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 16 червня 2018 р.) / редкол.: Г. О. Ульянова (голова ред.), В. М. Дрьомін, Є. Л. Стрельцов [та ін.] ; НУ "ОЮА". Одеса : Юридична література, 2018. С. 94–97.

2. Кравцова Т., Кравцова О. Історія створення і функціонування федерального бюро розслідувань США. *Право і Безпека*. 2010. № 4. С. 15–19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2010_4_5.

3. Мюджахіт Б. Формування публічної безпеки в США : теоретичні засади. *Аспекти публічного управління*. 2021. Т. 9. № 4. С. 36–42.

4. Ресурсний путівник по Закону США про корупційні дії за кордоном (FCPA) / Кримінальний відділ Міністерства юстиції США ; Відділ правозастосування Комісії з цінних паперів та бірж США. URL: https://cgpa.com.ua/wp-content/uploads/2023/03/FCPA_web_new.pdf.

5. Шостко О. Ю. Протидія організованих злочинності в європейських країнах : монографія / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Х. : Право, 2009. 400 с.

6. National Incident-Based Reporting System. URL: <https://bjs.ojp.gov/national-incident-based-reporting-system-nibrs>.

7. The FBI's Role in National Security. URL: <https://www.cfr.org/background/fbis-role-national-security>.

8. When does the FBI get involved with local police investigations? URL: <https://www.goldsteinhilley.com/news/when-does-the-fbi-get-involved-with-local-police-investigations/>

Стаття надійшла до редакції 30.11.2023

Roman Ih. BOGDANOV,
PhD in Management

(Territorial Department of the State Bureau of Investigation, Khmelnytskyi, Ukraine)

THE FEDERAL BUREAU OF INVESTIGATION OF THE USA AND THE POSSIBILITIES OF USING ITS EXPERIENCE IN THE ACTIVITIES OF THE STATE BUREAU OF INVESTIGATION OF UKRAINE

Attention is focused on the fact that the key types of crimes currently investigated by the FBI are: crimes related to violations of federal laws. This includes such crimes as: bank robbery, extortion, and human trafficking; organized crime. At the same time, FBI investigations can go beyond the borders of a particular state; crimes committed by public officials, in particular: bribery, embezzlement, fraud, abuse of power, etc.; crimes related to the violation of human civil rights, in particular, the FBI investigates crimes that were committed on the basis of racial, religious hatred, etc.; crimes committed through the use of information technology, such as hacking, identity theft, and other forms of online fraud; crimes against National Security, in particular: espionage, terrorism and international organized crime. It also investigates violations of import and export control laws, as well as the international arms trade.

The following positive aspects of the experience of the US Federal Bureau of Investigation, which can be used to improve the work of the State Bureau of Investigation of Ukraine (SBI), are highlighted, including the following: 1) high level of professionalism of FBI agents. In particular, the Bureau can improve its work by recruiting professionals from other fields, while ensuring constant and systematic training and support of existing employees; 2) in the process of its activity, the FBI is actually not limited in resources (financial, material, technical, etc.), which gives them the opportunity not only to quickly investigate any crimes, but also to effectively prevent their commission; 3) The FBI actively cooperates with other law enforcement agencies around the world. The Bureau constantly develops international partnerships and exchanges experience for more effective counteraction to transnational crime; 4) The Bureau uses advanced technologies in its operations, including data analytics, cyber security and other tools. The FBI can invest in the development of modern technologies to improve the quality of its investigations and optimize work processes; 5) despite the high level of autonomy and independence, the FBI maintains a high standard of openness and transparency in its work, which contributes to maintaining public trust.

Keywords: *Federal Bureau of Investigation, State Bureau of Investigation, foreign experience, improvement.*

Владислав Іванович ТЕРЕМЕЦЬКИЙ,
доктор юридичних наук, професор
(Науково-дослідний інститут приватного права і
підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН
України, м. Київ)

Олеся Василівна БАТРИН,
кандидат юридичних наук
(Печерський районний суд міста Києв, м. Київ)

Ольга Олексіївна КОСИЦЯ,
доктор юридичних наук
(ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління
персоналом», м. Київ)

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ВИМОГИ ДО ЗАКЛАДІВ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ, ЯКІ НАДАЮТЬ МЕДИЧНІ ПОСЛУГИ СУРОГАТНОГО МАТЕРИНСТВА

Статтю присвячено визначенню адміністративно-правових вимог до закладів охорони здоров'я в Україні, які надають послуги сурогатного материнства. Охарактеризовано законодавчі та підзаконні акти у сфері досліджуваних правовідносин. Проаналізовано законопроекти зареєстровані у Верховній Раді України, спрямовані на покращення правового урегулювання відносин у сфері допоміжних репродуктивних технологій. Вивчено думки науковців, які досліджували проблеми сурогатного материнства. Встановлено відсутність окремого закону України, що регулює відносини у сфері допоміжних репродуктивних технологій. Розглянуто норми Сімейного, Цивільного кодексів і Основ законодавства про охорону здоров'я щодо

сурогатного материнства. Окрему увагу присвячено Ліцензійним умовам здійснення господарської діяльності з медичної практики, що встановлюють загальні засади отримання ліцензії для медичної практики, а також Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні, що встановлює вимоги для здійснення сурогатного материнства. Акцентовано увагу на наявності у закладів охорони здоров'я акредитаційного сертифікату як обов'язкової умови надання закладом охорони здоров'я медичних послуг сурогатного материнства.

Обґрунтовано доцільність розробки та прийняти законопроект про допоміжні репродуктивні технології, який містив би вимоги до отримання ліцензії та детальну процедуру ліцензування такого виду медичної практики як допоміжні репродуктивні технології, зокрема сурогатного материнства.

Ключові слова: сурогатне материнство, медичні послуги, правове регулювання, допоміжні репродуктивні технології, заклад охорони здоров'я, ліцензування, право на охорону здоров'я, медична діяльність.

Постановка проблеми. Відповідно до Сімейного кодексу України (далі – СК України) кожен із подружжя має право на материнство або батьківство¹. Люди створюють родини саме для народження дітей і продовження роду. Водночас окремі родини стикаються з проблемою нездатності жінки зачати та виносити дитину. Для вирішення цієї проблеми було розроблено і запроваджено, завдяки застосуванню новітніх технологій у сфері охорони здоров'я, допоміжні репродуктивні технології. При цьому попит на репродуктивні послуги у суспільстві щороку динамічно зростає. Звідси постає потреба в належному юридичному супроводі таких послуг. Зокрема, належним чином мають бути визначені вимоги до закладів охорони здоров'я, які можуть надавати відповідні послуги. Відтак актуальність тематики дослідження не викликає сумнівів ще й з позиції належного гарантування з боку держави безпечності вказаних послуг для здоров'я учасників програм сурогатного материнства.

Проблемам правового регулювання допоміжних репродуктивних технологій присвячено чимало наукових статей. Утім здебільшого вчені досліджують особливості укладення цивільних договорів про сурогатне материнство, а не вимоги до закладів охорони здоров'я, які надають такі медичні послуги. У статті використано наукові праці І. В. Чеховської та В. І. Теремецького, Р. Я. Матяшовської, О. В. Оніщенко, П. Ю. Козіної, Е. Р. Косик, Л. Парашук, І. Чаплі, які висвітлювали окремі проблеми сурогатного материнства. Для визначення способів удосконалення законодавства, яке регулює сурогатне материнство, досліджено окремі положення законопроектів, що подавалися на розгляд до Верховної Ради України.

Мета дослідження полягає у здійсненні аналізу наукових праць, нормативно-правової бази і проектів законів, спрямованих на покращення

¹ Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 року № 2947-III. Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14/find?text> (дата звернення: 10 листопада 2023 року)

правового регулювання відносин у сфері допоміжних репродуктивних технологій, а також у визначенні адміністративно-правових вимог до закладів охорони здоров'я в Україні, які надають репродуктивні послуги, у тому числі і послуги сурогатного материнства, і обґрунтуванні пропозицій, спрямованих на удосконалення правового регулювання досліджуваної сфери правовідносин.

Виклад основного матеріалу. Законодавство про охорону здоров'я до переліку прав пацієнтів відносить і право на репродуктивні технології¹. Однією з сучасних прогресивних методик допоміжних репродуктивних технологій є сурогатне материнство. Правовою основою для сурогатного материнства є окремі норми Цивільного та Сімейного кодексів України, Основ законодавства України про охорону здоров'я (далі – Основ охорони здоров'я). Спеціальним нормативно-правовим актом, який регулює умови щодо надання і отримання послуг сурогатного материнства є наказ МОЗ України від 09 вересня 2013 року «Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні» (далі – Порядок ДРТ). Власне, сам термін «сурогатне (замінне) материнство» використовується лише у цьому Порядку. При цьому визначення поняття «сурогатне материнство» в інших законодавчих і підзаконних актах національного законодавства відсутні.

Науковці наголошують на неналежному правовому регулюванні репродуктивних технологій в Україні². Детальніше звертаючись до положень вказаних вище кодифікованих актів, зауважимо, що у ст. 123 СК України передбачена можливість застосування допоміжних репродуктивних технологій під час народження дитини³. Також згідно зі ст. 48 Основ законодавства України про охорону здоров'я, застосування штучного запліднення та імплантації ембріона здійснюється згідно з умовами та порядком, встановленими центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я⁴. Відповідно до ч. 7 ст. 281 Цивільного кодексу України повнолітні жінка або чоловік мають право за медичними показаннями на проведення щодо них лікувальних програм допоміжних репродуктивних технологій згідно з

¹ Чеховська І.В., Теремецький В.І. Система гарантій захисту прав людини у приватних відносинах, що виникають у зв'язку із наданням медичних послуг (підр. 3.7). Приватно-правові засади захисту прав людини у соціальній державі: монографія / за заг. ред. І. В. Чеховської. Ірпінь: Державний податковий університет, 2023. С. 481–482. URL: <https://repository.ndipp.gov.ua/handle/765432198/625>

² Chekhovska I., Teremetskyi V., Bozhuk I., Knyazka L., Obryvkin O., Meniv L. Postmortal and Posthumous Reproduction: Ethical and Legal Approaches to the Legalization. Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues. 2021. Vol. 24. Special Issue 1. Business Ethics and Regulatory Compliance. P. 7. URL: <https://www.abacademies.org/abstract/postmortal-and-posthumous-reproduction-ethical-and-legal-approaches-to-the-legalization-12228.html>

³ Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 року № 2947-III. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14/find?text> (дата звернення: 10 листопада 2023 року)

⁴ Основи законодавства про охорону здоров'я України : Закон України від 19 листопада 1992 року № 2801-XII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12/find?text> (дата звернення: 10 листопада 2023 року)

порядком та умовами, встановленими законодавством¹. Отже, саме Міністерство охорони здоров'я України (далі – МОЗ України) повинно встановити вимоги до закладів охорони здоров'я, які надають відповідні медичні послуги сурогатного материнства.

Порядок ДРТ визначає допоміжні репродуктивні технології як методи лікування безпліддя, за яких маніпуляції з репродуктивними клітинами, окремі або всі етапи підготовки репродуктивних клітин, процеси запліднення і розвитку ембріонів до перенесення їх у матку пацієнтки здійснюються в умовах *in vitro*². Виходячи зі змісту ст. 48 Основ охорони здоров'я, вказані технології охоплюють не лише сурогатне материнство, а й інші медичні послуги, зокрема, штучне запліднення та імплантацію ембріона. Поняття «сурогатне материнство» згадується лише у розділі VI Порядку ДРТ. Вважаємо, що поняття і види допоміжних репродуктивних технологій повинні бути закріплені не в наказі МОЗ України, а в Основах законодавства про охорону здоров'я або іншому законодавчому акті.

Незважаючи на відсутність законодавчого визначення сурогатного материнства, різні науковці неодноразово пропонували власні дефініції цього поняття³. Зокрема, Р. Я. Матяшовська стверджує, що сурогатне материнство слід розглядати як метод відтворення із застосуванням репродуктивних технологій таким чином, що безпосереднє виношування дитини здійснює сурогатна мати за домовленістю з майбутніми батьками, згідно з якою зобов'язана передати їм дитину після народження⁴. О. В. Оніщенко визначає сурогатне материнство як перенесення ембріона, отриманого заплідненням яйцеклітини біологічної дружини-матері спермою біологічного батька-чоловіка, в порожнину матки іншої жінки та виношування дитини, яка є біологічно для неї чужою⁵. Отже, науковці у власних визначеннях описують певні медичні процеси, що здійснюються під час застосування процедури сурогатного материнства. Виходячи із норм розділу VI Порядку ДРТ, сурогатне материнство охоплює вибір сурогатної матері, процедуру перенесення ембріона в матку сурогатної матері, діагностику вагітності та спостереження за перебігом вагітності⁶. Наведене

¹ Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 10 листопада 2023 року)

² Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні : наказ МОЗ України від 09 вересня 2013 року № 787. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13#Text> (дата звернення: 10 листопада 2023 року)

³ Чеховська І. В. Сурогатне материнство: теоретико-правові підходи до розуміння сутності. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2017. Вип. 2-3. С. 60.

⁴ Матяшовська Р. Я. Гарантії прав дітей, що народжені за допомогою методу сурогатного материнства. *Право та державне управління*. 2018. № 4 (33). С. 17.

⁵ Оніщенко О. В., Козіна П. Ю. Сурогатне материнство в Україні та за кордоном: порівняльно-правовий аспект. *Юридичний вісник*. 2015. № 3 (36). С. 102.

⁶ Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні : наказ МОЗ України від 09 вересня 2013 року № 787. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13#Text> (дата звернення: 10 листопада 2023 року)

доводить доцільність уніфікації досліджуваного поняття і закріплення його у вигляді дефініції у нормативно-правовому акті.

Окремо звертаємо увагу також і на те, що надавати медичні послуги сурогатного материнства мають право лише ті заклади охорони здоров'я, які відповідають встановленим вимогам. Характеризуючи сутність медичної послуги у формі сурогатного материнства, Е. Р. Костик зазначає, що медична послуга у цьому випадку полягає у фактичних діях сурогатної матері щодо виношування і народження дитини під наглядом медичної установи та окремого лікаря. Зазначену послугу надає не лише лікар, а сама сурогатна мати, яка дає згоду на перенесення у свій організм заплідненої яйцеклітини або ембріону. Відповідні медичні маніпуляції проводять лікарі, які в майбутньому наглядатимуть за станом здоров'я вагітної та прийматимуть пологи¹. Вважаємо, що дослідниця дає вичерпну характеристику медичних послуг, пов'язаних сурогатним материнством.

Поняття та вимоги до закладів охорони здоров'я встановлені в Основах охорони здоров'я та Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики (далі – Ліцензійні умови). Відповідно до абз. 9 ч. 1 ст. 3 Основ охорони здоров'я закладом охорони здоров'я є юридична особа будь-якої форми власності та організаційно-правової форми або її відокремлений підрозділ, що забезпечує медичне обслуговування населення на основі відповідної ліцензії та професійної діяльності медичних (фармацевтичних) працівників і фахівців з реабілітації². Отже, важливою характеристикою закладів охорони здоров'я є здійснення медичного обслуговування населення на підставі ліцензії.

Загальні засади правового статусу закладів охорони здоров'я встановлено у ст. 16 Основ охорони здоров'я³. Норми цього законодавчого акту передбачають, що такі заклади можуть засновуватися на державній, комунальній та приватній формах власності. Державні або комунальні заклади можуть створюватися у формах неприбуткових підприємств та установ⁴. Перелік закладів охорони здоров'я затверджено наказом МОЗ України № 385 від 28 жовтня 2002 року. У цьому Переліку перелічені такі заклади, як багатопрофільні, однопрофільні або спеціалізовані лікарні, поліклініки, заклади переливання крові, швидкої медичної допомоги, інші⁵. Водночас спеціалізованих закладів, які б надавали медичні послуги у сфері

¹ Костик Е. Р. Правова природа договору про сурогатне материнство. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2022. Випуск 71. С. 125.

² Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики : постанова Кабінету Міністрів України від 02 березня 2016 року № 285. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2016-p> (дата звернення: 10 листопада 2023 року)

³ Основи законодавства про охорону здоров'я України : Закон України від 19 листопада 1992 року № 2801-XII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12/find?text> (дата звернення: 10 листопада 2023 року)

⁴ Там само

⁵ Про затвердження переліку закладів охорони здоров'я : наказ МОЗ України від 28 жовтня 2002 р. № 385. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0892-02> (дата звернення: 10 листопада 2023 року)

допоміжних репродуктивних технологій не виокремлено. Отже, за відповідності встановленим вимогам надавати такі медичні послуги може будь-який заклад охорони здоров'я.

О. В. Оніщенко та П. Ю. Козіна стверджують, що у багатьох зарубіжних країнах медичні послуги сурогатного материнства, як правило, надають спеціалізовані клініки, які отримали відповідну ліцензію, підтверджуючи відповідність встановленим вимогам¹. Дійсно, практика надання медичних послуг сурогатного материнства спеціалізованими закладами охорони здоров'я в зарубіжних країнах є корисною, що заслуговує на окрему наукову публікацію.

Стосовно України варто зазначити, що заклад охорони здоров'я може надавати медичні послуги лише за умов наявності відповідної ліцензії. Згідно з п. 15 Переліку органів ліцензування, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 05 серпня 2015 року № 609, МОЗ України уповноважено видавати ліцензії для здійснення господарської діяльності з медичної практики². Ліцензійні умови встановлюють перелік організаційних, кадрових і технологічних вимог до закладів охорони здоров'я. Згідно з п. 9 Ліцензійних умов медична практика здійснюється за відповідними лікарськими спеціальностями та видами медичної допомоги³. Отже, для надання медичних послуг із сурогатного материнства заклад охорони здоров'я повинен мати медичних працівників із відповідною лікарською спеціальністю. Серед номенклатури лікарських спеціальностей, затверджених МОЗ України, є такі спеціальності, як акушерство і гінекологія, анестезіологія, лабораторна і медична генетика, які необхідні для застосування допоміжних репродуктивних технологій⁴. Лікарі відповідних спеціальностей повинні бути у штаті закладу охорони здоров'я, який бажає отримати ліцензію на господарську діяльність з медичної практики, яка передбачає застосування допоміжних репродуктивних технологій.

Розглянемо нормативно-правові акти, що висувають вимоги до матеріально-технічної бази закладу охорони здоров'я, медичного обладнання, яке необхідно для надання окремих медичних послуг. Зокрема, відповідно до п. 36 Ліцензійних умов, медичні вироби та вироби медичного призначення повинні застосовуватися ліцензіатом лише у пристосованих

¹ Оніщенко О. В., Козіна П. Ю. Сурогатне материнство в Україні та за кордоном: порівняльно-правовий аспект. *Юридичний вісник*. 2015. № 3 (36). С. 104.

² Про затвердження переліку органів ліцензування та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України : постанова Кабінету Міністрів України від 05 серпня 2015 року № 609. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/609-2015-п> (дата звернення: 10 листопада 2023 року)

³ Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики : постанова Кабінету Міністрів України від 02 березня 2016 року № 285. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2016-п> (дата звернення: 10 листопада 2023 року)

⁴ Номенклатура лікарських спеціальностей : наказ МОЗ України від 25 березня 2019 року № 446. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0294-19#Text> (дата звернення: 10 листопада 2023 року)

приміщеннях, вимоги до яких визначені в інструкціях із застосування (паспорті) чи технічній документації¹. Перелік медичного обладнання, яке потрібно для здійснення допоміжних репродуктивних технологій, передбачений у підзаконних актах МОЗ України.

Згідно з п. 1.4. Порядку ДРТ допоміжні репродуктивні технології повинні застосовуватись в закладах охорони здоров'я, що мають ліцензію на провадження господарської діяльності з медичної практики, а також відповідне оснащення та обладнання². Тож надання медичних послуг із сурогатного материнства стає можливим при дотриманні таких двох умов: одержання закладом охорони здоров'я ліцензії на медичну практику та наявності відповідного обладнання.

Можна зробити висновок, що для одержання ліцензії на медичну практику у сфері допоміжних репродуктивних технологій заклад охорони здоров'я повинен підтвердити наявність у нього необхідного медичного обладнання. Перелік такого обладнання встановлений у додатку 1 до Порядку ДРТ та передбачає наявність гінекологічного крісла, інструментального стола, мікроскопів та інших медичних виробів³. Заклад охорони здоров'я повинен закупити або орендувати відповідне обладнання перед подачею заяви про одержання ліцензії на медичну практику із сурогатного материнства.

У Ліцензійних умовах встановлено зразок документу «Відомості про стан матеріально-технічної бази», який характеризує перелік медичного обладнання, необхідного для надання певного виду медичної допомоги чи надання медичних послуг за певною лікарською спеціальністю. Зазначений документ повинен бути заповнений і поданий до МОЗ України для одержання ліцензії для надання медичних послуг із сурогатного материнства.

Зауважимо, що в п. 1.4 Порядку ДРТ міститься вимога про наявність акредитаційного сертифіката у закладу охорони здоров'я, який вже понад два роки здійснює медичну практику, і бажає започаткувати надання медичних послуг із сурогатного материнства⁴. Отже, заклад охорони здоров'я повинен пройти процедуру акредитації, порядок якої встановлений постановою Кабінету Міністрів України від 15 липня 1997 року № 765 (далі – Порядок акредитації). Згідно з п. 1 Порядку акредитації вказана процедура передбачає офіційне визнання наявності у закладі охорони здоров'я умов для якісного, своєчасного, певного рівня медичного

¹ Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики : постанова Кабінету Міністрів України від 02 березня 2016 року № 285. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2016-p> (дата звернення: 10 листопада 2023 року)

² Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні : наказ МОЗ України від 09 вересня 2013 року № 787. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13#Text> (дата звернення: 10 листопада 2023 року)

³ Там само

⁴ Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні : наказ МОЗ України від 09 вересня 2013 року № 787. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13#Text> (дата звернення: 10 листопада 2023 року)

обслуговування населення, дотримання ним стандартів у сфері охорони здоров'я, відповідності медичних (фармацевтичних) працівників єдиним кваліфікаційним вимогам. Відповідно до п. п. 4 – 8 вказаного вище Порядку акредитації, акредитаційні комісії формують експертні групи для оцінки відповідності закладів охорони здоров'я стандартам акредитації, встановленим МОЗ України. На підставі поданих закладом охорони здоров'я документів та експертних висновків акредитаційна комісія приймає рішення про видачу акредитаційного сертифікату¹. Отже, наявність відповідного сертифікату є необхідною умовою для отримання ліцензії на медичну практику з допоміжних репродуктивних технологій для того закладу охорони здоров'я, який вже понад два роки здійснює медичне обслуговування населення.

Крім діючих нормативно-правових актів, на розгляд до Верховної Ради України періодично вносяться законопроекти щодо удосконалення правового регулювання медичних послуг із сурогатного материнства. Зокрема, 15 травня 2020 року народними депутатами було зареєстровано законопроект № 3488 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань застосування допоміжних репродуктивних технологій». Він передбачав запровадження щорічної плати за ліцензію на провадження медичної практики, яка включає в себе застосування допоміжних репродуктивних технологій методом сурогатного материнства². На цей час законопроект знято з розгляду, але відповідна пропозиція могла сприяти наповненню державного бюджету.

Окрім того, 29 грудня 2021 року Кабінет Міністрів України вносив на розгляд парламенту законопроект № 6475 «Про допоміжні репродуктивні технології». Вказаний законопроект встановлював визначення сурогатного материнства, а також передбачав умову для здійснення сурогатного материнства лише в акредитованих закладах охорони здоров'я, які мають ліцензію на здійснення медичної практики³. Водночас спеціальних умов до матеріально-технічного забезпечення таких закладів охорони здоров'я законопроект не передбачав. Зазначений законопроект отримав висновок профільного комітету про його відхилення та був знятий з розгляду.

Також 12 січня 2022 року було зареєстровано законопроект № 6475-І «Про застосування допоміжних репродуктивних технологій». Розробники цього законопроекту запропонували не лише власне визначення сурогатного материнства, але й окрему процедуру ліцензування для застосування допоміжних репродуктивних технологій методом сурогатного

¹ Про затвердження Порядку акредитації закладу охорони здоров'я : постанова Кабінету Міністрів України від 15 липня 1997 року № 765. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/765-97-п> (дата звернення: 10 листопада 2023 року)

² Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань застосування допоміжних репродуктивних технологій : проект закону України від 15 травня 2020 року № 3488. *Верховна Рада України. Законотворчість*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/searchResults> (дата звернення: 10 листопада 2023 року)

³ Про допоміжні репродуктивні технології : проект закону України від 29 грудня 2021 року № 6475. *Верховна Рада України. Законотворчість*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/38695> (дата звернення: 10 листопада 2023 року)

материнства. Пропонувалося встановити п'ятирічний строк чинності ліцензії та щорічну плату за користування ліцензією¹. Вважаємо, що такий особливий різновид медичної практики, як сурогатне материнство дійсно потребує спеціальної процедури ліцензування. Водночас законопроект не було прийнято навіть у першому читанні.

Аналіз праць українських учених дозволяє зробити висновок про необхідність удосконалення нормативно-правових актів що регламентують правовідносини у досліджуваній сфері. Так, зокрема Л. Паращук та І. Чапля стверджують, що цивільне і сімейне законодавство варто доповнити нормами, які б регулювали договір про сурогатне материнство. При цьому один договір повинен укладатися із сурогатною матір'ю, а другий – із закладом охорони здоров'я, який буде надавати відповідні послуги². На нашу думку, така пропозиція є обґрунтованою. Вважаємо за доцільне удосконалити норми Цивільного кодексу України в частині регулювання договірних зобов'язань. Зокрема, Цивільний кодекс України слід доповнити положеннями, в яких прописати підстави укладення договорів із закладом охорони здоров'я щодо умов надання медичних послуг сурогатного материнства. Також варто передбачити, що вказані договори можуть бути укладені лише з тими закладами охорони здоров'я, які мають відповідні ліцензії та відповідають встановленим вимогам.

Висновки. Сурогатне материнство належить до одного з різновидів допоміжних репродуктивних технологій. Підзаконні акти встановлюють визначення допоміжних репродуктивних технологій, зокрема, проведення сурогатного материнства, але не містять дефініції цього поняття.

Підзаконні акти встановлюють такі умови для надання закладом охорони здоров'я медичних послуг із сурогатного материнства:

1. Наявність ліцензії для господарської діяльності з медичної практики.
2. Наявність акредитаційного сертифікату для закладу охорони здоров'я, який більше двох років здійснює медичну практику.
3. Закупівля закладом відповідного медичного обладнання, перелік якого встановлений Порядком застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні.

Вивчення наукових позицій з досліджуваного питання та проектів законодавчих актів для регулювання допоміжних репродуктивних технологій призводить до висновку про доцільність внесення таких пропозицій до українського законодавства:

1. Обґрунтовано доцільність прийняття проекту закону про допоміжні репродуктивні технології, який, окрім іншого, містив би вимоги до отримання ліцензії та детальну процедуру ліцензування такого виду

¹ Про застосування допоміжних репродуктивних технологій : проект закону України від 12 січня 2022 року № 6475-І. *Верховна Рада України. Законотворчість*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/38752> (дата звернення: 10 листопада 2023 року)

² Паращук Л., Чапля І. Проблемні аспекти правового регулювання договору про сурогатне материнство в контексті гармонізації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. № 1 (29). С. 72.

медичної практики, як допоміжні репродуктивні технології, зокрема сурогатного материнства.

2. Підтримано позицію про доцільність запровадження спеціальної процедури ліцензування такого виду медичної практики, як допоміжні репродуктивні технології, в тому числі і сурогатного материнства.

Перспективи подальших наукових досліджень пов'язані з полемікою щодо необхідності розробки та прийняття законопроекту про допоміжні репродуктивні технології, його структури і змісту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Костик Е. Р. Правова природа договору про сурогатне материнство. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2022. Вип. 71. С. 125–130.

2. Матяшовська Р. Я. Гарантії прав дітей, що народжені за допомогою методу сурогатного материнства. *Право та державне управління*. 2018. № 4 (33). С. 16–20.

3. Номенклатура лікарських спеціальностей : наказ МОЗ України від 25 березня 2019 року № 446. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0294-19#Text> (дата звернення: 10 листопада 2023 року).

4. Оніщенко О. В., Козіна П. Ю. Сурогатне материнство в Україні та за кордоном: порівняльно-правовий аспект. *Юридичний вісник*. 2015. № 3 (36). С. 102–108.

5. Основи законодавства про охорону здоров'я України : Закон України від 19 листопада 1992 року № 2801-XII. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12/find?text> (дата звернення: 10 листопада 2023 року).

6. Паращук Л., Чапля І. Проблемні аспекти правового регулювання договору про сурогатне материнство в контексті гармонізації законодавства України до законодавства Європейського Союзу. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. № 1 (29). С. 70–76.

7. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України з питань застосування допоміжних репродуктивних технологій : проект закону України від 15 травня 2020 року № 3488. *Верховна Рада України. Законотворчість*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/searchResults> (дата звернення: 10 листопада 2023 року).

8. Про допоміжні репродуктивні технології : проект закону України від 29 грудня 2021 року № 6475. *Верховна Рада України. Законотворчість*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/38695> (дата звернення: 10 листопада 2023 року).

9. Про застосування допоміжних репродуктивних технологій : проект закону України від 12 січня 2022 року № 6475-I. *Верховна Рада України. Законотворчість*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/38752> (дата звернення: 10 листопада 2023 року).

10. Про затвердження Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з медичної практики : постанова Кабінету Міністрів України від 02 березня 2016 року № 285. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/285-2016-п> (дата звернення: 10 листопада 2023 року).

11. Про затвердження переліку закладів охорони здоров'я : наказ МОЗ України від 28 жовтня 2002 р. № 385. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0892-02> (дата звернення: 10 листопада 2023 року)

12. Про затвердження переліку органів ліцензування та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України : постанова Кабінету Міністрів України від 05 серпня 2015 року № 609. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/609-2015-п> (дата звернення: 10 листопада 2023 року)

13. Про затвердження Порядку акредитації закладу охорони здоров'я : постанова Кабінету Міністрів України від 15 липня 1997 року № 765. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/765-97-п> (дата звернення: 10 листопада 2023 року).

14. Про затвердження Порядку застосування допоміжних репродуктивних технологій в Україні : наказ МОЗ України від 09 вересня 2013 року № 787. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1697-13#Text> (дата звернення: 10 листопада 2023 року).

15. Сімейний кодекс України : Закон України від 10 січня 2002 року № 2947-III. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14/find?text> (дата звернення: 10 листопада 2023 року)

16. Цивільний кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Верховна Рада України. Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 10 листопада 2023 року).

17. Чеховська І. В. Сурогатне материнство: теоретико-правові підходи до розуміння сутності. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2017. Вип. 2-3. С. 58–64.

18. Чеховська І. В., Теремецький В. І. Система гарантій захисту прав людини у приватних відносинах, що виникають у зв'язку із наданням медичних послуг (підр. 3.7). *Приватно-правові засади захисту прав людини у соціальній державі: монографія / за заг. ред. І. В. Чеховської*. Ірпінь: Державний податковий університет, 2023. С. 459–504. URL: <https://repository.ndipp.gov.ua/handle/765432198/625>.

19. Chekhovska I., Teremetskyi V., Bozhuk I., Knyazka L., Obryvkina O., Meniv L. Postmortal and Posthumous Reproduction: Ethical and Legal Approaches to the Legalization. *Journal of Legal, Ethical and Regulatory Issues*. 2021. Vol. 24,

Special Issue 1, Business Ethics and Regulatory Compliance, 1–8. URL: <https://www.abacademies.org/abstract/postmortal-and-posthumous-reproduction-ethical-and-legal-approaches-to-the-legalization-12228.html>.

Стаття надійшла до редакції 26.11.2023

Vladyslav I. TEREMETSKYI,

Doctor of Science in Law, Professor

(Academician F. H. Burchak Scientific Research Institute of Private Law and Entrepreneurship of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine)

Olesya V. BATRYN,

PhD in Law

(Pechersk District Court of the city of Kyiv, Kyiv, Ukraine)

Olga OI. KOSYTSYA,

Doctor of Science in Law

(PJSC «Interregional Academy of Personnel Management University», Kyiv, Ukraine)

ADMINISTRATIVE AND LEGAL REQUIREMENTS FOR HEALTH CARE INSTITUTIONS IN UKRAINE PROVIDING SURROGATE MATERNITY MEDICAL SERVICES

The article is devoted to the definition of administrative and legal requirements for healthcare institutions in Ukraine that provide surrogacy services. Legislative and by-laws in the field of researched legal relations are characterized. Draft laws registered in the Verkhovna Rada of Ukraine aimed at improving the legal regulation of relations in the field of assisted reproductive technologies were analyzed. The opinions of scientists who researched the problems of surrogate motherhood were studied. It was established that there is no separate law of Ukraine regulating relations in the field of assisted reproductive technologies. The norms of the Family, Civil Codes and Basics of legislation on health care regarding surrogate motherhood are considered. Particular attention is paid to the Licensing conditions for the implementation of economic activities for medical practice, which establish the general principles of obtaining a license for medical practice, as well as the Procedure for the use of assisted reproductive technologies in Ukraine, which establishes the requirements for the implementation of surrogate motherhood.

Key words: *surrogate motherhood, medical services, legal regulation, assisted reproductive technologies, health care facility, licensing, right to health care, medical activity.*

Костянтин Вікторович КОСІНЦЕВ*(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)***ОСОБЛИВОСТІ ВСТАНОВЛЕННЯ СПРОЩЕНОГО РЕЖИМУ РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН**

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених та норм чинного законодавства, виокремлено перелік ключових особливостей встановлення спрощеного режиму регулювання трудових правовідносин. Акцентовано увагу на тому, що юридичне оформлення спрощеного режиму регулювання трудових правовідносин відбувається за допомогою трудового договору щодо змісту та форми якого висуваються додаткові вимоги. Доведено, що спрощений режим регулювання трудових правовідносин передбачає наступні особливості встановлення: 1) може бути установлений виключно: а) між працівником та роботодавцем, які не є суб'єктами публічного права; б) між працівником та роботодавцем, правовий статус яких відповідає вимогам Глави III-Б КЗпП; 2) встановлення спрощеного режиму регулювання трудових правовідносин відбувається за привалювання засади добровільності; 3) в рамках спрощеного режиму укладається трудовий договір, щодо змісту якого висуваються додаткові вимоги; 4) спрощений режим регулювання трудових відносин передбачає спрощений кадровий документообіг.

Узагальнено, що спрощений режим регулювання трудових правовідносин передбачає спеціальну процедуру встановлення. В рамках неї основне значення має правовий статус сторін, який обмежує коло осіб, що можуть побудувати соціально-трудова зв'язки відповідного формату, а також непорушна вимога добровільності їх вступу у такі правовідносини. Юридичне оформлення спрощеного режиму регулювання трудових правовідносин відбувається за допомогою трудового договору щодо змісту та форми якого висуваються додаткові вимоги, а кадровий документообіг в межах зазначеного режиму спрощується.

Ключові слова: спрощений режим регулювання, трудові правовідносини, процедура, працівник, роботодавець.

Постановка проблеми. Поєднання державного і договірної регулювання трудових відносин, що передбачає зміщення центру ваги правового регулювання трудових відносин із законодавчого рівня на договірний, повинні полягати у встановленні мінімальних гарантій та обов'язкових стандартів, за якими сторони не зможуть поставити одна одну в невідгідне положення; у контролі і нагляді за дотриманням законодавства; у регламентації норм, механізмів і процедур, яким сторони трудових

відносин і їх представники зобов'язані дотримуватися¹. А тому, офіційне закріплення на законодавчому рівні спрощеного режиму регулювання трудових відносин має важливе теоретичне та практичне значення. При цьому слід зауважити, що встановлення спрощеного режиму регулювання трудових відносин – це окрема правова процедура, яка має власну послідовність, механізм здійснення та особливості реалізації.

В останні роки проблемі застосування спрощеного режиму регулювання трудових відносин неодноразово потрапляли у поле зору різних науковців. Зокрема, на неї звертали увагу Н. Б. Болотіна, О. В. Данилюк, В. В. Жернаков, П. Д. Пилипенко, С. М. Прилипко, О. І. Процевський, В. Г. Ротань, Н. М. Хуторян, О. А. Яковлев та багато інших. Втім, незважаючи на значну кількість теоретичних здобутків, в науковій літературі недостатньо опрацьованим залишається ряд питань, зокрема присвячених особливостям встановлення спрощеного режиму регулювання трудових відносин

Мета статті полягає у тому, щоб з'ясувати особливості встановлення спрощеного режиму регулювання трудових відносин. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: здійснити аналіз норм чинного законодавства, яке регулює питання встановлення спрощеного режиму регулювання трудових відносин; узагальнити теоретичні підходи вчених, які займались вивченням даного проблемного питання.

Виклад основного матеріалу. Першочерговим моментом, який фактично відкриває можливість встановити спрощений режим регулювання трудових правовідносин є визначення наявності права сторін на це. Так, у КЗпП закріплено три підстави, коли застосування відповідного режиму є можливим. Перша є головною та непорушною і визначена у передостанньому абзаці статті 49-5 Глави III-Б КЗпП: «Положення цієї глави не поширюються на трудові відносини, що виникають між працівниками та роботодавцями, які є юридичними особами публічного права»². Зі змісту норми виходить, що спрощений режим регулювання трудових відносин не доступний у разі виникнення цих відносин за участі юридичної особи публічного права як роботодавця. Трудова діяльність в рамках зазначених суб'єктів є особливою, як в плані організації, так і нормативно-правового регулювання. Вона передбачає дію спеціальних процедур регулювання робочого процесу, суворої трудової дисципліни, а також наявність унікальних юридичних явищ та інститутів, відсутніх в інших галузях праці. У зв'язку із цим законодавець виключає суб'єктів публічного управління із числа тих, які можуть застосовувати спрощений режим регулювання трудових відносин, так як в рамках їх функціонування цей режим неефективний та подекуди шкідливий.

¹ Кречик А. С., Перепелиця К. О., Серета О. Г. Договірне регулювання трудових відносин в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. URL : http://lsei.org.ua/10_2022/70.pdf.

² Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 р. №322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до № 50.

Обов'язковість інших двох підстав є частковою, адже спрощений режим регулювання трудових правовідносин можливо встановити за наявності лише однієї з них. Зокрема, КЗпП передбачає те, що роботодавець – це суб'єкт малого або середнього підприємництва (бізнесу); середня кількість працівників, якою він керує не перевищує 25 осіб. В цьому контексті центральною є категорія «підприємництво», або ж синонімічне «бізнес». Саме її розкриття дозволяє зрозуміти сутність ситуації де спрощений режим регулювання трудових відносин можливий та головне доцільний.

О. В. Бігняк довів, що підприємництво – це самостійна, ініціативна, інноваційна, професійна, систематична діяльність, яка здійснюється суб'єктами підприємництва, з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку на власний ризик, без порушення прав і законних інтересів інших осіб, та відповідальністю за результати такої діяльності. Основними характеристиками підприємництва є: а) це особливий вид господарської діяльності, що вимагає специфічного стилю і типу господарської поведінки; б) як самостійна діяльність передбачає свободу і самостійність суб'єктів цієї діяльності в різних напрямках, може бути обмеженою лише в передбачених законом випадках; в) як господарська діяльність передбачає організацію та управління господарським процесом незалежно від виду і сфери підприємництва; г) здійснюється громадянами та юридичними особами, зареєстрованими в порядку, встановленому законом; д) здійснюється на постійній основі, як сукупність професійно вчинених дій та вчинених систематично і зі знанням справи; є) спрямоване на досягнення комерційного успіху, одержання прибутку, або підприємницького доходу, а також найкраще використання капіталу (власності, іншого майна, фінансових, матеріально-технічних, трудових ресурсів)¹. Натомість, С. В. Мочерний пише: «Підприємницька діяльність – це праця індивіда, зумовлена розвитком особистих факторів, розширення знань про свої можливості, спрямована на досягнення кращого результату у господарській діяльності, на отримання економічної вигоди і, насамперед, привласнення додаткового прибутку. Підприємець є уособленням підприємництва. Обов'язковою умовою й ознакою підприємництва є свобода економічної людини, самостійність у просторі господарської діяльності та джерел її організації, прийняття управлінських рішень»².

Консолідуючи законодавче визначення та наукові трактування ми дійшли висновку, що підприємництво або ж підприємницька діяльність, бізнес – це форма господарювання – відповідна діяльність, яка врегульована нормами законодавства України та прямо ними не заборонена економічна активна діяльність суб'єктів господарських правовідносин, спрямована на отримання прибутку, який має соціально-фінансову цінність.

¹ Бігняк О.В. Підприємництво як предмет правового регулювання в Україні: автореферат. Донецьк: національна академія наук України Інститут економіко-правових досліджень. 2007. С. 12.

² Економічний словник-довідник / За ред. С. В. Мочерного. К.: Феміна, 1995. С. 250.

Господарювання у формі підприємництва здійснюється різноманітними суб'єктами які мають свою класифікацію. Так, в загальній моделі суб'єктами господарювання визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов'язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов'язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством. До числа таких відносяться: 1) господарські організації – юридичні особи, створені відповідно до Цивільного кодексу України, державні, комунальні та інші підприємства, створені відповідно до ГКУ, а також інші юридичні особи, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані в установленому законом порядку; 2) громадяни України, іноземці та особи без громадянства, які здійснюють господарську діяльність та зареєстровані відповідно до закону як підприємці¹.

При цьому, наведений поділ не є остаточним, адже Кодекс передбачає ще більш глибоку диференціацію суб'єктів господарювання, зокрема, на суб'єктів малого, середнього та великого підприємництва на підставі кількості працюючих та доходів від здійснення цільової діяльності за рік. Так, суб'єктами малого підприємництва є: а) фізичні особи, зареєстровані в установленому законом порядку як фізичні особи - підприємці, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України; б) юридичні особи - суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) не перевищує 50 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності не перевищує суму, еквівалентну 10 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України. Суб'єктами великого підприємництва є юридичні особи - суб'єкти господарювання будь-якої організаційно-правової форми та форми власності, у яких середня кількість працівників за звітний період (календарний рік) перевищує 250 осіб та річний дохід від будь-якої діяльності перевищує суму, еквівалентну 50 мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України. Інші суб'єкти господарювання належать до суб'єктів середнього підприємництва².

Отримані відомості надають можливість закрити змістовні прогалини другої підстави застосування спрощеного режиму регулювання трудових правовідносин, згідно з якою останній можливий у випадку, коли фактичним роботодавцем є фізична особа підприємець або юридична особа будь-якої організаційно-правової форми, що в процесі господарської діяльності отримує дохід який не перевищує суму, еквівалентну 10

¹ Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. №436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18. Ст. 144.

² Там само.

мільйонам євро, визначену за середньорічним курсом Національного банку України, а також має у підпорядкуванні не більше 250 осіб за звітний рік.

Третя підстава пов'язана із особою працівника та розміром його заробітної плати. Закон України «Про оплату праці» визначає: заробітна плата – це винагорода, обчислена, як правило, у грошовому виразі, яку за трудовим договором роботодавець виплачує працівникові за виконану ним роботу. Розмір заробітної плати залежить від складності та умов виконуваної роботи, професійно-ділових якостей працівника, результатів його праці та господарської діяльності підприємства. Стаття 2 Закону уточнює структуру заробітної плати, згідно з якою існує: 1) основна заробітна плата – винагорода за виконану роботу відповідно до встановлених норм праці (норми часу, виробітку, обслуговування, посадові обов'язки). Вона встановлюється у вигляді тарифних ставок (окладів) і відрядних розцінок для робітників та посадових окладів для службовців; 2) додаткова заробітна плата – винагорода за працю понад установлені норми, за трудові успіхи та винахідливість і за особливі умови праці. Вона включає доплати, надбавки, гарантійні і компенсаційні виплати, передбачені чинним законодавством; премії, пов'язані з виконанням виробничих завдань і функцій; 3) інші заохочувальні та компенсаційні виплати – виплати у формі винагород за підсумками роботи за рік, премії за спеціальними системами і положеннями, виплати в рамках грантів, компенсаційні та інші грошові і матеріальні виплати, які не передбачені актами чинного законодавства або які провадяться понад встановлені зазначеними актами норми. Джерелом коштів на оплату праці працівників госпрозрахункових підприємств є частина доходу та інші кошти, одержані внаслідок їх господарської діяльності. Для установ і організацій, що фінансуються з бюджету, – це кошти, які виділяються з відповідних бюджетів, грантів, а також частина доходу, одержаного внаслідок господарської діяльності та з інших джерел¹.

При цьому, існує таке поняття як «мінімальна заробітна плата» - встановлений законом мінімальний розмір оплати праці за виконану працівником місячну (годинну) норму праці. Як доречно відмічає І.І. Ніколіна дана категорія виражає нижню межу винагороди яка встановлюється за некваліфіковану просту працю. Її розмір становить основу розрахунку всіх інших ставок заробітної плати². Саме мінімальна заробітна плата є визначальним чинником у рамках другої підстави спрощеного режиму регулювання трудових відносин, встановлення якого є легітимним у разі, якщо працівник отримує заробітну плату за один календарний місяць, яка сукупно є більшою суми восьми мінімальних заробітних плат³.

¹ Про оплату праці : Закон України від 24.03.1995 р. № 108/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 17. Ст. 121.

² Ніколіна І.І. Діагностика соціального розвитку регіону як складова механізму державного управління: дис... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Національна академія державного управління при Президентові України. 2010. С. 50.

³ Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 р. №322-VIII. *Відомості*

Водночас, окрім наявності правової можливості використати вказаний режим, важливо, щоб дії працівників відповідали змісту принципу добровільності. Втім, зміст цієї засади найчастіше розглядається у якійсь конкретній юридичній царині. Наприклад, досить ґрунтовно сутність цієї засади опрацьована в аспекті медіації. Так, О. Спектор зазначає, що принцип добровільності полягає в тому, що ніхто не може змусити сторони врегулювати конфлікт медіацією, якщо вони цього не бажають. Медіація є добровільною процедурою на кожному етапі: від згоди сторін взяти участь у цьому процесі та вибору медіатора до укладання угоди. Кожна зі сторін у будь-яку мить може відмовитися від проведення процедури медіації¹.

В трудовому праві вищезазначений принцип розглядається в значенні добровільності праці. На думку В. М. Венедиктової останній орієнтує процес вирішення питань суспільної організації праці за допомогою індивідуальних або колективних угод між працівниками та роботодавцями. «В умовах ринкової економіки численні проблеми суспільного життя необхідно вирішувати ефективно й швидко. Таке можливе лише в тому разі, коли сили суспільства будуть зорієнтовані не на конфронтацію, а на об'єднання зусиль і творче співробітництво. Адже спільна мета полягає у досягненні соціальної згоди та прогресу. Конкретною формою такого співробітництва між роботодавцями і найманими працівниками має стати проведення переговорів і укладення колективних договорів (угод). Безпосередніми сторонами означених переговорів та угод, як правило, виступають профспілки або їх об'єднання і об'єднання власників чи уповноважених ними органів. При цьому колективні угоди укладаються з тим, щоб допомогти трудовим колективам визначитись при укладенні колективних договорів. Відповідно ж, колективний договір є результатом процесу прийняття рішень між власником або уповноваженим ним органом та представницьким органом трудового колективу. З урахуванням надбання колективних угод колективним договором встановлюється сукупність правил, що визначають умови праці, досягнуті на переговорах між ними», - пише вчена².

Дослідження наукових інтерпретацій принципу добровільності в трудовому праві та інших юридичних галузях, дозволяє зробити висновок з приводу його значення, як особливості встановлення спрощеного режиму регулювання трудових відносин. На наш погляд – це комплексна вихідна засада, яка передбачає:

- по-перше, позитивне психологічне ставлення сторін трудових правовідносин (роботодавця та працівника) щодо питання встановлення спрощеного режиму регулювання трудових правовідносин, усвідомлення його цінності, ефективності та дієвості у відповідних умовах;

Верховної Ради УРСР. 1971. Додаток до № 50.

¹ Спектор О. Альтернативні способи вирішення цивільно-правових спорів : дис... канд. юрид. наук : 12.00.03. К. 2012. С. 87.

² Венедиктова В. М. Правове регулювання відхилень від нормальної тривалості робочого часу : дис... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Університет внутрішніх справ. Харків, 1999. С. 91–93.

- по-друге, взаємне волевиявлення обох сторін на встановлення спрощеного режиму регулювання трудових правовідносин. Волевиявлення при встановлення спрощеного режиму регулювання трудових відносин – це зовнішнє, реальне вираження волі та бажання працівника і роботодавця установити відповідний режим, що може виражатись у письмовому або усному зауваженні стосовно цього, а також подальшому укладенні трудового договору;

- по-третє, взаємна повага до умов договору про встановлення спрощеного режиму регулювання трудових відносин, віра щодо непорушності даних умов та розуміння невідворотності відповідальності у разі відступу від них.

Наступна особливість пов'язана із управлінням персоналом в аспекті встановлення спрощеного режиму регулювання трудових відносин. Робота з кадрами виявляється в живій організаторській діяльності та жорсткій регламентованості. Дана діяльність тяжіє до більш суворого виконання нормативних процедур, і саме цим вона є подібною до процесуальної діяльності. Кадрову роботу необхідно розглядати як комплекс заходів і процедур щодо складання та обробки кадрової документації. В неї входять, наприклад, збирання та обробка інформації про конкретних кандидатів для роботи в органах прокуратури; складання кадрових документів або їх проектів; оформлення відпусток; підтвердження стажу служби; складання розрахунку вислуги років тощо. Таким чином, кадрова робота має тактико-технологічну спрямованість, так як слугує оперативному розв'язанню конкретних кадрових проблем¹. Однак, в рамках спрощеного режиму регулювання трудових відносин процедури роботи із персоналом є більш спрощеними. Відповідно до абзацу 5 статті 59-5 КЗпП вимоги щодо ведення документації з кадрових питань, прийняття локальних нормативних актів та організаційно-розпорядчої документації, в тому числі щодо режиму робочого часу та часу відпочинку, відпусток, а також інших документів з питань, що врегульовані трудовим договором, не поширюються на роботодавців, які застосовують спрощений режим².

Остання особливість встановлення спрощеного режиму регулювання трудових правовідносин пов'язана із трудовим договором, який в рамках цього процесу укладається. Окрім загального переліку вимог, вказаний документ повинен відповідати ряду додаткових, які визначені в Главі III-Б КЗпП та передбачають специфіку підписання та припинення останнього, а також внутрішнього змісту³.

Висновки. Таким чином, проаналізовані у даному дослідженні особливості довели, що спрощений режим регулювання трудових правовідносин передбачає спеціальну процедуру встановлення. В рамках

¹ Ізбаш К. С. Організаційно-правові засади роботи з персоналом органів досудового слідства МВС України : дис... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2008. С. 23.

² Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 р. №322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до № 50.

³ Там само.

неї основне значення має правовий статус сторін, який обмежує коло осіб, що можуть побудувати соціально-трудові зв'язки відповідного формату, а також непорушна вимога добровільності їх вступу у такі правовідносини. Юридичне оформлення спрощеного режиму регулювання трудових правовідносин відбувається за допомогою трудового договору щодо змісту та форми якого висуваються додаткові вимоги, а кадровий документообіг в межах зазначеного режиму спрощується.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бігняк О.В. Підприємництво як предмет правового регулювання в Україні: автореферат. Донецьк: національна академія наук України Інститут економіко-правових досліджень. 2007. 17 с.
2. Венедиктова В. М. Правове регулювання відхилень від нормальної тривалості робочого часу : дис... канд. юрид. наук : 12.00.05 / Університет внутрішніх справ. Харків, 1999. 141 с.
3. Господарський кодекс України : Закон України від 16.01.2003 р. №436-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18. Ст. 144.
4. Економічний словник-довідник / За ред. С. В. Мочерного. К. : Феміна, 1995. 368 с.
5. Ізбаш К. С. Організаційно-правові засади роботи з персоналом органів досудового слідства МВС України : дис... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2008. 190 с.
6. Кодекс законів про працю України : Закон України від 10.12.1971 р. №322-VIII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до № 50.
7. Кречик А. С., Перепелиця К. О., Серета О. Г. Договірне регулювання трудових відносин в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 10. URL : http://lsei.org.ua/10_2022/70.pdf.
8. Ніколіна І. І. Діагностика соціального розвитку регіону як складова механізму державного управління: дис... канд. юрид. наук : 12.00.10 / Національна академія державного управління при Президентіві України. 2010. 226 с.
9. Про оплату праці : Закон України від 24.03.1995 р. № 108/95-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1995. № 17. Ст. 121.
10. Спектр О. Альтернативні способи вирішення цивільно-правових спорів : дис... канд. юрид. наук : 12.00.03. К. 2012. 244 с.

Стаття надійшла до редакції 14.10.2023

Kostyantyn V. KOSINTSEV,

Postgraduate Student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

FEATURES OF THE ESTABLISHMENT OF THE SIMPLIFIED LABOR REGULATION REGIME

It has been proven that the simplified regime for regulating labor relations

provides for the following features of establishment: 1) it can be established exclusively: a) between an employee and an employer who are not subjects of public law; b) between an employee and an employer whose legal status meets the requirements of Chapter III-B of the Labor Code; 2) the establishment of a simplified regime for the regulation of labor relations takes place based on the principle of voluntariness; 3) within the framework of the simplified regime, an employment contract is concluded, the content of which requires additional requirements; 4) the simplified mode of regulation of labor relations provides for a simplified personnel document flow.

It is summarized that the simplified regime of regulation of labor relations involves a special procedure of establishment. In its framework, the main importance is the legal status of the parties, which limits the circle of persons who can build social and labor relations of the appropriate format, as well as the inviolable requirement of the voluntariness of their entry into such legal relations. The legal registration of the simplified regime of regulation of labor relations takes place with the help of an employment contract with regard to the content and form of which additional requirements are put forward, and personnel document circulation within the limits of the specified regime is simplified.

Keywords: *simplified regulatory regime, labor relations, procedure, employee, employer.*

Михайло Васильович ЛЕПЕЙ,

кандидат юридичних наук
(КУП «ЕкоВін», м. Вінниця)

Олена Володимирівна ЛЕПЕЙ,

кандидат юридичних наук, доцент
(Комунальний заклад вищої освіти «Вінницька академія безперервної освіти»,
м. Вінниця)

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ТАКТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ДЛЯ ВПІЗНАВАННЯ ПІД ЧАС РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ПРОТИ МОРАЛЬНОСТІ

Стаття присвячена розгляду деяких аспектів розслідування кримінальних правопорушень проти моральності. Аналізуються особливості проведення пред'явлення для впізнання в кримінальних провадженнях визначеної категорії.

Зазначено, що пред'явлення для впізнання є важливою слідчою (розшуковою) дією в будь-яких категоріях кримінальних проваджень. Адже завдяки її проведенню можна вирішити одну з основних задач розслідування: чи дійсно цю особу бачили на місці вчинення кримінального правопорушення. Під час розслідування кримінальних правопорушень проти моральності вказана процесуальна дія не втрачає свого значення, оскільки в багатьох випадках потрібно пред'являти потерпілому підозрювану особу або певні речі, які він міг бачити в процесі вчинення протиправного діяння.

Зауважено, що на основі аналізу матеріалів судово-слідчої практики розслідування кримінальних правопорушень проти моральності, встановлено, що для впізнання пред'являлися такі об'єкти, як-от: підозрювані в натурі; підозрювані за фотографічними зображеннями; предмети, які були на місці події; знаряддя та засоби протиправного діяння; приміщення або певні ділянки місцевості.

Визначено найбільш важливі заходи підготовчого етапу, а саме попередній допит особи, яка буде впізнавати певний об'єкт, та підбір об'єктів, які пред'являються для впізнання.

З'ясовано, що найбільш важливими тактичними прийомами є проведення пред'явлення для впізнання поза візуальним спостереження та спостереження за поведінкою свідків і потерпілих, а також за поведінкою підозрюваних.

Ключові слова: кримінальні правопорушення, моральність, розслідування, кримінальне провадження, слідчі (розшукові) дії, пред'явлення для впізнання, підозрюваний, потерпілий.

Постановка проблеми. Пред'явлення для впізнання є важливою слідчою (розшуковою) дією в будь-яких категоріях кримінальних проваджень. Адже завдяки її проведенню можна вирішити одну з основних задач розслідування: чи дійсно цю особу бачили на місці вчинення кримінального правопорушення. Під час розслідування кримінальних правопорушень проти моральності вказана процесуальна дія не втрачає свого значення, оскільки в багатьох випадках потрібно пред'являти потерпілому підозрювану особу або певні речі, які він міг бачити в процесі вчинення протиправного діяння. Тому опрацювання зазначеної тематики на часі є досить актуальним.

Розгляду проблематики проведення слідчих (розшукових) дій в різних категоріях кримінальних проваджень присвятили свої праці такі дослідники як В. П. Бахін, А. Ф. Волобуєв, В. А. Журавель, А. В. Іщенко, В. Г. Лукашевич, Є. Д. Лук'янчиков, М. А. Погорецький, М. В. Салтевський, Р. Л. Степанюк, К. О. Чаплинський, С. С. Чернявський, Ю. М. Чорноус, В. Ю. Шепітько та інші. Зі свого боку, аналізу проведення слідчих (розшукових) дій під час розслідування кримінальних правопорушень проти моральності приділили увагу в своїх роботах такі автори як К. Ю. Береза, Є. Ю. Буждиганчук, М. М. Єфімов, С. Г. Кулик, М. В. Куратченко, В. О. Лазарєв, В. О. Малярова та інші. В той же час, наше дослідження, на відміну від попередніх, більш точно охарактеризувало різні аспекти визначеної процесуальної дії через призму сучасної судово-слідчої практики та позицій інших науковців.

Метою статті є дослідження організаційно-тактичних особливостей проведення пред'явлення для впізнання під час розслідування кримінальних правопорушень проти моральності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ми підтримуємо позицію Є. Д. Лук'янчикова та Б. Є. Лук'янчикова, які вказали, що «... можливість впізнання людиною різноманітних об'єктів матеріального світу, які якимось чином пов'язані з подією кримінального правопорушення, є безумовною вказівкою до використання цього заходу. Адже психологічний процес впізнання об'єктів, які людина бачила раніше, використовується під час проведення слідчої дії, а також у процесі оперативно-службової діяльності правоохоронних органів. Пред'явлення об'єктів для впізнання може використовуватися як тактичний прийом під час проведення допиту. Впізнання може відбутися під час проведення обшуку, коли до участі у ньому запрошують осіб (потерпілих, свідків), які добре знають ознаки розшукуваних об'єктів. Впізнання як психологічний прийом використовується під час проведення слідчого експерименту у вигляді перевірки показань на місці тощо»¹.

Також досить вірною вбачається думка В. О. Лазарева, який зауважує, що «... через проведення такої процесуальної дії, як пред'явлення для

¹ Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Пред'явлення для впізнання – засіб інформаційного забезпечення розслідування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 4. С. 47.

впізнання, матеріалізується доказовість суб'єктивного сприйняття особою, яка впізнавала, певні явища, події та образи. За результатами проведення пред'явлення для впізнання складається відповідний протокол, який безпосередньо несе доказову інформацію. Однією з основних проблем отримання доказів у цьому контексті, на нашу думку, є неможливість повторного проведення зазначеної процесуальної дії. На практиці відомі випадки, коли підозрюваний, якого мають упізнати, умисно намагається зірвати хід цієї процесуальної дії, щоб слідчий провів відповідний захід повторно, тим самим надалі скористатися складеною ситуацією для унеможливлення визнання отриманих результатів як доказів. Тож доцільним було б нормативне врегулювання таких непередбачуваних ситуацій. Тобто пропонуємо на законодавчому рівні встановити невизнання будь-яких дій з боку особи, яку впізнають, спрямованих на перешкоджання або ухилення її пред'явлення для впізнання, підставою для зупинення або переривання цієї слідчої (розшукової) дії та такою, що не може вважатися обставиною для спростування доказового значення отриманих результатів. Про наведене обов'язково попереджаються всі учасники процесуальних дій перед його початком»¹. В свою чергу, С. М. Лозова вірно відмітила, що «...пред'явлення для впізнання – це слідча (розшукова) дія, яка полягає в ідентифікації пред'явленого об'єкта за уявним образом, що зберігся у пам'яті особи (свідка, потерпілого, підозрюваного). Вона спрямована на отримання доказів на основі використання «ідеальних» слідів кримінального правопорушення, що залишаються у пам'яті людей у вигляді образів. Процесуальний порядок проведення цієї слідчої дії, а також правила фіксації його перебігу та результатів детально регламентуються у ст. ст. 223, 228–232 КПК України. Від пред'явлення для впізнання як слідчої дії треба відрізняти оперативно-розшукове впізнання, коли, наприклад, під час розшуку громадянам пред'являються фотографії чи суб'єктивний портрет підозрюваного або особи, яка зникла безвісті, оскільки таке пред'явлення переслідує лише оперативну мету – отримання орієнтуючих відомостей, необхідних для виконання поставленого завдання. Необхідність у пред'явленні для впізнання того чи іншого об'єкту може виникнути у тому випадку, коли необхідно встановити, чи є об'єкт, виявлений під час кримінального провадження, тим самим, який був задіяний у механізмі вчинення кримінального правопорушення та сприймався певною особою»². Тим часом, М. М. Єфімов вказав, що «...розслідування будь-якого протиправного діяння вимагає від працівників правоохоронних органів проведення ряду СРД, пошукових заходів, НСРД та інших процесуальних дій. Крім того, кожен вид протиправних діянь є унікальним у зв'язку зі своїми кримінально-правовими та криміналістичними характеристиками. Тому і

¹ Лазарев В. О. Деякі проблемні аспекти збирання та перевірки доказів під час проведення слідчих (розшукових) дій. *Вісник Луганського держ. ун-ту внутр. справ імені Е. О. Дідоренка*. 2017. № 3. С. 243–244.

² Криміналістика: підручник: у 2 т. Т. 1 / за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярів; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. С. 311.

визначення переліку, особливостей проведення зазначених дій і заходів будуть відрізнятися в кожному конкретному випадку. Слід зазначити, що для більшості кримінальних правопорушень проти моральності характерною є взаємодія двох і більше осіб, які бачать один одного, певні речі, об'єкти в перший та, можливо, в останній раз. Зважаючи на це, в проаналізованих кримінальних провадженнях неодноразово виникала необхідність у проведенні пред'явлення для впізнання. Водночас тактика проведення зазначеної СРД у розрізі вчинення кримінального правопорушення проти моральності майже не досліджувалася¹.

Окрема група науковців (Є. Д. Лук'янчиков, О. М. Моїсєєв) наголошує на тому, що «... ознаки об'єкта (особи, речі), який підлягає пред'явленню для впізнання є інформаційною основою його проведення. Через виділення та порівняння зазначених ознак та особливостей образу в пам'яті та об'єкта в натуральному вигляді відбувається встановлення тотожності, подібності або відмінності. Впізнання припустимо розглядати як криміналістичну ідентифікацію, яка відбувається за ідеальними відображеннями (слідами пам'яті) зовнішніх ознак об'єктів. Під ознакою розуміють зовнішнє відбиття властивостей об'єкта. Якість – це те, що внутрішньо притаманне об'єкту та характеризує його. Сукупність властивостей об'єкта робить його якісно визначеним, індивідуальним. Протягом значного часу властивості об'єкта зберігаються незмінними, мають добру сталість, а ознаки його можуть відносно змінюватися. Це повинно враховуватися при проведенні пред'явлення для впізнання. Специфіка такої ідентифікації полягає у тому, що вона може здійснюватися лише тими особами, які особисто сприймали об'єкт; ідентифікованим виступає образ пам'яті об'єкта, який відбився у свідомості особи, що впізнає, та є недоступним для безпосереднього сприйняття іншими особами»².

Також ми підтримуємо твердження І. Борисенка, який наголосив, що «...пред'являють об'єкти, образи яких вона порівнює з уявними образами об'єктів, які спостерігала раніше, і на цій підставі робить висновок про їхню подібність. У зв'язку з цим не слід забувати, що іноді результати пред'явлення для впізнання можуть бути помилковими як через свідомо неправдиві свідчення особи, яка впізнає, так і у зв'язку з її сумлінною оману»³.

На основі аналізу матеріалів судово-слідчої практики розслідування кримінальних правопорушень проти моральності, нами було встановлено, що для впізнання пред'являлися такі об'єкти, як-от:

- підозрювані в натурі – 52 %;
- підозрювані за фотографічними зображеннями – 27 %;
- предмети, які були на місці події – 4 %;

¹ Єфімов М. М. До питання проведення пред'явлення для впізнання при розслідуванні злочинів проти моральності. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. № 5. С. 209.

² Лук'янчиков Є. Д., Моїсєєв О. М. Пред'явлення для впізнання : навч. посібник. Макіївка : Графіті, 1998. С. 6.

³ Борисенко І. Пред'явлення для впізнання: аналіз практики розслідування вбивств. *Вісник прокуратури*. 2007. № 1. С. 77.

- знаряддя та засоби протиправного діяння – 6 %;
- приміщення або певні ділянки місцевості – 1 %.

Слід зазначити, що проведення досліджуваної процесуальної дії складається з трьох етапів: підготовчого, робочого та заключного. Відносно підготовчого етапу, то вважаємо найбільш вірним перелік заходів, визначених К.О. Чаплинським, зокрема: «...попередній допит особи, яка впізнає; визначення місця, часу і способу проведення впізнання; створення оптимальних умов для проведення даної слідчої дії; визначення способу фіксації ходу і результатів впізнання; підбір статистів і понятих; підготовка необхідних науково-технічних засобів; забезпечення охорони злочинців, які знаходяться під вартою; інструктаж усіх учасників даної слідчої (розшукової) дії»¹.

Крім того, ми підтримуємо твердження М. М. Єфімова, який вказав, що «...організаційно-підготовчі заходи до СРД є обов'язковою умовою їх оптимального проведення. Тобто організаційно-підготовчі заходи до СРД є обов'язковою умовою їх оптимального проведення. Чим складніша процесуальна дія – тим більше зазначених заходів слід провести для підвищення її ефективності. Серед найбільш важких дій у плані організації та підготовки є пред'явлення особи для впізнання. Адже до її проведення в будь-якому випадку залучається велика кількість осіб. При розслідуванні кримінальних правопорушень проти моральності пред'явлення особи для впізнання ще більше ускладнюється. Оскільки для більшості досліджуваних правопорушень характерною є взаємодія двох і більше осіб, які бачать один одного, певні речі, об'єкти в першій і, можливо, в останній раз, за умови порушення певних моральних і суспільних норм»². З приводу окремих з них зазначимо, що важливе місце серед визначених підготовчих заходів займає попередній допит особи, яка буде впізнавати певний об'єкт. Як вірно відмічають В. І. Галаган та І. В. Басиста, під час його проведення «...в обов'язковому порядку досліджуються питання первинного сприйняття нею об'єктів, впливу різнобічних об'єктивних та суб'єктивних чинників. До об'єктивних чинників належать умови, за яких відбувався процес сприймання події: її тривалість, динаміка, погодні умови, освітленість, технічні засоби спостереження тощо. Суб'єктивні фактори – психічний стан спокою або хвилювання, значущість ситуації для спостерігача, стан органів чуття, вік, стать, соціальний та професійний статус, інтелектуальний розвиток тощо. Під час допиту встановлюються питання, що стосуються зовнішності, мови, ходи особи, яка має впізнаватимуть, а також всі можливі ознаки, які характеризують людину як особистість. При допиті на запитання про можливість впізнання особи, яка раніше спостерігалася, має бути отримана лише позитивна категорична відповідь з зазначенням

¹ Чаплинський К. О. Тактика пред'явлення для впізнання : навчально-методичний посібник. Дніпропетровськ : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2007. С. 24.

² Єфімов М. М. Підготовчий етап пред'явлення особи для впізнання при розслідуванні злочинів проти моральності. *Вісник Національного технічного університету України «Київський Політехнічний Інститут»*. Політологія. Соціологія. Право. 2017. № 1-2. С. 186.

конкретних прикмет, які запам'яталися»¹.

Згідно ч. 2 ст. 228 та ч. 2 ст. 229 КПК України «...Особа, яка підлягає впізнанню, пред'являється особі, яка впізнає, разом з іншими особами тієї ж статі, яких має бути не менше трьох і які не мають різких відмінностей у віці, зовнішності та одязі. Перед тим як пред'явити особу для впізнання, їй пропонується у відсутності особи, яка впізнає, зайняти будь-яке місце серед інших осіб, які пред'являються... Річ, що підлягає впізнанню, пред'являється особі, яка впізнає, в числі інших однорідних речей одного виду, якості і без різких відмінностей у зовнішньому вигляді, у кількості не менше трьох. Особі, яка впізнає, пропонується вказати на річ, яку вона впізнає, і пояснити, за якими ознаками вона її впізнала»². Як бачимо, в КПК України чітко прописані вимоги до об'єктів, які пред'являються для впізнання.

Під час безпосереднього пред'явлення для впізнання є досить багато можливих тактичних прийомів. Для прикладу, М. М. Єфімов можливість «...його проведення поза візуальним спостереження. При розслідуванні кримінальних правопорушень проти моральності під час пред'явлення для впізнання необхідно вирішити питання про можливість впізнання особою є конкретної людини. Адже певні психологічні фактори, моральні правила можуть завадити самому процесу пред'явлення для впізнання вже під час робочого етапу. Тому на нівелювання цих перешкод і повинні бути направлені зазначені тактичні прийоми, що забезпечить, зі свого боку, ефективне проведення досліджуваної процесуальної дії»³.

Зі свого боку, В. О. Лазарев вказує, що «важливими тактичними прийомами також є спостереження за поведінкою свідків і потерпілих, а також за поведінкою підозрюваних. Так, у деяких випадках потерпілий або свідок через певні обставини заперечує, що вона упізнала злочинця. Хоча її емоційна реакція свідчить про протилежне. Слідчому у таких випадках необхідно її заспокоїти, дати можливість відчутти підтримку та захист з боку правоохоронних органів та запропонувати ще раз спробувати упізнати злочинця. Крім того, існують тактичні ризики помилкового впізнання або його зриву стороною захисту. Зважаючи на це, слідчим рекомендовано відмовитися від пред'явлення сутенера (звідника) для впізнання й провести інші процесуальні дії та розшукові заходи»⁴. Подібну тезу дещо раніше висловив С. М. Стахівський, зазначивши, що «... спостереження за поведінкою підозрюваних, про що вказує, дозволяє слідчому помітити за виразом обличчя, жестами й іншими ознаками, що злочинці намагаються ускладнити процес впізнання або ж зірвати його взагалі. Такі дії повинні

¹ Галаган В. І., Басиста І. В. Процесуальний порядок і тактика пред'явлення для впізнання поза візуальним спостереженням того, кого впізнають : монографія. Київ : КНУВС, 2007. С. 117–118.

² Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

³ Єфімов М. М. Тактика проведення пред'явлення для впізнання при розслідуванні злочинів проти моральності. *Науковий журнал «Visegrad Journal on Human Rights» («Пан'європейський університет» Словацької Республіки)*. 2017. № 6. С. 62.

⁴ Лазарев В. О. Організація і тактика проведення пред'явлення для впізнання при розслідуванні втягнення неповнолітнього в заняття проституцією та сутенерство. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Випуск 2. Том 3. С. 137.

негайно присікатися, оскільки будь-яке зволікання з боку слідчого тягне за собою непередбачувані наслідки»¹.

Висновки. Підводячи підсумок, зауважимо, що на основі аналізу матеріалів судово-слідчої практики розслідування кримінальних правопорушень проти моральності, встановлено, що для впізнання пред'являлися такі об'єкти, як-от: підозрювані в натурі; підозрювані за фотографічними зображеннями; предмети, які були на місці події; знаряддя та засоби протиправного діяння; приміщення або певні ділянки місцевості. Визначено найбільш важливі заходи підготовчого етапу, а саме попередній допит особи, яка буде впізнавати певний об'єкт, та підбір об'єктів, які пред'являються для впізнання. З'ясовано, що найбільш важливими тактичними прийомами є проведення пред'явлення для впізнання поза візуальним спостереження та спостереження за поведінкою свідків і потерпілих, а також за поведінкою підозрюваних.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Пред'явлення для впізнання – засіб інформаційного забезпечення розслідування. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 4. С. 46–53.

2. Лазарєв В. О. Деякі проблемні аспекти збирання та перевірки доказів під час проведення слідчих (розшукових) дій. *Вісник Луганського держ. ун-ту внутр. справ імені Е. О. Дідоренка*. 2017. № 3. С. 240–248.

3. Криміналістика : підручник : у 2 т. Т. 1 / за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярової; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2018. 384 с.

4. Єфімов М. М. До питання проведення пред'явлення для впізнання при розслідуванні злочинів проти моральності. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. № 5. С. 209–212.

5. Лук'янчиков Є. Д., Моїсєєв О. М. Пред'явлення для впізнання : навч. посібник. Макіївка : Графіті, 1998. 104 с.

6. Борисенко І. Пред'явлення для впізнання: аналіз практики розслідування вбивств. *Вісник прокуратури*. 2007. № 1. С. 75–79.

7. Чаплинський К. О. Тактика пред'явлення для впізнання : навчально-методичний посібник. Дніпропетровськ : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2007. 103 с.

8. Єфімов М. М. Підготовчий етап пред'явлення особи для впізнання при розслідуванні злочинів проти моральності. *Вісник Національного технічного університету України «Київський Політехнічний Інститут»*. *Політологія. Соціологія. Право*. 2017. № 1-2. С. 186–189.

9. Галаган В. І., Басиста І. В. Процесуальний порядок і тактика пред'явлення для впізнання поза візуальним спостереженням того, кого

¹ Стахівський С. М. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів : наук.-практ. посібник. Київ : Атіка, 2009. С. 52.

впізнають : монографія. Київ : КНУВС, 2007. 236 с.

10. Кримінальний процесуальний Кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

11. Єфімов М. М. Тактика проведення пред'явлення для впізнання при розслідуванні злочинів проти моральності. *Науковий журнал «Visegrad Journal on Human Rights» («Пан'європейський університет» Словачької Республіки)*. 2017. № 6. С. 59–63.

12. Лазарєв В. О. Організація і тактика проведення пред'явлення для впізнання при розслідуванні втягнення неповнолітнього в заняття проституцією та сутенерство. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Випуск 2. Том 3. С. 134–139.

13. Стахівський С. М. Слідчі дії як основні засоби збирання доказів : наук.-практ. посібник. Київ : Атіка, 2009. 64 с.

Стаття надійшла до редакції 26.11.2023

Mykhailo V. LEPEI,

PhD in Law

(*Municipal Unitary Enterprise «Ekovin», Vinnytsia, Ukraine*)

Olena V. LEPEI,

PhD in Law, Associate Professor

(*Public Higher Educational Establishment «Vinnytsia Academy of Continuing Education», Vinnytsia, Ukraine*)

ORGANIZATIONAL AND TACTICAL FEATURES OF PRESENTATION FOR RECOGNITION DURING THE INVESTIGATION OF CRIMINAL OFFENSES AGAINST MORALITY

The article is devoted to the consideration of some aspects of the investigation of criminal offenses against morality. The peculiarities of presentation for identification in criminal proceedings of a certain category are analyzed.

It is noted that presentation for identification is an important investigative (search) action in any categories of criminal proceedings. After all, thanks to its implementation, one of the main tasks of the investigation can be solved: whether this person was really seen at the place of the commission of a criminal offense. During the investigation of criminal offenses against morality, the indicated procedural action does not lose its importance, since in many cases it is necessary to present to the victim a suspect person or certain things that he could see during the commission of the illegal act.

It was noted that based on the analysis of the materials of the judicial and investigative practice of investigating criminal offenses against morality, it was established that such objects were presented for identification, such as: suspects

in kind; suspects based on photographic images; items that were at the scene; tools and means of illegal action; premises or certain areas of the area.

The most important measures of the preparatory stage are determined, namely, the preliminary questioning of the person who will recognize a certain object, and the selection of objects that are presented for recognition.

It was found that the most important tactical techniques are the presentation for identification beyond visual observation and the observation of the behavior of witnesses and victims, as well as the behavior of suspects.

Key words: *criminal offenses, morality, investigation, criminal proceedings, investigative (search) actions, presentation for identification, suspect, victim.*

Ігор Володимирович БЕСПАЛИЙ*(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)***ОСОБЛИВОСТІ ПРЕВЕНТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ЯК ОБ'ЄКТУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ**

У статті запропоновано авторське визначення поняття превентивна діяльність. Здійснено аналіз норм чинного законодавства, яке регулює діяльність Національної поліції України, на основі чого виділено характерні особливості превентивної діяльності в Національній поліції України. З'ясовано, що превентивна діяльність – це система регламентованих нормами чинного законодавства України, спеціальних заходів, засобів, операцій і дій, що реалізується спеціально уповноваженими суб'єктами з метою профілактики, запобігання та попередження порушень режиму законності, прав і свобод людини і громадянина у різних галузях суспільного життя.

Аргументовано, що превентивна діяльність в Національній поліції України характеризується низкою важливих особливостей, а саме: 1) це «механічна» частина явища превенції, яке в рамках роботи НПУ є одним із ключових напрямів роботи органу державної влади, який впливає сутність та зміст його компетенції та повноважень; 2) превентивна діяльність поліції спрямована на попередження, профілактику та запобігання найбільш суспільно-негативним правопорушенням адміністративного та кримінального характеру; 3) превентивна діяльність НПУ забезпечується за рахунок можливості застосовувати інструменти державного примусу; 4) необхідність реалізації превентивного напряму роботи впливає на організаційно-структурну побудову органів та підрозділів Національної поліції України. Вказані аспекти дають змогу говорити про те, що превентивна діяльність поліції, переважно, регулюється нормами адміністративного права України, а відтак виступає об'єктом адміністративно-правового регулювання.

Ключові слова: превентивна діяльність, Національна поліція, адміністративно-правове регулювання, правопорушення.

Постановка проблеми. Важливим завданням держави та її органів є забезпечення прав, свобод та інтересів громадян у різних сферах суспільного життя. Для цього державні інституції та їх посадові особи реалізують цілу низку функцій, серед яких важливе та самостійне місце відводиться превентивній діяльності. В основі останньої, на нашу думку, лежить система різноманітних за складністю реалізації, об'ємом залучених сил та засобів, а також широтою поширення результатів, регламентованих законодавчими положеннями заходів, засобів, операцій та дій, спрямованих

на виконання превентивних завдань. Фактично, превентивна діяльність є практичним механізмом реалізації явища превенції, яка приводить його до функціонування та обумовлює досягнення в цьому реального, об'єктивного результату. При цьому, суворота законодавча регламентованість наведеної категорії звужує коло суб'єктів, які володіють повноваженнями її реалізовувати. Одним із таких ключових суб'єктів, безумовно, є Національна поліція України.

Окремі проблемні питання, присвячені діяльності Національної поліції, неодноразово потрапляли у поле зору різних науковців. Зокрема, їй приділяли увагу О. М. Бандурка, Н. Т. Гончарук, М. В. Джафарова, К. С. Ізбаш, Т. Є. Кагановська, Ю. О. Коваленко, П. О. Комірчий, В. О. Кудря, О. М. Музичук та багато інших. Втім, незважаючи на значну кількість теоретичних здобутків, в науковій літературі недостатньо опрацьованим є питання окреслення особливостей превентивної діяльності Національної поліції як об'єкту адміністративно-правового регулювання.

Мета статті полягає у тому, щоб розкрити особливості превентивної діяльності Національної поліції як об'єкту адміністративно-правового регулювання. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити основні завдання: розкрити сутність поняття превентивної діяльності; здійснити аналіз норм чинного законодавства, яке регулює превентивну діяльність Національної поліції України.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження відзначимо, що превентивна діяльність – це система регламентованих нормами чинного законодавства України, спеціальних заходів, засобів, операцій і дій, що реалізується спеціально уповноваженими суб'єктами з метою профілактики, запобігання та попередження порушень режиму законності, прав і свобод людини і громадянина у різних галузях суспільного життя.

Відповідно до норм чинного законодавства, превенція є одним із ключових напрямів діяльності Національної поліції України, чим обумовлено окремі обов'язки та повноваження цього органу. Законом України «Про Національну поліцію» передбачено, що завданнями поліції є надання поліцейських послуг у сферах: «1) забезпечення публічної безпеки і порядку; 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; 3) протидії злочинності; 4) надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги. Відповідно до покладених на поліцію завдань остання: а) здійснює превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень; б) у межах своєї компетенції, визначеної законом, здійснює контроль за дотриманням вимог законів та інших нормативно-правових актів щодо опіки, піклування над дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, вживає заходів щодо запобігання дитячій бездоглядності, правопорушенням серед дітей, а також соціального патронажу щодо дітей, які відбували покарання у виді

позбавлення волі; в) вживає заходів для запобігання та протидії домашньому насильству або насильству за ознакою статі; г) здійснює у визначеному законом порядку протидію злочинним посяганням на об'єкти критичної інфраструктури, які загрожують безпеці громадян і порушують функціонування систем життєзабезпечення; захист об'єктів критичної інфраструктури, інтересів суспільства і держави від злочинних посягань у кіберпросторі, здійснює заходи із запобігання, виявлення, припинення та розкриття кіберзлочинів проти об'єктів критичної інфраструктури» тощо¹.

Законодавчі положення показують, що предметом превентивної діяльності є особливий спектр правопорушень. В загальному значення правопорушення – це: по-перше, акт поведінки, що знаходить прояв у дії або бездіяльності. Не можуть вважатися правопорушеннями думки, почуття, політичні чи релігійні погляди, які не знайшли відбиття у діях. Не вважаються правопорушеннями якості, властивості особи, національність, родинні зв'язки і та інше; по-друге, правопорушення це тільки вольове діяння, тобто дії чи бездіяльність, які залежать від волі та свідомості особи. Не можна назвати правопорушенням поведінку, яка не контролюється свідомістю, або поведінку, яка здійснюється у ситуації, коли людина позбавлена вибору іншого варіанта поведінки, крім протиправної. Тому правопорушеннями є варіанти поведінки тільки дієздатних (деліктоздатних) осіб; по-третє, правопорушення це тільки таке діяння, здійснюючи яке індивід усвідомлює, що діє протиправно, що своїм вчинком заподіює шкоду суспільним інтересам; по-четверте, правопорушення це діяння протиправне, тобто таке, що порушує вимоги норм права. Таке діяння проявляється у порушенні заборон чи невиконанні обов'язків. Ознака протиправності характеризує правопорушення з формально-юридичної сторони. Відомо, що ніхто не може бути обмежений у своїх правах чи свободах. Якщо будь-які дії вчиняються у межах правових приписів, вони не можуть бути визнані протиправними. На відміну від правомірних дій, які можуть бути прямо передбачені нормою права або можуть впливати із сутності правових приписів, протиправні діяння у вигляді заборон повинні чітко формулюватися у певних приписах; по-п'яте, правопорушення це соціально шкідливі діяння, тобто вони завжди завдають шкоди інтересам особи, суспільства, держави. Ступінь суспільної шкідливості діяння може бути різним, але наявність шкідливості обов'язкова умова для віднесення діяння до правопорушень². На підставі даних ознак виділяються різновиди правопорушень на які спрямовано превентивну діяльність поліції: кримінальні та адміністративні.

Так, згідно із Кодексом України про адміністративні правопорушення, адміністративним правопорушенням (проступком) визнається

¹ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 №580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379.

² Колюк М. М. Адміністративно-правові проблеми відповідальності працівників органів внутрішніх справ : дис... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2003. С. 31–32.

протиправна, винна (умисна або необережна) дія чи бездіяльність, яка посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, на встановлений порядок управління і за яку законом передбачено адміністративну відповідальність. Адміністративна відповідальність за правопорушення, передбачені КУпАП, настає, якщо ці порушення за своїм характером не тягнуть за собою відповідно до закону кримінальної відповідальності¹. З приводу змісту кримінальних правопорушень зауважено у статтях 11-12 Кримінального кодексу України (далі – ККУ), відповідно до яких вони є передбаченими ККУ суспільно небезпечними винними діяннями (діями або бездіяльністю), вчиненими суб'єктом кримінального правопорушення. Не є кримінальним правопорушенням дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого ККУ, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі. Кримінальні правопорушення поділяються на кримінальні проступки і злочини. Проступком визначено передбачене КК України діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше трьох тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або інше покарання, не пов'язане з позбавленням волі. В свою чергу, злочини поділяються на нетяжкі, тяжкі та особливо тяжкі. Нетяжким злочином є передбачене ККУ діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше десяти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше п'яти років. До тяжких злочинів відносяться діяння, за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше двадцяти п'яти тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або позбавлення волі на строк не більше десяти років. Особливо тяжкий злочин – це діяння (дія чи бездіяльність), за вчинення якого передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад двадцять п'ять тисяч неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, позбавлення волі на строк понад десять років або довічного позбавлення волі².

Таким чином, превентивна діяльність Національної поліції України спрямовується на попередження, профілактику та запобігання найбільш негативним проявам суспільної діяльності, які несуть відповідну соціальну небезпеку та призводять до негативних наслідків у тому числі тяжких, що завдають шкоду не тільки правам, свободам та режиму законності, але й посягають на фізичне існування людей, їх майновий, моральний стан тощо.

Особлива предметна орієнтованість превентивної діяльності Національної поліції України обумовлює підкріплення заходів, засобів, дій та операцій, що становлять її зміст, державним примусом. Як зауважує

¹ Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 №8073-Х. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. № 51. Ст. 1122.

² Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 №2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.

Д. Л. Василенко: «Сутність державного примусу і його заходів міститься в тому, що державний примус: – це вид соціального примусу; виникає тільки з переходом людства до державного стану; здійснюється апаратом публічної влади, наявність якого є необхідною ознакою будь-якої держави; у тоталітарній або авторитарній, антидемократичній державі являє волю осіб, що наділені владою, найчастіше перетворюючи у свавілля, не засноване на праві. У правовій, демократичній державі, примус, що виходить від неї, виражає волю більшості членів суспільства і заснований на праві, що виключає свавілля з боку держави; заходи державного примусу, з одного боку, обмежують права і свободи людини і громадянина, права і законні інтереси юридичних осіб, а з іншого боку, спрямовані на захист цих прав, свобод і законних інтересів; заходи державного примусу – це крайні, змушені заходи впливу з боку держави, її органів і посадових осіб»¹.

Точка зору вченого яскраво виражає призначення та роль державного примусу. Водночас, треба зауважити, що превентивна діяльність Національної поліції України не зводиться тільки до нього та відповідних заходів примусового впливу. Підкріплення превенції в роботі НПУ державним примусом передбачає наявність обов'язкових до виконання всіма суб'єктами правовідносин правил поведінки, які можуть визначатись у наказовому порядку уповноваженими суб'єктами, але виключно у крайніх випадках. Сам по собі примус обмежує волю та правові можливості суб'єкта правовідносин, адже несе в собі вимогу діяти відповідним чином та не відхилятися від вказаної моделі. Його застосування дозволяє забезпечити досягнення цілей превентивної діяльності, якщо в будь-який інший спосіб їх реалізація недоступна. Наприклад, Закон України «Про Національну поліцію» визначає повноваження поліції використовувати в роботі поліцейські заходи. Відповідно до статті 29 Закону це (заходи) дія або комплекс дій превентивного або примусового характеру, що обмежує певні права і свободи людини та застосовується поліцейськими відповідно до закону для забезпечення виконання покладених на поліцію повноважень².

В своїй діяльності поліція може застосовувати такі превентивні заходи: 1) перевірка документів особи; 2) опитування особи; 3) поверхнева перевірка і огляд; 4) зупинення транспортного засобу; 5) вимога залишити місце і обмеження доступу до визначеної території; 6) обмеження пересування особи, транспортного засобу або фактичного володіння річчю; 7) проникнення до житла чи іншого володіння особи; 8) перевірка дотримання вимог дозвільної системи органів внутрішніх справ; 9) застосування технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису; 10) перевірка дотримання обмежень, установлених законом стосовно осіб, які

¹ Василенко Д. Л. Обмеження окремих прав громадян під час досудового провадження : автореф. дис... канд. юрид. наук. : 12.00.09 / Київський національний університет внутрішніх справ. Київ, 2008. С. 8.

² Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 №580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379.

перебувають під адміністративним наглядом, та інших категорій осіб; 11) поліцейське піклування. Під час проведення превентивних поліцейських заходів поліція зобов'язана повідомити особі про причини застосування до неї превентивних заходів, а також довести до її відома нормативно-правові акти, на підставі яких застосовуються такі заходи¹.

Незважаючи на явну диференціацію, заходи превентивного типу також передбачають відповідний рівень примусу, але в значно меншій формі ніж безпосередньо примусові заходи, які суттєвіше обмежують права і свободи людини і громадянина. Фактично, використовуючи такий примусовий захід, як вогнепальна зброя, поліцейський у крайніх випадках посягає на ключову цінність фізичної особи – життя.

Окрім вище визначеного, превентивна діяльність Національної поліції України впливає на організаційну структуру даного органу виконавчої влади. Згідно із Розділом III Закону України «Про Національну поліцію» систему поліції складають: «1) центральний орган управління поліції; 2) територіальні органи поліції. До складу апарату центрального органу управління поліції входять організаційно поєднані структурні підрозділи, що забезпечують діяльність керівника поліції, а також виконання покладених на поліцію завдань». У складі поліції функціонують: 1) кримінальна поліція; 2) патрульна поліція; 3) органи досудового розслідування; 4) поліція охорони; 5) спеціальна поліція; 6) поліція особливого призначення; 7) інші підрозділи, діяльність яких спрямована на виконання завдань поліції або на забезпечення її функціонування, рішення про створення яких приймається керівником поліції за погодженням з Міністром внутрішніх справ. У системі поліції можуть утворюватися науково-дослідні установи та установи забезпечення, заклади професійної (професійно-технічної) освіти зі специфічними умовами навчання². Структура поліції точно відповідає основним напрямам роботи цього відомства та є організаційним чинником, який забезпечує виконання останнім своїх завдань. Зокрема, частина підрозділів призначена для виконання цілей кримінальної юстиції (до прикладу, кримінальна поліція та органи досудового розслідування), в той час, як, наприклад, патрульна поліція та інші підрозділи – це суб'єктний склад превентивної діяльності.

Висновки. У підсумку представленого наукового дослідження слід узагальнити, що превентивна діяльність в Національній поліції України характеризується низкою важливих особливостей, а саме: 1) це «механічна» частина явища превенції, яке в рамках роботи НПУ є одним із ключових напрямів роботи органу державної влади, який впливає сутність та зміст його компетенції та повноважень; 2) превентивна діяльність поліції спрямована на попередження, профілактику та запобігання найбільш суспільно-негативним правопорушенням адміністративного та кримінального характеру; 3) превентивна діяльність Національної поліції

¹ Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 №580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379.

² Там само.

забезпечується за рахунок можливості застосовувати інструменти державного примусу; 4) необхідність реалізації превентивного напрямку роботи впливає на організаційно-структурну побудову органів та підрозділів Національної поліції України. Вказані аспекти дають змогу говорити про те, що превентивна діяльність поліції, переважно регулюється нормами адміністративного права України, а відтак виступає об'єктом адміністративно-правового регулювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Василенко Д. Л. Обмеження окремих прав громадян під час досудового провадження : автореф. дис... канд. юрид. наук. : 12.00.09 / Київський національний університет внутрішніх справ. Київ, 2008. 18 с.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення : Закон України від 07.12.1984 №8073-Х. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. № 51. Ст. 1122.
3. Колюк М. М. Адміністративно-правові проблеми відповідальності працівників органів внутрішніх справ : дис... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. Харків, 2003. 174 с.
4. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 №2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25. Ст. 131.
5. Про Національну поліцію : Закон України від 02.07.2015 №580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40-41. Ст. 379.

Стаття надійшла до редакції 23.11.2023

Ihor V. BESPALIY,

Postgraduate Student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

FEATURES OF THE PREVENTIVE ACTIVITIES OF THE NATIONAL POLICE AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE-LEGAL REGULATION

The article is devoted to the problem of police's preventive activity. It was found that preventive activity is a system of special measures, means, operations and actions regulated by the norms of the current legislation of Ukraine, which is implemented by specially authorized entities for the purpose of prevention, prevention and prevention of violations of the regime of legality, rights and freedoms of a person and a citizen in in various spheres of social life. It is argued that preventive activity in the National Police of Ukraine is characterized by a number of important features, namely: 1) it is a "mechanical" part of the phenomenon of prevention, which, within the framework of the work of the National Police, is one of the key directions of the work of the state authority, which affects the essence and content of its competence and powers; 2) preventive police activity is aimed at prevention, prevention and prevention of

the most socially negative offenses of an administrative and criminal nature; 3) preventive activity of the NPU is ensured due to the possibility of using instruments of state coercion; 4) the need to implement a preventive direction of work affects the organizational and structural construction of bodies and units of the National Police of Ukraine. The specified aspects make it possible to say that the preventive activity of the police is mainly regulated by the norms of the administrative law of Ukraine, and therefore acts as an object of administrative and legal regulation.

Key words: *preventive activity, National Police, administrative and legal regulation, offense.*

Надія Василівна ІЛЬЧИШИН,

доктор юридичних наук

(Восьмий апеляційний адміністративний суд, м. Львів)

ПОНЯТТЯ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЙОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ НА РЕГІОНАЛЬНОМУ РІВНІ В УКРАЇНІ

У статті наголошено на тому, що особливе місце у забезпеченні регіонального розвитку в умовах актуальних викликів сучасності та специфічних безпекових умов воєнного стану відводиться цивільному захисту, у межах якого втілюються сучасні технології штучного інтелекту, цифрові рішення та новітні організаційно-управлінські підходи. Зазначено, що широта наукового осмислення поняття цивільного захисту та особливостей його забезпечення на регіональному рівні багато в чому залежить від розуміння регіону, специфічної міжгалузевої категорії, науковий аналіз якої зародився у другій половині ХХ століття та наразі суттєво масштабується, концептуалізується, переосмислюється у регіональній економіці, регіональній історії та в межах розбудови регіонів у Європейському Союзі.

Встановлено, що до кола особливостей забезпечення цивільного захисту на регіональному рівні віднесено поглиблення взаємозв'язку та взаємозалежності між цивільним захистом та сферою використання цифрових технологій та кіберпростором; тісний взаємозв'язок та взаємообумовленість забезпечення цивільного захисту на регіональному рівні із економічним зростанням у регіоні; транснаціональний характер забезпечення цивільного захисту на регіональному рівні у контексті реалізації прагнення українського народу стати частиною Європейського Союзу, а також реалізації проектів і програм уряду та громадянського суспільства України в межах ініціативи «Східне Партнерство».

Ключові слова: цивільний захист, поняття, особливості забезпечення, регіональний рівень.

Постановка проблеми. ХХІ століття характеризувалося значними змінами у світовій економіці під впливом глобалізації всіх сторін суспільно-економічних відносин. Особливе місце в цих процесах посідає регіональна інтеграція, що призвело до появи нових, глобально орієнтованих національних стратегій і моделей регіонального розвитку¹. Нерівномірність розвитку різних країн і регіонів вимагає від науковців підходів, які забезпечили б аналіз різних об'єктів за станом їх економічного розвитку та

¹ Mashtaler O., Gutsul T., Maslyhan O., Cheban Y., Tsymbalistova O. Clusters in the strategy of economic development of Ukraine and its regions. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*. 2023. № 3 (50). P. 320.

врахування особливостей соціального чи фінансового стану окремих об'єктів. Для України надзвичайно важливо створити умови, за яких різні регіони та галузі розвивалися б рівномірно, що створило б передумови для відновлення конкурентоспроможності всієї країни навіть в умовах невизначеності¹. Особливе місце у забезпеченні регіонального розвитку в умовах актуальних викликів сучасності та специфічних безпекових умов воєнного стану відводиться цивільному захисту, у межах якого втілюються сучасні технології штучного інтелекту, цифрові рішення та новітні організаційно-управлінські підходи.

В українській правовій думці науково-теоретичний фундамент осмислення окремих аспектів публічного управління різними сферами життєдіяльності суспільства на регіональному рівні торкалися В. Авер'янов, О. Бандурка, Ю. Битяк, С. Гусаров, Ю. Ковровський, А. Комзюк, О. Лещенко, В. Михайлов, О. Музичук, О. Пахаренко, А. Рогуля, В. Сокуренько та багато інших дослідників. Водночас це питання у сучасних умовах потребує проведення нових міждисциплінарних досліджень, спрямованих на висвітлення актуальних рішень, підходів, технологій, цифрових інструментів у царині забезпечення цивільного захисту на регіональному рівні.

Мета статті полягає в тому, щоб встановити поняття цивільного захисту та особливості його забезпечення на регіональному рівні в Україні. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: осмислити сутність регіону крізь призму врахування актуальних особливостей розвитку регіональної економіки, регіональної історії та в межах розбудови регіонів у Європейському Союзі; проаналізувати зміст окремих особливостей забезпечення цивільного захисту на регіональному рівні.

Виклад основного матеріалу. Широта наукового осмислення поняття цивільного захисту та особливостей його забезпечення на регіональному рівні багато в чому залежить від розуміння регіону, специфічної міжгалузевої категорії, науковий аналіз якої зародився у другій половині ХХ століття та наразі суттєво масштабується, концептуалізується, переосмислюється в адміністративно-правовій доктрині, регіональній економіці, регіональній історії та в межах розбудови регіонів у Європейському Союзі.

D. Hundstad зазначає, що регіоналізм може бути двох видів. Найстарішим є опозиційний регіоналізм, коли політично чи економічно слабкий регіон потребує більше уваги та державного фінансування. На початку тисячоліття ще один тренд нового регіоналізму впливає на історію, натхненний поточним дискурсом щодо Європейського Союзу та з амбіціями побудови сильних і незалежних регіонів².

S. Riukulehto звертає увагу на те, що за останні двадцять років

¹ Там само.

² Hundstad D. The Historian as a Region Builder ? A critical perspective of a new Norwegian kind of regional history (landsdelshistorie). *Historisk Tidsskrift*. 2012. № 91 (1). P. 37.

регіонально-історична точка зору почала займати центральне місце в дослідницьких звітах, проєктах, підручниках з історії, конференціях та інших наукових матеріалах. Регіонально-історичні дискурси мають різне походження і розвивалися незалежно, але вони також мають багато спільного. Регіони трактуються як еволюційні процеси. Час і простір (історія і регіон) пов'язані в дослідницьких питаннях. Кордони, роль меншин та відмінність є популярними предметами дослідження. У глобальному світі ми маємо потребу в такому баченні історії, регіональної історії, яка перевищує національний рівень історіографії, вивчаючи саме регіони¹.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови закріплене таке визначення: «регіон – певна територіальна одиниця (район, область, зона), що вирізняється з поміж інших таких же одиниць специфічними рисами (географічними, геологічними, етнографічними, економічними і таке інше)»².

Х. Яіа стверджує, що основною характеристикою більшості великих країн є дисбаланс розвитку регіональної економіки. Отримати значні проєкти та створити сприятливе середовище для їх реалізації є актуальною проблемою регіонального розвитку для обласної влади. Науковець представляє системну та далекоглядну модель інтегрованого управління регіоном, орієнтовану на інвестиційний проєкт, яка базується на органічній приналежності інвестиційного проєкту, системи інтеграції, регіонального управління та управлінської поведінки регіональної влади. Науковець наголошує на важливості синтезу мети управління, технологій управління, організації управління, управлінської інформації та культури управління³. Варто звернути увагу і на те, що в контексті використання сучасних технологій особливого значення набуває SMART-менеджмент у регіоні в контексті публічного управління. Нові інформаційні технології та тренди SMART-менеджменту поновлюють роль цифрового менеджменту регіону в контексті формування глобального інформаційного суспільства⁴.

Водночас регіональний розвиток не позбавлений багатьох супутніх проблем. Так, єврорегіони стикається з низкою проблем, які негативно впливають на результати їхньої діяльності. До таких проблем належать, зокрема, історико-культурні особливості, відмінності в розвитку, а отже, і в можливостях надходження фінансових ресурсів у регіони, а також відмінність у спільних цілях кожної з країн-учасниць єврорегіонів⁵.

Осмислення сутності регіону поряд із проблемами потребує також

¹ Riukulehto S. Various directions in regional history. *New Contree*. 2015. № 74. P. 112.

² Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. С. 1020.

³ Jia X. Investment project oriented region integrated management // Conference on Systems Science, Management Science and System Dynamics. Shanghai, 19–21 October 2007. P. 881.

⁴ Antonova L., Havrychenko D., Primush R., Kropyvnytskyi V., Tohobytska V. Modern Aspects of SMART-management of the region in the context of the development of public administration. *International Journal of Computer Science and Network Security*. 2022. № 22 (5). P. 469.

⁵ Petrunenko I. V., Belei S. I., Petchenko M. V., Kovalenko N. V., Bodnar O. A., Maslak N. G. Organizational and financial principles for the development of euroregions. *International Journal of Economics and Business Administration*. 2020. № 8 (3). P. 159.

врахування і перспективних напрямків публічного управління, спрямованого на розвиток регіону: 1) у інформаційній сфері: вдосконалення інформаційного забезпечення туристичної галузі шляхом проведення широкомасштабних промоційних заходів щодо пам'яток, місць, пов'язаних з історичними подіями, територій та об'єктів природно-заповідного фонду та інших місць, які можуть зацікавити вітчизняних та іноземних туристів; 2) у сфері міжнародного та міжрегіонального співробітництва: участь у міжрегіональних та міждержавних асоціаціях та інших організаціях, що сприяють обміну інформацією та досвідом, залучення до здобуття освіти в закладах освіти регіонів вітчизняного та іноземного населення; 3) у сфері формування інвестиційної привабливості: реконструкція та розширення туристичних об'єктів, розташованих у межах відповідного регіону, стимулювання залучення приватних інвестицій у цю сферу діяльності; вдосконалення транспортно-логістичної системи¹.

На рівні вітчизняного законодавства визначення регіону закріплене у Законі України «Про засади державної регіональної політики» від 5 лютого 2015 року № 156-VIII, згідно з яким «регіон – це Автономна Республіка Крим, області, міста Київ та Севастополь»².

Щодо цивільного захисту, то його комплексне визначення закріплене на рівні Кодексу цивільного захисту України від 02.10.2012 № 5403-VI, відповідно до якого «цивільний захист - комплекс заходів, які реалізуються на території України в мирний час та в особливий період і спрямовані на захист населення, територій, навколишнього природного середовища, майна, матеріальних і культурних цінностей від надзвичайних ситуацій та інших небезпечних подій, запобігання виникненню таких ситуацій та подій, ліквідацію їх наслідків, надання допомоги постраждалим, здійснення державного нагляду (контролю) у сфері пожежної та техногенної безпеки»³.

Щодо особливостей забезпечення цивільного захисту на регіональному рівні, то варто вказати на поглиблення взаємозалежності між цивільним захистом та сферою використання цифрових технологій та кіберпростором. Окремі грецькі дослідники, зокрема і S. Kalogiannidis, M. Paschalidou, D. Kalfas, F. Chatzitheodoridis, зазначають, що зв'язки між кібербезпекою та цивільним захистом за останні десятиліття стали більш глибокими через швидке зростання використання інформаційних технологій (IT) у всьому світі та необхідність посилення захисту громадян від різноманітних катастроф і невизначеності. Основні результати дослідження показали, що технології кібербезпеки позитивно впливають на цивільний захист, і існує значний зв'язок між роллю уряду в кібербезпеці та цивільним захистом. Кібербезпека також може мати значний вплив на

¹ Popova S., Popova L., Kazanchuk I., Bandurka I., Kyrieieva I. The role of local self-government bodies in prospective areas of regional development. *Estudios de economia aplicada*. 2021. № 39 (7). P. 10.

² Про засади державної регіональної політики : Закон України від 05.02.2015 № 156-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 13. Ст. 90.

³ Кодекс цивільного захисту України : Закон України від 02.10.2012 № 5403-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>.

принципи екстрених операцій: запобігання, пом'якшення, підготовку, реагування або екстрену евакуацію та відновлення¹.

У сучасних умовах протягом повного циклу управління надзвичайними ситуаціями оперативні процедури цивільного захисту залучають багатьох суб'єктів, що належать до кількох інституцій (підрозділи цивільного захисту, державні адміністрації, дослідницькі центри тощо), які виконують різні ролі (особи, що приймають рішення, постачальники даних і послуг, команди екстреної допомоги тощо). У цьому контексті обмін інформацією є життєво важливою вимогою для прийняття правильних та ефективних рішень. Таким чином, технологічна інфраструктура, що забезпечує розподілений та скоординований доступ до різних видів ресурсів (даних, інформації, послуг, досвіду тощо), може покращити існуючі програми цивільного захисту та навіть створити нові. Така електронна інфраструктура цивільного захисту повинна бути розроблена та впроваджена з урахуванням конкретних вимог програмного забезпечення цивільного захисту та найсучаснішого наукового та технологічного рівня, що може зробити управління надзвичайними ситуаціями більш ефективним².

Наступною особливістю забезпечення цивільного захисту на регіональному рівні є його тісний взаємозв'язок та взаємообумовленість із економічним зростанням у регіоні. S. Kalogiannidis, E. Toska, F. Chatzitheodoridis стверджують, що існує обмежена кількість досліджень щодо цивільного захисту та його важливої ролі у відновленні міської економіки. Тому науковці намагалися всебічно дослідити вплив цивільного захисту на економічне зростання та розвиток міської економіки, зосередившись на прикладі невеликого грецького міста Козані. Науковці використали дані 160 жителів Козані. Результати дослідження підтвердили, що ключові напрямки цивільного захисту, а саме національна система раннього попередження, заходи з кризової готовності та операції з порятунку економіки, суттєво впливають на економічне зростання та розвиток. Крім того, ключові стратегії, необхідні для забезпечення цивільного захисту, позитивно впливають на економічне зростання³.

Ще однією особливістю, яку важливо враховувати в контексті європейської та євроатлантичної інтеграції України, є транснаціональний характер забезпечення цивільного захисту на регіональному рівні. C. Parker, T. Persson, S. Widmalm звертають увагу на те, що ряд резонансних криз і катастроф змусили ЄС посилити співпрацю між державами-членами у сфері

¹ Kalogiannidis S., Paschalidou M., Kalfas D., Chatzitheodoridis F. Relationship between cyber security and civil protection in the greek reality. *Applied Sciences-Basel*. 2023. № 13 (4). URL: <https://www.mdpi.com/2076-3417/13/4/2607>.

² Mazzetti P., Nativi S., Angelini V., Verlato M., Pina A., Fiorucci P. A Grid platform for the European civil protection e-infrastructure: The forest fires use scenario // 2nd Iberian Grid Infrastructure Conference (IBERGRID). Porto, 12–14 May 2008. P. 43.

³ Kalogiannidis S., Toska E., Chatzitheodoridis F. Contribution of civil protection to the urban economy: Evidence from a small-sized greek city. *Sustainability*. 2022. № 14 (2). URL: <https://www.mdpi.com/2071-1050/14/2/981>.

цивільного захисту та посилити спроможність проводити операції цивільного захисту в Європі та в усьому світі. Однак у світлі нещодавніх транскордонних криз у ЄС, які виявилися кризою біженців, терористичними атаками та стихійними лихами, далеко не ясно, наскільки ефективними можуть бути такі домовленості ЄС про співпрацю через відмінності у способах національного цивільного захисту¹. Водночас розбіжності в позиціях держав-членів щодо майбутнього цивільного захисту ЄС ґрунтуються на суперечливих національних інституційних логіках цивільного захисту. Жодна логіка не стала домінуючою на рівні ЄС, що свідчить про те, що до тих пір, поки численні інституційні логіки продовжуватимуть співіснувати, незгода щодо майбутнього розвитку співробітництва цивільного захисту на європейському рівні зберігатиметься². Це необхідно враховувати в ході реалізації прагнення українського народу стати частиною Європейського Союзу, а також реалізації проєктів і програм уряду та громадянського суспільства України в межах ініціативи «Східне Партнерство».

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, можна дійти до висновку, що особливе місце у забезпеченні регіонального розвитку в умовах актуальних викликів сучасності та специфічних безпекових умов воєнного стану відводиться цивільному захисту, у межах якого втілюються сучасні технології штучного інтелекту, цифрові рішення та новітні організаційно-управлінські підходи.

Широта наукового осмислення поняття цивільного захисту та особливостей його забезпечення на регіональному рівні багато в чому залежить від розуміння регіону, специфічної міжгалузевої категорії, науковий аналіз якої зародився у другій половині ХХ століття та наразі суттєво масштабується, концептуалізується, переосмислюється у регіональній економіці, регіональній історії та в межах розбудови регіонів у Європейському Союзі.

До кола особливостей забезпечення цивільного захисту на регіональному рівні віднесено поглиблення взаємозв'язку та взаємозалежності між цивільним захистом та сферою використання цифрових технологій та кіберпростором; тісний взаємозв'язок та взаємообумовленість забезпечення цивільного захисту на регіональному рівні із економічним зростанням у регіоні; транснаціональний характер забезпечення цивільного захисту на регіональному рівні у контексті реалізації прагнення українського народу стати частиною Європейського Союзу, а також реалізації проєктів і програм уряду та громадянського суспільства України в межах ініціативи «Східне Партнерство».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

¹ Parker C., Persson T., Widmalm S. The effectiveness of national and EU-level civil protection systems: Evidence from 17 member states. *Journal of European Public Policy*. 2019. № 26 (9). P. 1312.

² Bremberg N., Britz M. Uncovering the diverging institutional logics of EU civil protection. *Cooperation and Conflict*. 2009. № 44 (3). P. 288.

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.
2. Кодекс цивільного захисту України : Закон України від 02.10.2012 № 5403-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text>.
3. Про засади державної регіональної політики : Закон України від 05.02.2015 № 156-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 13. Ст. 90.
4. Antonova L., Havrychenko D., Primush R., Kropyvnytskyi V., Tohobytska V. Modern Aspects of SMART-management of the region in the context of the development of public administration. *International Journal of Computer Science and Network Security*. 2022. № 22 (5). P. 469–474.
5. Bremberg N., Britz M. Uncovering the diverging institutional logics of EU civil protection. *Cooperation and Conflict*. 2009. № 44 (3). P. 288–308.
6. Hundstad D. The Historian as a Region Builder ? A critical perspective of a new Norwegian kind of regional history (landsdelshistorie). *Historisk Tidsskrift*. 2012. № 91 (1). P. 37–63.
7. Jia X. Investment project oriented region integrated management // Conference on Systems Science, Management Science and System Dynamics. Shanghai, 19–21 October 2007. P. 881–887.
8. Kalogiannidis S., Toska E., Chatzitheodoridis F. Contribution of civil protection to the urban economy: Evidence from a small-sized greek city. *Sustainability*. 2022. № 14 (2). URL: <https://www.mdpi.com/2071-1050/14/2/981>.
9. Kalogiannidis S., Paschalidou M., Kalfas D., Chatzitheodoridis F. Relationship between cyber security and civil protection in the greek reality. *Applied Sciences-Basel*. 2023. № 13 (4). URL: <https://www.mdpi.com/2076-3417/13/4/2607>.
10. Mashtaler O., Gutsul T., Maslyhan O., Cheban Y., Tsymbalistova O. Clusters in the strategy of economic development of Ukraine and its regions. *Financial and Credit Activity: Problems of Theory and Practice*. 2023. № 3 (50). P. 320–329.
11. Mazzetti P., Nativi S., Angelini V., Verlato M., Pina A., Fiorucci P. A Grid platform for the European civil protection e-infrastructure: The forest fires use scenario // 2nd Iberian Grid Infrastructure Conference (IBERGRID). Porto, 12–14 May 2008. P. 43–54.
12. Parker C., Persson T., Widmalm S. The effectiveness of national and EU-level civil protection systems: Evidence from 17 member states. *Journal of European Public Policy*. 2019. № 26 (9). P. 1312–1334.
13. Petrunenko I. V., Belei S. I., Petchenko M. V., Kovalenko N. V., Bodnar O. A., Maslak N. G. Organizational and financial principles for the development of euroregions. *International Journal of Economics and Business Administration*. 2020. № 8 (3). P. 150–160.
14. Popova S., Popova L., Kazanchuk I., Bandurka I., Kyrieieva I. The role of local self-government bodies in prospective areas of regional development. *Estudios de economia aplicada*. 2021. № 39 (7). P. 1–11.

14. Riukulehto S. Various directions in regional history. *New Contree*. 2015. № 74. P. 112–128.

Стаття надійшла до редакції 28.11.2023

Nadia V. ILCHYSHYN,

Doctor of Science in Law

(Eighth Administrative Court of Appeal, Lviv, Ukraine)

THE CONCEPT OF CIVIL PROTECTION AND FEATURES OF ITS PROVISION AT THE REGIONAL LEVEL IN UKRAINE

The article emphasizes that a special place in ensuring regional development in the conditions of current challenges of modern times and specific security conditions of martial law is assigned to civil defense, within which modern artificial intelligence technologies, digital solutions and the latest organizational and management approaches are implemented.

It is noted that the breadth of the scientific understanding of the concept of civil protection and the peculiarities of its provision at the regional level largely depends on the understanding of the region, a specific interdisciplinary category, the scientific analysis of which originated in the second half of the 20th century and is currently being significantly scaled, conceptualized, and rethought in the regional economy, regional history and within the framework of the development of regions in the European Union.

It was established that the deepening of the relationship and interdependence between civil protection and the sphere of use of digital technologies and cyberspace is included in the range of features of civil protection at the regional level; the close relationship and interdependence of the provision of civil protection at the regional level with economic growth in the region; the transnational character of providing civil protection at the regional level in the context of the realization of the desire of the Ukrainian people to become part of the European Union, as well as the implementation of projects and programs of the government and civil society of Ukraine within the framework of the «Eastern Partnership» initiative.

Key words: *civil protection, concept, features of provision, regional level.*

Олексій Олександрович ЛЕОНОВ

(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

ДО ХАРАКТЕРИСТИКИ КЛЮЧОВИХ ЗАВДАНЬ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВ ГРОМАДЯН У СФЕРІ ПІДПРИЄМНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті акцентовано увагу на тому, що завдання забезпечення реалізації прав громадян у сфері підприємницької діяльності є похідними від завдань економічної політики держави в галузі господарської діяльності. Аргументовано, що завдання забезпечення реалізації прав громадян у сфері підприємницької діяльності є багаторівневими, а тому їх доцільно поділити на: загально-правові; господарсько-економічні; спеціальні.

Обґрунтовано, що завдання забезпечення реалізації прав громадян у сфері підприємницької діяльності слід охарактеризувати як законодавчо визначені результати діяльності уповноважених на це суб'єктів, досягнення яких має призвести до безперешкодного розвитку підприємництва як основи економічного благополуччя країни. Серед таких завдань можна виділити декілька рівнів: по-перше, загально-правові завдання: 1) визнання та сприяння реалізації прав насамперед шляхом виконання органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами передбачених законодавством повноважень; 2) безперешкодність реалізації на основі невтручання в процес реалізації цих прав без встановлених законодавством підстав; 3) захист прав від протиправних посягань як з боку інших носіїв таких прав (зокрема, обмеження монополізму, створення умов для добросовісної конкуренції), так і з боку інших осіб; по-друге, господарсько-економічні, які витікають із основних напрямків економічної політики держави в сфері господарської діяльності. по-третє, спеціальні – зумовлені специфікою конкретного права в сфері підприємницької діяльності.

Ключові слова: *завдання, забезпечення, права громадян, підприємницька діяльність.*

Постановка проблеми. Важливим завданням сьогодення України є розвиток підприємницької діяльності, яка вже протягом довгого часу є рушійною силою багатьох провідних економік світу. Важливість підприємницької діяльності підтверджується тим, що право займатися нею закріплено у 42 Конституції України. Це право базується на свободі підприємницької діяльності, тобто на реальній можливості здійснення особою на власний розсуд і ризик господарської діяльності, не забороненої законом, з метою одержання прибутку. Зауважимо, що Основний Закон України окрім того, що закріплює за кожним право на підприємницьку діяльність, ще і встановлює відповідні умови, так звані обов'язки, з дотриманням яких можна без перешкод на практиці реалізувати зазначене

право. Одним із провідних принципів конституційного статусу людини і громадянина є єдність прав і обов'язків¹.

Окремі проблемні питання, присвячені забезпеченню прав громадян у сфері підприємницької діяльності, у своїх наукових працях розглядали О. Є. Бавико, С. В. Глібко, О. А. Гречко, Д. В. Задахайло, Ю. І. Крегул, С. С. Лисенко, Т. О. Мурована, Д. Ю. Параманов, І. В. Хоменко, Н. М. Яворовенко та багато інших дослідників. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, в науковій літературі недостатньо опрацьованим є питання характеристики завдань забезпечення реалізації прав громадян у сфері підприємницької діяльності.

Мета статті полягає у тому, щоб надати характеристику ключовим завданням забезпечення реалізації прав громадян у сфері підприємницької діяльності. Задля досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: з'ясувати сутність поняття завдання; здійснити аналіз норм чинного законодавства, яке регулює підприємницьку діяльність в Україні; сформулювати авторський підхід стосовно розуміння переліку завдань забезпечення реалізації прав громадян у сфері підприємницької діяльності.

Виклад основного матеріалу. Словник української мови тлумачить «завдання» як наперед визначений, запланований для виконання обсяг роботи, справ і т. ін.; мета, до якої прагнуть; те, що хочуть здійснити². Отже, завданням у загальному логіко-семантичному розумінні є певний результат, що має бути досягнутий внаслідок відповідних дій. Завданням державного регулювання на загально-соціальному рівні є встановлення справедливої системи соціальних відносин на основі забезпечення принципів верховенства права та юридичної рівності, а також ефективного соціально-економічного розвитку³.

Забезпечення реалізації прав громадян у сфері підприємницької діяльності є елементом економічної державної політики. Тож одним з актуальних його завдань слід визнати розробку правових механізмів, які реально забезпечують верховенство права, прав і обов'язків громадян у державі, оскільки утвердження демократичного правового порядку тісно пов'язане з проблемою авторитету держави та її керівництва, довіри до них. Слід погодитися з думкою Є. О. Романенко: передусім, державна політика має ґрунтуватися виключно на Конституції, законах, а не на особистих поглядах з того чи іншого питання керівника; необхідно запровадити демократичну процедуру розробки, прийняття і впровадження державно-

¹ Драницька О. С. Право людини на підприємницьку діяльність / Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Україна, Луцьк URL: <https://naukam.triada.in.ua/index.php/konferentsiji/45-p-yatnadtsyata-vseukrajinska-praktichno-piznavalna-internet-konferentsiya/295-pravo-lyudini-na-pidpriemnitsku-diyalnist#:~:text=42%20Конституції%20України%20кожен%20має,законом%2C%20з%20метою%20одержання%20прибутку.>

² Словник української мови : [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. - Київ : Наук. думка, 1970 - 1980. Т. 3 : 3 / ред. тому: Г. М. Гнатюк, Т. К. Черторизька. 1972. С. 40.

³ Бавико О. Є. Необхідність державного регулювання підприємництва та механізми його здійснення. *Ефективна економіка*. 2017. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5985>.

політичних рішень (однієї бази з правових норм недостатньо); постійно проводити аналіз громадської думки, послідовно враховувати всі нюанси змін, кризових явищ тощо та прогнозувати соціальну поведінку людей; акцентування завдань уряду на досягненні порозуміння між громадянами і урядом (розуміння управлінських функцій як надання послуг та готовність інформувати громадян з наданням їм можливості вибору); діяльність уряду повинна бути прозорою для громадян¹. Тож загальним завданням слід вважати впровадження демократичного, відкритого механізму державного управління, у тому числі й щодо провадження державної економічної політики сприяння розвитку підприємництва.

Завдання економічної політики держави мають широкий характер та охоплюють й сферу реалізації прав громадян на підприємницьку діяльність. Господарський кодекс визначає основні напрями економічної політики держави, що формують норми-принципи та норми-засади, які є сталими та не потребують перегляду в сучасних умовах². Такі норми-засади фактично окреслюють завдання як результат певного напрямку державної політики. Згідно Господарського кодексу основними напрямками економічної політики, що визначаються державою, є: структурно-галузева, інвестиційна, амортизаційна, політика інституційних перетворень, цінова, антимонопольно-конкурентна, бюджетна, податкова, грошово-кредитна, валютна, зовнішньоекономічна, екологічна, та соціально-економічна. Кожен з окреслених напрямків має свої спрямування, які окреслюють завдання, що мають бути досягнуті в процесі їх реалізації. Наприклад, структурно-галузева політика спрямована на здійснення державою прогресивних змін у структурі економіки, вдосконалення міжгалузевих та внутрішньогалузевих пропорцій, стимулювання розвитку галузей, які визначають науково-технічний прогрес, забезпечують конкурентоспроможність вітчизняної продукції та зростання рівня життя населення. Складовими цієї політики є промислова, аграрна, будівельна та інші сфери економічної політики, щодо яких держава здійснює відносно самостійний комплекс заходів стимулюючого впливу. Амортизаційна політика спрямована на створення суб'єктам господарювання найбільш сприятливих та рівноцінних умов забезпечення процесу простого відтворення основних виробничих і невиробничих фондів переважно на якісно новій техніко-технологічній основі. Антимонопольно-конкурентна політика, спрямована на створення оптимального конкурентного середовища діяльності суб'єктів господарювання, забезпечення їх взаємодії на умовах недопущення проявів дискримінації одних суб'єктів іншими, насамперед у сфері монопольного ціноутворення та за рахунок зниження якості продукції, послуг, сприяння зростанню ефективної соціально орієнтованої економіки. Зовнішньоекономічна політика спрямована на регулювання державою

¹ Романенко Є. О. Державна політика у сфері забезпечення прав і свобод людини. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2010. № 1. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=82>.

² Хомко Л. В., Кульгавець Х. Ю. Правове регулювання підприємницької діяльності : навч. посіб. Львів: ЛьвДУВС, 2016. С. 41.

відносин суб'єктів господарювання з іноземними суб'єктами господарювання та захист національного ринку і вітчизняного товаровиробника тощо¹. Перелічені завдання включають певні зобов'язання держави щодо її дій у окремому секторі економіки.

Кожне окреме право людини передбачає три типи зобов'язань держави: 1) зобов'язання поважати права людини, що вимагає від державних органів та інших представників держави утримуватися від порушень прав людини; 2) зобов'язання захищати права людини, що передбачає обов'язок держави захистити носіїв прав від протиправного втручання третіх осіб до їх здійснення та покарати правопорушників; 3) зобов'язання забезпечувати реалізацію прав людини, що вимагає від держави активних дій з метою сприяння повному здійсненню прав людини².

Перелічені зобов'язання розкривають основний зміст завдань держави щодо прав людини: сприяти реалізації всіма доступними не забороненими законодавством засобами, не порушувати, захищати в разі загрози порушень з боку будь-яких осіб, які не мають законодавчо обумовлених прав щодо такого порушення.

Подібні погляди висловлює й О. В. Прієшкіна, на думку якої забезпечення прав і свобод людини – це створення відповідних умов для здійснення прав і свобод людини, що має такі три телеологічні доміанти (цілеспрямовані напрями) державної діяльності: 1) сприяння реалізації прав і свобод людини (шляхом позитивного впливу на формування їх загально-соціальних гарантій); 2) охорона прав і свобод людини (шляхом вжиття заходів, зокрема юридичних, для запобігання правопорушенням); 3) захист прав і свобод людини (у разі їх порушення з боку будь-якого суб'єкта)³. Такі цілеспрямовані напрями державної діяльності відображають основні завдання у сфері забезпечення прав і свобод громадян, які набувають більш конкретного змісту відносно окремих прав громадян.

Слід підкреслити той факт, що конституційне право громадян на підприємницьку діяльність, яка не заборонена законом, не входить до кола тих прав, які не можуть бути обмежені під час воєнного або надзвичайного стану. Іншими словами, нині в надзвичайно тяжкі для України часи, назване право може бути обмежено. Статтею 64 Основного Закону висунуто чіткі вимоги щодо таких обмежень, по-перше, мова йде не про заборону реалізації цього права, а лише про окремі обмеження; по-друге, встановлення обмежень передбачає визначення конкретних строків їх дії. Разом із цим слід підтримати О. В. Славну щодо того, що відсутність у чинному законодавстві України деталізованих норм механізму обмеження окремого кола конституційних прав людини може призводити до

¹ Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.

² Разметаєва Ю. С. Доктрина та практика захисту прав людини : навчальний посібник. Київ : ФОП Голембовська О.О. 2018. С. 167.

³ Прієшкіна О. В. Забезпечення прав людини в Україні: стан та перспективи. *Наукові записки НАУКМА*. 2017. Т. 200. С. 110.

порушення прав і свобод людини і громадянина. При прийнятті рішень держава повинна дотримуватись принципу верховенства права, як пріоритетного принципу демократичної держави, а також правового балансу при обмеженні конституційних справ і свобод людини, задля унеможливлення звуження прав та законних інтересів громадян. Воєнний стан в державі не може стати пожиттєвою індульгенцією для можновладців, які всупереч існуванню загрози життю та здоров'ю людини лобіюють свої інтереси¹. Отже, завданням забезпечення реалізації прав громадян у сфері підприємницької діяльності у воєнних час є максимальне сприяння розвитку підприємництва з окресленням об'єктивно обґрунтованих обмежень реалізації такого права та з чітким строком їх дії.

Отже, найбільш загальні завдання держави щодо забезпечення розглядуваних прав громадян містяться в Конституції: захист конкуренції у підприємницькій діяльності, не допущення зловживання монопольним становищем на ринку, неправомірного обмеження конкуренції та недобросовісної конкуренції, а також контроль за якістю продукції та всіх видів послуг і робіт які виробляються в процесі підприємницької діяльності, з метою захисту прав споживачів.

Так, Д. О. Беззубов та М. О. Бухер виділяють такі завдання системи забезпечення захисту підприємництва: участь у реалізації державних програм у сфері забезпечення безпеки функціонування економіки; створення і забезпечення функціонування спеціалізованого інформаційного фонду комерційних організацій з питань безпеки їх діяльності; розробка і впровадження ефективного механізму захисту капіталів і матеріальних засобів підприємств; сприяння в регулюванні діяльності недержавних структур, що працюють в галузі безпеки, з питань, що зачіпають інтереси окремих комерційних підприємств і держави в цілому; надання допомоги в діяльності недержавних структур щодо проблем інформаційної безпеки; всебічний захист інтересів вітчизняних підприємців у їх взаємостосунках із іноземними фірмами; розв'язання проблем безпеки в промислово-фінансових групах; розв'язання проблем міжоб'єктного обміну конфіденційною інформацією; сприяння у вдосконаленні нормативно-правової бази безпеки підприємництва; участь в інспекції комерційних структур з питань безпеки; розв'язання складних, неординарних і суперечливих проблем, пов'язаних із забезпеченням безпеки діяльності економічної системи країни, а також груп підприємств і окремих об'єктів; виконання спеціальних науково-технічних робіт з питань захисту підприємництва; захист інтересів підприємців в законодавчих, виконавчих і судових органах влади з питань захисту від економічного шпигунства². Названі завдання доволі широко окреслюють зобов'язання держави щодо

¹ Славна О.В. Забезпечення прав і свобод людини в умовах правового режиму воєнного стану в Україні в контексті Національної стратегії у сфері прав людини. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 9. С. 49. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/264465/260635>.

² Беззубов Д. О., Бухер М. О. Завдання системи забезпечення захисту підприємництва в Україні. *Юридичний вісник*. 2017. № 3 (44). С. 110.

забезпечення реалізації прав громадян у сфері підприємницької діяльності, проте вони не є вичерпними.

Кожний окремий напрямок реалізації прав у сфері підприємницької діяльності має свої специфічні завдання, які або безпосередньо передбачені законодавством, або виходять з його змісту. Так, перед державною політикою у сфері розвитку малого і середнього підприємництва поставлені такі завдання: 1) створення сприятливих умов для розвитку малого і середнього підприємництва; 2) забезпечення розвитку суб'єктів малого і середнього підприємництва з метою формування конкурентного середовища та підвищення рівня їх конкурентоспроможності; 3) стимулювання інвестиційної та інноваційної активності суб'єктів малого і середнього підприємництва; 4) сприяння провадженню суб'єктами малого і середнього підприємництва діяльності щодо просування вироблених ними товарів (робіт, послуг), результатів інтелектуальної діяльності на внутрішній і зовнішній ринки; 5) забезпечення зайнятості населення шляхом підтримки підприємницької ініціативи громадян¹.

Висновки. У підсумку представленого наукового дослідження слід узагальнити, що завдання забезпечення реалізації прав громадян у сфері підприємницької діяльності є похідними від завдань економічної політики держави в галузі господарської діяльності. Це обумовлено тим, що підприємницька діяльність є різновидом господарської діяльності. При цьому завдання щодо забезпечення прав громадян у сфері підприємництва мають специфіку, обумовлену характером цієї діяльності (зокрема: систематичність, самостійність, ризиковість тощо), а також вагомістю для соціально-економічної стабільності держави.

Отже, завдання забезпечення реалізації прав громадян у сфері підприємницької діяльності слід охарактеризувати як законодавчо визначені результати діяльності уповноважених на це суб'єктів, досягнення яких має призвести до безперешкодного розвитку підприємництва як основи економічного благополуччя країни. Серед таких завдань можна виділити декілька рівнів:

- по-перше, загально-правові завдання: 1) визнання та сприяння реалізації прав насамперед шляхом виконання органами державної влади, органами місцевого самоврядування, їх посадовими особами передбачених законодавством повноважень; 2) безперешкодність реалізації на основі невтручання в процес реалізації цих прав без встановлених законодавством підстав; 3) захист прав від протиправних посягань як з боку інших носіїв таких прав (зокрема, обмеження монополізму, створення умов для добросовісної конкуренції), так і з боку інших осіб;

- по-друге, господарсько-економічні, які витікають із основних напрямків економічної політики держави в сфері господарської діяльності;

- по-третє, спеціальні – зумовлені специфікою конкретного права в

¹ Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні : Закон України від 22 березня 2012 року № 4618-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17#Text>.

сфері підприємницької діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бавико О. Є. Необхідність державного регулювання підприємництва та механізми його здійснення. *Ефективна економіка*. 2017. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5985>.
2. Беззубов Д. О., Бухер М. О. Завдання системи забезпечення захисту підприємництва в Україні. *Юридичний вісник*. 2017. № 3 (44). С. 108–113.
3. Господарський кодекс України : Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>.
4. Драницька О. С. Право людини на підприємницьку діяльність / Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Україна, Луцьк URL: <https://naukam.triada.in.ua/index.php/konferentsiji/45-pyatnadtsyata-vseukrajinska-praktichno-piznavalna-internet-konferentsiya/295-pravo-lyudini-na-pidpriemnitsku-diyalnist#:~:text=42%20Конституції%20України%20кожен%20має,законом%20С%20з%20метою%20одержання%20прибутку.>
5. Прієшкіна О. В. Забезпечення прав людини в Україні: стан та перспективи. *Наукові записки НаУКМА*. 2017. Т. 200. С. 109–114.
Про розвиток та державну підтримку малого і середнього підприємництва в Україні : Закон України від 22 березня 2012 року № 4618-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4618-17#Text>
6. Разметаєва Ю. С. Доктрина та практика захисту прав людини : навчальний посібник. Київ : ФОРМ-Голембовська О.О. 2018. 364 с.
7. Романенко Є. О. Державна політика у сфері забезпечення прав і свобод людини. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2010. № 1. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=82>.
8. Славна О.В. Забезпечення прав і свобод людини в умовах правового режиму воєнного стану в Україні в контексті Національної стратегії у сфері прав людини. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 9. С. 45–49. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/264465/260635>.
9. Словник української мови : [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. - Київ : Наук. думка, 1970 - 1980. Т. 3 : 3 / ред. тому: Г. М. Гнатюк, Т. К. Черторизька. 1972. 744 с.
10. Хомко Л. В., Кульгавець Х. Ю. Правове регулювання підприємницької діяльності : навч. посіб. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 424 с.

Стаття надійшла до редакції 03.12.2023

Oleksiy OI. LEONOV,
Postgraduate Student

THE CHARACTERISTICS OF THE KEY TASKS OF ENSURING THE IMPLEMENTATION OF THE RIGHTS OF CITIZENS IN THE FIELD OF BUSINESS ACTIVITY

The article is devoted to the problem of the key tasks of ensuring the implementation of the rights of citizens in the field of business activity. In general, the tasks of ensuring the realization of citizens' rights in the field of entrepreneurial activity are derived from the tasks of the economic policy of the state in the field of economic activity. This is due to the fact that entrepreneurial activity is a type of economic activity. At the same time, the task of ensuring the rights of citizens in the field of entrepreneurship is specific due to the nature of this activity (in particular: systematicity, independence, riskiness, etc.), as well as its importance for the socio-economic stability of the state.

It is substantiated that the task of ensuring the realization of the rights of citizens in the field of entrepreneurial activity should be characterized as the legally defined results of the activities of the entities authorized to do so, the achievement of which should lead to the unimpeded development of entrepreneurship as the basis of the economic well-being of the country. Among such tasks, several levels can be distinguished: firstly, general legal tasks: 1) recognition and promotion of the realization of rights, primarily through the implementation by state authorities, local self-government bodies, and their officials of the powers provided for by law; 2) unobstructed realization based on non-interference in the process of realization of these rights without grounds established by law; 3) protection of rights from illegal encroachments by other holders of such rights (in particular, restriction of monopoly, creation of conditions for fair competition), and by other persons; secondly, economic and economic, which flow from the main directions of the economic policy of the state in the sphere of economic activity. thirdly, special - determined by the specifics of specific law in the field of entrepreneurial activity.

Key words: *tasks, provision, rights of citizens, entrepreneurial activity.*

Антон Сергійович СОКОЛОВСЬКИЙ*(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)*

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРОТИДІЇ НЕЛЕГАЛЬНІЙ МІГРАЦІЇ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ

У статті наголошено на тому, що зарубіжний досвід – це знання, навички, практики та досягнення, отримані в різних сферах діяльності за кордоном. Використання зарубіжного досвіду дозволяє організаціям, урядам та окремим особам адаптувати до вітчизняних реалій передові зарубіжні технології, управлінські моделі, освітні методики та практики. Встановлено у контексті аналізу досвіду США, що в Україні важливо враховувати місцеві умови та специфіку. Одним з перших кроків може бути покращення прикордонного контролю. Це може включати впровадження сучасних технологій моніторингу на кордоні для підвищення ефективності виявлення нелегальних перетинів. Важливою складовою є економічні та соціальні заходи, такі як запровадження системи обов'язкової перевірки легального статусу працівників, що може зменшити можливості для нелегальної роботи.

Акцентовано увагу в ході аналізу досвіду Німеччини та Італії на необхідності реалізації програм інтеграції для мігрантів, які включатимуть мовні курси, професійну підготовку та допомогу в працевлаштуванні. Це сприятиме їх швидкій адаптації та зниженню соціальної напруги. Застосування сучасних технологій в ході контролю на кордонах, таких як біометричні дані та системи відеоспостереження, дозволить ефективніше відслідковувати та контролювати переміщення осіб. Створення центрів прийому мігрантів допоможе надавати тимчасовий притулок та допомогу, забезпечуючи належні умови проживання.

Визначено в ході аналізу досвіду Великої Британії, що в Україні також важливо розширити інформаційні ресурси для потенційних мігрантів і забезпечити їх доступ до вичерпної інформації про легальні маршрути міграції та правові аспекти міграційного процесу.

Ключові слова: нелегальна міграція, протидія, адміністративно-правове регулювання, зарубіжний досвід, публічне управління, адміністративне законодавство.

Постановка проблеми. Для розв'язання проблеми нелегальної міграції надзвичайно великого значення набуває аналіз зарубіжного досвіду, обмін інформацією між різними країнами світу, спільні проекти розвитку, співпраця в області забезпечення безпеки кордонів. У сучасному глобалізованому світі боротьба з тероризмом та організованою злочинністю є невіддільною від гармонізації українського законодавства з

міжнародними стандартами, активної співпраці з міжнародними організаціями і правоохоронними органами інших країн, адже тільки спільними зусиллями на міжнародному рівні можливо досягти значного зменшення ризиків, пов'язаних з нелегальною міграцією та її наслідками.

У вітчизняній науковій думці окремим проблемним аспектам адміністративно-правових засад протидії різним адміністративним та кримінальним правопорушенням присвячували наукові розвідки такі українські науковці як В. Б. Авер'янов, Ю. П. Битяк, С. Г. Гаспарян, В. В. Галунько, Н. Т. Гончарук, М. В. Джафарова, К. С. Ізбаш, Т. Є. Кагановська, В. Ю. Кікінчук, Ю. О. Коваленко, А. М. Колодїй, Н. А. Литвин, Р. С. Мельник, О. М. Музичук, С. В. Ніколайчук, Р. В. Олійник та багато інших.

Мета статті полягає в тому, щоб визначити можливості використання зарубіжного досвіду в сфері протидії нелегальній міграції в Україні. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: розкрити сутність та значення зарубіжного досвіду; проаналізувати перспективи використання в Україні досвіду США, Німеччини, Італії, Великої Британії, Канади в ході протидії нелегальній міграції в Україні.

Виклад основного матеріалу. Досвід – це сукупність знань, навичок, умінь і вражень, яких людина набуває в процесі своєї життєдіяльності. Це поняття охоплює кілька різних аспектів. Практичний досвід відображає знання та навички, здобуті через безпосередню участь у певних процесах, наприклад, професійний досвід, який людина отримує на робочому місці. Життєвий досвід є більш загальним і включає всі види діяльності та взаємодії з навколишнім світом, що формують індивідуальний світогляд і поведінку. Сенсорний досвід складається з вражень та відчуттів, отриманих через органи чуття. Це фундаментальний рівень досвіду впливає на сприйняття реальності. Соціальний досвід включає знання та навички, набуті через взаємодію з іншими людьми, соціальними інститутами та культурними практиками. Теоретичний досвід являє собою знання, здобуті через вивчення теорій, концепцій та інших форм абстрактного мислення. Досвід може бути як позитивним, так і негативним, і в обох випадках він сприяє особистісному зростанню та розвитку. Важливим аспектом досвіду є його здатність впливати на прийняття рішень і формування майбутніх дій¹.

Зарубіжний досвід – це знання, навички, практики та досягнення, отримані в різних сферах діяльності за кордоном. Використання зарубіжного досвіду дозволяє організаціям, урядам та окремим особам адаптувати до вітчизняних реалій передові технології, управлінські моделі, освітні методики та практики, що вже довели свою ефективність в інших країнах². Це поняття охоплює кілька ключових аспектів.

По-перше, зарубіжний досвід включає аналіз та впровадження

¹ Цехмістрова Г. С. Основи наукових досліджень : навчальний посібник. К. : Видавничий Дім «Слово», 2004. С. 105.

² Зарубіжний досвід публічного адміністрування : метод. рек. / авт. кол. : Н. М. Мельтюхова, В. В. Корженко, Ю. В. Дідок та ін. ; за заг. ред. Н. М. Мельтюхової. К. : НАДУ, 2020. С. 9.

найкращих практик. Вивчення успішних прикладів з інших країн допомагає поліпшити процеси та рішення у вітчизняних політико-правових реаліях. Наприклад, державні органи можуть дослідити та адаптувати політики, що успішно функціонують в інших державах, такі як реформи в галузі охорони здоров'я або освіти. Також приватні компанії можуть використовувати бізнес-моделі, які продемонстрували високу ефективність на іноземних ринках.

По-друге, важливим елементом зарубіжного досвіду є інновації та технології. Застосування новітніх технологічних розробок та інноваційних підходів, які були створені або випробувані за кордоном, сприяє підвищенню ефективності, конкурентоспроможності та продуктивності роботи компаній або державних установ.

По-третє, аналіз зарубіжного досвіду є невіддільним від порівняльного аналізу вітчизняного законодавства. Він передбачає зіставлення методів, процедур та результатів для вибору найбільш ефективних і прийнятних для конкретної ситуації. Це дозволяє зробити обґрунтований вибір на користь тих чи інших підходів, враховуючи їх успішність у різних умовах. Наприклад, у сфері освіти можна порівняти методики викладання, що використовуються в різних країнах, та обрати найкращі для впровадження в національну систему освіти¹.

Впровадження зарубіжного досвіду допомагає підвищити конкурентоспроможність, ефективність та інноваційність в різних сферах, таких як економіка, освіта, охорона здоров'я, публічне управління тощо.

Протидія нелегальній міграції є складним завданням, яке вимагає комплексного підходу та включає правові, економічні, соціальні та безпекові аспекти. Досвід США у цій сфері може бути корисним для України, але потрібно враховувати відмінності між країнами в плані географічного положення, економічного розвитку та соціально-політичних умов.

США використовують декілька ключових стратегій для протидії нелегальній міграції. Перш за все, це дієвий прикордонний контроль. США активно використовують фізичні бар'єри, такі як стіни та загородження на кордоні з Мексикою, для обмеження нелегального перетину кордону. Окрім фізичних бар'єрів, застосовуються також сучасні технології, включаючи камери спостереження, дрони та інші системи для моніторингу кордону. Прикордонний патруль виконує ключову роль, забезпечуючи миттєве реагування на спроби нелегального перетину².

Законодавчі заходи також є важливим елементом. США мають суворі імміграційні закони, які визначають серйозні покарання за нелегальний в'їзд і перебування. Програми депортації дозволяють ефективно виявляти та депортувати нелегальних мігрантів. Наприклад, програма «Secure Communities» допомагає у виявленні нелегальних мігрантів, які порушують

¹ Мартинець Л. А. Сучасні моделі освіти: навч.-метод. посібник. 2-е вид., доповн. та переробл. Донецьк, 2015. С. 36.

² Кішко Д. А. Особливості протидії нелегальній міграції у контексті євроінтеграції: магістерська робота. Миколаїв : Чорноморський Національний університет імені Петра Могили, 2022. С. 22.

закони, за рахунок співпраці між місцевими, державними та федеральними правоохоронними органами¹.

Економічні та соціальні заходи також відіграють важливу роль у протидії нелегальній міграції. США запровадили систему «E-Verify», яка вимагає від роботодавців перевіряти легальний статус працівників. Це зменшує можливості для нелегальних мігрантів знайти роботу. Крім того, створення умов для легальної імміграції, таких як програми тимчасових робочих віз, допомагає зменшити мотивацію до нелегальної міграції.

Розглядаючи можливості застосування цих практик в Україні, важливо враховувати місцеві умови та специфіку. Одним з перших кроків може бути покращення прикордонного контролю. Це може включати впровадження сучасних технологій моніторингу на кордоні для підвищення ефективності виявлення нелегальних перетинів, а також будівництво та модернізацію фізичних бар'єрів на ключових ділянках кордону².

Важливою складовою є економічні та соціальні заходи, такі як запровадження системи обов'язкової перевірки легального статусу працівників, що може зменшити можливості для нелегальної роботи.

Співпраця з Європейським Союзом та сусідніми країнами також є ключовим елементом. Посилення співпраці може допомогти у спільному вирішенні проблем нелегальної міграції та боротьбі з її причинами. Це може включати спільні проекти з економічного розвитку, безпеки та боротьби з організованою злочинністю³.

Протидія нелегальній міграції є складним завданням, яке вимагає комплексного підходу, включаючи правові, соціальні, економічні та безпекові аспекти. Досвід різних країн ЄС у протидії нелегальній міграції може бути корисним для України, особливо в умовах зростаючих міграційних потоків, через геополітичні та економічні виклики. Розглянемо детально практики деяких європейських країн і можливість їх застосування в Україні.

Німеччина відома своїм підходом до інтеграції та контролю. Вона активно інвестує в програми інтеграції для мігрантів, які допомагають їм адаптуватися до життя в країні, знайти роботу та вивчити мову. Такі програми включають мовні курси, професійну підготовку та культурні орієнтаційні курси, що сприяють швидшій соціалізації та інтеграції мігрантів. Крім того, Німеччина використовує сучасні технології для контролю на кордонах, включаючи біометричні дані та системи розпізнавання облич. Це дозволяє ефективно відслідковувати та контролювати переміщення осіб. Співпраця з країнами походження мігрантів також є важливим аспектом німецької політики. Німеччина укладає угоди з цими країнами, щоб забезпечити повернення та

¹ US Immigration and Nationality Act 1952. 8 U.S.C. 1531. Definitions. URL: <https://uscode.house.gov/view.xhtml?req=granuleid:USC-prelim-title8-section1531&num=0&edition=prelim>.

² About E-Verify. E-Verify.gov. An official website of the U.S. Department of Homeland Security. URL: <https://www.e-verify.gov/about-e-verify>.

³ Тульба Н. І. Правове регулювання міграції в Європейському Союзі. Тернопіль : Західноукраїнський національний університет, 2020. С. 53.

реінтеграцію мігрантів, що сприяє зниженню нелегальних міграційних потоків¹.

Італія стикається з великими викликами через своє географічне розташування на березі Середземного моря. Італійські правоохоронні органи активно патрулюють акваторію та узбережжя моря для запобігання нелегальному перетину кордону, використовуючи як національні, так і міжнародні ресурси. Важливим аспектом є співпраця з країнами Північної Африки, такими як Лівія, для стримування потоків мігрантів ще на стадії їхнього виходу з Африки. Італія також створює центри прийому мігрантів, де вони можуть отримати допомогу, зареєструватися та пройти процедури перевірки. Це допомагає краще управляти потоками мігрантів та забезпечити їм належні умови проживання².

Впровадження подібних практик може значно допомогти Україні у боротьбі з нелегальною міграцією. Перш за все, необхідно створити програми інтеграції для мігрантів, які включатимуть мовні курси, професійну підготовку та допомогу в працевлаштуванні. Це сприятиме їх швидкій адаптації та зниженню соціальної напруги.

Застосування сучасних технологій в ході контролю на кордонах, таких як біометричні дані та системи відеоспостереження, дозволить ефективніше відслідковувати та контролювати переміщення осіб. Співпраця з сусідніми країнами та міжнародними організаціями є ключовим фактором у спільному управлінні міграційними потоками та забезпеченні координації дій.

Щодо досвіду Великої Британії у протидії нелегальній міграції, то ця країна вдало використовує системи аналізу даних для виявлення шлюбних або робочих шахрайств, які часто використовуються як маршрути для нелегальної міграції. Це дозволяє підвищити ефективність перевірок³.

Важливим аспектом є також розробка програм попередження нелегальної міграції та інформаційних кампаній для громадян. Велика Британія активно співпрацює з громадськими організаціями та медіа для поширення інформації про ризики нелегальної міграції. Україна також має потенціал для зміцнення співпраці з громадськістю та розробки цілеспрямованих освітніх програм із протидії нелегальній міграції.

Загалом впровадження досвіду Великої Британії з протидії нелегальній міграції в Україні сприятиме покращенню системи управління міграційними процесами, забезпечуючи більшу безпеку та визначеність у міграційній політиці країни.

Канада має значний досвід у керуванні міграційними процесами, зокрема в протидії нелегальній міграції, що може служити прикладом для

¹ Європейський Союз у міжнародних відносинах: навч. посіб. / В. В. Копійка, С. О. Маковський, М. А. Миронова ; за ред. В. В. Копійки. К. : ВПЦ «Київський університет», 2021. С. 425.

² Смишляєв С. Наплив мігрантів: Італія запровадила додаткові обмеження // Deutsche Welle: сайт. URL: <https://www.dw.com/uk/napliv-migrantiv-italia-zaprovadila-dodatkovy-obmezenna/a-66848490>.

³ Висвітлення питань міграції: посібник для журналістів. Міжнародний центр із розвитку міграційної політики. Відень, Австрія. 2022. URL: https://www.icmpd.org/file/download/54467/file/UA_Momenta%2520Handbook.pdf.

України. Належним чином організована інформаційно-просвітницька робота в Канаді допомагає населенню усвідомити ризики та наслідки нелегальної міграції, підвищуючи усвідомлення легальних шляхів в'їзду та проживання. Канада також співпрацює з іншими країнами у сфері міграційних питань, обмінюючись досвідом та кращими практиками, що є важливим для України для ефективного контролю над міграційними потоками¹.

Управління міграційними процесами із використанням канадського досвіду включає залучення міжнародних та громадських організацій для підтримки легальних мігрантів в ході їх інтеграції до життя у новій державі, яка охоплює доступ до освіти, медичних послуг, житла та ринку праці.

Засвоєння кращих практик управління міграцією може допомогти Україні зменшити негативні наслідки нелегальної міграції і підвищити ефективність міграційної політики. Важливо враховувати не лише законодавчий аспект, а й розвивати освітні кампанії, співпрацю з іншими країнами та міжнародними організаціями, а також забезпечувати інтеграцію та підтримку для легальних мігрантів.

Висновки. Таким чином, у межах даної статті було зазначено, що зарубіжний досвід - це знання, навички, практики та досягнення, отримані в різних сферах діяльності за кордоном. Використання зарубіжного досвіду дозволяє організаціям, урядам та окремим особам адаптувати до вітчизняних реалій передові зарубіжні технології, управлінські моделі, освітні методики та практики.

Зарубіжний досвід набуває особливої важливості в ході протидії нелегальній міграції в Україні, адже, по-перше, такий досвід включає аналіз та впровадження найкращих практик. Вивчення успішних прикладів з інших країн допомагає поліпшити процеси та рішення у вітчизняних політико-правових реаліях. По-друге, важливим елементом зарубіжного досвіду є інновації та технології. Застосування новітніх технологічних розробок та інноваційних підходів, які були створені або випробувані за кордоном, сприяє підвищенню ефективності, конкурентоспроможності та продуктивності роботи компаній або державних установ. По-третє, аналіз зарубіжного досвіду є невіддільним від порівняльного аналізу вітчизняного законодавства. Він передбачає зіставлення методів, процедур та результатів для вибору найбільш ефективних і прийнятних для конкретної ситуації. Це дозволяє зробити обґрунтований вибір на користь тих чи інших підходів, враховуючи їх успішність у різних умовах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Висвітлення питань міграції: посібник для журналістів. Міжнародний центр із розвитку міграційної політики. Відень, Австрія.

¹ Янчук І. Нелегальна міграція до США та Канади // IV Міжнар. наук. конф. студентів і молодих вчених : Зб. матер. Вінниця : Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2022. С. 43.

2022. URL: https://www.icmpd.org/file/download/54467/file/UA_Momenta%2520Handbook.pdf.

2. Європейський Союз у міжнародних відносинах: навч. посіб. / В. В. Копійка, С. О. Маковський, М. А. Миронова ; за ред. В. В. Копійки. К. : ВПЦ «Київський університет», 2021. 560 с.

3. Зарубіжний досвід публічного адміністрування : метод. рек. / авт. кол. : Н. М. Мельтюхова, В. В. Корженко, Ю. В. Дідок та ін. ; за заг. ред. Н. М. Мельтюхової. К. : НАДУ, 2020. 28 с.

4. Кішко Д. А. Особливості протидії нелегальній міграції у контексті євроінтеграції: магістерська робота. Миколаїв : Чорноморський Національний університет імені Петра Могили, 2022. 83 с.

5. Мартинець Л. А. Сучасні моделі освіти: навч.-метод. посібник. 2-е вид., доповн. та переробл. Донецьк, 2015. 102 с.

6. Смишляев С. Наплив мігрантів: Італія запровадила додаткові обмеження // Deutsche Welle: сайт. URL: <https://www.dw.com/uk/napliv-migrantiv-italia-zaprovadila-dodatkovy-obmezenna/a-66848490>.

7. Тульба Н. І. Правове регулювання міграції в Європейському Союзі. Тернопіль : Західноукраїнський національний університет, 2020. 72 с.

8. Цехмістрова Г. С. Основи наукових досліджень : навчальний посібник. К. : Видавничий Дім «Слово», 2004. 240 с.

9. Янчук І. Нелегальна міграція до США та Канади // IV Міжнар. наук. конф. студентів і молодих вчених : Зб. матер. Вінниця : Донецький національний університет імені Василя Стуса, 2022. С. 42–45.

10. About E-Verify. E-Verify.gov. An official website of the U.S. Department of Homeland Security. URL: <https://www.e-verify.gov/about-e-verify>.

11. US Immigration and Nationality Act 1952. 8 U.S.C. 1531. Definitions. URL: <https://uscode.house.gov/view.xhtml?req=granuleid:USC-prelim-title8-section1531&num=0&edition=prelim>.

Стаття надійшла до редакції 14.11.2023

Anton S. SOKOLOVSKY,

Postgraduate Student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

FOREIGN EXPERIENCE OF COMBATING ILLEGAL MIGRATION IN UKRAINE AND THE POSSIBILITY OF ITS USE IN UKRAINE

The article emphasizes that foreign experience is knowledge, skills, practices and achievements obtained in various spheres of activity abroad. The use of foreign experience allows organizations, governments and individuals to adapt advanced foreign technologies, management models, educational methods and practices to domestic realities.

It was established in the context of the analysis of the US experience that in Ukraine it is important to consider local conditions and specifics. One of the first steps could be to improve border controls. This may include the introduction of

modern monitoring technologies at the border to increase the effectiveness of detecting illegal crossings. An important component is economic and social measures, such as the introduction of a system of mandatory verification of the legal status of workers, which can reduce opportunities for illegal work.

During the analysis of the experience of Germany and Italy, attention was focused on the need to implement integration programs for migrants, which will include language courses, professional training and assistance in employment. This will contribute to their quick adaptation and reduction of social tension. The use of modern technologies in the course of border control, such as biometric data and video surveillance systems, will allow more effective monitoring and control of the movement of persons. The creation of migrant reception centers will help provide temporary shelter and assistance, providing adequate living conditions.

It was determined during the analysis of the experience of Great Britain that in Ukraine it is also important to expand information resources for potential migrants and ensure their access to comprehensive information about legal migration routes and legal aspects of the migration process.

Key words: *illegal migration, counteraction, foreign experience, administrative and legal regulation, foreign experience, public administration, administrative legislation.*

Євгенія Валеріївна МІНАКОВА,
кандидат юридичних наук, доцент
(Дніпровський державний університет
внутрішніх справ, м. Дніпро)

ПРИНЦИПИ РЕІНТЕГРАЦІЇ ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

У статті обґрунтовано принципи реінтеграції тимчасово окупованих територій України та перспектив її правового закріплення.

У процесі правового врегулювання механізму відновлення територіальної цілісності держави, важливе встановлення керівних принципів реінтеграції тимчасово окупованих територій України.

Визначено, що принципи реінтеграції тимчасово окупованих територій України представляють собою керівні, основоположні ідеї та цінності покладені в основі відповідного процесу. Вони є основою для формування політики держави щодо реінтеграції деокупованих територій та сприяють забезпеченню справедливості в цьому процесі.

Запропоновано до загальних принципів реінтеграції тимчасово окупованих територій України пропонується віднести: верховенство права та законність, демократизм, гуманізм, оперативність, ефективність та доцільність, прозорість та відкритість, обґрунтованість, плановість, координованість, передбачуваність, послідовність та ін.

Спеціальними принципами реінтеграції тимчасово окупованих територій України можуть бути визначені: принцип пріоритету національних інтересів; принцип відповідальності української держави за реінтеграцію та її результати; принцип дотримання принципів і норм міжнародного права у процесі реінтеграції; принцип справедливості та неупередженості; принцип терміновості та невідкладності; принцип синхронизованості; принцип пріоритету розвитку громад; принцип недопущення насильства; орієнтованість на інтереси населення; недопущення дискримінації та забезпечення інклюзивності; недопущення повторної окупації; застосування концепції перехідного правосуддя; залучення інститутів громадянського суспільства та міжнародних

організацій.

Процес реінтеграції тимчасово окупованих територій України має бути підпорядкований міжнародним стандартам прав людини і верховенства права. Принципи реінтеграції тимчасово окупованих територій України потребують подальших комплексних досліджень, особливо в частині міжнародного досвіду їх реалізації.

Ключові слова: загальні та спеціальні принципи, територіальна цілісність, деокупація, механізм реінтеграції, тимчасово окуповані території, права і свободи людини.

Постановка проблеми. Політика реінтеграції потребує комплексного і ґрунтовного підходу, аби забезпечити повноцінне і оперативне відновлення, мирне врегулювання та стабільне майбутнє деокупованих територій в складі Української держави.

Визначення принципів реінтеграції тимчасово окупованих територій України є складним завданням політико-правового характеру. Російська агресія триває, тому процес реінтеграції необхідно планувати в непередбачуваних і мінливих умовах. Але чітка стратегія реінтеграції тимчасово окупованих територій необхідна заздалегідь.

Важливо забезпечити відновлення та дотримання прав людини, гарантувати фізичну безпеку та створити умови для адаптації громадян України після деокупації територій. Відновлення правопорядку та притягнення до відповідальності винних є важливою, але водночас делікатною проблемою.

Окремі проблеми реінтеграції тимчасово окупованих територій України розкривали такі вчені, як: А. Бойко, О. Буткевич, О. Гуржій, В. Горбулін, О. Дахно, В. Демиденко, О. Даниленко, Н. Камінська, В. Ковальчук, О. Кресін, Б. Логвиненко, Ю. Легеза, А. Мацко, І. Медяник, Н. Мішина, Л. Наливайко, Н. Ржевська, К. Савчук, Д. Селіхов, О. Скрипнюк, О. Скобельська, Ю. Смелянський, Л. Тимченко, О. Циганов, Н. Шаптала, Ю. Шемшученко, Є. Щербань та інші. Але на сьогодні в правничій літературі відсутні комплексні наукові концепції принципів реінтеграції тимчасово окупованих територій України, що і актуалізує дослідження цієї тематики.

Отже, метою цієї статті є обґрунтування принципів реінтеграції тимчасово окупованих територій України та перспектив її правового закріплення.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні в Україні не прийнято ні стратегії реінтеграції тимчасово окупованих територій, ні окремого закону для врегулювання особливостей перехідного періоду.

Для концептуалізації моделі й стратегії державної політики України з питань тимчасово окупованих територій та захисту прав населення, що на них проживає необхідним є визначення її ключових засад і пріоритетів. Насамперед ідеться про національні інтереси, права і свободи людини та громадянина, інтереси й потреби територіальних громад, народу, територіальну цілісність і непорушність державних

кордонів України й інші конституційні та загальнолюдські цінності. Це потребує науково виважених, обґрунтованих підходів, своєчасних, скоординованих і прогнозованих дій органів публічної влади України, з огляду на позитивний міжнародний і національний досвід¹. У процесі правового врегулювання цієї важливої складової відновлення територіальної цілісності держави, важливе встановлення керівних принципів реінтеграції тимчасово окупованих територій України.

Принципи реінтеграції тимчасово окупованих територій України представляють собою керівні, основоположні ідеї та цінності покладені в основі відповідного процесу. Вони є основою для формування політики держави щодо реінтеграції деокупованих територій та сприяють забезпеченню справедливості в цьому процесі.

Принципи характеризуються нормативністю й найвищою стабільністю, високим рівнем узагальнення й абстрагування, фундаментальністю, що дозволяє їм виконувати регулятивну, системоутворюючу, інформаційну, правовиховну, пізнавальну й ціннісну функції. Принципи жорстко не фіксують зміст поведінки, вони здатні більш швидко реагувати на зміни суспільного життя, а отже застосування і тлумачення норм права має відбуватися відповідно до принципів права. Іншими словами, принципи є своєрідною системою координат, у рамках якої розвивається право, є втіленням результату раціонального наукового осмислення закономірностей розвитку права, і одночасно є вектором, який визначає напрямок його розвитку². Реалізація керівних принципів реінтеграції тимчасово окупованих територій України дозволить гармонізувати цей процес, організувати його максимально гуманним, безпечним та «доброзичливим», а також досягти оптимального співвідношення витрачених ресурсів та отриманих результатів.

В численних законопроектах, розроблених з метою врегулювання питань реінтеграції запропоновані різні підходи щодо переліку принципів цього процесу.

Н. Шаптала та Н. Камінська зауважують, що на розгляді у Парламенті протягом тривалого часу знаходиться значна кількість проектів законів і постанов стосовно врегулювання питань деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій. Активною є робота в цьому напрямі профільного Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій України, національних меншин і міжнаціональних відносин. З-поміж законодавчих ініціатив слід виокремити проекти законів «Про засади реінтеграції тимчасово непідконтрольних територій України» (№ 5844-1), «Про особливості державної політики перехідного періоду» (№ 5844-2), «Про

¹ Шаптала Н. К., Камінська Н. В. Державна політика України з питань тимчасово окупованих територій: проблеми концептуалізації в сучасному науковому дискурсі. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2022. № 1 (23). С. 59.

² Бахновська І. П. Риси принципів права: теоретичні аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Серія ПРАВО. Вип. 23. Ч. I. Т. 1. С. 21.

державну політику у сфері подолання наслідків збройної агресії Російської Федерації проти Державного суверенітету України» (№ 5271), «Про особливості державної політики щодо встановлення заборони для окремих категорій осіб публічних висловлювань щодо заперечення окремих міжнародних злочинів або виправдання дій їх організаторів, збройної агресії Російської Федерації і тимчасової окупації частини території України, щодо заборони та обмеження взаємодії і зв'язків таких осіб з органами влади і посадовими особами Російської Федерації та незаконними органами (посадовими особами), створеними на тимчасово окупованих територіях України» (№ 5165), «Про статус і соціальний захист мирних (цивільних) громадян, які постраждали внаслідок бойових дій чи збройних конфліктів» (№ 1115), «Про деокупацію (формула Свободи)» (№ 5093), «Про підвищення державної підтримки та соціального захисту осіб, які постійно проживають на території населених пунктів Луганської та Донецької областей, що розташовані на лінії зіткнення» (№ 7103) тощо. Так само численними є відповідні законопроекти про внесення змін до законів України «Про особливий порядок місцевого самоврядування в окремих районах Донецької та Луганської областей», «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях», «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» тощо¹. На сьогодні все ж відсутня єдина і офіційна концепція принципів реінтеграції тимчасово окупованих територій України, які б були покладені у основу відповідного механізму.

Процес реінтеграції тимчасово окупованих територій України має бути підпорядкований міжнародним стандартам прав людини і верховенства права. Міжнародні стандарти, що закріплені у ключових міжнародних актах, надають загальне розуміння керівних цінностей, які мають бути дотримані в процесі реінтеграції. Такі стандарти закріплені Загальною декларацією прав людини від 1948 р., Міжнародним пактом про громадянські та політичні права від 1966 р., Міжнародним пактом про економічні, соціальні та культурні права від 1966 р., Європейською конвенцією про права людини від 1950 р., Конвенцією про запобігання злочину геноциду та покарання за нього від 1948 р., Конвенцією ООН про права дитини від 1989 р. та ін.

ООН розроблено Комплексні стандарти щодо роззброєння, демобілізації та реінтеграції. Підхід ООН до роззброєння, демобілізації та реінтеграції підпорядковується п'ятьом всеосяжним принципам: 1) орієнтованість на населення; 2) гнучкість, прозорість та підзвітність; 3) здійснення під відповідальність країни; 4) комплексний характер; 5) належне планування. Ключовими принципами підходу ООН до РДР є відсутність дискримінації і справедливе та рівне ставлення до усіх учасників

¹ Шаптала Н. К., Камінська Н. В. Державна політика України з питань тимчасово окупованих територій: проблеми концептуалізації в сучасному науковому дискурсі. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2022. № 1 (23). С. 60.

та бенефіціарів¹. Вказані загальні принципи є актуальними для їх імплементації в Україні, але існує потреба в осмисленні низки спеціальних принципів, орієнтованих на українські реалії.

В урядовому законопроекті «Про особливості державної політики перехідного періоду» (№ 5844-2) запропоновано наступні основні засади державної політики перехідного періоду: верховенство права та повага до людської гідності; унітарність та територіальна цілісність України; дотримання принципів і норм міжнародного права; забезпечення прав і свобод людини і громадянина; захист осіб, постраждалих внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України, відшкодування завданої їм майнової та моральної (немайнової) шкоди; рівність перед законом, гендерна рівність, інклюзивність та усунення процедурних, інституційних і соціальних бар'єрів, недискримінація та запровадження позитивних дій; непорушність та забезпечення права власності; невідворотність покарання за злочини, що визнаються в міжнародному праві як найбільш серйозні злочини; пріоритетність заходів, спрямованих на звільнення Російською Федерацією, окупаційними силами та окупаційними адміністраціями Російської Федерації всіх неправомірно утримуваних осіб; забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб; забезпечення прав корінних народів; забезпечення прав національних меншин; залучення до формування та реалізації державної політики перехідного періоду інститутів громадянського суспільства і груп населення, які зазнали негативного впливу внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України; неповторення окупації². Однак, більшість вказаних засад, не зважаючи на їх актуальність та обґрунтованість, за своїм змістом є завданнями політики реінтеграції, що свідчить про недостатню увагу до правил законодавчої техніки.

В правничій літературі наявні ідеї щодо окремих принципів реінтеграції, але вони потребують систематизації.

Автори аналітичного звіту «Політики реінтеграції тимчасово окупованих територій: моделі, сценарії, дискусії, досвід» зауважують, що політика реінтеграції є комплексною і потребує врегулювання великої кількості питань, серед яких ті, що вказують на принципи її побудови. Зокрема це: акцент на «боротьбі за людей» як засадничому принципі і ядрі політики реінтеграції тимчасово окупованих територій; дотримання принципів доказовості політики; критичний аналіз міжнародного досвіду; врахування як довгострокових цілей та державних / національних інтересів, так і громадської думки при розробці політик; підвищення рівня координації між різними державними органами; співпраця з громадянським суспільством³. Політика реінтеграції тимчасово окупованих територій

¹ Практичний посібник із комплексних стандартів щодо роззброєння, демобілізації та реінтеграції / ООН. [б.в.], 2014. С. 45.

² Про особливості державної політики перехідного періоду : проєкт Закону України від 09.08.2021 р. № 5844. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72625.

³ Політики реінтеграції тимчасово окупованих територій: моделі, сценарії, дискусії, досвід: аналітичний звіт / А. Осипчук, А. Суслів, С. Шулімов, М. Яковлев. URL: <https://spa.ukma.edu.ua/wp->

України повинна мати чітке обґрунтування її принципів, щоб досягти ефективного та справедливого підходу.

О. Балуєва та О. Келембет пропонують принципами відновлення деокупованих територій вважати послідовне планування поліцентричної функціональної структури; досягнення довгострокового ефекту шляхом реалізації короткострокових проєктів; інтеграційний підхід до відновлення умов життя в регіоні; принцип взаємодоповнення для уникнення протиріч у реабілітації деокупованих територій¹. Полчанов А. зауважує, що основними вихідними положеннями (принципами) постконфліктного відновлення також є: послідовна зміна пріоритетів (так першочерговим є забезпечення безпеки в регіоні, потім запуск економіки, налагодження системи державного управління, забезпечення верховенства права та особистого розвитку людини); конкретність одержаних результатів протягом коротких проміжків часу та їх відповідність довгостроковій перспективі; відкритість процесу як основи для підвищення зацікавленості міжнародних організацій та провідних країн². Слід зауважити, що поняття «постконфліктне відновлення» є змістовно вужчим ніж «реінтеграція територій». Багатоаспектна політика реінтеграції серед іншого включає постконфліктне відновлення територій, але не обмежується ним. Отож принципи постконфліктного відновлення є лише складовою системи принципів реінтеграції.

Ю. Смелянський визначає наступні принципи реінтеграції українських територій: принцип терміновості (перехідний період не може тривати нескінченно); принцип кадрової субсидіарності (максимально можливий обсяг апарату управління формується переважно з місцевого населення); принцип справедливості, примирення, неупередженості та рівного ступеня відповідальності; принцип рівних можливостей у розвитку (всі українські регіони та території мають рівні можливості та підтримку для свого соціально-економічного розвитку); принцип випереджувального розвитку та експериментальності (впровадження випереджального соціально-економічного розвитку); принцип єдності політичної нації та єдиного економічного простору (мешканці звільнених територій України розвиваються та живуть у єдиному культурному, освітньому, правовому, конфесійному просторах України)^{3 4}. Погоджуючись з позицією експерта, зауважимо на доцільності виділення групи загальних і групи спеціальних принципів реінтеграції тимчасово окупованих територій України.

Ефективність реінтеграції може бути досягнута лише завдяки

content/uploads/2021/10/Reintegration-Policies-UA.pdf.

¹ Балуєва О.В., Келембет О.С. Методичні принципи відновлення деокупованих територій. *Причорноморські економічні студії*. 2016. Вип. 8. С. 43.

² Полчанов А. Ю. Постконфліктне відновлення як система. *Економіка та держава*. 2017. № 5. С. 35.

³ Смелянський Ю. Про деякі теоретичні та практичні аспекти реінтеграції. URL: <https://www.voicecrimea.com.ua/main/mainnews/articles/analitycs/pro-deyaki-teoretichni-ta-praktichni-aspekti-reintegraci%D1%97.html>.

⁴ Наливайко Л. Р. Інформаційна безпека та інформаційна політика в Україні: конституційно-правовий аспект. *Вісник Запорізького державного університету*. 2003. № 1. С. 63.

розвитку місцевих громад та досягненню балансу між державною допомогою і самостійними громадянськими ініціативами. Окрім заходів по відновленню та підвищенню якості соціальних послуг, інфраструктури та місцевої економіки, потрібно приділяти увагу сегментам проблеми, які саме спричинили конфлікт. Реінтеграція має призвести до зміцнення потенціалу держави та громадянського суспільства в зоні конфлікту. Для формування ж ефективної стратегії з реінтеграції, необхідно проаналізувати та врахувати причини виникнення загроз національній безпеці, характер конфлікту та механізми його врегулювання, здатність держави до національного захисту та можливий вплив репатріації на процес реконструкції та примирення^{1 2 3}. Заплановані заходи у рамках реінтеграції тимчасово окупованих територій України мають бути синхронізовані на всіх рівнях (місцевому, регіональному та національному) і повинні містити синергетичні підходи у взаємодії з органами державної влади, складниками сектору безпеки і оборони, органами місцевого самоврядування, органами прокуратури, громадськими об'єднаннями та релігійними організаціями⁴. Ключовою цінністю є безпека населення^{5 6 7} і недопущення проявів насильства, уникнення державного примусу.

До загальних принципів реінтеграції тимчасово окупованих територій України пропонується віднести: верховенство права та законність, демократизм, гуманізм, оперативність, ефективність та доцільність, прозорість та відкритість, обґрунтованість, плановість, координованість, передбачуваність, послідовність та ін.

Спеціальними принципами реінтеграції тимчасово окупованих територій України можуть бути визначені: принцип пріоритету національних інтересів; принцип відповідальності української держави за реінтеграцію та її результати; принцип дотримання принципів і норм міжнародного права у процесі реінтеграції; принцип справедливості та неупередженості; принцип терміновості та невідкладності; принцип синхронізованості; принцип пріоритету розвитку громад; принцип недопущення насильства; орієнтованість на інтереси населення; недопущення дискримінації та забезпечення інклюзивності; недопущення

¹ Ржевська Н. Моделі реінтеграції окупованих територій: світовий досвід та український варіант. *Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI*. 2019. № 1. С. 99.

² Наливайко Л.Р., Вітвіцький С. С. Право на доступ до публічної інформації в контексті контролю громадян за діяльністю держави. *Право і суспільство*. 2014. № 2. С. 29.

³ Наливайко Л.Р., Мінакова Є.В. Забезпечення доступу внутрішньо переміщених осіб до виборчих прав на місцевому рівні (на основі досвіду проведення місцевих виборів 2020 року): теоретико-прикладний аспект. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. Спеціальний випуск. 2021. № 2. С. 33.

⁴ Скобельська О.Р. Шляхи деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій і відновлення довіри населення до держави Україна. *Нове українське право*. 2023. № 4. С. 98.

⁵ Мінакова Є. В. Інституційна спроможність органів місцевого самоврядування щодо інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючій громаді: правові та практичні аспекти. *Наукові інновації та передові технології*. 2023. №12 (26). С.247.

⁶ Мінакова Є.В. Інституційна система забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану: теоретичні та правові аспекти. *Наука і техніка сьогодні*. 2023. №12 (26). С. 201.

⁷ Наливайко І. Ефективність правового регулювання соціальних стандартів та гарантій: проблеми та перспективи. *Наукові перспективи*. 2023. № 7 (37). С. 496.

повторної окупації; застосування концепції перехідного правосуддя; залучення інститутів громадянського суспільства та міжнародних організацій.

Однак, запропонований перелік загальних та спеціальних принципів реінтеграції тимчасово окупованих територій України не слід вважати вичерпним та повним. Принципи реінтеграції тимчасово окупованих територій України потребують подальших комплексних досліджень, особливо в частині міжнародного досвіду їх реалізації.

Висновки. Принципи реінтеграції тимчасово окупованих територій України представляють собою керівні, основоположні ідеї та цінності покладені в основі відповідного процесу. Вони є основою для формування політики держави щодо реінтеграції деокупованих територій та сприяють забезпеченню справедливості в цьому процесі.

До загальних принципів реінтеграції тимчасово окупованих територій України пропонується віднести: верховенство права та законність, демократизм, гуманізм, оперативність, ефективність та доцільність, прозорість та відкритість, обґрунтованість, плановість, координованість, передбачуваність, послідовність та ін. Спеціальними принципами реінтеграції тимчасово окупованих територій України можуть бути визначені: принцип пріоритету національних інтересів; принцип відповідальності української держави за реінтеграцію та її результати; принцип дотримання принципів і норм міжнародного права у процесі реінтеграції; принцип справедливості та неупередженості; принцип терміновості та невідкладності; принцип синхронізованості; принцип пріоритету розвитку громад; принцип недопущення насильства; орієнтованість на інтереси населення; недопущення дискримінації та забезпечення інклюзивності; недопущення повторної окупації; застосування концепції перехідного правосуддя; залучення інститутів громадянського суспільства та міжнародних організацій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балуєва О.В., Келембет О.С. Методичні принципи відновлення деокупованих територій. *Причорноморські економічні студії*. 2016. Вип. 8. С. 41-44.
2. Бахновська І. П. Риси принципів права: теоретичні аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Серія ПРАВО. Випуск 23. Частина I. Том 1. С. 18-22.
3. Мінакова Є. В. Інституційна спроможність органів місцевого самоврядування щодо інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючій громаді: правові та практичні аспекти. *Наукові інновації та передові технології*. 2023. №12 (26). С.245-255.
4. Мінакова Є.В. Інституційна система забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб в умовах воєнного стану: теоретичні та правові аспекти. *Наука і техніка сьогодні*. 2023. №12 (26). С. 201.

5. Наливайко І. Ефективність правового регулювання соціальних стандартів та гарантій: проблеми та перспективи. *Наукові перспективи*. 2023. № 7 (37). С. 494-509.

6. Наливайко Л. Р. Інформаційна безпека та інформаційна політика в Україні: конституційно-правовий аспект. *Вісник Запорізького державного університету*. 2003. № 1. С. 60-65.

7. Наливайко Л.Р., Вітвіцький С. С. Право на доступ до публічної інформації в контексті контролю громадян за діяльністю держави. *Право і суспільство*. 2014. № 2. С. 28-33.

8. Наливайко Л.Р., Мінакова Є.В. Забезпечення доступу внутрішньо переміщених осіб до виборчих прав на місцевому рівні (на основі досвіду проведення місцевих виборів 2020 року): теоретико-прикладний аспект. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. Спеціальний випуск*. 2021. № 2. С. 31-36.

9. Політики реінтеграції тимчасово окупованих територій: моделі, сценарії, дискусії, досвід: аналітичний звіт / А. Осипчук, А. Суслов, С. Шулімов, М. Яковлев. URL: <https://spa.ukma.edu.ua/wp-content/uploads/2021/10/Reintegration-Policies-UA.pdf>.

10. Полчанов А. Ю. Постконфліктне відновлення як система. *Економіка та держава*. 2017. № 5. С. 33-39.

11. Практичний посібник із комплексних стандартів щодо роззброєння, демобілізації та реінтеграції / ООН. [б.в.], 2014. 248 с.

12. Про особливості державної політики перехідного періоду: проект Закону України від 09.08.2021 р. № 5844. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72625.

13. Ржевська Н. Моделі реінтеграції окупованих територій: світовий досвід та український варіант. *Acta de Historia & Politica: Saeculum XXI*. 2019. № 1. С. 96-106.

14. Скобельська О.Р. Шляхи деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій і відновлення довіри населення до держави Україна. *Нове українське право*. 2023. № 4. С. 94-99.

15. Смелянський Ю. Про деякі теоретичні та практичні аспекти реінтеграції. URL: <https://www.voicecrimea.com.ua/main/mainnews/articles/analytics/pro-deyaki-teoretichni-ta-praktichni-aspekti-reintegraci%D1%97.html>.

16. Шаптала Н. К., Камінська Н. В. Державна політика України з питань тимчасово окупованих територій: проблеми концептуалізації в сучасному науковому дискурсі. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2022. № 1 (23). С. 57-69.

Стаття надійшла до редакції 10.11.2023

Yevheniia V. MINAKOVA,

PhD in Law, Associate Professor

(Dnipro State University of Internal Affairs, Dnipro, Ukraine)

PRINCIPLES OF REINTEGRATION OF THE TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORIES OF UKRAINE: THEORETICAL AND LEGAL ASPECTS

The article substantiates the principles of reintegration of the temporarily occupied territories of Ukraine and the prospects for its legal consolidation.

In the process of legal regulation of the mechanism for restoring the territorial integrity of the state, it is important to establish the leading principles of reintegration of the temporarily occupied territories of Ukraine.

It was determined that the principles of reintegration of the temporarily occupied territories of Ukraine are guiding, fundamental ideas and values that underlie the relevant process. They are the basis for the formation of state policy on the reintegration of de-occupied territories and contribute to ensuring justice in this process.

The proposed general principles of reintegration of the temporarily occupied territories of Ukraine include: the rule of law and legality, democracy, humanism, efficiency, effectiveness and expediency, transparency and openness, reasonableness, planning, coordination, predictability, consistency, etc.

The special principles of reintegration of the temporarily occupied territories of Ukraine can be defined as: the principle of priority of national interests; the principle of responsibility of the Ukrainian state for reintegration and its results; the principle of compliance with the principles and norms of international law in the process of reintegration; the principle of fairness and impartiality; the principle of urgency and urgency; principle of synchronization; the principle of prioritizing community development; the principle of non-violence; orientation to the interests of the population; non-discrimination and ensuring inclusiveness; prevention of re-occupation; application of the concept of transitional justice; involvement of civil society institutions and international organizations.

The process of reintegration of the temporarily occupied territories of Ukraine must take place in compliance with international standards of human rights and the rule of law. . The principles of reintegration of the temporarily occupied territories of Ukraine require further comprehensive research, especially considering the international experience of their implementation.

Keywords: *general and special principles, territorial integrity, de-occupation, reintegration mechanism, temporarily occupied territories, human rights and freedoms*

Володимир Васильович ЮР'ЄВ*(Науково-дослідний інститут публічного права, м. Київ)***МІСЦЕ НОРМ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА В СИСТЕМІ ПРАВОВИХ ЗАСАД
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБЛАСНИМИ ВІЙСЬКОВИМИ АДМІНІСТРАЦІЯМИ
УКРАЇНИ РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ**

В статті, спираючись на аналіз норма чинного законодавства, сформульовано авторський підхід щодо визначення поняття «адміністративно-правового регулювання забезпечення обласними військовими адміністраціями України правового режиму воєнного стану». Виділено систему нормативно-правових актів різної юридичної сили, норми яких спрямовані на регулювання суспільних відносин у досліджуваній сфері суспільного життя. Обґрунтовано, що в системі правових засад забезпечення обласними військовими адміністраціями України режиму воєнного стану ключове місце належить нормам адміністративної галузі права.

Встановлено, що адміністративно-правове регулювання забезпечення обласними військовими адміністраціями України правового режиму воєнного стану – це оснований на нормах адміністративної галузі права регулюючий та упорядковуючий вплив на суспільно-правові відносини, що виникають у сфері діяльності досліджуваних суб'єктів з метою формування і підтримки ними належних правових та організаційних умов функціонування воєнного стану за рахунок використання імперативного методу, який в свою чергу передбачає обов'язковість дотримання юридичних приписів та допускає застосування примусових заходів до учасників таких відносин.

Констатовано, що в системі правових засад забезпечення правового режиму воєнного стану обласними військовими адміністраціями ключове місце відводиться нормам адміністративної галузі права, адже саме за допомогою останніх: визначається адміністративно-правовий статус обласних військових державних адміністрацій, їх повноважень та владного інструментарію; забезпечується організація реалізації заходів забезпечення воєнного стану уповноваженими суб'єктами; регулюється взаємодія військових адміністрацій з іншими учасниками відносин, які виникає як результат введення режиму воєнного стану; окреслюються сфери і території відання військових адміністрацій тощо. Таким чином, нормами представлених правових засад встановлюються особливості діяльності зазначених суб'єктів в межах державно-владного механізму, їх правова роль серед органів державної влади, а також посадових осіб залучених до виконання завдань воєнного стану, а також порядок виконання ними адміністративних повноважень.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, воєнний стан, правовий режим, адміністративне право, правові засади.

Постановка проблеми. В умовах розбудови України як демократичної, незалежної, правової держави, дуже важливим моментом є якісне визначення становища учасників суспільно-правових відносин, особливо у сфері виконання державних функцій. Існування необхідних, чітко сформульованих нормативно-правових документів (правових засад) та побудованого на їх основі адміністративно-правового регулювання роботи представників публічного сектору – це запорука законності, гуманізму та поваги держави та її представників до кожної людини і громадянина. Особливо гостро дане питання постає в умовах воєнного стану, коли допускається легальне обмеження прав і свобод особистості. Дуже важливо, щоб суб'єкти реалізації і забезпечення цього правового режиму, здійснювали надані їм повноваження не порушуючи межі доступної компетенції використовуючи виключно визначений для них спектр прав. Безумовно, це все в повній мірі стосується діяльності обласних військових адміністрацій, зокрема щодо забезпечення та підтримки умов воєнного стану. На цей тимчасовий орган покладаються важливі, унікальні повноваження у сфері забезпечення дії правового режиму воєнного стану, які в обов'язковому порядку мають виконуватись ним з огляду на положення норм чинного законодавства у цій сфері.

Окремі проблемні питання, пов'язані із забезпеченням функціонування правового режиму воєнного стану, у своїх наукових працях розглядали Л. В. Вакарюк, О. А. Гусаров, С. О. Кириченко, А. Т. Комзюк, С. О. Кузніченко, М. М. Лобко, Т. П. Мінка, Т. Д. Тихомиров, О. А. Яковлев та багато інших. Втім, незважаючи на значний теоретичний доробок, в науковій літературі недостатньо опрацьованим є питання правових засад забезпечення обласними військовими адміністраціями України режиму воєнного стану.

Мета статті полягає у тому, щоб надати характеристику правовим засадам забезпечення обласними військовими адміністраціями України режиму воєнного стану та визначити місце серед них норм адміністративного права. Реалізація поставленої мети зумовлює виконання наступних завдань: визначити сутність та зміст адміністративно-правового регулювання; виділити нормативно-правові акти, які формують правові засади забезпечення правового режиму воєнного стану військовими державними адміністраціями; встановити місце в системі цих засад норм адміністративної галузі права.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження слід відзначити, що в науковій літературі термін «регулювати» визначається, як: 1) підкоряти певному порядку, правилу, упорядковувати; 2) встановлювати правильну, необхідну для роботи взаємодію частин механізму, пристрою, апарату і таке інше; 3) робити щось для отримання відповідних показників, відповідного ступеня чогось. В свою чергу правове регулювання має значення здійснюваного за допомогою всіх юридичних засобів владного впливу на суспільні відносини з метою їх упорядкування, закріплення,

охорони і розвитку. Крім того (окрім власне регулятивного впливу), право чинить також духовно-ідеологічний вплив на індивідуальну і суспільну свідомість (як у процесі правового регулювання, так і поза ним)¹.

Адміністративно-правове регулювання хоча і наділене особливостями класичного правового регулювання, втім володіє власною специфікою. Як пише О. Ю. Дрозд: «Адміністративно-правове регулювання являє собою дію норм адміністративного права у сфері, що обмежується його предметом. Тобто предмет адміністративно-правового регулювання становлять суспільні відносини, які тісно пов'язані зі сферою державного управління та реалізацією волі держави. Як правова категорія предмет виступає матеріальним критерієм розподілу права на його структурні елементи, а саме: галузі, підгалузі, інститути. Простіше кажучи, предмет адміністративно-правового регулювання відповідає на запитання про те, що регулюється даним правом, які суспільні відносини охоплюються межами його впливу»². О. Ш. Чомахашвілі наголосив: адміністративно-правове регулювання є похідною категорією загального правового регулювання, що має такі ознаки: 1) правове регулювання – різновид соціального регулювання; 2) за допомогою правового регулювання відносини між суб'єктами набувають певної правової форми, яка має державно-владний характер, тобто в юридичних нормах держава вказує міру можливої та належної поведінки; 3) правове регулювання має конкретний характер, тому що завжди пов'язане з реальними відносинами; 4) правове регулювання має цілеспрямований характер – спрямоване на задоволення законних інтересів суб'єктів права; 5) правове регулювання здійснюється за допомогою правових засобів, які забезпечують його ефективність; 6) правове регулювання гарантує доведення норм права до їх виконання³. Отже, адміністративно-правове регулювання найбільш правильно визначити, як специфічну форму правового регулювання. Його основою є норми та документи адміністративної галузі права, а об'єктом – суспільно-правові відносини, що виникають в розрізі діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, наприклад: відносини з питань взаємодії між представниками публічного сектору; відносини з приводу виконання функцій держави та місцевого самоврядування; тощо. В процесі адміністративно-правового регулювання застосовується

¹ Білодід І. К. Словник української мови : в 11 т. Т. 8. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1977. С. 480; Платоненко О. С. Правове регулювання суспільних відносин: теоретичні основи. Заборонні засоби регулювання суспільних відносин // Правове регулювання суспільних відносин: актуальні проблеми та вимоги сьогодення : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2017. С. 16; Кельман М., Кельман Р. Доктринальні підходи до розкриття поняття «правове регулювання». *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2023. № 3 (39). С. 13–20.

² Дрозд О. Ю. Співвідношення норм трудового та адміністративного права при регулюванні проходження державної служби в Україні : монографія. Дніпро : Видавничий дім «Гельветика», 2016. С. 176.

³ Чомахашвілі О. Ш. Адміністративно-правове регулювання охорони прав на промислові зразки в Україні : дис... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна». Ірпінь, 2008. С. 107.

імперативний метод упорядкування правовідносин, який передбачає обов'язковість приписів, можливість застосування примусових заходів до учасників цих відносин.

Таким чином, адміністративно-правове регулювання забезпечення обласними військовими адміністраціями України правового режиму воєнного стану – це оснований на нормах адміністративної галузі права регулюючий та упорядковуючий вплив на суспільно-правові відносини, що виникають у сфері діяльності досліджуваних суб'єктів з метою формування і підтримки ними належних правових та організаційних умов функціонування воєнного стану за рахунок використання імперативного методу, який в свою чергу передбачає обов'язковість дотримання юридичних приписів та допускає застосування примусових заходів до учасників таких відносин.

Забезпечення правового режиму воєнного стану є переплетінням суспільно-правових відносин різного змісту та між різними суб'єктами, у тому числі військовими адміністраціями, через що регламентовано великим колом правових засад, серед яких адміністративні займають найбільшу частину. Розпочати дослідження відповідних правових засад варто з Конституції України, в якій знаходять свого закріплення: загальні аспекти правової системи, поділу та функціонування державної влади; права, свободи та обов'язки людини і громадянина; порядок проведення виборів та референдуму в державі; правовий статус і повноваження вищих інституцій влади, ВРУ, КМУ, Президента України; принципи чинення правосуддя та територіальний устрій країни; роль місцевого самоврядування та ряд інших важливих питань. В розрізі проблеми забезпечення воєнного стану, Конституція визначає перелік суб'єктів, які уповноважені його вводити, а також особливості обмеження прав та свобод людини і громадянина під час дії правового режиму. Зокрема, встановлюється які саме правомочності є непорушними за будь-яких умов.

Конституція допускає, що частиною правової системи та джерелами права можуть бути визнані міжнародні документи, належним чином легалізовані в нашій державі шляхом їх прийняття ВРУ. Деякі міжнародні акти заслуговують на увагу, адже прямо стосуються забезпечення правового режиму воєнного стану, у тому числі воєнними адміністраціями. Наприклад, до правових засад, безперечно, відноситься Загальна декларація прав людини від 10.12.1948. Цікавий даний документ тим, що він виступає додатковою гарантією дотримання державою та її представниками ключових прав та інтересів людини, навіть в умовах надзвичайного періоду. Декларація констатує: всі люди народжуються вільними і рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю і повинні діяти у відношенні один до одного в дусі братерства. Кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого становища. Крім того, не повинно проводитися ніякого розрізнення

на основі політичного, правового або міжнародного статусу країни або території, до якої людина належить, незалежно від того, чи є ця територія незалежною, підопічною, несамоврядованою або як-небудь інакше обмеженою у своєму суверенітеті. Кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність¹.

Нормативно-правові документи законодавчого рівня на яких ґрунтується діяльність із забезпечення військовими адміністраціями воєнного стану в Україні, можна поділити на дві групи: основні та другорядні. В основну групу входить Закон України «Про правовий режим воєнного стану», що визначає зміст правового режиму воєнного стану, порядок його введення та скасування, правові засади діяльності органів державної влади, військового командування, військових адміністрацій, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій в умовах воєнного стану, гарантії прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб². Окрім того, у статті 15 зазначеного Закону вказується: «Військові адміністрації у своїй діяльності керуються Конституцією України, законами України «Про оборону України», «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію», «Про критичну інфраструктуру», цим Законом та іншими нормативно-правовими актами. Повноваження військових адміністрацій здійснюються ними в порядку, визначеному законами України для здійснення повноважень відповідних місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування, з урахуванням особливостей, встановлених цим Законом»³.

Групу другорядних законодавчих актів становлять документи, які прямо не відносяться до питання врегулювання правового режиму воєнного стану та не закріплюють правові засади діяльності військових адміністрацій, але при цьому регламентують суспільно-правові відносини прямо пов'язані із дією правового режиму та функціонуванням уповноважених суб'єктів в даній царині. Першими з них є Закони України «Про місцеві державні адміністрації» та «Про місцеве самоврядування в Україні», що регулюють роботу суб'єктів публічного управління на базі яких створюються військові адміністрації⁴.

До правових засад забезпечення військовими адміністраціями воєнного стану також відносяться окремі підзаконні нормативно-правові акти. Їх регулятивне значення виражається в тому, що вони видаються органами державної влади на виконання законів України, мають меншу юридичну силу та стосуються, переважно, організаційно-управлінських

¹ Загальна декларація прав людини : Міжнародний документ ООН. Декларація від 10.12.1948 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.

² Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250.

³ Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250.

⁴ Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09.04.1999 р. № 586-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 20. Ст. 190; Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.

питань реалізації положень законодавства в тій чи іншій сфері. Наприклад, Розпорядженням КМУ «Питання запровадження та забезпечення здійснення заходів правового режиму воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 №181-р. затверджено план реалізації конкретних заходів військового стану, а також завдання військовим адміністраціям із забезпечення належного здійснення останніх¹.

Висновки. Таким чином, на сьогоднішній день забезпечення обласними військовими адміністраціями правового режиму воєнного стану знаходить своє втілення у положеннях Конституції, а також ряду законодавчих та підзаконних актів. Проведений аналіз дає змогу констатувати, що в системі правових засад забезпечення правового режиму воєнного стану обласними військовими адміністраціями ключове місце відводиться нормам адміністративної галузі права, адже саме за допомогою останніх: визначається адміністративно-правовий статус обласних військових державних адміністрацій, їх повноважень та владного інструментарію; забезпечується організація реалізації заходів забезпечення воєнного стану уповноваженими суб'єктами; регулюється взаємодія військових адміністрацій з іншими учасниками відносин, яка виникає під час введення правового режиму воєнного стану; окреслюються сфери і території відання військових адміністрацій тощо. Таким чином, нормами представлених правових засад встановлюються особливості діяльності зазначених суб'єктів в межах державно-владного механізму, їх права роль серед органів державної влади, а також посадових осіб залучених до виконання завдань воєнного стану, а також порядок виконання ними адміністративних повноважень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білодід І. К. Словник української мови : в 11 т. Т. 8. Київ : Видавництво «Наукова думка», 1977. С. 480.
2. Дрозд О. Ю. Співвідношення норм трудового та адміністративного права при регулюванні проходження державної служби в Україні : монографія. Дніпро : Видавничий дім «Гельветика», 2016. 420 с.
3. Загальна декларація прав людини : Міжнародний документ ООН. Декларація від 10.12.1948 р. *Офіційний вісник України*. 2008. № 93. Ст. 3103.
4. Кельман М., Кельман Р. Доктринальні підходи до розкриття поняття «правове регулювання». *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2023. № 3 (39). С. 13–20.
5. Питання запровадження та забезпечення здійснення заходів правового режиму воєнного стану в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.02.2022 р. № 181-р. *Офіційний вісник України*. 2022. № 39. Ст. 2109.

¹ Питання запровадження та забезпечення здійснення заходів правового режиму воєнного стану в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 24.02.2022 р. № 181-р. *Офіційний вісник України*. 2022. № 39. Ст. 2109.

6. Платоненко О. С. Правове регулювання суспільних відносин: теоретичні основи. Заборонні засоби регулювання суспільних відносин // Правове регулювання суспільних відносин: актуальні проблеми та вимоги сьогодення : Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2017. С. 16–18.
7. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1997. № 24. Ст. 170.
8. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09.04.1999 р. № 586-XIV. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 20. Ст. 190.
9. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 28. Ст. 250.
10. Чомахашвілі О. Ш. Адміністративно-правове регулювання охорони прав на промислові зразки в Україні : дис... канд. юрид. наук : 12.00.07 / Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна». Ірпінь, 2008. 217 с.

Стаття надійшла до редакції 07.10.2023

Volodymyr V. YURYEV

(Research Institute of Public Law, Kyiv, Ukraine)

THE PLACE OF ADMINISTRATIVE LAW STANDARDS IN THE SYSTEM OF LEGAL BASES FOR ENSURING THE MARTIAL STATE REGIME BY REGIONAL MILITARY ADMINISTRATIONS OF UKRAINE

It has been established that the administrative and legal regulation of the provision of the legal regime of martial law by the regional military administrations of Ukraine is a regulatory and structuring influence on the social and legal relations arising in the field of activity of the studied subjects, based on the norms of the administrative branch of law, with the aim of forming and maintaining proper legal and organizational conditions for the functioning of martial law due to the use of the imperative method, which in turn provides for the obligation to comply with legal prescriptions and allows the application of coercive measures to the participants of such relations.

It has been established that in the system of legal foundations for ensuring the legal regime of martial law by regional military administrations, the key place is given to the norms of the administrative field of law, because it is with the help of the latter: the administrative-legal status of regional military state administrations, their powers and power tools is determined; the organization of the implementation of measures to ensure martial law by authorized subjects is ensured; the interaction of military administrations with other participants in relations that arise as a result of the introduction of martial law is regulated;

spheres and territories of military administrations, etc. are outlined. Thus, the norms of the presented legal bases establish the specifics of the activities of the mentioned entities within the framework of the state-power mechanism, their legal role among state authorities, as well as officials involved in the implementation of martial law tasks, as well as the procedure for their performance of administrative powers.

Key words: *administrative and legal regulation, martial law, legal regime, administrative law, legal principles.*

Віктор Миколайович ПЛАХТІЙ*(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)*

ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЗАХОДІВ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРИМУСУ В ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ПРАВОПОРЯДКУ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

У статті, спираючись на аналіз наукових поглядів вчених, сформовано авторське бачення щодо ключових характеристик поняття засобів адміністративного примусу. Запропоновано власний підхід щодо розуміння заходи адміністративного примусу в діяльності Військової служби правопорядку у Збройних Силах України. З'ясовано, що заходи адміністративного примусу в діяльності Служби правопорядку – це визначені адміністративним законодавством засоби (переважно фізичного та психологічного) впливу на осіб, які становлять загрозу для порушників правопорядку в ЗСУ, які, за наявності передбачених правовими нормами умов та в установленому обсязі та порядку, застосовуються уповноваженими військовослужбовцями з метою попередження та/або припинення таких протиправних дій.

Аргументовано, що особливостями таких заходів є: по-перше, мета застосування – запобігання та припинення правопорушень у ЗСУ; захист життя, здоров'я, прав і законних інтересів військовослужбовців, військовозобов'язаних під час проходження ними зборів; працівників ЗСУ, а також майна ЗСУ від розкрадання та інших протиправних посягань; по-друге, територіальна сфера їх застосування: місця дислокації військових частин, військові навчальні заклади, установи та організації (військові частини), військові містечка, вулиця та громадські місця, а також військові об'єкти в разі участі у протидії диверсійним проявам і терористичним актам на таких об'єктах; по-третє, суб'єкт застосування – виключно військовослужбовці, які пройшли добір та перевірку щодо професійної придатності до служби та отримали професійну підготовку за фаховими напрямками у Навчальному центрі та призначені на відповідні посади у Службі правопорядку.

Ключові слова: адміністративно-правові заходи, примус, Військова служба правопорядку, Збройні сили України.

Постановка проблеми. Однією із ключових ознак будь-якого правоохоронного органу (формування) є можливість застосування ним заходів примусу для виконання покладених завдань. Не виключенням у даному контексті є Військова служба правопорядку у Збройних Силах України. В процесі діяльності даного правоохоронного формування у складі ЗСУ, заходи адміністративного примусу мають важливе значення. Разом із

тим, застосування таких заходів супроводжується низкою проблем, в тому числі й теоретичного характеру. Зазначене, перш за все, обумовлено неоднозначністю розуміння сутності та особливостей поняття «заходи адміністративного примусу». Розкриттю сутності останнього в розрізі діяльності Військової служби правопорядку у Збройних Силах України і буде присвяченого представлено наукове дослідження.

Окремі проблемні питання, присвячені діяльності Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, в своїх наукових працях розглядали Ю. В. Гаруст, Г. М. Гнатюк, В. М. Коломієць, А. Т. Комзюк, О. П. Котляренко, А. М. Куліш, С. П. Мокляк, І. О. Остапенко, Б. М. Ринажевський, А. А. Соболев, П. М. Фівкін, Т. К. Черторизька, В. М. Шемаєв та багато інших. Разом із тим, незважаючи на значну кількість теоретичних здобутків, в науковій літературі дослідження заходів адміністративного примусу в діяльності Військової служби правопорядку у Збройних Силах України залишається малодослідженим.

Мета статті полягає у тому, щоб визначити поняття та розкрити особливості заходів адміністративного примусу в діяльності Військової служби правопорядку у Збройних Силах України. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити наступні завдання: розкрити загальнотеоретичні підходи щодо розуміння понять «примус» та «адміністративний примус»; з'ясувати зміст категорії «заходи адміністративного примусу»; виділити засоби та заходи адміністративного примусу в діяльності Військової служби правопорядку у Збройних Силах України.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження відзначимо, що примус авторами тлумачного словника української мови розглядається, як: натиск з чийогось боку; примушування; зумовлена кимсь або чимсь необхідність діяти певним способом, незалежно від бажання; натиск, обумовлений законом¹. Тобто в загальносемантичному розумінні примус – це подолання волі, нав'язування волі одного суб'єкта іншій особі. Адміністративний примус в широкому розумінні, на погляд С. П. Корнійчука, – це система примусових заходів, які застосовуються органами публічної адміністрації у різних сферах суспільних відносин та регулюються адміністративно-правовими нормами². Разом із цим слід підкреслити, що адміністративні норми не реалізують, а лише закріплюють можливість реалізації заходів примусу.

М. Б. Міщенко адміністративний примус визначає як особливий різновид державно-правового примусу, тобто визначений нормами адміністративного права комплекс заходів щодо фізичних та юридичних осіб, які виражаються у вигляді особистих, майнових, організаційних обмежень їх прав, свобод та інтересів у випадках вчинення цими особами

¹ Словник української мови : [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. 7 : Поїхати-Приробляти. 1976. С. 682.

² Корнейчук С.П. Система заходів адміністративного примусу, що застосовуються органами Державної виконавчої служби. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки.* 2017. Т. 28 (67). № 2. С. 28.

протиправних діянь (у сфері відносин публічного характеру) або в умовах надзвичайних обставин у межах окремого адміністративного провадження задля превенції та припинення протиправних діянь, забезпечення провадження в справах про правопорушення, притягнення винних осіб до відповідальності, попередження та локалізації наслідків надзвичайних ситуацій¹. Такі заходи застосовуються в доволі широкому колі правовідносин і залежать насамперед від правового статусу суб'єкта, що їх реалізує.

Р. С. Мельник наголошує на тому, що адміністративний примус – поняття досить неоднорідне і складається з сукупності адміністративно-правових засобів примусового впливу, які застосовуються широким колом уповноважених суб'єктів з метою охорони та зміцнення громадського порядку і громадської безпеки, боротьби з правопорушеннями. Під адміністративним примусом автор розуміє застосування передбачених адміністративно-правовими нормами заходів впливу до правозобов'язаних суб'єктів, які піддаються дії їх негативних наслідків морального, особистісного, майнового, організаційного чи іншого характеру з метою попередження чи припинення протиправних дій, подолання їх шкідливих наслідків, покарання за вчинення правопорушення, а також забезпечення громадського порядку і громадської безпеки². Таким чином, автор наголошує на методологічній природі примусу, який є не самоціллю, а вимушеною необхідністю, засобом забезпечити досягнення визначених цілей. Заходи адміністративного примусу спрямовані на корекцію поведінки осіб, що відбувається поза межами їх волі, щодо унеможливлення скоєння ними протиправних діянь.

О. І. Бочек заходи адміністративного примусу в діяльності поліції розуміє, як соціально спрямовану, просторово-часову, причинно-наслідкову діяльність поліції, її органів та їхніх посадових осіб, направлених на запобігання і припинення адміністративних та кримінальних правопорушень, ліквідацію наслідків протиправної поведінки шляхом застосування до правопорушника передбачених законом заходів реагування з метою охорони та захисту прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки та порядку³. Авторка підкреслює причинно-наслідковий зв'язок об'єктивної реальності із діяльністю уповноважених на застосування примусових заходів суб'єктів для досягнення визначених законодавством цілей.

В. О. Іванцов та О. В. Джафарова адміністративний примус розглядають, як застосування уповноваженими державними органами виконавчої влади (в деяких випадках суддями, а в деяких випадках і

¹ Міщенко В. Б. Поняття та ознаки адміністративного примусу // Актуальні проблеми сучасної науки і правоохоронної діяльності : Матер. наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 травня 2018). Харків, 2018. С. 98.

² Мельник Р. С. Забезпечення законності застосування заходів адміністративного примусу, не пов'язаних з відповідальністю : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2002. С. 12.

³ Бочек О. І. Адміністративно-правові засади застосування поліцейських заходів примусового характеру в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ, 2021. С. 13.

громадськими об'єднаннями) до фізичних та юридичних осіб, які не перебувають в їх підпорядкуванні, незалежно від волі і бажання останніх, передбачених нормами публічного права заходів впливу морального, майнового, організаційного та особистісного характеру у випадках вчинення або загрози вчинення особами правопорушення, або в умовах надзвичайних обставин з метою охорони суспільних відносин, що виникають у сфері державного управління, шляхом попередження і припинення правопорушень, покарання за їх вчинення, а також попередження та ліквідації наслідків надзвичайних обставин та підтримання громадського порядку у разі їх виникнення за допомогою спрощеного, оперативного адміністративного впровадження. Зовнішніми формами прояву адміністративного примусу виступають його заходи¹. Таким чином, автори значно розширюють коло тих суб'єктів, які мають право застосовувати адміністративний примус та наголошують на тому, що такі заходи застосовуються всупереч волі та бажання осіб, на яких вони спрямовані.

Примус, в правовій літературі, відносять до одного з найважливіших атрибутів державної влади. На думку С. Л. Дембіцької, він (примус) є знаряддям забезпечення безумовного виконання приписів правових норм усіма членами суспільства. Застосування адміністративного примусу завжди поєднується із широким використанням багатограних виховних засобів, з активним формуванням правосвідомості, нетерпимого ставлення до антигромадських вчинків та використовується в державному управлінні для охорони суспільних відносин, що виникають у цій сфері державної діяльності. Він є правовим засобом захисту суспільних відносин від протиправних дій, відновлення правомірного стану, забезпечення можливості практичної охорони громадського порядку, а також покарання винних осіб, які скоїли адміністративні правопорушення². Разом із цим адміністративний примус не повністю ототожнюють з державним примусом, він є важливим, але лише одним з різновидів останнього. В правовій літературі підкреслюють, що він характеризується всіма ознаками, притаманними державному примусу, а саме: правозастосовна діяльність, направлена на охорону правопорядку; реалізація примусового впливу в рамках охоронних правовідносин тощо. Разом із цим адміністративний примус відрізняється від інших видів державного примусу тим, що його заходи можуть застосовуватися як при вчиненні протиправних діянь, так і при настанні особливих умов, передбачених законодавством, коли відповідні заходи використовуються з метою попередження виникнення шкідливих наслідків, їх локалізації, а також для профілактики протиправних діянь³. Доцільно підкреслити справедливість висновків В. Кареліна про те,

¹ Іванцов В. О., Джафарова О. В. Проблеми класифікації заходів адміністративного примусу. *Актуальні проблеми державного управління*. 2007. № 1 (31). С. 61.

² Дембіцька С. Л. Державний та адміністративний примус: загальнотеоретичні поняття та ознаки. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : Юридичні науки. 2016. № 845. С. 254.

³ Калашник Д. В., Калмиков М. Р., Шліхта О. М. Адміністративний та державний примус: загальнотеоретичний аналіз. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. С. 379. URL:

що в основу наявних визначень покладено відмінні риси адміністративного примусу, які знаходять своє вираження в таких елементах, як зміст, підстави, порядок і цілі застосування. В основу запропонованих більшістю авторів формулювань покладаються такі риси адміністративного примусу як окремого виду державно-правового примусу: а) державно-владний характер заходів адміністративного примусу, оскільки для всіх без винятку заходів адміністративного примусу характерний державно-владний характер; б) регулювання адміністративно-правовими нормами, які закріплюють способи їх застосування; в) наявність спеціальних суб'єктів, до компетенції яких віднесено застосування заходів адміністративного примусу; г) багатоманітність заходів адміністративного примусу; г) вираження у формі психічного, морального, фізичного, матеріального чи організаційного впливу; д) специфічна природа підстав для застосування; є) метою застосування є припинення протиправних діянь, притягнення винних осіб до відповідальності, забезпечення громадської безпеки¹.

Підсумовуючі викладені авторські позиції зазначимо найбільш суттєві, на нашу думку, характеристики змісту поняття «засоби адміністративного примусу»: 1) здійснюються від імені та за уповноваженням держави, що знаходить свій прояв в чітко регламентованих правовими нормами видах, умовах та способах реалізації; 2) є зовнішньою формою застосування адміністративних норм; 3) втілюються з використанням активних дій на основі вольового застосування норм уповноваженими суб'єктами; 4) пов'язані з персоніфікованою відповідальністю за додержання законності суб'єктами їх застосування; 5) відповідність змісту правового статусу суб'єктів, які їх реалізують, а також цілям та об'єктивним потребам застосування; 6) пов'язані з обмеженням прав та свобод фізичних та юридичних осіб, що відбувається поза межами їх волі; 7) спрямовані на попередження, припинення порушення чи відновлення встановленого правопорядку в межах компетенції та повноважень суб'єкта, що їх реалізує.

В діяльності Служби правопорядку ЗСУ вказані ознаки набувають певної специфіки. Як справедливо підкреслює О. П. Котляренко, Служба правопорядку для виконання покладених на неї правоохоронних завдань і функцій застосовує методи правового регулювання, які мають примусовий (владний) характер; їм притаманні відносини субординації (підпорядкованості), обов'язковості дотримання певних правил поведінки (дисципліни), припису до дій, заборона (обмеження) певних дій під загрозою застосування санкцій, надання можливості вибору одного з варіантів необхідної поведінки, передбаченої в правовій нормі. Для реалізації правоохоронної функції Служба правопорядку уповноважена використовувати методи переконання та примусу. Безперечно, їх застосування сприяє ефективному зміцненню законності, правопорядку та військової дисципліни у Збройних Силах України, що в цілому відповідає

http://lsej.org.ua/5_2022/87.pdf

¹ Карелін В. Заходи адміністративного примусу та особливості їх застосування у сфері організації виконання покарань. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 1. С. 91.

меті (задуму) створення Служби правопорядку¹.

Заходи адміністративного примусу застосовуються при реалізації військовослужбовцями Служби правопорядку наданих їм прав, спрямованих на виконання поставлених завдань, зокрема: при затримці та триманні військовослужбовців на гауптвахтах з метою застосування тимчасового запобіжного заходу, підозрюваних у вчиненні кримінального правопорушення, обвинувачених (підсудних), які переховуються від органів досудового розслідування або суду, засуджених, які ухиляються від виконання кримінального покарання, а також тих, які вчинили дії, що створюють реальну загрозу для оточуючих, або які виявили непокору законній вимозі військовослужбовця Служби правопорядку; при проведенні особистого огляду або обшуку затриманих осіб; при рятуванні життя людей та майна; при безпосередньому переслідуванні осіб; при вилученні у військовослужбовців та інших осіб, які незаконно перебувають на території військової частини або військового об'єкта чи здійснюють протиправні дії, предметів і речей, заборонених або обмежених в обігу, а також документів з ознаками підробки та ін.² Наведені приклади прав не можливо реалізувати без застосування заходів адміністративного примусу.

Слід погодитися з О.П. Котляренко, що суттєвою особливістю застосування військовослужбовцями Служби правопорядку засобів примусу є їх право на виключне застосування фізичної сили, спеціальних засобів та вогнепальної зброї на ураження. Примусові заходи такого впливу є найжорстокішими і крайніми заходами. Якщо стає неможливим ненасильницький шлях виконання покладених на посадову особу Служби правопорядку обов'язків щодо захисту прав людини на життя, здоров'я, свободу, на забезпечення законності та правопорядку, то вказані заходи застосовуються у суворій відповідності чинному законодавству і в межах розумної достатності. У більшості випадків ефективним буває вже сама погроза застосування примусу та попередження про його можливі наслідки. Отже, примусові заходи, які відповідно до закону можуть застосовувати військовослужбовці Служби правопорядку, належать до спеціальних заходів запобігання або припинення протиправної поведінки. Оскільки ці заходи спричиняють обмеження особистих прав, вони мають виключне значення, застосовуються як виняток і посідають особливе місце в діяльності Служби правопорядку³. Таким чином, заходи адміністративного примусу, які застосовуються у діяльності Служби правопорядку, є основними способами реалізації її діяльності. На основі аналізу функцій та повноважень, викладених у Законі України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» можна зробити висновок про те, що в основному нею використовуються засоби фізичного та психологічного впливу, адже

¹ Котляренко О. П. Роль примусу в правоохоронній діяльності військової служби правопорядку. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 6 (140). С. 116.

² Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України : Закон України від 7 березня 2002 року № 3099-III. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3099-14/conv#n8>.

³ Котляренко О. П. Роль примусу в правоохоронній діяльності військової служби правопорядку. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 6 (140). С. 114.

попередження про намір використання фізичної сили або вогнепальної зброї вже містить психологічний ефект дії на свідомість людини.

Психологічні засоби – це вербальні, паралінгвістичні (система вокалізації мовлення: тембр голосу, темп, ритм, наголоси тощо), екстралінгвістичні (все, що може входити в мову, нею не будучи: сміх, паузи, кахикання тощо) та невербальні сигнали. Процес психологічного впливу можна розглядати як послідовність актів впливу, де завжди присутні дві сторони: ініціатор впливу – той із партнерів, що першим намагається справити вплив, та адресат впливу – той із партнерів, на кого звернена перша спроба впливу¹. Виділяють такі істотні ознаки психологічного впливу: 1) цілеспрямований характер психологічного впливу; 2) свідомість психологічного впливу як спрямованість на досягнення планованого результату; 3) спрямованість психологічного впливу на зміну психологічних регуляторів конкретної активності іншої людини; 4) інформаційний характер психологічного впливу; 5) вплив на психічний стан, думки, почуття й дії іншої людини за допомогою винятково психологічних засобів (як вербальних так і невербальних); 6) технологічність психологічного впливу; 7) наявність певних вольових зусиль суб'єкта в процесі реалізації психологічного впливу². Тож, психологічний вплив в контексті прояву адміністративного впливу може бути основним або додатковим заходом отримання бажаного ефекту, його можна використовувати відкрито, приховано, та комбіновано з іншими заходами впливу.

Висновки. Таким чином, проведений аналіз дає змогу дійти до висновку, що заходи адміністративного примусу в діяльності Служби правопорядку – це закріплені адміністративним законодавством засоби (переважно фізичного та психологічного) впливу на осіб, які становлять загрозу для порушників правопорядку в ЗСУ, які, за наявності передбачених правовими нормами умов та в установленому обсязі та порядку, застосовуються уповноваженими військовослужбовцями з метою попередження та/або припинення таких протиправних дій.

Особливостями таких заходів є: по-перше, мета застосування – запобігання та припинення правопорушень у ЗСУ; захист життя, здоров'я, прав і законних інтересів військовослужбовців, військовозобов'язаних під час проходження ними зборів; по-друге, територіальна сфера їх застосування: місця дислокації військових частин, військові навчальні заклади, установи та організації (військові частини), військові містечка, вулиця та громадські місця, а також військові об'єкти в разі участі у протидії диверсійним проявам і терористичним актам на таких об'єктах; по-третє, суб'єкт застосування – виключно військовослужбовці, які пройшли добір та перевірку щодо професійної придатності до служби та отримали професійну підготовку за фаховими напрямками у Навчальному центрі та призначені на

¹ Брик О. М. Психологія впливу. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e0480024-2304-413a-9e52-43e5f53588a0/content>.

² Николаенко С., Николаенко С. Категорія психологічного впливу в психології. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/39499/09-Nikolaienko2.pdf?sequence=1>.

відповідні посади у Службі правопорядку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бочек О. І. Адміністративно-правові засади застосування поліцейських заходів примусового характеру в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Київ. 2021. 25 с.
2. Брик О. М. Психологія впливу. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/e0480024-2304-413a-9e52-43e5f53588a0/content>.
3. Дембіцька С. Л. Державний та адміністративний примус: загальнотеоретичні поняття та ознаки. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія : Юридичні науки. 2016. № 845. С. 250–256.
4. Іванцов В. О., Джафарова О. В. Проблеми класифікації заходів адміністративного примусу. *Актуальні проблеми державного управління*. 2007. № 1 (31). С. 59–67.
5. Калашник Д. В., Калмиков М. Р., Шліхта О. М. Адміністративний та державний примус: загальнотеоретичний аналіз. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 5. URL: http://lsej.org.ua/5_2022/87.pdf.
6. Карелін В. Заходи адміністративного примусу та особливості їх застосування у сфері організації виконання покарань. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 1. С. 90–94.
7. Корнейчук С. П. Система заходів адміністративного примусу, що застосовуються органами Державної виконавчої служби. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2017. Т. 28 (67). № 2. С. 26–30.
8. Котляренко О. П. Роль примусу в правоохоронній діяльності військової служби правопорядку. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2013. № 6 (140). С. 109–118.
9. Мельник Р. С. Забезпечення законності застосування заходів адміністративного примусу, не пов'язаних з відповідальністю : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Харків. 2002. 211 с.
10. Міщенко В. Б. Поняття та ознаки адміністративного примусу // *Актуальні проблеми сучасної науки і правоохоронної діяльності : Матер. наук.-практ. конф. (м. Харків, 22 травня 2018)*. Харків, 2018. С. 98–99.
11. Ніколаєнко С., Ніколаєнко С. Категорія психологічного впливу в психології. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/39499/09-Nikolaienko2.pdf?sequence=1>.
12. Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України : Закон України від 7 березня 2002 року № 3099-III. URL <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3099-14/conv#n8>.
13. Словник української мови : [в 11 т.] / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол.: І. К. Білодід (голова) [та ін.]. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. 7 : Поїхати-Приробляти. 1976. 723 с.

Стаття надійшла до редакції 10.11.2023

Viktor M. PLAKHTII,

Postgraduate Student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

THE CONCEPT AND SPECIFIC FEATURES OF ADMINISTRATIVE COERCION MEASURES IN THE ACTIVITIES OF THE MILITARY LAW ORDER SERVICE IN THE ARMED FORCES OF UKRAINE

It is argued that the key characteristics of the concept of «administrative coercion» are the following: 1) carried out on behalf of and under the authority of the state, which finds its manifestation in the types, conditions and methods of implementation clearly regulated by legal norms; 2) are an external form of application of administrative norms; 3) are implemented by active actions based on the volitional application of norms by authorized entities; 4) are associated with personalized responsibility for compliance with the law by the entities applying them; 5) compliance with the content of the legal status of the entities implementing them, as well as with the goals and objective needs of application; 6) are associated with the restriction of the rights and freedoms of individuals and legal entities, which occurs beyond their will; 7) are aimed at preventing, stopping the violation or restoration of the established legal order within the competence and powers of the entity implementing them.

It was found that administrative coercive measures in the activities of the Law Enforcement Service are defined by administrative legislation means (mainly physical and psychological) of influence on persons who pose a threat to law violators in the Armed Forces of Ukraine, which, under the conditions provided for by legal norms and in the established scope and procedure, are applied by authorized military personnel in order to prevent and/or stop such illegal actions.

It is argued that the features of such measures are: first, the purpose of application is to prevent and stop violations in the Armed Forces of Ukraine; protection of the life, health, rights and legitimate interests of military personnel, military servicemen during their training; employees of the Armed Forces of Ukraine, as well as property of the Armed Forces of Ukraine from theft and other illegal encroachments; secondly, the territorial scope of their application: places of deployment of military units, military educational institutions, institutions and organizations (military units), military camps, streets and public places, as well as military facilities in the event of participation in countering sabotage and terrorist acts at such facilities; thirdly, the subject of application is exclusively military personnel who have passed the selection and verification of professional suitability for service and received professional training in specialized areas at the Training Center and have been appointed to relevant positions in the Law Enforcement Service.

Key words: *administrative and legal measures, coercion, Military Law Enforcement Service, Armed Forces of Ukraine.*

Олег Олексійович ЛЕВИЦЬКИЙ*(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)***ПОНЯТТЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ КАРАНТИННИХ І ПРОТИЕПІДЕМІЧНИХ ЗАХОДІВ ЯК ОБ'ЄКТУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ**

У статті, спираючись на аналіз норм чинного законодавства, розкрито бачення законодавця щодо розуміння сутності понять «карантин»; «пандемія»; «протиепідемічні заходи»; карантинні заходи. Виділено характерні особливості, які характеризують карантинні і протиепідемічні заходи як об'єкти адміністративно-правового забезпечення. Запропоновано авторське визначення даних наукових категорій. Встановлено, що карантинні та протиепідемічні заходи є активними, юридично значимими, публічно владними діями уповноважених державних та муніципальних органів влади, які спрямовано на подолання спільного для обох груп суб'єктів кола негативних явищ, що загрожують здоров'ю населення держави, але відрізняються за внутрішнім змістом та порядком застосовування.

З'ясовано, що карантинні заходи – це спеціальні адміністративні, медичні, санітарні та, в тому числі, протиепідемічні заходи правового режиму карантину, які носять, переважно, обмежувально-примусовий характер та застосовуються на відповідній території держави у чітко визначених часових і кількісних рамках з метою протидії поширенню інфекційних хвороб, припиненню епідемій, а також запобіганню смертності і нанесенню шкоди здоров'ю населення України. В свою чергу протиепідемічні заходи слід тлумачити як комплекс спеціальних адміністративних, медичних, організаційних та інших необхідних заходів профілактичного, превентивного характеру, які застосовуються на території країни або окремих місцевостях для підтримки високого рівня санітарно-епідемічного благополуччя, попередження виникнення епідемій та інфекційних хвороб, їх детермінантів, а також мінімізації впливу на здоров'я населення інших негативних факторів навколишнього середовища.

Ключові слова: карантин, епідемія, протиепідемічні заходи, правовий режим, карантинні заходи, адміністративне забезпечення.

Постановка проблеми. У 2019 році світ сколихнула пандемія коронавірусної хвороби COVID-19, яка забрала життя мільйонів людей та мала деструктивний вплив на економіко-соціальні сектори багатьох держав, у тому числі України. Протидія цьому негативному явищу набула безпрецедентного до цього характеру та супроводжувалась широкими і досить суворими карантинними та протиепідемічними заходами. Застосування останніх вплинуло на численні демократичні свободи

громадян, як-то право вільно пересуватись країною, реалізовувати свої економічні, трудові, інші соціальні права тощо. Боротьба з COVID-19 зумовила примусове припинення роботи багатьох господарських підприємств, зупинку метрополітенів, обмеження роботи залізничного та іншого міжрегіонального транспорту, призупинення роботи багатьох закладів громадського харчування, тощо. Крім того, масовість та широта пандемії показала недосконалість адміністративно-правових основ існуючої системи карантинних та протиепідемічних заходів, а також фактичну відсутність юридичної моделі їх змісту та сутності.

Окремі питання, присвячені проблемі правового забезпечення організації та реалізації карантинних і протиепідемічних заходів на території України, досліджувались у наукових працях Ю. В. Бурченко, О. О. Воронятникова, І. О. Грибок, В. К. Колпакова, О. В. Кузьменко, М. В. Лошицького, О. В. Цельєва, О. А. Чернецької, В. Г. Чорної та багатьох інших. Втім, попри наявність певної теоретичної основи, науковці досі не виробили єдиний, логічний підхід щодо розуміння сутності карантинних та протиепідемічних заходів, як самостійних юридичних явищ.

Мета статті полягає у тому, щоб визначити поняття та розкрити особливості карантинних та протиепідемічних заходів як об'єктів адміністративно-правового забезпечення. З огляду на зазначену мету, завданнями наукового дослідження є наступні: здійснити аналіз норм чинного законодавства, яке регулює питання реалізації карантинних та протиепідемічних заходів; розкрити наукові погляди вчених на сутність даної проблеми; запропонувати власний підхід щодо тлумачення поняття та особливостей реалізації вказаних заходів.

Новизна статті визначається тим, що в ній дістав подальшого опрацювання теоретичний підхід щодо визначення поняття та окреслення особливостей карантинних та протиепідемічних заходів, як об'єктів адміністративно-правового забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Починаючи наукове дослідження відзначимо, що наразі більшу нормативну опрацьованість отримав зміст саме протиепідемічних заходів. Наприклад, у нечинному на сьогоднішній день Законі України «Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» вказано: «Санітарні та протиепідемічні (профілактичні) заходи – комплекс організаційних, адміністративних, інженерно-технічних, медичних, нормативних, екологічних, ветеринарних та інших заходів, спрямованих на усунення або зменшення шкідливого впливу на людину факторів середовища життєдіяльності, запобігання виникненню і поширенню інфекційних хвороб і масових неінфекційних захворювань (отруєнь) та їх ліквідацію»¹. При цьому, безпосередньо карантинні заходи в законодавчих нормах Закону від 24.02.1994 №4004-XII не визначались.

¹ Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення : Закон України від 24.02.1994 р. №4004-XII. Відомості Верховної Ради України. 1994. №27. Ст. 218.

Відповідно до статті 1 Закону України «Про систему громадського здоров'я», медико-санітарні заходи (санітарні та протиепідемічні заходи) – комплекс організаційних, адміністративних, інженерно-технічних, медичних, нормативних (регуляторних), екологічних, ветеринарних та інших заходів, спрямованих на усунення або зменшення шкідливого впливу на людину факторів середовища життєдіяльності, запобігання виникненню і поширенню інфекційних і масових неінфекційних хвороб та їх ліквідацію, кінцевою метою яких є захист здоров'я та забезпечення санітарно-епідемічного благополуччя населення. Безпосередньо карантинні заходи в статтях Закону тлумаченні не знайшли¹. Натомість, Законом України «Про захист населення від інфекційних хвороб» визначено, що протиепідемічні заходи – комплекс організаційних, медико-санітарних, ветеринарних, інженерно-технічних, адміністративних та інших заходів, що здійснюються з метою запобігання поширенню інфекційних хвороб, локалізації та ліквідації їх осередків, спалахів та епідемій².

В науковій роботі Ю. П. Битяка, В. В. Богуцького та В. М. Гаращука наголошується про те, що протиепідемічні заходи включають в себе: формування та реалізацію державної політики в сфері профілактики захворювань серед населення; нагляд за реалізацією цієї політики та дотримання громадянами та організаціями норм законодавства в сфері охорони здоров'я; попередження шкідливого впливу факторів навколишнього середовища на здоров'я населення тощо³.

На нашу думку, якісна оцінка змісту протиепідемічних заходів неможлива без їх порівняння та розуміння контрасту із заходами карантинними, які мають схожий, проте більш вузький зміст. Останні охоплюються та фактично походять від категорії «карантин», що має визначення у декількох законодавчих джерелах. Так, Законом України «Про захист населення від інфекційних хвороб» визначено, що карантин – адміністративні та медико-санітарні заходи, що застосовуються для запобігання поширенню особливо небезпечних інфекційних хвороб⁴. Більш широке визначення надається в Законі України «Про систему громадського здоров'я» від 06.09.2022 р. №2573-IX згідно до якого карантин – це адміністративні та медико-санітарні заходи, що застосовуються для запобігання поширенню інфекційних хвороб, контамінації біологічним агентом, хімічним чи радіаційним чинником⁵.

Значно ширше та точніше наведене поняття розкривається у науковій площині. Саме слово «карантин» народилося майже 600 років тому. Цей

¹ Про систему громадського здоров'я : Закон України від 06.09.2022 р. № 2573-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 26. Ст. 93.

² Про захист населення від інфекційних хвороб : Закон України від 06.04.2000 р. №1645-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 29. Ст. 228.

³ Адміністративне право України : підручник для юрид. вузів і фак. / Ю. П. Битяк, В. В. Богуцький, В. М. Гаращук та ін.; За ред. Ю. П. Битяка. Харків: Право, 2000. С. 234.

⁴ Про захист населення від інфекційних хвороб : Закон України від 06.04.2000 р. №1645-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 29. Ст. 228.

⁵ Про систему громадського здоров'я : Закон України від 06.09.2022 р. № 2573-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 26. Ст. 93.

термін походить від італійських слів – «quaranta giorni» (скорочено «quarantine»), що позначав 40-денний термін, впродовж якого на віддаленому рейді трималися кораблі, які прибували в портові міста Італії зі східних країн¹. В Юридичній енциклопедії за редакцією Ю. С. Шемшученка, карантин визначено як правовий режим діяльності державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій щодо локалізації та ліквідації причин карантину об'єктів. Він допускає встановлення тимчасово передбачених законом обмежень у здійсненні прав громадян, а також юридичних осіб та покладає на них додаткові обов'язки. Карантинні засоби спрямовані на створення безпечних умов життєдіяльності людини, санітарно та епідемічного благополуччя населення, на запобігання виникненню та поширенню інфекційних хвороб².

Таким чином, можемо провести паралель між змістом протиепідемічних та карантинних заходів, визначити їх сутність та відмінності. Першою з них є предмет дії заходів обох категорій. Згідно положень офіційних документів, і карантинні, і протиепідемічні заходи спрямовані, у першу чергу, на боротьбу із деструктивними, соціально-шкідливими, передусім, для здоров'я населення держави та його фізичного благополуччя явищами: епідеміями та інфекційними хворобами.

Відповідно до Закону України «Про систему громадського здоров'я», епідемія – це виникнення на певній території за певний проміжок часу випадків інфекційної або неінфекційної хвороби, специфічної поведінки, пов'язаної із здоров'ям, або інших подій, пов'язаних із здоров'ям, які перевищують середні багаторічні показники або достовірно перевищують нормальне очікування за відомими або невідомими раніше критеріями та впливають або мають тенденцію до одночасного впливу на непропорційно велику кількість людей у межах населення території. Кількість випадків, що свідчать про наявність епідемії, залежить від збудника, чисельності та типу населення, яке зазнало впливу, попереднього досвіду чи відсутності контакту з хворобою, часу та місця виникнення³.

В положеннях того ж законодавчого акту вказано: інфекційні хвороби – це розлад здоров'я людини, викликаний живими збудниками (вірусами, бактеріями, рикетсіями, найпростішими, грибами, гельмінтами, кліщами, іншими патогенними паразитами), продуктами їх життєдіяльності (токсинами), патогенними білками (пріонами), що може передаватися від заражених осіб до здорових і становить ризик масового поширення. В окремих випадках вони можуть набувати фактору масовості⁴.

Друга особливість пов'язана із державно-владним характером протиепідемічних та карантинних заходів, що прямо виходить з їх

¹ Курзова В. В. Еколого-правове регулювання карантину рослин: дис... канд. юрид. наук / Національний університет біоресурсів та природокористування України. К., 2009. С. 50–55.

² Юридична енциклопедія : в 6 т. Редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. К.: «Укр. енцикл.», 2001. Т. 3: К-М. 2001. С. 44–45.

³ Про систему громадського здоров'я : Закон України від 06.09.2022 р. № 2573-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 26. Ст. 93.

⁴ Там само.

особливого предмету. Протистояти та боротись із масовими, такими що негативно впливають чи потенційно можуть вплинути на здоров'я всього населення держави явищами, можливо лише за використанням ресурсів органів публічного управління. Саме тому протиепідемічні та карантинні заходи забезпечуються державою та муніципальною владою, що відображено у нормах законодавства України.

Наприклад, за Законом України «Про систему громадського здоров'я» закріплено, що карантин на території України встановлюється, продовжується та скасовується Кабінетом Міністрів України (далі – КМУ). Питання про встановлення карантину порушує перед Кабінетом Міністрів України центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я, за поданням Головного державного санітарного лікаря України¹.

Незважаючи на єдиний предмет, карантинні та протиепідемічні заходи є різними за своїм змістом та широтою, адже відповідно до третьої особливості перші застосовуються виключно в рамках спеціального правового режиму карантину, в той час як заходи другої групи менше обмежені в порядку своєї реалізації.

Правовий режим – це порядок правового регулювання суспільно-правових відносин певної сфери та між відповідними суб'єктами, який характеризується відносно самостійним набором заходів, засобів та інструментів юридичного впливу, що застосовуються за наявності необхідних, заздалегідь визначених підстав. В свою чергу, карантин – це спеціальний режим функціонування держави та державних органів, який застосовується для протидії та боротьби із епідеміями, масовим поширенням інфекційних хвороб біологічним, хімічним чи радіаційним чином. Такий режим запроваджується КМУ, передбачає чіткі строки, територію застосування, а також перелік особливих адміністративних, медичних, санітарних та, у тому числі, протиепідемічних заходів. Наприклад, відповідно до частини 3 статті 21 Закону України «Про систему громадського здоров'я» від 06.09.2022 №2573-IX під час карантину можуть вводитись такі протиепідемічні заходи, як особливі умови і режим здійснення пасажирських перевезень; особливі умови і режим перетину кордону іноземцями та особами без громадянства; особливі умови і режим роботи закладів освіти тощо².

В цей же час, безпосередньо протиепідемічні заходи не обмежені лише карантинном. Вони застосовуються уповноваженими державними органами незалежно від уведення на території України чи окремих її місцевостях зазначеного правового режиму та мають на меті забезпечення санітарно-епідемічному благополуччю населення, який відповідно до законодавства є станом здоров'я населення та середовища життєдіяльності людини, за

¹ Про систему громадського здоров'я : Закон України від 06.09.2022 р. № 2573-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 26. Ст. 93.

² Про систему громадського здоров'я : Закон України від 06.09.2022 р. № 2573-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 26. Ст. 93.

якого показники захворюваності перебувають на усталеному рівні для даної території, умови проживання сприятливі для населення, а параметри факторів середовища життєдіяльності знаходяться в межах, визначених санітарним законодавством¹.

З викладеного виходить наступна, четверта особливість: карантинні заходи – це заходи значно суворішого, примусово-обмежувачого характеру, застосування яких відбувається у крайніх випадках, як акт безпосередньої протидії поширенню інфекцій та виникнення епідемій, а протиепідемічні – профілактично-превентивні заходи, які застосовуються для нівелювання розвитку детермінантів епідемій і забезпечення здоров'я населення держави.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження показало, що карантинні та протиепідемічні заходи є активними, юридично значимими, публічно владними діями уповноважених державних та муніципальних органів влади, які спрямовано на подолання спільного для обох груп суб'єктів кола негативних явищ, що загрожують здоров'ю населення держави, але відрізняються за внутрішнім змістом та порядком застосування.

Отже, карантинні заходи – це спеціальні адміністративні, медичні, санітарні та, в тому числі, протиепідемічні заходи правового режиму карантину, які носять, переважно, обмежувально-примусовий характер та застосовуються на відповідній території держави у чітко визначених часових і кількісних рамках з метою протидії поширенню інфекційних хвороб, припиненню епідемій, а також запобіганню смертності і нанесенню шкоди здоров'ю населення України. В свою чергу протиепідемічні заходи слід тлумачити як комплекс спеціальних адміністративних, медичних, організаційних та інших необхідних заходів профілактичного, превентивного характеру, які застосовуються на території країни або окремих місцевостях для підтримки високого рівня санітарно-епідемічного благополуччя, попередження виникнення епідемій та інфекційних хвороб, їх детермінантів, а також мінімізації впливу на здоров'я населення інших негативних факторів навколишнього середовища.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення : Закон України від 24.02.1994 р. №4004-ХІІ. Відомості Верховної Ради України. 1994. №27. Ст. 218.
2. Про захист населення від інфекційних хвороб : Закон України від 06.04.2000 р. №1645-ІІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2006. № 29. Ст. 228.

¹ Там само.

3. Адміністративне право України : підручник для юрид. вузів і фак. / Ю. П. Битяк, В. В. Богуцький, В. М. Гаращук та ін.; За ред. Ю. П. Битяка. Харків: Право, 2000. 520 с.

4. Курзова В. В. Еколого-правове регулювання карантину рослин: дис... канд. юрид. наук / Національний університет біоресурсів та природокористування України. К., 2009. 275 с.

5. Юридична енциклопедія : в 6 т. Редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. К.: «Укр. енцикл.», 2001. Т. 3: К-М. 2001. 792 с.

6. Про систему громадського здоров'я : Закон України від 06.09.2022 р. № 2573-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 26. Ст. 93.

Стаття надійшла до редакції 12.10.2023

Oleg OI. LEVYTSKYI,

Postgraduate Student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

THE CONCEPT AND FEATURES OF QUARANTINE AND ANTI-EPIDEMIC MEASURES AS AN OBJECT OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROTECTION

It has been established that quarantine and anti-epidemic measures are active, legally significant, publicly authoritative actions of authorized state and municipal authorities, which are aimed at overcoming a common range of negative phenomena for both groups of subjects that threaten the health of the state's population, but differ in internal content and procedure for application. It has been found that quarantine measures are special administrative, medical, sanitary and, including, anti-epidemic measures of the legal quarantine regime, which are mainly of a restrictive and coercive nature and are applied on the relevant territory of the state within clearly defined time and quantitative frameworks in order to counteract the spread of infectious diseases, stop epidemics, as well as prevent mortality and harm to the health of the population of Ukraine. In turn, anti-epidemic measures should be interpreted as a set of special administrative, medical, organizational and other necessary measures of a preventive, preventive nature, which are applied in the territory of the country or in individual localities to maintain a high level of sanitary and epidemiological well-being, prevent the occurrence of epidemics and infectious diseases, their determinants, as well as minimize the impact on the health of the population of other negative environmental factors.

Keywords: *quarantine, epidemic, anti-epidemic measures, legal regime, quarantine measures, administrative support.*

Наталія Леонідівна ЯШАН

(Харківський національний університет внутрішніх справ, м. Харків)

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ НАГЛЯДУ (КОНТРОЛЮ) ЗА ДОТРИМАННЯМ СТАНДАРТІВ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

У статті наголошено на тому, що зазначено, що з давніх часів медицина дозволяла людині рятувати життя, що, з одного боку, забезпечувало високу довіру та повагу до лікарів, а з іншого – покладало на них велику відповідальність. З огляду на це особливої важливості у даній сфері діяльності завжди набували певні закріплені у правових звичаях та згодом у нормативно-правових актах засади її реалізації.

Наголошено, що розуміння історичних витоків правових засад регулювання певної сфери суспільних відносин дозволяє максимально широко поглянути на ті процеси, які протягом століть формували національну самосвідомість, звичаї та традиції, що стали невід'ємною складовою національної ментальності.

Проаналізовано положення Конституції України, Основ законодавства України про охорону здоров'я, постанов Кабінету Міністрів України, наказів Міністерства охорони здоров'я України та Міністерства внутрішніх справ України, які визначають правові засади здійснення нагляду (контролю) за дотриманням стандартів у сфері охорони здоров'я.

Зазначено, що основу успішного впровадження на організаційно-управлінському рівні досліджуваних нами положень нормативно-правових актів формують саме адміністративно-правові норми. Адміністративно-правові норми лягають в основу будь-якого управлінського рішення у сфері охорони здоров'я на всіх ланках: починаючи від завідуючого відділенням окремого закладу охорони здоров'я і закінчуючи керівництвом Міністерства охорони здоров'я України. Адміністративно-правові норми спрямовують управлінський вплив у чітко визначені рамки, забезпечуючи їх законність, плановість і поступовість, унеможлижуючи можливі зловживання та правопорушення.

Ключові слова: *нагляд, контроль, дотримання стандартів, охорона здоров'я, правові засади, історичні витоки, закони України, адміністративно-правові норми.*

Постановка проблеми. *З давніх часів медицина дозволяла людині рятувати життя, що, з одного боку, забезпечувало високу довіру та повагу до лікарів, а з іншого – покладало на них велику відповідальність. З огляду на це особливої важливості у даній сфері діяльності завжди набували певні закріплені у правових звичаях та згодом у нормативно-правових актах засади її реалізації. У певні періоди розвитку цивілізації такі засади*

розглядалося як «божественна воля», представниками якої себе проголошували стародавні правителі. Саме тому у первісних племенах шаман, який відповідав за зцілення людей, був другою особою за своїм впливом після вождя. З часом медицина все більше набувала ознак самостійної сфери діяльності людини, в основі якої вже були офіційно проголошені засадничі положення.

Так, Гіппократ, загально визнаний батько сучасної медицини, проголошував: «Там, де люблять мистецтво медицини, є також любов до людства». Однак розвиток медицини є досить складним і заплутаним процесом, що включає великі дослідження та оперативні процедури. Виявлення ліків загалом сягає стародавніх цивілізацій, але брак технологій і знань утримував методологію від широкомасштабного застосування¹. На сучасному етапі розвитку медицини впровадження все нових технологій, методів та підходів актуалізує питання цілісного осмислення всієї сукупності правових засад здійснення нагляду (контролю) за дотриманням стандартів у сфері охорони здоров'я.

Адміністративно-правове забезпечення сфери охорони здоров'я перебувало в фокусі уваги широкого кола вітчизняних і зарубіжних дослідників, зокрема сутність і зміст окремих актуальних проблем у даній сфері досліджували В. Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, А. В. Бондар, С. С. Вітвіцький, В. М. Гаращук, Ю. С. Гринчук, С. М. Гусаров, М. Г. Ісаков, І. Ю. Кайло, І. Д. Казанчук, А. Т. Комзюк, О. Г. Комісаров, О. М. Музичук, Ю. М. Рагуліна, О. М. Резнік, П. В. Синицький, В. В. Сокурєнко та інші науковці. Втім, слід звернути увагу на те, що вчені поза своєю увагою залишили питання правових засад здійснення нагляду (контролю) за дотриманням стандартів у сфері охорони здоров'я.

Мета статті полягає в тому, щоб встановити коло правових засад здійснення нагляду (контролю) за дотриманням стандартів у сфері охорони здоров'я. Для досягнення вказаної мети необхідно вирішити такі завдання: проаналізувати історичні витоки правових засад здійснення нагляду (контролю) за дотриманням стандартів у сфері охорони здоров'я; розглянути положення законів України та підзаконних нормативно-правових актів, якими врегульовано окремі аспекти нагляду (контролю) за дотриманням стандартів у сфері охорони здоров'я.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що дана робота містить у собі не лише аналіз ключових у досліджуваній сфері нормативно-правових актів, але й вперше у вітчизняній адміністративно-правовій думці включає ретельний перегляд їх історичних витоків.

Виклад основного матеріалу. Окремі витоки стандартів у сфері охорони здоров'я на українських землях почали формуватися ще в скіфській медицині, у якій «широке застосування мали засоби тваринного походження (боброва струмина, жири, мозок). Скіфській медицині були

¹ The History of Regulation in Medicine Development // Moravek Inc: сайт. URL: <https://www.moravek.com/the-history-of-regulation-in-medicine-development/>.

відомі «панті», цінний медичний товар з висушених рогів молодого плямистого оленя (*cervus hortulorum*) та маралів (*cervus asiaticus*). Щодо санітарно-гігієнічних заходів у скіфського населення, то тут необхідно підкреслити особливе значення парової «скіфської лазні». Досить було у скіфів раціональних заходів і у догляді за дітьми та охороні їх здоров'я. Скіфська народна медицина користувалася з давніх-давен також хірургічними методами лікування і досягла значних успіхів. При хірургічному лікуванні скіфи застосовували знеболюючі засоби, як оп'яніння, опій, мандрагора тощо. Окреме місце належить скіфській військовій хірургії. Кульбоська ваза свідчить, що в скіфській армії та, мабуть, і в арміях інших народів Північного Причорномор'я були окремі лікарі-професіонали, передусім військові хірурги»¹.

У часи ж Київської Русі вже можна вести мову не лише про певні традиції, звичаї, що передавалися з покоління у покоління і лягали в основу медичних практик, але й про появу перших писаних джерел, що відображали окремі питання, у тому числі пов'язані із здійсненням нагляду (контролю) за дотриманням певних медичних стандартів. Так, як зазначає О. Г. Алексеев на підставі аналізу відповідних джерел часів Київської Русі, «Церковний статут – це нормативний документ, що визначав і законодавчо закріплював роль церкви в державному будівництві та соціальному управлінні. Як бачимо, з якихось причин статут поєднує в одній нормі і людей, і лікарні; тобто законодавчо ототожнювалися фізичні та юридичні особи, що, з погляду юридичної техніки, не є позитивною ознакою, але водночас власне факт першого законодавчого визначення статусу лікарів і лікарень дає змогу схарактеризувати Церковний статут як важливий документ в історичному аспекті»².

Слід зазначити, що розуміння історичних витоків правових засад регулювання певної сфери суспільних відносин дозволяє максимально широко поглянути на ті процеси, які протягом століть формували національну самосвідомість, звичаї та традиції, що стали невід'ємною складовою національної ментальності. Так, у сфері здійснення нагляду (контролю) за дотриманням стандартів у сфері охорони здоров'я ми мали можливість простежити, що українські землі перебували у складі багатьох державних утворень, кожне з яких залишало свій відбиток на становленні вітчизняної медицини, у тому числі й на рівні праць окремих персоналій, думки яких лежать в основі вітчизняного законодавства у медичній сфері, а також надихають сучасних лікарів на плідну практичну та наукову діяльність.

Водночас на основі аналізу історичних витоків правових засад здійснення нагляду (контролю) за дотриманням стандартів у сфері охорони

¹ Медицина трипільців, скіфів та слов'янських племен: лекція // ПВНЗ «Медико-Природничий Університет»: сайт. URL: <http://vnz-mpu.com.ua/publicna-informatsiia/dystantsiine-navchannia-bacalavr/na-dopomohu-studentam-bacalavr.html>.

² Алексеев О. Г. Генеза національного фармацевтичного законодавства на теренах України в IX – на початку XX століття: історико-правові аспекти. *Актуальні питання фармацевтичної і медичної науки та практики*. 2021. № 1 (35). С. 129.

здоров'я ми підходимо до вітчизняного законодавства, на рівні якого як раз і визначаються ключові положення правового регулювання, які безпосередньо впливають на повсякденну діяльність медичного персоналу та контролюючих органів.

Так, традиційно розгляд правових засад на національному рівні починається з аналізу положень Конституції України, яка є основним законом, своєрідним «головним мозком» системи вітчизняного законодавства, коли окремі закони України відіграють функції нейронів, забезпечуючи та унормовуючи реагування на окремі суспільні відносини. Відповідно до ст. 49 Конституції України «кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Охорона здоров'я забезпечується державним фінансуванням відповідних соціально-економічних, медико-санітарних і оздоровчо-профілактичних програм. Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно; існуюча мережа таких закладів не може бути скорочена. Держава сприяє розвитку лікувальних закладів усіх форм власності. Держава дбає про розвиток фізичної культури і спорту, забезпечує санітарно-епідемічне благополуччя»¹.

При цьому, як слушно підмічають вітчизняні дослідники, суперечливість положень Конституції України негативно позначається на всій системі вітчизняного законодавства. Р. Коваленко, О. Китайка зазначають, що Конституція – і зокрема стаття 49 – містять суперечливі положення, які наскрізно проходять через решту українських законів про охорону здоров'я. Конституція надає громадянам право на безкоштовне медичне обслуговування та накладає на уряд багато додаткових зобов'язань, пов'язаних із політикою охорони здоров'я. Суперечність перша – кожна людина має право на охорону здоров'я, а механізмом забезпечення цього права є державне фінансування. Друге протиріччя – держава в основному має забезпечити ефективну та доступну медичну послугу. Третє протиріччя – якщо кожен має право на медичне страхування, і якщо держава повинна надавати медичну допомогу безкоштовно, то, отже, держава повинна надавати таке страхування безкоштовно (чого вона не робить). Четверте протиріччя – держава має забезпечувати умови для ефективного, доступного медичного обслуговування та сприяти розвитку медичних закладів приватної форми власності, зокрема через фінансування соціально-економічних програм та фізичної культури і спорту. Але як державне фінансування може допомогти розвитку приватних установ і більш широкому розвитку ринкової системи? Автори стверджують, що конституційне положення про безоплатність медичної допомоги потребує змін, оскільки воно не відображає ані реальності, ані мети реформи охорони

¹ Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-вр // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

здоров'я¹.

Щодо окремих законів України, то, у першу чергу, слід назвати Основи законодавства України про охорону здоров'я, якими сформований чіткий вектор для здійснення контрольних заходів на рівні окремого закладу охорони здоров'я². Так, ст. 16 даного базового у сфері охорони здоров'я нормативно-правового акту закріплює, що «заклади охорони здоров'я можуть добровільно проходити акредитацію в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. Не підлягають обов'язковій акредитації аптечні заклади. Акредитація аптечних закладів може здійснюватися на добровільних засадах»³. У ст. 22 зазначається, що «держава через спеціально уповноважені органи виконавчої влади здійснює контроль і нагляд за додержанням законодавства про охорону здоров'я, державних стандартів, критеріїв та вимог, спрямованих на забезпечення здорового навколишнього природного середовища і санітарно-епідемічного благополуччя населення, нормативів професійної діяльності в сфері охорони здоров'я, вимог Державної Фармакопеї, стандартів медичного обслуговування, медичних матеріалів і технологій та протоколів надання реабілітаційної допомоги»⁴.

У контексті нормативно-правової регламентації медичного контролю в сфері забезпечення здорового способу життя слід зазначити, що питання глобалізації та прискорення науково-технічного прогресу, що розвивається, поряд із позитивними змінами для людства спричинили виникнення ряду проблем, пов'язаних із забезпеченням здорового способу життя населення, які проявляються у зниженні рухової активності, поширенні шкідливих звичок та зростанні захворюваності. Спорт – один із шляхів вирішення цих проблемних питань. Результати проведених досліджень дозволили встановити, що спорт є невід'ємною складовою активізації здорового способу життя, сприяє зміцненню імунітету, забезпечує правильний розвиток організму людини та зумовлює підвищення темпів рухової активності⁵.

Окрім законів України, важливе місце в царині правових засад здійснення нагляду (контролю) за дотриманням стандартів у сфері охорони здоров'я відводиться підзаконним нормативно-правовим актам, зокрема постановам Кабінету Міністрів України.

Постановою Кабінету Міністрів України «Про забезпечення організації направлення осіб із складових сил оборони та сил безпеки, постраждалих у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, на лікування за кордон» від 5 квітня 2022 р. № 411 встановлено, що

¹ Kovalenko R., Kytaika O. The constitutional weakness of Ukraine's health care reform. *Medicine and Law*. 2021. № 40 (1). P. 101.

² Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>.

³ Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>.

⁴ Там само.

⁵ Myronenko S., Dzhyh V., Prots T., Kubatko A., Saienko V. Formation and activation of a healthy lifestyle through sports. *Ad Alta-Journal of Interdisciplinary Research*. 2022. № 12 (2). P. 36.

«направленню для лікування за кордон з метою отримання медичної та/або реабілітаційної допомоги підлягають особи із складових сил оборони та сил безпеки, постраждали у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України (далі - захисники України), за умови наявності висновку про необхідність направлення на лікування за кордон та повідомлення від Координаційного центру з надзвичайних ситуацій (Emergency Response Coordination Centre) Європейської Комісії через електронну платформу «Система раннього попередження та реагування» (Early Warning and Response System) про готовність конкретної країни - члена Європейського Союзу на безоплатній основі прийняти на лікування та/або письмового підтвердження готовності іноземного закладу охорони здоров'я на безоплатній основі прийняти на лікування»¹.

Закріплені відповідні правові засади і на відомчому рівні, зокрема в актах Міністерства охорони здоров'я України та Міністерства внутрішніх справ України. Так, наказом Міністерства охорони здоров'я України від 28.09.2012 р. № 751 «Про створення та впровадження медико-технологічних документів зі стандартизації медичної допомоги в системі Міністерства охорони здоров'я України» визначено, що «контроль за визначенням тем медико-технологічних документів, формуванням мультидисциплінарних груп, розробкою та впровадженням медико-технологічних документів зі стандартизації медичної допомоги здійснюють Департамент реформ та розвитку медичної допомоги, Управління контролю якості медичних послуг Міністерства охорони здоров'я України, державне підприємство «Державний експертний центр Міністерства охорони здоров'я України». Контроль за впровадженням розроблених медико-технологічних документів здійснює Управління контролю якості медичних послуг Міністерства охорони здоров'я України за участю державного підприємства «Державний експертний центр Міністерства охорони здоров'я України»².

Слід зазначити, що науковці вже багато років обговорюють майбутнє медичної та технічної документації в мінливому технологічному та нормативному середовищі, зосереджуючись на підготовці документів для клінічних випробувань і нормативних документів (наприклад, протоколів клінічних досліджень і звітів), хоча аналогічні міркування стосуються інших медичних і технічних письмових завдань. Мета медичного письма, а саме передати читачеві складну інформацію та ключові повідомлення якомога ненав'язливіше, призводить до його непомітності. Це, у свою чергу, призводить до помилкового уявлення про те, що нові технології можуть значною мірою замінити авторів електронними помічниками, які можуть створювати складну документацію автоматично, «одним натисканням

¹ Про забезпечення організації направлення осіб із складових сил оборони та сил безпеки, постраждалих у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, на лікування за кордон : постанова Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2022 р. № 411. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/411-2022-%D0%BF#Text>.

² Про створення та впровадження медико-технологічних документів зі стандартизації медичної допомоги в системі Міністерства охорони здоров'я України : наказ Міністерства охорони здоров'я України 28 вересня 2012 р. № 751. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2001-12#Text>.

кнопки». Нові технології допомагають чіткіше розрізнити більш інтелектуальні та більш технічні елементи створення документів¹.

Окрему увагу слід приділити наказам Міністерства внутрішніх справ України, адже саме у відомчих закладах охорони здоров'я наразі проходять лікування захисники та захисниці з лав Національної гвардії України, та Національної поліції України. Наказом Міністерства внутрішніх справ України від 01 листопада 2016 р. № 1146 затверджено Порядок проведення обов'язкових попереднього і періодичних медичних оглядів (диспансеризації) у закладах охорони здоров'я МВС, згідно з яким «у закладах охорони здоров'я МВС створюється комісія з проведення попереднього і періодичних медичних оглядів (далі - медична комісія). Склад цієї комісії та порядок її роботи визначено наказом МОЗ № 246. Контроль за організацією проведення попереднього і періодичних медичних оглядів покладається на підрозділи закладів охорони здоров'я МВС, які здійснюють державний санітарно-епідеміологічний нагляд у МВС»².

Слід зазначити, що основу успішного впровадження на організаційно-управлінському рівні досліджуваних нами положень нормативно-правових актів формують саме адміністративно-правові норми, адже, як відмічає К. М. Куркова, «призначенням адміністративного права є потрійне завдання: а) здійснення організаційних заходів щодо створення гідних умов життя людини; б) захист громадянина в його правах від дій органів публічної адміністрації (їх службовців); в) унормування діяльності публічної адміністрації (їх службовців) таким чином, щоб вона могла ефективно виконувати свої завдання та функції. Жодний з цих напрямів не може бути реалізований належним чином, якщо не існуватиме жорсткий порядок процедур, що зумовлюють межі правотворчості, порядок розробки, погодження з заінтересованими особами проектів підзаконних актів тощо»³.

Більше того, адміністративно-правові норми лягають в основу будь-якого управлінського рішення у сфері охорони здоров'я на всіх ланках: починаючи від завідуючого відділенням окремого закладу охорони здоров'я і закінчуючи керівництвом Міністерства охорони здоров'я України. Адміністративно-правові норми спрямовують управлінський вплив у чітко визначені рамки, забезпечуючи їх законність, плановість і поступовість, унеможлиблюючи можливі зловживання та правопорушення.

Висновки. Таким чином, у межах даної статті було зазначено, що з давніх часів медицина дозволяла людині рятувати життя, що, з одного боку, забезпечувало високу довіру та повагу до лікарів, а з іншого – покладало на

¹ De Looze S. The future of medical and technical writing. *Drug Information Journal*. 1999. № 33 (3). P. 711.

² Про затвердження Порядку проведення обов'язкових попереднього і періодичних медичних оглядів (диспансеризації) у закладах охорони здоров'я МВС : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 01 листопада 2016 р. № 1146. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1543-16#Text>.

³ Куркова К. М. Адміністративні процедури: проблема нормотворчості (досвід України та США). *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 6. С. 272–275. URL: http://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/PAP_6_2019.pdf.

них велику відповідальність. З огляду на це особливої важливості у даній сфері діяльності завжди набували певні закріплені у правових звичаях та згодом у нормативно-правових актах засади її реалізації.

Окремі витоки стандартів у сфері охорони здоров'я на українських землях почали формуватися ще в скіфській медицині. У часи ж Київської Русі вже можна вести мову не лише про певні традиції, звичаї, що передавалися з покоління у покоління і лягали в основу медичних практик, але й про появу перших писаних джерел, що відображали окремі питання, у тому числі пов'язані із здійсненням нагляду (контролю) за дотриманням певних медичних стандартів.

Наголошено, що розуміння історичних витоків правових засад регулювання певної сфери суспільних відносин дозволяє максимально широко поглянути на ті процеси, які протягом століть формували національну самосвідомість, звичаї та традиції, що стали невід'ємною складовою національної ментальності.

Проаналізовано положення Конституції України, Основ законодавства України про охорону здоров'я, указів Президента України, постанов Кабінету Міністрів України, наказів Міністерства охорони здоров'я України та Міністерства внутрішніх справ України, які визначають правові засади здійснення нагляду (контролю) за дотриманням стандартів у сфері охорони здоров'я.

Зазначено, що основу успішного впровадження на організаційно-управлінському рівні досліджуваних нами положень нормативно-правових актів формують саме адміністративно-правові норми. Адміністративно-правові норми лягають в основу будь-якого управлінського рішення у сфері охорони здоров'я на всіх ланках: починаючи від завідуючого відділенням окремого закладу охорони здоров'я і закінчуючи керівництвом Міністерства охорони здоров'я України. Адміністративно-правові норми спрямовують управлінський вплив у чітко визначені рамки, забезпечуючи їх законність, плановість і поступовість, унеможлижуючи можливі зловживання та правопорушення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеев О. Г. Генеза національного фармацевтичного законодавства на теренах України в IX – на початку XX століття: історико-правові аспекти. *Актуальні питання фармацевтичної і медичної науки та практики*. 2021. № 1 (35). С. 127–132.

2. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-вр // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

3. Куркова К. М. Адміністративні процедури: проблема нормотворчості (досвід України та США). *Порівняльно-аналітичне право*.

2019. № 6. С. 272–275. URL: http://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/08/PAP_6_2019.pdf.

4. Медицина трипільців, скіфів та слов'янських племен: лекція // ПВНЗ «Медико-Природничий Университет»: сайт. URL: <http://vnz-mpu.com.ua/publiczna-informatsiia/dystantsiine-navchannia-bacalavr/na-dopomohu-studentam-bacalavr.html>.

5. Основи законодавства України про охорону здоров'я : Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text>.

6. Про забезпечення організації направлення осіб із складових сил оборони та сил безпеки, постраждалих у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, на лікування за кордон : постанова Кабінету Міністрів України від 5 квітня 2022 р. № 411. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/411-2022-%D0%BF#Text>.

7. Про затвердження Порядку проведення обов'язкових попереднього і періодичних медичних оглядів (диспансеризації) у закладах охорони здоров'я МВС : наказ Міністерства внутрішніх справ України від 01 листопада 2016 р. № 1146. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1543-16#Text>.

8. Про створення та впровадження медико-технологічних документів зі стандартизації медичної допомоги в системі Міністерства охорони здоров'я України : наказ Міністерства охорони здоров'я України 28 вересня 2012 р. № 751. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z2001-12#Text>.

9. De Looze S. The future of medical and technical writing. *Drug Information Journal*. 1999. № 33 (3). P. 711–715.

10. Kovalenko R., Kytaika O. The constitutional weakness of Ukraine's health care reform. *Medicine and Law*. 2021. № 40 (1). P. 101–124.

11. Myronenko S., Dzhym V., Prots T., Kubatko A., Saienko V. Formation and activation of a healthy lifestyle through sports. *Ad Alta-Journal of Interdisciplinary Research*. 2022. № 12 (2). P. 36–40.

12. The History of Regulation in Medicine Development // Moravek Inc: сайт. URL: <https://www.moravek.com/the-history-of-regulation-in-medicine-development/>.

Стаття надійшла до редакції 27.01.024

Natalia L. YASHAN,

Postgraduate Student

(*Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine*)

ON THE ISSUE OF LEGAL PRINCIPLES FOR SUPERVISION (CONTROL) OVER COMPLIANCE WITH STANDARDS IN THE FIELD OF HEALTHCARE

The article emphasizes that since ancient times, medicine has allowed a person to save lives, which, on the one hand, provided high trust and respect for

doctors, and on the other hand, placed great responsibility on them. In view of this, certain principles of its implementation, enshrined in legal customs and later in regulatory legal acts, have always acquired special importance in this area of activity.

It is emphasized that understanding the historical origins of the legal principles regulating a certain sphere of social relations allows us to take the broadest possible look at those processes that over the centuries have formed national self-consciousness, customs and traditions that have become an integral part of the national mentality.

The provisions of the Constitution of Ukraine, the Fundamentals of Ukrainian Legislation on Health Care, resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine, orders of the Ministry of Health of Ukraine and the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, which determine the legal principles of supervision (control) over compliance with standards in the field of health care, are analyzed.

It is noted that the basis for the successful implementation of the provisions of the regulatory legal acts studied by us at the organizational and managerial level is formed by administrative and legal norms. Administrative and legal norms form the basis of any management decision in the field of health care at all levels: starting from the head of a department of a separate health care institution and ending with the leadership of the Ministry of Health of Ukraine. Administrative and legal norms direct management influence within clearly defined frameworks, ensuring their legality, planning and gradualness, making possible abuses and offenses impossible.

Key words: *supervision, control, compliance with standards, health care, legal principles, historical origins, laws of Ukraine, administrative and legal norms.*

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ збірника наукових праць «Вісник Кримінологічної асоціації України» № 3 (30) 2023

АВДЄЄВ Олександр Олександрович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

БЕРШОВ Геннадій Євгенович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ.

БЕСПАЛИЙ Ігор Володимирович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

БОГДАНОВ Роман Ігорович – доктор філософії з менеджменту, директор Територіального управління Державного бюро розслідувань, розташованого у м. Хмельницькому.

БУГАЙЧУК Костянтин Леонідович – доктор юридичних наук, професор, завідувач Науково-дослідної лабораторії з проблем наукового забезпечення правоохоронної діяльності та якості підготовки кадрів Харківського національного університету внутрішніх справ.

ВАСИЛЕНКО Віктор Михайлович – доктор юридичних наук, доцент, перший проректор Харківського національного університету внутрішніх справ.

ВАСИЛЕНКО Марина Євгенівна – кандидат педагогічних наук, Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ.

ГАРИГА-ГРИХНО Маргарита Михайлівна – кандидат історичних наук, проректор з наукової роботи Чернігівського інституту інформації, бізнесу і права ЗВО «Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая».

ГРИБАН Микола Миколайович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

ГРЕЧКО Олександр Віталійович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

ДЕНИСОВ Сергій Федорович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права та кримінології факультету № 6

Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЗАЙКА Дмитро Євгенійович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЗОЗУЛЯ Олександр Ігорович – доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ІЛЬЧИШИН Надія Василівна – доктор юридичних наук, суддя Восьмого апеляційного адміністративного суду.

КРЦАК Іван Васильович – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем досудового розслідування Харківського національного університету внутрішніх справ.

КОБЗИНА Альона Сергіївна – аспірантка Харківського національного університету внутрішніх справ.

КОБКО Євген Васильович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри публічного управління та адміністрування Національної академії внутрішніх справ.

КОЛІСНІЧЕНКО Сергій Юрійович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

КОМЗЮК Анатолій Трохимович – доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри адміністративного права та процесу факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

КОСІНЦЕВ Костянтин Вікторович – здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЛЕВИЦЬКИЙ Олег Олексійович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЛЕОНОВ Олексій Олександрович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЛЕПЕЙ Михайло Васильович – кандидат юридичних наук, заступник директора з юридичних питань КУП «ЕкоВін».

ЛЕПЕЙ Олена Володимирівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри філології та гуманітарних наук Комунального закладу вищої освіти

«Вінницька академія безперервної освіти».

ЛИЗОГУБ Ярослав Григорович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЛИТВИНОВ Олексій Миколайович – доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, в.о. ректора Національного аерокосмічного університету імені М. Є. Жуковського «Харківський авіаційний інститут».

ЛУК'ЯНЕНКО Сергій Вікторович – кандидат юридичних наук, викладач кафедри юридичних дисциплін Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЛУК'ЯНИХІНА Олена Анатоліївна – кандидат економічних наук, Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЛУЦЕНКО Богдан Геннадійович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

МЕЛЬНИК Таїсія Миколаївна – аспірантка Харківського національного університету внутрішніх справ.

МІНАКОВА Євгенія Валеріївна – кандидат юридичних наук, доцент, Дніпровський державний університет внутрішніх справ.

МУЗИЧУК Олександр Миколайович – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, проректор Харківського національного університету внутрішніх справ.

НАЙДА Віталій Олегович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

НАУМКІН Олексій Олегович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

НЕВЯДОВСЬКИЙ Владислав Олегович – доктор юридичних наук, доцент, учений секретар секретаріату Вченої ради Харківського національного університету внутрішніх справ.

НОВИК Марія Юріївна – Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ.

ОРЛОВ Юрій Володимирович – доктор юридичних наук, професор,

завідувач кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ОСТАП'ЮК Андрій Юрійович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

ПАРФЕНТІЙ Людмила Анатоліївна – кандидат економічних наук, Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ.

ПЕТРОВСЬКА Світлана Анатоліївна – кандидат економічних наук, Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ.

ПИЛИП Вікторія Василівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного, фінансового та інформаційного права Ужгородського національного університету.

ПЛАХТІЙ Віктор Миколайович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

ПОНОМАРЬОВА Яна Олександрівна – кандидат юридичних наук, Сумська філія Харківського національного університету внутрішніх справ.

ПРИСЯЖНЮК Олександр Анатолійович – кандидат юридичних наук, докторант Харківського національного університету внутрішніх справ.

ПОПОВА Світлана Миколаївна – доктор юридичних наук, професор, професор кафедра правоохоронної діяльності та поліцієстики факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ.

РОСЬ Анна Василівна – кандидат юридичних наук, доцент, старший оперуповноважений 1-го відділу управління боротьби з наркозлочинністю Головного управління Національної поліції у м. Києві.

САЛМАНОВА Олена Юріївна – доктор юридичних наук, професор, заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри адміністративного права та процесу факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

СОКОЛОВСЬКИЙ Антон Сергійович – здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ.

СОКУРЕНКО Віталій Валерійович – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права та кримінології факультету підготовки фахівців для органів досудового розслідування Одеського державного університету внутрішніх справ.

ТЕЛЬНИЙ Максим Андрійович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

ТЕРЕМЕЦЬКИЙ Владислав Іванович – доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України.

ТИМОШКО Володимир Володимирович – аспірант Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЧИШКО Катерина Олександрівна – кандидат юридичних наук, доцент, Харківський національний університет внутрішніх справ.

ШЕВЕЛЕВ Костянтин Євгенович – кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ШЕВЧУК Тетяна Анатоліївна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ

ЮР'ЄВ Володимир Васильович – здобувач наукового ступеня, Науково-дослідний інститут публічного права.

ЯШАН Наталія Леонідівна – здобувач Харківського національного університету внутрішніх справ.

ЯЩЕНКО Андрій Миколайович – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права і кримінології факультету № 1 Харківського національного університету внутрішніх справ.

ДО УВАГИ ЧИТАЧІВ

ВИМОГИ до оформлення наукових статей, що публікуються в збірнику наукових праць «Вісник Кримінологічної асоціації України»

1. Загальні вимоги до структури наукових статей

- постановка проблеми в загальному вигляді, визначення мети;
- аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення цієї проблеми й на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячено цю статтю;
- виклад основного матеріалу;
- висновки із цього дослідження або рекомендації щодо поліпшення ситуації, що склалась, чи вирішення існуючої проблеми.

2. Вимоги до оформлення тексту наукових статей

- обсяг статті/публікації (назва статті, відомості про автора, текст статті, використані матеріали, анотація, ключові слова), як правило, не повинен перевищувати 15 сторінок (інтервал – 1,5, шрифт Times New Roman, кегль 14, поля: верхнє, нижнє, праве, ліве – 2 см);
- перший рядок (ліворуч) – УДК статті;
- другий рядок (ліворуч) – фото, ім'я, по батькові, прізвище автора (співавторів) (шрифт напівжирний);
- третій (за необхідності) і четвертий рядки (ліворуч) – місце роботи автора (співавторів); науковий ступінь, вчене звання, почесне звання, членство в НАПрН України (за наявності);
- нижче (посередині рядка) – назва публікації великими літерами (шрифт напівжирний);
- коротка (150 слів) анотація українською мовою з ключовими словами (5–7 слів);
- текст статті – через 2 інтервали;
- СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ з урахуванням Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання»;
- коротка анотація (150 слів) та ключові слова (5–7 слів) англійською мовою;
- посилання у тексті здійснюються посторінково (посторінкові виноски) з урахуванням Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні

положення та правила складання».

2. **Вимоги до надання матеріалів до редакції**

До редакції мають подаватись такі матеріали:

- роздрукований примірник наукової статті (підписаний у кінці автором, із зазначенням дати надання статті до редакції). На час дії воєнного стану ця вимога є факультативною;
- електронний варіант статті;
- довідка про автора (співавторів) із зазначенням П. І. Б. (повністю), наукового ступеня, вченого звання, членства в НАПрН України (за наявності), місця роботи й посади, контактного номера телефону, електронної пошти та поштової адреси з індексом, на яку необхідно направити примірник збірника наукових праць, розділу наукового збірника (нижче перелічено розділи), в якому доцільніше розмістити статтю;
- фото автора 3.5x4.5 у форматі jpg.

Усі матеріали підлягають обов'язковому рецензуванню членами редакційної колегії.

Усі матеріали мають надсилатися на електронну пошту (kpik.univd@gmail.com).

ТЕРМІНИ ПОДАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДО РЕДАКЦІЇ:

Вісник КАУ № 1	Вісник КАУ № 2	Вісник КАУ № 3
до 12 квітня	до 12 вересня	До 12 грудня

Відповідальність за достовірність поданої інформації та використаних джерел покладається на авторів. Редколегія залишає за собою право повертати матеріали авторам для виправлення виявлених помилок і доопрацювання, скорочувати та редагувати надані тексти.

Авторів поінформовано про те, що електронна копія журналу безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського НАН України в розділі «Наукова періодика України», а також на офіційному сайті видання (<https://visnikkau.webnode.com.ua>).

Розділи збірника наукових праць:

1. Стаття номера.
2. Сучасні теоретичні та прикладні проблеми кримінального права.
3. Сучасні теоретичні та прикладні проблеми кримінології.
4. Сучасні теоретичні та прикладні проблеми кримінально-виконавчого права.
5. Питання кримінальної юстиції.
6. Кримінологічна безпека у міждисциплінарній оптиці.
7. Трибуна молодих дослідників.
8. Відгуки та рецензії.

Адреса:

61080, Харківська обл., м. Харків, просп. Льва
Ландау, 27, Харківський національний університет
внутрішніх справ, корп. 4, каб. 407.

Контактний телефон редакційної колегії:

+38 (050) 954-72-28

Більш детальна інформація міститься на офіційному веб-сайті
збірника наукових праць
«Вісник Кримінологічної асоціації України»
<http://vca.univd.edu.ua/index.php/vca>

Наукове видання

ВІСНИК КРИМІНОЛОГІЧНОЇ АСОЦІАЦІЇ УКРАЇНИ

Збірник наукових праць
№ 3 (30) 2023

Українською та англійською мовами

Свідоцтво про державну реєстрацію: Серія КВ № 18944-7734ПР

Редколегія не завжди поділяє погляди авторів публікацій.

За достовірність наукового матеріалу, професійного формулювання, фактичних даних, цитат, власних імен, географічних назв, а також за розголошення фактів, що не підлягають відкритому друку, тощо відповідають автори публікацій.

Електронна копія збірника безоплатно розміщується у відкритому доступі на сайті Національної бібліотеки України імені В.І.Вернадського Національної академії наук України у розділі «Наукова періодика України», а також на офіційному сайті видання (<http://vca.univd.edu.ua/index.php/vca>).

Переклад англійською: *авторський*
Дизайн обкладинки, верстка: *А. С. Тяпкін*

Підписано до друку 26.12.2023 р. Формат 70×100 1/16. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 22,43. Обл. вид. арк. 20,1. Наклад 50 прим.
Замовлення № 2023-116

Видавець і виготовлювач –
Харківський національний університет внутрішніх справ, 61080,
Україна, м. Харків, просп. Льва Ландау, 27. Тел.: +38 (057) 7398-031.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008